

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskernes Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele.

Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA RIBE AMT

1923

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND
FOR RIBE AMT

6. BINDS

1. HÆFTE

BOGLADEPRIS
KR. 5.00 ØRE

LEHMANN & STAGE - KØBENHAVN - 1923.

Naar nærværende Hæfte fremtræder i en betydelig mindre Størrelse end de foregaaende, beror dette væsentlig paa *økonomiske* Grunde. Som det vil ses af det Side 105 opførte Regnskab for 1921—22, arbejder Samfundet med et stort Underskud fra de foregaaende Aar. Det er derfor i Medlemmernes egen Interesse at arbejde for *Tilgang af nye Medlemmer*, for at Aarbogen atter kan fremtræde i sin sædvanlige Størrelse.

Medlemsantallet var 1. November 1921: 648; deraf udgik i Aarets Løb 49, men der indmeldtes 29; Medlemsantallet 1. November 1922 var saaledes 628.

Foruden disse er der 1 overordentligt og 24 livsvarige Medlemmer.

Subskribentantallet var 1. November 1921: 68; der afgik i Aarets Løb 2, men indmeldtes 5; Tallet er saaledes nu 71.

FRA RIBE AMT

UDGIVET AF

HISTORISK SAMFUND FOR RIBE AMT

SJETTE BIND

KØBENHAVN
P. HAASE & SØN
1923—27

REDAKTIONSUDVALG:

Sognepræst *H. G. A. Jørgensen*, Farup.

Sognepræst *J. Richter*, Vejen (Udvalgets Formand).

Læge *H. Torbøl*, Nørre Nebel.

INDHOLD.

	Side
Alkærsig, S.: Den ulovlige brændevinsbrænding	169—196
Andersen, J.: Fattige Tider.....	36—51
— Fattige Tider og Egne	197—215
Andreasen, C.: Bidrag til Vester Vedsted Bys og Kirkes Historie.....	309—373
Frederiksen, J. Chr.: Den gamle Drivervej.....	403—418
Hansen, Karl: Rakkerhuset i Forum	79—81
Hansen, S. Karl: To gamle Skifter fra Urupgaard i Grind- sted Sogn.....	292—308
Heltoft, J.: Bidrag til Outrup Sogns Skolehistorie	658—678
Hermansen, V.: Ribes Tilstand 1735 og 1743.....	462—493
Herschend, P.: Smaatræk fra Fanø paa de store Landbo- reformers Tid.....	635—642
Hjorth-Nielsen, H.: Prokurator Christen Gønge og hans Alkoholforbrug	389—399
Jespersen, L.: Folkesynd og Kirkestraf.....	419—428
— Svenskerne i Skads Herred 1643—45...	429—439
Jørgensen, H. G. A.: Tjæreborg Kirke.....	279—291
Korsgaard, Otto: Folkeliv i Skanderup Sogn	107—142
Krlstensen, Evald Tang: En lille Stump Præstehistorie	400—402
Kristensen, H. K.: Om Oprindelsen til Stednavnene Lunde og Lundager i V. Horne Herred	440—448
Lundbye, J. Th.: Studier over Vejenes Udvikling i Var- desyssel i Oldtiden.....	52—66
Mikkelsen-Tønning, S.: Eneboeren Peder Martin i Skjæl- høje.....	449—461
Mølgaard, C. N.: Minder fra Verdenskrigen	515—542
Pedersen, P. K.: Lidt af Darum sogns historie.....	67—78
Richter, J.: „Jægermesteren paa Kærgaard“	603—634
Rohde, I. Th.: Biskop Tønne Bloch som Feltpræst i Aa- rene 1758—62	161—168
Rosenvinge, Maria: Uddrag af „Copie-Bog for Ribe Ho- spital“	143—160

	Side
Schmidt, Aug. Fr.: Stednavne i Skanderup Sogn.....	1—35
— Om Trældiget.....	82—104
— Efterslæt om Trældiget m. m.....	216—220
— Om Herredsfoged Jep Thomsen og Noesgård.....	264—278
— Hellige Kilder i Ribe Amt.....	377—388
— „Eventyrets Land“.....	586—602
Skautrup, P.: Af Ditlev Hansen Guldsmeds håndskrift .	643—657
Stampe, J.: Efterretning om Strandinger.....	494—511
Sørensen, H. H.: Fra Jerne Sogn.....	223—263
Tholle, Johs.: Haver og Havebrug i Ribe Amt i gamle Dage.....	543—585
Regnskab for „Historisk Samfund for Ribe Amt“ 1922—26	105 221 374 512 679
Foredrag afholdte af „Hist. Samf.“ i 1922—26.	106 222 375 513 680
Navneliste.....	682—698
Rettelser og Tilføjelser.....	698

Stednavne i Skanderup Sogn.

Af Assistent ved „Dansk Folkemindesamling“ *Aug. Fr. Schmidt*,
København.

Det er almindeligt, at de Steder, hvor Menneskene færdes, får Navn. Det er ikke alene Byer og Gårde, der får Navne, men der gives ofte Navne til hver Mark, Eng, Mose, Bakke og Dal; ja Gærder og Veje kan også få deres Navne, og det tit et Navn, der udtrykker det for vedkommende Lokalitet ejendommelige.

Gennem Undersøgelsen af alle Stednavne kan man bestemme meget med Hensyn til vort Lands Bebyggelse og Sprog. Navnegivningen kan også afspejle Folks Karaktertræk — både i Fortid og Nutid. Nu til Dags forsvinder en stor Mængde af de gamle Marknavne. Nu får Markerne Numre, og meget karakteristisk forsvinder med denne Navnegivning.

Blandt vore ældste Stednavne er Landsbynavnene. Disse inddeles i Alder efter Endelserne.

De med Endelsen —inge (Brejninge) er de ældste Bebyggelser. Dernæst kommer Endelsen —lev (Gårsløv), så —løse (Vanløse) og —sted (Vedsted).

Ved År 1000 (ef. Kr.) var Landsbynavne med disse Endelser de herskende, og man kan derudfra nu omtrent se, hvor meget af vort Land der *da* var opdyrket og bebygget.

I Tiden fra ca. År 900—1200 vokser Folkemæng-

den stærkt. Stormændene og deres Sønner drager på Vikingetog. Bønderne derimod forbliver fredeligt hjemme og rydder Skove, opdyrker Ødemarkerne og indretter de nye Landsbyer og Bosteder, der har Endelserne —strup, —rup, —drup, —trup, og senere —bol, —bøl og —rød, og disse Landsbyer blev der i Hundredevis af rundt i vort Land. Det er —thorp-Byerne, der nu fremstaar. Thorp-Byen er opstået på en ældre Bys (Adelbyens) Udmark. Ærkebiskop Andreas Sunesøn siger, at „et Thorp er en By, der vides at være opstået af en anden.“ I „Jydske Lov“ står der: „Thorp er bragt i Stand af Mark.“ På Oldnordisk betyder *thyrpask* „at flokke sig“; thorp betyder altså egentlig „en Klynge“, „en Flok“ (af Bønder eller Gårde).

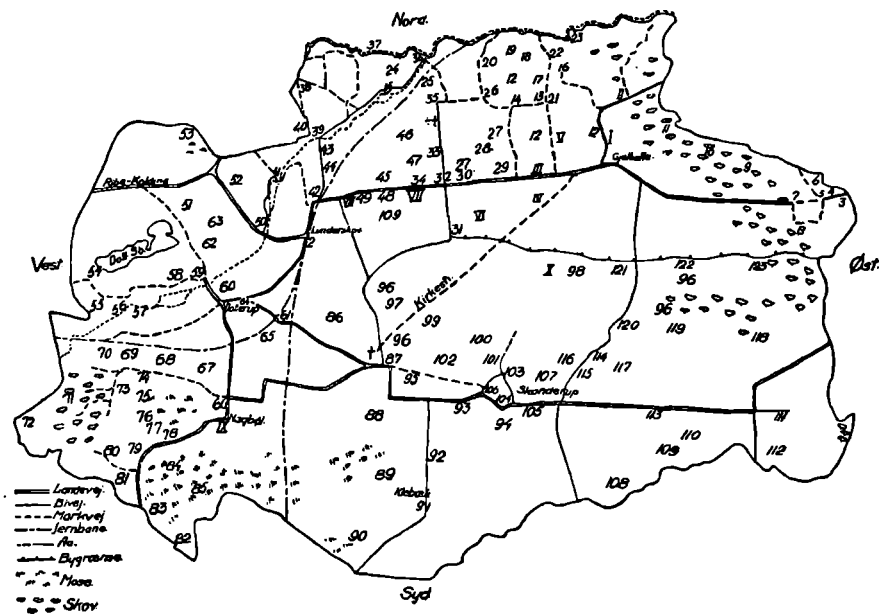
Overklassen har ikke set med særlig venlige Øjne på Thorperne. Ordet *Tølper* er beslægtet med Torp¹.

Men det er disse Thorpere, der har forvandlet vort Lands Natur. De har opdyrket et Område i et Omfang, som i Hovedsagen var tilstrækkeligt for Befolkningen i de følgende 600—700 År at leve på. Under disse Thorperes Arbejde forvandles Folket fra et Kriegerfolk til et fredeligt Bondefolk, for hvilket Landsbyen med dens Bøndergårde bliver den sociale Grundvold lige ned til vor Tid. Hvor disse udholdende Slidere, Thorperne, satte Bo og brækkede den stridige Jord op, var det måske ikke første Gang, at *der* havde boet Mennesker. Det kan vi få Vidnesbyrd om den Dag i Dag ved at finde Stenøkser og Flinteknive samt de gamle Kæmpehøje på —thorp-Byernes Marker.

Tit har —thorp-Byernes Grundlægger stødt på en Stenalderdyngge, der vidnede om, at her havde boet Mennesker i fjærne Tider.

For den Strandskrænt eller Søbred, der havde givet

¹ Falk og Torp: Etymologisk Ordbog, Artikel *Torp* og *Tølper*.

Stednavne-Kort over Skanderup Sogn.

Samleren og Jægeren og Fiskeren et rigeligt Udkomme i Stenalderen, var meget dårligt egnet til Opholdssted for Bronzealdermanden, der hovedsagelig skulde leve af sine Kvæghjorde og begyndende Landbrug. Og hvor Bronzealdermandens Kvæg havde kunnet græsse på åbne Sletter eller i Småskov, der fandtes måske i Jernaldermandens Tid uigennemtrængeligt Krat.¹

Vi finder de fleste af vore Oldtidsminder på højere beliggende Jorder, tæt ved Sø og Å, fordi det var dær, at den Tids Folk med deres Levevis og primitive Redskaber kunde leve og trives. Adskillige Hundrede År efter bliver deres forladte Bosteder igen beboede af —thorp- og —bøl-Byernes Grundlæggere, efter at Oldtidsfolkets Efterkommere havde bosat sig i faste Landsbyer: —inge, —lev og —løse-Byerne.

Johs. V. Jensen har givet en digterisk Fremstilling af en —thorp-Bys Grundlæggelse i Romanen „Norne-Gæst“. (Afsnittet Sverrig).

I det følgende skal fremlægges Stednavnematerialet fra et enkelt Sogn for at vise, hvad dette kan give, når der både er medtaget alle de Navne, der er kendt den Dag i Dag, og endvidere Markbogens Navne fra Matrikulationen 1683. Men for at man skal kunne vente at få tilnærmelsesvis *alle* Navnene med indenfor et enkelt Sogn, må man være godt kendt i Sognet, have boet der i Årevis og kende Sognets Folk, så de kan være ens Meddelere ved Indsamlingen. Alligevel kan det godt være, at der her mangler et eller andet Navn, som Folk er kommen i Tanker om sidenhen, men så er i nærværende Tilfælde Skylden ikke min.²

¹ Henrik Ussing: Stednavne i Sorø Amt. (Årbog for Hist. Samfund f. Sorø Amt IV), 1915.

² Smlgn.: Henrik Ussing: Stednavne i Erritsø. (Danske Studier 3. H. 1905.)

Sognet, der vil blive behandlet i det følgende, er *Skanderup* Sogn, Anst Herred ved Kolding. Dets Fladeindhold er efter Traps „Danmark“ (V) 7021 Tdr. Ld. Sognet grænser mod Nord til Lejrskov Sogn, hvor Åkjær Å og Kolding Å gør Skjel; mod Vest til Anst Sogn; mod Syd til Vamdrup og Hjarup Sogne; mod Øst til Seest Sogn.

Den nordlige Del af Sognet er stærkt bakket. Dær findes også de fleste Oldtidsminder, særlig i den nordvestlige Del af Sognet, hvoraf dog kun en 3—4 Kæmpehøje endnu er uskadte. Mod Syd er Jordsmonnet mere jævnt og frugtbart end mod Nord og Vest, hvor der også findes Åer, Enge og Moser. Størsteparten af Sognets østlige Del er Skov (Skanderup, Gjelballe og Vranerup Skove).

I Nord og Vest boede Stenalderfolket. Siden er så kommet Nybyggerne, *Thorperne*, og har anlagt Sognets to Thorpbyer, Sognebyen Skanderup og den lille By Dollerup. Senere er kommet —bølle-Byen Nagbøl til samt de to Byer Lunderskov og Gjelballe.

Skanderup må som Sogneby være den ældste af Sognets fem Byer, ligesåvel som den er den største. Den er blevet Sogneby, da Sogneinddelingen skete (på Svend Estridsens Tid). Dens Kirke er indviet til St. Nicolaus.

I Ribe Amt er der 58 —thorp-Byer; de er alle sammensatte med Personnavne, undtagen en 3—4 pCt., som ikke kan forklares på den Måde.

*Skanderup (sganeråb)*¹ hed 1231 Scandthorp, 1469 Skandrop, Skandorp, 1491 Skandrup; det må antages at

¹ *Lydskriften* er ingenlunde fyldestgørende. F. Eks. betegner e foruden sin alm. Lydværdi [e], den tryksvage Lyd i *Abe*. Hævet Punktum ['] efter Selvlyd bet. *Længde*. *Apostrof* ['] bet. *Stød*. *Streg* [|] bet. *Tryk* på følgende Stavelse.

komme af Personnavnet Skami „Skamis Torp“, ligesom Bramdrup er kommet af Personnavnet Brami, men altid udtales paa Folkemålet med n foran d (Brandrop). Det samme Tilfælde findes i Vamdrup, der også udtales med n foran d (Vandrop). Endvidere kan sammenlignes *Endrup* af *Imthorp*, skulde egentlig hedde *Emdrup*.¹

Dollerup, [dålerup] hed 1469 Doldrop, Doldrup, 1523 Dollerup, kommer af Personnavnet *Dali.² Findes også i Stednavnene Dallerup og Dollerød. Sådan tyder Oluf Nielsen Navnet i „Olddanske Personnavne“ og J. Steenstrup med ham. Men da Dollerup er beliggende i en Dal ved en Eng med Bakker til tre Sider, kan man vel ikke frakende Naturnavnet *Dal* en Betydning i Navnet, og Udviklingen: Dal—thorp Daldorp—Dallorp—Dallerup (Dal=Dål) kan vist ikke lades uomtalt ved dette Navns Tydning. Det topografiske Moment må vist også tages i Betragtning.

Nagbøl [nå:böl, nu na'gböl] hed 1503 Nagebyl, Naghbøl og kommer af Personnavnet *Naki, islandsk Hnaki, Manden Nakis Bol. —bol—bølle er beslægtet med Ordet *at bo*, er noget lignende som „Bolig“, „Bopæl“. Af samme Ord har vi *Bonde* (d. e. den boende, bofaste Mand).

Lunderskov [lunesgdw] hed 1580 Lunderskou, 1609 Lundeskof, og er et Naturnavn, der hentyder til Omgivelserne, små Lunde og Skove, hvoraf der er Rester endnu, særlig ved Drabæks Mølle. Smlgn. Skovlund. Lunda er rimeligst en gammel Ejefald Entalsform af

¹ Sigurd Nygaard: Uorganiske Lyddannelser i Stednavne (Universitets-Jubilæets danske Samfund: Blandinger II) og Henrik Ussing i Danske Studier 1917 (S. 83—93).

² Stjerne (*) foran et Navn betyder, at det er en konstrueret Form — ukendt fra danske Kilder.

Lunde; r er senere indføjet i Ordet, og vi har faaet en Lyd, der ligger mellem æ og ø foran r'et. I Ribe Amt er der seks Byer, som ender på —skov.

Gjelballe [*gjælbal'e*] hed 1579 Gielballe. I Markbogen fra 1683 hedder den både Gielballe og Geld-Bale. Da findes ogsaa Marknavnet *Ruggeballe*. I Landhusholdningsselskabets Amtsbeskrivelser fra 1830: Gjel-lebølle, men —bøl og —balle er tit blevet forvekslede, skønt det er to vidt forskellige Ord; da hed Åen (Kolding Å) Kongeå.

Gjelballe er vanskeligere at tyde. Endelsen —balle (af Balg) kan betyde forskellige Ting, f. Eks. en lav Jordhøj (smlgn. Fodballe) eller en ryddet Plads. Balg forklares også som en højt liggende Flade bevokset med Skov, og at disse Balge ofte er skovdækkede, ses af Navne som: Bøgeballe, Hesselballe, Lindeballe, medens andre Navne ikke tyder derpå, såsom Basballe, Feldballe, Gjelballe, Kathalle o. s. v.¹

Balle må vist her tages i Betydningen: *en ryddet Plads i en Skov*, da Gjelballe ligger lige i Udkanten af Skoven. Rodstavelsen *Gjel* må være det samme Ord, som findes i Plantenavnet *Gyvel* (*sarothamnus scoparius*), der i Egnens Dialekt kaldes Gejl (Vejleegnen: ge'l, Feilberg Jydsk Ordbog). Gjelballe må oprindeligt have hedt „Gyelballe“,² der har udviklet sig til G(j)elballe — og betyder sådant noget som *ryddet Plads med Gyvel*.

Omgivelserne kan godt passe med denne Tydning. Flere Marker, der endnu i gamle Folks Munde bærer Navnet Heden [*æ hi'e*], minder om, at der tidligere

¹ Oluf Nielsen: Universitetsjubil. d. Sf. Blandinger II (1890): Bidrag til Fortolkningen af danske Stednavne.

² Kalkar: Ordbog til d. ældre danske Sprog, Artk. *Gyel*.

har været Hede, hvor Gjelballe er blevet anlagt, og Gyvelen [æ gæj'l] gror oftest blandt Lyng og lignende Planter. Det kønne Ordsprog: *Der gror Guld under Gyvelrod* huskes endnu af enkelte gamle Mennesker på Egnen. Betydningen af Ordsproget er den, at der er frugtbar Jord, hvor Gyvelen gror. Dette passer for Gjelballes Vedkommende, da der er god og frugtbar lerblandet Muldjord på dens Marker. Undertiden støder Ploven på Alklumper, der vidner om gammel Hede. Navnet *Bremhøj* (herom senere) peger i samme Retning. *Gylden Snog* måske også.

Rodstavelsen kunde måske komme af det oldn. *gelda*, *gilde*, d. v. s. *gold*, *ufrugtbar*, men er næppe sandsynligt.

Vil man gå ud fra Betydningen af —balle som en *ophøjet Flade*, eller man vil formode Endelsen —høj (baligh, balygh) i Endelsen —balle, må man se det ud fra det Synspunkt, at Gjelballe er blevet bebygget af af Folk fra Lunderskov—Dollerup, da disse to Byer ligger lavt, og man dær vilde sige og siger endnu „op i Gjelballe“.

Ejstrup, der også ligger meget lavt, ser jeg bort fra, da den ligger i et andet Sogn; men med Hensyn til Skanderup ligger Gjelballe nærmest lavt, i al Fald ikke højere end Skanderup. Markerne til Gjelballe stiger i Retning af denne By, men selve Byen ligger hyggeligt skjult i en lille Dal ved en frodig Eng. Man ser ikke Byen, førend man er lige ved den. Men da Gjelballe uden Tvivl er bebygget fra den største By Skanderup, antager jeg det for sandsynligt, at man af topografiske Grunde må lægge Betydningen *ryddet Plads* ved en Skov i Endelsen —balle.

Førend disse fem Landsbyer er der i Sognet tre

mindre Bebyggelser, som også har særskilte Navne. Den ene er *Klebæk* [*kle'bæg*], hvilket er en Samling Gårde og Huse i Sognets sydvestlige Hjørne. I Markbogen 1683 findes Navnet *Klegebech* iblandt Engnavnene under Skanderup Jorder. Navnet Klebæk stammer fra Bækken Klegebæk, der et Stykke udgør Sognegrænsen mellem Skanderup og Hjarup—Vamdrup Sogne. Denne Bæk siges at være noget „kleg å sæj“ i Bunden. *Klæg* betyder *fugtig lerblandet Sandjord*, hvad ogsaa passer godt, med Klebækjordernes Bonitet. Klebæk-Markerne ligger mellem to Bække: Bækken ved Kirken og Sogneskjlbækken. Et Stykke Jord, der sådan er omflydt af Vand, kaldes et *Tvede*. Deraf Gården Tvedsgård, som er den ældste Gård i Klebæk (findes paa Markkortet fra 1774), samt Navnene *Tvede* (der ligger mellem to Bække Syd for Dollerup Sø) og *Dolletved* fra 1683; fra samme År er *Tvedagerskifte* på Lunderskov Mark og *Lusetvedsfald* på Skanderup Mark. *Endnu* findes Navnet *Tvedsbro*, Broen over de to Åer Åkjær Å og Lunderskov Å, hvor de i Sogneskjallet løber sammen til Kolding Å. Jorderne mellem de to Åer er *et Tvede*.

Det andet Navn for en lille Bebyggelse er: *Hesselvad*(1)¹ [*hæjsel'vaj*], 1638: Hasselluad, i det nordvestlige Hjørne af Sagnet. Hessel er den jyske Form for Hassel. Det er nogle få Ejendomme, der ligger gemt i Dalen ved Åkjær Å lige Øst for Kolding—Ribe Landevej. Hesselvad kommer af, at der har været et gammelt Vadested over Åen der, hvis Bredder er bevoksede med Hasseltrær. *Vad* er et Vadested, hvor Vandet er så lavt, at man kan vade over. Ordet Vedel

¹ Tallene henviser til Tallene på Kortet og angiver Stedene for Navnene.

eller Vejle har samme Betydning. Nu har denne Bebyggelse i daglig Tale aldrig dette Navn, og mange Folk på Egnen aner ikke, at denne Boplads har denne smukke Benævnelse. Nej, på Egnen bliver den aldrig kaldt andet end *Putihul* [*poti'hål*], hvilket Navn også passer såre godt til Lokaliteterne.

Putihul siges af nogle at stamme fra 1808, da Spaniolerne lå indkvarterede dær; de kaldte Stedet med et Ord, der lød og blev tydet som „Potihål“. Men Navnet må snarere stamme fra en Mand, Peter Rønne, der ejede den ene af Hesselvads Ejendomme, Hesselvadgård. Han sagde nemlig, at han og hans Naboer var *puttede ned i et Hul!* Samme Mand gav også Ådalen mellem Drabæks- og Rolles-Mølle Navn. Da man skulde over en Træbro for at komme både til Rolles-Mølle og Hesselvad, kaldte han disse to Ådale „Træbrow Amt å Potihål Sown“! 1906 blev Træbroen erstattet af en Betonbro, der blev bygget skævt for Vejen, så nu døbte Folkevittigheden det om til „Sgjæwbrow Amt å Poti'hål Sow'n“.

Lurendal (2.) [*lu'renda'l*] er Navnet på en lille Samling Huse Syd for Lunderskov Station. Nu er Lurendal tildels dækket til på Grund af Dobbeltsporets Krav om Udvidelser. Navnet Lurendal siges at stamme fra en Mand, Søren Thygesen, som boede i et Hus dær, og dette blev *helt* skjult for det øvrige Lunderskov, da den høje Banedæmning kom ved Jernbanens Anlæg. Desforuden var Bebyggelsen omgivet af Banker til de øvrige Sider, så nu kom Beboerne til at „lure i en Dal“! Navnet stammer fra omkring 1870.

Der findes også en sagnagtig Forklaring af Navnet: Da Dronning Margrethe var i Krig med Svenskerne, lå disse og *lurede i Dalen* efter hende, medens hun

opholdt sig med sin Hær i en lille Dal (52) Vest for Lunderskov By; denne Dal hedder den Dag i Dag *Dronning Margrethes Dal [dal]* og er ca. 3. Tdr. Land. Hun lod Skoene vende på Hestene om Natten, så det skulde se ud, som om hun drog den modsatte Vej, end hun i Virkeligheden gjorde.¹ Ejeren, Peter Nielsen, fandt for et Par År siden under Pløjning i Dalen en Sabel, som var meget medtaget af Rust. Sandsynligvis stammer den fra Svenskekrigens Tid 1659. Dalen siges at være fremkommet ved, at man har taget Jord derfra til et Par nærliggende Kæmpehøje.

Herefter skal Marknavnene behandles. De Marker, som endnu bærer Navnet, de havde i Markbogen 1683, vil få denne Form føjet til. Af Markbogens 196 Navne er 47 kendte endnu, såvidt jeg har kunnet opspore dem.

Vort Udgangspunkt bliver Sognets nordøstlige Del, Gjelballe Østermark, og derfra går vi videre Vest på over Lunderskov Markerne, så Dollerup-Nagbøl Marker, Klebæk, og tilsidst Skanderup Markerne, hvorefter vi slutter i Sognets sydøstlige Hjørne ved Siden af vort Udgangspunkt.

De Navne, der *forklarer sig selv*, vil ingen Forklaring få. En Del af Navnene er ganske vilkårlige, andre er fremstået af Omgivelserne el. lgn.

Først er der *Himmelbjerget* (3), *Fårehullet* (4) og *Fårebanken* (5); temmelig nye Navne. *Trindhaven* [æ *trindhaw*] (6) er et lille Stykke Eng omgivet af Hegn og Bakker. *Have* betyder enten en indhegnet Mark eller en indhegnet Skovlod. *Trind* har her Betydningen *rund, kredsrund*. *Blindtarmen* (7) er et skarpt Knæk på Skovvejen, hvor det så ud, før den ny Skovvej

¹ Smlgn: Danske Sagn (ved E. T. Kristensen) IV A⁶ Nr. 140.

blev anlagt, som om Vejen endte blindt. *Tarm* betyder en *snæver Vej*, så hvilken af Betydningerne man skal lægge i „æ Blindtarm“, er vanskeligt at afgøre. Huset, der ligger paa Hjørnet, hedder enten *Blindtarmen* eller *Knutenborg* efter en gammel Ejer, som nu er død. *Mølleøriddet* (8) [æ *mölevræjt*] er lidt længere mod Syd på den gamle Skovvej. 1683 findes østligst på Gjelballe Østermark *Skallumholt* (Schallum Holt). Dette Navn findes endnu bevaret i ændret Form i Gårdnavnet *Kallunholt*, som tidligere har ligget lige på den anden Side Sognegrænsen i Seest Sogn. Nu er den efter en Brand flyttet ud til Landevejen ved Hylke i Seest Sogn. *Skalle* betyder et Stykke Mark uden Plantevækst. *Holt* betyder en lille Skov. Dette Navn passer ualmindelig godt til Stedet. *Frit* oversat må det nærmest betyde *Marken ved Skoven*. Det er et Bevis på en god og karakteristisk Marknavnegivning fra gammel Tid. Dette Navn burde frem til Ære og Værdighed igen for denne Sognets østligste Bebyggelse¹. Med Hensyn til Endelsen —um i Marknavne, så tyder Dr. Marius Kristensen dem som et oprindeligt oldnordisk Hofn, Oldsvensk og Norsk Hamn „Græsgang, Besiddelse“ [i „Namn och bygd“ 1920. Bidrag til Tolkning af danske Stednavne]. Jeg tvivler på denne Betydning *her*, såvel som i Navnet *Parkum* (se senere).

Høgeengen (9) og *Sneppekrattet* (10) i Skoven er specielle Jægernavne. *Tykmave* (11) [æ *ty.'kmaʷ*] er et stort, enligtstående Bøgetræ, der har en mærkelig „Gevækst“ eller Overgroning rundt om hele Stammen. Sagnet fortæller, at en Kanonkugle blev skudt ind i Træet i 1849, da der var Lejr dær, og den skulde have frembragt Kræftsvulsten. På Gjelballe Østermark fand-

¹ Sl: Kolding Flkbl. 20/, 1922.

tes i 1683 følgende Navne, som nu er ukendte: Oldkiær; *Old-Græsgang*. *Kjær* betyder et vandrigt Jordsmon, Morads; i ældre Tid 'og endnu i flere Egne er Kjær en sid Strækning bevokset med Trævækst eller Risbuske. *Skovskifte* (Schouskifte). *Oders Have* (Oder: Personnavn) *Korsbjerg?* (Kåres Bjerg). *Troldd-Agerre*. *Ager* bet. en opdyrket Strækning, og den Endelse har været brugt allerede i Thorptiden. *Østerdams-Agerre*. (Agerre=Agre). *Brokagerskifte*. (Brockager-skifte) Brok: enten Personnavn eller Grævling. *Skifte* er det samme som Indtægt. *Fald* har samme Betydning. —

I Gjelballe By er nu kun at nævne *Branddammen*, der desværre er tildækket. Gård- og Husnavne kommer siden. Lige Vest for Gjelballe går *Kirkestien* [*æ kjær'gesdi*], der fører over alle Markerne til Skanderup Kirke. Den bliver kun lidet benyttet nu på Grund af de gode Færdselsmidler, og vil snart være „en saga blott“. Kirkestien går forbi Gården *Elisabetslyst* (IV)¹, hvor der spøger en hovedløs, sort Hund om Natten. Den forfulgte engang en gammel Kone, men da hun slog Kors for sig, forsvandt den. Samme Gård er *hensat* i et Træ i Haven; man véd ikke hvilket, den gamle Ejer tog Hemmeligheden med sig i Graven. Fældes dette Træ, brænder Gaarden. På Landevejen mellem *Elisabetslysts* Ledhul og *Højdegårds* (III) er en Lavning, hvor man efter gammel Tro *altid* møder Folk i Mørke.

Nord for Gjelballe slynger sig *Langdal*, (12) 1683: *Lang Dalle*. Hvor Landevejen går igennem den, skal der spøge en sort Hund uden Hoved om Natten (I). Længere mod Øst, rundt om *det skarpe Hjørne* på samme Vej ved Gården *Aldershviles* Ledhul [*læjhål*]

¹ Romertallene henviser til samme på Kortet og betegner Steder, hvortil der knytter sig Sagn og Overtro.

og det nærmeste Ledhul mod Øst ved Skoven, skal også spørge en hovedløs Hund om Natten! (II).

Langdal fortsætter sig hen over Gjelballegårds Mark, hvor der er en (nu tildækket) Mergelgrav (V) ved hvilken der hver Midnat sad en hvid Dame og svøbte sit Barn — og videre forbi *Rold*, *Bremhøj* og *Velsnap*, forbi *Snogen* og ender helt nede ved Ådalen. *Langdal'* er et godt Naturnavn.

Rold (13) 1683 også *Rold* er uden Tvivl et ældgammelt Navn, der har afgivet Navnestof både til *Store- og Lille Roldmark*. *Roldsgård* (14), der er gået over til Slægtsnavn, og *Rolles-Mølle* (15) er uden Tvivl afledt af samme Ord, men er muligvis ved en Skrivefejl i ældre Tid blevet stavet med to l'er (1769: *Rolles Mølle*, D. Atl.); det udtales *nu* Rål's Møl'. „Æ Ro'l-marge“ er et storslået og bakkerigt Landskab, fyldt med mange Stednavne. I Markbogen 1683 findes to Enge på Gjelballe Nørremark: *Roleskifte* og *Rolleskiær* — også af *Rold*.

Hvad *Rold* betyder, er vanskeligt at afgøre. En folkelig Forklaring (Folkeetymologi) er den, at Navnet kommer af *at rulle*, i den Betydning, at Vogne og sligt *ruller* let ned ad Bakkerne!

Det kan tænkes at være sammensat af Ordene *Rå* og *Old*; *Råold*, som er blevet forkortet til *Råld* i Overensstemmelse med Folkemålets lange [o] i æ *Ro'lmar'ge*. *Rå* kan på Oldnordisk betyde *Grænsepæl*. *Old* betyder *Fællesjord*, *Overdrev*, *Udmark*.

Den omtrentlige Betydning af *Rold* må så blive *Grænsemarken*, hvilket Navn passer godt til *Roldmarkernes* Beliggenhed: de er yderst på Gjelballe Mark og grænser op til Lejrskov Sogn.

På *Rold* findes Navnet *Ryland* (af rydde) og tæt

Øst derfor „Æ Laj'sgåw“ (16); efter en gammel Eneboer Nikolaj.

Store Roldmark (17) hed i ældre Tid *Hvolbølkawl*, da den hørte under Hvolbølgård i Lejrskov Sogn. På *Roldmarkerne* er endvidere *Brandsgrue*, *Grube*, og *Gruen*, (18) [æ gru']. *Grue* betyder på Folkemålet en dyb, snæver Dal, der minder om en Gruokedel. Foruden de to „Gruer“ her, findes der en „Grue“ på Rolles-Møllens Mark Syd for Banen [æ 'bå.n] og to i Gjellalleskov, hvoraf dog den ene er beliggende tæt bag Sognegrænsen i Seest Sogn. I Markbogen findes et *Damgru* på Skanderup Nørremark. Endvidere er der *Over- og Neder-Fælled* (19) (æ Fælet) samt *Snogen* (20), et Naturnavn, en lang, smal, snoet Bakke, der 1683 hedder *Gylden Snog*. Dette Navn kan bedst forklares på denne Måde, at når æ Snog' om Sommeren var bevokset med udsprungen Gyvel, gav de Bakkepartiet et „gyldent“ Skær, som man *endnu* kan se det ovre på Hvolbølgårds Marker i Lejrskov Sogn.

Ved det sydøstlige Hjørne af Roldmarkerne er „æ' Fut“¹ (21). Det er et Sted, hvor Markvejene skiller sig i to. „Æ' Fut“ er det samme som *Forte*, en Drivvej til Kreaturerne, som Regel mellem to Gærder.² Dette passer også her. Nu fører „æ' Fut“ ned til tre små Ejendomme: *Bakkerunden* (22), forhen *Kragelund*, samt *Fjedtstak* og *Smørstak!* (Smlgn. *Smørstak*, lille Ø ved Langeland; ved Færøerne er der flere „Stak“-Øer). Nede ved Åen er de smukke Partier *Åhaverne* (23).

¹ Vistnok en gammel Smuglervej. Se: P. Eliassen: *Kolding fra Middelalder til Nutid*, Side 329—30.

² Se: Årbøger f. nord. Oldk. 1918. *Henrik Larsen*: Nogle Oplysninger og Bemærkninger om den gamle danske Landsby. Danmarks Folkeminder I: Optegnelser af Marius Kristensen.

Spadserer man så gennem *Fællederne* Nord for Roldmarkerne langs med Åen [æ o.] mod Vest, kommer man til *Granskoven* (24) [æ gransgåw] med *Granly*; dærfra mod Syd op over den store Jærnbane-grusgrav (25) (æ gru'sgraw) kommer man til *Velsnap* (26), 1683: Wilsnapgab, Veeldsnap, der mærkeligt nok endnu i Folkemålet har bevaret to lignende Udtale-former: (*vilsnob og vælsnab*). Ordet forklares som *vel snappet* og det Sted, hvor man *snappede Vildtet*.

Snabe betyder en Skovstrækning, der strækker sig ind i Marken, også sid og sur Mark. Begge Dele kan passe i dette Tilfælde! Kan også betyde en smal Spids Agerland i Hedejord, hvilket er den sandsynligste Forklaring her¹. Wilsnapgab hører 1683 under Gjelballe Nørremark og Veelsnap under Lunderskov. På Markkortet 1772 går Skjellet mellem Lunderskov og Gjelballe Marker ad Vejen, der nu fører ned til Gården *Vendborg*. Nu hører *Velsnap* under Gården *Flauenfeldt*, (i gl. Tid under Gjelballegrd.) hvilket Navn skal hentyde til Marken, som hører til den.

Flauen (nu flået) er en gammel Tillægsmåde af Verbet *fld.* (SmIgn. gå—*gawn*). Her i Betydningen nøgen, bar.

Felt betyder efter Tysk „Feld“ *åben Mark*. Den germanske Grundform **feltha-*, „*Mark, Flade*“ står i Aflydsforhold til Oldnordisk *Fold*, „*Jord, Mark*“.

Mark (isl. Mørk) er måske oprindelig Navn på en med Skov bevokset Strækning. Ved Mark forstår vi nu et Område, hvor der ikke findes Træer. Mark kan også betyde Grænsen for et Område.

Navnet *Flauenfeldt* er måske givet Marken og senere ført over på Gården af en Tysker eller en Mand,

¹ Se: Universitetsjubil. d. S. Bl. I. S. 244.

der har kendt til Tysk. På Vidskb. Selskb. Kort (1804) findes Navnet.

Overfor Rold på Vestsiden af Langdal findes Sognets navnkundigste Bakke *Bremhøj* (27), hvorfra der er en storslået Udsigt. *Bremhøj* har givet Navn til Gårdene St. og Lille *Bremhøjgård*. På Generalstabskortene findes tre *Bremhøje*, men kun den ene af de 3 i Rad liggende Høje har Navnet i daglig Tale. På Vidsk. Selsk. Kort (1804) staves Navnet *Bremeshøj*. På *Bremhøj* er udgravet en *Kæmpegrav*, og Folk på Egnen siger, at det er et gammelt Offersted. Thingsted har der været dær, og *Rettersted*, henholdsvis på den vestligste og midterste¹. 1683: *Bremhøjsaggerre*; på *Lunderskov Mark*: *Bremhøj-Fald*, (*bræmhøj*) er vanskeligt at tyde. Rimeligst vil det være at tolke Ordet *Brem* som *Bræmme*, *Kant* (smlgn. *Skovbræmme*, *Tøjbræmme*), da de tre *Bremhøje* i Fortsættelsen af *Roldbankerne* og de øvrige *Bakkepartier* danner den yderste *Højdebræmme* for Sognets nordlige bakkerige Del ud mod det flade Land mod Syd efter *Skanderup* til.

Måske kunde *Bremhøj* også tydes af Ordet *Breme*: *tornet Vækst*, (*Brombærbusk*). I *Jysk* findes Ordet *Brum*: *Blade*, *Bræmme* på *Lyng*, *Rævlingeris*. At *Bremhøjene* har været bevokset med *Brombærris*, *Tornekrat* o. l. i gl. Tid er meget sandsynligt.

Een af *Bremmarkerne* bærer Navnet *Ole Svendsens* (28). Syd for *Bremmarkerne* er *Troldfold* (29) et gammelt Marknavn, der nu et gået over til *Gårdnavn*. Der fortælles, at *Marken* giver så mange *Fold*, at det er (var) *Trolderi*! 1683 findes *Troldd-Agerre*, men på *Gjelballe Østermark* — desværre! På *Troldfold* er også

¹ Se *Vejle Amts historiske Årbog* 1914, Side 111. (P. Ellasen: *Fra Indherrederne*).

Skomagerhaven [æ'sgomagehaw.], nu et opdyrket Stykke Jord, hvor der tidligere lå en Hytte, som beboedes af en Skomager. Bakken på Landevejen ud for den vestligste af Bremhøjene hedder *Blæsbjærg* (30) [blæjsbjær're], fordi det er det højeste Punkt på Vejen mellem Gjelballe og Lunderskov. Gården, der blev bygget på Blæsbjærg for få År siden, hedder *Vestergård!*

Syd derfor på Gjelballe Vestermark stod for en Del År siden et enligt Piletræ (VI) midt på Marken. Hvis det blev fældet vilde Gården (Dortheasminde) brænde. En ny Ejer kom, fældede Træet — trods sin Viden om Træet —, og kort efter (1/6 1912) brændte Gården!

Det yderste Hjørne af Gjelballe Vestermark mod Syd hedder *Lådne Krog* (31) [æ låjen kro.'g], hvilket Navn det Hus bærer, som nu er bygget dær. *Lodden* er alm. i Stednavne for Mark, der er bevokset med Krat eller Græs. Her har det været Græs.

Nede ved Korsvejen, hvor Lunderskov og Gjelballe Marker mødes, er der en Grøft med et lille Vandfald, som om Sommeren stemmes op, så de omkringliggende Ejendomme bruger det til Vandingssted (32). Det kaldes *æ si.'l*. En *Sil* er en Stenkiste under en Vej, hvorigennem Vandet ledes. På Norsk bet. Ordet en meget lille Bæk, og denne Betydning passer bedst her, da *Sil* ikke kendes i Dialekten i Betydning af en Stenkiste, selv om Vandet kommer igennem en Stenkiste og bliver en lille Bæk, hvori Silen er. Verbet *silre* (om Vandet) bruges ikke i Egnens Dialekt, såvidt jeg veed.

Vejene har også Navne. *Gjelballe Kirkevej* mod Syd, *Persillevejen* (Parcelvej?) (33) [æ pa'silevæj] mod Nord, Hovedvejen efter Lunderskov hedder *Stralsund* (34)!

På Gjelballe Nørremark fandtes endvidere 1683 følgende Navne: *Hommelev* (Gård); *Trund*. *Heldagerre*; held-

skrå. *Eskjær-støckerne*; (*Aske* eller *Eske kjær?*). *Hans Biergs Fald*. *Kirkestykkerne* (Kiercke-Støckerne). *Kragetornskifte* (Kragton-schift). *Kragetorn*: små røde Ærteblomster. *Vejager* (Wejager). *Sønderlund* (Synderlund). *Midlodsagre* (Mittludsagerre).

Af Enge fandtes under Gjelballe-Markerne følgende: *Husmay*. *Mal* betyder Eng. *Damsted*. *Under-Bierge*. *Flyve?* (Fliufve). *Holsted-Kroge*. *Krog*, et Jordstykke, der indesluttet af en Bugt, af et Vandløb; findes meget alm. i Marknavne. *Krog* kan også betyde Jord mellem to sammenløbende Strømme eller Veje.

Skjoldskifte (Skioldschifte). *Skjold*: smlgn. Lyngskjold, kan betyde Bakke. *Pugmay*, Puge bet. en Tudse. *Skidenmay*. *Ravnholtskifte* (Rafnholtshifte). Nu findes et Hus *Ravnholt* eller Skovhus ved Gjelballe Nørreskov. *Bolleskrog*. *Bønneskifte* (Bønshifte). *Torneskifte* (Tårnschifte). *Synde-Eng*. *Eskjær*. *Bækskifte* (Bechschifte). *Hadsted-Krog*. *Lismay?* *Svinholt Krog*. *Brildskifter*: smlgn. Kobrilde-Kokase, Koskarn. *Hyrdeeng* (Hørdeng).¹

Så er vi færdige med Navnene både i Fortid og Nutid på Gjelballe-Markerne, der også frembyder både det interessanteste og vanskeligste Navnestof i Sognet, tilligemed nogle af de ældste og navnkundigste Navne i Egnen.

På *Lunderskov-Markerne* er ikke ret mange gamle Navne bevarede. Går vi ad „*Pasillevejen*“ ned mod Rolles-Mølle, kommer vi forbi en Bakke, hvor Sagnet fortæller, at der skal have været en Kirke i gl. Tid (+ +); en kristen Kirke har det ikke været.

Mod Vest har vi Sognets største *Grue*, smlgn. Grube. Nede ved *Grusgraven* har vi de fleste Minder om Oldtiden. Det er ogsaa lige ved Å og Eng. Her er kun

¹ Gjelballe havde 1683 9 Gårde — men 12 Ejermænd til dem.

ét Navn: *Sorte Gryde* (35) [*æ swåt* eller *så.'rt gry,e*], en udgravet Kæmpehøj. *Tvedsbro* (36) er Broen ved Sogneskjellet, omtalt tidligere.

Ved *Åkjær Å* (37) er Trældsfabrikken *Åkjærdal*; *æ' stue kro.'g* er en større Bugt i Åen, som snor sig hen gennem Dalen, forbi *Putihul*. Det høje Bakkeparti, der hæver sig hen mellem de to førømtalte Ådale, hedder *Spidshøj*, 1683: *Spidshøj* (38), og Gården, der ligger på det højeste Punkt, er *Spidshøjgård*. Imellem denne og *Træbro-Banke* (39) ligger *Grisdal* (40), 1683: *Griisdall*. 1683: *Træbroe-fald*.

Lidt Vest derfor er Sognets mest idylliske Plet — Vandmøllen *Drabæks-Mølle* (41), 1683: *Drabecks Mølle* under Dollerup. *Drabæk* har en folkelig Forklaring, nemlig at *Dra* skulde være det samme Ord som Uhyret en Dragel Der findes *intet* Holdepunkt derfor i overleverede Sagn el. Ikn. Sandsynligst må Navnet tolkes som et Naturnavn: *Drag*, Bakkedrag, hvilke der er til begge Sider af Åen. Ejefalds-s'et må antages at være fremkommet ad skriftlig Vej, ligeså ved *Roller-Mølle*, da dette s ellers ikke almindeligvis fremkommer ved Sæmmensætning af Naturnavne; (Smlgn. *Skovlundgård*, *Bremhøj'gård*) men derimod nok ved Personnavne, f. Eks. *Wissingsminde*, *Dortheasminde* o. s. fr.

Øst for *Drabæks-Mølle*, Nord for *Lunderskov*, er en lille Dalsænkning, oprindelig *Mose*, nu opdyrket, der hedder *Gunhilds Mose* (42); vistnok en Genganger af Sagnet om Dronning *Gunhild*, der mentes fundet i *Haraldskjærs Mose* ved *Veje* 1835.¹

Nord for *Skovlundgård*, den ældste Gård i *Lunderskov* er *Skovlundsfald* (43), 1683: *Schoulunds-Fald*,

¹ Se: *Historisk Tidsskrift* 1842 af J. I. A. Worsaae.

og Syd derfor er *Blegebek* (44), 1683: Blegebechs-Fald; rimeligvis brugt som *Blegeplads*; Blege i Betydningen Kridt kan det næppe være, da Pladsen er lille.

Øst derfor på *Kildegårds* Mark er *Husted Mose* (45) og *Husted Mark* (46). Slægtsnavnet Husted var meget udbredt dær på Egnen i gl. Tid, nu er der kun en enkelt Slægt tilbage. Hvor nu de fem nye Ejendomme ligger ved Landevejen mellem Lunderskov og Gjelballe (Stralsund-Stykket), var forhen *Møllermarken* (47) mod Nord og *Fynbomarken* (48) mod Syd. Disse fire nævnte Marknavne er nu næsten glemte.

Over det ved Siden af liggende *Lykkesgård* [VII] (Lykke, et indhegnet Stk. Jord, et Indelukke, to Gårde med dette Navn i Sognet)¹ skal der engang komme en flyvende Gris! Mon det skulde være Varsel [*vå'e's-dawn*] for Flyvemaskinerne? — tænker Folk.

Kildegårds Mark Syd for Vejen hed 1683: *Kiehl-Bechs-Fald*, hvoraf endnu en lille Eng hedder *Kjeldsbæk* (49), af *Kilde*, der på Folkemålet hedder *æ kjæl* eller *æ ki-el*, så Kildegård har fået sit rette Navn! På Vejen mellem Kjeldsbæk og *Bøgely* (Grd.), hvor der tidligere var en Grusgrav (VIII), går en hovedløs Hest og spørger om Natten.

Vest for Lunderskov er *Rejnholds Banke*² (50), hvor man mod Syd har *Hotelmarken* (51) [*æ ho|tæl'marg*] og mod Nord *Dronning Margrethes Dal* (52) med Udsigt over Lunderskov og Lurendal. Der har været mange Kæmpehøje deromkring, og de har givet Navn til *Kongsbjerggård*, der tidligere hed *Kraghus* efter den overforliggende *Kragmose* (53).

¹ set' i Lykkesgaard er med Vilje indsat, da Navnet Lykkesgaard skulde lyde kønnere end Lykkegaard, der er det oprindelige.

² Rejnhold er et Familienavn.

1683 fandtes endvidere på Lunderskov-Markerne følgende Navne: *Fårehede*, *Lindbiergskifte*, *Skallekjeldsfald* (Schallekildsfald), *Brendesperholm*, *Bruhnhøy*, *Lundsbierg*, *Mølvejs-agerfald*, *Ormager*, *Meel-Mose*; maaske Mellem eller Melde. *Østerdams-Fald*, *Nørhede-fald*, *Ravnholt*, (Rafnholdt), *Maderne* (Mayerne, Engene). Lunderskov havde da 7 Gårde, hvoraf den ene et Bolssted på 4 Tdr. Ld.

Ved *Dollerup Sø*, der nu til Dels er udtørret, har vi *Søkaflen* (54). *Kavl*, *Kobbøl* bet. en indhegnet Mark, opr. Jordlod, Græsgang, Fælleseje. Endvidere Gårdnavnene *Dollerup Søgård* og *Sølyst*. Der findes to Fælleder (af fælles) og *Enemærke* (55), også 1683 tiligemed *Bønstrup Enemærke*. Enemærke er et Stykke *Særjord*, kunde ejes af en Udensogns-Mand el. lgn.

Ved Gården *Dolleruplund* ligger *Slotsmarken* (56) og *Slotsbanken* (57), hvor der i gl. Dage (efter Sagnet) lå en Røverborg; *da* kunde man sejle helt ind til Dollerup. Sådant fortæller gamle Folk. Sejladsen er ikke helt usandsynlig. Ingen Rester vidner om gammel Bebyggelse.

Tvede (58) er tidligere omtalt. I *Sortebjærg* (59) skal en Kæmpe ligge begravet. Bækken, der løber under Vejen ved *Dollerupgård*, hedder *Kjællingbæk* (60) og er en Fortsættelse af *Kjællingrendsten* (61), der flyder ned under *Sydbanen* henne Øst for *Skolen* og ud i Dollerupgårds Eng Syd for Landevejen.

I Engen Nord for denne er *Hvirvelkær*, 1683: Huerlemosefald (62), udt. *Wirrælkjæe'* og *Grostien* (63) af Gro' Stin, *Grå Stine?* Oppe ved Vestbanen er *Tvil-linghøjene* (64), der nu til Dels er forsvundne, men ovenfor er *Ravnehøj* (65); 1683: Rafuenshoyaggerne, hvor en Bjergkone spinder om Natten.¹

¹ Smlgn.: Danske Sagn (ved E. T. Kr.) II. G. Nr. 129.

Tæt ved *Nagbøl* er *Det røde Led* (66), [æ' rø 'Læj], 1683: Rødløgsfald, hvor gamle Folk altid taler om, at det spøger, og om Natten — særlig i Sneknog — gik man vild dær. Nord for *Nørre-Mose* og *Nagbøl Skov* er Marknavnene: *Markdam* (67), *Indvang* (68); *Vang*, indhegnet Område. Smlgn.: „Danmark dejligst *Vang* og *Vænge* — lukt med Bølgen blå“.

Rakkehat (69) og *Langkrog* (70), 1683: Langkrogager. Der flyder *Tirsbæks'* forbi. *Tirsbæk(s)* er vist et Personnavn, der er gået over til Navn på et lille Vandløb. En nøjere Forklaring har jeg ikke kunnet opdrive i dette Tilfælde. I *Nagbøl Skov* er *Husarbuskene* (71), hvor Husarerne i 1848 bandt deres Heste. Bagved Skoven er *Dollerup* Bagkavl (72). Imellem Mosen og Skoven er *Fårekavlen* (73), *Lang-Agre* (74) og *Hajbén* (Paiben?) (75). Mosen stikker frem som et *Hajbén*, forklares der! Endvidere er *Store- og Lille Rode* (76). På Markkortet 1821 findes *Rodhaugerne* ved *Nagbøl Skov*. Smlgn. Rodeinddeling, f. Eks. 4 Roder á 22 Lod. *Bitte-Kjær* (77) og *æ Skowkawł* (78) er beliggende mellem *Nørre-Mose* og *Vamdrupvejen*. Fra „*æ Vandropvæj*“ (79) fører „*æ 'Kutrabbegy*“ (80) (Kotrappegyden) op i Skoven. Navnet kommer af de „*Trapper*“, Kærne på deres Gang til Skoven danner i Vejens Smadder. *Gyde* bet. en smal Vej. Dette Navn er uden Tvivl det samme som *æ Fut* ved *Gjellballe*. 1683 haves også: *Foerteagerfald* og *Gyevay*. Ned mod Sognegrænsen findes en Skovlykke *Rovedmaj* (81), 1683: *Rout-May*. Nærmest Sognegrænsen i Anst Sogn er *Byen Roved*, der sikkert har paavirket Navnegivningen.

Syd for „*æ Sønnæmues*“ er *Holte* (82) og *Bumsekjær* (83), *Slang-Eng* (slanke); *Brede-Eng*, *Broengen* og *Store Eng*.

I Mosen er *Lygums-Mose* (efter et Personnavn) og *Albuen* (84) (æ Albu') 1683: Ålboenge, begge Ålboenge, samt *Uløborrekjær* (85), 1683: *Ulfgrafkiær*?

Ved *Nagbølgård* (IX) står et gammelt Træ. Når dette fældes, brænder Gården. For nogle År siden brændte Gården, men Træet er ikke fældet endnu!

Mellem *Kirken* [æ *Kjær'g*] og Lunderskov findes *Kirkemarken*, vistnok det gamle *Tammisbølle*¹, hvor forhen Præstegården lå. I gammel Tid kaldtes Kirken „*Nåbøl Kjær'g*“, også på Markkortet 1774: *Nagbølle Kirke*, opmålt af Wesenberg.

1683 var *Nagbøl* og *Dollerup* een Mark tilsammen; begge Byer var på 13 Gårde ialt, og Nr. 13 var Præstegården.

Af gamle Navne fandtes da foruden de nævnte følgende: *Stenborgsagerfald* (Stenborrigsagerfald). *Boehøj*. Bo, Persn. *Holgades-fald*. *Hampe-bierge-agerfald*. *Thomaes flodsagerfald*. *Bregendall*, af Bregner. *Korslykkefald* (Korse Løcke-fald). *Boldis-pøttisfald*, af Bolles < Bolhøjs. Pøt = Pyt. *Wispøt*, måske af *Vese*, Sump. *Nyedamsfald*. *Wederhøysfald*, af *Vejr-? Seiberg-fald*. *Nagbølle-Løcke* (Lykke). *Gadebierge-fald*. *Smidedams-fald* (Smede ell. Smidje-). *Roi Fald*, af oldn. ruth: *Rydning*; *Ancherhafue Agre* (Ankerhave-agre). *Suermesigfald*, måske *Surmosesigfald*; *Sig*, blød Eng. *Åskrog-aggerre*; *Ås*, Bakke. *Grødbiergsfald*, enten *Gryde* el. *Sten* (oldn.: *Grjæt* > *Gryt* > *Gryd*). *Korsveyfald*. *Arszdalsfald*. *Ars*, *Ås*, d. e. *Rumpe*. *Lange Kårs Vej*. *St. Steens Agre*. *Kidickevrengefald*, Ukrudtsplanten *Kiddike* (*raphanus raphanistrum*). *Loge-Agerre* (Lågeagre), måske ved *Røde Led*.

Af Engnavne var der: *Malmpøt*, *Malm*, *Sand*, *Fælles-*

¹ Samlinger til jysk Historie og Topografi: 2. R. I. B. 1886—88.

have (Fællighafue). *Hastkiær*. *Reyerhavefald*. *Estkiær*, *Royereng*. *Bønstrup*; Landsby i Vamdrup Sgn., opr. Biørns Thorp. *Rævehuller* (Refuehulle). *Sivagerhave* (Sifueagerhave). Begge Kalvehaverne. *Spegisvase*: *Vase*, en over fugtig Grund lagt ophøjet Vej. *Stage-Enge*. *Brill-Eng*; se Brildskifter. *Alboe* og *Aalkrog Eng*; *Albue*, Bugt på en Vej. *Liedekiær*, måske Led-Kjær. *Rølkær*. *Egelund*. *Rørkiær*. *Thøer May*. *Bymader* (Byemayer). *Kvildeng*. *Synder* og *Nørre Kiær*. *Sprensig*. *Kleinsmedetofte* (1683) i Nagbøl som Bymændene tilhøre. På Markkort 1821 findes *Otteshaug* ved Dolleruplund. Nu en Gård i L. Anst med dette Navn. I et Benådningsbrev fra 1479 findes Navnet *Karlsbygge*, beliggende på Skanderup Mark. Øst for Kirken var 1638: *Degne-Toft*.

Ved Kirken, der ligger på *Skanderup* Byjord nu, er *Kirkedammen*, 1683: *Kierchesig*. (86), Bebyggelsen ved Kirken kaldes ofte (for Spøg) *Pellabyen* (87) efter Missionshuset *Pella*. *Pella* var en liden By hinsides Jordans Flod, hvortil de Kristne drog ved Jerusalem Belejring År 70 ef. Kr. Sydvest for Kirken findes *Døvkjær* (88). (1683: *Døfkier* Mosefoder, ikke godt Høe, mådelig Byjord). *Døv* bet. ofte dårlig Jord. Smlgn. en *døv Hjølle* (en sløj Le).

På *Klebæk*-Markerne, der er et Tvede, deraf *Tvedsgård*¹ (89) er af Marknavne kun *Vestermarken* og *Grydsfeldts Mose* (90), 1683: *Gryedkiær*, men flere karakteristiske Gårdnavne. *Visevejen* skiller mellem *Skanderup* og *Klebæk* Marker. Den „viser Vej“ til *Vamdrup*, hedder det. 1683 findes *Wiisvay - agerreschift* og *Wiishkier*. *Wiisvey* er nok et *Vad*, der er blevet til *Vej*.

¹ På Vidskb. Selskb. Kort (1804) findes Navnet *Tveed-Gård* også ved *Lunderskov*.

Visevejen har tidligere gået gennem Engene, hvilke findes på Skanderup-Siden af Vejen i *Maderne* (92) [æ maj'er], nemlig fire, der har haft Navn efter Mænd, som nu er døde. Nu er *Maderne* udtørrede og opdyrkede, (1683: Udi Mayerne) og en Gård *Knudsminde* (93), nu *Helenesminde* er bygget omtrent på dette Sted. Endvidere findes *Skidensig* (94).

Nord for Vejen fra Skanderup efter Kirken er *Vestermarken* (95), 1683: *Westeragerschift*; dernæst *Heden*, (96) hvilket Navn findes 4 Steder omkring Skanderup, hvor der nu er dyrket Jord. *Kirketofte* (97).

På *Wissingsmindes* (101) Mark er æ *Gjælbal'æ Jøn'*, 1683: *Eet Fald ad Gielballe led*. På samme Mark er en Mergelkule (X), hvor en hvid Dame spøger om Natten, da hun har druknet sit Barn i den. En Variant fortæller, at hun kører med en Guldbør. Man går let vild dersteds, og gamle Folk advarer mod at færdes der ved Nattetide.

Povls Mose (99) er en lille Trekant nu opdyrket Hyrejord. *Mikkelstof* (100) er vist nu snart glemt. *Hundehullerne* (102) ved *Mariegård* bruges til at drukne Kattekillinger og Hundehvalpe i.

Sneglebanken i Hjørnet af *Wissingsmindes* Have er omflydt af en Bæk. Sneglene sætter sig på dens Skrænt. *Slapmaj* (103) tyder sig selv. *Trindam* (104), en nu omtrent tildækket forhenværende Branddam, var forsynet med *Trinstene* ved den ene Side, for at man kunde komme tørskoet igennem de „*Skanderup Vandplasker*“, som der hentydes til i en gammel Byremse; undersøgt i Kold. Fikbl. ^{16/7} 1921. Af Vandplasker var også *Slusen* (107); et Stk. Eng, der blev overrislet med Vand. Tæt derved var *Drejjevad* (105), der forklares som *tredie Vad*. Den nuværende Branddam hed-

der *Vesterbæk* og ligger Vesten for *Maren Ganderups* (106), hvor nu den nye Skole er bygget. Overfor er *Mannegård* [mannego.'r], fordi der bor *mange* Folk dær (flere Partier).

Ned efter Hjarup til er tre Gårde med Naturnavne, der svarer til deres Beliggenhed: *Engholm* (108), gået over til Slægtsnavn; *Damkjærgård* (109), to Gårde i Sognet med dette Navn, og *Rørkjærgård* (110). På Engholms Mark er *Store Runde*, *Lille Runde* og *Rundbanke*.

Oppe på „æ *Par'gomju.'r*“ (111) findes foruden Gårdnavnene *Ravnsbjærg* (113). *Parkum* eller *Perkum* er et gammelt Marknavn, (1683: parckum May) der har afgivet Gårdnavnet *Parkumlund* (112). *Parkum* eller *Perkum* må antages at komme af Plantenavnet *Perikum*, (hypericum perforatum) der i ældre Tid brugtes til at sættes på Brændevin som Råd mod Mavesmerter, til Tobak og til at hindre Hekseri.

Ved *Jordmodervejen* (114) til Gjelballe er foruden *Annexjorden* (har hørt til Præstegården) to Huse i *Kålhaven* (115), hvoraf den ene: *Gundes-Hul* ligger over for en Eng: *Grønhaw* (116).

Nordøst for de store Gårde (Skanderup Nørgård, Nørgårdslund, Rosenlund) er to *Hestekavle* (117) og en *Møllekavl* (118), foruden to af de tidligere omtalte *Heder* (96). Tæt ved *Rosenlund* er *Surekjær* (119) [æ *surkjæ.'r*], 1683: *Suurkier*, og i Mosen Nord derfor er fundet et Dødningehoved, som skulde være af en svensk Rytter, der er sunket i *Bløde* dersteds. Tæt ved *Skanderup Nørgård* (120) findes en lille enligtgiggende Skov *Egeskov* (121) [æ *egesgåw*], og når den fældes, brænder Gården. Ved samme Gård færdes en hovedløs Hest om Natten. På Marken dertil er en

Mergelgrav, hvori der i gl. Tid blev nedputtet Liget af en Røgter, Ejeren havde slået ihjæl. Først hang Liget i Mælkebrønden hjemme ved Gaarden, men så længe det hang dær, var der Uro og Spøgeri på Gården — særlig i Staldene om Natten. Så blev hans Lig, der nu var svundet ind til et Skelet, en Nat af Ejeren taget op og puttet i bemeldte Mergelgrav. Så blev der Ro på Gården. Sådant fortæller Folkesagnet.

På *Rosenlunds Mark*, Øst for „*æ Jormovæj*“ ligger et Højdedrag kaldet *Skjælmsholt* (122), hvor der tidligere lå en Hytte, som blev brugt til Skole. En anden Forklaring til *Skjælmsholt* er denne, at det var Navnet på en Gård (*Højrupsminde*) i Skanderup. Dette Navn havde sin Oprindelse af, at dens Ejer en Dag, han gik på Marken, blev fulgt i Hælene af et stadig rullende Nøgle Garn; det gjorde *holdt* ved Markskjellet! Det var „*æ Sgjælm*“ (eufemistisk Udtryk for den Slemme, Fanden), som havde fulgt ham.

Så kommer vi til det sidste Marknavn af de nu kendte på vor Vandring *Sognet rundt*, nemlig *Ulverøgel* (123), [*æ ulrøg'el*], der er Sognets højeste Punkt, 289 Fod (91 Meter). *Røgel*, *Rygel* betyder en *aflang Bakke, As, Stak*; *smlgn.*: *Tørverygle*. Det er beliggende Nordøst for Rosenlund, tæt ind til Gjelballe Skjel, hvorfra vi gik ud. Et Generalstabsmærke er rejst dær. En storslået Udsigt er der dærfra. Man ser Skamling, Lille-Bælt og skimter Fyn. Mod Vest ser man bl. a. *Læborg Kirke* og *Gjesten Kirke*. Mod Syd og Nord stænger Skovene Udsigten en Del. Det er et af Egnens skønneste Udsigtspunkter. Der fortælles, at Ulvene holdt til dær i gammel Tid og dæraf Navnet.

Skanderup havde 1683 16 Gårde og 4 Boelsmænd. På denne Tid brugtes følgende Navne, som nu er

glemte: *Broelund, Boelkrog, Boel, Tyggehøvfald, Tidselbjerg* (Tidzell-bierrig), *Lærtidzellfald*, maaske *Ler, Årdhoyzfald, Ård, Plov, Bredekjæragev* (Brekjæramer), *Slumtofte: Slum, Slom*, en *Slummer, Søvn* (?). *Lopholm*, af *Loppe*? *Ovenstel* (Offuenstell). *Blærretoft: Blærre*, Kile i Marken. *Gåsspjæld* (Gåszpiold). *Hvedebjerg* (Hvedebierre). *Lusetvedsfald* (Luszetuedtfald). *Roloch-Kyeg? Røvebjerg* (Reffbierre). *Langfeldtholtt. Hjulholt?* (Hyffel-Holtt). *Horagger. Blå-borrigsfald. Hommelboer*; jfr.: *Hommeler Gård* i Gjelballe 1683 og det nuværende *Hummelgård* i Bønstrup. *Mellemkier*. Disse var på *Skanderup Nørremark*; på *Søndermarken* var følgende: *Elemiskier*; enten af *Almisse* eller *Almo*, et Stk. Land til Græsning eller Tørvegravning. *2 Mayer. Esthuor? Næedd* måske *Næde. Weed? Liehie*, vistnok *Ler-Hede. Dollersiig. Sønderkiersfald*.

Af Engnavne har der været *Binkkrog* (Binchkroeg). *Strommelseschifte* med *Westkier* og *Hyrdeng. Nederkier. Follekier*, af *Føl* ell. *Fole*, *Hoppe. Thruenmay*, måske *Trudmaj. Flye; Fly*, Vandpyt med flad Grund. *Walszekier, Brudeseng. Hoeleeng, Hole, Hul? Randkier. Breemay*, den brede Eng. *Morszmay; Morseng*, Mør: *Mosejord, Sumpjord, Moreng*. På Vidskb. Selskb. Kort (1804) findes Navnene: *Vedstoll, Barne-Hus* og *Stamp-Hus* på *Skanderup Jorder*.

— *Såmange* var Navnene. Nu er både det nye og det gamle Marknavnestof blevet behandlet. De gamle Former er sat til de endnu kendte Navne, og de nu ikke længere kendte Navne er føjet til ved hver Bymarks Gennemgang. Så får man et samlet Indtryk af Marknavnegivningen både i Fortid og i Nutid.

Herefter skal Gård-, Ejendoms- og Villanavnestoffet

fremlægges i en samlet Behandling. Dette Stof kan opstilles ret skematisk.¹

Et interessant Stof til Belysning af moderne Navnegivning yder det også — i Sammenligning med den ældre og yngre Marknavnegivning. Ved disse Navne ser jeg bort fra personalhistoriske Forhold og a. sl., som er Skyld i Gårdnavnenes Fremståen.

I gammel Tid, da Gårdene lå samlede inde i Landsbyen, havde de ingen Navne. Men ved Udflytningen af Gårdene i den nyeste Tid (Udskiftningen begyndte for Anst Herreds Vedkommende 1773) er det meget udbredt at give Gårde og Ejendomme — dog mest Gårdene — Navne. Indenfor denne Navnegivning hersker en vis Regelbundethed, samtidig med at Tilfældigheden og Indfaldet også har gjort sig gældende. Dette sidste gælder dog mest Villanavnene. Rent folkepsykologisk har denne Navnegivning en ikke ringe Interesse.

Almindeligt er det, at Byens største Gård får Bynavnet. Det er kun Tilfældet med to af Skanderup Sogns Byer, nemlig *Nagbølgård* og *St.-Dollerupgård*, hvortil kommer så den næststørste *Lille-Dollerupgård*. *Skanderupgård*, *Gjelballegård*, *Lunderskovgård* og *Klebækgård* er ikke de største i disse Byer. Under denne Gruppe hører Ejendommene: *Hesselvadgård*, *Hesselvadhus* og *Klebækhus*; i samme Retning er også *Skanderup Nygård* og *Nagbøl Nygård*.

Gårde med et Verdenshjørne som Forled kan være gamle. Gjelballe Vestergård er denne Bys yngste Gård. Til samme By hører Gj. *Østergård* og Gj. *Nørgård*.

Til Lunderskov hører L.-*Nørgård* og *Vesterled*.

¹ Smlgn.: J. J. Ravn og Henrik Ussing: Stednavne i Holmans og Elbo Herreder. (Namn och bygd) 1916.

I Skanderup har Sk.-*Nørgård*, der er en gl. Gård, affødt Gårnavnet *Nørgårdslund*. I Klebæk er *Søndervang*.

Et Par Gårnavne er — som tidligere nævnt — gået over til Slægtsnavn.

Gårde, der har optaget et gammelt Marknavn som Navnebetegnelse, er: *Roldsgård, St. og L. Bremhøjgård, Troldfold-Lykkeshgård* (2 Gårde), *Kildegård, Skovlundgård, Spidshøjgård, Kraghus* (Kongsbjerggård), *Pargumlund, Tvedsgård, Kolykkegård, Drabæks- og Rolles-Mølle*.

Gårde med nyere Navne efter Beliggenhed og Omgivelse: *Lindholtgård, Timmerholt, Skovhus, Gjelballehave, Enghavegård, Højdegård, Solgård, Damkjærgård*, (2), *Bøgely, Aalykke, Højvang, Tinghøjgård, Dollerup-Søgård, Dolleruplund, Elmegård, Grønhavegård, Engholm, Rørkjærgård* og *Langagergård. Ejendomme: Bakkerunden, Bakkely* (2 Ejendomme), *Højbo, Skovhus, Kirkely* og *Skovhøj*.

Abstrakt Navnegivning: *Frydenslund, Sorgenfri, Aldershøile, Sølyst* og *Jægerspris*.

Så er der Gårde med *Menneskenavne* som Bestanddel, og derunder Navne på *-minde*, særlig „hendes“ *Minde*:

Dortheasminde (2 Gr.de), *Elisabetslyst*(minde), *Kathrinesminde, Helenesminde* (forhen Knudsminde), *Mariegård, Karolineborg, Fløjstrupsminde, Antonsminde, Huggersminde, Kielsminde, Ejersminde*, (forhen *Stavlundgård*), *Højrupsminde, Wissingsminde, Frederiksminde, Dahlsminde*; herunder også: *Fredensminde* og *Knapstrupsminde* (efter en Knapstrupperhingst!), *Vendborg, Frisendal, Iversværk, Petersborg, Hagstedgård* og *Harbos' Gård*.

Gårde med Menneskenavne, der udtrykker Ro og Lykke: *Marielyst, Kirstinelund* (2 Gr.de) og *Julianelyst*.

Gårdnavne med *fremmed* Sprogton: *Flavenfeldt*, (deraf Villanavnet *Rosenfeld*, senere forandret til *Rosenvæld*), *Rosenlund* og *Siverland*. Det sidste Navn er taget med af en Familie, der er indvandret til Sognet fra Eskris Sogn, Ny Herred, Angel. På Kirkegården står på Familjegravstenen: „Ruhestaette der Familie Johannsen aus *Siverland*“.

Gårde og Ejendomme med særlige Navne: *Kontrolørboligen* (fra Toldgrænsens Tid), *Præstegården*, *Fattiggården*, *Stændergård*, *Viborggård*, *Andhøjgård*, *Mannegård*, *Mispa*, (bib.: Jeremias 41 Cap. IV, *et helligt Sted*); *Ravnholt* (Hus), *Sønderborghus*, *Grønninghus*, *Planteskolen*, *Jordmoderhuset*, *Fragaria*, (bet. Jordbær, ejes af en Gartner).

Øgenavne. Folkevittigheden har også indvirket på Navnegivningen. Denne er i Regelen træffende. Den udtrykker Folkets Tanke — på en lun og vittig Måde — om Gården eller Husets Beliggenhed, Ejer e. lgn. Her skal ikke gøres Rede for Øgenavnenes Fremkomst, de skal blot hidsættes:

Knutenborg, *Gjelballe Landsbyhjem*, *Villa Kokly*, *Slottet*, *Smørstak*, *Fjedtstak*, *Frydenslund*, *æ rø. Hu's*, (det røde Hus), *Bloksbjærg*, *æ låj'æn Kro.'g*, *Fikkenhus*, *æ Hønsmands Hus*, *Fattesmark*, *Knorborg*, *Hotel Svingind*, *Balsenly*, *Blankenese* (ved Hamborg), *Pelleby* ell. *Pellaby*, *Munkenhof*, *Store Helvede*, *Lille Helvede*, *Skjælmholt* og *Gundes Hdl*.

Villanavne er der også en Del af, særlig i Lunderskov. Disse kommer ind under eet: *Aldersro*, (i Gjelballe), *Granly*, *Hvidkilde*, *Solbakken*, *Rosenvæld*, *Duborg*, (ved Flensborg), *Escol*, (d. e. *Klase*, 4. Mosebog,

13. Cap., 24. V.l) *Corner*, (Hjørnet), *Pax*, (Fred), og måske findes der flere af denne Slags.

Endvidere kan nævnes alle mere offentlige Bygningers Navne som: *æ Brus*, (Brugsforeningen), *æ Smirres*, (Smedjen), *æ Høger* eller *æ Kjøman*, *æ Tæjlværg*, (Teglværket), *æ Mæjeri*, (Mejeriet), *æ Skuel*, (Skolen), *æ Gardner*, (Gartnerforretningen), *æ Fåsamlingshus*, (Forsamlingshuset) o. s. v.

Stationsbyen Lunderskov har nu også for få År siden fået Gadenavne, der i Hovedsagen ikke afviger fra Gadenavne i Købstæderne. „*Gammæl Lunnesgdw*“ hedder nu *Østergade*, og Fortsættelsen af denne, Vejen til Gjelballe, hedder som sagt *Stralsund*, hvorfra *Persillevejen* går Nord på. Ellers er Gadenavnene følgende: *Jærnbanegade*, *Store-Gade*, *Frederiksberggade*, *Grønne-gade*, *Havegade*, *Nørre-*, *Vester-* og *Søndergade*, *Møllevej*, *Søgårdsvej* og *Drabæks-Allé*.

Så er vi færdige med Gennemgangen af *næsten* hele det Navnestof af forskellig Art, der måtte findes i Skanderup Sogn. Et enkelt Navn kan være glemt, men store Ting bliver der næppe tilbage. Det har vist, hvor stor en Mængde Navnestof hvert eneste Sogn gemmer på. Her har det først og fremmest været Hovedsagen at fremlægge Stednavnestoffet.

EFTERSKRIFT. Af Literatur, som *direkte* har været mig til Nytte ved denne Afhandlings Udarbejdelse, skal nævnes foruden Afhandling, der er nævnt efterhånden:

Gunnar Knudsen: *Sydsjællands Stednavne* (Årb. f. Hist. Samf. f. Præstø Amt 1917). Johs. C. H. R. Steenstrup: *Nogle Bidrag til vore Landsbyers og Bebyggelsens Historie*. (Hist. Tidsskrift 6

R. V). *De danske Stednavne*. (Udv. F. F.). Oluf Nielsen: *Olddanske Personnavne*.

Af Ordbøger særlig: H. F. Feilberg: *Bidrag til en Ordbog over jyske Almuesmdl. Kalkars Ordbog over det æ. d. Sprog* o. fl. Af Kildeskrifter er benyttede: *Kong Valdemar den andens Jordebog* (Liber Census) (1231). *Ribe Oldemoder* (Avia Ripensis) (1469). *Gamle jyske Tingsvidner*. (1491, 1503, 1523). Alle tre udg. af Oluf Nielsen. *Kancelliets Brevbøger* (1579, 1580, 1609).

Til Slut retter jeg en særlig Tak til cand. mag. Gunnar Knudsen og Dr. phil. Marius Kristensen for Råd og Hjælp. Cand. phil. Henrik Larsen takker jeg også for Hjælp ved Undersøgelsen af Markbogen. Dr. phil. Viggo Brøndal har også givet mig Oplysninger. Kortet er tegnet af stud. mag. Karl L. Wentzel. Jeg takker dem alle. Ligeledes er det mig en personlig Tilfredsstillelse at kunne takke alle hjemme i Sognet, der velvilligt har givet mig Oplysninger. Af dem må særlig nævnes: Husmand Otto Korsgård, Skanderup, Proprietær Niels Poulsen, Nagbølgård, Glarmester Mikkel Jørgensen, Lunderskov, og Rentier Andreas Jakobsen, Gjelballe.

Fattige Tider.

*Strejflys over Dele af Malt Herred i vore
Bedsteforældres Tid.*

Af Førstelærer J. Andersen, Føvling.

I.

For en Snes Aar siden flyttede et Par Folk fra Esbjerg-egnen her ud til Føvling. Det var midt om Sommeren. Korn og Græs stod i frodig Fylde. De undrede sig over og blev behagelig overrasket ved den Frugtbarhed, de blev Vidne til; thi de havde altid hørt Sognet omtalt og nævnt som „Fattig Føvling“. Jeg hørte ved den Lejlighed denne Betegnelse for første Gang, men opdagede senere, at det ikke var Stedets eneste mindre lovende Navn. At Sognet kaldtes „Æ stuer Sogn“, var vel i sin Orden, da det havde et Flademaal af én Kvadratmil, men i hele det sydlige Jylland og i Sønderjylland helt ned til Danmarks nuværende Grænse kendtes desuden Navnene „Æ Tiggeres“ eller „Æ Betleres Sogn“ og „Æ Keltringsogn“. Føvling var i Folks Omdømme fra gammel Tid et Sibirien. Flyttede et Par Folk til Føvling, saa troede man at vide, at de i økonomisk Henseende havde det meget ringe; thi Føvling, antog man, var det sidste Sted, nogen vilde søge til.

Hvorledes Sognet har faaet de omtalte Navne, der kanske stammer fra Midten af forrige Aarhundrede, muligvis før, er vanskeligt nok at forstaa, da det vist

ikke har haft større Fattigdom end almindeligt i Vestjylland. Det var saaledes forholdsvis ret vel befolket. Tiggere var der nok af alle Vegne, da Tiden kun kendte lidet til Fattigførsørgelse. Men det synes, som om alle Omegnens Tiggere udgav sig for at være fra Føvling. — Det var i sidste Halvdel af forrige Aarhundrede Skik, at unge dygtige Arbejdere herfra i Høsletten drog ud til Marsken, tit langt ned i Sønderjylland, som Slaakarle, og der traf de ikke sjelden Tiggere, der var dem ganske ubekendte, men som udgav sig for at være fra Føvling.

Af Føvling-Tiggerne kan nævnes „Pjalt-Kjesten Mari“, der først var gift med „Pjalt-Johan“, siden med „Stuer Pe' Mownsen“. De boede i Lervad, Føvling Sogn. Kjesten-Mari var født i Ribe og havde i sin Udtale den for denne By karakteristiske Riven paa R'et. Hun var et kraftigt, lavstammet Kvindemenneske med vejrbidt, solbrændt Ansigt. Hendes Dragt var mørkebrun som den Hede, hvorfra hun kom. De mange Poser, hun var udstyret med, naar hun tiggede, gjorde hende næsten uformelig. Foruden Haandposen havde hun Ryg- og Brystposer, Lænde- og Hofteposer. Der skulde jo være Gemmer til alle de forskelligartede Gaver, der kunde ventes. Efter Aarstiderne var det snart Levnedsmidler som Brød, Flæsk, Kød, Gryn, Æg o. s. v., snart en Tot Uld eller et Stykke gammelt Tøj. Pengene var i de Tider faa og gaves kun sjeldent. Nogle af Varerne, der kunde taale Transporten og ikke tog Skade af at gemmes, bragtes med hjem. Andre afsattes til en billig Pris paa dertil egnede Steder. Enkelte Smaating til Salg havde hun med hjemmefra, f. Eks. Naale, Sytraad, Vindepinde, Syskruer, Tændstikkeholdere o. lign. Men Handelen var vist nærmest

Skalkeskjul for Tiggeriet. Ture foretoges ind mod de store Højtider, i Slagtetiden, til Steder, hvor et af Datidens store Gilder, der fejredes i flere Dage, holdtes, og ellers naar Forraadene var paa Bunden. — Naar Kjesten Mari kom hjem fra et Togt, kunde hun brede over en Snes Speciedalere paa Bordet foruden den Slæbning Varer, Poserne indeholdt. Et Par Naboer, der engang kom ind til hende, foreviste hun sin sammentiggede Flæskebeholdning, der bestod af smaa Skiver, tit ikke meget større end de, der lægges paa Panden. Stykkerne var trukket paa Snore, og disse var fastgjorte under det buede Laag af en almindelig Klædekiste, som Datiden brugte. Samlingen og dens besynderlige Opbevaring bragte Mændene til at skoggerle.

Kjesten Mari forstod sin Næringsvej saa vel som nogen. Hendes Tale var sød og indsmigrende. Hun kom jo fra „Fattig Føvling, Gud bejer'et“! Ved Gavernes Modtagelse strømmede Taksigelserne i rigt Maal over hendes Læber: „Manne, manne tusind Tak! Gud velsign' dig for'et!“ „Vo Herr' haa gien dig en rund Haand!“ Hun kendte og vurderede med sikkert Blik sine Medmennesker, smigrede tilstedeværende og bagtalte til Modsætning de fraværende. „Aak, her lever I jo hver Dag som til Bryllup. Det er ikke saadan hos N. N. Knap kan de unde sig selv Føden. Og Tjenestefolkene, de Stakler! Sikke Mellemmader de faar, li'saa tyk' som to Fingre, skrabt med Madfedt! Og sikket Brød — frafaldet, surt og muggent!“ — Hun kendte hvert Hjem og hvert Menneske vidt og bredt. Saa bragte hun Hilsen mellem langt fra hinanden boende Slægt og Venner — dengang var Brevskrivning en sjelden Kunst blandt Almuesfolk. Saa bragte hun

Nyt og Sladder. Og hver Tjeneste gav sin Belønning! Men var hendes Tale i Almindelighed slesk, kunde den ogsaa gaa til den modsatte Yderlighed, ligesom hendes Tunge ikke skyede noget af Sprogets væmmelige Udtryk. Hendes Svar, da hun engang blev afkrævet sit Pas, kunde bringe en hærdet Gendarm til at rødme. Fræk og paagaende var hun. Engang kom hun ind til Herredsfogeden i Holsted for at tigge, naturligvis vel vidende, hvor hun var. Herredsfogden kom selv til Stede: „Véd De ikke, at De ikke maa tigge?“ „A vild' ett tigg', Hr. Herredsfoged! A vild' baar' vis' Dem saanen en pæne Forklæd' a nowe dejle' tavlere Tøj, A haar. Den haar A faan Raa' te, siden A lod æ Brrævin vær'!“

Kjesten Maris første Mand hed som nævnt Johan. Han var Skærsliber og handlede desuden med Pjalter, hvilken Handel gav Parret Tilnavnet. Engang da de havde sviret, opstod der Slagsmaal mellem Ægteparret. Johan har formodentlig ikke kunnet staa sig i Munden; saa greb han til Tørvespaden og huggede hende i Hovedet, saa hun blødende og besvimet sank om. I den Tro, at hun var død, gik han da hen og endte sine Dage i Skærslibersnoren, mens Kjesten Mari stod op igen. Herredsfuldmægtig, Løjtnant Münster, Holsted, kom til Stede for at holde Forhør. Paa hans Spørgsmaal, om de havde sviret, svarede hun: „Aa, ett saa faale, Hr. Løjtnant!“ Da Johans Kiste kørte til Kirkegaarden, fulgte en Flok Kanutter oppe fra Nørbølling Krat. De havde drukket Johans Gravøl, og højt gik Snakken mellem dem, mens de fulgte den langsomt skumplende Vogn op til Kirkegaarden, og stærkt blev Johan rost. Saa dygtig han var til sin Haandtering, saadan et herligt Menneske! Ingen kunde

fiske som han, der kunde se paa Aabredde, hvor Aalene sad. Det var en Ynk, at han skulde ende saadan! —

Siden blev Pjalt-Kjesten Mari' gift med en Enke-mand Peder Mogensen, alm. kaldet „Stuer Pe' Mownsen“. Han var født paa Sønderkov Mark og var en Tid Gaardmand i Aagesbøl. En høj og kraftig Mand var han og omtales som en ualmindelig dygtig Mergelkaster. Han skulde nok holde sit Lad ryddeligt, naar han stod i Lergraven. Han var bekendt som Smugler og en voldsom Slagsbroder paa Markeder og i Legestuer. Naar han gik og tiggede, havde han gerne et stort Bundt Revlingkoste paa Ryggen og foran paa Brystet et Bundt Karskrubber — ligeledes af Revlingris, hvoraf der var nok paa de store Heder, og som især groede stærkt paa den opbrudte Lyngjord de to Aar, denne laa og skørnede, inden den blev tjenlig til Sæd.

Da Pjalt-Kjesten Mari var død og blev begravet af Fattigvæsenet, var Pe' Mownsen den eneste, der fulgte, og han var beruset og førte skiden Tale. Da Kisten vendtes forkert, idet den løftedes af Vognen, bankede P. M. paa den sigende: „Herom i Verden endnu engang, Kjesten Mari!“ Og han skyndte sig hjem straks efter Begravelsen for at se, om Kedelen havde holdt sig varm. Siden flyttede han til Nør-Holsted. Her kom der en mørk Vinteraften efter Holsted Marked en Flok unge Karle op til Huset, hvor han boede, for at have lidt Løjer med ham. Sagtens var de berusede, og Ruderne slog de ind. Han truede dem med et ladt Gevær, og da et ungt Menneske greb fat i Bøssepipen, fik han Skuddet under Armen, saa han kort efter udaandede. Men Drabet blev betragtet som Nødværge. Pe'

Mownsen døde over 92 Aar gammel paa Holsted Fattiggaard. Den Kaffepunch, Kommunen daglig havde tilstaaet ham, kunde han tilsidst ikke mere drikke. Saa fik han lidt Sirup til at væde den tørre Tunge med.

Medens omtalte Tiggerpar var fra Føvling Sogn, var de fleste af de saakaldte „Føvling-Tiggere“ fra Nørbølling Krat, der var beliggende Nordvest for Nørbølling By, grænsende mod Vest til Føvling, mod Nord til Brørup Sogn. Her langs den saakaldte „Tingvej“ laa en Samling af smaa Hytter og Hyskenes, faa Alens Elendighed, med Lervægge og Lyngtag, med en Smule Kaalgaard og en enkelt Ager kanske, men sjelden med saa meget Agerbrug, at de fortjente Navn af Husmandssteder. Mange Navne har jeg hørt nævne paa Folk, der boede her, f. Eks. „Æ Ged“ og „Æ Buk“, samt „Æ Geddreng“, „Maaler Abelone“ og Broderen „Maaler Hans“, „Æ Syv-Sej's“, „Rød'-Peter“ og „Morten Skovfoged“, „Tømmerby-An'-Mari“, samt de fire Mænd med Fornavn Peder, nemlig „Pe' List“, „Pe' Græsted“, „Pe' Alsinger“ og „Pe' Staarup“ og Diderik Glarmester m. fl.

Nogle af de her nævnte Folk levede vel nok af deres Arbejde og en Smule Landbrug, saaledes f. Eks. „Pe' Græsted“ og „Pe' Staarup“, der desuden drev Jagt og Fiskeri og var meget dygtige dertil. Paa de store Heder var der meget Vildt, og Bække og Aær havde en Fiskerigdom, som langt overgik, hvad man nu kender, da Høllene er opfyldte, Stemmeværkerne over Aærne hindrer Vandringen fra Havet, og Vandingskanalerne ødelægger Yngelen. Fiskestederne var Kannebæk gennem Nørbølling, Kongeaaen og „Æ nær Aa“, Holsted Aa. Pe' Græsted skildres som en særlig dygtig Fisker. Ved Nattetid gik han langs Aabredten

med en Lygte paa Hovedet og havde altid rig Fangst. Pe' Staarup gav ham ikke meget efter. At komme overens om Jagten var nok ikke altid saa nemt, skønt — eller kanske — fordi de levede i Naboskab. Da den ene engang var syg og sengeliggende, gik den anden over og afgjorde en gammel Regning ved at betale med tørre Klø. Ved Lejlighed ordnedes saa Sagerne fra den anden Side paa lignende Vis. En Mand har fortalt, at han som Dreng fik en Firskilling af Pe' Staarup for hvert Pindsvin, han kunde fange til ham, da Dyret gav en lækker Steg. Da Pe' Græsted hørte om Tilbudet, var han straks Konkurrent: „A haar ossaa Firskillinger, bitte Karl; kom du kun te' mæ, om du finder jen“.

En meget kendt Tiggerske fra Nørbølling Hede hed Ellen Kirstine Lovdes', men gik under Navnet „Æ Ged“, naturligvis kaldte man saa en Mand, hun levede sammen med, „Æ Buk“, og hendes Søn, der var puklet, kaldtes „Æ Geddreng“. Der fortælles, at hun var bleven viet paa Tatermanér, nemlig ved at springe over et Halmstraa (el. en Kæp). Hun havde vist været smuk som ung og saa' endnu som gammel Kvinde helt godt ud og var pæn i Tøjet. Hun viste tit Folk, hun kom ind til, hvor fint hendes Lintøj, selv det intimeste, var. Hun solgte, mens hun tiggede, Buketter af Fløjlsgræs, Hjertegræs, eller lignende, Papirblomster og en Indretning flettet af Halm, der hængt op til Loftsbjælken idelig drejede sig rundt og derfor kaldtes en Uro. Iøvrigt gav hun sig et ynkværdigt Udseende for at paakalde Folks Medfølelse. Saaledes haltede hun stærkt, idet hun langsomt skred frem ved sin Kæp. Men mange troede, at hendes Daarlighed var paataget, og det fortælles, at hun kunde løbe

helt stærkt, naar hun troede sig ubemærket. En Dag sagde da ogsaa en Mand til hende: „Hvordan kan det være, at du igaar haltede paa det højre Ben, Stine, men i Dag paa det venstre?“ Hertil skal hun have svaret: „Ka do da ett' forsto de', lille Pej, te ingen Mennesker ka' hold' ud o link o' samm' Bien aaltier!“ „Æ Geddreng“ blev trods sin Vanførhed gift, men døde som ung. Da Liget blev sunget ud, sad Moderen hændervridende ved Kistens Fodende, af og til bankende med Knoerne paa Laaget, hvad det nu skulde betyde.

En anden Tiggerske fra Nørbølling Krat var „Tømmerby-An' Mari'“. Hun var et stort, kraftigt Kvindemenneske, som havde et Par velskaftede Hænder, og baade vilde og kunde hun bestille noget. Dygtig var hun til at binde Revlingkoste, og aldrig var Strikkestrømpen af hendes Hænder, naar hun var paa Farten. Da Landevejen langs Grænsen blev anlagt, fandt en af de vidtløftige farende Svende, der gerne flokkes om et saadant Arbejde, op til An' Mari' og gjorde saa godt et Indtryk, at hendes Hjerte kom i Brand. Snart indfandt hun sig hos en Gaardmand i Nabolaget og bad ham følge med til Præsten, da hun vilde giftes. Manden fraraadede dette og foreholdt hende, at det maatte hun hellere lade være, da hun snart vilde komme til at fortryde det. Men alle hans Forestillinger frugtede ikke. Der var intet at stille op. „Ku A ett' ogsaa faa Lyst te' en Kaalminnesk?“, mente An' Mari'. — Gift blev hun, men et Aars Tid efter kom hun igen til nævnte Mand. Nu vilde hun skilles, Samlivet var ikke til at holde ud. Men Kalorius vilde ikke rykke ud, inden han som sin Del af det fattige Bo fik 30 Kr. Da An' Mari' fik denne Sum rejst ved et Laan, som hun prompte tilbagebetalte, rejste han.

En af de Tiggere, der i min Barndom færdedes i disse Egne, stammede fra Bjøvlund Hede i Holsted Sogn og bar det særkendelige Navn „Bjøvlund Troid“. Han var i 70erne en gammel Mand med kridhvidt Haar og Skæg. Kun omkring Læberne havde Skægget en mørkere Farve — vistnok stammende fra den Pibekrasning, han som en stor Nydelse puttede i Munden. Han bar en Overfrakke eller Kofte, der naaede omtrent til Jorden og var lappet i den Grad, at den saavel foroven som forneden, fortil som bagtil, dannede et Mosaik af smaa Klude af forskellig Farve. Der var i hundredvis af uensartede Tøjstykker. Nattelogi fik han gerne i en tom Baas i Kostalden, idet han fik noget Halm og nogle gamle Sække at dække sig med. Andetsteds kunde han ikke huses paa Grund af den Besætning af „graa Husarer“, han havde med. Sad han et Øjeblik inde i en varm Stue, begyndte Hærskarerne deres Marchøvelser langs Sømmene. Han solgte Skovmærkekranse o. lign. Var Børnene et Sted, hvor han kom ind, ene hjemme, skal han ikke have været saa rar, men de smaa var vel ogsaa skræmt alene af hans Navn. Han fortalte, at han havde været med det danske Hærkontingent i Frankrig, hvad dog vist ikke kan have passet — ligesaa lidt som en Fortælling om, at han ved en Lejlighed havde reddet den franske Konges Liv. Hvad hans Navn var, har jeg aldrig kunnet opdrive.

Nogle af Folkene fra Nørbølling Krat drev — foruden Tiggeriet — ogsaa en anden Næringsvej, der var værre. De laante — stjal er saadan et slemt Ord — omkring hos Egnens Beboere. De bjærgede Tørv fra andres Moseskifter eller Tørvehuse, nappede Halm og Korn fra Loer, Lader og Lofter. En Mand

fortæller f. Eks.: Mine Forældre, der boede i Eskelund, blev en Nat vækket ved, at der lød listende Trin paa Loftet, og snart hørtes det, at der blev øst Korn fra Dyngen i en Sæk. Saa raabte Far paa Daglejerne samtidig med, at han bankede med en Stok i Loftet. Nu fik Fyren travlt og skyndte sig at springe ned i Loen. Rugsækken fik han ikke med, men han snupede i en Fart en Pose med Malt, der næste Dag skulde have været til Møllen. Fra en Gaard i Tirslund forsvandt en Nat et helt Læs Boghvede. Det var om Efteraaret. Boghveden var tærsket fra Ageren, rensset og stod læsset paa Vognen inde i Loen. Næste Morgen skulde den være kørt til Købstaden. Men da Folkene kom op, var Vognen tom. Man sporede et Køretøj ned til Landevejen mellem Kolding og Varde; hvor det var kørt hen, opdagedes aldrig.

Om Efteraaret med de mørke Nætter, naar Slagte-tiden nærmede sig, var det ikke tilraadeligt at lade Faarene eller de fede Beder staa i Tøjr ude paa Marken. De skulde helst i Hus eller i det mindste hjem til Huset. Alligevel forsvandt af og til et. Bag efter kunde Skindet kanske findes et eller andet Sted i Nærheden. Om „Æ Syv-sejs“ fortælles, at han først havde stjaalet syv og siden seks Faar. — En Gang forsvandt et Kreatur fra Holsted Marked. Ingen vidste, hvor det var blevet af, indtil der var et Barn oppe fra Krattet, der sagde: „A véd nok, hvor det er henne, for min Fader og Moder har slagtet det og gravet Kødet ned i Krattet!“ Her var der nemlig mellem de tætte Egepurrer mange udmærkede Skjulesteder, der ogsaa skal være blevet flittigt benyttet. Engang skjulte „Æ Syv-sejs“ et stort Stykke stjaalet Smør i en Hule deroppe, men Smørret blev senere fundet, hvorefter Folkevittig-

heden benævnte en hver mistænkelig Fordybning i Jordsmonnet „Æ Syv-sejs's Smørhul“. — Bistaderne i Haverne, det var jo i Kubernes Tid, var ogsaa eftertragtede om Efteraaret, naar de var fulde af Honningens brune, tillokkende Nektar. „Vore Bier „gik ud,“ har en Mand fortalt; „thi Skælmerne tog altid de tungeste og bedste Kuber.“ —

Paa Datidens Markeder førtes et vildt og broget Liv. Sammenkomsten gjaldt ikke alene det lovlige og nødvendige Køb og Salg af Kreaturer og Kramvarer af mange forskellige Slags. Det var ogsaa Folkets store Fester med Masser af Gøgl, Drik og Slagsmaal, Dans og Forlystelser. For Langfingrene var her en vid Arbejdsmark: Et gammelt Vers siger ogsaa, at der til Marked kommer fire Slags Folk:

Nowe for o kyv',
og nowe for o sæl';
nowe for o huer,
og nowe for o stæl'!

I Stimlen var der god Sag for den Slags Forretning, især naar der opereredes i Fællesskab. Mens nogle købslog og forevistes Varer, kunde de andre nemt rive noget til sig. Og selv om de omkringstaaende Markedsgæster saa' det, holdt de ikke af at melde det og gøre sig til Uvenner med Gavtyvene. Men selv de dygtigste kan jo være uheldige. Det var nok et Markedstyveri i Foldingbro, der gav Anledning til Øvrighedens uvelkomne Indblanding. De fleste Tyverier gjaldt vel i Almindelighed kun Smaating, og Folk gjorde slet ikke Anmeldelse derom. Det var nærmest en Tribut til Røverstaterne. Gamle Herredsfoged Münster i Holsted brød sig nok heller ikke om at indblandes i slige Affærer. Han skal have udtalt: „Man maa ikke straffe

Tyvene, for saa bliver de værre!“ Og kom en og anmeldte et Tyveri f. Eks. af et Faar, kunde han spørge: „Hvor meget var det vel værd?“ „Fire Rigsdaler!“ — „Værsgo'! her er Pengene, saa gør vi ikke videre ved den Sag!“ — Engang blev selve Herredsfogdens Pibe stjaalet, men da han fik fat i den, og Tyven kom til Stede, skal han have sagt: „Lad Fyren løbe, nu har jeg jo faaet min Pibe!“ —

Men enkelte blev straffet. Den tidligere nævnte „Tømmerby-An' Mari“ fik engang 8 Aar i Horsens Tugthus. Det var op under Jul, at et Spisekammer i en Gaard i Nærheden blev tømt for Slagt og Bagværk og desuden en stor „Skæggemand“ — Lerflaske — fuld af Brændevin. Folkene i Gaarden var i Byen, men kom lige tidsnok til at se den sidste af Banden springe ud af Vinduet. Ejeren forfulgte Gerningsmændene, men disse overfaldt ham og mørbankede ham. Da der blev gjort Undersøgelse, fandtes en Del af Tyvekosterne i „An' Mari“s Have. Saa var hun leveret. En Mand, i hvis Have der ogsaa fandtes forskellige stjaalne Ting, vilde ikke tilstaa. Han kendte ikke til, hvorledes Sagerne var kommet der. Fra samme Mand har man den Udtalelse: „Fattige og arme, skam skulde være det, saalænge der er nogen, der har noget at tage af!“ og en anden Udtalelse: „Man skal ikke bekende, saa bliver man ikke straffet!“

„Æ Syv-sejs“ skal have siddet i Fængsel i Glückstadt, og der var adskillige andre, der havde haft et kortere eller længere Ophold i et eller andet „Hus“. Iøvrigt fortælles om „Æ Syv-sejs“, at han var en jæmegal Karl. Engang blev han da saa svært forbitret, men da var han ogsaa blevet grovelig fornærmet, idet en havde spurgt ham, om syv og seks ikke var tretten.

Der var ingen, der i min Barndomstid (i Treserne og Halvfjerdserne) holdt af at gaa ved Aftenstid ad „Tingvejen“ gennem Nørbølling Krat. Og rundt om i Gaarde og Huse i Omegnen saa' man med Uhyggelighed paa Tiggerne deroppe fra. Bad de om noget, gav man dem det helst for ikke at faa dem til Uvenner, og forsvandt et eller andet, tav man. Ellers kunde man faa det betalt paa en Maade, man ikke skøttede om. De kunde gøre ondt ved Kreaturerne, og der var Trusselen om den røde Hane. Sjælden viste da nogen dem tomhændet bort, hvad dog gamle Jens Staarup i Tobøl gjorde, da han sagde: „Stik af, „Syv-sejs“, om i Jane (Jernved) Sogn. Vi er strengel Vi skal være strengel Der er de ikke saa strenge!“ Om et andet Tyveri har en Mand meddelt: En Dag kom et Fruentimmer fra Nabosognet forbi min Ejendom. En Nat kort derefter blev vi vækket ved en slæbende Lyd, men tænkte ikke videre over, hvad det vel kunde være. Den næste Morgen saa' vi, at Spisekammeret var blevet tømt for Madvarer, og desuden var der forsvundet Gangklæder m. m. En Tid efter saa' vi, at et Pige-barn, der var inde et Ærinde, bar et Skørt, der havde tilhørt min Kone. Vi fik hende til at aflevere det. Men Dagen efter kom hendes Fader over. Han var vred, fordi vi havde „afklædt hans Barn“. Skørtet var efter hans Udtalelse fundet nede ved Kannebæk med en Skæppe Boghvedegryn i. Sagen blev, som saa mange lignende Sager, ikke forfulgt videre.

Brændevinen var disse Folks Forbandelse, der øgede Raaheden, Voldshandlingerne, Usædeligheden, Fattigdommen og Elendigheden. Kom de hjem fra et Togt, en Tiggerfart, der havde taget Uger, og Poser og Sække var fulde, og Pengene ringlede i Pungene, da gjorde

de sig til gode for, hvad de havde døjet paa de lange, trættende Veje. Da levedes der højt og blev drukket dybt. Sikken en Æggepandekage, „Pjalt-Kjesten Mari“ kunde bagel der skortede det hverken paa Flæsk eller Æg. — Uenighed og Slagsmaal hørte til Dagens Orden. „Jeg arbejdede en Dag paa en Mark, der gik op til et af Husene“, fortæller en Mand — „som de da drak, skældtes og slog i Bordet for hinanden! Saa kom de ud og vilde have mig til at skifte Ret imellem dem, og da jeg ikke vilde, blev de meget forbitrede.“ — „Da jeg gik til Præsten“, har en anden Mand meddelt, „gik vor Vej forbi et Hus, hvori der boede et Ægtepar af Krattets Folk. Tit laa de ved højlys Dag i Sengen eller paa Stuens Gulv og sov Rusen ud. Saa en Dag, da det var Tilfældet, kunde vi Knægte ikke dy os. Vi fik fat i et Stykke Reb, fik Døren lirket op og bandt Snoren fast i Mandens ene Ben. Derefter begyndte vi at trække, og Manden begyndte at brumme: „Do ska' la mæ leg, Stine!“ og lidt efter: „Ka do ett la' vær' o spark, Stine!“ Og til sidst: „Ka do da ett' pas dej sel o la' mæ leg, din gammel Hejre!“ Nu begyndte Bevidstheden at vende tilbage, og saa maatte vi rende.“ — Engang opstod der Slagsmaal ved et Sviregilde, og Sagen kom for Retten i Holsted. Men Deltagerne kunde ikke ret afgive Forklaring, saa fulde havde de været. Tilsidst kom „Bjølund-Trold“ frem og blev spurgt, om han havde set de tiltalte slaa N. N. „Ja, hu ha! Om de havde slaaet ham; ja, lille Børn! de havde torsken ham, saa „æ gluend lld fløj ud aa æ End' o ham!“ — Engang kom Pe Mownsen fra Holsted med en Slæbning Brændevin, alt for meget i Hovedet og tilmed en stor Dunk paa Ryggen. Tilsidst styrtede han, og „Skæggemanden“

trillede fra ham. Nu vilde Uheldet, at Proppen gik af, og den kære Sprut klukkende løb ud. I Pe' Mownsens Øre lød det som en klynkende Kalden: „Kom! Kom! Kom! og Hjælp! Hjælp! Hjælp!“ Sukkende sagde han da: „Ja, A vild' jo saa grov gjen. Men A ka ett! A ka' desvær' ett!“

Naturligvis stod det ogsaa ilde til med Sædeligheden blandt Krattets Beboere. Engang havde saaledes en hæslig Sygdom bredt sig mellem dem. Stort var ogsaa de uægte Børns Antal deroppe. En Kone, der tiggede, kom ind i en Gaard i Nabosognet og blev her spurgt om, hvorledes hendes ugifte Søster havde det. „Aah, en kan snart ikke være hende bekendt mere, den slemme Kvind'! Tænk, nu har hun faaet det niende Barn“, svarede hun. Selv havde hun nok ogsaa haft Børn, men var da kommen til Ro i Ægteskabets Havn. — I Nærheden af Folding Kirke boede en Mand, der flere Gange maatte op til Kirkebylæreren for at melde, at hans Husholderske havde født et Barn. Naar han da blev spurgt, om hun havde udlagt nogen som Barnefader, svarede han: „A haar tumlet grow mæ hind, men A ku ett' faa hind' te Bekindelse!“ Han var nok selv den skyldige.

Disse Træk kunde suppleres med flere om Folkene fra Nørbølling Krat. Staar man paa Tirslund store Bjerg med Blikket vendt mod Sydøst ned mod Folding, ser man, at Krattet er borte, og de usle Rønner forsvundne. De sidste blev afbrændt af Øvrigheden, da en ondartet Halssyge engang havde raset i dem. Heden er opdyrket, og nye velbyggede Hjem, Husmands- og Boelsteder og smaa Gaarde ligger spredt mellem vel drevne Marker, hvor en flink og dygtig Befolkning har hjemme. De fleste af Krattets Beboere endte omkring

paa Kommunernes Fattiggaarde og blev forsørgede dér deres sidste Dage. Og Børnene? Blev Fædrenes Synder hjemløst paa nogle af dem, saa lever vel andre som agtede og hæderlige Mennesker, hvis Liv og Færdigheden har adlet.

Studier over Vejenes Udvikling i Vardesyssel i Oldtiden.

(Med et Kort.)

Af Professor *J. T. Lundbye*, København.

Ved Behandlingen af Vejenes Udviklingshistorie i en Del af Landet er det rimeligt at benytte en gammel Inddeling og tage Vardesyssel i Stedet for det nuværende Ribe Amt, idet Sysselinddelingen meget mere følger de naturlige Grænser, som Vandløbene danner, end enhver nyere Inddeling. Det gamle Vardesyssel omfattede den Del af Jylland, som ligger mellem Skjern Aa mod Nord og Kongeaaen mod Syd og mellem Vesterhavet mod Vest og Vejen Aa mod Øst. Mod Nordøst er det ganske vist ikke muligt at angive skarpe Grænser for Syslet; men disse flade Strækninger med deres Hedesletter og Mosedrag har aabenbart aldrig spillet stor Rolle ved Spørgsmaalet om Udviklingen af Færdselsvejene. Syslet har saaledes omfattet 6 Herreder, nemlig Nørre-, Øster- og Vester Horne Herreder, Skads, Gjørding og Malt Herreder.

Geografisk set danner Syslet ikke nogen Enhed, idet det gennemstrømmes i hele sin Bredde af de store og vandrige Aaer, Varde Aa og Sneum Aa; man fristes derfor til igen at dele det i tre Dele mellem disse Aaer, og denne Deling falder igen sammen med Herredsinddelingen, idet de tre Horne Herreder ligger mellem Skjern Aa og Varde Aa, Skads Herred mellem

Varde Aa og Sneum Aa, og Gjørding og Malt Herred, der oprindeligt kun har udgjort ét Herred, der hed Malt Herred, ligger mellem Sneum Aa og Vejen Aa. Det er saa meget mere fristende at gøre dette, som det ingenlunde synes, at Vejforbindelsen mellem disse tre Dele har været særlig stor i Oldtiden.

Paa det vedføjede Kort er en stor Del af de Gravhøje, der endnu findes, og som findes aflagt paa Generalstabskortene i Maalestoksforholdet 1:40000, aftegnet som Prikker, og langs dem er der trukket punkterede Linjer, der altsaa, saaledes som Direktør, dr. phil. *Sophus Müller* har paavist (Aarb. f. nord. Oldkynd. og Hist. 1904 S. 1 ff.), betegner Færdselsvejene paa den Tid, Højene anlagdes. Det ses tydeligt af disse Vejlinjer, at de for største Delen følger Vandskellene, hvorved man har undgaaet side Lavninger og Aapassager. Helt har man dog ikke undladt at passere Aaerne; saaledes er der et Par Steder ved Lydum Aa, hvor der ligger Høje saa tæt ved Aaen lige overfor hinanden, at det er hævet over enhver Tvivl, at her maa have været en Overgang i Højtiden. Paa disse Steder bør der ved Boring og eventuelt ogsaa ved Gravning foretages Undersøgelser for at se, om det ikke skulde være muligt at paavise selve Overgangsstedet som en Stendæmning tværs over Aabunden; i Sommeren 1921 lykkedes det mig saaledes sammen med Afdelingsgeolog, dr. phil. *Knud Jessen*, ved Lindenborg Aa i Himmersyssel mellem Skørping og Volsted at paavise et saadant gammelt Overgangssted.

For hele Egnen mellem Skjern Aa og Varde Aa ser man, at der har været et naturligt Samlingssted lige Syd for Lydum Aa, hvor Vejlinjer fra alle Sider løber sammen; her ligger nu en lille By, Malle, og

tænker man sig dette som det naturlige Tingsted for denne Egn, passer det godt med, hvad Lektor *H. V. Clausen* skriver i sine Studier over Danmarks Oldtidsbebyggelse (Aarb. f. nord. Oldkynd. og Hist. 1916 S. 166), at Ordet Malle skal sættes i Forbindelse med det oldnordiske Ord mál, som betyder Ting. Stedet ligger heller ikke langt fra Byen Horne, efter hvilken utvivlsomt Egnen har faaet Navn af Horne Herred, og ikke efter Horns Rev.

Mellem Varde Aa og Sneum Aa betegner det Sted, hvor Byen Skads nu ligger, ogsaa et naturligt Midtpunkt, idet Hovedlinjerne her krydser hinanden; og det passer da meget godt, at Herredet endnu bærer Navnet Skads Herred.

For Egnen mellem Sneum Aa og Vejen Aa fremkommer der ogsaa ved Gravhøjlinjerne et Midtpunkt dér, hvor Byen Tislund nu ligger, og dette passer med, at Arkivar, dr. phil. *O. Nielsen* skriver i „Historiske Efterretninger om Malt Herred“ S. 135: „Naar man fra Føvling gaar op mod Tislund Banke, kommer man ind i en udstrakt Hede, der efterhaanden blandes med Egekrat og giver Egnen paa Toppen af Banken et vildt Udseende, især i Forbindelse med den store Sten, her ligger, saa at man føler en Luftning fra Hedenold. Navnet paa Lunden, der er helliget Guden Ti (Tyr), Stedets høje Beliggenhed og den vældige Stenmasse gør uvilkaarlig, at man tillægger Stedet en Betydning i Oldtiden rimeligvis som Offersted, der ofte fandtes i hellige Lunde.“ Stedet, hvorefter Herredet har Navn, nemlig Malt, ligger lige Øst for Tislund og er forbundet hermed ved en Vandskelsvej markeret af Gravhøje.

Saaledes kan hele Syslets tre gamle Midtpunkter aabenbart føres helt tilbage til Højtiden som Samlings-

punkter for de respektive Egne; og opleder man nu Forbindelsesvejene mellem disse tre Punkter, da finder man dem ogsaa tydeligt markerede med Gravhøje. Mellem Malle og Skads fører Vejen i en Bue mod Øst, idet man aabenbart er gaaet noget op ad Varde Aa for at finde et passende Overgangssted, hvilket man har fundet, noget inden den optager Holme Aa; ved denne sidste Aa ligger en Mængde Gravhøje ved Overgangsstedet, navnlig paa Nordsiden, og da der her er Lynghede med Egekrat, findes Hulvejen, der fører ned til Aadalen, paa et Stykke meget smukt bevaret midt igennem Højgruppen.

Vilde man fra Malle til Tislund, skulde man, efter at have passeret Holme Aa, ikke dreje mod Sydvest ned imod Fanø, men tværtimod dreje imod Sydøst og passere Sneum Aa paa et Sted, hvor en smuk Række Gravhøje paa begge Sider af Aaen tydeligt angiver det gamle Overgangssted, og derpaa fortsætte til Holsted Aa, som passeredes ved Gjørklint Gaard, hvor der til for ganske nylig har været benyttet et Vadested, indtil det er blevet afløst af en Bro.

Mellem Skads og Tislund fører en tydelig Højlinje langs Vandskellet mellem Ilsted Aa og Kongeaaen i en svag Bue imod Syd. Den vestligste Del af denne Vejlinje findes paa Dr. *Sophus Müllers* Kort (Aarb. f. nord. Oldkynd. og Hist. 1914), idet det her vises (sstds. S. 212), hvorledes en Hovedvej passerede Kongeaaen ved Villebøl kommende fra Skads og gaaende videre til Slesvig. Denne Vej har passeret Sneum Aa, omtrent hvor nu Landevejen passerer Aaen; men Stedet er saa stærkt forandret i Tidens Løb, at det vist vil være tvivlsomt, om det vil være muligt bestemt at passere det gamle Overgangssted.

Forbindelserne i Højtiden imod Øst ind i det Indre af Jylland skal jeg ikke her komme nærmere ind paa, da jeg endnu ikke har de tilgrænsende Kort fuldt færdige; men jeg kan se, at der fra den gamle Oksevej langs Jyllands Hovedvandskel i Nord og Syd har gaaet en nordlig Vej imod Vest til disse Egne over Omme, førende til Malle, og en sydlig Vej over Bække, førende til Malt og Tislund; imellem disse Veje har der nok været Forbindelse imod Øst, men den har næppe haft større Betydning.

Ved Mundingerne af de store Aaer synes der at være mærkværdigt højtomt, saa at de næppe har været egnede til Sejlads; kun noget op ad Lydum Aa findes der en Mængde Gravhøje, hvilket kunde tyde paa, at der her bag Klitterrainet har været en større Havneplads, og som det senere skal vises, er der ogsaa Tegn fra en senere Tid, der kunde tyde paa det samme.

Medens der ikke er Tegn paa, at der har været Havneplads i Munden af Varde Aa, tyder de mange Gravhøje langt Kysten ved Hjerting og Esbjerg paa, at der her er en ældgammel Landingsplads, saa at Esbjerg Havn altsaa kun betegner en Nutids Renaissance af den Skibsfart, der sikkert har været paa denne Kyst i Bronzealderen.

Mellem Lydum Aa og Ho Bugt ligger der ogsaa omkring Fiilsø en Del Gravhøje, saa her har muligvis ogsaa været et Landingssted; men Terrainforholdene har sikkert paa disse Egne i Aartusindernes Løb undergaaet meget store Forandringer; vi kan jo blot se, hvad nogle Aarhundreder har forandret ved Ringkøbing Fjord. Helt udelukket er det dog ikke, at man med Tiden kan faa kastet mere Lys over disse Forhold, og det synes, som der her er et vidt Felt for det lige begyndte Samarbejde mellem Geologer og Arkæologer.

Betragter man nu imidlertid de Hovedveje, der saaledes kommer frem fra Gravhøjtiden, og sammenligner dem med et Nutids Vejkort, er der tilsyneladende stor Forskel, selv om det straks springer i Øjnene, at enkelte Veje den Dag i Dag følger langs med Højrækkerne, som f. Eks. fra Jerne til Skads og videre og da navnlig mellem Aarre og Faaborg, hvor man snart har en Gravhøj paa højre Side af Vejen og snart paa venstre. Der maa jo dog have været en jævn Udvikling i Vejsystemet lige fra Bronzealderen til vore Dage, idet Landet jo stadig har været beboet, og jeg har derfor prøvet at stille mig den Opgave, om det ikke skulde være muligt i hvert Fald i store Træk at rekonstruere denne Udvikling af Vejnettet. Vejspor, der følger Højrækkerne, kan man selvfølgelig med stor Sikkerhed sætte i Forbindelse med disse; men andre Vejspor er som Regel haardnakket tavse om, hvem der har banet dem, og paa hvilken Tid dette er sket.

Jeg har da prøvet at ty til Stednavnene, vel vidende, at dette er et farligt Materiale, naar man ikke er Sprogforsker; men da mange af Navnene utvivlsomt er meget gamle og derfor maa have deres at fortælle, har jeg dog prøvet at tyde deres Sprog, og Resultatet er i det store og hele blevet det samme, paa hvilken Kant af Landet jeg har prøvet, hvorfor jeg sikkert tør vente, at det ikke vil blive væsentligt ændret, selv om jeg maaske har faaet medtaget et Navn, der skulde høre en anden Tid til, eller ikke har benyttet et andet, der burde have været medtaget. Der skal selvfølgelig arbejdes meget baade i Marken og paa Kortene og af mange forskellige Specialister, der hver kan belyse Problemet ud fra sit Synspunkt, inden det lykkes nogenlunde at rekonstruere alle de svundne Tids-

perioders Vejkort; mit Arbejde maa kun tages som et første famlende Forsøg paa at vise, at det ikke er fuldstændig halsløs Gerning at give sig i Kast dermed.

Blandt de mange forskellige Navnegrupper, som Stednavnene danner, har det slaaet mig, at mange af de korte Enstavelsesnavne som Bork, Kvang og Malt, hvoraf der forøvrigt ikke findes mange i Vardesyssel, samt de mange Tostavelsesnavne endende paa -e, f Eks. Malle, Hodde, Horne, Henne, Fidde, Øse o. s., v. for Størstedelen ligger paa eller i Nærheden af de Hovedveje fra Gravhøjtiden, som Højlinjerne angiver. Saaledes ligger Hodde, Lille Øse og Aarre paa Forbindelsesvejen mellem Malle og Skads, og paa Forlængelsen af denne Vejlinje ud til Kysten ligger Jerne. Trækkes da, saaledes som det er gjort paa den vedføjede Plan med tykkere Punktering, de Nutidsveje, som forbinder disse Byer, faar man en Vejlinje, der kan tages for en direkte Afløser af den gamle Højrækkevej, maaske den endda paa sine Stykker, f. Eks. ved Aarre, er selve den gamle Vejlinje. Paa lignende Maade ligger Tvile paa Vejlinjen fra Malle ned imod Tislund.

Paa Kortet er helt igennem langs de markerede Gravhøjveje vist meget nærliggende Nutidsveje, idet jeg dog maa tilføje, at disse Nutidsveje flere Steder er Hedespor, der ikke vil kunne findes paa Kort i mindre Maalestoksforhold, men først paa Generalstabens Atlasblade i Maalestoksforholdet 1:40000 eller selve Maalebordsbladene i Maalestoksforholdet 1:20000.

Gaar man nu disse Vejlinjer igennem, ser man, at foruden de to allerede nævnte Navnegrupper træffer man ogsaa langs disse Veje mange Stednavne, der ender paa -um; saaledes ligger Lydum ved Lydum Aa

paa det Sted, hvor Gravhøjene gav en Mulighed for en Havneplads i Bronzealderen, og Hallum ligger mellem Malle og Kvong. Imod Nord ligger Foersom og Aadum paa to Højveje, der fører op imod Skjern Aa, og imod Syd ligger Forum og Bryndum midt i et Terrain med Højlinjer imellem Varde Aa og Sneum Aa.

Foruden disse Steder træffes Navne paa -um ogsaa ved en Række Byer, der ligger længere fra Højtidens Hovedveje, f. Eks. Darum, Sneum, Billum, Vrøgum og Jegum. De ligger ret ensartet som Nybyggere ud imod Engene og kunde for saa vidt godt i Henhold til Lektor *H. V. Clausens* Antagelse (Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1916, S. 175) være af forholdsvis ny Datum; naar jeg her har taget dem med mellem de ældste Bebyggelser, er Grunden den, at et saa betydeligt Trafiksted, som Lydum sikkert har været, har et Navn, der ender paa -um; men for Opbygningen af Vejnet vilde det ikke betyde noget, om Tidspunktet for disse Byers Opstaaen blev henlagt til et senere Tidspunkt.

Ved Sneum Aa har jeg tænkt mig, at Overgangsstedet har forskudt sig lidt ned ad Aaen til Opsneum; og ved Kongeaaen har jeg ligeledes tænkt mig, at Overgangsstedet har forskudt sig lidt ned ad Aaen til de to Kirkebyer Jernved og Hjortlund. To Kirkebyer lige overfor hinanden ved en Aa er jo altid fristende at tænke sig som et gammelt Overgangssted, og hvad Navnet Jernved angaar, da sætter man det jo let i Tanken i Forbindelse med Vad; ganske vist angiver Trap (3. Udg. V, S. 815), at Navnet 1340 skrives Jarnwi og Jarnwy.

En Navnegruppe, der stadig ligger saa tæt ved disse Hovedveje eller paa en anden Maade i Forhold

til dem, at det synes at være mere end et Tilfælde, er Stederne, hvis Navne ender paa -borg. I Malt Herred ligger Læborg og Skodborg som to Vagtborge, enten man kom fra Nord eller fra Syd; i Skads Herred ligger Faaborg og vogter Adgangen fra Nord og Øst, og ude ved Vandet ligger Sælborg og Tjærborg; i Horne Herred ligger Lønborg ved Mundingen af Skjern Aa; muligvis kan Borre mellem Vrøgum og Billum ved den sydlige Ende af Vandskelsvejen være en Levning af en Forsvarsborg her ved Mundingen af Varde Aa. Maaske stammer adskillige af disse Navne fra -bjerg; men deres Beliggenhed er i hvert Tilfælde ganske karakteristisk, og ganske analoge Tilfælde træffes ogsaa andetsteds.

Gaar man lidt ud fra disse Vandskelsveje ned imod Vandløbene, træffer man alle de Steder, der danner en anden Navnegruppe, idet deres Navne alle ender paa -ing; de findes, som Kortet viser, spredt over hele Syslet og baade ude i Nærheden af Kysten og inde i Landet; men deres Opstaaen har ikke givet Anledning til Anlæg af særlige nye Veje ud over de Stikveje, der forbinder dem med de gamle Hovedfærdselsveje.

Det samme er derimod ikke Tilfældet, naar vi gaar til den sidste Navnegruppe, nemlig de Steder, hvis Navne ender paa -lev. Ganske vist er denne Gruppe ikke meget talrig; men den angiver dog nogle helt nye Hovedveje.

Oppe mod Nord ligger Strelev paa den Vej, der fra Øst over Ølgod og Lyne har ført til Lydum, en Vej, der, som tidligere vist, maa anses for at være meget gammel og allerede er markeret ved Gravhøje; men nu viser et Navn paa -lev paa denne Linje, at

den stadig har holdt sig som den vigtige Hovedvej fra de midtjyske Egne ud til Havnepladsen ved Mundingen af Lydum Aa. Fra denne Havneplads er der nu ført en ny Hovedvej imod Syd over Lunde og Allerslev til Hyllerslev ved Varde Aa, som man saa er gaaet over her og har fortsat over Alslev mod Syd til Skads og Jerne.

Andre Steder i Landet, hvor der findes mange flere Stednavne med Endelsen -lev, bliver disse nye Vejlinjer, paa hvilke -lev-Byerne ligger, meget tydeligere; men adskilligt tyder paa, at disse Veje ogsaa her har været dominerende Hovedveje. Saaledes ligger paa den vestlige Vej lige Syd for Allerslev nogle Huse, der hedder Tinghuse, og her har Herredstinget for Vester Horne Herred vistnok været holdt (Trap: Danmark. 3. Udg. V., S. 727). Vejen har været den naturlige direkte Forbindelsesvej mellem Havnepladserne ved Mundingerne af Lydum Aa, Varde Aa og Sneum Aa. At der nemlig har været Sejlads til alle disse Aamunding-er, fremgaar tydeligt af den Tufsten, der er anvendt til Opførelsen af adskillige Kirker ved hver af Aamundingerne. Ved Mundingen af Lydum Aa er dette Materiale saaledes anvendt i Kirkerne i Lydum, Sønder Bork, Hemmet og Ovtrup; ved Mundingen af Varde Aa er det anvendt i Kirkerne i Aal, Billum, Jandrup, Hostrup, Alslev og Bryndum; og ved Mundingen af Sneum Aa er det anvendt i Kirkerne i Sneum, Tjæreborg, Skads, Darum, Hunderup, Gjørding, Bramminge og Vejrup. Dette tyder jo paa en meget betydelig Sejlads paa denne Kyst; og et andet Minde om Sejladsen har vi i den Omstændighed, at en nu nedbrudt Kirke i Varde var helliget St. Nicolaus; endnu minder Nikolajgade og Nikolaj Kirkestræde derom, og Kirken

i Henne er ligeledes indviet til denne Søfolkenes Skytspatron. Kysten har sikkert paa disse Egne ændret sig meget i Aartusinders Løb, vi har jo set Forandringer nok ved Nymindegab; i Lensregnskabet for 1581—82 omtales (Trap: Danmark. 3. Udg. V. S. 732) Huge Fiskerleje eller Hugehavn ved Lønne Strand, og nu ligger Lønne ved en fuldstændig lige Kyst, hvor enhver Mulighed for en naturlig Havn er udelukket.

Endnu et Bevis har vi paa, at Vejen fra Lydum mod Syd har været en Hovedvej; det er den Omstændighed, at der ved Præstegaarden ved Lunde har staaet en Barfred, som indtil 1825 bestod af to Stokværk af Bindingsværk. Den har tidligere været benyttet af Kongerne paa deres Rejser, og man ved, at Christian III. har overnattet her, idet han $15\frac{1}{8}$ 1537 har dateret et Brev herfra (Trap: Danmark. 3. Udg. V. S. 726).

I Syslet findes endnu en By, hvis Navn ender paa -lev, det er Vilslev ved Munden af Kongeaaen. Naturligvis kunde man tænke sig denne By forbundet med de andre -lev-Byer ved at forlænge Vejen over Sneum Aa; men det har i hvert Fald næppe været Hovedvejen. Derimod har der dannet sig en Vej fra Strelev i en Bue mod Øst ind gennem Landet, hvorved denne Vej har passeret Aaløbene saa højt oppe, at Passagen over dem ikke har kunnet volde Vanskeligheder; denne Vej er gaaet over Ansager, Starup, Aastrup, Gjørding og Jernved til Vilslev. Beliggenheden af Ansager er ganske typisk, idet man har valgt at passere Aaerne, lige inden de forener sig med hinanden, og noget lignende træffes adskillige andre Steder. Medens den nordligste Del af denne Vejlinje betegnes med to Byer, hvis Navne ender paa -rup, og det derfor er rimeligt, at den er forholdsvis ung,

ligger der, hvor Vejen skærer Ilsted Aa ved Skylvad, flere Gravhøje, hvorfor det synes, som den sydlige Del af Vejen er forholdsvis gammel og tidligere over Vejrup og Sneum Aa har ført til Faaborg; en Række Høje ved Sneum Aa tyder stærkt herpaa. Ved Fremkomsten af denne nye Vejlinje, Strelev—Ansager—Vilslev, forklares det da let, at den vestlige Del af Malt

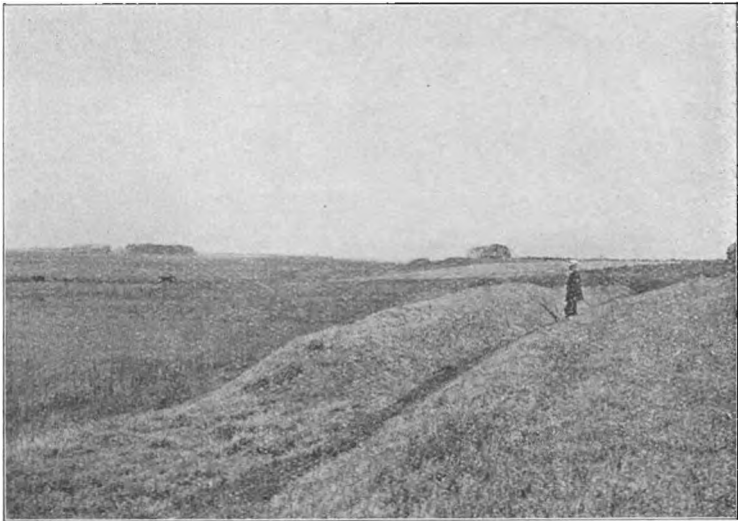
Høj række langs en Vej Syd for Horne.

Herred er bleven skilt fra og har faaet sit eget Tingsted i Gjording, der nu paa Grund af den nye Vej var kommen til at ligge centralt.

Ved Sammenlægning af disse Herreder til et Syssel var det rimeligt, at Sysseltinget skulde holdes ved et Overgangssted over en af de Aaer, der danner Herredskellene, og man har da valgt at holde det ved Varde Aa, men ikke ved noget af de Overgangssteder, der tidligere er nævnt, men der, hvor Byen Varde er vok-

set op. En tydelig Vej markeret med Gravhøje fører fra Horne ned til Varde Aa lidt ovenfor, hvor Byen nu ligger. Denne Vej synes ikke at have været fortsat i Oldtiden, maaske fordi forskellige Stammer har boet Nord og Syd for Aaen.

Det synes, som der har været en ældre Befæstning til Dækning af Overgangen over Varde Aa, idet der

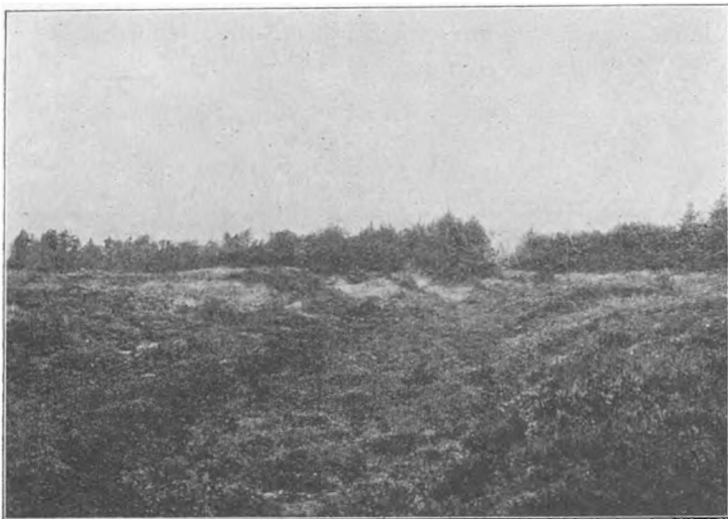

Forsvarsdige ved Varde Aa ved Gjellerupgaarde.

paa Sydsiden af Aaen lidt oven for Varde ved Gjellerupgaarde findes betydelige Levninger af et Dige, der paa et Stykke følger langs med Overgangen mellem den faste Agerjord og Kæret, og som synes at være lavet som Værn mod en Overgang Nord fra; da Diget ligger lige overfor den Oldtidsvej, der fra Horne har været ført ned til Varde Aa uden at synes at have ført videre, er det jo muligt, at Befæstningsanlægget ogsaa

kan pege paa to forskellige Stammer, der har boet overfor hinanden.

Det er Hovedlinjerne i Oldtidens Vejsystem, jeg saaledes har forsøgt at rede ud fra hinanden og søgt at dele dem i forskellige Tidsafsnit. Mod Slutningen af Oldtiden er Vejene hørt op at være af udpræget lokal Karakter, og de er bleven Led i de Bestræbelser,

Vejspor langs Vejen til Fidde.

der samlede Landet til en Enhed. Senere har endnu et Par Generationer af Veje afløst hinanden; men disse kan ikke ret vel efterforskes, uden at de tilgrænsende Dele af Jylland ogsaa behandles, og dertil har jeg endnu ikke faaet Tid og Lejlighed.

Som allerede nævnt er saa at sige alle de Vejlinjer, der er omtalt i det foregaaende, med Undtagelse af de ældste Veje langs Gravhøjene, endnu eksisterende

Veje, og der kan derfor ikke være Tale om, at man behøver at opsøge dem i Heder eller paa andre uopdyrkede Egne; men mange af Vejene har tidligere været brede Hovedveje med den ene dybe Hulvej ved Siden af den anden, medens de nu kun er en almindelig Sognevej, og for saadanne Vejes Vedkommende kan der jo endnu findes Levninger af den gamle Vej i Lyngen ved Siden af den nuværende, f.Eks. langs Vejen, der fører fra Varde—Nørre Nebel Landevej til Fidde og Henne.

Lidt af Darum sogns historie.

Af fhv. Gaardejer *P. K. Pedersen* (Frøsiggaard), Darum.

Som en af de ældste her i sognet er jeg fra flere sider bleven opfordret til at skrive lidt om sognets udvikling i den tid, jeg kan erindre, og efter hvad der er bleven mig meddelt; men da min viden om den ældre tid grunder sig på fortællinger fra min fader og bedstefader, så er det jo givet, at min egen slægts historie måske vil få en mere fremtrædende plads deri; men det får så være.

— — —

Den ældre udskiftning af Darum sogns jorder var i „boel“, og det var blevet så indviklet, at selv ældre mænd i byen ikke kunde rede sig ud deraf; en mand kunde således have part i et boel med $\frac{1}{4}$, i et andet med $\frac{1}{8}$, i et tredje med $\frac{1}{16}$ o. s. v., og disse andele gik til omskiftning hvert år, så den part, han dyrkede i år, havde han ikke næste år, og ligesådan var det med engene; derimod var der nogen jord, som kaldtes gribsjord, som ikke gik til omskiftning. Ifølge sognets „Liber daticus“, en bog, hvori præsterne indfører større begivenheder i sognet, og som opbevares i landsarkivet i Viborg, og hvorefter ovenstående er taget, er gribsjord formodentlig hede, som de har grebet ind i og opdyrket og altså beholdt. I 1765 blev bymændene enige om at få jorderne udskiftede; dette skete så i

1766. 2 gårde i Midtby brændte inden udskiftningen skete, og disses ejere fik så deres agerlod udlagt i *et* stykke på sognets østligste mark og kaldes endnu for Bråndgårdene.

Ved udskiftningen kom sognet til at bestå af 59 gårde, 15 boelsteder og nogle jordløse huse samt 4 fæstesteder til præstegården, deraf i Sønderby 11 gårde til 6 td. hartkorn, 5 gårde til 3 td. hartkort og 2 boelsteder. I Midtby 4 gårde til 6 td. hartkorn, 2 gårde til omtrent $4\frac{1}{2}$ td. hartkorn, 12 til 3 td. hartkorn, præstegården 12 td. hartkorn, 5 boelsteder, 2 fæstesteder til præstegården, degneboligen og nogle jordløse huse. Nørreby 2 gårde til 6 td. hartkorn, 2 til $4\frac{1}{2}$ td. hartkorn, 12 til 3 td. hartkorn, 2 fæstesteder til præstegården og 8 boelsteder samt nogle jordløse huse.

Lille Darum havde 6 gårde til 6 td. hartkorn og 2 gårde til 3 td. hartkorn.

Ved udskiftningen må ejerne have været meget bange for ikke at få part i al slags jord. Til min fødegård i Sønderby var der således lagt 10 agerlodder, 4 moseskifter, 3 kærferner og 3 englodder, ialt 20 lodder, og der var endda dem, der havde flere. Hvor lidt pris man da satte på at få marken samlet, ses af, at ejeren af den gård i Sønderby, som nu ejes af Niels Helle, var på grund af, at han handlede for enkefru Margrethe Rosenørn på Kærgård, tilbudt at få Thorsmark og engen fra strandvejen og til Vestendige udlagt til hans gård; men han vilde hellere have det ligesom de andre ejere i småskifter, skønt denne agerlod lå lige ved hans gård og englodden også var den nærmeste ved gården.

Af gårdene i Darum var der 7, som tidligere havde hørt under Bramminge hovedgård, men i sin tid var

købt til Kærgård, hvortil de andre gårde i Darum var fæstere (dog med undtagelse af 2 gårde i Midtby, der var fæstere til Allerup præstegård, og 2 i Nørreby, der hørte under Sneumgård); af disse 7 gårde skulde der årlig ved Mortensdag leveres 15 tdr. korn, rug og byg, til Bramminge hovedgård. Disse 15 tdr. korn fordelte ejeren af Kærgård på samtlige gårde i Darum, med undtagelse af ovennævnte 4 gårde, der ikke hørte under Kærgård; men ejerne af de 7 gårde havde forpligtelse til at modtage og aflevere kornet på Bramminge hovedgård. Dette korn kaldtes kirkens skyldkorn; kirken ejedes nemlig af ejeren af Brammingegård, der som sådan fik kirketiende af alle gårde i Darum med undtagelse af præstegården.

Om dette kirkens skyldkorn blev der i sin tid ført en lang proces, idet ejerne af de gårde, der ikke havde hørt under Bramminge, mente, at det med urette var blevet dem pålagt at svare deres andel deraf, men det endte med, at de tabte sagen. — 1786 døde den sidste adelige ejer af Kærgård, enkefru Margrethe Rosenørn, og samme efterår lod arvingerne de gårde sælge, som ikke allerede var solgt af hende.

Jeg har liggende et skøde på min fødegård i Sønderby fra den tid, en gård på 6 tdr. hartkorn, hvoraf det ses, at den har kostet 1200 rdl., og på et boelsted i Midtby, hvorpå min bedstefader er født, har jeg skøde, det var på 1 td. 6 skp. 3 fdk. hartkorn og kostede 240 rdl.

Ejeren Peder Christensen, der købte gården i Sønderby, var født i Tømmerby og altså stavnsbunden til Sneumgård. I 1783 blev han forlovet med Søren Klauzens enke i Sønderby i Darum, og måtte så købe sig fri for stavnsbåndet til Sneumgård. Ejeren af denne

forlangte 200 rdl., hvad han også gik ind på; men da han formodentlig har været i besiddelse af nogen formue, hvad godsejeren også har vidst og derfor nødig gav slip på ham, forlangte han beløbet udbetalt i guld, hvad han også fik. En del store kampesten, som han havde opgravet på sin fødegårds mark, og tilarbejdet til trillesten, måtte han også afstå.

I efteråret 1783 blev han så gift med førnævnte enke og måtte løse fæstebrev, som jeg endnu har liggende, på gården i Darum. — Denne Peder Christensen drev i en del år en ikke ubetydelig handel med landmandsprodukter og kolonialvarer; landmandsprodukterne solgte han dels til Norge og dels til Holland.

Da Kærgård i 1786 blev udstykket, købte førnævnte P. Chr. Tueeng i Darum, 21½ td. land, som han så udstykkede i 7 parceller og tjente gode penge på; af disse lånte han 1800 rdl. ud til ejeren af Gredstedbro kro; ved statsbankerotten i 1813 tabte han heraf de 1200 rdl. — Ved samme auktion på Kjærgård købte Thomsen fra Sønderho og Jakobsen fra Nordby på Fanø Udgrobe eng, som de så ved auktion i Darum degnebolig den 30. novbr. 1789 solgte til nogle mænd fra Vilslev og Darum for 3060 rdl.

Da Danmark i 1807 kom i krig med England, blev der langs kysterne oprettet et landeværn, som kaldtes „landmilitz“, hvis opgave var at forhindre fjenden i at gøre landgang. Til befalingsmand for Darum og Hunderup sogne blev min bedstefader Kjeld Svendsen udnævnt. På det højeste punkt på Breumbanke blev der bygget et træskur til vagtmandskabet og en hest opstaldet med tilhørende ridetøj; der stod to mand vagt både nat og dag, og udenfor var der anbragt en tjæretønde på en stang, som skulde tændes, når fjenden nærmede

sig, eller der sås signal fra andre vagtposter ved kysten. Så skulde den ene mand på hesten og afsted til Hunderup for at kalde mandskabet sammen, og den anden ned til byen i samme ærinde. Adgangen til denne vagtpost gik fra Sønderby skrås over Breumskifterne og gik der endnu til i 80erne i forrige århundrede; den kaldtes altid „æ vagtsti“. Da markerne så begyndte at blive indhegnede, faldt stien bort.

Når Kjeld Svendsen blev udnævnt til befalingsmand, var det formodentlig, fordi han havde været soldat. Hans fripas lyder på, at han har ligget i garnison i Rensborg i 5 år og tidligere tjent i 3 år, i sandhed en lang tjenestetid.

Da statsbankerotten kom i 1813, skete der en stor omvæltning i formuesomstændighederne. De, der passede på at få deres gæld på ejendommene betalt, forinden fallitten skete, kunde ved at sælge en hest eller en ko sædvanligvis få deres gæld indfriet derved. Seddelpengene, som der da var overflødighed af, gjaldt ikke meget: min bedstefader, fornævnte Kjeld Svendsen, købte en ko på Varde marked og gav 1200 rdl. for den. Papirspengene blev så tilsidst indløst med 4 skl. pr. rigsdaler. Det blev strenge tider for landmændene: skatterne blev høje, og pengene dertil kunde ikke skaffes, så staten måtte tage korn for en del af skatten. Jeg har liggende en gammel skattebog fra den tid, der viser, at der af min fødegård i Sønderby, en gård på 6 td. hartkorn, i juli og oktober kvartal i 1812 er leveret rug og havre for 122 rdl. 43 sk. og betalt kontant 274 rdl. 66 sk. samt betalt restance fra forrige kvartal med 125 rdl. 1 sk., ialt 522 rdl. 19 sk. — I 1813 ser det ud, som skatten har været lavere; da er der leveret rug, byg og havre for 139 rdl. 17 sk., og kon-

tant 39 rdl. 74 sk., og det er for hele året; men i 1814 er der leveret korn og fourage for 319 rdl. 77 sk. og i rente til rigsbanken 62 rdl. 63 sk. og kontant 44 rdl. 79 sk. + 21 rdl. 35 sk., ialt i 1814 448 rdl. 54 sk. I 1815 er der ialt betalt 333 rdl. 44 sk. Efter dette år er skatten gået noget ned, men det ser ud til, at en del af den er betalt i sølv og en del i seddelpenge. — Landejendommene faldt betydeligt i pris: en gård i Sønderby på 6 td. hartkorn blev i den tid solgt for 500 rdl. — Først sidst i tyverne begyndte landmandsprodukterne at stige noget i pris, og tiderne blev lidt lysere for landmændene, skønt det kun var små priser, der nåedes; men skatterne var herefter gået betydeligt ned, og folkelønnene var også små: på min fødegård blev der således i 1847 betalt i løn for et år til den bedste karl 13 rdl., den anden karl 10 rdl., den ældste pige fik 10 rdl., den yngste 8 rdl. og kordrenge 3 rdl. [1 rdl. = 3 Kr. 20 Øre].

Nationalitetsfølelsen i Sønderjylland var jo begyndt at vågne først i fyrreerne, og vi mærkede også lidt til det i mit hjem, idet min bedstemoder på mødrene side var fra Rødding i Sønderjylland, og mine forældre gerne besøgte slægtningene dér engang hver sommer. Min moders fætter, der da ejede slægtsgården, var smittet af tyskheden og nærede uvilje mod de danskes bedste ordfører Laurids Skau, hvad min fader naturligvis misbilligede.

I 1848 brød oprøret ud, og det vakte stærkt røre landet over. Der gik rygter om, at oprørerne havde løsladt alle fanger i Rensborg og Glückstadt med pålæg om at gå til Danmark og plyndre og ihjelslå. Der blev derfor sammenkaldt alt mandskab, som var nogenlunde våbendygtigt, og det skulde indøves i våbenbrug og

eksercits, men våben var der grumme lidt af, kun nogle enkelte gamle jagtgeværer med flintlås. Jeg mindes således den første dag, de stillede til eksercits på Peder Smeds agre; min fader var bevæbnet med et sådant gammelt gevær, den ene af vore karle med en pistol, min bedstefader havde fået foræret af en polsk løjtnant i 1813, og den anden karl med hans sabel som befalingsmand for landmilitsen i 1807, den var uden skede. Alle smedene i byen (der var 3 dengang) fik travlt med at smede spyd, der blev sat på en 3 alen lang stage; nogle af dem var forsynet med et korsspyd. Dermed blev mandskabet så bevæbnet, og der blev 6 mand sat til at gå vagt omkring byen om natten for at forhindre uvedkommende i at få adgang. Der var sat vagt ved Kongeåen både dag og nat for at forhindre mistænkelige personer i at komme over; til denne vagt afgav vi også mandskab her fra byen. På Breum banke blev der i lighed med i 1807 sat en tjæretønde, som skulde tændes, når der blev givet signal fra lignende højdepunkter andre steder, hvorefter mandskabet skulde samles for at møde fjenden. Hver af mandskabet blev forsynet med en rød kokarde med hvidt kors. Der var en begejstring over folket, som man ikke har kendt siden.

En dag var sognefogden Peder Sørensen og min fader, der var medlem af sogneforstanderskabet, kaldt til et møde i Foldingbro, og gårdejer Hans Rask var kørende med dem. På hjemvejen, da de var kommen op i Jernved sogn, hørte de kirkeklokken i Hjortlund ringe, og de antog det for signal til, at fjenden var i anmarch; det bevirkede, at de kom hjem i en fart, som de næppe havde tiltroet Hans Rask at kunne præstere. En dag lidt senere var kontroløren i Darum og hans karl,

tilligemed samtlige ved Kongeåen stationerede betjente, kaldt til Foldingbro, hvor de ventede, fjenden vilde gå over; kontrolør Bech havde da forinden solgt en af sine heste og lånte derfor en af min fader til karlen, der dengang var kæreste med præstegårdsforpagterens søster, hvem han naturligvis måtte op for at tage afsked med, inden han begav sig på denne farlige tur. Fjenden kom heldigvis ikke, så de kom godt hjem igen.

I vinteren 1849 havde vi her i Darum indkvartering af danske soldater; nogle af dem blev opstillet på gaden syd for kirken, hvor nu anlæget er, og fik udleveret kvartérsedler. Derved gik gamle Jens's spådom i opfyldelse; han boede på „æ knold“, hvor nu Karl Vejrup bor, men var død en del år før krigen. Han sagde nemlig, at „æ blå mænd skulde få uddelt sedler“ på den plads, hvor det nu skete, og da havde de danske soldater blå mundering. — Da krigen i 1850 var sluttet, blev toldgrænsen, der indtil da var ved Kongeåen, flyttet til Ejderen til betydelig lettelse for beboerne nord for denne grænse, der havde Ribe til nærmeste købstad og altså skulde passere denne, hvergang de skulde til staden.

Først i halvtredserne blev der af rigsdagen vedtaget en lov om, at mølleriet fra 1862 skulde være fri næring. I henhold dertil byggede Jens Helle, min fader Peder Kjeldsen og en handelsmand Peder Kjær, der dengang boede i Vårde, møllen i Darum; P. Kjær gik dog ud af interessentskabet, inden møllen blev færdig. Hvor vejen fra møllen går ned til byen, var banken dér på samme højde, som den nu er vest for vejen. Ved udgravningen af vejen, hvorfra jorden blev kørt op til volden, der er omkring møllen, fandtes der en med kampesten brolagt, rund plads, omtrent 3 alen i diameter, hvorpå der lå et

lag aske og nogle brændte ben, og ved at grave til fyld til bygningerne fandt vi flere steder runde fordybninger ned i sandet, af omtrent 3 kvarter i diameter, fyldt med aske og brændte ben. Et sted stod der også i et sådant hul en urne med aske og bøn, der dog gik i stykker, da vi tog den op. Huset ligger altså på en gammel begravelsesplads. — På møllen måtte der altså indtil 1862 kun laves byg og boghvedegryn; dog måtte * n* ejer af møllen male sit eget korn, knækkede byggryn måtte man dog sigte melet fra; grynene blev naturligvis fine, s  der blev des mere mel. Først i 80erne blev der begyndt at bygges f llesmejerier; det her i Darum blev bygget 1885 af Karl Lund, der i 1890 solgte det til beboerne til andelsmejeri. I 1885 blev Sandgaden overdraget til et aktieselskab til beplantning. I 1886 blev kirkegården planeret og tilplantet. I 1887 blev der bygget forsamlingshus nord for Jørgen Terkildsens gård; det blev nedbrudt 1919 og genopbygget samme år sammen med krog rden, der da var bleven købt og gjort til afholds-hotel af en del af beboerne. — Der, hvor nu Niels Kr. Boesens hus ligger og hvor pens. lærer Nielsens have er, lå der tidligere 2 teglovne; i Lille Darum nord for Søren Therkildsens gård lå der 1 teglovn, og i Sønderby,  st for Vejen, der går ned til engene, lå der  n. Når en mand l  for at skulde bygge, sørgede han altid for flere år i forvejen at brænde sten dertil; en sådan ovn tog omtrent 4000 sten. Disse blev str gne af klæg fra engene og måtte tørres inde i husene. Slog hans egne sten ikke til til byggeriet, kunde han sædvanligvis l ne af naboerne; det var vistnok sjælden, der købtes sten til nye bygninger.  st for teglovnen i Sønderby, i nuværende Niels Helles toft, lå der en

kalkovn, som ejedes af denne gårds ejer og ejeren af min fødegård. Der brændtes skælkalk; skællerne blev i min barndomstid skaffede til veje af en mand fra Manø; de blev ved klyne fra Ravnsørose i skiftende lag lagt i ovnen; en pæl blev sat op i midten, den blev helt omlagt med tørv; når så alle skæller var kommen i ovnen, blev pælen taget op og gløder kommen ned i hullet; så foregik brændingen af sig selv i løbet af nogle dage. — I ældre dage bryggede hver mand sit øl og lavede selv sit malt, hvortil der var bygget tørrehuse, „kølhuse“ kaldet; der lå et øst for Sønderby, et på Thorsmark syd for Vesterby, et øst for Midtby, to øst for Nørreby i Sandgaden og et lå nord for Lille Darum; det på Thorsmark har tidligere ligget lidt nord for Vesterby, men blev af isfloden 1839 skyllet bort. Brødet blev også altid hjemmebagt dengang.

Beboerne lavede i ældre tider alt deres tøj selv; de havde betydelig flere får end nu, ulden kartede og spandt de altid selv, og i flere af gårdene havde de også en væv og vævede selv alt deres tøj. Ellers var der husmandskoner, som vævede for dem, der ikke selv havde væv. Når ulden var spunden, hvad kvinderne gerne var færdig med til Jul, blev der købt hør, som de selv heglede og spandt til linned. Så godt som alt tøj blev hjemmelavet, og det var både stærkt og billigt. — Når enkelte, der var mest moderne, viste sig med en klædes vest, vakte det opmærksomhed.

Mejeribruget var ikke højt i kurs den gang, ligesom svineholdet var ubetydeligt ud over til husets brug. På min fødegård havde vi i min barndom 2 grisesøer, der var med grise om foråret; grisene blev gerne solgt til en mand fra Ballum med undtagelse af 3 til eget brug, hvoraf de 2 skulde være til grisesøer til

næste forår, og 1 til fedning til husets brug, og de 2 gamle blev fedet, slagtet og solgt inden Jul til en købmand Bentsen i Ribe. Det var hele indtægten af svineholdet, og flæsket var billigt dengang.

Hovedindtægten var kreatursalg og kornsalg.

Næringsmidlerne var hovedsagelig af egne frembringelser; flormel blev der købt nogle pd. af til Jul, sådan at vi i min barndom fik et stykke julekage til vor kaffe julemorgen, resten af julekagen blev kun brugt, når der kom fremmede. Stødt melis og topsukker brugtes kun ved festlige lejligheder som bryllupper, barselgilder eller begravelser; ellers var der kun brunt sukker paa bordet til kaffen og puddersukker til puncherne, og disse sidste blev der brugt mange af, mere end godt var.

Fisk var en betydelig del af føden; om sommeren var der en del gamle kvinder, der gik til havs i ebbetiden og fiskede skulder, som de i strømmen fra Sneum å, hvor fisken i ebbetiden ligger stille, som oftest med hovedet mod strømmen, fangede ved at gå på hænder og fødder med strømmen ud ad; disse kvinder kaldte vi i min drengetid „havkatte“. Fisken kunde de altid sælge i sommertiden. Om efteråret gik de unge karle, ja tit ældre med, med „æ kry“ [en firkantet ramme af omtrent 3 fods bredde og 2½ fods højde, med et slapt garn i og en stang over midten af rammen af omtrent 5 fods længde til at skyde garnet frem med] langt til havs for at fiske, mest rødspætter, der sommetider gav så mange, at de knap kunde bære dem hjem. Disse blev så saltede og tørrede og hengemt til vinterforbrug. — Bønderne slog sig også gerne hvert forår sammen, 2 naboer, om at hente et læs fersk fisk, mest hvilling og torsk, i Hjerting, ja endogså ved

Lønnegab hentede de dem sommetider. Disse blev så saltede og tørrede til forbrug senere.

Kød blev der spist meget af; på min fødegård slagtede vi hvert år en fed ko og 4 beder, 2 $\frac{1}{2}$ år gl., desuden slagtede vi gerne nogle lam eller en gammel vædder tidligere på efteråret og den før omtalte men gris; fersk kød købtes aldrig, undtagen til barsel- eller begravelsesgilder; til bryllupsgilder slagtede man altid selv.

Bryllupsgilderne hos almindelige gårdfolk varede dengang sædvanlig i 3 dage, begyndte om lørdagen og endte mandag aften eller nat. De to første aftener var tjenestefolkene altid bedt med, men om mandagen var kun gifte folk og opvarterne med.

Torsdagen før bryllupet kom mand og kone fra alle de indbudte steder med „foen“; det var gaver af fødevarer til højtiden, bestående af flæskesinker, gæs, ænder, høns, smør og æg. Alle gæsterne blev da bespiste, først med „sortsup“, 2. ret: sorte og hvide pølser, 3. ret: „finker“ med rosiner i; bagefter kaffe med rigelig punch og tilsidst mellemmad med endel snapse til.

Indbydelsen til et sådant bryllup foretoges altid 8 dage forud, og bedemanden havde da altid en lang indbydelse, som han gerne skulde kunne udenad. Det var jo ikke altid så let, da de, der blev indbudne, ofte gjorde, hvad de kunde, for at forstyrre ham ved at rette forskellige spørgsmål til ham, som han helst skulde besvare, og så huske at tage fat på indbydelsen igen, hvor han slap.

Disse store bryllupper og denne måde at indbyde på er nu for længe siden forsvundne, og vistnok ikke benyttede i de sidste 60 år.

Rakkerhuset i Forum.

Af Gaardejer *Karl Hansen* i Gjesing.

Gamle Folk fortæller, at Huset har ligget i det sammenhængende Grænseskel mellem Bryndum, Alslev og Guldager Sogne, saa hvis der er lidt Spor af det, kan det let findes. Meget taler for, at det er troværdigt; saaledes laa Dejbjerg Rakkerhus i Grænseskallet mellem Stavning, Skjern og Dejbjerg Sogne, det laa dér endnu indtil omkring ved 1825.

Rakkernes Haandværk bestod jo i at tage Skindet af selvdøde Dyr eller om Efteraaret i at slagte de gamle, udlevede og afmagrede Heste, feje Skorstene og udføre mange andre Ting, som den, der vilde gælde for en ærlig Mand, ikke maatte røre ved. Bestillingen gik i Arv fra Fader til Søn og blev vistnok først ophævet omkring mellem 1820 og 30. Rakkerne betragtedes som uærlige Folk, som ingen vilde have noget Samkvem med, og som ingen vilde bo i Hus med eller i Nærheden af; og da de var uundværlige, har Sognene sandsynligvis slaaet sig sammen og i Fællesskab afgivet hver en Trekant, hvor Sognene har stødt sammen, og bygget et Hus, ligesom de var fælles om at lønne dem. Dejbjerg Rakkerne fik af hver Gaard aarlig $\frac{1}{4}$ Skp. Rug og en liden Julegave. Det siges, at Rakkerbestillingen var mere indbringende end et Degnekald; i Tidernes Løb var det nemlig blevet slaaet fast,

at Rakkerne skulde have et Brød, et Stykke Kød, 2 Lys og en halv Pægl Brændevin i Julegave af hver Gaard.

Jeg har hørt en gammel Benævnelse: Rakkerkorn som det daarligste, Fattigkorn og Degnekorn; Lønningsmaaden og Hjælp bestod dengang i Naturalier. Pengene var jo faa og smaa, de mindste nogle tynde slidte Sølvskillinger, som kaldtes *Degneluus*. Da Rakkerkornet eller Navnet er kendt her, er det troligt, at de er blevet lønnet paa den Maade.

Gamle Feilberg fortæller i sin Bog „Dansk Bondelev“, at der i hver Gaard fandtes et Glas, som kaldtes Rakkerglasset, som alene var til at skænke til Rakkerne af. Glasset var sat i en Træfod, for at der ikke skulde ske en Fejltagelse, da ingen maatte drikke af det, Rakkeren havde rørt ved. Endnu i min Barndom kan jeg huske, at i fattige Hjem, hvor de maaske ikke havde mere end ét Glas, og hvor Foden blev slaaet af det, — hvilket let kunde hænde, thi Brændevin var jo en Nationaldrik af eget Fabrikat, som hver skulde trakteres med, — blev det sat i en Træfod; blev nu en Mand skænket af et saadant Glas, sagde han: „a bløv skjænket aa æ Stodderglas“. Mellem Sagn og Virkelighed er der en vis Forbindelse; faar man fat paa den rigtige Ende, passer det godt med Virkeligheden.

I Dejbjerg Kirke kaldtes den nederste Stol „Rakkerstolen“, det har jeg aldrig hørt omtale her. Naar Huset her i Forum er bygget eller er forsvundet, kan vist ikke konstateres, men at det har ligget der, er ganske bestemt. En af Dejbjerg-Rakkerne ved Navn Jørgen Rakker, der omkring ved Aaret 1755 eller et Par Aar før kom fra Outrup, var gift med en Kvinde af Rakkerslægten fra Forum. Huset maa altsaa have ligget der

en Tid før; naar det er forsvundet, gives der ingen Oplysninger om, men jeg tænker mig omkring for 100 Aar siden, da det gik op for Beboerne, at der intet uærligt var ved at flaa en Kalv eller skyde en gammel Hest. En af Efterslægten af Forum-Rakkerne ved Navn Jens Chr. Jørgensen, men som altid blev kaldt Jens Chr. Rakker, havde et lille Hus ved Spangsberg Mølle, bestemt paa samme Plads, hvor nu Overlægen bor; han døde vistnok omkring ved Aaret 1866 eller 67. Han efterlod sig ingen Børn. Han selv blev betragtet som en ærlig Mand; men lidt af Blodet var der i ham: han agerede lidt „klog Mand“ og tjente vist ikke saa lidt paa den Konto. Men han var velset af Befolkningen, da han var stræbsom og flittig, haardfør som faa, gik ud at fiske indtil mod Jul uden at have noget paa Benene; det endte ogsaa med, at han fik Koldbrand i Fødderne, hvorefter han døde.

Om Trældiget.

Af Assistent ved „Dansk Folkemindesamling“ Aug. Fr. Schmidt,
København.

I en Præsteindberetning til Ole Worm 1638 fra Skanderup Sogn, Anst Herred, står der: Findes også herudi sognet en *gammel steenrøggell* som er endnu kiend som løber offuer Lunderskoff, Skandrup og Hiardrup marck; item offuer Fobeslet marck mod hertugdømmen. Menis aff de gamble att haffue veret for en anlob i gamble daage.¹

Denne *gamle Steenrøggell* findes der intet af nu længer, og så langt Mindet rækker, har der intet været at se af sligt på de her angivne Steder.

I en anden Præsteindberetning fra 1766 til Biskop Bloch, Ribe, fra Præsten Høstmark i Anst omtales også et gammel Fæstningsanlæg: Der sees en opkastet Dige østen for store Andst By på den Mark, som man kan mærke at have været stor, og holder en lige Linje fra Sønden til Nord, Folk siger, om det ellers er at tro, at dens Begyndelse skal være en Mils Vej sønder på, og at den skal strække sig langt ind i Jylland Nord på, item at den i forrige Tider skal have været Grændse-skjel mellem to Kongeriger.²

Om denne *Stenrøggel* eller *Dige* er der skrevet en

¹ Danske Saml. 2 R. IV: Ribe Stifts Beskrivelse, medd. af Oluf Nielsen.

² Danske Sagn III° A 13. Utrykt Saml.

Del i Tidens Løb. J. J. A. Worsaae beskriver den i Avhandlingen: *Højene på Lejrskov Mark*.¹ hvor han sætter den store Samling af Kæmpehøje på Lejrskov Mark (Nabosognet til Anst Sogn) i Forbindelse med en Vold, han har undersøgt og nu nøje beskriver. Volden skal — efter W. — gå i Retning Nordvest til Sydøst; den skal begynde i det sydvestlige Hjørne af Skanderup Sogn, fortsætte dærfra imod Nordvest henved $3\frac{1}{2}$ Mil og slutte Vest for Jordrup By. I Veerst Skov findes Rudera af en gammel Borg *Trælleborg*, som Bønderne kalder den, hvilken W. sætter i Forbindelse med Volden, der af Bønderne kaldes *Trældige* eller *Alverdensdige*, fordi den efter deres Mening går helt igennem Landet. Volden omtales i Forbindelse med andre gamle Diger, der skulde være opkastede som Værn mod Fjender, men disse andre gamle Befæstninger falder udenfor denne Undersøgelse.

Worsaae udtaler endvidere, at en sådan udstrakt Befæstning ikke kan være opkastet for et enkelt Slags Skyld, men må sandsynligvis tilhøre en ældgammel Tid, da Befæstningskunsten stod på et lavt Trin, og da Jylland var beboet af flere Folkefærd, der stod i fjendtligt Forhold til hverandre.

Denne Beskrivelse af W., hvis Hovedtanke her er gengivet, er taget med i de ældre Udgaver af *Traps Danmark*, såvel som hos L. Both;² på dennes Kort over Ribe Amt, 1872, findes *Trældiget* afsat, tegnet i en vilkårlig buet Linje, begyndende ved Dollerup Sø (Skanderup Sogn) og endende ved Jordrup By.

Endvidere er *Trældiget* afsat — mere nøjagtigt efter W. — på J. H. Mansas Kort over Ribe Amt fra

¹ Annaler f. nord. Oldkynd. 1840—41, S. 153—63.

² Danmark. En hist. top. Beskrivelse (1872), II. S. 667.

ca. 1850, ja, Mansa går videre end W., idet han lader Diget slå en Bue Vest om Store Anst By, så det grener sig i to i dets sydlige Del.¹

I Sophus Müllers: *Vor Oldtid* (1897) er Side 630—31 vore gamle Folkevolde beskrevne ganske kort. Om Trældiget står der bl. a., at det i sin sydlige Del endnu har bevaret en Højde af indtil 5 Fod, og det skal have strakt sig indtil 1 $\frac{1}{2}$ Mil i nordl.—sydl. Retning. Det kan antages, skriver Müller videre, at Trældiget ligesom de andre Jordvolde kan gå tilbage til Oldtiden, „men iøvrigt mangler ligesom i Udlandet ethvert Holdepunkt for en sikker Bestemmelse.“

Til en sådan *Jordvold*, *Folkevold*, der efter Præstindberetningerne og Worsaaes Beskrivelse skulde strække sig over et så stort Område, skulde man tro, at der knyttede sig en Del Sagn om Kampe o. lign., men det gør der *næsten* ikke.

E. T. Kristensen har fire Sagn om *Trældiget* og *Trælleborg i Danske Sagn III.*, som her skal citeres i deres Helhed.

Nr. 320: En Vold, kaldet Trældiget, findes i Lejrskov Sogn ved Kolding, og dets Fortsættelse skal kunne spores både Syd- og Nordpå. Hertil knytter sig forskellige Sagn.

(Kontorist Hans Marinus Iversen, Jandrup, Varde).

Nr. 321: Sagnet siger, at Trældiget skal være bygget på én Nat. Voldgraven er ved den søndre Side af det. Volden har været en 20 Alen bred, og Graven af næsten samme Bredde. Det har gået gennem Anst og Gjesten, det nordvestlige af Egholt, norden

¹ På de gl. Markkort (i Matrikulsarkivet) er Trældiget ikke afsat, hverken i Skanderup, Anst, Lejrskov eller Jordrup Sogne, hvorimod Kæmpehøjene er afsat paa disse.

om den norderste Gård i Jordrup og norden for Møllen, ligesom og norden for mit Hus. De Steder, a har set det, de gik i lige Retning. Diget har også været kendt henne i Starup, så det skal have taget Retning Nordøst og Sydvest. En gammel Mand, der var født henne i Gjesten, fortalte, at han som Dreng henne ved Diget midt om Dagen så en mørkkklædt Person med et hvidt Klæde om Halsen, og den gav en Lyd fra sig. Han troede, det var en Præst eller Student, og blev så angst, at han løb hans Vej. Mens vi boede tæt ved Diget, — det gik lige sønden for vort Havedige — kom der flere Gange om Aftenen fra det Dige en Lyd, som en Smed tinkede på noget Jærn.

(Jens Væver, Jordrup).

Nr. 1317: I Veerst Skov er der et Stykke, som kaldes *Trælleborg Skov*. Her findes en firkantet Jordvold, der dog såvel som den indhegnede Firkant er begroet med Træer. Bønderne påstår, at her har stået et Slot, som har hedt *Trælleborg*.

(Lærer Jens Madsen, Ellund, Sønderjylland).

Nr. 1318: *Trælleborg* er lige her norden for. Det er en Voldplads, og der er også fundet Mursten der. De vil have til, at der er en Skat skjult der, og pålidelige Folk siger, at de har set et Lys brænde der. Der har også rullet en Guldtønde der inde.

(Marie Jensen, Egholt).

Første og tredje samt første Halvdel af andet Sagn har uden Tvivl en litterær Kilde til Grund, og Kilden er enten Worsaaes Avhandling eller Boths Danmarksbeskrivelse. Det sidste er det sandsynligste.¹ Meddelelernes Hjemsteder præger også Sagnene kendeligt.

I første Sagn står, at *hertil knytter sig forskel-*

¹ Smlgn.: *Fra Veerst Sogn* (Fra Ribe Amt, 4 B. 3 H. 1917.)

lige Sagn, hvilke dog ikke er optegnede; det er vist heller ikke muligt at finde karakteristiske Sagn om gamle Kampe o. lign. ang. Trældiget. Jeg har forgæves søgt efter sligt i Egnen omkring Trældiget. De Beboere, der kendte noget til det, havde og har deres Kundskab fra L. Both, Traps I. Udg. og en Artikel i Kolding Folkeblad fra 1917 eller 1918.

Sagnspørgsmaalet er behandlet udførligt, da det skal støtte mine Teorier om Trældiget, som her skal fremsættes.

Det sidste Bidrag om Trældiget, der har været fremsat offentligt, er en meget interessant Avhandling af fhv. Højskoleforstander Søren Alkærsig,¹ hvor vore andre Folkevolde: *Olgerdiget*, *Bardediget*, *Fandens Dige* o. fl. først omtales; derefter gøres Trældiget til Genstand for en særlig Undersøgelse, og den er meget interessant, ikke mindst derved, at Alkærsig går imod den ovenfor af Worsaae fremsatte Formodning om, at Trældiget er opkastet af *Østjyder* til Værn mod vestfra kommende Fjender. Alkærsig mener at kunne bevise — støttet på H. V. Clausens *-lev-Teori*² —, at Trældiget tværtimod er anlagt af *Vestjyder* mod Fjender Øst fra, hvad han nærmere udvikler ved at fremsætte Oplysninger om primitive Befæstnings- og Krigsforhold. Endvidere støtter han sin Teori ved at tage *Stednavnene* til Hjælp og dermed bevise, at Stednavnene *Øst* for Volden er *unge* Navne, medens de *Vest* for er *gamle* (s. 277—78 i n. Avhdl.) Dette er *til Dato* rigtigt med den Undtagelse, som Alkærsig skriver, at af *gamle* Stednavne findes der kun ét eneste Øst for Vol-

¹ *Vore Folkevolde*. (Fra Ribe Amt 1920, Side 268—78).

² *Studier over Danmarks Oldtidsbebyggelse* (Årb. f. nord. Oldk. 1916).

den, nemlig *Bølling* i Egtved Sogn. At *Bølling* efter sin Endelse *-ing* let antages at høre til det ældste Stednavnelag, er ikke til at undres over, men ved nærmere Prøvelse må dette vist forkastes. *Bølling* er sikkert et ret *ungt* Navn endda (man kan se bort fra, at det er en af de mindste Byer i Omegnen) og må sættes i Aldersklasse med *-bøl-Byerne*, der er *yngre* end *-thorp-Byerne*. *Bølling* er et *Diminutiv* af *Bol* eller *Bølle*; det er beslægtet med *at bo*, er noget lign. som *Bolig*, *Bopæl*. *Bølling* er analog med en Del Landsbynavne i det sydl. Jylland, f. Ex.: *Bækbølling*, *Åbølling* (Føvling Sogn), *Nørbølling* (Folding Sogn), 4 *Skovbøllinger* henholdsvis i *Pjedsted*, *Jelling*, *Åstrup* og *Øster Starup* Sogne. Smlgn. Diminutiverne: *Kylling*, *Ælling*, *Mandsling*, *Hysling* o. s. v. Så *Bølling*-Navnet kan kun støtte Alkærsigs Teori!

En større Fejl begår Alkærsig dog 2 Linjer senere, hvor han stiller *Lejrskov* i Aldersklasse med *-thorp-Byerne* og *-bøl-Byerne*: *Skanderup*, *Dollerup*, *Ferup*, *Stakbølle* o. s. v., men skriver dog i en Parentes, at *Lejrskov* engang har heddet *Eersted*.

Man stiller sig lidt skeptisk overfor Alkærsigs Stednavnebehandling, når han først finder en *-ing-By* i det *unge* Navnelag, og dernæst forsigtig *omgdr* eller *undgdr* en oprindelig *-sted-By* *Eersted* \nearrow *Lejrskov*. Man fristes derfor til en nærmere Undersøgelse af Stednavneproblemet og ser sig om efter en anden Fremstilling af Sagen.

Erst \nearrow *Lejrskov*-Problemet har Henrik Larsen givet en Løsning af,¹ idet han påviser, imod J. Steenstrups Forklaring af Byer med Endelsen *-skov*,² at *Lejrskov*

¹ *Nogle Oplysninger om danske Landsbyer* (Årb. f. nord. Oldk. 1918, s. 277—78).

² *Hist. Tdskr.* 6 R. V. s. 344.

er en Fortsættelse af en gammel By *Erst*, der oprindeligt var Sogneby. Lejrskov Kirke ligger på Lejrskov Mark, ca. 2 km Øst for denne, Sognets eneste større By, „der rimeligvis er opstået ved, at Gårdene i Erst lidt efter lidt er flyttet hen til *en Skov af dette Navn*, som så er overført på den. Lejrskov er altså en stor By, fordi den er en Fortsættelse af den gamle By Erst.“ — Endnu findes Erstnavnet i Gårnavnet *Erstvang*, som dog vist er af nyere Oprindelse. I Markbogen fra 1683 findes ingen Erstnavne.

H. Larsen påviser det samme Forhold ved *Bjæverskov, Lejre-Udlejre, Folding-Nørbølling*.

I Vejen Sogn, ca. 1½ Mil Vest for Lejrskov, er to *-thorp-Byer* forsvundne, nemlig *Vorup* og *Elstrup* og gået i ét med Vejen. Man véd ikke, hvornår Elstrup er nedlagt. Vorup synes at være ødelagt i Svenskekrigenes Tid. Elstrup er bevaret i to Stednavne: *Elstrupbjerg* og *Elstrupdam*.¹

Alkærsig antager Vejen for at være en *-ing-By* „(Vejing?)“, men det passer næppe. Vejen er en *-vin-By*, af *Veigvin: Græsgang ved et større Vandløb*, hvilket passer godt med Stedets Beliggenhed.²

Gamle Former af Vejen er: Wægnæ 1280, Weghn 1340 efter Ribe Oldm., [hvilket Årstal P. Severinsen mener burde rettes til 1321 eller „ca. 1325“,³] Wæghen 1337.

Ligeledes antager Alkærsig *Gjesten* for at være en *-ing-By* „(Gjesting?)“, (begge Navne dog med ? efter) men det passer heller ikke for Gjestens Ved-

¹ *Vejen Sogn, hist. og top. beskrevet* af J. Richter, (Ugbl. „Fremtiden“ 1900).

² Universitetsjubil. Blandinger I., s.: 255. med Henv. til K. Rygh om det norske Veigvin: *Græsgang ved Aen Veig*.

³ *Oldemoders Kirkeliste* (Fortid og Nutid 3. B. 5.—8. H. S. 154 ff).

kommende. Endelsen *-ten* er vel et oprindeligt *-tun*: indhegnet *Jordstykke, Gårdsplads*.¹ Gjestens ældre Former er: Gæstæn 1290, Gæsten 1329. —

Erst' ældre Former er: *Ærstath* 1280, *Ærste*, *Ersteth*, *Erst* 1479 (Ribe Oldm.) og 1638: *Erst*. Endelsen *-sted* (oldn. *stadir*) i Landsbynavne forbindes på dansk Område altid med et Personnavn. Personnavnet for *Erst* er efter *Olddanske Personnavne* (udg. af Oluf Nielsen) Mandsnavnet *Er*, der findes „i Stednavnene *Ersholt*, *Erslev*, og *Erstath*.“

Udviklingen *Ærstath* \triangleright *Erst* er almindelig i Stednavne, der nu ender på *-st*. Jeg nævner blot fra *Ersts'* nærmeste Omegn Landsbynavnene: *Veerst* (*Wyrsteth*), *Anst* (*Anstath*), *Seest* (*Seested*), *Gamst* (*Gamsted*), *Thorsted* og *Husted*. Dog kan *Thorsted* og *Husted* være af nyere Oprindelse. Jfr. *Gårdsted*, *Bolsted*. Denne Type findes flere Steder i Jylland. Jfr. *Skadst* (Herred) af *Skadsted* \triangleright *Skadst*. Den dunkle e-Lyd i *-sted* forsvinder efterhånden; *ste* \triangleright *st*.

Alkærsig støtter sin Teori om, at Trældiget er opkastet af Vestjyder mod Østjyder på *-thorp*-Byerne Østen for, de skulde være byggede i den for Volden nødvendige *Ødemark*. (S. 278). Disse Thorpere skulde enten være (efter H. V. Clausen) „lev-Folket eller andre, der er Tale om.“

S. 269 skriver Alkærsig, at for 25 År siden (ca. 1895) undersøgte han bl. a. *Trældiget* efter at have hørt et Foredrag af Arkæologen Sophus Müller, som gav ham Lysten dertil. 1920 fremkommer så Resultatet. *Trældiget* blev undersøgt og nøjagtig opmålt af Kaptajn A. P. Madсен (Indberetn. t. Nationalmuseets II. Afdl. 10. Sept. 1894).

¹ Universitetsjubil. Blandinger I., s.: 244, smlgn. *Tune, Ramp-tun*.

Denne Indberetning er ledsaget af en meget omhyggelig Tegning af hele Trældiget, der begynder Sydvest for *Dollerup Sø* (Skanderup Sogn), buer lidt til Syd, går så i nordvestlig Retning, skærer Ribe-Kolding Landevejen Nordøst for St. Anst og fortsætter et lille Stykke ind på Marken. Derefter findes der to små Stykker af Volden Sydvest og Nordvest for *Gejsing By* (Anst Sogn). Så findes der intet Trældige på A. P. Madsens Tegning (som på Boths og Mansas Kort) førend ved Gården *Lillerøj* (Gjesten Sogn) Øst for *Ravnholt By*. Derfra strækker Trældiget sig i uafbrudt Linje mod Nordøst, forbi Mejeriet Kronborg, over *Røjlunds Mark* til Veerst Skov. I Veerst Skov er „Trælleborgen“ (herom senere) aftegnet Nord for Volden. Endelig begynder Volden igen Sydvest for *Jordrup* og strækker sig i en lige Linje til Landevejens Knæk Sydvest for denne By.

Kapt. A. P. Madsens Tegning er forsynet med Angivelse af Højden på Trældiget og er i det hele taget meget anskueligt og tydeligt udført. Den afviger noget fra Worsaaes Beretninger. Der findes efter Tegningen ingen Voldrester mellem Gejsing og Røj, hvor Madsen til Forskel fra Worsaae lader Volden gå tværs over Røj Marker. Det sidste Stykke ved Jordrup er ens hos dem begge.

Denne Opmåling og Tegning af A. P. Madsen kuld-kaster Sophus Müller ganske.¹ (Indberetning til Natm. dat. Brørup d. 20/7 1903). Sophus Müller kommer til det Resultat efter en omhyggelig Undersøgelse af Trældiget, at på de Steder, hvor Madsen er sikrest i sine Opmålinger af Volden, findes i Virkeligheden ingen Rester, der kunde tyde paa en Oldtidsbefæstning. S. Müllers Indberetning, der er meget detailleret, be-

¹ *Vor Oldtid* udkom 1897.

retter om hans Forespørgsler hos lokalkendte Folk, særlig ved Anst og Røj, men disse kender intet andet til Trældiget, end hvad jeg tidligere har meddelt — heller ingen Sagn.

Stykket af Trældiget fra Dollerup til Anst, der af A. P. Madsen beskrives som fuldstændig bevaret, finder Müller straks at være et almindeligt Sogneskel-dige, og dette forblev ogsaa hans Resultat efter en nøjere Undersøgelse. I Foråret 1922 har jeg besøgt „Trældiget“ Øst for St. Anst og kan kun slutte mig til Müllers Syn på Sagen: et almindeligt Markskel, bevokset med Krat (særlig Tjørn) samt en bevokset Grøft paa Nordsiden af Diget.

Ved Røj er intet at se nu, og sålangt Mindet rækker, kendes intet til Trældiget dær. Müller har omhyggeligt undersøgt Markfladen ved Røjlund, men uden at finde Spor af Volden. Diget ved Jordrup mener Müller, der er noget om: „Jeg så' på den sidste Strækning en ganske svag Højning, som man ikke vilde have tillagt Betydning, om det ikke blev sagt, at det var noget. Højden er vel 1—1½ Fod, Bredden omtrent 15 Skridt. Der er ikke mere Jord i denne Højning end i et almindeligt Hegnsdige.“

Dog har Müller fundet et Par Forhøjninger Vest for Kolding-Ribe Landevejen, et Stykke fra det Sted, der angives på A. P. Madsens Tegning. Om dette skriver han: „At dette er det såkaldte Trældige, kan ikke være Tvivl underkastet. Uafhængige, og såvidt skønnes, pålidelige Udsagn tale derfor, ligesom også, at der næsten intet er at se på disse Steder. — Andre Punkter, hvor noget var at se, kunde man ikke angive“ (undtagen ved Jordrup).

Müller mener, at A. P. Madsen er bleven vild-

ledt ved at tale med Personer om Diget, som kendte lidt til det, og dette har fået ham til at opmåle og tegne almindelige Diger, der næppe har haft noget at gøre med gamle Forsvarsdiger.

S. Müller kommer til det Resultat, at Diget med de få Rester, der er tilbage af det, aldrig har været noget Dige (Forsvarsdige), men en gammel Vej, der dog ikke går tilbage til Oldtiden.¹

Om de historiske Kilder skriver Müller: „Men hvorledes hænger det sammen med de historiske Kilder til dette Dige? Er de ikke meget sene og fra en lærd Tid, da man vel kunde finde paa at lave Forsvarsvolde ud af meget lidt.“ Trælleborgen, som S. M. betragter som en ganske almindelig, naturlig rund Højning, er vistnok en yngste Tilføjelse til disse populære Tydninger.

Om *Trælleborgen* skriver S. Alkærsig (s. 272, Fodnote), at den er langt yngre end Trældiget, som han sætter til at være bygget „300 År før Gudfreds Vold og 450 År før Danevirke“, medens Trælleborg i Veerst Skov er fra det 17. Årh.; „da det ikke længere kunde nytte for Bønder at forsvare sig, men da det gjaldt om at skjule sig. Af sådanne *Skjuleborge* har vi flere.“

Om *Trælleborgen* henviser jeg til et Par Avhandlinger, der omhandler disse, nemlig: *En Bjørk i Syd-rusland*² af Alex. Bugge, der giver en indgående Under-søgelse af disse, der konkluderer i det, at Navnet *Trælleborg* oprindeligt er en Oversættelse og betyder „*Slavernes Borg*“, da der i et Brev fra 1268 findes en By i Syd-

¹ Trap V. s. 783 (Kbh. 1914) refererer S. M.s Anskuelse af Trældiget, som den her er skitseret.

² Namn och bygd 1918 s. 77 ff.

rusland kaldet *Dhrelleborch*, d. e. en nedertysk Omskrivning af gl. sv. *Thrælaborg*. Den anden Avhandling er et Foredrag af Dr. S. Nordstrøm: *Om Labyrinter*,¹ hvor Undersøgelsen går ud på at udrede Spørgsmålet *Trojaborg—Trælleborg*, der resulterer i, at det ikke er aldeles umuligt, at der kan forefindes nogen historisk Forbindelse mellem Trojalegene og Troja og de labyrintiske Stensætninger, hvilke skulde stamme fra kreten-siske Labyrinter, hvoraf den bekendteste er Minotaurus' på Kreta, der har ægyptiske Labyrinter til Forbillede. Disse Labyrinter har vi fået til Skandinavien, hvor der findes flere slige stensatte. På Hallands Väderö findes en Labyrint af de på Marken lagte Sten, som kaldes *Trelleborg* og siges at være dannet af skibbrudne Sømænd. — —

Om *Trælleborg* i Veerst Sogn er analog med *Labyrinttrælleborgene*, bliver vel vanskeligt at afgøre, men Navnet peger noget i denne Retning. Müller skriver i sin Indberetning: „Navnet er lavet på Stedets Ejendommeligheder, der nok kunde sætte Tankerne i Bevægelse. Jeg har set andre sådanne ganske naturlige „Trælleborge.“ (Smlgn.: Årb. f. Hist. Sf. f. Sorø Amt III. 1914 s. 79—87 om Vårby Å — *Trælleborg* af Gunnar Knudsen).² Stammer Navnet *Trælleborg* i Veerst Skov fra den lærde Tid, kunde man tænke sig, at Navngiverne har været kendt med *Trælle-Troja-Borgene*.

Som jeg har formodet, er Bølling ingen gammel By, medens derimod Erst-Lejrskov er det. Men med dette falder jo delvis S. Alkærsigs Teori, der, hvis den skal være solidt underbygget, ikke må have en

¹ Svensk Fornminneföreningens tidsskrift III. s. 222 ff. (1875—77.)

² Et stort tysk Værk henviser jeg også til i denne Forbindelse: „Die Trojaburgen Nordeuropas“, af Ernst Krause, Glogau 1893.

væsentlig Svaghed, hvad den åbenbart har. At støtte den på H. V. Clausens -lev-Teori skulde man også synes er for svagt for Kolding-Egnens Vedkommende, hvor Alkærsig (s. 274) har 5 -lev-Byer, medens H. V. Clausen i *Randsfjordbygden* kun har 3 -lev'er. Hvor mærkeligt end H. V. Clausens Teori passer andre Steder i Danmark, så passer den ikke godt for *Kolding-bygden*, eller som H. V. Clausen kalder den: *Randsfjordbygden* (Studier over Danmarks Oldtidsbebyggelse, s. 69—70). Men efter Alkærsig skulde det måske være mod en -lev-Invasion, *Trældiget* var bygget, hvilket, synes mig, lyder lidt mærkeligt, om en så liden Invasion, som man efter -levs sjældne Forekomst må antage, den har været (eller måske kunde den snarere være bleven nedslået af de dærboende Folk), skulde være Skyld i et efter Datidens Forhold uhyre Forsvarsværk.

Jeg vil opstille en anden Teori, en -sted-Teori.

Tager man *Kolding* som Udgangspunkt for Oldtidsbeboernes Landnam, som jeg her vil sætte så langt tilbage, som der har boet Mennesker i *Kolding-bygden*, hvad man nok kan forsvare, da -ing-Endelsen anses for at være den ældste Landsbynavnsendelse,¹ og dertil husker på det righoldige Stenalderfund fra Kolding Fjord (findes på Koldinghus Musæum), så findes der i ubrudt Rækkefølge fra Kolding Vest på Nord for Kolding Ådal en Række af Landsbyer med -sted-Endelsen, der nu har forputtet sig, som tidligere vist. Nærmest Vest for Kolding er Landsbyen *Harte*, der danner en Undtagelse, da dennes Endelse er det oldn. *thveit* (1231: Harthwet) *et Stykke Land omgivet af Vandløb*.

¹ Et Foredrag af stud. mag. Knud B. Jensen: *Vore Landsbynavne* (holdt i Selsk. f. nord. Fil. April 1922) synes dog at rokke ved denne Antagelse.

Dernæst følger *Erst* (Lejrskov), så den lille By *Gejsing*. (Vest for denne *Revsing*) Syd for *Gejsing St. Anst*, 2 km. Nordvest dærfør *Gamst*, Syd for *St. Anst Roved* og *L. Anst*, hvis Marker grænser op til Kongeåen. Syd for Kongeåen strækker *Farrisskoven* sig (efter gl. Beretninger uhyre stor) tværs over Landet. Syd for *Farrisskoven* kommer vi til *Haderslevbygden*. Øst for *Roved*, *Anst*, *Gamst* og *Gejsing* har vi sammenhængende *Moser*, *Skove* samt *Å* og *Eng*, Vest for disse „*Ødemarkens*“ -*thorp-Byer*. Fortsætter vi Vest på, har vi de gamle *Byer Vejen, Malt, Læborg* o. s. v., beliggende Syd for og på *Højderyggen*. Drager vi tilbage til *Nord* for *Kolding-Ådalen*, har vi Vest for *Erst* — omtrent midt mellem denne og *Læborg* — *Gjesten* og *Revsing*. Imellem *Gjesten* og *Erst* er sammenhængende *Skov* (igennem hvilken *Trældiget* på *Mansas Kort* går!). Længere Nord på har vi *Veerst, Husted, Thorsted* og *Egtved*; den sidste ligger Nord for *Fuglsang Skov* og *Hejlskov Sø* ved en *Udløber* af *Vejledalen*. *Bølling* ligger i *Egtved Sogn*, Syd for nævnte *Skov* og *Sø*. Iblandt denne *Række* af -*sted-Byer*, (jeg ser bort fra yngre *Bebyggelser* deriblandt) hvor der er et *Par Byer* med ligeså gamle *Endelser* — -*tun*, -*ing* — skulde så *Trældiget* gå. Men underligt er det at tænke sig, at man vilde udelukke en gammel -*sted-By* *Erst* (for ikke at tale om *Harthwet*). Desuden kan man ikke se bort fra -*sted-Endelsens* *Majoritet* fra *Kolding* og *Vest* på. *H. V. Clausen* behandler *Spørgsmålet* om, hvorfor der ingen -*lev'er* er Vest for *Kolding* således (s: 69—70): „*Begyndelsen* (ved *Kolding Fjord*) falder i fire *Grupper*: de tre -*lev* (*Gårslev, Rerslev, Herslev*) nær *Fjorden*, en *Gruppe* af -*sted* ind imellem dem; nogle -*høj* ud mod *Lille Bælt* og spredte -*sted* mellem -*inge* Vest for *Kolding*.“

Dærimod kan indvendes, at Vest for Kolding har vi kun to *-inge-Byer*: Gejsing og Revsing. Vi skal hélt ud til *Folding, Føvling, Gjording*, inden vi træffer på *-inge-Byer* af Betydning.

Men kunde man ikke tænke sig, at denne Bygd i Oldtiden *ikke* har brugt andre Endelser end *-sted, -inge, -tun*, og at Endelser som *-løse, -lev* og *-um* slet ikke har været brugt i denne Egns Sprog, eller måske sociale og andre Forhold hær har haft Indflydelse på Landsbynavnegivningen i særlig Retning?¹

For at gøre dette Punkt færdig med det samme kan også nævnes, at en så gammel Befæstning, som Trældiget antages at være, ikke kan være anlagt og tilmed have en stor Rest — som nu ikke kan ses, men findes på A. P. Madsens Tegning, som jeg holder mig til — i en så sèn Bebyggelse som *Røj-Bebyggelsen*, da Røj er en Rydning ind mellem Ravnholt og Veerst Skove og må antages at være foretaget fra Syd fra Gjesten, til hvilket Sogn Røj-Ravnholt hører. *Røj* (jfr. —rød i *Øverød, Søllerød* o. s. v.) af oldn. *ruth*, isl. *rudning* *Rydning*, er en ung Bebyggelse, antagelig ikke før År 1000, og følgelig kan der ikke have været Brug for en Forsvarsvold, strækkende sig over Markerne fra Grd. *Lillerøj* til *Røjlund* Skov, ca. 300—500 År før denne Rydnings Begyndelse. Det sproglige Bevis støtter S. Müllers Dom.

Tager vi igen Kolding som Udgangspunkt og drager ud *Syd* for Kolding Ådal, har vi én *-sted-By Seest*, (Seested). Syd for denne kun et Par gamle Byer: *Vonsild, Dalby, Bjært*. Øst og Syd for disse har vi lutter yngre Byer, *-thorp-Byer*, hvoraf en Del er Sognebyer: *Stenderup, Vejstrup, Binderup* o. s. v.

¹ jfr. G. Schütte: *Indbyggernavne i Salling-Fjends Herred*, (1921) Særtryk. S. 16.

Vi skal ned til *Hejlsminde-bygden* og *Haderslev-bygden* for at finde gamle Navne. Jeg nævner blot de gamle Navne ved Hejlsminde: *Hejls, Stobbum, Taps* og *Ødis*; de øvrige er -thorp-Byer med yngre Bebyggelser.

Fra Taps-Ødis og Nord på til Kolding Ådal har vi *endnu* næsten sammenhængende Skov- og Mosestrækninger, bl. a. *Fovslet* og *Vonsild* Skove, *Svanemosen*. Nordvest dærfor har vi *Skanderup, Gjelballe, Vranne-rup* Skove, der standses i Nord af Kolding Ådalen. Imellem Seest og de sidstnævnte Skove er -thorp-Byen *Vrannerup*, sandsynligst anlagt fra Sognebyen Seest. Lige Nord for hinsides Åen har vi *Ejstrup*, rimeligvis anlagt fra Sognebyen Harte.

Så er der *Vest* for denne sammenhængende Skov- og Mosestrækning, som her er nævnt, en Række -thorp-Byer, som ligger indeklemt af disse Skove i *Øst*, af Far-risskoven i *Syd* og de førnævnte Skove og Moser i *Vest*. I en rektangulær Form har vi her en sammenhængende -thorp-Bebyggelse (på Alkærsigs „Ødemark“), hvor jeg kun nævner -thorp-Byerne Nord for den gamle Grænse (af hvilke flere er Sognebyer): *Bramdrup, Drenderup, Bastrup, Hafdrup, Vamdrup, Bønstrup, Hjarup, Skan-derup, Dollerup*. Så standses de af Kolding Ådal, der går tværs på Rektanglet. Først Nord for -sted-Byen Erst har vi igen yngre Bynavne: *Højrup, Ferup, (Agers-bøl), Jordrup, (Knudsbøl, Bølling), Hjelmstrup*, hvorefter vi kommer til gamle Byer: *Egtved* og *Borlev* og er så udenfor vort Virkefelt.

Denne omstændelige Opremsning af de forskellige Byer skulde nemlig støtte S. Müllers Mening om Trældiget og modbevise S. Alkærsigs Teori om, at „Thorperne“ i „Ødemarken“ er anlagte af Folk, der kom Øst

fra. Det må i al Fald være klart, at Øst fra kan en så stor -thorp-Bebyggelse ikke være anlagt, da der ingen gamle Byer af Betydning er imellem Kolding Fjord og Hejlsminde Nor, og de uigennemtrængelige Skove må vel også have været en væsentlig Hindring for en ret lille -thorp-Invasion, som det følgelig kun måtte blive fra ganske få gamle Byer Syd for Kolding Fjord.

Der er mere Sandsynlighed for, at thorp-Bebyggelsen i „Ødemarken“ netop er foretaget af „Thorperne“, der er draget ud fra de gamle -sted-Byer og har opdyrket Markerne mellem Skovene, de Marker, der har ligget øde, helt siden Sten- og Bronzealderfolket boede dær, hvad Oldtidsminderne på begge Sider af Kolding-Ådalen og ligeledes Oldtidsminderne ved *Dollerup, Nagbøl, Vamdrup* og *Hafdrup* bærer Vidne om.

Da de sejge Slidere, „Thorperne“, drog ud fra de gamle -sted-Byer for at opdyrke „Ødemarken“, traf de på Oldtidsminderne, der lå som Vidnesbyrd om en Sten- og Bronzealderbeboelse. Om disse voksede så frem i „Ødemarken“ Middelalderens store -thorp-Bebyggelse, som ansættes til Tiden fra ca. 900—1200.

Oldtidsminderne i „Ødemarken“ indeholder *hovedsagelig* Fund fra Sten- og Bronzealderen. Man må derfor antage, at i Bronzealderens Slutning har Beboerne *Syd* for Kolding Ådal, *Øst* for Trældiget flyttet deres Bopladser Vest og Nord på til Jorder, der var lettere at opdyrke med den Tids primitive Redskaber.

De lettere Jorder, som findes i *-sted-Eggen* fremfor i *-thorp-Eggen*, har givet faste Bopladser med rigeligt Udkomme til „*-sted-Stammen*“ indtil Tiden før og efter År 1000, da Folkemængden i Danmark voksede stærkt og krævede Udvidelse. Udvidelsen gav de mange *-thorp-Byer*.

Står man på det Sted, hvor Worsaae og A. P. Madsen mente, at Volden var bedst bevaret, på Højdedraget ved Landevejen Nordvest for St. Anst, har man en storslået Udsigt ud over en stor Del af „Ødemarken“ — særlig Skanderup Sogn. I Horisonten i Øst skimter man bag det sig hævende Jordsmon *Skoven*, der har gjort Skel mellem *Seest-Vonsild* og „Ødemarken“. I Nord strækker Højderyggen sig, hvor Lejrskov Kirketårn dominerer — tillige ser man på Skråningen Lejrskov By og en Del Kæmpehøje. Et Skue ud over dette smukke Landskab har sikkert kunnet give Thorperne i -sted-Byerne Lyst til at tage dette i Besiddelse, hvad de så har gjort. De topografiske Forhold peger avgjort i den Retning, at disse -thorp-Byer er anlagt af Beboere fra Vest, da der heller ikke har været så megen Skov at trænge igennem hær. Tilbage er kun den ret lille Nagbøl Skov. Navnet *Lunderskov* vidner også om gammel Skov, hvoraf lidt er tilbage.

De sydligere -thorp-Byer: Vamdrup, Hafdrup, Bastrup o. s. v. må delvis tænkes at være anlagt af Thorpere dels fra Anst — Gamst — Vejen, dels fra Skodborg. Hjarup er sikkert en Udflytterby fra Vamdrup-Bønstrup.

Ersts' Udvidelsesområde må være foretaget mod Nord til Jordrup (Knudsbøl), der ligger imellem Skove.

Erst har ligget lige i Vejen for Trældiget, tværs på det, holder man *-sted-Teorien* fast; og ydermere kan man ikke forstå, hvorfor der skulde være et Forsvarsdigte gennem *Skoven Vest* derfor. Stykket i *Røj-Bebyggelsen* må af sproglige Grunde anses for umuligt. Resterne ved Jordrup må antages (efter S. Müller) at være Rester af en gammel Kørevej, hvis det overhovedet er en kunstig opkastet Forhøjning, hvad en geologisk Undersøgelse måske kan avgøre.

Resterne, som findes ved Anst, — jeg tænker kun på de af S. Müller angivne Rester — vil det være vanskeligt at sige noget avgjort om. Måske en geologisk Undersøgelse også hær kunde frembringe endelig Forklaring. Skulde det være Rester af et Forsvarsdige mellem to Stammer, ligger det nærmest at antage, at det er opkastet af Beboerne i de to -sted-Byer Anst—Gamst *mod* den Nordvest for liggende -ing-By Gejsing, der kun er en lille By og har måttet bukke under i Kampene. Anst er senere bleven Sogne- og Herredsby.

Minderne om disse eventuelle og ret sandsynlige Bykampe har så holdt sig gennem Tiden tilligemed de svage Voldrester, måske også Minder om Voldens Bygning, der har forårsaget Navnet *Trældige*, i Bet. svært, stort (træls) Arbejde; [jfr. Falk og Torp Etymol. Ordbog Art.: *Træl*.] Disse Minder er løbet de gamle Præster i Penne (henholdsvis Skanderup og Anst Præster!), da de skrev deres Beretninger, henholdsvis til Ole Worm 1638 og til Biskop Bloch 1766.

Et *væsenligt* Moment, der taler for, at Trældiget *ikke* har været en så stor Folkevold, er det, som tidligere påvist, at der ikke er levnet Sagn hos den stedlige Almue, hvad man ellers kunde have ventet, eller i det mindste en folkelig bevaret Overlevering, hvad der heller ikke findes, men kun et intetsigende litterært Kendskab. —

Da Worsaae fremsatte sine Undersøgelser på Tryk om Trældiget, var det noget, der blev læst med Interesse, da et så gammelt Oldtidsværk altid er umiddelbart interessant at få Kendskab til. Denne Interesse er sikkert yderligere bleven øget ved Mansas og Boths Kort, samt Traps og Boths Danmarksbeskrivelser. A. P. Madsen har støttet sig til disse Kort og Beretnin-

ger samt enkelte dærboende Folks Viden om Trældiget, som de havde fra samme Kilder. Også Alkærsig har støttet sig til disse, men ved at gå videre frembragt et nyt, interessant og overraskende Resultat.

Denne Undersøgelse har støttet sig til — og støtter S. Müllers Mening om Trældiget. Mens Müller har taget Arkæologien i sin Tjeneste, har jeg (som også Alkærsig) taget *Stednavnene*, og disse to Discipliner i Forening har frembragt et *helt andet* Resultat.

For Råd og Oplysninger må jeg særlig takke d'Hrr. Cand. mag. Svend Br. Aakjær, Dr. phil. Marius Kristensen og Cand. mag. Peder Skautrup.

Efterskrift af S. Alkærsig.

Ved redaktionens velvilje har jeg fået lejlighed til at læse foranstående afhandling, inden den gik i trykken. Og uagtet den er præget af megen og — som det synes mig — såre interessant viden, langt mere end jeg kan gå på hammel med — og mere end nogen anden „trældige-forsker“ har siddet inde med — så vover jeg dog et par indvendinger, dels fordi forf. på et enkelt punkt helt har misforstået mine ord, og dels fordi det vistnok ikke er lykkedes ham — uden at jeg iøvrigt skal komme videre ind på hans teori — at benytte sin viden til fremstilling af en klar og rød opfattelse, der kunde afløse min eller andres.

1. At Schmidt stiller sig skeptisk overfor min stednavnebehandling, skal være ham tilgivet, for det gør jeg også selv, — jeg kan her kun rette mig efter, hvad mere kyndige folk siger, og skal vel vogte mig for en

diskussion, som her da heller ikke er plads til. Alligevel synes det ikke at være vanskeligheder på stedsnavneområdet, der skal slå min teori ihjel. Thi der fandtes meget rigtig egentlig *to* svage steder i min teori om „ødemarken“ øst for diget, nemlig Bølling og Eerst (Lejrskov). Deraf var — efter min mening — Bølling det ældste, og nu kommer Schmidt og fortæller — hvad jeg forresten også har hørt ad anden vej — at Bølling er et temmelig nyt navn, nogle hundrede år yngre end diget ialfald. Hvad Eerst angår, tog jeg mig ikke den vanskelighed så nær (hvorfor jeg også blot havde nævnt det i parentes) thi i al almindelighed kan man sige, at en undtagelse slår ikke reglen ihjel; men rigtigere er det naturligvis, at da navnene på -sted sikkert stammer netop fra trældigets tid (omkr. år 500), så kan et sådant navn (og bebyggelsen) meget vel være endel yngre end diget, mens de andre — vest for diget — er ældre. Schmidt er jo da også så forsigtig kun at lade min teori falde „delvis“.

2. At ødemarkens opdyrkning er sket vestfra, deri er jeg ganske enig med Schmidt. Slutningen af min artikel skal ingenlunde forstås, som om jeg har ment, at dette (opdyrkingen) havde noget med -lev-bebyggelsen eller andre østlige bebyggelser at gøre, og der står også kun, at disse var fjendtlige. —

Jeg mener netop, at stedsnavne og skovlevninger tydeligt nok siger os, at de østlige bygder, bl. a. også Koldingfjordbygden, i lange tider har ligget ret isoleret, den sidste med en kreds af gamle byer om sig: Harthe, Seest, Bjært, Dalby, Vonsild, — resten ødemark, navnlig ingen forbindelse med vestlige egne. Disse sidste, Anst—Gesten—Verst, begynder vest for trældiget, er bebygget *vest fra* af folk, som noget tidligere (hvor-

når, skal ikke her omhandles) er trængt ind sydfra, vest om den vældige Farrisskov. — Nu har de taget land langt ind i skov og ødemark, langt længere jo, end deres stammefrænder i nordligere og vestligere egne, som hurtigt stansedes i deres østlige udbredelse af den fuldkommen ufrugtbare hedeørken, og egentlig også noget længere, end disse slettefolk ret er dristig ved. Og da der vel sagtens tillige har vist sig fjendtlige skarer i skovene, som jo dog ikke her var særlig dybe, saa blev det værn (trældiget) rejst, som længere nord på ikke behøvedes på grund af de store heder. Der har altså været bestemt og tydeligt skel mellem øst og vest, fra Limfjorden og ialfald til Haderslev-bygden, — først hederne som var værn nok, så en noget smallere skovbræmme indtil Koldingådalene (med trældiget foran) og endelig syd for denne dal den mægtige, saa at sige uigennemtrængelige Farris skov. Har den modsætning mellem øst og vest, som endnu kan spores i oldtidsminder, sprog og karakter, dengang været meget skarp og fjendtlig — og det tror jeg — *så er*, kunde man sige, *trældiget den selvfølgelig og nødvendige understregning deraf*. Det er ledet, der er hængt i lave på forsvarets svageste sted. Det er, som før sagt, Danevirkes nærmeste forgænger. Tilmed, efter min mening, rejst af folk, der ikke var ukendt med digebygning. De har før rejst værn mod havet og floderne (Elben og Ejderen), nu rejser de værn mod skoven og dens vildskab.

At dette værn ikke i c. 3 miles udstrækning hele vejen har været sammenhængende, er rimeligt nok, hvad jeg også tydeligt har sagt i min afhandling fra 1920, s. 270. Det har ikke overalt været nødvendigt, som Schmidt f. eks. påviser det for egnen ved *Røj*.

Men med Sophus Müller at ville reducere det hele til skeldiger og gamle vejstykker er helt hen i vejret. Stykket op over Jordrup mark indeholdt, da jeg så det, jord nok til en halv snes skeldiger, og Worsaae siger i sin afhandl. fra 1840, at diget ved Anst var $3\frac{1}{2}$ al. højt. Da jeg så det og fulgte det ind efter Gejsing skov (1897), var der vel lidt tilbage af denne storhed, men det var dog på et langt stykke tydeligt at se, især hvor der var pløjeland. Og når Sophus Müller 6 år senere og Schmidt 19 år derefter igen ikke kan finde andet end skeldiger og muligvis nogle gamle vejstumper, så nødes jeg til at antage, at de ikke har fundet det rette spor.

3. Og endelig skulde det ikke forbavse mig, om en eller anden skulde fremsætte — og begrunde — den mening, at trældiget, foruden at være rejst til forsvar, hvad jeg fremdeles mener det er, tillige har skullet være et *skel* mellem menneskenes hjem og troldeenes. Thi at den tætte skov mod øst husede trolde og andet djævelskab, kunde der jo ikke godt være tvivl om. Man indvende ikke, at diget til værn mod sådanne bestier var endnu ringere end til værn mod mennesker; thi det drejer sig her mere om en *markering*, et symbolsk skel: hertil går mandhjem, hinsides har jætterne til huse. Dette har sandsynligvis yderligere været understreget ved nidstænger og andre afskrækkende symboler, og vi har eksempler nok på, at sådanne værn troedes at blive respekteret, og altså har det, også overfor slige fjender, haft betydning, måske endda aller mest.

Regnskab

for

„Historisk Samfund for Ribe Amt“ for Aaret 1921—22.

<i>Indtægt.</i>		<i>Udgift.</i>	
628 Medlemmer à 4 Kr.	Kr. 2512,00	Saldo fra 1920—21, Underskud pr. ³⁸ / ₄ 21	Kr. 561,82
71 Subskribenter à 2 Kr.	- 142,00	Aarskriftet	- 3230,03
Nye Medlemmer	- 78,00	Møderne	- 618,35
Restancer	- 14,84	Porto og diverse Udgifter	- 301,15
Solgt i Løbet af Aaret	- 159,37		
Statstilskud	- 400,00		
Amtstilskud	- 100,00		
Saldo Underskud	- 1305,14		
	<hr/>		<hr/>
	Kr. 4711,35		Kr. 4711,35

Samfundets Grundfond er: Kr. 954,08.

Esbjerg, den 24. Juni 1922.

C. BREINHOLT,
siga.

I Aaret 1922 har vort Samfund holdt 3 Foredragsmøder, alle med god Tilslutning. Det første holdtes *18. Juni i Bække*. Ved Foden af en af de gamle Kæmpehøje Nord for Byen med den vide Udsigt mod Øst lejrede man sig og hørte først Redaktør *P. Eliassen* fra Kolding holde et meget oplysende Foredrag om „Hans Majestæts Vildtbane“ i det sydøstlige Jylland, hvor Kong Frederik II havde udkøbt Adelen af dens Ejendomme; Dr. phil. *Marius Kristensen*, Askov, gjorde derefter Rede for Bække-Runestenene — baade den paa vort Samlingssted og den udenfor Kirken — og for den mærkelige Stenrække paa førstnævnte Sted. Vort andet Møde holdtes i *Bramminge 18. September*. Ogsaa dér var Redaktør *P. Eliassen*, Kolding, kommen til Stede og fortalte om Kongeaen og dens Betydning gennem Tiderne; Sognepræst *J. Richter*, Vejen, fremdrog Træk af Bramminge-Egnens Historie og dvælede særlig ved Slægten Teilmann og dens Tilknytning til Kærgaard, Endrupholm og Nerholm (paa Grund af den knappe Tid blev dette Foredrag dog stærkt forkortet). Før Foredragene holdt Samfundet sit Aarsmøde og Generalforsamling, ved hvilken Lejlighed der bragtes de fratrædende Bestyrelsesmedlemmer, Kammerherre G. Stemann og Sognepræst M. H. Nielsen, der begge forlader Ribe Amt, en varm Tak for deres udmærkede Virksomhed i Samfundets Tjeneste. Endelig holdtes vort tredje Møde *2. December* paa *Ladelund Landbrugsskole*, hvis store Gymnastiksal af Forstander Overgaard velvilligt var stillet til vor Raadighed. Her talte først Statsgeolog *V. Milthers*, København, om de geologiske Forhold i det mellemste Sydjylland (særlig de interessante Brørup-Moser), og derefter Redaktør *P. Eliassen*, Kolding, om Begivenheder — særlig oplyste af de gamle Tingbøger — i Malt Herred omkring Aar 1700.

I 1923 paatænkes Møder afholdte i Vilslev, Sønderho og Nørre Nebel.

Folkeliv i Skanderup Sogn.

Meddelt af Husmand *Otto Korsgaard*, Nagbøl.

Ordnet og udgivet af Assistent ved „Dansk Folkemindesamling“
August F. Schmidt.

I det følgende skal fortælles Træk fra Folkelivet i Skanderup Sogn (særlig fra Skanderup By), som det levedes i forrige Århundrede. Otto Korsgaard, der nu er Husmand og bor på Nagbøl Mark, har på Udgiverens Opfordring nedskrevet, hvad han har oplevet, og hvad han har hørt fortælle, særlig af sin Fader. Han er født 1854 i Skanderup og har levet næsten hele sit Liv i Sognet. I denne Tid er der sket en Mængde Forandringer i Folkets Liv, og nogle af disse og flere Skikke og lignende, som nu er forsvundne, er det, der vil blive berettet om i det følgende. Otto Korsgaard, der en ualmindelig god Fortæller, og når dertil kommer, at han har en god og sikker Hukommelse, vil man forstå, at han er i Besiddelse af et Fond af Viden om de gamles Liv og Færd, som han på en festlig Måde forstår at gøre sine Medmennesker meddelagtige i. På Papiret kommer hans Fortællekunst — selvfølgelig — ikke til sin fulde Ret, men hans Optegnelser, der findes i Dansk Folkemindesamling, indeholder en Mængde værdifulde Træk, som kan oplyse om Fortiden i Skanderup Sogn. Sammenlignet med så mange andre lignende Egnsbeskrivelser — særlig den, som Dr. H. Ussing i Sorø har udgivet — indeholder

Korsgaards Erindringer måske ikke så mange detailleerede Oplysninger om Bygninger, Redskaber o. s. v., men de giver så til Gengæld et mere alsidigt Indtryk af Folkelivet i videste Betydning. At Erindringerne er personlig prægede, er naturligt, men derved formindskes deres Værdi ikke, tør jeg mene.

Min Opgave har været at ordne Optegnelserne og rette på det stilistiske, der naturligvis er gjort med så nænsom Hånd som muligt. Hvor det har været muligt, er Otto Korsgaards Udtryksmåde bibeholdt, hvad man let vil kunne se. Alle Parenteser og Noter er mine, ligesom jeg også bærer Ansvar for Udgivelsen. Enkelte Steder, hvor det meddelte ikke har kunnet kontrolleres, må det tages, som det er husket og nedskrevet af Meddeleeren.

August F. Schmidt.

Min Fortælling begynder ved Året 1800. Min Faders Morfader var en Thylænder og blev hvervet i en Kro nede i Thyland og kom til at ligge på Kolding Slot i 16 År. De første 8 År i fast Tjeneste, de andre 8 År lod han sig leje for 4 Mark Lybsk. Han stod med min Bedstemoder på Armen, da Slottet brændte i 1808. Nu da Slottet var brændt, gik det tilbage for Kolding, medens Haderslev tog til i Velstand. Al Handel med Korn og Smør samt Markeder flyttede til Haderslev, men Kolding var jo for os den nærmeste Købstad, og den beholdt sine gamle Skikke. Der kom alle Vesterboerne til *Marked*, særlig Mikkelsmarkedet og St. Hans Markedet. Desuden var der et i Maj. Mikkelsmarkedet kom alle de unge Folk til, som var pladssøgende. De stod opstillede på Rendebanen og falbød sig. Karlene for 4 eller 6 Rigsbankdaler og Lærred til en Skjorte

og 2 Pund Uld samt Vadmel til et Par Bukser. Pigerne for 4 Rigsbankdaler, Lærred til en Særk, 2 Pund Uld og et Par jærnbeklædte Træsko. Til St. Hans Marked var det mest Karle og Piger til Højbjergning, der tilbød sig.

Langs Fortovene på Rendebanen var opstillet Borde og Stole, hvor der serveredes både Pøser og stegte Ål, Snapse, Kager og Kaffe og meget andet, som særlig hører et Marked til, så derud skulde alle, både unge og gamle fra Skanderup og de omliggende Byer. Gårdmændene red der ud. Tjenestefolkene gik. Enhver Gårdmand havde sin Ridehest, og det endte gerne med, at et Par Stykker kom til at rides hjem, og den, som havde den bedste Hest til at løbe, var jo den bedste. Ude på Markedet kunde Husbonden og Karlen godt sidde og spise Ål sammen på Gaden.

Skanderup By var, som så mange andre her i Landet, tæt sammenbygget og bestod af meget små Huse. *Stuehuset* bestod af Bindingsværk, de andre Huse for det meste af Træ, svære Egestolper og Egeplanker, nogle omtrent et Par Alen brede, efter Sigende savet af Hovbønder og Hovarbejdere. Husene var ikke særlig tætte, især *Kostalden* var utæt. Køerne stod og frøs, men de var hærdede. Om Vinteren blev de drevne ud til Dammen eller Mergelkuler og vandedes, og tit måtte der først slås Hul på Isen. *Laden* lå mest med Siden ud til Vejen, og i Porten var der en Lem, så Folkene kunde tale med Naboer og vejfarende.

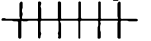
Arbejdstiden var meget lang. Om Sommeren fra Sol stod op, og til den gik ned; særlig i Høsten var det galt. Alt Kornet blev bundet, 2 eller 3 Neg i et Halmbånd. Det skulde helst besørges om Natten. Folkene måtte ud Kl. 2 og binde „Kjerre“, som det hed,

og de skulde have så meget bundet inden Davretid, at der var nok at køre ind den Dag. Det var Skik, at en Karl og en Pige fulgtes ad på een Rad Korn, og det var gerne et Par Kærester, der valgte hinanden til Makkere. Nå de så kom hjem Kl. 7—8, var Davren færdig, den bestod af Mælk og Grød samt et halvt Stykke Rugbrød. Så fik de Mellemmaden henad Kl. 9. Til Middag fik de Grød og et lille Stykke Flæsk, som i Reglen var stegt. Så ikke før Kl. 5 Eftermiddag. Da fik de $1\frac{1}{2}$ Stykke Brød og en Dram, hvorefter det gik løs igen, somme Tider til Kl. 11—12 og derover. Det kunde ske, at der kun gaves to Timers Søvn i Døgnet, men dertil var intet at sige, for Manden og Konen arbejdede selv med, og det hele gik i bedste Forståelse. Som sagt, Arbejdstiden var ikke så kort dengang som nu. „La vos no pust' engang“, sagde Manden gerne. Om Vinteren stod Tjenestefolkene og tarsk med Plejle, og det gik ikke så hårdt til; men når Kornet skulde renses, måtte Pigerne ud og hjælpe til, for det blev rensed med Sold, og det var der Kunst ved. Det gjaldt om at få Skiddet til at løbe rundt i Midten på Soldet, og det skulde der Øvelse til at udføre.

Pigerne måtte arbejde hårdt, næsten hårdere end Karlene. De måtte for det første malke Morgen og Aften, så ud på Marken og sprede Gødning og Mergel og ellers deltage i alt forefaldende Arbejde. De måtte ikke sidde ned og spise, men skulde altid stå op ved Bordet. Fra November til April måtte Folkene sidde Aftensæde til Kl. 10. Karlene sad da og lavede Husflidsgenstande, såsom Mangletoøj til at rulle Tøj med, eller de snoede Reb af Tag eller stift Rughalm og hvad andet nyttigt, der kunde falde for.

Manden sad og røg af sin Pibe, og der herskede en god Forståelse i Stuen. Til Tidkort måtte Pigerne synge Viser og Mændene fortælle Historier.

Det var særlig tre Viser, som blev sungne. Den ene var fra Rendsborg om *Doktor-Sønnen fra Ribe*, der gik Spidsrod. Den anden var *Strassborg-Visen* om Købmandens Datter Marie, den tredje var om *Karl og Emma*. Dem har jeg kunnet alle tre, men har nu glemt en Del af Versene. Naboerne besøgte hverandre flittigt, både om Dagen og om Aftenen. Således gik det daglige Liv i Begyndelsen af det 19. Århundrede indtil omkring 1850. Der indtraf ikke store Forandringer hverken i det åndelige Liv eller i det daglige Levesæt. Tiderne var inddelte efter Årets Gang. Om *Julen* var der særlig Travlhed. Der blev gjort rent i Stuerne, og Karlene sled med Rengøringen ude omkring Gården. Der var en trykket Stemning, hvis der ingen Sne faldt i Julen, for så var man vis på en hvid Påske.

Julen varede til Helligtrekongerdag, og i denne Tid var der mange Julegilder, hvor Tjenestefolkene altid var med. Desuden var der Julebatter, hvor både unge og gamle morede sig. De unge dansede, de gamle spillede Kort eller så til. Der var særlig to Slags Kortspil: *Brus* og *101*. Man spillede ikke om Penge. Brusen spillede med Kridtstreger, som så sådan ud: For hvert Spil, som vandtes, fik man en Streg; og der var tre Kort, der havde Navne, det var *Spidt*: Klørknægt, som var den største. *Brus*: Hjerter Konge, *Gal Hund*: Spar 8. Det var Løjer, når et Par var så uheldige at tabe en Streg. Mændene kunde sidde en hel Aften og spille Kort. Det var Skik, at Mændene fik en Dram, og den kunde de sidde ved

en hel Aften og nippe til; de kunde nippe over 10 Gange af en sådan lille Snaps, hvortil de også tog en Slurk Øl. Der var ingen Svir og Drukkenskab, men der herskede den gladeste Stemning. De unge legede for det meste Panteleg og Blindebuk. De gamle drøftede særlig Historier om *Napoleon*. Der var en 3—4 Mand, som havde stået under hans Kommando, og det var særdeles interessant at høre deres Fortællinger. De var meget stolte af at have været i Frankrig, og Trekejserslaget ved Austerlitz var deres Yndlingsemne.

Jeg havde to Bedstefædre. Den ene var en stille og rolig Mand, den anden var munter. Han sang gerne til stor Fornøjelse for Tilhørerne. Når han havde nippet et Par Gange af Glasset, var det gerne Napoleons Signal, når det særlig gjaldt, som han sang. Det lød således, selv om jeg ikke véd, om det er helt korrekt: „Fransk Leksio, Leksio Delanatrio Delapo, Delapo. Bonapartrio kommandere de Kanoner gevaltrio, på Kommandoen sættes Bonapartrio.“¹ De var begge med i Krigene under Napoleon, og de var stolte af det. Det var noget for os Knægte at høre på, og min Fader, som var Invalid fra 6. Juli 1849, var også en opmærksom Tilhører. Fortællingerne endte gerne med de Ord: Det var skammeligt, at det gik den Mand således, for det var sådan en pæn Kejser. Dette har jeg selv hørt i min Barndom i 1850'erne.

Skikke var der mange af, og her vil jeg fortælle lidt om disse. Til *Bryllup* skulde der være en Byde-
mand, som han kaldtes. Det var i Regelen en Hånd-

¹ Er vel: Fransk Lektie (o: det franske Signal): de la nation, de Napo—, de Napo(leon) Bonaparte kommanderer o. s. v. Endelserne skal naturligvis gøre Ordene „franske“. Smlgn. E Bindstouws „Pif mæ lång Rør“.

værker, for det meste Skrædderen. Når han kom indenfor Døren, stod han stille, satte sin høje Hat på Håndtaget af Kæppen, sagde „Goddag“ og begyndte på sin Byderemse. Nu var det Skik at komme med Spørgsmål, når han var midt i Remsen, som han skulde besvare, og så skulde han fortsætte, hvor han slap, uden at sige fejl. Jeg hørte selv engang sådan en Bydmand. Da han var kommet midt ind i Remsen, spurgte en Pige: „Skal I ha' opstuede Kartofler og Fjedtgræver?“ Herover blev Skrædderen gal og glemte, hvorvidt han var kommet, og Pigen sagde så til ham: „De hâe do soed jæn Gang!“ Det var store Løjer, når han sådan kunde blive forstyrret. Han gik også „for Buer“,¹ som det kaldtes, hvor han så måtte høre sine Fejl i Remsen. Et Bryllup varede almindeligvis tre Dage. Første Dag var det gerne blot Familien i Gildeslavet, som var tilstede. Skanderup By var nemlig delt i tre Gildeslav: Vesterbyen, Midtbyen til Korsvejen og Overbyen. Første Dag bestod Kosten af en røget „Svinebøst“, som den Skinke kaldtes, man fik kogte Kartofler og Duelse (Sauce) til. Skrællede Kartofler kendtes ikke dengang, Kaffe var jo ikke så godt kendt, men Cikorie og brændt Korn med lidt Fiskeskind brugtes. Det sidste var så godt „te å klar' æ Kaffe mæ“, sagde de gamle Koner. Anden Dag fik de den uundværlige Risgrød og Bergfisk. Da gjaldt det også Gæster udenfor Familien. Kun om Natten var Familien samlet til Dans og Kaffe. Tredje Dag var hele Ungdommen og alle fra de forrige Dage samlede, og da blev Resterne spiste, og Dansen varede til den lyse Morgen. Til Brylluppet hørte også de såkaldte Bruderidere. Det var unge Karle til Hest, som holdt opstillet bag Bryllupstoget. De måtte ikke ride, førend den sidste Vogn var kørt

¹ for Borde.

fra Døren. Musikanterne sad på den første Vogn og blæste hele Vejen til Kirken og i Kirken. Det var ingen let Sag at være Forridere. De kom sidst fra Hjemmet og skulde være de første ved Kirken og så endda møde Brudeskaren på Halvvejen, om bagved den og endda først til Kirken igen og holde opstillet for at tage mod Brudeskaren. Inden Brylluppet blev der givet „Fon“, d. v. s.: alle, som skulde med, gav Smør, Æg, Skinke og lignende Fødevarer. Det var somme Steder, de havde nok at leve af et halvt År efter, såmeget blev der leveret. Ænder, Gæs og Høns blev bragte, levende eller slagtede efter Ønske. Det var ligeså ved *Barselgilder*, men denne Fest tog for det meste ikke mere end een Dag.

Ved *Ringridningen* gjaldt det om at blive Konge. Hele Byens Befolkning stod spændt og så til, især Kæresterne. Pigen ønskede jo, at hendes Kæreste kunde tage den lille Ring, så var han Konge og hun Dronning, og så var de Æresgæster hele Natten under Ballet, hvor de var udpyntede som Konge og Dronning og respekteredes som sådanne. Ligeså gik det til at *ride Maj ind*, men da var de pyntede med Blomster, særlig med den hvide Majlind.

Disse Fester og Gilder varede til omkring 1860, da jeg selv har været med til dem.

Om *Sommeraftenerne* samledes Ungdommen på Gaden og legede „Enkepar herut“. De gamle stod og så til og morede sig. Eller også sade unge og gamle sammen i Vejgrøften og sang Viser, mest handlende om passerede Begivenheder.

Fattigvæsenet stod det meget dårligt til med i Skanderup. Det var vel ikke bedre andre Steder. Det var særlig til Jul, Påske og Pinse, at man kunde se 2 og 2 gamle

Koner gå fra Gård til Gård, ja somme Dage kunde der komme en hel Snes med deres Kurve og Poser. Når de blev for gamle, kom de på Fattighuset og fik deres Almisse, som bestod af 2 Skæpper Rug, $\frac{1}{2}$ Skæppe Gryn, $\frac{1}{2}$ Skæppe Malt og tre Mark i Håndpenge, som de kaldtes. Sådant fik de hver tredje Måned. Der var et Par Mand, der uddelte dette, da der intet Sogneråd var før omkring 1850.

Fattighuset i Skanderup var en gammel faldefærdig Bygning. Det bestod af seks små Stuer med åbne Skorstene. Der var tre Indgange i Huset, og i hver Lejlighed *skulde* bo en Kone og en Mand, ligemeget om de var Enker eller helt ukendte med hinanden. Var der Ægtefolk, boede *de* jo sammen, men det traf tit om Vinteren, at der boede flere i Lejligheden, for der var jo Subjekter, som ikke kunde få Husly andre Steder. Sengeklæderne var ikke andet end Pjalter. Når nu sådanne Rejsende kom, og der lige var uddelt Almisse, var der til Tider en vældig Svir, for der var jo nogle af de gamle, som gerne vilde have en Dram.

Der var ansat en Mand til at holde Orden både i Fattighuset og på Tiggerkonerne, han kaldtes *Stodderkongen*. Han var bevæbnet med en lang, krum Kæp, der var længere end ham selv, og som lignede en Bispestav. Han drak ligeså godt som de andre, så det så ikke ret godt ud i Fattighuset. Dette varede til 1870, da der blev bygget en Fattiggård. Jeg har selv set disse Scener af Fattigfolkenes Liv.

Fattigfolks Skæbne fra Vugge til Grav var omtrent således: Børnene kom ud at tjene, når de var 8—9 År, Drengene blev Hyrder og Pigerne Barnepiger. Sådant forblev det, til de blev konfirmerede. Så fik

Drengene Plads som Hestedrengene og Pigerne ved almindeligt Pigearbejde. Siden steg Drengene til Karle og Pigerne til Malkepiger. Når de blev gifte, blev Mændene Daglejere, og deres Koner hjalp til ved Høstarbejde, spredte Gødning, og undertiden måtte de også tærsk Korn, save Brænde og lignende. Sådan gik Tiden, til de blev gamle Folk. Mange havde også opdraget en Børneflokk. Når så Mændene blev 60—70 År, blev de Røgttere, og Konerne måtte ud at tigge for at holde Føden i Huset, da Mandens Løn ikke var stor — 5 Rigsdaler om Året.

Ydelser. I første Halvdel af det 19. Årh. var det Skik, at *Præsten* ikke fik Tiende af den Jord, der ikke var under Plov. Udenom hver Bondes Mark var der gerne en Ager, der lå i Lyng, som Præsten altså ikke kunde få Tiende af. Der var flere Steder, hvor Bonden kun dyrkede midt inde i Marken.

Degnen havde Lov til hver Påske at lade sin Pige gå rundt og samle Æg. Enhver gav hende, som Gården var stor til. *Jordemoderen* havde Lov til at hente nymalket Mælk een Gang om Året på Gårdene til Ost. Bønderne bragte så Mælken til en Gårdmand, som hun var særlig godt kendt med. Her i Skanderup var hun altid hos en Gårdmand, der hed Kristian Hansen. Han vilde gerne have en god Dram, hvad Jordemoderen også vilde, og når Aftenen kom, var de begge meget godt tilpas. Samme Jordemoder vilde gerne have et Par små Panser, før hun begyndte på Forretningen, hvortil hun var kaldet. Engang skulde en Karl hente hende til sin Husbond Anders Buchs Kone. Nu var det sådan, at Karlen og Jordemoderen ikke var gode Venner. Da det var høj Sne, hentede han hende i en Slæde, hvor hun sad bagpå på et Knippe Halm. Kar-

len kørte over både Grøfter og Diger og tabte hende tilsidst bag af Slæden. Han så det nok, men blev ved at køre, til han var hjemme. Da Manden kom ud og spurgte om Jordemoderen, svarede Karlen, at var hun ikke på Slæden, var hun faldet af. Jordemoderen kom gående til Gården straks efter og var meget vred og skældte voldsomt ud. Manden svarede blot, at hun kunde sidde fast og lade være med at dingle af, da hun nok vidste, de havde travlt. Det var heller ikke så sært, at Jordemoderen var vred, for Fortjenesten var ikke stor. For hver Fødsel fik hun 3 Mark hos en Gårdmand og mindre hos en Husmand.

I denne Tid levede Folk en hel Del i *Overtro*. En gammel Kone, jeg arbejdede ofte hos, fortalte mig mange Ting. En Dag i hendes Pigetid, medens hun var i sit Hjem, en Gård lidt udenfor Byen, kom der 5—6 Kvinder i sort Tøj, og skønt det var meget tørt Vejr, gik de endda og løftede Skjørterne op, som i det værste Regnvejr. De gik ind i Huset, hvor de ingen kunde finde. Men ikke længe efter døde Fortællerskens Mor, og da hun skulde lægges i Kisten, blev det et øsende Regnvejr, og de 5—6 Koner — som var deres Nabokoner — kom ganske rigtig til Gården, som de var set komme for en Tid siden.

En anden gammel Kone fortalte mig, at hendes Mand, som handlede meget, en Morgen holdt inde i en Gård lige udenfor Kolding. Da Manden i Gården kom ud til den fremmede Befordring, sad Ejeren af den og var død i Agestolen. Da de fik opdaget, hvem han var, blev han kørt hjem. Da han skulde begraves, spændtes hans sædvanlige Køreheste for Ligvognen, men da den kom udenfor Gården, vilde Hestene ikke ud af Stedet, og der måtte spændes et Par andre He-

ste for, og de gik godt. Men det forblev en Gåde, hvorfor Hestene ikke vilde gå.

Når et Menneske var sygt, benyttede man Kure, der var mer eller mindre overtroiske. Havde et Barn *engelsk Syge*, var der en eller anden gammel Kone, som kurerede det på følgende Måde: Hun drev fire små Pæle i Jorden, gravede en Græstørv op, lagde den over alle fire Pæle, hvorefter hun og Barnets Moder stod ved hver sin Side og puttede Barnet helt nøgent ind under Tørven og om igen tre Gange. Dette skulde ske tre Torsdage i Træk efter Solnedgang. Hvergang Græstørven var afbenyttet, lagdes den på Pladsen igen, hvorfra den var opgravet, og hvis den så var ved at gro fast den tredje Torsdag, kom Barnet sig. For hver Gang Barnet kom imellem de fire Pæle, pustede og fægtede den gamle Kone i Luften og gjorde sådanne sære Grimasser. Jeg har selv set denne Kur foregå, og den, der blev behandlet, helbredtes fuldstændigt, og er nu en Mand på over 50 År.¹

Lade Soldet gå var et Middel til at faa Gerningsmanden til en eller anden forkert Handling til at bekende. Man tog et Kornsold, i hvis Ramme man stak en Saks' Bladspidser, og to Mænd eller Kvinder holdt under hvert Saksøje deres Langfingre. Så gav de sig til at trættes om, hvem der var den skyldige, først den ene, så den anden blev mistænkt; og sådan blev de ved, indtil Soldet vred sig, og det mærkelige var, at den skyldige altid bekendte, så denne mærkelige Fremgangsmåde slog aldrig fejl.²)

Engang var der blevet nogle Penge stjålet hos en Pige, og hun og de andre Piger havde en Med-

¹ Smlgn. Kr. Nyrops Afhandling: Kludetræet, Dania I., 1 ff.

² Smlgn. Feilbergs Ordbog Art. Saks.

tjenerske mistænkt, men denne vilde ikke tilstå. Så hentede de en *klog Mand*. Han kaldte alle Pigerne ind i Pige-kammeret, hvor han gik fra den ene Kiste til den anden. Så pegede han pludselig med en Pind og sagde: „Dér i den Skuffe i det Hjørne ligger Pengene i en blå Klud.“ Det passede, og Pigen måtte tilstå.

I en Gård på Lunderskov Mark¹ var der blevet stjålet 150 Rigsdaler. Konen i Gården var af en meget hidsig Natur og lod straks hente en Spåkone fra Kolding, en gammel krum een, som jeg godt kendte; hun kaldtes „Krum Mari“. Hun kom også gående med sin Kæp og fik nøjagtig Redelighed i Sagen, hvorefter hun sagde, hun vilde *vise Tyven i en Spand Vand*. Den bestjålne, der hed Karen Ravn, fik også sit Ønske opfyldt, men hvor blev hun gal, da hun så sin egen Søns Ansigt i Vandet. Hun jog Spåkonen ud, og denne rokkede afsted efter Kolding til. Men Karen Ravn fortrød, at hun ikke fik at vide, hvor Pengene var gemte. En anden Kone, Dorthea, som havde hentet Spåkonen, blev sendt afsted efter hende igen, men Spåkonen vilde ikke gå med tilbage, uden at Karen Ravn bad hende om Forladelse og gav hende et godt Vederlag. Dette skete nu også, hvorefter hun fortalte, at Pengene lå oppe under den nederste Lægte i Kostalden over et Par røde Køer. Det passede også. Sønnen fik nu en ordentlig Omgang af Moderen, hvad han jo også havde fortjent.

Foruden Fester og Overtro er der også andre Hændelser at fortælle, der belyser Folkelivet i Midten af forrige Århundrede. Jeg skal meddele et Par Træk om dette Emne. Der boede i Byen (Skanderup) en

¹ Lykkesgård.

rigtig Spekulanter, Peter Staulund. En Sommeraften sagde han til sin Røgter, en rigtig gammel, men ærgerrig Mand: „Hør Tyge, vil du ikke ride med til Hjarup Kro efter en Lejel (Dunk) Brændevin?“ „Jo, det kan a godt“, svarede Tyge. Nu havde Peter Staulund ligesom flere andre Gårdmænd et Horn i Siden på Tyge; han var nemlig i Besiddelse af den fineste sølvbeslagne Merskumspibe i hele Byen. Men hans hele Løn gik næsten også til at holde den vedlige. Af Klæder havde han kun, hvad Folk gav ham. Strømper brugte han ikke. Derimod tyggede han Skråtobak, og til dette havde han et Hul bag Kørne, hvor han tog en Sten op og gemte det, for, som han sagde, det holder sig alletider så rart fugtigt der. Nu havde Gårdmanden to gule Hopper, Moder og Datter, som var vel tilredne. Når Manden rømmede sig to Gange, foer de afsted som vilde Dyr, og når han rømmede sig een Gang, standsede de og gik sagte. De kom så på Hestene, Peter Staulund og Tyge; de havde hver sin Merskumspibe i Munden og red i al Fortrolighed efter Hjarup til. Manden havde selv Lejlen, for han vidste, hvad der forestod. Nu var det Skik, at Byens Ungdom samledes på Gaden om Aftenen, og da Rytterne lige var komne til Byen, gav Manden de to „Hm'er“ fra sig, og Hestene foer afsted ind iblandt Folkene, der flygtede til alle Sider. Peter Staulund råbte: „Holdt, Tyge, hvad fejler du, rid ikke så hurtig, a kan slet ikke følge dig“; men Tyge havde nok at bestille med at sidde fast. Dengang de var komne forbi Folkene, gav Gårdmanden et „Hm“ fra sig og så standsede Hestene, da de kendte Signalet, hvilket Tyge ikke gjorde. Gårdmanden sagde, at sådan måtte han ikke ride, for han var nær faldet af, men det var

Tyge, han mente, hvad han dog tav stille med. Så kom de op i Kroen, fik noget i Lejlen og et Par små Panser samt fik Piberne stoppede, hvorefter de red hjem igen, men Hjemturen gik ligesom Udturen. Peter Staulund fik aldrig Tyge med ud at ride tiere.

I første Halvdel af forrige Århundrede havde vi Toldgrænsen Nord om Skanderup Sogn.¹ Om Toldkarlene gik der mange Fortællinger. En af dem boede i Dollerup i Kontrolørboligen. Han havde været Livgardist under Frederik d. 6. Han var en påpassende og hård Betjent, så Folk drillede ham, hvor de kunde. En Dag kom en gammel Kone gående med en Lejle Sprit, hun havde hentet på Østerbygård i Vamdrup. Toldbetjenten opdagede hende lige ved hendes Hus og løb straks efter hende. Hun fik ikke Tid til at lukke Døren op, men smed Lejlen ind ad en Tavle, som var faldet ud af Husets Bindingsværksmur, og selv vilde hun bagefter, men han greb fat i hendes Skørt og holdt hende. Dog fik han ikke noget ud af det, for Lejlen var i Hus. Så måtte han nemlig ikke tage den. En anden Gang blev han vældig snydt. Til Rolles-Mølle, hvor Mølleren var en rigtig Spekulanter og drev Smugleri med Brændevin, kom en Dag et meget stort Læs Brændevin, der blev læsset af ved Møllen lige ved Åen. Det så Toldbetjenten, og der blev nu stillet en vældig Vagt af Toldkarle. Mølleren så dette og lo ved sig selv. Han skulde nok narre dem. Der gik mange Dage, og der var stadig Vagt. Så en Dag fik de travlt, da de så et stort Oksehoved, som en Tønde Brændevin kaldtes, blive lagt på en Vogn og kørt bort. Men Vognen var ikke kommen

¹ til 1851. Smlgn. Fra Ribe Amt 1913, 510 ff: Chr. Lindskov: Erindringer fra Lille Anst.

ret langt henad Vejen, før den blev standset af Toldkarlene og ført til Kolding. Stor blev Forskrækkelsen, da de kom dertil og fik den undersøgt. Da indeholdt den kun Vand! Imedens fik Mølleren den rigtige Brændevin smuglet over Åen. Sådant blev Toldbetjenten narret tit.

Klædedragten. I min Barndom var det Regel, at enhver, som havde været Soldat eller som nåede den Alder, fik sig en høj, sort Hat, der var ca. 3 Kvarter høj og som alletider blev båret til Gilde og om Søndagen. Dertil bares en lang Skødefrakke, som nåede næsten helt ned til Træskoene. Disse nåede helt op over Vristerne og var af Træ alene med brede Blikkramper over. Bukserne nåede til Knæerne, og Vesten var forsynet med blanke Knapper. Sådant så en Husmand ud. Gårdmanden lignede ham i Dragt med den Forskel, at han havde blanke Knapper både i Frakke og Vest, og et Par ved den nederste Ende af Bukserne på udvendig Side. Var han rig, var de af Sølv eller af andet Metal — dertil havde han Sko med Sølvspænder på. Så var han i sit Puds. Til daglig var Husmand og Gårdmand klædt ligedan: hvid Vadmels-trøje med blanke Knapper, Bukser af mørkt Vadmél, klædt med brunfarvet Fåreskind, som var hjemmefarvede. Mandfolkene bar alle hvide Strømper.

Fruentimmerne var klædt i Tosel (Hvergarn), en lang Kjoles Klæde om Hovedet, og havde skurede Træsko på til daglig. Om Søndagen bar de lavhælede Sko eller Klodser. Således omtrent var Klædedragten, det første jeg kan huske, men den svandt bort efterhånden, som de gamle døde.

Industri kendtes ikke dengang i større Stil. Alt Tøjet blev lavet i Landsbyen og i Hjemmene. Der

var Skræddere, Skomagere, Vævere o. s. v., som forarbejdede Tøjet.

Håndværkerne havde de dejligste Hjem, man kunde tænke sig. Der var altid Underholdning om Aftenen. Hos *Væveren* kom der flest Kvinder med deres Spind. Når Konen kom med sit Garn, havde hun gerne en lille Pose Mel med, som Væveren brugte at „børste“ Garnet med, d. v. s. Melet blev opløst i Vand og strøget på Garnet, for at det bedre kunde holde til at væves. Endvidere medbragte hun et Fårelår eller et Stykke Flæsk. Det kaldtes „Mued“. Det var almindeligt, at eftersom Mueden var stor eller lille, havde den Indflydelse på, om Tøjet blev vævet løst eller fast.

Om *Smeden* er der det at fortælle, at vilde man have noget smedet, bragte man selv Kul af brændte Tørv og brændt Jærn med. Så lavede Smeden det ønskede. *Slagtere* var der ikke mange af. Husmændenes Koner besørgede Slagtingen, og det både af Køer og Svin.

Skomageren var den bedste til at fortælle Historier fra sine Rejser som Svend. Historierne var lystige at høre på, men de var ikke alle pålidelige; efter Skomagerens eget Udsagn var de sande nok, og ingen var dygtigere end ham indenfor Faget. Skomagerens Lav var også det vanskeligste at blive optaget i. Det var ikke let for en Skomagerdreng at blive Svend, hvilket altid skete ved Påsketid. Skomagerdrengen skulde i Læretiden være Svendenes Dreng, og gik det ikke hurtigt nok, fik han af Spænderemmen. Han måtte ikke have Strømper på, kun et Par gamle Tøfler. Blev Drengen opdaget af Svendene, når han røg Tobak, måtte han til Straf ryge en tørret Hundelort af en sær-

deles lang Pibe, som opbevaredes i Svendenes Lokale. Eller havde en Svend set en Skomagerdreng holde af en Pige, måtte han til Straf holde af en stor Dukke med Maske på. I det hele taget havde Lærlingene det ikke godt i gamle Dage. Når de havde fået deres Svendebrev af Oldermændene, fik de Lov at rejse ud med Randslen på Ryggen. Dengang var der ingen andre end Svende, som rejste.

Livet på Wissingsminde.

Wissingsminde er den største Gård i Skanderup Sogn. Da jeg har været der i mange År af mit Liv, véd jeg en hel Del at fortælle derfra.

1820 brændte Wissingsminde. Den ejedes da af en Hr. Buch, og dette var ikke så forunderligt, da næsten alle Folk i Skanderup dengang havde Buch-Navnet. De var alle i Familie og var nogle hårde Halse. Wissingsminde blev jo genopbygget, men jeg har ikke noget at fortælle af Interesse fra 1820'erne. Marken lå ligesom de andre Marker mest i Hede. Der var ikke noget ved Landbruget. Så blev den solgt til en Mand, som hed Schultz og som drev den vældigt op. Schultz var Fynbo og oprindelig Sadelmagersvend. På sin Vandring kom han til Højen ved Vejle, hvor han kom i Berøring med den Højen-Præst Wissing,¹ om hvem der fortælles en Del Historier. Han kunde nemlig mere end sit Fadervor og var i Besiddelse af Cyprianus. Præsten fik på en eller anden Måde bevirket, at Schultz fik Wissingsminde. På Wissingsminde kom Højen-Præst ofte i Besøg, og han huskes godt af gamle Folk endnu. I Tidsrummet fra 1830—1880 spøjte det ikke så sjældent på Wissingsminde. En Dag i 1845 eller 1846,

¹ Hans Wissing, Præst i Højen 1800—1837

da Pigerne skulde ud at malke til Middag i Stalden, begyndte et Par Køer lige overfor Døren at tumle sig så forfærdeligt, at Pigerne blev meget bange. Der var ingenting at se. Da Køerne havde huseret et Par Minutter, begyndte det næste Par ligeledes, og sådan blev det ved hele Rækken igennem. Derefter gik det over til den anden Række og fortsatte lige ned til Døren. Så blev der Ro. Alle Gårdens Karle og Piger så derpå, og mens Spektaklet stod på, overhældte de Køerne med Vand, men det hjalp ikke. Når Herskabet var ude at køre, og Staldkarlen og Stuepigen sad og ventede på det, kom der ofte en Vogn kørende hen foran Døren. Når de kom udenfor, var Vognen borte, og de kunde høre den køre over Gården om efter Vognporten til; men løb de så derom, var dér heller ingen Vogn. Der findes Folk endnu, som har løbet efter Vognen. Jeg har tit selv hørt det — og mange andre underlige Ting. Flere Gange, når vi sad inde i Folkestuen, der lå lige op til Mælkestuen, kunde Kernen tage til at brumme, så at et Par Heste ikke kunde sætte den i værre Fart. Vi blev bange, skønt vi var 16—17 voksne Karle og sommetider en 6—7 Piger, men der var ingen så modig, at han turde vove at gå ud og se, hvad det var. Allerbedst, som ingen anede det, begyndte Hakkelsemaskinen at arbejde om Aftenen. En Aften, Staldkarlen gik ud for at fodre Hestene, gik han vild, skønt han havde en Lygte med. Han kom helt ned til Skoven, der ligger en Fjerdingvej fra Gården, og fandt først hjem anden Dags Morgen. En Aften, da jeg som Røgterdreng vilde gå i min Seng, så jeg ved Månelyset inde i Stalden en rød Ko komme løbende ned ad Grebningen. Jeg troede, det var en løs Ko, men så faldt jeg over noget, jeg

véd ikke, hvad det var, og jeg hørte tydelig een gå med Træsko. Jeg raabte på den anden Røgter, men fik intet Svar. Jeg blev nu meget bange. Næste Morgen viste det sig, at der ingen Køer var løse. Det samme har gentaget sig mange Gange. Se, det var jo Højen-Præst, der fik Skyld for alt dette!

Denne føromtalte Schultz var en vældig Morgenmand. Kl. 3 $\frac{1}{2}$ måtte Folkene op og ud at sprede Mergel eller plante Træer. Der skulde spredes 25 Læs Mergel om Morgenen før Davretid om Sommeren eller også bestilles andet, men Kl. 7 Aften var de fri, og så gik Schultz ude ved Folkene og legede med dem til Kl. 10. „Nu skal I i Seng, Børn“, sagde han så. Kosten var tarvelig. Et halvt Stykke Brød til Davre og Mælk og Grød for Resten. Et halvt Stykke Brød til Formiddagsmellemad. Grød eller Vælling til Middag hver Dag med et lille Stykke Flæsk eller Kalvekød til. Om Eftermiddagen et halvt Stykke Brød og om Aftenen Mælk og Grød. Dette var Dagens Kost til strengt Arbejde. På Gården var fire Tøndetærskere og 12 Karle. Sådan var Forholdene til 1840. Så blev de bedre, men ikke meget, for så pryglede Schultz dem, han kunde, både Karle og Piger. Folkene vilde nemlig ikke mere lystre. De vilde have mere at spise og være fri for den Morgentur.

Mine Forældre var Daglejere paa Wissingsminde. Min Fader, som var Invalid fra 6. Juli ved Fredericia, kunde ikke gøre fuld Tur. Han fik 2 Rigsbankmark (72 Øre) om Dagen på egen Kost, hvilket ikke var meget til 9 Mennesker daglig, så vi Børn måtte hjælpe, hvor vi kunde. Vi var 7 Søskende, hvoraf jeg var den næstældste. Da jeg var 6 År, kom jeg på Wissingsminde, hvor jeg skulde køre Hestene for Tærsk-

maskinen og samle Sten og lignende Arbejde. Jeg fik 24 Skilling om Dagen. Det fik min Moder også, men hendes Arbejde var hårdere.

Herskabet var meget fint, men godt. Herren hed Krog-Meyer, Fruen var en Generalsdatter. Da jeg var 8 År, begyndte jeg at ride med Posttasken til Kolding, for vi havde ingen Landpost. Vi havde et Par flotte Skimler, som jeg skiftevis red på, og når Frøkenen skulde ud at ride, måtte jeg ride på den ene for at passe på hende. Denne Herremand satte en ny Stil ind: ud Kl. 6 om Sommermorgen, Kl. 7 om Vinteren. 1 Time Middag om Vinteren, 1½ om Sommeren. Om Vinteren holdt vi op Kl. 5, om Sommeren Kl. 6, hvilket var imod Bøndernes Plan.

1860 var Afslutningen på et dejligt Stykke Arbejde. Da holdt Rapstærskningen nemlig op. Alle længtes efter at komme ud og skære Raps. Det så smukt ud, når der gik en 40—50 Mænd, Koner, Piger og Dreng og skar Raps af med Segle på en stor Rapsmark. Rapsen blev skåret af i Håndfuldvis og lagt forsigtigt ned på Jorden for at vejres. Under Høstningen herskede den livligste Stemning med Sang og Spøg, men Glæden kom først rigtig, når Rapsen skulde tærskes. Da var hele Byens mandlige Personale samlet. Der var 16 Mand til at tærske med Plejle, 8 ad Gangen, og de blev afløste hver halve Time. Rapsen lå på et stort, udbredt Sejl, hvor de 8 Mand bar Halmen bort, og lagde ny Raps til Rette, mens de andre 8 tærskede. Sådan gik det uden Ophold hele Dagen. Hvergang de skiftede, fik Tærskerne en Dram, og så sang de en Sang, hvoraf jeg nu kun kan huske et Vers:

„Rapsen er ude, og den skal jo tærskes,

Råben om Raps: lad det bare gå lidt rask!

Raps, Raps, Raps,
 Kom, så får du Klaps —
 Vores unge Piger skal alle ha' en Mand.*

Om Aftenen var der så stort Gilde, der varede til Andendags Morgen. Det hele kostede jo heller ikke andet i Arbejdsløn.

Jeg var på Wissingsminde i 11 År. 8 År som Rideknægt. 3 År var jeg indsat i Nummer (fulgte et Spand Heste) ved Hestene. Det er de skønneste og bedste År, jeg nogensinde har kendt. Der var næsten altid meget ordentlige Folk at tjene sammen med: 17 Karle og 11 Piger. Der kunde jo komme en enkelt ind af en anden Type, men han kunde ikke leve sammen med os andre og måtte snart rejse. Vi havde en dygtig Forkarl, ingen Forvalter, og Gården blev drevet mønsterværdigt. Siden fik vi en Forvalter, der havde været på Lolland på en rigtig Bulegård. Han skyndte sig at få os alle bort, og der kom det værste Rak ind i Stedet. Så solgte Herren Gården, og jeg kom dertil igen; jeg har ialt været 49 År på Wissingsminde og har i denne Tid tjent 7 Herrer.

I den første Tid, jeg var der, skete der ingen større Forandringer. Et Par Begivenheder, jeg særlig mindes, skal her berettes. Det var 1870. Vi havde et Par gamle Tyskere, Mand og Kone. Mandens Brodersøn var blevet Kæreste med en Vesterbopige, vi havde fået om Foråret. Nu havde den unge Karl ingen særlig snild Forstand. Så var det Aftenen før Mikkelsmarkedet i Kolding, at jeg og en anden Knægt opdagede Karlen og Pigen stå og kærestes nede i Æselgangen i Laden, hvor Æslerne, der bar Mælken hjem fra Marken, indtil Midten af Århundredet gik igennem med Mælken. Vi Knægte havde Lyst til at lure, og

listede os så nær som muligt for at høre, hvad de sagde. Da vi ikke kunde lade være med at le ved det, vi hørte af Snak og Kys, opdagede de os. Idet vi vilde løbe bort, faldt jeg ned i et stort Kar fyldt med Vand, som stod udenfor Gangen. Jeg var nær ved at drukne, hvis de ikke havde hjulpet mig op. Idet jeg faldt i Karret, slog jeg Albuen ind i Mejeribødkerens Vindue, så en Rude gik itu. Bødkeren hørte heldigvis ikke, hvem der havde slået Ruden itu, men gik Dagen efter over og fortalte Fruen, at der var begået Indbrud hos ham, og derover blev der stor Forskrækkelse, da Tyve næsten ikke var kendte dengang.

Hen på Sommeren døde den gamle tyske Kone. På Begravelsesdagen fik vi alle fri. Vi skillingede sammen, så hun kunde få en pæn Begravelse, da de gamle Folk var meget afholdte. Ved Begravelsen opvartede Mejerskerne og Pigerne. Først da vi kom derned, fik vi Kaffe og Ponse, hvorover nogle kom i en løftet Stemning. Iblandt disse var særlig en gammel Tysker, der hed Christoffer Heise. Han vilde gerne synge, men kunde ikke. Der var ikke Spor af Stemme i ham. Læreren, som var en udmærket Sanger, var tilstede, men hans Stemme slog ikke til. Den gamle Heise oversang ham, og hans Sang lød bestemt, som når et gammelt Får bræger meget højt. Så måtte han selv besørge Sangen, for han lod sig ikke bevæge til at tie. I Kirken var hele Herskabet tilstede, derimod ikke i Selskabet bagefter. Min Kammerat og jeg havde nok med at se og høre. Vi var hver 16 År gamle, og det var noget for os. Kaffe med små sorte blev der drukket en Del af, og Historier fortaltes der mange af, særlig af Veteranerne fra 48 og 64, der også gerne vilde have en lille Dram. Til Mellemmaden om Af-

tenen fik vi skåret Brød med Pålæg og Snapse. Derefter var der Dans helt til den lyse Morgen, og af og til indtoges Ponse, så Stemningen var høj hele Tiden. Ved Begravelsen indtraf det mærkelige, at den gamle Mand, der nu var Enkemand, tog Pigen fra Sønnen, og der blev drukket Jagilde samme Nat. De blev gifte et halvt År efter. Sønnen måtte se sig om efter en anden. Pigen, Karen, boede sammen med den gamle Mand Nabo til mig i 38 År. Hun ønskede aldrig siden at tale om sin Ungdoms Kæreste, der blev gift med et grimt, løsagtigt Fruentimmer. Karen var ellers en streng Hustru mod den gamle Mand. Han døde af Alderdom. Den sidste Morgen, han levede, stod han tidlig op, tog et Lys, gik hen på Kirkegården i det bare Linned for at se, hvor han skulde ligge. Han gjorde et Par Mænd bange, som han kom imod. Da de spurgte, hvor han vilde hen, svarede han, at han vilde se, hvor han skulde ligge. De gik med ham hjem, da de kunde se, han var vild. Samme Dag døde han.

I Årene 1866—70 var det sløjt med Lønnen. Der var jo formelig Indvandring af Sønderjyder, som løb fra deres Hjem for at slippe for tysk Militærtjeneste. Nogle af dem gav endda Penge for Ophold, andre fik lige til Kosten, så dette virkede på vores Løn, men dog gik alt fredeligt. Sommeraftenerne sad vi udenfor Gården og havde det fornøjeligt, eller også legede vi. Folk fra hele Byen kom om til Wissingsminde. Undertiden var der Dans, Musik og Svir, men det hele var festligt.

På Gårdene arbejdede Manden sammen med Folkene, og der var ingen Storhed. Vi var „Dus“ med ham og Konen, Børnene og deres Jomfruer. Vi gik

sammen med Herskabet til Selskaber, både Bryllup, Barselgilde o. s. v. Sådan var Forholdene til først i 1880'erne. Samtidig med, at Kolding voksede på Grund af Grænsens Flytning, voksede også Forskellen mellem Gårdmænd og Husmænd. Bønderne blev stolte. De forlangte, vi skulde sige „De“ til dem og tage Kasketten af om Morgen, men tilligemed bød de os så 5 Kroner mere i Løn!

Det varede heller ikke længe, inden de fik sig anskaffet Fjedervogne. En Dag var alle Gårdmændene i Byen samlede i et Hus for at hente Postsagerne. Posten kom nu tre Gange ugentlig og aflagde Sagerne tre Steder i hver By, da han ikke kunde gå rundt til hvert Sted. Der var nemlig flere Sogne, han skulde til på hver Tur. Flere Poster gik 8 Mil om Dagen. Som nu Gårdmændene dér er samlede, kom det på Tale, hvad det var for en Bygning, som blev bygget ude i Kolding i denne Tid. Ingen af dem vidste det. Så kom en Gårdmand til, der hed Harbo, og som var en flink Mand, afholdt af sine Folk, og han blev spurgt. Harbo fortalte, det var en *Bank*.¹ En af Gårdmændene spurgte, om det var et Sted, hvor man kunde få sine Rygstykker eftersete, men Harbo sagde, at det var et Sted, hvor man kunde gå ud og låne Penge, når man havde 2 Mænd til Vidne. Nu traf det sig, at Banken blev åbnet i Fastelavnen, og da var der stort Hestemarked. Nysgerrigheden drev tre af Gårdmændene ind i Banken. De blev venligt modtagne. Den ene sagde sit Ærinde: han vilde gerne låne 500 Kroner. Det skete, og de andre to skrev under på Vekselen som Vidner. De lånte alle tre hver 500 Kroner, og skrev under for

¹ Må antagelig være Kolding Folkebank, oprettet 1874.

hverandre; men de tænkte ikke videre på, at det var Kaution.

På samme Tid boede der en Møller på Drabæks Mølle. Han købte Bøndernes Svin og Fedekvæg — og det var mange. Handelen var god på de Fedekreaturer, som gik til Hamborg. Det magre Kvæg gik til Tønder, Husum og Itzehoe. Samme Møller var en meget befaren Mand i Pengesager. Han sagde, at hans Kapital ikke var stor nok til at kunne modtage alle Bøndernes Svin og Kvæg. Så sagde Bønderne, at han kunde jo gå ind i Banken og få nogle flere Penge. Bønderne tilbød at gå med, og Mølleren hentedede Pengene. Der var 9 eller 10 af de største Gårdmænd i Skanderup, der gik med og skrev under på 8000 Kroner. De skulde blot se, han fik dem, mente de. Men et halvt År efter gik Mølleren fallit og rejste fra Egnen. De fleste af Vidnerne måtte gå fra deres Gårde.

Sidste Del af 1880'erne var en dårlig Tid for Bønderne. Priserne gik nedad og mange gik fallit. Så kom der ny Mænd på Gårdene, som dog ikke altid var af de bedste, for de fleste af dem var Spekulationens Mænd. På samme Tid fremstod mange dårlige Pladser. De gamle hjemlige Forhold, som jeg foran har søgt at skildre, svandt mer og mer. Kosten blev også dårligere. Der var de Steder, hvor de kogte en Gryde Kernemælksgrød Mandag Eftermiddag. Det var Davre og Nadver hele Ugen. Mellemmaden var næsten tør. Middagsmaden var også mådelig. En Storhedsånd og en Slaphedsånd fik Indpas mange Steder. Bønderne var nemlig kommen for højt op på Grund af de gode Tider først i 1880'erne. Omkring 1890 kom der lidt mere Ro over Sindene, men så kom Religionen. Den satte en Dæmper på mange Ting. De fleste Gårdmænd

i Skanderup blev Missionsmænd; det skulde Folkene også være, men det passede dem ikke altid.

Træk fra Kirkelivet.

Da Skanderup Sogn i kirkelig Henseende er landskendt, fordi Pastor C. J. Moe har været Præst dér fra 1885—1922, kan det måske have sin Interesse at fortælle en Del om, hvorledes denne Side af Folkelivet har udviklet sig i dette Sogn, sålangt jeg kan huske tilbage, udfyldt med hvad jeg har hørt af mine Forældre og andre gamle Folk og jævnaldrende. Læseren vil måske også kunne få et lille Indtryk af, hvorledes Folket har skiftet Sind i kristelig Henseende i den nyere Tid. Jeg hører selv hverken til Indre-Mission eller Grundtvigianismen. Jeg hører til den gamle Skole og lever i den Kristendom, jeg er blevet opdraget i i mit Hjem og hos min Lærer og Præst. Da jeg så nærmest tilhører en svunden Tid, har jeg måske ret gode Betingelser for at kunne fortælle om Kristenlivets Udvikling, som den er foregået i min Levetid — særlig i Skanderup By.

Når jeg mindes Kirkegangen før 1870, så er der ligesom en Forskel på dengang og senere i Tiden. I Reglen *gik* Folk til Kirke. Konerne gik forved Mændene ikklædt hjemmelavede Hvergarns Kjoler, og på Fødderne havde de Klodser. På Hovedet Kyse. I Hænderne bar de Salmebogen indsvøbt i et Lommetørklæde, og Hænderne var velbeskyttede af hjemmestrikkede Vanter. Mændene spadserede bagefter i lange Støvler og med Piben i Munden. Når Folkene kom til Kirken, stod de udenfor og ventede, til Præsten kom. Denne hilste på Kirkefolkene og gik foran ind i Kirken. Der havde enhver sin bestemte Stol, det vil sige de større

Gårdmænd. Undertiden blev en Husmand budt ind til at sidde i en Gårdmands Stol, og det var en stor Ære. Ellers var der jo Stole nok foruden. Under Gudstjenesten hvilede den største Andagt i Kirken. Ikke en Lyd hørtes undtagen Præstens Prædiken og Salmesangen.

Det var Skik, at Folk gik til *Alters* to Gange om Året på fastende Hjerte. Det var meget højtideligt den Dag, der var Altergang, særlig når Folk ønskede hverandre hjertelig til Lykke. Jeg ejer en gammel Skudsmålsbog, der har tilhørt min Bedstefader, hvori der står, at han har besøgt Herrens Bord to Gange årlig. Når en Karl skiftede Plads, skulde han til Præsten og have dette indskrevet i Skudsmålsbogen. Folk gik dengang i Kirke med en from Andagt i Sindet, som man ikke mærker så meget til nu om Stunder. Det var et skønt Syn at se de mange alvorlige Mænd og Kvinder gå ad Kirkevejene hver Søndag. Det glemmer jeg aldrig. Nu er det sjældent at se Folk *gå* til Kirken. Der er Uro og Støj på Kirkevejene. Det var der ikke i min Barndom.

Når et Barn blev døbt, og det skete almindeligvis 6 Uger efter dets Fødsel, måtte Moderen ikke komme med ind i Kirken, inden Præsten havde været ude i Skriftehuset og „læst hende ind“. Hendes Mand eller en anden Kone var da tilstede. Indlæsningen foregik lige før Prædikenen, og Skriftemålet holdtes en halv Time før denne.

Konfirmation havde vi kun om Foråret. Konfirmanderne skulde møde hver Søndag en halv Time før Gudstjenesten for at blive katekiserede i Overværelse af Menigheden. Katekisationen var meget skarp. Religionsundervisningen var Hovedfaget i Skolen såvelsom ved

Konfirmationsforberedelsen. Vi gik til Præst to Gange ugentlig, 4 Timer hver Gang, foruden den halve Time hver Søndag i Kirken. Var der en Dreng eller Pige, som ikke kunde sine Skriftsteder, fik han (hun) en alvorlig Påmindelse af Præsten i Menighedens Påhør — og det var en stor Skam. Hvis en Konfirmand ikke opførte sig ordentlig, kunde Præsten forbyde, at vedkommende blev konfirmeret. Dette kunde forefalde hele 3 Gange. I et Nabosogn var der nogle, som gik til Præst, til de blev 18 År. Selve Konfirmationen var en drøj Omgang. Den Dag, jeg blev konfirmeret, var vi 34 Konfirmander. Hver Konfirmand måtte fremsige et Skriftsted, og det var ikke heldigt, hvis man ikke kunde det ordentligt. Derefter fulgte en vældig lang Katekisation, og når den var overstået, måtte Konfirmanden læse en Salme, som passede til Skriftstedet. Når Konfirmanden var sluppen godt fra det, lagde Præsten Hånden på hans (hendes) Hoved, og sagde nogle rosende Ord til Drengen eller Pigen så højt, at hele Menigheden kunde høre det. Sådan Ros var Forældrene meget glade for. Konfirmationen begyndte Kl. 9 om Formiddagen og vedblev uophørlig til Middag. Så fik vi Lov at gå ud et lille Øjeblik, hvorefter Katekisationen varede til Kl. 3 om Eftermiddagen. Efter Katekisationen holdt Præsten en alvorlig Tale til os om, hvad Konfirmationen betød, og lagde os på Sinde, at vi ikke måtte svigte vor Dåbs Nåde, som vi havde givet Præsten vor Hånd og Gud vort Hjerte på, at vi vilde være tro Livet igennem. Efter Konfirmationens Afslutning blev vi tilsagte at møde hos Præsten en Dag for at forberedes til Altergang. Denne Dag lagde han os rigtigt på Hjerte, hvad Altergangen betød. Selvom vi ikke *sd*, skulde vi dog *tro*. Der er en stor Forskel

på de fuldkomne nu til Dags, hvoraf vi har nogle her i Sognet. De vil *se*, før de *tror*. Den følgende Søndag var vi til Alters sammen med vore Forældre.

Den første Dag vi kom i *Skole*, var vor Far eller Mor gerne med oppe hos Læreren. Vi havde en Rigsmark med til ham, som han blev meget glad ved. Han klappede os på Kinden, og det hele så meget lovende ud. Men der kom andre Tider. Vi havde her i Skanderup i min Skoletid en gammel Degn, som var født sidst i 1700'erne. Han var nogle og 80 År, da jeg blev konfirmeret. Han var en meget dygtig Lærer, men han kunde også bruge Tampen, og det var ikke sjældent, han lettede Låget på Katederet, hvori der lå to Tampe: en lang een med fire-strengt Reb med en lang Spidsning på. Den var de store Drenges Skræk. Den anden Tamp var mindre, men den var rigelig stor til at indgyde de små Dreng og Piger Skræk. Der gik aldrig en Skoledag, uden at Tampene var i Brug, for vor Degn vilde have Orden, og det havde han også. Hver Skoledag begyndte med Andagt. Degnen stod med blottet Hoved på Katederet, og et af Børnene fremsagde Bønnen. Degnen udpegede en ny til det hver Gang, og på denne Måde fik han alle Børnene lært at bede. Under Andagten var der dyb Stilhed. Dette gentoges også Middag og Aften. Efter Morgenandagten var der Overhøring i Religion. Når der var een, som ikke kunde Lektien, fik han (hun) Lov til at „sidde efter“. Hjalp dette ikke, blev Synderen inviteret op til Katederet, hvor der vankede 2—3 Slag i den flade Hånd af Tampen. Denne Straf hjalp altid for en Tid. Tampen brugtes også i andre Tilfælde. Når et Par var kommet op at slås, og den, der fik Klø, så sladrede, blev Tampen brugt igen. Men særlig gal blev Læreren,

hvis een løj. Det kunde han nemlig se, og så fik den skyldige mindst 4—5 Slag. Vor Lærer var nemlig en udmærket Mand, der vilde opdrage os til at blive ordentlige Folk. Alle Fagene lå ham alvorligt på Sinde, og han arbejdede flittigt med os. Desuden gjorde han ikke Forskel på Folks Børn. Han var hård ved de uvillige Børn. Vi havde stor Respekt for ham. Aldrig så vi ham smile, og traf det sig alligevel engang, så det ikke godt ud for os.

Præsten skulde dengang besøge Skolen hver 14. Dag. Det gjorde han for det meste også. Der afholdtes to Eksamener årlig, hvor Præsten og 2 Mænd. (Skolepatroner) afhørte os. Disse Dage fik vi også Karakterer og blev sat op eller ned alt efter Duelighed. Vor Præst, Ulrik Kjærulf Schmidth (1834—70), var en gammel Mand, da jeg gik i Skole. Han var meget afholdt i Sognet. I Skolen og ved Konfirmationsforberedelsen krævede han også dyb Respekt og Lydighed, men han var tillige en yderst retsindig Mand. Pastor Schmidth kom meget i min Faders Hus, og jeg har en Broder, der er opnævnt efter ham. Jeg hørte til det sidste Hold, han konfirmerede. Om Konfirmationen har jeg fortalt sammen med Kirkegangen.

Efter Pastor Schmidth fik vi Pastor N. P. Jørgensen (1870—84). Han kom fra Hygum, hvorfra han blev fordrevet af Tyskerne (1867). Pastor Jørgensen var også meget afholdt i Sognet og tilhørte den gamle Skole. I hans Præstetid blev det helt galt med Mormonerne. Det var helt voldsomt, som vi blev hjem-søgte af dem. Der boede en Fiskemand her i Sognet. Han var oprindelig Skrædder, men gad ingenting bestille. Han blev Præst for Mormonerne, og de holdt Møde efter Møde. Mange Mormonpræster var sam-

let flere Gange ugentligt. Det endte med, at vi — både gamle og unge — skulde til et Mormonmøde. Vi mødte mange Aftener, og Skolelæreren var med, men de Asener var os for durkdrevne. Hverken Læreren eller vi andre kunne hamle op med dem. Vi anstillede alle mulige Kunster, men ligemeget hjalp det. Flere og flere fik de overtalte, fik dem døbt i en Mergelkule og sendt til Saltsøstaden. En meget agtbar Væver lod sig sammen med sin Familie døbe. Endvidere udbredtes det Rygte, at 16 unge Piger skulde døbes en Nat. Det satte vore Sind i Bevægelse, og vi marcherede i fuld Trop op til Mormonernes Hus, hvor der allerede var mange Mennesker. Een af Førrerne, der var meget sleben i Munden, fortalte, at Apostlen Peter havde flere Koner. Det kunde han ikke bevise, og vi gav ham heller ikke Tid til det. Vi fik de unge Piger overtalt til ikke at lade sig døbe, og de fulgte med bort fra Mormonhuset. Imens Mormonerne var på deres Højdepunkt, kunde vi intet stille op med dem. Præsten prædikede, det bedste han kunde, men det hjalp ikke. Degnen var også slået af Marken. Når vi gik til „Mormonprædiken“, havde vi Brændevin og Drænsrør med. Når Mormonerne sang deres Salmer, pustede vi i Drænsrør, nogle sang Drikkeviser, og nogle forstyrrede dem med Tiltråb, men de lod sig ikke let forstyrre. Omsider fik vi dog Fred for Mormonerne, men der var en Familie, som ikke glemte dem. Den rejste bort fra Sognet. Konen døde kort efter, og nogle År efter hængte Manden sig, jeg véd ikke af hvilken Grund.

1885 døde vor gamle Præst. Det var en meget stor Begravelse, måske den største, der nogensinde har været i Skanderup Kirke. Kirken var overtrukken ind-

vendig med sort. Præsten blev begravet i et Stykke Jord på Kirkegården, som dengang kaldtes „Fællesjord“, hvori vi troede, at der ingen tidligere var bleven begravet. Men der blev alligevel gravet en Kiste op, og jeg har aldrig set så svært Tømmer i en Ligkiste som i denne. Og heller aldrig har jeg set så store Knogler som dem, der fandtes i Kisten. De var større end dem, nogen havde set tidligere blive opgravet. Folk mente, at de stammede fra en Kæmpe.

Vor nye Præst blev Pastor C. J. Moe (1885—1922). Han prædikede Indre-Mission, og det var for os gamle en ny Lære, han forkyndte. Han fik mange ivrige Tilhængere, men mange kunde heller ikke følge ham. I Pastor Moes Tid har der stadig været Brydninger mellem de to Kirkeretninger, og disse Brydninger har givet Anledning til mange Optrin, der har en ikke ringe Interesse, da de bidrager til Forståelsen af, hvorledes Kampen for den gamle og den nye Lære og Kampen mellem Indre-Mission og Grundtvigianismen igennem Tiden har udformet sig i Skanderup Sogn.¹ Desuden findes også en Familie, som hører til den apostolske Sekt (Irvingianerne) i Sognet, og i den nyeste Tid har der også været nogle „fuldkomne“ her. Kort sagt, næsten alle Slags Religionssekter har været på Besøg i Skanderup Sogn. Den gamle Fred og Ro findes ikke længere blandt Kirkefolket, som i min Barndom og Ungdom.

¹ O. Korsgaard har optegnet flere karakteristiske og morsomme Historier om Stridighederne mellem Indre-Mission og de øvrige Sognefolk. De er af Værdi for Fremtidens Forståelse af de kirkelige Brydninger i Skanderup Sogn, men de egner sig ikke til Udgivelse — endnu. Jeg har også selv optegnet — og kender — mange lignende Historier. J. Aakjærs Roman *Bondens Søn* giver et sandt Billede af Forholdene, som de var i Fly Sogn, og disse passer også godt for Skanderup Sogns Vedkommende. (Aug. F. Schmidt.)

Om *Politikken* er der ikke så meget at fortælle. Det var egentlig først 1872, det gik op for den mindre Stand, at den havde Stemmeret ved Valget af Folketingsmand. Sålænge varede det, inden alle ude på Landet fik Forståelse af Grundloven fra 1849. Før 1872 troede Husmændene, at det kun var Gårdmændene, der havde Lov til at drage til Valg i Vonsild. Da Husmændene stemte med, fik den gamle Folketingsmand,¹ der altid var bleven genvalgt af Gårdmændene, ikke Stemmer nok, og hans Modkandidat sejrede. Han var Kredsens Folketingsmand i flere År. Nu blev der en stor Splid mellem Gårdmænd og Husmænd, ja, der blev ligefrem Had mellem Folk af forskellige politiske Anskuelse. Husmændene gik nemlig straks over til Venstrepartiet, hvorimod Gårdmændene tøvede længere. I Provisorietiden var der stadig politisk Strid. Ved Vælgermøderne blev der talt stærkt mod Estrups Styre, og det kom tit til Slagsmaal ved disse Møder. De blå Gendarmere var også meget ildesete. Gavn gjorde de ikke, ja, der fortælles, at de fangede en Rotte i Vonsild!

I 1880'erne begyndte det at gå tilbage for Hjemmeindustrien, og mange Landhåndværkere blev brødløse. En Del af dem drog til Byerne for at blive Fabriksarbejdere. For Arbejdsfolk var det heller ikke godt, og Bønderne gik det også udover — som tidligere fortalt. En Arbejdsmand fik 1 Kr. i Dagløn på egen Kost, hvormed han skulde ernære Kone og en 5—6 Børn. Endelig kom Forliget med Estrup i Stand,² og det lysnede op i mange Forhold. I Provisorietiden³ havde

¹ Simon P. Raben, repr. Vejle 6. Valgkreds 1866—72. Hans Buch 1872—81.

² 1894.

³ 1885—94.

vi bl. a. en Folketingsmand, Poul Roed,¹ som vi Husmænd særlig var glade ved. Han blev afløst af Enevold Sørensen². Vi Husmænd blev en Tid kaldet „Rebeller“, nu har vi fået et mere antageligt Navn „Radikale“. Vi holder i Ære de Ord, C. Berg talte på Stejlbjerg ved Kolding, efter at han var kommen ud af Fængslet. Det var Ordene: „Ret for alle, Uret for ingen“.

Det var almindeligt ved Valgene i 1880'erne, at en Månedstid før Valget begyndte man med meget Vrøvl, og en Månedstid bagefter gik Folk og skelede efter hverandre.

Da Missionen holdt sit Indtog i Skanderup Sogn, blev det galt igen. Der var mange, som havde stemt Venstre, der nu måtte gå over og stemme Højre, da de ellers ikke var rigtig „omvendte“; mange af Husmændene stemte også Højre, de turde simpelthen ikke andet, når de var gået over til Missionen. Ved Sognerådsvalgene sejrede Højre (Missionen) også, da mange Husmænd stemte på dennes Liste. Og derover blev der så stor Uenighed blandt Husmændene indbyrdes.

Senere kom så *Socialisterne*. De hører vel ellers til i Byerne, men her ude på Landet har de også vundet Indpas, og det kan nok være, at de kan snakke for deres Kram. Kommer Arbejderne først i deres Foreninger, er de bundne både på Arme og Ben. Så skal de lyde så mange Forskrifter, at deres Frihed er borte. Et nyt Parti er der også opstået, nemlig *Erhvervspartiet*. Ved de første Valg i Vinter 1922 steg Partiets Stemmetal fra 4, 15, 27 til 39. Bliver det således ved at vokse til et Parti, tænker jeg, det bliver nødvendigt, at vi til næste Valg får stillet et nyt

¹ 1881—87.

² 1887—92.

Parti på Benene, et *Ernæringsparti*, for vi skulde dog først og fremmest se at kunne ernære os selv. I Øjeblikket er der næsten Forvirring i alle Ting her, både i Politik og Religion. Det hele har forandret sig meget i den Tid, jeg kan huske. Man skulde næsten ikke tro, man levede i den gamle Verden, men i en ny.

Uddrag af „Copie-Bog for Ribe Hospital“, paabegyndt 1825.

At Frøken *Maria Rosenvinge*, Klosteret, Ribe.

Den 24. Januar 1825 indsender P. Ramsing sit Kautionsbevis for de ham betroede Oppebørsler som Hospitalsforstander.

7. Februar indberetter han til Direktionen, „at Maren Olesdatter eller saakaldet Syngemaren i for Gaars ved Døden er afgaaet.“ Han udbeder af hendes Efterlændskaber „at maatte tildele den elændige Maren Torpes i Hospitalet en Overdyne, 1 Hovedpude og et Par Blaagams Lagener.“

14. April tilskriver han Borgmester Stadfeldt¹ en Beretning, i hvilken han oplyser, „at Hospitalet har foruden Daarekistelemmer, hvis Antal er forskellig, og for nærværende 6 Personer, regelmæssigen 28 faste Lemmer; nogle af disse Pladser ere for nærværende Tid vacante og ej endnu besatte, fordi Hospitalsbygningerne forestaa en Hovedreparation, der i dette og næste Aar er bestemt at foretages. — Saasnart denne er fuldført, ville de vacante Pladser vorde belagte.“

24. Juni ansøger Ramsing Direktionen om Tilladelse til, at Arbejdet ved vestre Fløjs Indretning til Daarekiste maa fuldføres under hans daglige Tilsyn

¹ *A. B. Stadfeldt* († 1862), Borgmester, siden Overreissessor.

uden Licitation „for at give Indretningen den Fuldkommenhed, som jeg ved at have beset det i Slesvig nylig opbygte Irrenhus finder at være fornøden og hensigtsmæssig.“

20. Oktober indberettes til Kammerraad Steenstrup¹ i Anledning af Brandassurancen, at „af Hospitalets Bygninger ere følgende i denne Sommer nedbrudte, nemlig:

- 1) Den søndre Hovedbygning, som forhen var Hospitalsforstanderens Bolig,
- 2) Det nordre Udhus, og endelig
- 3) 17 Fag af det søndre Udhuses.“

I November tilskrives Direktionen saaledes: „De nye Daarekister ere nu færdige i nederste Etage, og de øverste kunne snart være det, og naar 2 Kakkellovne, som jeg med det første venter fra Flensborg, blive opsatte i den nederste Gang, saa kunne Lemmerne flytte over i disse nye Indretninger. Da tvende af Daarekistelekkerne, nemlig Christiane Peders D. og Knud Hansen eller Lassen næsten ikke have noget enten at skjule dem i eller at ligge paa, saa giver jeg mig den Frihed underdanigst at indstille, om jeg maa for Hospitalets Regning anskaffe for hver af disse tvende et Lag Gangklæder samt nogle Sengeklæder med 1 Par Lagener til hver.“

1826 den 23. Januar tilskrives Direktionen: „at Omkostningerne ved den vestre Fløjbygning Indretning til Daarekamre kun beløber sig til 1068 Rdl. 1 Mk. $6\frac{2}{3}$ Sk. uagtet Indretningen i flere Henseender er fuldkommen ved Overslaget tilholden, og at altsaa en Besparelse af 239 Rdl. 1 Mk. $6\frac{3}{7}$ Sk. har fundet Sted foruden de levnedede nye Materialier.“

¹ *P. R. Steenstrup* († 1840), Kammerraad, siden Justitsraad, By-skriver i Ribe.

13. Maj approberes følgende Instruks for Opvarteren Andreas Bernhardtsen i Ribe ved Daarekisten i Ribe Hospital:

1. Hver Morgen reder han Sengene og lægger samt tilskruer Laagene paa Sengestederne; derefter gjør han reent i hvert Rum og udskyller Vandpøsene med Vand samt Gulvene, naar dette er fornødent; oplukker Vinduerne for at udluften Rummene, naar Aarstiden det tillader, og derefter tillukker dem, og endelig bortfører han Ureenligheden af de i den udvendige Gang anbragte Kasser til det Sted, hvor Hospitalsforstanderen anviser ham. —
2. 3 Gange daglig, nemlig Morgen, Middag og Aften bringer han Lemmerne deres Mad fra Hospitalsforstanderens Køkken og overhovedet sørger saavidt muligt for, at de nyde samme.
3. Hver Aften aabner han Sengene og bringer Laagene ud i den uden for værende Gang, hvor de forblive til om Morgen for igen at vorde lagte paa Sengene.
4. Om Vinteren passer han daglig Kakkellovnene med behørig Varme og bringer de dertil fornødne Klyne fra Klynehuset samt hver 14. Dag renses Kakkellovnserne.
5. Efter Forstanderens Tilsigelse udelukker han Lemmerne i den uden for værende Gang, for at de der kunne spadser og røre sig, og haver nøje Tilsyn med, at de ej enten undløbe eller paa nogensomhelst Maade gjøre Fortræd eller Skade, hvorfor han nødvendig maa være hele Dagen i Hospitalet.
6. Overalt efterkommer han alle de Befalinger, som Direktionen ved Hospitalsforst. maatte give ham i Henseende til Lemmernes Behandling og Bevogtning.

7. Naar Opvarteren saaledes troligen opfylder denne Instruxes Indhold, saa tilstaaes ham en ugentlig Løn af 4 Mk. 8 Sk. c. eller 1 Rdl. 1 Mk. $3\frac{1}{8}$ Sk. r. S. samt aarlig 3 Læs Klyne, der leveres ham til samme Tid, som Hospitalet faar sin Klynelevance. Denne Udbetaling tager sin Begyndelse, fra den Tid Lemmerne ere indflyttede i de nye Daarekister.
8. Skulde Opvarteren vise Forsømmelse i denne Instruxes Opfyldelse eller paa anden Maade gjøre sig uværdig til at forestaa denne Post, da forbeholdes Direktionen Ret til uden videre Omstændighed at afskedige ham.“

15. Juni anmeldes til Steenstrup, at Resten af det søndre Udhus af Hospitalets Bygninger, nemlig 12 Fag, nu er nedbrudt og ønskes til Afgang i Assuranceprotokollen, hvorimod den ny Staldbygning ønskes til Tilgang.

5. Juli indstilles, at de 13 Lemmer i Hospitalet maa flytte ud, saalænge Reparationen af Lokalerne forestaar. Det foreslaaes, at de selv skaffer sig Lejlighed i Byen, og at der dertil gives dem 2 Rdl. r. S. ugentlig.

15. Juli tilskrives Hr. N. Roest i Ottersbøl om Daarekistelemmet Sidsel Nielses fra Medolden: „Det er et meget uroligt Menneske, De har sendt os; hun maa daglig gaa i Tvangstrøje eller Bælte, da hun ellers spolerer sine Klæder; hendes Særke har hun saaledes forrevet, at de ej mere kunde bruges.“

30. August til N. Roest i Ottersbøl: „I den sidste Tid er Sidsel Nielses bleven helt forandret og er nu ganske ordenlig, saa hun nu gerne kunde afhentes herfra, hvilket hun saa meget ønsker og har anmodet mig om at tilmelde Dem. I det jeg herved udfører denne hen-

des Begjæring, undlader jeg ikke tillige at ytre min Formening om hendes Forbedring. — Da hun formedelst hendes overordentlige Urimelighed og Ondskab er holdt baade meget strengt og undertiden straffet med Riis, har denne Fremgangsmaade bevirket en heel Forandring for hende i den sidste Tid, saa at jeg troer, at De nu godt kan tage hende herfra. — Imidlertid kan jo hendes Plads staae hende aaben i nogen Tid, om det skulde blive fornødent at sende hende herud igjen, hvilket jeg neppe vil troe, da hun nu har Frygt for at komme her.“

Den 6. September hjemsendes hun.

1827 24. December: Skrivelse til Direktionen om Optagelse af et Lem i Daarekisten. Forstanderen skriver: „— og hendes Underholdning vil jeg i Betragtning af Kornvarernes lettere Priser paatage mig for 12 Rbsk. Sølv daglig —.“

1828 den 7. Juni: Skrivelse til Direktionen „om den Betaling, som Manø Kirke i Følge det kgl. danske Cancellies Bevilling af 24. f. M. maatte overlades den i Ribe Hospitals Inventarium værende Altertavle og Prædikestoel til, har jeg den Ære herved underdanigst at melde, at da der baade paa Prædikestolen og Altertavlen behøves Reparation saavel i Henseende Billedhugger Arbejde som Maling, jeg da anser 6 Rbd. r. S. for en passende og tillige moderat Betaling.“¹

25. Juni tilskrives Pastor Junghans:² „Deres Velærværdighed vil godhedsfuld undskylde, at jeg først nu

¹ Saavel Prædikestolen som Altertavlen findes endnu i Manø Kirke. Prædikestolen benyttes endnu. Altertavlen er hensat i Kirkens nederste Del.

² C. F. Junghans († 1833), Sognepræst til Anst og Gjesten (se „Fra Ribe Amt“ I.).

besvarer Deres meget ærede af 11. dennes, hvilken Sinkelse er foraarsaget ved den megen Uroe, jeg i denne Tid har haft. Modtagelsen af de med forbem. Skr. fulgte Klædningsstykker til Maren Peders Datter fra Raunholt, nemlig et Lag daglig Klæder af Tosyld med Underskjørt af Vadmel, 2 par uldne Strømper med Stoppegarn, 2 Sæt Hovedtøj og et Par Blaarlærrets Lagen samt et røde Halstørklæde, tilstaaes herved, og for samme aflægges paa hendes Vegne min forbindtlige Taksigelse, og særdeles kjert var det mig, at disse Klædningsstykker bleve sendte inden Hs. Majestæts Ankomst hertil.“

1829 22. Marts ansættes Jens Nielsen som Oppasser ved Daareanstalten.

24. Juni tilskrives Direktionen: „Efterat Krøblingen Johannes Lagrolet omtrent i 8 Dage har været uroelig og endog om Natten forstyrret ej alene de øvrige i samme Værelse værende Lemmers Roe, men endog de i de andre Værelser, har jeg paa Lemmernes gjentagne Klager været nødt til i Dag at indelukke ham i et ved Siden af Liigstuen værende mørkt Rum, som er det eneste Middel, hvorved jeg kan bringe (ham) til Raison, fordi han ej bliver udelukt, før han er kommet i Rolighed og lover bedre og ordentlig Opførsel. — I de syv Aar, han nu har været her, har jeg prøvet mange forskjellige Maader at bringe ham til Orden paa: saaledes har jeg først ved Formaninger og Trudsler; saaledes har jeg taget Vognen fra ham, for at han ej skulde forlade Værelset, eller kjøre ud i Byen til Værts-husene; men da var han rasende Nat og Dag; jeg har tildelt ham Pensionen daglig i Stedet for hver 14. Dag; ogsaa dette vilde ej hjælpe; jeg har forbudt ham at kjøre udenfor Hospitalsporten; men deels ænsede han ikke dette Forbud, og naar jeg ham sendte tilbage, fik

han Børn fat for at hente sig Brændeviin. — Jeg har og prøvet at prygle ham med en Læder Pidsk; men efterat jeg var bleven næsten træt, opfordrede han mig til at blive ved, saa at jeg hverken med det Gode eller Onde kan tvinge ham. Alleene Indspærringen i det mørke Rum kan tæmme ham for nogen Tid; men om Vinteren er dette Opholdssted for koldt, skjøndt jeg har sidste Vinter nogle Gange brugt dette Middel. I Anledning heraf maa jeg underdanigst andrage paa, enten at han i Følge Lovens 2—19—10 maa udvises af Hospitalet, hvilket ikke vil være nogen Straf for ham, men for hans Stakkels gamle Moder i Lemvig, og det var næsten Synd med hende, da hun kommer til at modtage ham, eller og at det ommeldte mørke Rum maatte saaledes indrettes, at han der kunde anvises Sommer-Opholdsstue med Udelukkelse fra de andre Lemmer og tillige være et Straffested om Vinteren; Til dets Indretning udfordres ej meget; et lidet Vindu, Døren til Liigstuen tilmures, og Væggene samt Steengulvet for . . . og et fast Sengested anbringes.“

3. Juli tilskrives Fredericia Fattigvæsen i et Brev om Mad. Haste: „Hun er een af de værste Lemmer her er, og hendes Klæder ødes snart ved hendes overordentlige Skidenfærdighed og bestandige Uro og Kryben, enten hun er ude eller inde —.“

4. September til Direktionen: „Skrædderdrengen Jeppe Nommensen fra Føhr, som i Aaret 1827 fik begge sine Been afsatte og efter Helbredelsen blev sat i Lære hos Skræddermester Rasmus Jensen paa Hospitalets Regning, blev den Gang foruden Klæder forsynet med 2de Træeben. Disse Been ere nu opslidte og saa ofte reparerede, at de ej mere ere brugelige, hvorfor jeg har ladet et Par nye forfærdige til ham. I Over-

eensstemmelse med Direktionens Resol: af 8. Oktbr. 1827 indsendes herved 2de Regninger, nemlig fra Beendrejler Kolberg for 2de Træbeem 2 Rdl. H. Ct. og fra Sadelmager Fink for Udstopning

og Remmer

1 — 1 — 4 —

til den høje Direktions gunstbehagelige Anviisning til Udbetaling af Hospitalets Kasse.

Dernæst giver jeg mig den Frihed underdanigst at indstille til den høje Direktion, om det ikke maatte tillades mig at opføre bag Staldbygningen indtil den der-værende Brandmuur en liden grundmueret Svinesti, saa stor som til et Par Svin maatte behøves, paa den sparsommeligste Maade.“

1830 31. Marts til Fredericia Fattigv. I Anledning af Mad. Hastes Begravelse skriver Forstanderen „— har jeg tillige den Ære at melde, at hendes ubetydelige Efterladenskaber enten skulde blive afsendt ved første Lejlighed eller paa Anfordring blive udleveret, medmindre Commissionen vilde bevise Oppasseren og Gangkonen den Godhed at skjenke dem samme til lige Deling for det møjsommelige Arbejde, hendes Oppasning har foraarsaget, den første ved idelig at gjøre reent hos hende og den sidste for uafsladelig Vask.“

1ste Post til Antegnelserne udi Ribe Hospitals Regnskab for 1829 er saalydende:

„Udi Inventarie-Fortegnelsen ved de 2de sidste fore-gaaende Regnskaber staar anført: 1 Lusekam og 1 Over-dyne, som ej findes paa dito Fortegnelse ved dette Regnskab eller nogen Forklaring afgivet om Aarsagen til sammes Udeladelse.“

Besvarelsen lyder saaledes:

„Ved den forandrede Indretning af Inventarielisten er dette bleven overseet; saavel Lusekammen som Over-

dynen existerer og skulle blive anførte paa Inventarlisten ved næste Regnskab.“

31. Maj klager Forstanderen over, at hans Familiestuer „bestandig ved nordlige Vinde om Vinteren plaget af Røg, saa at enten en Dør eller et heelt Vindu maa oplukkes, hvorved megen Træk foraarsages for dem, der har paa Skorstenen noget at bestille, ligesom og alle de Kakkelovne, der støde til Kjøkkenskorstenen bestandig røge, naar ikke Kjøkkendøren eller Vinduet er aaben —.“ I den Anledning anmoder han Direktionen om, at der maa anbringes „een af de saakaldte nye Skorteens-Indretninger i Kjøkkenet“, hvorved denne Ulempe formenes at kunne afhjelpes.

14. Juni andrager Forstanderen om, at Lagrolet maa faa sit Ønske opfyldt og blive hjemsendt til Moderen i Lemvig, hvilket dog ikke sker.

29. Oktober indstilles: „da det Værelse, hvorpaa Jomfru Koefoed ligger, for hendes Skyld skal opvarmes, synes mig, at den Varme billigen burde komme flere Lemmer tilgode, og at dette Værelse burde til Vinteren belægges med nogle flere Lemmer.“

6. December skrives om Margrethe Sørens Datter af Fardrup, at „hun indkom i Ribe Hospitals Indretning for Vanvittige den 4. Juni d. A. og udgik helbredet den 25. Novbr. sidst, som udgjør 174 Dage —.“

11. December skriver Forstanderen i Anledning af Oppasseren Østbirks og Oppassersken Højers Enkes Ønske om Løntillæg: „Med deres Ordentlighed, Reenlighed, Sparsommelighed med Ildebrændsel er jeg fuldkommen tilfreds; Oppasserens lemfældige Maade at behandle de Vanvittige, skjønt han ikke sjelden er udsat for Overfald og Mishandling, er meget rosværdig, og derfor især vilde jeg nødig miste ham —.“ — For-

standeren indstiller dem til et Gratiale af henholdsvis 16 Rbd. r. S. og 10 Rbd. r. S.

1831 18. Januar hedder det om Johannes Lagrolet, at han har nu været ude om Dagen og holder sig for det meste temmelig rolig, saalænge det vil vare, men maa hver Nat indelukkes i hans Lukaf.

10. Marts skriver Forstanderen om Maren Jens D. af Høyen: „Først i Marts 1828 blev hun hertil afleveret og mod Slutningen af Oktbr. s. A. blev hun herfra afhentet. Da hun altid var rolig og gjorde ingen Fortræd undtagen ved hendes egne Klæder, som hun vel ikke sønderrev, men bestandig oppilled i Sømmene, saa Oppasserens Kone og Gangkonen havde nok at gjøre med at sye dem sammen, saa loed jeg hende spadsere paa den lukte Gang ovenpaa, som er udenfor de øverste Daarekamre, og lod Døren til hendes Kammer staa aaben. Længere hen paa Foraaret, naar Vejret tillod det, loed jeg (hende) komme ud i den for de Vanvittige indrettede lukte Gaard, men saasom hun ikke fandt synderlig Lyst til at være i dette Selskab, bad hun sædvanlig om at maatte gaa op paa sit Kammer og den forhen ommeldte lukte Gang oven paa, hvilket og skedte. — Hen paa Sommeren tilloed jeg hende at spadsere udi den uden for Hospitalets Hovedbygning værende Hauge, hvor hun i Selskab med et andet roligt vanvittigt Fruentimmer, Maren Peders Dr. fra Gjesten Sogn, gjerne vilde være, og hvorfra hun efter Behag kunde gaa op paa sit Kammer og derved værende Gang. — Da hun i Slutningen af Oktbr. Maaned blev afhentet fra Stiftelsen, vidste man ikke noget om hendes Svangerskab, som først nogen Tid efter, at hun var kommet herfra, opdagedes, og sandsynligvis er vel Oppasseren den skyldige; men da han var gift

og havde 3 Sønner, hvoraf den ældste da var omtrent 11 Aar, saa kunde man ikke lettelig fatte Mistanke til saadan slet Opførsel, saa meget mere, da Svangerskabet ej endnu var bekjendt, og hvis dette havde været Tilfældet, havde Familien formodentlig ikke den Gang bragt hende hjem.“

Oppasseren var Andreas Bernhardtzen. Han blev afskediget ved Stiftsøvrighedens Resol. 21. Marts 1829.

8. August underrettes Direktionen om, „at den sindsvage Ole Pallesen af Egtved sidst afvigte Nat har brudt ud af Anstalten og bortløben —.“

25. August foreslaas J. Nommensen, hvis Læretid udløber til Mikkelsdag, forsynet med en Svendeklædning, bestaaende af Kjole, Vest og Buxer af sort Klæde til 1 Rbsk. H. C. pr. Alen, 1 ny Hat, 2 nye Skjorter, 2de nye Kraver og 2de Halstørklæder, samt et Par uldne Strømper, desuden nogen Reparation til Træbenene. Forstanderens Forslag motiveres ved, at det er den sidste Gang, Hospitalet forsyner N. med Klæder og Benreparation.

I Oktbr. indberetter Forstanderen, at Ole Pallesen atter er udbrudt fra Anstalten: „denne Gang er han ligeledes gaaet ud igjennem de over hans Dør anbragte Træspole, men derefter igjennem de med Jernstænger forsynede Vinduer til Justitsraad Nielsens Have.“

20. Oktober til Direktionen: „At den undvigte Ole Pallesen sidst afvigte Nat hertil er indleveret af Vognmand Thorsten Andersen her i Byen, har jeg den Ære herved at indberette, samt at han indtil videre er paalagt Tvangsbeltet; men jeg indstiller til den høje Direktion, om ikke det Daarekammer, hvori han er indlagt, maatte i Stedet for Træspoler over Døren forsynes med stærke Jenstænger, hans Sængested gjøres fast.

til Gulvet, og han enten lænkes fast til Sængestedet eller Dørstængerne ved den ene Haand —.“

1832 18. Maj døde Forstander Ramsing af en haard Sygdom, skriver hans Eftermand.

1833 blev indsat stærke Jernstænger for Vinduerne i Gangene i de nederste Daarekister.

1834. 25. August udtaler Forstanderen, at han „ikke véd nogen Bestemmelse for de øvrige Udgifter ved afdøde Hospitalslemmers Begravelse, men at jeg har fulgt de Regler, som fandt Sted under mine Formænd, og derfor blandt andet har benyttet det kostbare Liigbærerlaug, da jeg ikke vidste Andre, som ville bortbære Liig for moderat Betaling.“

1835 gør Forstanderen atter Rede for Udgifterne ved Begravelsen af Liig, hvilke Udgifter maa have forekommet Direktionen for høje: „Kisten har jeg ikke kunnet faa bedre Kjøb“, skriver han og gentager saa ovenstaaende Forklaring om Liigbærerlauget. I et senere Brev opgives Begravelsesudgifterne for et Lem til 7 Rdl. 1 Mk. 9³/₈ Sk. rede Sølv.

1837 udtaler Forstanderen sig om et af Daarekistelekkerne, Peder Sørensen: „Hans Væsen er flygtigt, og hans Bevægelser meget hurtige, for ikke at sige urolige, ligesom han ogsaa er meget snaksom, saa at man jo vistnok deraf synes at kunne spore en Grad af Sindsforvildelse, dog ikke i den Grad, at han derved falder nogen til Byrde. — Han opholder sig derfor heller ikke i Selskab med de egentlige Afsindige, men gaar frit omkring i Gaarden, og da han gerne vil være beskæftiget og forlanger at sysselsættes, har jeg efter hans Ønske ladet ham deltage i en og anden af de Smaasyser, som kan forefalde i min Gaard og Have. Efter det Begreb, jeg efter hans korte Ophold her har

om ham, kvalificerer han sig ikke til Daarekisten, naar han kunde anbringes et Sted, hvor han idelig kunde være beskæftiget og staa under Kommando eller Opsigt.“

1837. Til Borgmester Tranberg¹: „Da jeg har opdaget, at Christen Samuelsen her af Ribe har fundet Adgang til Hospitalet og afhandlet Krøblingen Lagro-leth nogle Klæder og formentlig sviret med ham, tager jeg mig den Frihed at bede D. Velb. behageligen at ville ved Lejlighed kalde bemeldte Christen Samuelsen for Dem og advare mod ham sligt Forhold i Fremtiden.“

1837. 22. Juni. Skrivelse til Inspektionen. Forstanderen meddeler, at han hidtil har anskaffet det fornødne til Daarekistelekkerne; senest har han indkøbt en Del Lærred, som er paa Bleg, inden det benyttes til Skjorter, Særke og Lagener. Iøvrigt anskaffes der kun ubetydelige Ting, saasom et Par Sko eller Tøfler, enkelte Par Strømper m. v., en Skaal, en Ske, nogle Fejekoste o. s. v. Han forespørger, hvorvidt det forlanges, at han skal konferere med Inspektionen om Anskaffelse af enhver Smaating.

1837. 12. Juli. „Til Daarekisterne behøves 5 Sengetæpper og 6 Natskjorter. Jeg har forhen til Sengetæpper købt Hestedækkener; men da disse er tynde og skjøre og lader sig let plukke itu, har jeg denne Gang købt Rye og ladet Tæpperne sy saaledes, at et Stykke grovt Lærred bliver indsyet imellem 2de Stykker af Tøjet. Natskjorterne, som gjøres af Lærred, ere undertiden saaledes, at Ermerne kunne sammenbindes, hvorved de Vedkommende, som de ere bestemte til, hindres fra om Natten at sønderrive eller ituplukke deres Sengeklæder.“

¹ *H. G. Tranberg* († 1839).

1837. Den 30. December maa Forstanderen sende Inspektionen Efterretning om, at Marie Cathrine Christensen, som i Følge Stiftets Resol. af 27/12 1828 blev optaget i Ribe Hospital, har ladet sig besvangre. Han spørger, hvorledes der med hende skal forholdes.

1838 søger Forstanderen Approbation paa Anskaffelsen til Daareanstalten af 10 Stk. tykke Madratser af Siv, forfærdiget af et Lem.

1839 i Marts nedblæste Indgangsporten til Hospitalets Gaard under en svær Storm. Forstanderen indsender Overslag over Arbejdet ved Opførelsen af en ny Port, til hvilken han har taget Porten til Bispegaarden til Mønster.

1841. 4. April skriver Forstanderen til Inspektionen: „Det kan ikke nægtes, at Stuekonen Ingeborg Mortensdatter i Ribe Hospital har nogen Anhang til Drik, skjøndt dette ikke har havt Indflydelse paa det Arbejde, hun som en gammel Kone har udrettet.“ Forstanderen anfører det ønskelige i, at en anden Stuekone ansættes, og at den gamle, hvis gode Sider han iøvrigt dvæler ved, optages som Lem i Hospitalet med det Forbehold, at hun udvises, dersom hun fortsætter med Drikkeriet.

1842. 26. Marts bestemmes Spisereglement for Daareanstalten, over hvilken Bestemmelse Forstanderen udtaler sin Glæde „for derved at undgaa Uvedkommendes Kritik og Eftersnak.“

I April erklærer Forstanderen sig i Anledning af 2 Daarekamres Indretning til Arkiv.

I Juli skriver Forstanderen til Inspektionen:

„Det gør mig ondt, at jeg skal besvære Inspektionen med Klage over Oppasser Lars Sørensen ved Ribe Hospitals Daareanstalt. Han er en Person, som jeg

ikke ønsker at staa i Forbindelse med. Ulydig, fripostig og opfarende, i enhver Henseende modsætter han sig ethvert Arrangement, jeg til Hospitalets Bedste tror at burde træffe. Troer endog at kunne nægte mig Adgang til Daareanstaltens Locale ved at paa-beraabe sig, at Nøglerne dertil ere i hans Forvaring, — viser et upassende grovt Forhold mod mig, som om jeg var ham subordineret; forlader Daareanstalten uden Tilladelse ved foregivne Ærrinder i Byen, — og lader den anden tro Oppasser Peder Christensen imidlertid fungere. — Ej heller kan jeg rose hans Forhold i det Hele ved hans Stilling som Oppasser, saasom ved Tilsyn og Reparation af Lemmernes Klæder, hvorfor han dog faar aparte Betaling; ligesom hans egen Oeconomi ikke synes at staa i Forhold til Anstalten, forsaavidt han allerede har 4 Børn, for hvilke hans Kone maa anvende en Omhu, som nødvendigvis maa spille Tiden til at være ham behjælpelig med Tilsynet, — uden at tale om den Forstyrrelse, som Børnenes Samkvem med Lemmerne let foraarsager. — Med Stuekonen, der er en skikkelig, ædruelig og reenfærdig Kone, som tager sig med Omhu af de Skrøbelige, staar han i et spændt Forhold, og lignende Forhold viser han mod mine Tjenestefolk og alle, som han troer at staa under sig. — Jeg anser det for nødvendigt, at Oppasseren bør vise mig Ærbødighed og Lydighed efter sin Instrux af 10. September 1836 § 9. I Tvivlstilfælde kan han altid henvende sig til Inspektionen. At sligt Forhold ikke alene fortrædiger mig, men maa svække min Lyst til at bestyre Stiftelsen, haaber jeg, at Inspektionen vil indsee. I den Tanke, at L. S. bør ansee mig for sin nærmeste Foresatte, tillader jeg mig at henstille, om han ikke maa opsiges med 4 Ugers Varsel efter

bemeldte Instrux, da det ikke vil være vanskeligt at faa en anden i hans Sted for den ham tillagte Løn, eller om han maa gives en drøj Irettesættelse og Belæring for Fremtiden, at jeg kan sikkres mit Embedes Bestyrelse. Der kunde og være Spørgsmaal om, hvorvidt han burde udstrække sin Myndighed til efter egen Disposition over Hospitalets Lokale at have Værksted o. desl., forsaavidt det maatte distrahere ham fra hans egentlige Forretninger. Jeg forestiller, at det vilde gaa ordentligere til, naar jeg ved Siden af mig havde en Mand som Oppasser, jeg i Fortrolighed og efter fornuftigt Overlæg kunde afhandle det Fornødne (med). — Anledningen til det sidst forefaldne Optrin mellem mig og L. S. er et Værelse, som er bestemt for den anden Oppasser til Sovekammer, men som hidtil er brugt til Oplagssted for Halm og gamle Klæder. — Halmen kan henlægges i Ladebygningen, hvor Sand, nogle Klyne m. v., hvortil der ikke var Plads i Hospitalsbygningen, opbevares, og de gamle Klæder kunne godt henlægges i det store Locale, som er indrettet paa Loftet til Daareanstaltlemmernes Tøj. — Dette Værelse vilde jeg nu anvende til deri at hensætte nogle gamle Møbler, svage Hospitalslemmer tilhørende, som ikke bør staa i deres Opholdsværelse, og hvortil de bør have en nem Adgang. — Vi ere i Forlegenhed med Plads til Hensættelse af flere Ting, som upassende kunne hensættes paa Loftet, hvortil de gamle og svage Lemmer ikke kunne have Adgang, og hvor min Kornbeholdning og Viktualier m. v. opbevares. — Det Forslag har L. Sørensen med sædvanlig Myndighed villet modsætte sig.“

Lars Sørensen fratraadte Pladsen 1843. Hans Lejlighed i Hospitalet var i østre Fløj ind til Kirken.

7. September skriver Forstanderen til Inspektionen: „Med Forundring og Ildestemning har jeg modtaget Inspektionens Skrivelse af 3die dennes, hvori mig tilmeldes, at min Opsigelse af Beværtningen ved Daareanstalten ikke kan antages. — Vel sandt, at jeg en Gang i sin Tid havde paataget mig denne Forretning, men aldeles ikke i den Hensigt, at jeg vilde vedblive samme, om end Omstændighederne saaledes forandrede sig, at det blev mig aldeles umuligt, hvilket paa nærværende Tid er Tilfældet, da min Kone, som allerede er til Aars, er saa svag baade paa Legeme og Sjæl, og vil befinde sig slettere i den tilstundende Vintertid, ikke paa nogen Maade er istand til at have Opsigt med og forestaa Beværtningen i et Kjøkken, hvor der bestandig er Kulde og Træk. Jeg har desværre et altfor tydeligt Bevis paa den hendes Helbred nedbrydende Indflydelse, denne Syssel har medført, — og sørgeligt vilde det være, om hun derved skulde lægges i Graven. — Jeg vil desuden ikke tale om, hvor vanskeligt det falder mig for Penge at anskaffe de fornødne Victualier, som vistnok vilde falde en dertil oplagt Mand (!) lettere og overkommeligere; — ligesom en anden formodes til sin Fordel at kunne oeconomisere i en eller anden Henseende. Tillige kan jeg ikke tilbageholde min Ytring om Fødemidlernes forøgede Dyrhed og den Vanskelighed, hvormed de undertiden maa anskaffes; — hvilket, efter min Calcul, lader mig befrygte, at jeg ved at vedblive hin Forretning vilde paa- drage mig Tab, som jeg i min indskrænkede Forfatning med uopdragne Børn ikke kunde overvinde. Smaalige ere mine Indtægter, og der hører Kunst til at lempe disse efter Udgifterne.“

Forstanderen foreslaar saa, at der ansættes en Økonom.

1847 3. Marts ansættes Hospitalslem Jens Isak som Portner i Hospitalet. Døren lukkes om Aftenen, saa snart det begynder at mørknes, i Sommermaanederne Kl. 10. Døren maa ej oplukkes om Morgenen, førend det er fuldkommen lyst. Lemmerne maa være hjemme om Vinteraftener Kl. 9, om Sommeraftener Kl. 10 og ej forlade Hospitalet før Kl. 5. Om Natten maa ingen være ude af Hospitalet uden Forstanderens Tilladelse.

1862 1. Oktbr. rejste de sindssyge.

1867 29. Aug. vedtoges det af Hospitalsinspektionen, at Lemmernes saakaldte „Blomsterhave“ blev givet Pensionærerne til Urtehave.

Forstandere for Hospitalet fra 1774 til Nutiden:

Niels Ussing, f. 1739 ²¹/₁₂, Forstander fra 1774 ¹⁴/₁₂, † 1823 ²⁰/₁₀.

Peder Ramsing, f. 1768, Forstander 1820, † 1832 ¹⁹/₆.

Theodosius Ussing, Forstander fra 1832, † 1845 ⁴/₁₁.

Jakob Thorup, Amtstuldmægtig, Forst. fra 1845—1848, † 1876 ⁵/₆.

Peter Hansen Tvede, f. 1801, Prokurator, By- og Raadstueskriver, Forst. 1848, † 1857 ⁹/₁₂.

Anders Andersen, f. 1801, Stiftskasserer, Forst. 1858, † 1862 ²/₁₂.

Frederik Vilhelm Rosenvinge, f. 1822 ⁵/₄, Kammerassessor, Forst. April 1863, † 1910 ²⁵/₁₁.

Holger Jensen, Forst. siden 1911.

Biskop Tønne Bloch som Feltpræst i Aarene 1758—62.

Ved *I. T. Rohde*, Postekspedient i København.

Den for sin Dygtighed og Nidkærhed velkendte Biskop i Ribe Stift i Aarene 1775—86, Tønne Bloch (f. 1733, d. 1803 som Biskop i Fyns Stift), var som bekendt i Aarene 1758—62 Feltpræst ved de danske Afdelinger, der laa paa Grænsevagt i Holsten og en kort Tid stod paa Feltfod mod Russerne i Mecklenburg. I Landsarkivet for Sjælland findes en Protokol, betitlet: „Feldt Ministeriel Protokol. Begyndt d. 1. August af Tønne Bloch, Feldt Præst ved de i Holsteen kantonnerende Troupper“, og hvori han med fast og tydelig Haandskrift har indført alle de kirkelige Handlinger, han har maattet foretage ved det 3. Jydske Kyrasserregiment og desforuden i kortere Tid ved 1. Jydske Kyrasserregiment, Holsteenske Kyrasserregiment og Garden til Fods, nemlig Gudstjeneste, Vielser, Begravelser samt Navnene paa alle Kommunikanterne. Der gives her igennem et Bidrag til Personellet ved Regimenterne, der nok saa meget bestod af gode danske Karle fra Rytterdistrikterne som tyske hvervede. Som mangen dansk Soldat fandt sig en Brud i Ditmarsken, saaledes ogsaa deres Feltpræst, idet Tønne Bloch giftede sig med en Frøken Margrethe Hedevig Jebens fra Meldorf.

Tønne Bloch har dog ikke udelukkende holdt sig til at anføre sine kirkelige Forretninger, men giver tillige Oplysninger om Regimenternes Kantonnementskvarterer, Revuer og Personelforandringer. Da det imidlertid vil være altfor vidtløftigt at anføre alle disse, der ej heller kan paaregne almindelig Interesse, er nedenstaaende kun et ganske kort Uddrag, der vil give en Idé om, hvad der forefindes, og tillige et lille Indblik i en Feltpræsts Virksomhed i de Tider:

1758.

Efterat jeg den d. 16. Juni af Hans Maj. allernaadigst var kaldet og d. 28. af Biskop Harboe indviet til dansk Feldt Præst ved de Kongl. cantonnerende Troupper i Hertugdømmet Holsteen, blev mig

August 1.: Ved Lodtrækning i Hovedkvarteret Fride-
richsruhe hos hans Højfyrstl. Durchl. Hr. General-Feld-
Marchallen, Marggræven,¹ tildeelt det *Tredie Jydske*, da
General Lieutenant v. Beenfeldt,² Cuirassier-Regiment.

August 2.: Ankom jeg til bemt. Regiment og forefandt
det paa følgende Maade indkvarteret i Herskabet Pinne-
berg: *Staaben* paa Fridrichshulde, *Liv. Comp.* og Oberstl.
v. *Andrehsens*³ i Schennefeld og Suldorff, Oberst v. *Lüt-
tichaus*⁴ i Datum, Eggersted og Tesdorff, Oberstl. v. *Rot-
tenes*⁵ i Appen og Glynden, og Oberstl. Græve *Trampes*,⁶
Rittm. *Poulsens*⁷ og Rittm. v. *Knuths*⁸ i Hollen.

¹ *Frederik Ernst*, Hertug af Brandenburg-Kulmbach, f. 1703, † 62, var øverstbefalende for den danske Hær.

² *Hermann Friederich Beenfeldt*, f. 1688, † 1761, havde tjent sig op til Officer ved det danske Hjælpekorps i eng. og holl. Sold og var i 1758 Generallieuten. og Chef for 3. jydske Ryttergmt. Var Besidder af Lammehave.

³ *Johan Georg Andrehsen*, f. 1709, † 1787, afgik 1768 fra Regimentet og blev 1774 Generallieuten. Garnisonerede i Odense 1751 og i Fredericia fra 1753.

⁴ *Cæsar Læsar Lüttichau*, f. 1709, † 1787, afgik 1768 fra Regimentet og blev 1774 Generallieuten. Garnisonerede i Odense 1751 og Fredericia fra 1753.

⁵ *Frants Henrik Rottern*, † før 1763, Oberstlieuten. af Kavalleriet. Garnisonerede i Skanderborg 1741 og Horsens fra 1750.

⁶ *Friederich Christian Greve Tramp*, f. 1714, † 1779, afskedigedes 1767 som Oberst ved Dragonerne. Købte 1768 „Hovedgaarden“ ved Horsens for 10,000 Rdl.

⁷ *Carl Leopold Poulsen* (adlet *Leunbach*), f. 1719, † 1805, dimitteredes fra Hæren 1783 med Generalmajors Karakter.

⁸ *Joachim Friederich Knuth*, f. 172 . † 1760, Ritmester, garnisonerede 1752—60 i Horsens.

August 6.: Holdte jeg i J. N. min Indgangs Prædiken for Regimentet. Gudstjenesten blev af Mangel paa Kirker, da samme dels var betagne, dels for langt fraliggende, holdt under Telt. Førstprædiken Kl. 9. i Tesdorff for Lüttichaus Compagnie. Sidstprædiken Kl. 11 i Schennefeld for Staaben, Liv-Compagniet og Andrehsens.

August 28.: Mynstrede Regimentet for hans højf. Durchl. Marggræven ved Krugbonder, hvor jeg tillige maatte passere Mønsterbordet.

September 3.: Førstprædiken i Tesdorff Kl. 9. Efter Prædiken Communion, hvorved Regimentets egen nye Sølvkalk og Tallerken (som jeg efter Befaling havde besørget færdig i Altona og Compagnie Chefferne bekostet med 26 Rdl.) første Gang blev brugt.

September 3.: Fik jeg Ordre tillige at betiene Liv-Bataillonon af Liv Garden til Fods, som laa indkvarteret i den Flekke Wedel an der Elbe.

September 11.: Fik Ordre endnu tillige at betiene det Første Jydske, General Kaases¹ Cuirassierregiment, som laa indkvarteret i den Flekke Uttersen og omkring liggende Landsbyer.

October 20.: Ankom med Posten 100 danske Psalmebøger, som jeg havde foræret til det Tredie Jydske Cuirassier Regiment á 20 S. Stk.

November 17.: Blev denne Indretning gjort med begge Regimenters Gudstjeneste, at, siden Kirkerne overalt i Qvartererne vare om Søndagen saaledes betagne, at der ingen dansk Prædiken kunde holdes, blev Mandagen og de øvrige Søgne Dage fastsatte til Prædike Dage.

¹ *Henrik Bielke Kaas*, f. 1686, † 1773, General af Kavalleriet og Chef for 1. jydske Rytterregiment.

November 22.: Berettede i Meldorff Hr. Lieutenant Poul Levin v. Lüttichau¹ af det Tredie Jydske Regiment.

November 29.: Ankom Ordre fra Feld-General-Commissariatet, at jeg paa mine Reyser i Embeds Forretninger maatte nyde frie Vogn naar det var 1 Miil fra mit Qvarter, imod en maanedlig specificeret Attest.

December 11.: Holdt Parentation over og kastet Jord paa Velb. Hr. Lieutenant Poul Levin von Lüttichaus Liig i Meldorff Kirke. Han døde af Svindsot d. 3. December.

1759.

Januar 1.: Gudstieneste i Meldorff Kierke. Før og efter Prædiken opført Kirke-Musik af begge Regimenters Trompettere og Pauker-Chor.

Marts 1.: Ankom 150 danske Psalmebøger med Posten her til Meldorff, hvilke jeg havde forskrevet til det Holstenske Cuirassier Regiment. Stykket kom paa 1 Mk. 6 S.

Marts 7.: Ankom til begge Regiments Cheffer kongelig Ordre om Præste Offeret af Cavalleriet, $\frac{1}{3}$ lybsk Schilling af Rytterne og 1 lybsk Schilling af Under-Officeren Maanedlig.

Marts 17.: Trolovede i Barde Oberst von Leths² Rideknægt Lars Olsen med Oberstens Kokkepige Marie Lars Datter. Forloverne vare Vagtmester Junge for Brudgommen og Corporal Stolle for Bruden, begge ved Oberstens Compagnie.

¹ *Poul Levin Lüttichau*, f. 1735, † 1758, Søn af Generalmajor Wulf Caspar L., blev 1757 kar. Lieutenant. Garnisonerede i Fredericia fra 1754.

² *Matthias Leth*, f. 1704, † 1783, Oberst i holstenske Rytterregiment, blev 1774 Generallieut. Ejede Sanderumgaard.

Mai 28.: Berettede Regiment Cheffen Hr. Oberst von Lüttichau, der laa for Døden.

Juni 19.: Passerede begge Regimenter Revue for Hans Majestæt¹ paa Døglinger Heede, og gjorde derpaa adskillige Manocures.

1760.

Juni 5.: Rykkede begge Regimenter op af deres hidtil hafde Qvarterer i Syder-Dithmarsken for at marcher til de anordnede Revue-Qvarterer Nord og Ost for Rendsborg.

Juni 15.: Gudstieneste for det heele Holsteenske Cuirassier Regiment paa en Diehle i Neu-Büdelsdorff. Det jydskke Regiment vilde ingen Prædiken have.

Juni 21.: Reyste Hans-Majestæt tilbage til Rendsborg, hvor allerhøjstamme var ankommen d. 14. om Aftenen.

25.: Rykkede hvert Regiment ind i sine ordentlige Qvarterer i Syder-Dithmarsken.

1761.

Januar 19.: Begravede i Hemmingstedt Kirke med Parentation Velb. Hr. Lieutenant Christian von Beenfeld² af det Tredie Jydskke Cuirassier Regiment, gl. 17 Aar 5 Md. 4 Dage.

August 11.: Brækkede begge Regimenter op af Syder Dithmarsken til de anviste Revue Qvarterer i Amtet Rendsborg.

August 13.: Manocurerede begge Regimenter tilligemed Siællandske og Oldenborgske Cuirassier Regimen-

¹ *Frederik V.* f. 1723, † 1766.

² *Jørgen Christian Beenfeldt*, Søn af Generalitnt. Herman Friederich B., f. 1743, blev 1759 Lieutenant i 4. jydskke Rytterrgmt.

ter for begge vore General-Feld-Marchaller¹ paa Heden imellem Nien og Olde Jahn ved Veien fra Hohenwested til Kiellinghusen.

October 22.: I Prædiken taget Afsked med det Tredie Jydske Cuirassier Regiment, saasom samme havde faaet March-Ordre til at gaa til Apenrade og Løgum-Kloster Amter i Vinter Qvarterer. Jeg derimod fik Ordre til at blive tilbage ved det Holsteenske Cuirassier Regiment.

November 21.: Begravede med Parentation i Meldorff Kirke Velb. Hr. Nicolai Christian de Seve², Premier-Lieutenant ved Kammerjunker v. Numsens³ Compagnie. Han døde d. 15. henimod Middag.

1762.

Marts 28.: Brækkede Regimentet op af Dithmarsken med 75 Heste pr. Eskadron. De øvrige bleve tilbage i Dithmarsken under Commando af Hr. Lieutenant v. Rheinländer.⁴

Marts 29.: Marcherede til Itzehoe. Der kom Hr. General v. Leth til os og tog Commandoen.

Mai 30.: Gudstieneste for heele Regimentet i Rel-

¹ Den tidligere nævnte Hertug af Brandenburg-Kulmbach og Greve *Claude Louis St. Germain*, f. 1707, † 1778, kendt som den danske Hærs Organisator og øverstbefalende under Felittoget i Mecklenburg.

² *Nicolai Christian de Seve*, f. 1734, † 1761, blev i 1761 virkelig Premierlnt. Garnisonerede i Odense fra 1755.

³ *Christian Frederik Nummesen*, f. 1741, † 1811, Ritmester i holstenske Ryttergmt, senere Envoyé ved det russiske Hof, Direktør for Øresunds Toldkammer, Overhofmarchal og 1. Direktør ved det kgl. Theater. Døde som sidste Mand af Slægten.

⁴ *Philip Salomon Rheinländer*, † 1763, havde 1762 fra Underofficer svunget sig op til virkelig Premier-Lieutenant i holstenske Rytterregiment.

linge Kirke om Middagen Kl. 1. Og blev denne Gang efter Regiment-Cheffens Befaling gjort Begyndelsen med at lade Tavlen ombæres til Officerer og Ryttere. Indkomsten blev deelt imellem mig til Viin og Brød og Regimentets Forsanger.

Juni 28.: Passerede Regimentet Revue for Hans Maiestæt paa Heeden ved Eulensted.

Juli 21.: Brækkede Regimentet op, stødte udenfor Quickborn til det Tredie Jydske Cuirassier Regiment for at udgiøre General Maior von Schulenburgs Brigade, hvilke derpaa marcherede en Colonne ved General Major von Plessens¹ Brigade, begge under Hs. Exc. General Lieutenant von Rieppours² Commando til Uetzburg Marker, hvor vi leyrede os. Om Aftenen holdt tydsk Aftenbøn.

Juli 23.: Brækkede vi op, gik over den store Segeberger Heede og sloge Leyer paa Schackendorff Marker, $\frac{1}{2}$ Miil fra Segeberg.

Juli 26.: Brækkede Colonnen op igiennem Struckdorff, Niendorff, Munickhagen, Eckhorst og Stockendorff til Leyren imellem Rensefeld og Schwartau i Høystiftet Lübeck. Der forefandt vi Gen. Major von Schinckels³ og Gen. Major von Holcks⁴ Brigader.

¹ *Frederik Christian Plessen*, f. 1717, † 1783, Kommandør for Garden til Hest og 1774 kar. General. Ejede Godset Salzau i Holsten.

² *Frederik Carl Rieppur*, f. 1683, † 1781, blev 1774 General af Kavalleriet. Garnisonerede i Randers 1751 og i Odense fra 1755, hvor han døde.

³ *Niels Juul Schinkel*, † 1772, blev 1765 Medlem af Generalitetet og 1768 Generallieuten. til Hest.

⁴ *Christian Christoffer Greve Holck*, f. 1698, † 1774, afskedigedes fra Hæren 1765 og fik 1768 Karakter af Generallieuten. af Kavalleriet. Ejede Orebygaard.

August 14.: Skiltes Gen. Major v. Brockdorffs¹ Brigade fra os og gik til deres forhen hafde Cantonnerings Qvarterer. De 2 andre Brigader marcherede en Colonne til Leyren ved Uetzburg. Om Aftenen holdt Bøn paa Tydsk, og som det var den sidste Bøn i Marken, opmuntrede jeg Folket til den inderligste Tak imod Gud, der var gaet med os, havde udryddet vor Fiende (Keyser Peter d. 3.), viist hans Tropper tilbage og nu førte os uskadte tilbage med Fred.

¹ *Joachim Brockdorff*, † 1766/67, kar. Generalmajor; sattes paa Vartepenge 1763. Garnisonerede i Kolding 1751.

Den ulovlige brændevinsbrænding.

Af fhv. Højskoleforstander, nu Gaardejer S. *Alkærsig*,
Esmark, Vejen.

Det efterfølgende skulde, ligesom hvad jeg har skrevet om smugleriet ved Kongeåen, være en redegørelse, både for det historiske grundlag (lovene, forbudene) for brændevinsbrændingen og for denne selv. Materialet er for største delens vedkommende samlet for en snes år siden, dels fra arkiverne (love og retssager), dels fra folkemunde.

Under mine samtaler med ældre folk om disse ting, gærne folk født omkring 1820—30, enkelte endnu ældre, var der en ting, som især forundrede mig, nemlig det, at man slet ikke kendte til, ja ofte aldeles ikke vilde høre tale om, at brændingen var forbudt *før* 23. febr. 1843. Man mente, på én mand nær, at jeg måtte tage fejl.

Men lovene, og navnlig retssagerne, taler desværre tydeligt nok, hvor de gamles hukommelse svigter. Forbudene *var* der, og de var i 1843—45, da dette uvæsen endelig fik sit knæk, endog omkring 150 år gamle. En anden sag er, at enevælden ligeså lidt her som andre steder, ja endnu *mindre* end andre steder, kunde få sine love efterlevede, — derom turde den ovennævnte uvidenhed være et særlig stærkt vidnesbyrd. Og dog var meningen med disse love god nok, for så vidt som de *også* havde til hensigt at forhindre drikkeriet; men

udførelsen i praksis var for besværlig og ubehjælpssom, og befolkningen var for lidet oplyst.

Her i landet har *brændevin* været kendt ialfald fra midten af 1500 tallet, men først hen i Kristian 4.s tid bliver kendskabet til fremstillingen så almindelig, at adskillige bønder befattede sig dermed og holdt så gerne *smugkro* tillige. De store hære af lejetropper, som opstod i den tid, og som jo ikke mindst huserede i Danmark, fremmede både fabrikationen og drikkeriet i høj grad; og da enevælden blev indført, fandt man, at her var et godt skatteobjekt for den fattige statskasse, og som et sådant har brændevinsdrikningen været brugt lige siden. Meget er opstået og gået under i disse halvtredie århundreder, men brændevins-skatten har vi endnu! Det første århundrede så man den kun fra et pengesynspunkt; derefter begyndte moralske overvejelser at blande sig ind, som vi siden skal se.

Den første forordning om denne sag er af 25. apr. 1665, „om licente af brændevinspander og destillerkedler over al Danmark.“ Brænderiet er efter denne forordning fri næring, blot der betales en afgift af 2 rd. årlig for hver tønde kedelrum. I den anledning indføres *stempling af kedlerne*, et kontrolmiddel, som blev brugt fra nu af til 1887. Et andet „kontrolmiddel“, som indførtes ved samme lejlighed, og som virkede mer eller mindre lige til 1850, er *angiveriet*, der opmuntres ved løfte om belønning. — Men denne ordning må ikke have virket efter sin hensigt: at give penge i kassen, thi 4. juni 1689 bestemmes det, at brændevinstøjer må ikke benyttes „af bønder eller de som bøndergårde, boliger eller huse besidder“; for overtrædelse sættes en straf på 10 rd. mulkt. Herre-

mænd, præster, degne osv. kunde derimod brænde videre — og sælge til bønderne. Smugkroerne blev forbudt.

Men dermed er altså „den ulovlige brændevinsbrænding“ bleven til. At bønderne (med deres smugkroer) nemlig skulde anerkende denne tingenes tilstand, var vel nok for meget forlangt, og de må ialfald have fortsat brænderiet, thi 1734 kommer en ny forordning — og mange om samme emne ligger derimellem — der atter forbyder bønder at brænde, og hvis der 3 md. efter forordningens offentliggørelse findes brændevinstøjer hos bønder, møllere og husmænd, så skal der betales 6 rd. mulkt. Man må altså gå ud fra, at indenfor disse 3 md. var det lovligt at have et brændevinstøj, uagtet det ifølge mange love fra foregående år var forbudt! Men 1743 er det galt igen: „Må vi dog ugjerne fornemme, at denne vores allernådigste hensigt ikke haver nået sin fremgang, men at endnu ulovlig krohold samt bryggen og brænden et og andet sted på landet går i svang. Men på det sådan for vores intrader, købstæderne og landmanden selv højst skadelige handel dog engang (!) rettelig kunde vorde hemmet og afskaffet, så have vi“, osv. — Man kommer uvilkårlig til at tænke på, at nøjagtig 100 år efter kom en cancelliplakat, der førte til udlevering af 11000 brændevinstøjer! og man kan være vis på, at mindst 11000 var tilbage.

Men var der da ingen kontrol? Der nævnes i den sidste forordning, at brændingen er til skade for *købstæderne*. Ja det var også et hensyn, som regeringen tog ved denne skattepolitik, at brændingen og salget af brændevin skulde være en eneret — eller så godt som — for købstæderne; de undtagelser, der var, blev

efterhånden færre, og 1773 hørte de helt op på en enkelt nær. For at kunne våge over denne eneret havde borgerne, ved en forordn. af 1719, fået lov at eftersøge brændevinstøjer på landet, dog indenfor 2-mile grænsen og med politiets bistand. Denne sidste bestemmelse slår forordn. af 1734 imidlertid en streg over: „borgerskabet selv, ved magistraterne og byfogden“, kan foretage eftersøgningen; „dog haver borgerskabet ved inkquisitionen på sømmelig måde at omgås, uden bonden iøvrigt nogen skade enten på hans korn, jorder eller andet at tilføje“, hedder det i en forordn. af 1750. Men bonden var i virkeligheden i sådanne tilfælde temmelig retsløs, og der blev ofte faret hensynsløst frem. — Men udenfor 2-mile grænsen var der ingen kontrol. Ganske vist var både disse og andre told- og konsumtionsafgifter til tider *bortforpagtet*, og med ret til at eftersøge; der gøres flere forsøg med dette netop omkring 1700, men erfaringerne fristede ikke til fortsættelse, og den kontrol, som bønderne fra den side var udsat for — og som iøvrigt sikkert var anderledes skrap end både borgernes og politiets — kom kun til at virke for kortere tider og stødvis. Og så brændte man videre. Fra 1757 forsøger man så at lade herremænd og amtsforvaltere foretage en *razzia* efter brændevinstøj mindst én gang om året, på *én* tid, over en større strækning og efter forudgående hemmelig aftale. Det fundne brændevinstøj skal slås istykker; men allerede i 1773 tages denne bestemmelse tilbage, „da den ikke har nået sin hensigt“. Dette sidste forstår man så godt, — herremændene ialfald har neppe rørt sig af pletten i den anledning, de havde bøvlt nok med deres bønder iforvejen. Den gamle inkquisition — borgerens — bliver så istedet udvidet til også at omfatte landdistrikterne.

I forordningen af 1757 møder man iøvrigt for første gang et klart udtalt forsøg på direkte at modvirke drikkeriet. Hverken kromænd på landet eller kælder-mænd og brændevinsbrændere i byen må have bøn-der som *siddende* gæster, — mulkt 10 rd. og for hver af bønderne 1 mark. Disse sidste må heller ikke ud-skænke brændevin ved deres gilder, under mulkt af 10 rd. Alligevel måtte de nok købe brændevin hos kro-manden. Derimod måtte andre på landet, som havde privilegium på at brænde: „civile og militære betjente, proprietairer, forpagtere, præster og degne og deslige, *ikke* sælge til bønderne under 10 rd. mulkt og privi-legiet forbrudt.“

Nogle år senere ved en forordn. af 1768 gjorde man forøvrigt endnu et forsøg med *bortforpagtning*, denne gang af selve *retten* (ikke beskattningen) til at brænde brændevin. Hvert sogn blev delt i 1—3 dele, og hver del blev bortforpagtet for sig. Forpagteren har så eneret på brændingen i sin del og svarer ingen anden afgift end forpagtningsafgiften. Nu blev det altså ham, der skulde passe på de andre, — også at ingen brændevin førtes fra andre distrikter ind i hans! Det var jo en snild indretning, — man sparede betjentene og kunde tage afgiften som ren indtægt. Men det vil næppe overraske nogen, at det ikke virkede efter hensigten; allerede ved forordningen af 1773 må man erklære pas. „Vi Chr. 7. — — gør vitterligt: At som vi med megen mishag have erfaret, hvorledes vores landsfaderlige hensigt til at hemme utilladelig brændevinsbrænden på landet udi vort rige Danmark og hindre den deraf flydende, vore kære og tro undersætter skadelige, mis-brug af overflødig brændevinsdrik, hverken ved forrige derimod gjorde anordninger, eller formedelst de udi

senere tider indrettede forpagtninger af brændevinsbrænderiet på landet har været at opnå, men at samme tværtimod til sædernes mærkelige fordærvelse, vores consumptions intraders forringelse og skade for det almindelige langt mere sig haver udbredt og taget overhånd, så have vi — osv.“ — forordn. af 1768 ophæves, og de gamle bestemmelser med enkelte nye sættes i kraft.

Samme år, 1773, blev omsider alle privilegier hævet, — det var vel, med den begyndende stærkere retfærdighedsfølelse, bleven umuligt at fastholde alle disse — tildels urimelige — undtagelseslove for bønderne alene. Man får 8 dages frist til at aflevere brændevinstøjerne, som, hvis de er af kobber, betales som gammelt kobber med 24 sk. pr. pund. Men 1776 klages der over, at denne forordn. „ikke overalt har haft den behørig virkning“, og der bliver nu sat en ny afleveringsfrist på 4 uger, og *derefter* skal gives meget højere mulkter for ulovlig brænding, idet man nu kommer op på 30 rd. for bønder og 60—100 rd. for folk udenfor bondestanden, og disse mulkter bliver nu anvendt helt til 1845. — *En* ret ejendommelig undtagelse er der dog fra disse privilegiers inddragning, nemlig for *hedenybyggeres* vedkommende. Ved en forordn. af 1723, fornyet 1751, var der givet nybyggerne i Lundenæs og Bøvling amter (nuv. Ringkøbing amt) visse friheder: skattefrihed i 20 år, tiendefrihed og — ret til brændevinsbrænding og krohold. Den samme ret fik senere „kartoffeltyskerne“ og havde den endnu i 1830'erne.

Privilegiernes inddragning betød dog langt fra en „mildere kurs“; tværtimod. Ved forordn. af 1773 blev husbonden (herremand, præst, selvejer) gjort ansvarlig

for fæstebondens bøder: kunde eller vilde vedkommende ikke betale, så skulde husbonden; men til gengæld fik han ret til at lade bonden arbejde for sig for 16 sk. daglig, indtil bøden var afbetalt! Endvidere kunde bønderne fra nu af ikke sone gentagelsestilfælde med bøder, men skulde idømmes 3—6 md. fæstningsarbejde! Denne nye uretfærdighed blev først hævet 1840. — Værre er dog nogle bestemmelser i forordn. af 1776 om *modstand* mod eftersøgning (af brændevinstøj). Når betjentene har udtaget vidner på, at der er gjort modstand (passiv eller aktiv), så skal amtmanden lade befolkningen forhøre, „men vil ingen udlægge samme skyldige, skal tvende af byens vederhæftigste gårdmænd . . . straks arresteres og forblive udi arresten, indtil de haver navngivet de skyldige, og af disse skal da to eller flere efter lodkastning (!) dømmes til fæstningsarbejde på et eller flere år efter sagens beskaffenhed.“ Når der dernæst tilføjes: „skulde der atter møde modstand, når de tvende gårdmænd skal arresteres, så kan amtmanden rekvirere militær hjælp i nærmeste garnison“ — så vidner det om, at man kendte den forbitrelse, hvormed man i byen eller sognet vilde se på en sådan arrestation. Mærkeligt er det, synes man, at sådanne bestemmelser kunde indsættes i lovene i en tid, som ellers gjorde så meget for at fjærne de bestående uretfærdigheder overfor bønderne. De bliver endda *gentaget* i forordn. af 2. aug. 1786, to år før stavnsbåndets løsning, og de blev gældende lige til 1845! Det er ganske vist tvivlsomt, om en sådan lodkastning — der minder om 30 årskrigen soldaterjustits — nogensinde er iværksat, men det er ialfald ikke lovens skyld; ordene *stod* der, og der blev også gentagne gange dømt efter dem, — med den

udvej åben, at bønderne kunde fri sig ved ed. (Se sagen fra Askov 1782: „Fra Ribe amt“ 1903).

Men sagen er vel, at hele embedsstanden er forbitret over den stædige og ufornuftige modstand, som bønderne, så langt tilbage man véd, har vist i denne sag. Og de, der dømte mildere, fandt vel, at det hørte med til bøndernes opdragelse til nyttige borgere, at de blev vænnet fra brændevinen; så måtte man finde sig i, at der foreløbig måtte bruges hårde midler. På dette punkt ialfald var regeringen ikke human, men ganske gammeldags hårdhændet. Og at det var meningen, at man nu vilde have ende derpå, ses tydeligt af de tre forordninger, som med korte mellemrum: 1773, 1776 og 1786, indførte skarpe forholdsregler og hårde straffe. Den sidste, som nu blev grundlaget for disse sager lige til 1845, lempes ganske vist noget på selve inkquisitionerne, *men ikke på straffene.*

Og så hjalp det alligevel ikke, ialfald ikke straffene. Om det kunde have hjulpet nu, d. v. s. om befolkningen ret hurtigt var kommen så vidt i oplysning, at den kunde og vilde forlade en grim gammel vane, er måske endog tvivlsomt, — ialfald fik man det ikke at se. Thi nu kom krigen og al dens elendighed og fattigdom, som ikke gav fremgang for ret meget. Og først da folkets råd hen i 30'erne samledes i stændersalene, så blev også *dette* spørgsmål på ny draget frem, denne gang af folket selv og under helt nye og andre synspunkter.

1820—30'erne var i mange måder en ond tid i Danmark. Fattigdom og demoralisation åd sig ind allevegne; smugleri og underslæb af enhver art tiltog

i uhyggelig grad. Dette gælder også den ulovlige brændevinsbrænding. Den fornemste årsag hertil er utvivlsomt *de lave kornpriser*. Når en tønde byg, havre eller boghvede, som her mest var tale om at bruge, i disse år kostede fra 2 $\frac{1}{2}$ til 5 kr., og man tilmed skulde fragte det ad lange og dårlige veje, før man nåede købstaden, så kunde det langt bedre betale sig at fodre det op end at sælge, især da man *også* var bleven opmærksom på, at jorderne trængte til mere og bedre gødning. Og de dyriske produkter, smør, flæsk og kød, var heller ikke faldet nær så stærkt i pris som kornet. Og her gør nu den betragtning sig gældende — den være så rigtig eller gal — at *spølet* var lige så godt at fodre med som kornet, og nogle mente det var bedre. Man kan møde denne opfattelse atter og atter, både i småskrifter og i stændersalen, og de gamle „brændevinsbrændere“, jeg har talt med, havde den alle som én. Men så kunde man jo lige så godt, eller bedre, tage brændevinen fra først, thi den havde man altså for ulejligheden! Og så brændte man løs. Vel næsten hver eneste gård — ialfald i Jyllands magre egne — havde sit brændevinstøj, hat og piber nu som oftest af pottelér, og kunde man ikke selv bruge al brændevinen, så kunde den jo sælges til de mange småfolk, som ikke kunde brænde.

Og regeringen så til. Man vidste, hvad der foregik, men den almindelige slaphed gjorde, at der ikke blev grebet ind af betydning, måske nænnede man det heller ikke; kunde *det* bøde lidt på den store fattigdom, så måtte øjnene lukkes. Det forstår sig: når en eller anden „interesseret“, en købmand eller brændevinsbrænder kunde angive, at der og der skulde der i morgen brændes brændevin, så måtte betjentene være

ham følgagtige; men da man vidste, at de styrende var ligeglade, så var det kun med uvilje, og der kom derfor kun sjældnen noget ud deraf. *Bestikkelserne* spillede også en stor rolle her. De var i disse år efterhånden bleven så almindelige overfor den elendig lønnede embedsstand, at de næsten var *lovlige*, og et eksempel fra 1828 viser, at man ialfald på landet anså dem derfor. Det kom op ved et rent tilfælde — en almuesmand røbede det i god tro for kong Frederik 6. selv — at der i Salling årlig blev opkrævet en „brændevinsskat“, som gennem sognefogderne (!) blev sendt til konsumtionsforvalteren i Skive, naturligvis under den forudsætning, at så måtte der ikke visiteres. I den stil viste det sig, at det havde gået en 20—30 år! Det var også ganske almindeligt, blev der nogle år senere påstået i stændersalen, at man hævdede en slags „assurance“, — var en eller anden uheldig, så blev mulkt og andre omkostninger af sognefogden pålignet gårdene i byen eller sognet.

Der trængtes stærkt til en forandring; enten måtte man frem eller tilbage. Og brændevinsbrændingen og hvad dermed hang sammen — grænsetolden og accisen — var da også de ting, som optog sindene aller stærkest i stændersalen, især da i den Viborgske, — når en af de deputerede i 1840 bemærker, at „der gives næppe nogen sag, der mere alsidig er gennemdrøftet her i salen end den nærværende“, så viser figura, at han har ret, thi i stændertidende fylder det mange tusinde spalter, en komitebetænkning fra 1836 alene 34 spalter. Det er også denne endeløse drøftelse, som varede i 10 år, der er skyld i, at alt endnu længe fik lov at gå i den gamle skure.

I Roskilde stændersal er det mest brændingens og

afgiftens *reform*, der drøftes; men i Viborg er man på dette punkt, som paa adskillige andre, mere radikal; her vil man i førstningen have afgiften helt *afskaffet* og brændingen givet fri, for det meste i forbindelse med ophævelse af den meningsløse toldgrænse ved Kongeåen. Tabet for statskassen tænker man sig erstattet derved, at den afgift, som *for tiden virkelig kommer ind* af de jyske brænderier, forandres til en kvartåls eller årlig afgift af hvert brændevinstøj, eller endnu bedre: at denne sum fordeles på hartkornet, så er alt posekiggeri og snyderi forbi med det samme. I 1836 kom herom 6 forslag, 1838 14, 1840 12, og det er ofte bøndernes ordførere, f. eks. herredsfoged *With*, møller *Wulff*, møller *Søren Thøstesen*, gårdmand *Ole Kirk*, der enten fremsætter dem eller ivrig deltager i diskussionen. Og når disse folk *kan* føre ordet, hvad ialfald de her nævnte kan, så er der den mærkeligste og morsomste forskel på *deres* betragtninger og argumenter, som har rod i det daglige liv og de praktiske forhold, og på dem, der kommer fra embedsmænd og lign., der altid har et mere doktrinært præg. Og bøndernes grunde var ikke altid lette at komme uden om. Der var ikke meget at sige til det, når de gang efter gang gør gældende, at avlen er deres egen, og de må have ret til at anvende den, som de finder det bedst og fordelagtigst, når de ellers svarer, hvad de skal. Den ret er naturlig, og derfor „har smugbrænderierne på landet heller aldrig været udryddede, og de har, om jeg så må sige, en slags hævd for sig.“ Og „kreaturene kunne ikke let fedes i den grad på anden måde, som ved spølet, som også giver fortrinlig gødning.“ I diskussionen om toldgrænsens ophævelse siger Ole Kirk: „Striden er opstået ved, at der er

nægtet bonden en ret (til brændevinsbrænding), som han burde have. Men er dette så, så synes det dog besynderligt, at den, som *indsmugler* det produkt, som det er forbudt landmanden at frembringe af egen avl, ikke skal være undergivet nogen mulkt.“ (Der er her tale om købmænd, som køber indsmuglet brændevin, og som ofte var de *virkelige* smuglere.)

Alligevel trak bønderne og deres fortalere det korteste strå. De havde, kan man sige, været for radikale. Den påstand, de gik ud fra, at regeringen måtte være fornøjet, når den fremdeles fik det *nuværende* beløb ind, var jo nemlig ganske uholdbar, idet alle, også bønderne, vidste, at dette beløb var en elendig brøkdæl af det, der ifølge lovene *burde* komme ind. Hvor galt forholdet var, og at det var langt værst i Jylland (og især Vestjylland), bliver også åbenbart under disse diskussioner. Ganske vist er tallene meget vaklende, nogen for alle tilgængelig statistik var der jo ikke, men de peger alle den samme vej: at brændevinsskatten bliver omgået, så det forslår, dels ved smugleri og dels ved smugbrænderi, men dog langt mest ved smugbrænderi. Resultatet synes at være, at der bruges 24 mill. potter brændevin i „det egentlige Danmark“, deraf de 12 mill. potter i Jylland. Men i samme landsdel er der kun betalt afgift og told af 2,8 mill. potter, medens 3 mill. potter regnes at være indsmuglet og 6,7 mill. potter smugbrændt! Det lyder slemt, men ikke urimeligt, thi da der i 1843, som vi skal se, blev afleveret 11,000 brændevinstøjer, så regner man ikke for højt, når man påstår, at et lignende tal var tilbage, og da får vi kun ca. 300 potter på hvert brændevinstøj årligt, hvad der ingenlunde er noget højt tal, når der gerne blev brændt 1—2 gange om måneden.

Og tallet bliver endda betydeligt mindre, thi meget blev smugbrændt i byerne. Man regner i stændersalen, at mens der i Jyllands bybrænderier (af lovlige landbrænderier var der 1840 kun 16) betales afgift af 1,8 mill. potter, så er der i virkeligheden produceret 2,7 mill. — dels i de lovlige brænderier, som altså også snød, og dels i smugbrænderier. Det hedder drastisk i en af forhandlingerne (1838): „Man kunde påvise købstæder, hvor der gives handlende, som intet brænderi have, intet brændevin købe af byens brændevinsbrændere og intet lade fortolde, og som dog sælge mere brændevin end nogen af disse.“

Hvis skatten skulde vedblive at bestå, og det går så godt som alle ud fra, kunde regeringen altså slet ikke forhandle på det af bønderne og deres fortalere opstillede grundlag, og det indså man tilsidst også selv. Man kunde have så helt ret i sin kritik af „de love, som staten ikke formår tilstrækkelig at overholde“, og „de defraudationer, som ikke kunne forebygges“, og som derfor „frembringe misnøje og ringeagt hos undersåtterne“; men regeringen vilde ikke høre det, og den kunde ikke modtage de foreslåede forandringer. Det gik med disse forhandlinger som med de fleste: deres indflydelse på lovene blev meget ringe; deres væsentligste betydning, men den var heller ikke ringe, var at vække interessen for offentlige sager.

Men foruden dette var der også noget andet i vejen for forslagernes fremgang — noget, der så at sige *indefra* slog forslagsstillerne våbnene af hænderne, nemlig *frygten for drikkeriet*. Det var slemt nok iforvejen, der trængtes *hårdt* til en forbedring, men hvis brændevinsbrænding blev almindelig tilladt, kunde man snarere frygte en forværring.

Og da sagen nu havde været behandlet i stændersalen i fire samlinger: 1836, 38, 40 og 42, og det ikke førte til noget, og smugbrændingen ovenikøbet syntes at få ny fremgang på grund af den tiltagende kartoffelavl, så tabte regeringen tilsidst tålmodigheden og gik sine egne gammelkendte veje. Og takket være den stigende oplysning og samfundsfølelse, opnåede man dog denne gang en lille smule. Den 23. febr. 1843 kom en placat, som gav en frist for aflevering af brændevinstøjerne indtil 1. maj; derefter vilde der blive gået strengt frem efter lovene. Der er bleven sagt, at man fik redskaberne erstattet, når man afleverede; i placaten står dog kun, at man kan „hænlægge dem uden omkostninger under told- og konsumtionsvæsenets forvaring, indtil de kunne finde afsætning.“ Man gjorde alt — ifølge stændertidende — for at få placaten til alles kundskab, og nu lod det sig vel også lettere gøre end før. Måske har da også dette sin del i det forholdsvis gode resultat, at der, som før sagt, blev afleveret alene i Jylland 11,000 brændevinstøjer, og det tør vel antages, at dette tal vilde øges endel, når også de redskaber blev talt med, som nu blot blev lagt tilside og ikke brugt mere. Utvivlsomt er det da også blevet bedre. Men af forhandlingerne i stændersalen og af de nu igen — især efter 1. maj — opdukkende *retssager* ser det rigtig nok nærmest ud, som det blev værre, thi opmærksomheden, både hos befolkning og embedsmænd, er bleven stærkere vakt end nogensinde før. Det gælder ikke mindst i stændersalen i Viborg, da regeringen i 1844 kom med et nyt lovforslag, som fastsatte meget strenge mulktter. Imod dem blev der rettet en ret hård og bitter kritik, men derved blev det, — noget posi-

tivt kom der heller ikke denne gang ud af forhandlingen, og regeringen gik da frem efter sit eget hoved. Loven, der kom 14. maj 1845, er bleven rensset for de meningsløst uretfærdige straffe fra slutningen af 18. årh., men til gengæld er mulkten stærkt forhøjet, mindst 100 rd., og den kunde stige til 200. Det er jo ikke for meget sagt, at det svarer til mindst 1000—2000 kr. nu. Også på anden måde ses det, at nu er det alvor, at man vil have en ende på uvæsenet. Såsnart der f. Eks. er mindste tegn på, at der kan være brændt brændevin i gården (eller måske i nabogården), så skal alle i gården forhøres.

Endel *inkquisitioner* og *retssager* er selvfølgelig — som før antydet — følgen af den større iver fra opsynets side. I en protokol fra Aalborg er anført 16 *inkquisitioner i 1843* (efter indultens ophør 1. maj), 2 i 1844, 5 i 1845, 1 i 1846, 2 i 1847 og 3 i 1848. D. v. s. der er nok foretaget mange flere undersøgelser, men endel — og de fleste — har været forgæves. Man besøgte f. Eks. 28. marts 1843 (*før* indultens ophør) 17 steder, hvoraf kun 2 med et resultat og endda et kummerligt. Det ene sted fandt man en „hat“, hvorpå der endnu sad dejg, men manden vil ikke indrømme, at den er brugt til brænding, og han vil ikke betale mulkten. Det andet sted fandtes en kobberpibe i en dragkisteskruffe i storstuen, men manden har ikke vidst, at hans kone gemte sligt, og han ser sig ikke istand til at betale mulkten. Der er vel sagtens i disse to tilfælde fulgt en retssag efter. Men det hændte naturligtvis, at man var heldigere, især når en *angiver* havde været på spil, som vistnok er tilfældet i følgende sag. „Og indfandt man sig da (med politi, for husundersøgelsens skyld) hos gårdmand Lars Niel-

sen i Lindholm i hvis bryggers forefandtes et complet brændevinstøj i fuld gang, bestående af kobberhat, dæksel og piber samt en svaletønde. Manden, Lars Nielsen, var tilstede og erklærede sig villig til at betale den anordnede mulkt, 30 rd., og kedelen med 12 rd. (tøjet konfiskeres naturligvis, men kedelen, som jo altid er grubekedelen, købes gerne tilbage), hvilket af toldvæsenet blev antaget, og blev de 42 rd. af kaptejn Holm imodtagne, ligesom også de forefundne apparater blev ituslagne og medtagne. Forretningen sluttet.“ En sådan undersøgelse efter angivelse kom gerne tidlig om morgenen eller sent om aftenen, ialfald helst når det var halv eller helt mørkt.

Retssagerne ser ifølge sagens natur noget anderledes ud — her er det jo ikke sagens tilblivelse, men dens afgørelse, man er vidne til. Som eksempel kan nævnes nogle fra $^{11}/_4$ 1843 til $^{18}/_6$ 1846 i Bølling og Nørre herreders domsprotokol. Det ses af disse, at indtil indultens ophør, 1. maj 1843, har man faret overmåde lempeligt frem, og det var i den tid vistnok vanskeligt for toldvæsenet at få noget ud af en sag. — Toldvæsenet er 11. apr. 1843 kommen til Brosbøl kro for at se efter bissekræmmere og har da truffet kromanden ifærd med at skjule sit brændevinstøj bag et dige, og nu vil man have det konfiskeret og manden idømt mulkt. Men retten vil ikke give toldvæsenet medhold. Man holder sig i den anledning til placatens ord, at den som inden 1. maj *skiller* (understreget) sig af med sit brændevinstøj, skal være fri for straf. „Ligesom nu heraf følger, at den blotte besiddelse af sådanne redskaber ikke kan pådrage straf i den givne frist (!) således skønner retten ikke, at den omstændighed, at besidderen har søgt at skjule disse

redskaber for inkvisitor, kan bevirke, at han bliver strafskyldig.“ — „Der er megen grund til at antage, at lovgiveren har taget hensyn til, at der kunde gives mange, som ikke ønskede bekendt, at de har været i besiddelse af sådanne ulovlige redskaber, og netop derfor undladt at befale, at besidderen skulde aflevere dem til nogen inkvirent, men blot befalet, at han inden den givne frist skulde *skille* sig ved dem, enten det skete åbenlyst eller hemmelig. — Idet den skete anholdelse derfor må anses for ubeføjet, vil tiltalte blive at frifinde og kendt berettiget til at få det anholdte tøj tilbageleveret.“

Denne, man kan nok sige velvillige dom, får en ikke ringe betydning, idet i den følgende tid flere frikendes med henvisning til den, f. Eks. Mads Mikkelsen i Grønborg. Men da Maren Jensdatter i Stavning vedgår at have *brugt* sine redskaber, bliver hun ganske vist dømt, og skolelærer Eske Christensen i Houen får en mulkt på 10 rd. for flere steder at have meldt toldvæsenets komme.¹

Men eftersom der altså åbenbart er en modsætning mellem toldvæsenets og rettens opfattelse af sagerne, så synes regeringen heller ikke dennegang at have været heldig med at give loven en klar og forståelig form.

Da den nye lov af 14. maj 1845 var kommen, bliver der jo dømt efter den. Og ligeså lemfældig der

¹ I en indberetning fra toldvæsenet i Thisted af 8. jan. 1792 hedder det: „Det er vanskeligt at træffe nogen som brænder, af den årsag, at bønderne er så enige, at såsnart de ser mere end én vogn her fra Thisted, er de straks i bevægelse og ved ridende og gående folk, som ses at fare stærkt og hastigt afsted, formodentlig sendes bud fra den ene til den anden, så når der bliver inqvireret et sted, så er alle ting forbi.“

før er gået tilværks, ligeså streng og nøjeregnende er man nu, og det var vel også meningen. — En kone i Debelmose får en mulkt af 100 rd., landvæsenscommissær Baden ligeledes, skønt hans brændevinstøj er ganske ubrugeligt og ovenikøbet fundet *før* 14. maj. Men det gøres her gældende, at han er kongelig embedsmand og må derfor dømmes strengere. — En mand i Borris får samme mulkt, 100 rd., skønt vidnerne i retten har erklæret, at det konfiskerede tøj er *ubrugeligt*, og en mand i Brejning ligeledes 100 rd. blot for et trædæksel, som *kunde* bruges ved brændevinsbrænding.

I denne sidste sag har man dog vist været *for* nøjeregnende. Og det samme gælder sikkert i en sag mod en mand i Fjilstervang. Det hedder nemlig i motiverne til dommen: „Endskønt det må antages godtgjort, at den (en brændevinshat af sort ler) i længere tid har været anvendt til at samle urin i og således ubrugelig til brændevinsbrænden i den stand, hvori den blev forefunden, så må det dog, efter de anførte vidner og efter den af bestyrelsen for den polytekniske læreanstalt afgivne erklæring (!) antages, at den *kunde* sættes i den stand, at den til brændevinsbrænding er brugelig. Tiltalte må derfor anses for“, o. s. v. Mulkten bliver dog kun 30 rd., da den uhyggelige hat er funden *før* 14. maj 45.

Men iøvrigt lider det nu mod slutningen, både med brændevinsbrændingen og smugleriet. Mange ting bidrager dertil: den stigende oplysning, de større kornpriser, den bedre samfærdsel, vel også noget den strengere og alvorligere fremgangsmåde fra regeringens side. Og endelig de alvorlige oplevelser 1848—50, som lærte vore bønder for første gang at se ud over

gårdens og sognets snævre grænser. — Der brændes vel endnu endel i 50'erne, men hen i 60'erne synes den ulovlige brændevinsbrænding ialfald at være fuldstændig forsvundet, efter at dette uvæsen har plaget vort folk i 200 år.

Efter denne oversigt skal her nu tilsidst, efter deltageres fremstilling, fortælles lidt om den ulovlige brændevinsbrænding i mands minde, det vil nærmest sige i 40'erne. Kilderne er seks kvinder og to mænd, alle fødte i tiden 1804—40 (man huske, at stoffet er samlet for 20 år siden). Deraf 1 fra Verst, 2 fra Bække, 2 fra Tistrup og 3 fra Faster. Måske må jeg tilføje, at de to mænd og ialfald to af kvinderne var overordentlig dygtige og klare — og tillige overensstemmende — i deres fremstilling.

1. *Forskellige oplysninger.* Før forbudet kom i i 1843, var der ingen, der tænkte på, at der var noget ulovligt i brændevinsbrændingen, og om det var et kobbertøj, man havde, så havde man det pænt pudset og sat op f. Eks. på en hjørnehylde i køkkenet. En meddeler, hvis bedstefader var sognefoged, mener, at herredsfogden og hans fuldmægtig ofte så brændevinstøjet i bedstefaderens gård, og der var i hvert fald aldrig tale om at skjule det.

I enkelte gårde, hvor de var stærkt inde på fedning, brændte de ofte 5—6 gange om måneden, og de måtte da selvfølgelig sælge det meste af brændevinen, så det hele nærmede sig til et virkeligt brænderi. Færgemanden i Borriskrog, som tillige holdt smugkro, fik f. Eks. al sin brændevin fra en gård i Faster, han gav 10—12 sk. for potten. Almindelig

brændte man dog kun én gang, højst to, om måneden, og ikke så få steder endog kun til højtiderne. Det blev betragtet næsten som en ulykke for dem, der fedede, da forbudet kom, thi det var en almindelig opfattelse, at spølet var endnu bedre at fede med end korn, og ialfald vilde svin og kreaturer hellere have det. Brændevinen ansås for ren netto indtægt og gav dog mange penge i årets løb. Derfor var det også de fleste, der fortsatte, trods forbudet, og „det var jo da også noget sært noget, at man ikke måtte bruge sit korn, som man vilde og kunde bedst.“ Der var da heller ikke så få af dem, der *havde* afleveret tøjjet, som igen begyndte at brænde, idet de anskaffede hat og pipe af sort ler.

Men kontrolørerne blev jo mere pågående efter 1845, end de før havde været. Alligevel var det sjælden, at der blev taget et brændevinstøj, og skete det, så blev der snakket om det i lange tider. Engang var de i Hunderup, og da blev der en masse korn trådt ned, men det var nok det eneste, der kom ud deraf. Og det er endda den eneste gang, såvidt meddeleren husker, at det har været nærvædet en anholdelse. For det meste *var* man underrettet iforvejen, — den førnævnte sognefoged blev af og til spurgt, om han snart ventede fremmede, og hvis han så sagde: nej, det véd jeg ikke af, så var man rolig lidt igen, men sagde han: jo, det kan godt være, det véd jeg ikke så lige, ell. lign., så vidste man besked. Kom kontrolørerne så, så blev der bagt en god flæskepandekage med gode dramme til, og imens gik der bud til dem af naboerne, som brændte brændevin, — ja det var såmænd ikke så sjælden, at det var først, når kontroløren kom, at man selv skulde til at have tøjjet puttet,

enten under en masse halm i laden — for kontrolørerne havde jo *søgere* med — eller i en kartoffelkule, i en kæmpehøj, eller endnu bedre: det blev lagt under brinken i en sandgrav, og en mængde sand skubbet ned over. Dog også her kunde søgeren finde det, når den blev brugt *for alvor*, og var det sådan „en skajl kæl“, man var ude for, så var det nu det sikreste at spænde for i en fart og sende en pålidelig mand *ud at køre* med sagerne. Så fik „hundene“ ret en lang næse. Men det var de jo også så vant til og for det meste forberedt på. Og de vidste jo så godt, at flæskepandekagen var en „påskønnels“, en „fjedtmikkel“; men efter 1845 nyttede det ellers kun sjælden at prøve direkte bestikkelse. Før den tid var det mere almindeligt. Da Jens Bjerg i Strandby under indulten i 1843 på konsumtionskontoret i Løgstør afleverede et kobberbrændevinstøj, udbrod forvalteren: Jamen Jens Bjerg, hvordan har De da kunnet have sådan et dejligt kobbertøj i fred? Men Jens Bjerg svarede: A hår somtier gién en sulten hund en bej brø'! Det var nu heller ikke nemt at være kontrolør, — var han for sløj, så blev han ikke regnet for noget, hverken oppe eller nede, og var han for ivrig, så skulde man nok sørge for, at han *ret* blev til nar. Engang kom en kontrolør, vistnok efter angivelse, til en gård i Hodde med to betjente og en politimand; det var ikke lykkedes at få tøjet skjult, og noget „trakte-ment“ vilde kontroløren ikke høre tale om. Bedst som man så parlamenterede inde i gården, hørte man en vogn „som lyssen og torden“ køre ud ad en markvej. De to betjente blev sendt bagefter, begge til hest, og imens gik kontroløren op i storstuen med politi-betjenten, og der lykkedes det at opholde dem, til tøjet

var skjult. Et andet sted kom en kontrolør farende ind i bryggerset. „Hvor er brændevinstøjet?“ spurgte han pigen, som stod der. „Vi har ingen“. „Jo vist, jeg véd da vel, at I har både hat og piber og dæk!“ Men pigen var ikke ueffen — eller hun var godt instrueret, — for han fik det svar: „Jow de hår vi osse, men dem browwer vi ett te brændvin; æ pivver dem røger vi aw, æ hatt' få vi o wo hue, å æ dækner legger vi o wo hæst!“ Så kunde han gå med den besked.

Der var jo meget drikkeri dengang, men om hjemmebrændingen egentlig gjorde det værre, mener de gamle meddelere, er tvivlsomt. At hver mand *skulde* være fuld, når han kom hjem fra marked eller en anden handelstur, var givet, men det var sjælden, at nogen drak sig fuld hjemme. Derimod førte hjemmebrændingen med sig, at også *kvinderne* drak, måske ikke nær så meget som mændene, men alligevel blev ikke så få af dem forfaldne. Der er nævnt et par eksempler på, at man måtte have brændevinen låset inde for den gamle kone i huset, og om en anden fortæltes der, at når „kobberdråberne“ under brændingen begyndte at komme, så kom hun listende med en trepæglflaske og tiggede for at få den fyldt. Fra Vilslev er fortalt følgende: En ældre, meget anset mand kom en dag ind på en gård i byen. Han gik gennem bryggerset, og der så han, at pigen, som gik over brændevinsbrændingen, var fuld. „Karen er jo fuld i dag!“ sagde han noget hvast til konen i huset, da han kom ind. Og fra den dag blev der ikke mere brændt brændevin der. — Men forøvrigt var fristelsen også stor, ingenlunde blot fordi man syslede så meget med brændevin og altid havde det i huset — det sidste

var jo tilfældet til lige før krigen — men især fordi den fra gammel, gammel tid blev anset for at høre med til dagligt brød, næsten mere end brødet selv, — hvad enten man var syg eller rask, enten det var helligt eller søgnt, så skulde der brændevin til. Barselkonen fik det både under og efter forløsningen, og de kvinder, der kom og så til hende, fik den mærkelige ret: rugbrød brokket i brændevin, og så blev det søbet med skeer. Den samme ret brugtes ikke så få steder, når brændingen var ved at være overstået. Hen på natten, når folk vilde hjem (se det følgende), blev de således trakteret, inden de gik, og børn på 10—12 år spiste med! „Det kunde jo da kun være godt, thi brændevinen måtte jo være det bedste og fineste af kornet“, — denne folkelige frase har jeg selv hørt mange gange i mine drengeår. — Men især ved *højtiderne* blev der drukket store mængder, så store, at det kun kan forklares på den måde, at den meste hjemmebrændevin kun holdt 5—6°. Men alligevel: man skulde begynde i god tid, hvis man skulde tage sin pot om dagen, og det var der mange, der gjorde. Og enkelte, men det var enten kraftkarle eller drankere, var ikke fornøjet med det. „Den kæel, der ett ka edd en tåsk o drikk en pott brændvin te si dowwer, ham rejn a ett ret møj“, sagde gamle Terkel på Lundenæs.

2. *Det tekniske.* Hvor kan bønder egentlig have lært den kunst at destillere? Indtil et vist punkt er det jo nemlig med brændevinsbrænding som med brygning, bagning, vævning og anden husflidsteknik, at man kan prøve sig frem, slægtled efter slægtled, til man når et tåleligt godt resultat. Men med den *egentlige* kunst ved brændevinsbrændingen, *destilleringen*, er det en anden sag. Redskaberne og deres opstilling

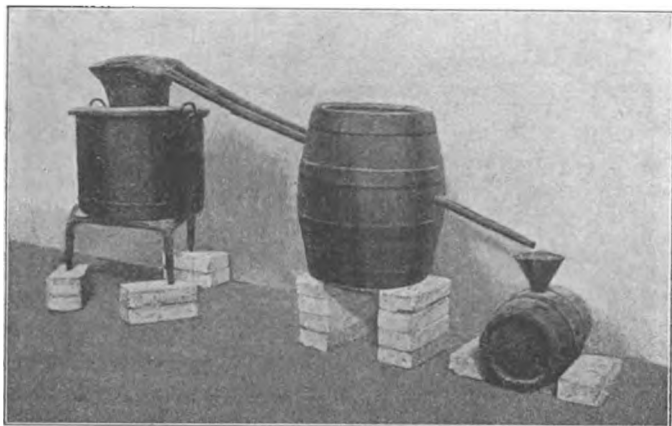
kunde vel være mer eller mindre fuldkomne, og selve fortætningen af spiritusdampen derfor også mer eller mindre fuldstændig, men selve *metoden* er der jo dog, fuld færdig på engang, lige sprungen ud af det tekniske laboratorium.

Der er da heller ingen tvivl om, at det er derfra, den oprindelig er kommen. Og vi véd så meget om dens vandring, at det var *apotekerne*, der var mellemedet mellem laboratoriet og brændevinsfabrikationen, eftersom de meget ofte havde begge dele. Endvidere var „brænderikarlene“ oftest bønderkarle, og de kan siden som bønder, eller snarere som kromænd og smugkromænd, have ført metoden videre til deres standsfæller. I 200 år har vore bønder øvet kunsten, og metoden var vistnok fra først til sidst væsenlig den samme, ret primitiv og uden videre fremskridt. Og udbyttet synes da heller ikke at have været mere end det halve af, hvad det burde være, ikke blot fordi gæringen var ufuldstændig, men også i væsenlig grad fordi der kun opnåedes en ufuldstændig fortætning af spiritusdampene.

Meddelelserne fortæller, at man gerne fra en almindelig gård skulde have 4 skp. korn til mølle til brød og 6 skp. til brændevin; det sidste var oftest en blanding af rug, byg, boghvede og malt; hen i fyrreerne blev der dog ofte tilsat en hel del *kartofler*. Det var gerne det ringeste korn, der blev brugt, og forresten fandt også en del simpel havre og al slags *ukrudt* anvendelse dertil. Det skulde males til „skjøwt“ hed det (sydlige Jylland: skjørt); men efter at forbudet i 1845 var kommen, blev mølleren gerne vred, når kudsken var naiv nok til at nævne det ved sit rette navn, thi det var møllerne forbudt at male korn til brænde-

vin. Derfor tog han et tag i sækken med den bemærkning: „Sikke noget snak, det er jo svinekorn!“ („svinekorn“ var som oftest delvis avner). Og dermed mente han at have ryggen fri i påkommende tilfælde.

Det var almindeligt, at bagning og brændevinsbrænding fulgtes ad, sådan noget som hver 3—4 uger. De 6 skp. blev altså brugt på engang, så grubekedel og

Et brændevinstøj.

mæmmekar måtte have en ret anselig størrelse. Gæringen (mæmningen) varede et døgn eller så, som vistnok var altfor kort, og undtagelsesvis meddeles der også om et krobrænderi (måske et lovligt?), at man mæmmede i 3 døgn. Når tiden almindelig blev så stærkt afkortet, har det sagtens været af hensyn til den risiko, man løb, — det var bedst at få det tilside snarest muligt. — Efter mæmningen fulgte *brændingen*: Den gærede masse kom i grubekedlen — som oftest hen på formiddagen — og låget (dæksel) blev lagt på. Det var et særligt låg eller dæksel, man havde til dette

brug, og det havde en rund åbning i midten på 6—8 tommer. Over denne åbning blev hatten med sin fastloddede pibe sat, begge dele for det meste af kobber, men de *kunde* altså som før nævnt være af brændt ler. Når disse to ting var vel anbragt, så blev randene klinet godt til med rugmelsdejg (ikke sjælden er det de forræderske rester af denne dejg, som røber overfor kontrolørerne, at pågældende dæksel virkelig har været brugt ved brændevinsbrænding). Fra piben på hatten gik et rør (vist altid af kobber) til en svaletønde, hvor dampene jo altså skulde fortættes, og efter at have passeret den gik det ud i et kar, hvor „dranken“ efterhånden samledes. Som oftest havde man kun én svaletønde, og vandet måtte da idelig skiftes; havde man to — som i enkelte tilfælde — så skiftede man kun i den sidste, og da kunde vandet i den første blive så varmt, at det begyndte at koge.

Når således alt var i orden, begyndte man at fyre, og det kunde man ikke sætte børn til. Det skulde gøres overordentlig jævnt og omhyggeligt, for at brændevinen ikke skulde *svides*, men af og til skete det alligevel trods al omhu. Efter 12—15 timers forløb kunde det ikke betale sig at fortsætte længere, fyringen blev afbrudt, spølet, masken, taget af kedlen og blev jo så brugt til fodring. Og så begyndte „klareringen“, som først og fremst var en omdestillering og dernæst en sining, oftest gennem en filthat. Dranken blev altså igen hældt på kedlen, dæksel, hat og piber (rørene benævnes gerne „piber“) sat på og tættet, og så begyndte processen forfra, og det vil altså sige, at der blev fyret natten igennem. Man samledes da ofte — husets folk og et par naboer — og sang viser og fortalte historier og eventyr, og hen på natten, når

den første og bedste brændevin, „kobberdråberne“, begyndte at komme, så skulde man — forstår sig — have en snaps. Som foran nævnt blev den iøvrigt ofte *søbet* ind og ikke „snapset“, og det var ofte skik at komme brødstumper i brændevinsfadet. — Destilleringen blev fortsat, indtil brændevinen begyndte at smage for sløjt; så blev karret taget bort og et andet — en mindre ting — sat til, og den rest, der nu kom, blev siden sat hen med nogle brødstumper brækket i og forvandlede så efterhånden til en simpel eddike. — Hen på næste formiddag kunde man være helt færdig, og det vil altså sige, at en brænding tog *mindst* to døgn. Hvor tøjet blev brugt 5—6 gange om måneden — som ganske vist var undtagelser —, kunde det altså være i brug en meget stor del af tiden.

Udbyttet var omtrent et halvt anker (20 potter) af en brænding, altså 3 potter af en skp., sådan har de forskellige meddelere opgivet, og det samme siges i stændersalen; på brænderierne regnedes med det dobbelte, og for det meste var varen tilmed meget bedre. Den hjemmebrændte brændevin holdt for det første gærne et par grader mindre i styrke; det var vel egentlig kun godt, men desuden var den ikke sjælden sveden og altid fuld af fusel og noget urén. Men man nøjedes ialfald med den, som den var, og sagde tak til, man var jo heller ikke forvænt dengang. Og det er let at skønne, at brændingen *betalte sig*, endda overmåde godt, som det også flere gange bliver sagt i stændersalen. For det første var man jo fri for afgiften, og vel var den på landet ikke nær så stor som i byerne, hvor den blev regnet til omtrent kornvarens værdi, men den var dog 48 sk. pr. tønde mæskekar for hver brænding, hvad der omtrent vil svare til 2

sk. pr. pot brændevin, som man jo skulde have betalt, hvis man havde købt sin brændevin i de lovlige brænderier. Og dernæst: om det nu ikke var *helt* rigtigt, at spølet havde ligeså stor foderværdi som kornet, så havde man det rigtignok også langt billigere. De 6 skp. korn til en brænding kan nemlig omkring 1840—45 ingenlunde sættes højere end 5 kr., og deraf betalte brændevinen, enten man nu selv brugte den eller man solgte en del deraf, næsten de 4 kr., idet vi regner den til 20 øre pr. pot (i brænderierne kostede den 35 øre, hos købmanden lidt mere). Så havde man altså spølet for en krones penge, når man ikke regner med brændsel og arbejde, og det behøvede man så godt som ikke dengang. Trafiken var altså fristende, og vi kan ikke undres over, at man foretrak dette fremfor at køre 4—5 mil med kornet ad dårlige veje og få det dårligt betalt.

Fattige Tider og Egne.

(Streflyv over Dele af Malt Herred i vore Bedsteforældres Tid).

Af Førstelærer J. Andersen i Føvling.

Vestjylland er ikke lovprist for sin Skønhed, og dens Beboere véd godt og er villige til at indrømme, at „æ køn' Egn“ findes i Østjylland og paa Øerne, hvor frugtbare Marker om store, velbyggede Landsbyer har hjemme, hvor Skove og Bakker giver Afveksling, og Fjord og Bælt bryder ind med blaa og blanke Vande. Vestjylland er i Modsætning hertil „æ Timians Egn,“ men den har alligevel *sin* Skønhed. Dette jævne Land, hvis Linier er svagt buede — vege som Vuggens Gænge — har Udsyn som faa Steder. Paa Høje her i Midtjylland ser man mod Aften, naar det er Flodtid, og der falder Sol paa Bølgen, den blanke Stribe af Havet langt ude i Vest, og i Kikkert skal i klart Vejr Skamlingsbankestøtten kunne øjnes. Drag ligger bag Drag langt borte hyllede i Disens fine Slør, til de favnes af Himlen. I Solskin en Sommerdag gøgler Luftspejlingen derude og bygger sine Slotte. Det gør Øjet godt at hvile paa den fjerne Synskreds, det giver Ro og Fred i Sindet. Stille glider Tanken ind i Drømmenes Verden mod Eventyrets Lande. Sletten kan saavel som Bjerglandet vække Udlængsel. Naar de unge herfra drager paa Højskole, skal de altid til

Øerne eller til en anden fjern og fremmed Egn. Mange Vestjyder drager over Havet til Amerika lokket af Lykke-drømme. Paa den anden Side er Kærlighed til Hjem-egn og Fødestavn intet Steds mere levende end her. Jeg mindes en gammel Lærer, der samtidig kaldedes til to Embeder, eet i Vestjylland i et dengang fattigt Sogn i hans Hjemegn og eet i Østjylland paa et Sted, der er berømt for sin Skønhed. Han valgte det første. Thi vil Vestjyden end gerne se og kende de fremmede Egne, bedst befinder han sig dog i det vidaabne Land. Hvor Synskredsen er spærret, kalder han det „ølet“, ødeligt! —

Hvor store Forandringer er ikke sket i disse Sogne i et Par Menneskealdre! Dengang vilde Hedens stille, mørke, sørgmodige og dog skønne Flade have mødt Blikket de mange, mange Steder, hvor Lyngen nu er borte. Vidt og med store Afstande laa Hjemmene spredt, legende skjul i Lavninger og Sænkninger, hvor de dukkede sig for Vestenstormene. Lidt purlet Krat et enkelt Sted som Minde over Skovene, der sank. Ellers de talrige Navne med „-lund“ og „-skov,“ der er som Gravskrifter over de henfarnede. I Kaalgaarden ved Vaaningen et enkelt forblæst Træ, der hældede ligesaa sikkert mod Sydøst, som Kompassnaalen viser mod Nord. Her stod det udsat for Storm og Slud i mager Jord med de faa forrevne og forkrøblede Grene, fattige paa Løv, spredte som Vinger til Flugt. Det var, som følte det sig her i Udlændighedens Land, som anede det, at der ude i Øst var et Land med frugtbar Jord, med Ly og Læ, hvor dets Frænder samlede sig med Kraft i Rod og Stamme, bredkronede, bærende Blomst og Frugt, mens det her stod haabløst fængslet med sin Paradisdrøm.

Noget, Øjet her møder over alt, er de mange Kæmpehøje. Kanske andre Egne har ligesaamange, men her ligger de aabent fremme, oftest ad Højdedragene. Oldtid midt i Nutiden! Skønnest at se, naar de lyngklædt rager op i en høsthvid Kornmark paa den blødt rundede Bakke; thi da er den som en brun Mamelie paa et moderligt Bryst — Danmarks!

Kom man op paa en Høj med Udsigt fjernt og vidt, da skulde man altid tælle Kirkerne. Uforandrede staa de, som de stod for Aarhundreder tilbage. Menneskehjemmene forandres hurtigt, skifter med Slægterne, der kommer og gaar — „ikke saa meget et Hjem som et Herberge“, skrev den gamle Præst over sin Dør til Admindelse for sig. Men Kirken, „det gamle Hus“, bestaar. Den er det faste Punkt i det meget, der farer hen. Selv en moderne Forfatter som Schandorph siger om den: „O, lad den Landsbykirke staa med Trappegavl mod Himlens Tind“, og Aakjær synger: „Saa mangan Slægt som knækket Rør sank ned for denne Kirkedør. Slog Kornet fejl paa fattig Jord, den rejstes ved et Fadervor!“ Herop har Slægterne vandret i deres højeste Glæde og dybeste Sorg. Kirkeklokken har kimet Højtid ind, har kaldt til Arbejde og til Hvile, indtil det sidste Leje redtes bag den graa Stenmur, der hegner den stille Have, hvor Slægterne slumrer, der gik forud. —

Det sydlige og vestlige Jylland, Ribe og Ringkøbing Amter, har gennem Tiderne været den tyndest befolkede og fattigste Del af Landet. Vi vil tage nogle Tal fra Folketællingerne i sidste Aarhundrede her i Malt Herred, Tal, der belyser Fremgangen:

Aarene	1801	1840	1860	1870	1880	1890	1901	1906	1911	1916
Vejen Sogn	296	520	751	865	1125	1431	2110	2542	3066	3562
Læborg .	321	492	684	752	828	793	844	870	841	882
Lindknud .	287	490	744	884	930	1024	1140	1229	1395	1420
Brørup .	439	648	919	1051	1157	1206	1644	1729	1952	2225
Malt .	347	665	868	1086	1310	1480	1699	1817	1899	1971
Folding .	245	394	553	599	593	610	717	698	732	832
Føvling .	667	1078	1511	1804	1837	1846	1986	2062	2093	2190
Holsted .	295	448	804	936	1227	1470	1788	1984	2263	2314
Aastrup .	269	346	526	639	805	853	954	1004	1140	1258
Gesten .	392	697	911	1054	1115	1118	1124	1138	1170	1360

Naturligvis er de Sogne gaet stærkest frem, hvor store Stationsbyer er beliggende, men ogsaa de andre Steder er Forøgelsen i Folketal meget betydelig.

I Midten af det nittende Aarhundrede bredte store Hedestrækninger sig som nævnt i Sydvestjylland, veksellende med Moser og Kær. Var der end langs med Havet enkelte Steder en Bræmme af Marsk, oftest laa Klitterne der og truede med Sandflugt Arealerne bagved. Selv inde i Heden kunde Sandet visse Steder rejse sig i Storm og danne et klitagtigt Jordsmon. De dyrkede Marker var som Regel sandede og lidet frugtbare. I de gamle Beskrivelser træffer man tit Navne som Rygeager, Sandager, Hungervang, Sultenborg osv. Landsbyerne var faa og smaa. Nogle Gaarde, Halvgaarde, Bol og Gadehuse oftest bygget, hvor der var et Kildevæld eller Vandløb med Engdrag omkring. Saa var der nem Adgang til Vand, og Engen gav Græsning til Kreaturerne fra tidligt Foraar til sent Efteraar — de kom først hjem til Vinterstalden med Sne paa Ryggen. Ofte laa Landsbyen lavt i Bakkelæ. Omkring

den laa de forskellige Vange med betegnende Navne. Da Udskiftningen kom i Slutningen af det 18. og Begyndelsen af det 19. Aarhundrede, flyttedes en Del af Gaardene ud, og der skete Opdyrkning af den nærmeste Hede omkring de udflyttede Ejendomme. Denne Udskiftning fortsattes i flere Slægtled, idet Faderen gav en af Sønnerne en Hedelod, som denne dyrkede og bebyggede. Heden omkring de gamle Landsbyer var af ringe Kvalitet de Steder, hvor der ikke var Rigdom paa Moser. Den var nemlig afgravet, den Morjord, der engang havde dækket den. Lyngtørv brugtes i Mængde. Om Efteraaret havde hver Ejendom sin „Tørveklaad“. Tørvene fyldtes i Bilæggerovnen, stilledes om Jydepotterne paa Arnestedet, og man „ragede“ Ilden fra Aften til Morgen ved at lægge Tørv til og dække med Aske. At der gik mange Tørv til, forstaar man, naar man hører, at en Aftægtsmand fik mindst 20 Læs aarlig — Læssene var naturligvis smaa i Sammenligning med Nutidens. Mange Hedejere afgravede hele deres Lod for Tørv, ja, somme afgravede dem 2—3 Gange i deres Levetid. Naar Lyngen var kommen igen, og Bunden dækket med et ganske tyndt Lag „Lyngskjold“ og Lav, var Tørvespaden parat paa ny. Saa kom Ploven mere og mere i Gang. Hedekiler og Kanter og de brede Skel omkring Agerjordene blev inddraget. Der blev pløjet ud, som en gammel Mand sagde: „A haar mi' Sand pløwet ud!“ Større Arealer inddrogtes. Hvert Foraar i Marts og April, i den herlige Tid, naar Dagene længes, og Luften gyldnes af Sol, naar Lyngen tørres af sagte Østenvind og let Nattefrost, saas omtrent i alle Retninger, nærmere og fjernere, vældige Røgsøjler mod den klare Himmel og ved Aftenstid lysende Ilskær i

Luften og lave Ildstriber langs Jorden. Vidste man ikke bedre, maatte man vel tro sig hensat til en krigshærgen Egn, hvor Hus og Hjem blev Luernes Rov. Saa var det tværtimod Varsel om, at nye Hjem vilde blive grundlagt. Var et Stykke Hede blevet afbrændt under Luernes Knitren og Smælden, kom Ploven og skar gennem de sejge, filtrede Rødder. Tungt og besværligt var Arbejdet. Ujævn var Bunden ofte, og tit løb Ploven mod Sten og løftedes af Furen. Hjælpere med Spader og Ryddestænger maatte Plovmanden have med for at rydde dem til Side. Disse Jøklernes Børn laa faste i deres tusindaarige Leje og strittede imod paa det bedste. Og var Hedestykket brudt op, var det oversaaet med Masser af Sten, der vasket af Regn og tørret i Sol snart blev hvide som det Isbjærg, der havde baaret dem herved. Saa var der Arbejdet med at faa Stenene bort. Havde man en Ler- eller Mergelgrav i Nærheden, fyldtes denne, eller de læssedes af paa det nærmeste Markskel, hvor de altid kunde bruges til at puttes i et Dige. Stenene var nærmest værdiløse og til Besvær. Lidt brugtes vel til Fyld, om der blev bygget, og til Stenbro eller Gulv i Gaard og Stald, i Forstue og Køkken. Man havde endnu ikke begyndt at rejse Mure af Kamp eller lave dem til Stenslag. Det var først, da Banen kom, at der blev Afsætning paa dem. Men efter hver ny Pløjning kom ny Sten frem, alt som Ploven gik dybere, eller de hævedes af Frosten, og mange gamle Folk troede derfor, at Stenene groede som Kartoffelknolde.

Den pløjede Hede laa hen et Par Aar for at skørnes. Det var uheldigt at tage den i Brug for tidligt. Mens den gamle Lyng raadnede, skød ny grøn Lyng op mellem Furerne, og Revlingrisene sendte deres lange

Ranker ud i tætte Skud, der mod Høsten var fulde af sorte Bær.

Saa skulde Jorden mergles. Der fandtes Mergel rundt omkring, men oftest med ringe Kalkindhold. Man prøvede den med Saltsyre (Skedevand), og kunde den „koge“ — give et lille Brus —, var det Mergel, skønt den ofte kun havde et Par % Kalk og nærmest var at betragte som skident Ler. At kaste Mergel ansaas for et særligt strengt Arbejde, hvad enten man stod paa Laddet eller i Gravens Bund. Og tunge og lidet bekvemme var Arbejdsredskaberne. Ufarligt var Arbejdet heller ikke. Naar Mergelen kørtes paa Marken, lagdes undertiden Læs ved Læs. Var Jorden saa behandlet med Plov og Harve, saaedes den første Rug. Tit var de første Afgrøder de bedste; man kendte jo hverken Kunstgødning eller Ajle, og Staldgødningen var utilstrækkelig baade i Mængde og Kvalitet. Folk lærte snart, at Jorden vil have noget for at yde noget, som en Mand sagde: „A vild' narre den, men den narred' tilsidst mæ.“ Merglingen gav en rig Fader, men en fattig Søn. Var det smaat nok baade med Straa og Kerner, saa voksede tit i Overflod det Slags Urter, hvis Frødhed er større, end Bonden ønsker, som Pileurt, Snerre, Melde og Spergel. En Mand, der foreviste sin maadelige Kornmark, ytrede beskedent: „Ja, der kan da blive lidt Fo'ering (Foder)!“ En anden bemærkede ved en lignende Lejlighed ligesom undskyldende den mindre gode Afgrøde: „Det er bedre midt i Stykket og ved den anden Endel“ Stødte uheldigt Vejr til, f. Eks. vedholdende Tørvejr, blev Avlen yderlig ringe. Vi gør os ikke noget Begreb om, hvor lidt der avledes i det tørre Aar 1868, som saa mange gamle talte om. Det Aar kom der ikke Regn fra 20. Maj, da der faldt

en Byge, til Begyndelsen af August, ved hvilken Tid baade Sommer- og Vintersæd var indavlet. Afgrøden paa en almindelig Gaards Indtægt gav kun et lille Læs. Hvor stor Sparsommelighed der end raadede, kneb det et saadant Aar med Saakorn og Brødkorn i en Grad, vi slet ikke kan forestille os.

Men var Frugterne smaa nok, arbejdedes ufortrødent videre paa Hedens Opdyrkning. Mangt et nyt Hjem rejste sig; visse Steder kan man nu se en hel lille Landsby, hvor før ikke et Hus var at øjne. Langsomt, men sikkert „aad“ Folkene sig ind i Heden, saaledes som C. A. Thyregod i sine Skildringer „Fra det virkelige Liv“ har fortalt det. Smaat var det til at begynde med. Ko og Stud var Trækdyr. Efterhaanden øgedes Besætningen, og alt som den opdyrkede Jord bredte sig, skød Bygningen nye Længer. Husmandsstedet blev til en Gaard, som Ejeren kunde være stolt af, skønt han sjælden var det og ikke pralede af Fremgangen, hvad en Mand dog gjorde som Undtagelse. Han blev spurgt: „Hvor mange Køer haar do, Pejrl?“ Pejrl (lidt snøvl): „A haar snywl!“ „Det ka' da ett pass'“. „Jow“, — hm! — „de tow æ Stud'“. „Jen — de' æ en Tyr! De tow æ Kvejer! Jen — det er en minne (lille) jen!“ Saa kunde man regne sig til Tallet.

Vi forundres over, hvor lille Daglønnen var. En Mand har fortalt, at han i Treserne kun fik 25 Øre foruden Kosten for en Dags Arbejde med Tærskning, og var man naaet til 1ste December, kom Manden og meddelte, at han ikke længer kunde give Dagløn, men vilde han tærske for Føden alene, maatte han blive ved. Senere steg Lønnen til 50 Øre. Nogle søgte som Tøndetærskere eller Mergelkastere at tjene mere. Andre drog om Sommeren ud som Slætttere til Marsken

— endog helt op til „æ Friser“. Det var en stolt Fortjeneste at faa en „Preusser“ = 3 Rigsmark pr. Dag. Somme forsøgte sig som Uldhandlere, andre blev Smuglere. Foruden god Fortjeneste var der Spænding og Eventyr derved, men noget hyggeligt Arbejde var det ikke.

„Sæt Jyden paa en Sten, og han samler endda Penge“, siger et gammelt sandt Ord. Hvor maa Skilling være bleven omhyggeligt lagt til Skilling, Daler til Daler, før der i en Gaard blev forholdsvis Velstand. Det har været rigtigt, hvad en Mand sagde: „Det først Tusind (Kr.) æ skamtejet de væst o faa Hold o!“

Arbejdet var strengt Aaret rundt, men dog især ved Sommertid. Man havde ingen Maskiner, hverken Slaa-, Høste-, Tærse- el. Hakkelsemaskine, og Arbejdsredskaberne var, som nævnt, ikke nær saa hensigtsmæssige og lette som nu. Derimod var Arbejdsdagen meget længere, end vi kender. „Nær æ Suel stor op i Stild' (Brørup Sogn) o go'r ned i Tvild' (Aastrup Sogn), er æ Daw laang“, sagde man her, men den var ikke længere end Arbejdsdagen om Sommeren. Og kom Vinteren: „Nær æ Suel støj op i Kroustrup (Skrave Sogn), o gik ned i Ploustrup (Jernved Sogn)“, — da lød Plejlens taktfaste Slag i Loen, længe før den første graa Morgendæmring viste sig i Øst og længe efter, at Mørket var faldet paa. Der var en sejt Udholdenhed og lagdes en Kraft i, som var beundringsværdig. Der var Iver og Kappelyst. Man satte en Ære i f. Eks. at slaa sit Skaar rent — uden Balk — paa Høstager og i Eng. Tit skulde to dygtige og kraftige Høstere kappes og prøve paa at „gaa om ved hinanden“. Engang mødtes to Gamlinge paa Høstageren. Saa da de skulde til at be-

gynde, formanede den ene: „Gaa nu ett' for rask, for de ring' ka osse pin' hveranner!“ — Drog Folkene hjem fra Arbejdet, var Trætheden der. En Talemaade siger: Naar Høriverne gik ud om Morgenens fra en bestemt Landsby, bar de Riverne højt, og paa Spørgsmaal om, hvor de var fra, svarede de raskt: „Vi er fra Kåstrup!“ — sin Udtale —. Men vaklede de trætte hjem om Aftenen, synkende i Knæene og med Riverne slæbende efter sig, svarede de paa samme Spørgsmaal; „Vi æ fraa Kaastrup!“ De havde rent glemt den fine Udtale og talte bredt Ravjysk.

Om gamle Pastor Heinsen (Præst i Brørup-Lindknud 1846—68) fortælles, at han i sin Tale brugte stærke Udtryk, men blev han modsagt, overdrev han endnu mere. Engang i en Samtale med Distriktslægen skal han have udtalt: „Derovre i det magre Hedesogn Lindknud er der saa fattigt, at der aarlig dør flere Mennesker af Sult!“ Lægen tvivlende: „Dør flere Mennesker af Sult? Dør flere Mennesker af Sult?“ Men saa kom Heinsen igen, og nu blev Overdrivelsen uhyre, idet han med Eftertryk udtalte: „Jeg siger, at ovre i det fattige Lindknud dør der aarlig flere Hundrede Mennesker af Sult.“ Saa tav Lægen. At der her ind over Midtjyllands Egne var fattigt, er der ikke Tvivl om. Spinkes og spares maatte der, samtidig med, at det var et slidsomt Liv, der levedes. Faa var Agrene, ringe deres Grøde, lille Kreaturholdet. Der kunde vel spørges, som der siges, Grevinde Danner spurgte under en Rejse i de jyske Hedeegne: „Folk her ser sunde og raske ud, men hvad lever dog de Mennesker af?“ Hun fik Svaret: „De lever af noget godt sundt Rugbrød og god Rugmelsgrød!“ Om Rugmelsgrøden skriver Forf. Johannes V. Jensen, at den

i Aarhundreder var den jyske Bondebefolknings Føde. Det har den næppe været her paa Egnen. En gammel Mand har fortalt: „Naar vi bagte, levnedes der gerne lidt Rugmel, hvoraf der da kogtes Grød, som smagte os godt“. Som Brødet naturligvis var Rugbrød, lidt surt og mod Slutningen af Bagningen overgemt, tørt og muggent, særlig efter Juletidens store Bagning, der strakte til en stor Del af Vinteren, saa var Grøden Boghvede- eller Byggrød. Blicher taler i „E Bindstouw“ om „fatte Bogetgrød“ — den var kogt paa gruttet Boghvede med Skallerne i; saadan Grød kender ingen af de gamle her. Til Afveksling spistes Byggrød — undertiden af hele Byggryn — „stuebenet Grød.“ Man skelnede mellem „Sødgrød“ og „Surgrød“, den sidste kogtes paa Kernemælk og var nok ikke meget yndet. Et Sted, hvor der klagedes over Kosten, sagde Manden: „Gue suer Grød kogt i godt sue Kjanmjælk, o saa godt suer Kjanmjælk o dip'p i — den, der ett' ka' ha' det, fortjen ett' o fo nowed!“ — Grøden var saa almindelig en Ret, at det ikke var saa stor en Overdrivelse, naar det fortaltes, at den visse Steder nødes 21 Gange om Ugen.

Saa vandt efterhaanden Kartofflen frem langsomt gennem Modstand og Foragt til at blive en uundværlig og yndet Spise. Indført her i Landet til Dyrkning i fattige Hedeegne havde den saadanne Steder bedst Betingelse for Anvendelse. Til at begynde med kaldte Folk den Svineføde. En klog Mand paa den Tid udtalte: „Der er int' mer Næring i en Skepp' Kartøfler end i en Eg!“ (Æg). En anden: „Nær en ska' løw ve' Kartøfler, foer jen en Tarm saa tyk som en Skjowt-ærm!“ En Tjenestekarl klagede: „Nær en foer Kartøfler te' si' Naader (Nadver), ska' en synk' den først

hiel, ta si' Træsk' i si' Haand o list' still' øwer æ Gaardsplads te' si Kammer, hejsen æ de henn', inden en kommer i si' Seng!" Saa blev Kartofflen beskyldt for at være sundhedsfarlig. Opsvulmede Kirtler paa Halsen med store vædskende Saar var dengang temmelig almindelige blandt Børn, og Læger mente, at denne Sygdom befordredes ved Nydelsen af Kartoffler. Saa krævede disse Jordens Frugter ogsaa Tilmad, selv om de var billige. De kunde ikke dyppes ud i Luft og Vejr, til Nød i en „Kjænn' Salt,“ om end dette lod sig gøre. Der maatte i det mindste „Duelse“ til. Det var det, Konen mente, da hun sagde: „Kartøfler ka' væ' gue nok, men der ska' mi Sæl nowe' te' o slev' em i!“ Sul var det smaat med, saa de nærmest kun fik „en Brok' Flæsk o slekk' o!“ — Som et Eksempel paa Kostens Tarvelighed kan nævnes et Par gamle Husmandsfolks Levemaade, hvis Midalder faldt omkring 1850. Lad os kalde dem Kaaren og Wolle. Kaaren klagede over Wolles Fordringsfuldhed: Han vilde have Skémad („Søbemad“) hver Dag til Føden. Han forlangte endda ikke „nowe i æ Pand“. Alligesyntes Kaaren, det var for galt. De tørre og mugne Brødringe og Endeskiver, som deres gamle Tænder ikke kunde tygge, samlede hun i et Fad, overhældte dem med Vand og satte Fadet op paa Bjælkehylden. Efter Tur blev Fadene siden taget ned, Indholdet kogt og serveret med lidt Mælk til Morgenmad. „A kolder det mi Sæl en gue Dower, men Wolle vil ett' æd' èt,“ klagede Kaaren. — Tarvelige var Forholdene i mange Maader. F. Eks. det Ry, Datidens Smør havde, var ikke godt. Lad os tænke os Mælken, dette modtagelige Produkt, efter at være undsluppet Staldluftens Sfære, hensat paa Dagligstuens Bjælkehyld, hvor den

var udsat for Opholdsrummets Støv, Røg og Uddunstninger. Det kunde jo nok støve, naar Revlingekosten ført af et Par rappe Hænder fejede hen over det sandstrøede Lergulv! Mælken skulde henstaa adskillige Dage for at bære al Fløden op — saalænge, at den begyndte at mugne, saa man, som Vittigheden sagde, kunde klippe Uld til et Par Vanter af et Sikar. Man har Udtrykket „rent som heglet Smør“, hvilket tyder paa, at der maatte gøres et Arbejde for at fjerne uvedkommende Ting. Om en Kone, der sad paa Torvet med Smør, fortælles, at en af hendes Kunder beklagede sig over, at Smørret ikke var godt. Der var saa mange Kohaar i det. „Det kan jeg ikke forstaa“, sagde Konen „da der vist ikke er mange, der piller saa meget ud af deres Smør som jeg!“ — Det var heller ikke underligt, at der til Tider kom uvelkomne og skadelige Bakterier i Fløden, saa Kernen blev „forhekset“. I en Gaard kernede man i 4 Dage uden at faa Smør, saa „blev det te' Skidt det hele“, og deri kogtes saa Grød.

Lad mig fortælle som et Eksempel paa Armod og Nøjsomhed om et Par Folk, der blev gift omkring 1860. Huset, de ejede, var lille og uden Jord. Der kom en stor Børneflokk. Da Manden ikke havde Kræfter til strengt Arbejde, drev han Husflid og ernærede Familien derved. Han klinkede og loddede, var Glarmester o. s. v. Efterhaanden lærte han sig til at lave de fleste almindeligt brugte Blikkar, der anvendes i Hus og Gaard. Disse Genstande gik Konen ud og solgte og foruden Betaling i Penge vankede der vel ogsaa som Gaver Mad og gammelt Tøj. Paa den Maade klarede de sig og opdrog et Dusin Børn. Der skulde mange Mellem-mader til, da Børnene kom til at gaa i Skole. Konen skar om Morgenen et passende Antal Brødstykker. I

Kakkelovnen stod en Krukke med Mælk, der ved Opvarmningen blev til Tykmælk. Heraf tog hun saa med Brødkniven en Klat, et Strøg over en Rundtenom, en tør Skive lagt ovenpaa, saa var et Barns Skolemad i Stand. Ved Flid og Nøjsomhed og gode Menneskers Hjælp kom Familien siden i Besiddelse af et Stykke Jord og fik efterhaanden en hel lille Ejendom. De klarede sig selv! Siden overtog en Søn Stedet efter Forældrene. Det blev fattigt for ham, da han gerne vilde handle, men var udygtig dertil. Et Aar til Jul vilde saa „Den fri Fattigkasse“ give ham en Skærv. Men han afslog det sigende: „Mi' Faar o' mi' Mur haar altid so', te vi ska' klaar vos sjell, saalæng' vi ka'!“ Stakkels han, hvis Ideer var saa lidt moderne, saa lidet tidssvarende!

Ogsaa ved Gilderne gik det smaat og tarveligt nok til.

En Mand, født 1818, har fortalt: Vi kendte nok Kaffe, men den var for dyr — selv ved Fest og Højtid. Saa drak vi Øl. Sukker kendte vi, men det var ogsaa for dyrt. For at give Øllet en mildere Smag, kom de Brødtærninger, et særligt velhavende Sted Tærninger af Sigtekage i det, før det kogtes. Øllet sattes frem i store Fade, hvortil vi langede med vore Skeer. Naar der saa kun var en Slat tilbage i Fadet, lagde Kvinderne deres Skeer, saa hældtes der Brændevin i, og Mændene søbede deres Ølpunch. Maden til Gilderne var Sødsuppe med store Byggryn (Vinsuppe kaldet) og Flæsk. Den kogte Skinke blev sat hel ind paa Bordet. Skanken var pyntet med kulørt Papir. Dens hvide, afsværede nubrede Flade var pyntet med Kryddernelliker. Flæsket serveredes med hjemavlet Sennep; malet med en rund Jernkugle i et Fad; og tilsat Eddike, Fløde og Sukker var den særlig velsmagende. Den malede Pak-

kesennep kendtes ikke. En Mand kom ind til en Høker i Bobøl og forlangte Sennep. De havde kun malet. „Den duer vist ikke!“ mente han. „Vi har noget udrørt, saa du kan faa den at smage“, sagde en ung Pige skælmsk. Saa bød hun ham en toppet Theskefuld, som han ubetænksomt stak i Munden. Men uha! Det var som et vulkansk Udbrud, der kom, med Hosten, Nysen, Taarestrømme og Spytten, til han endelig fik sagt: „Æ di saa'n, æ di saa'n, saa æ de — hm! — gue! Hm!“

Siden kom Kødsuppen i Brug som Gildesmad og vandt snart stor Yndest. En gammel Lærer, der kom med til mange Gilder, udtrykte sin Smag saaledes, naar der blev budt Sødsuppe: „Vi fik mi Sæl nowe Wandwælling!“ Var det derimod Kødsuppe: „Vi fik mi Sæl nowe gue fæsk Supp' med Klumper o Kløser o det hiele!“

Efterhaanden kom saa Kaffen i Brug. Hos Høkeren forlangte man et Pund Kaffetøj, hvormed mentes Kaffe, Kandis og Cikorie, et Pund af hver Slags. Bønerne brændte man selv paa en Pande eller i en Gryde, hvilket gav en stærk Os over hele Huset. Kaffen blev kogt med et passende Stykke Cikorie og nødes med et Stykke — „Knald“ — Sukker til. Man havde en Sukkertang til at søndre Kandisstængerne. Nogle brugte Tænderne til at bide et Stykke af og lagde Resten tilbage paa Skaalen, ja det var vel undertiden Tilfældet, at en og anden tog et Stykke fra Munden og lagde derover. Det var jo godt at spare! Ligeledes indskærpedes det Børnene, at de smaa Stykker var de sødeste, hvortil en gavflabet Tjenestedreng, der tog efter de største Stykker, bemærkede: „Ja, men A holder ett' a det sød!“ At faa Kaffen rigtig klaret var ikke nogen

let Kunst, og forskellige Ting anvendtes til Hjælp herved. Kom der alligevel lidt Grums i en Gæsts Kop, trøstede man ham med, at det var det „tyk“, der kostet' æ Peng“.

Naturligvis spillede Brændevinen som Nydelsesmiddel en stor Rolle ogsaa her i disse Egne. „Æ Bræn'vin vaar æ Mand aa 'et.“ Den nødes til daglig og til Gilde, i Hjem og Krostue, paa Markeder og Købstadsrejser, snart som Snapse til Maden, snart som Kaffe-punch. I Fortiden var den brændt i Smug hjemme, senere indført, smuglet som Sprit over Toldgrænsen og blandet med Vand af Høkeren. Saa meget stærk maa den vist ikke have været, hvad følgende Fortælling kunde tyde paa. To Studedriver kom ind i Kalvslund Kro. De fik aabnet for Madpakken, og den ene forlangte en Kande Brændevin. Mens den tørre Mad gled ned, klinkedes der flittigt, og lidt efter forlangte den anden nok en Kande. Da Kromanden kom med den, bemærkede han, at naar de kunde tømme den, vilde han give en til. Men hertil svarede Driverne fornærmet, at de jo nok holdt af en Snaps til Maden, men han maatte ikke tro, at de var „Brændevinsmænd“. De var Maadeholdsmænd, men deres Maade (Maal) var lidt ualmindelig af Størrelse. Forøvrigt fortælles om Studedriverne, at de lange Veje gav dem en fortræffelig Appetit. Da en Krokone engang skar nogle Skiver Flæsk af en Skinke til en Studedriver og vilde fjerne sig med Resten, svarede han: „Lad 'et kun blyw', lille Muer! for de' ska' nok go me' hvar Krum'!“ — Da efter 64 Grænsen blev trukket ved Kongeaaen, mistede Brændevinen Syd fra sit tidligere gode Omdømme; den kaldtes Kartoffelsprut, og en Mand erklærede, at den ikke var stærkere end Vand i den *nør* Side af Kongeaaen.

En gammel Mand, født 1818, har om Fattigdommen i hans Barndoms- og Ungdomstid fortalt følgende: Der var dengang meget faa Penge iblandt Folk, og det kneb tit med at faa Udgifterne dækkede og Skatterne betalt, selv om de efter vore Begreber var smaa. Han ejede en lille Gaard, der nu i Forhold til sin Størrelse er en af de bedste i Føvling Sogn. Hvad den indbragte, var yderst lidt. Nede ved Markskellet boede en Væverske. Da saa at sige alt Tøj, som Folk brugte, var hjemmelavet, havde hun nok at bestille, og var det end kun en ringe Betaling, hver Alen Væv indbragte, blev det dog til Penge, og kneb det for Gaardmanden, laante han hos Væversken. Saa fik hun til Gengæld et Stykke Jord at dyrke med Rug og Kartofler. — En Gang trak nævnte Mand til Vorbasse Marked med en god, ung Ko for at faa Penge til Skatten. Det lykkedes ham at faa den solgt for 4 — fire — Rigsdaler. Da han gik hjemad, klang Pengene i hans Lomme. Han var saa glad, som ejede han hele Sognet. Nu kunde han faa sin Skat betalt. Men det var ikke hvert Aar, at der kunde sælges en Ko. Saa kunde der faas Henstand, til Rugen eller Boghveden var i Hus og kunde tærskes og sælges. Lundstikvognen kom ud, og i Faddingen lagdes et Knippe Halm til Sæde. Saa kørtes den lange Vej til Ribe med en Hest og en Stud til Forspand. Det gik Fod for Fod derud; man kendte ikke til at skynde sig dengang. Ind over Kalvslund Hede var der Snese, ja vel Hundreder af Spor ved Siden af hinanden. Man blev ved at køre i det gamle Spor, til Hjulene skar ned til Navene. Saa dannedes et nyt Spor ved Siden af det gamle. Her havde Folk faret gennem Aarhundreder — vel sjældent Adelsmanden med sin „forgyldne Karm“, men især

Bonden til Bys med Varer. Sejgt gik det, skønt Læsset kun var lidet. Tit skreg Hjulene ynkeligt; thi der var ikke altid Tjære i Kanden, der dinglede under Vognen, og det var vel sjældent at faa fat i en af de sorte Skovsnegle, der „war saa grum te' o smør Wun mæ“. Men pøb Hjulene, blev den ensformige Klage til Ord i Kuskers Øre: „Vi ska' te Riff!“ langsomt klagende; gik det tilbage, var der mere Fart paa Vognen, der nu var tom, saa klang det: „Vi ska' hjem! Vi ska' hjem!“ — eller efter en anden Version derud ad: „Vi kommer aalder derte!“ og tilbage: „Vi ka' i Morgen igen!“ — Det maa have været vanskeligt her at følge Vej i de mørke Aftener, især naar Kusken flittigt havde gæstet de mange Beværtninger inde i Byen. Hvor mange Fortællinger om Væltninger og Uheld, om Slagsmaal og Overfald kunde disse gamle Spor ikke fortælle! Nu løber Landevejen derigennem — lige, bred og magelig — med sin makadamiserede Kørebane, med sine Rabatter og Dynger af Bødegrus, med sine Granrækker og Telegrafpæle med de syngende Traade. Nutidens Køretøjer — lette, elegante og magelige mod Fortidens — sammen med Cykler og Biler rutscher af Sted. Det er en stor Forandring! — Naar de endelig var kommen til Ribe, gik det rundt til Kornhandlerne for at høre til Priserne; thi det gjaldt om at opnaa højeste Betaling. Sønnen, en 12 Aars Dreng, der var med, sad saa paa Vognen imens. Engang var Skoledrengene fra Latin- og Borgerskolen flokkedes om ham — den Bondeknoлд dér paa Vognen i rød Hue og ellers ufarvet Tøj saa' de paa, som var han et udenlandsk Dyr. Han krøb sammen i Halmen forknytt ved den megen Opmærksomhed. De fremmede Peblinge og Poge begyndte at blive nærgaaende, som Drengene kan. De tog

Huen af ham, besaa undersøgende dens Indre, spyttede i den og gav ham den paa igen, plukkede og trak i ham. Saa pludselig træder en Dreng ud af Flokken, slaar op i sin Bibelhistorie, peger paa et bestemt Sted og spørger: „Hvad staar der?“ „Malachias!“ svarer Drengen hurtigt. Stor Forundring i Hoben. Nej se, han kunde læse; der var dog lidt menneskeligt ved ham. Lidt efter skiltes Skaren, og Drengen følte Befrielse, da de var borte.

Det kunde hænde med Boghveden, at Kvalitetsvægten var for ringe, og at Sækkene blev baaret op paa Kornloftet, Indholdet hældt ud, for at Drengen kunde „kerne“ den med Fødderne, til Vægten var naaet. Der-ved kunde han tjene en Firskilling, hvilket var en stor Herlighed.

Hvor forandrede er ikke Tiderne bleven siden da!

Efterslæt om Trældiget.¹

Af Assistent *Aug. F. Schmidt*, København.

For at præcisere mit Standpunkt skal følgende hidsættes: Ved en Undersøgelse af Koldingegnens Oldtidsforhold taler *alt* for, at man må tage *Kolding* til Udgangspunkt og forudsætte, at denne By er Egnens ældste Bebyggelse. Langs Kolding Ådal har vi Oldtidsminder fra Sten- og Bronzealder. Vest for Ådalen er Skove, Moser, Enge. Ligeledes findes Vest og Nord for Kolding Ådal gamle Byer, f. Eks.: Harte, Lejrskov (< Erst), Veerst, Anst, Vejen o. s. v. Beliggenheden tyder på, at Lejrskov og Gejsing på den ene Side, og Anst—Gamst og måske Vejen på den anden Side, har kæmpet om Førerskabet i Egnen. Af den Grund har disse Byer opkastet et Dige mellem sig som Forsvarsdige eller Skeldige. Beliggenheden af dette Diges Rester tyder på, at det har været Anst—Gamst-Beboerne, som har opkastet det mod de angribende fra Lejrskov (< Erst) og Gejsing. Dette Diges Rester er det, som Sophus Müller har kunnet påvise et Par små Stykker af mellem St. Anst og Gejsing i Nærheden af en Samling Oldtidshøje, hvor Tingstedet for Anst Herred senere blev lagt.² Diget har næppe været længere end et Par Kilometer, og Naturforholdene var (er) således, at det ikke var nødvendigt at have det længere i Udstrækning.

Det er temmelig sikkert, at Anst—Gamst er blevet de overlegne i denne — antagne — Kamp om Egnsherredømmet. Anst blev Herredsby; Erst blev siden „opslugt“ af en anden By: Lejrskov. Beliggenhed og mange Oldtidsminder taler for, at Erst har været et Centralsted i Oldtiden, sikkert også i religiøs Henseende. Det senere Navn Lejrskov kunde vel godt være påvirket heraf. (SmIgn. Navnet *Lejre*).

¹ SmIgn. Fra Ribe Amt 1923, 101 ff: S. Alkærsløge Efterskrift.

² SmIgn. Vejle Amts historiske Årbog 1914, 111.

Angående de nærmere Beviser for det nævnte, der i Følge Sagens Natur er blevet fremsat i en afvejet-forsigtig Form, henvises til min Afhandling: *Om Trældiget i Fra Ribe Amt* 1923, 82 ff.

Og så et Par Rettelser til samme Afhandling: Side 86, Linje 3 fra neden står med fremhævede Typer: *til Dato*, skal være: *til Dels*. Side 95 Linje 9 fra oven står: *Vest* for disse „Ødemarkens“ *-thorp-Byer*, skal være *Øst* for disse o. s. v. Side 96 Linje 3 fra oven står *Folding* nævnt som en -ing By. Dette er forkert. *Folding* skreves i ældre Tid *Fuldærn* og *Foldærn*. Endelsen *-ærn* og *-erni* i Stednavne (jfr. Skjern, Højen o. fl.) må i dette Tilfælde betegne *Jordoverfladens Beskaffenhed*¹ efter Marius Kristensen. *Folding* må vel betyde omtrentlig: *Marken, der brugtes til (Kvæg) Fold*, eller den Jord, *der egnede sig bedst til Fold*. Endelsen -ing er nok fremkommet ved Analogi med andre Bynavne som Føvling, Gjording o. s. v.

Dr. phil. Gudmund Schütte har mundtlig meddelt mig, at han mener, Vejen ikke behøver at være en „-vin By“, men Navnet Vejen skulde oprindeligt være Navn på Aen, der så må have heddet „wægn“ eller noget lignende der er blevet direkte overført på Bebyggelsen ved Aen. O. Rygh har nemlig i *Norske Gårdnavne* flere Vandløb, der har givet Navne til Gårde og Bebyggelser, f. Eks.: *Veien* — i *Væighin*, **Veiga*, *Vekre*, *Vegdalen*,² hvor dog Ordene har forskellig Grundbetydning. *Veigs* Grundbetydning synes at være „Styrke“. Det i *Veigen* foreliggende *veig* har måske haft Betydning „Helligdom“ og er beslægtet med oldnord. *vé* (opr. **wih*), „Helligdom“. *Vekre*, 1559 *Veckrenn*, er sammensat med *vin*, hvoraf kunde tænkes dannet et Elvenavn **Veik*. Adj. *veikr* af *vikja* har efter S. Bugge haft Betydningen: „som viger tilside“, og et deraf dannet Elvenavn må hentyde til Elvens bugtede Løb For Vejens Vedkommende stiller jeg mig tvivlende. I Navne som *Vinding* og *Søvind* findes *-vin*, og denne Endelse må vist også fastholdes i Vejen, ihvorvel Dr. Schüttes Formodning ikke savner Grundlag. Hvilken Betydning der kan lægges i Rodstavelsen til Vejen bliver vel ret vanskeligt at afgøre. Grundbetydningerne „Helligdom“ og „vige tilside“ kan i dette Tilfælde være ligegode. Jeg er tilbøjelig til at tro, at Dr. Schütte vil lægge Betydningen „Helligdom“ i Rodstavelsen.

I Præsteindberetningen til Ole Worm 1638 fra Skanderup Sogn

¹ *Namn och Bygd* 1920, 121 f.

² *Norske Gårdnavne* V., 31. XV., 216. XVI., 35.

nævnes bl. a., at der i Sognet findes „en gammel steenrøggell, som endnu er kiend som løber offuer Lunderskoff, Skandrup og Hiardrup marck“ o. s. v. I nærværende Årbog for 1923, 82 hævder jeg, at der intet er at finde nu af denne Stenrøgel og behandler i det følgende Diget ved St. Anst, nævnt 1766, og forudsætter, at dette Dige er det berømte Trældige. Men Stenrøgelen fra 1638 mener jeg nu at have fundet. Ejeren af Nagbølgård, Niels Poulsen, til hvem jeg omtalte Stenrøgelen, havde tilfældigvis i 1922 sammen med en Daglejer set en vejagtig Højning i Jordsmonnet omtrent 1 Kilometer Syd for Nagbøl Præstegård, ca. 100 Meter Syd for Skanderup Sogneskel i Vamdrup Sogn paa Bønstrupgårds Mark. Denne Højning kunde jeg spore (Juli 1923) hen gennem Marken, der et Stykke var indhegnet Græsgang, et andet Stykke var besæet med Frøgræs, vel en 4—500 Meter ialt. Et Stykke var Højningen afbrudt af et Hjørne af Nagbøl Mose. Et Par Steder i Indhegningen fandtes et Par buede Højninger faa Meter Syd for den lange Højning. Vest for Sogneskallet, der på dette Stykke udgøres af en lille Å, og Øst for Banelinien fra Lunderskov til Vamdrup kunde jeg ikke spore Højningen, da Markerne disse Steder er underkastet en intensivere Drift end langs med Nagbøl Mose og Eng. Hvor langt Højningen har strakt sig i gammel Tid lader sig næppe afgøre. Den er ca 10 Meter bred og paa det højeste en $\frac{1}{2}$ Meter høj (Målene tagne med Skridt og Øjet). Selve Højningen er afgjort opkastet af Menneskehænder. Det er sikkert Resterne af en gammel Vej, som forlængst er gået af Brug.

Nu er det, jeg tror, at det er denne Højning, Præsten 1638 har tænkt på, da han skrev om Stenrøgelen. Det er meget sandsynligt, at Højningen dengang har været betydelig større end nu, og den må da have været synlig fra Præstegården. Nu findes den ganske vist i Vamdrup Sogn, og det er muligt, den ogsaa gjorde det 1638, men da Æen et Par Gange er blevet omreguleret og flyttet imod Nord på Strækningen ud for Højningen, er der meget, som taler for, at Æen 1638 har haft sit Leje Syd for Hævningen, så denne da har hørt til Skanderup Sogn.

1638 har Vejen, som Højningen sikkert har været i en forholdsvis gammel Tid, antagelig kunnet følges temmelig langt fra Vest til Øst, og da Præsten har forhørt sig om den hos Bønderne, har han fået det Svar, at den strakte sig *langt* til begge Sider, og hans Beretning om den er så bleven overdrevet.

Hermed mener jeg, at Beretningen fra 1638 for Fremtiden er

sat udenfor Diskussionen om Trældiget, men jeg mener også, at denne her omtalte Vej nok må være en grundigere Undersøgelse værd. Den kan måske yde Bidrag til Oplysning om denne Egns Veje i Oldtid og Middelalder. Om Trældiget har vi så kun tilbage det lidet sikre Vidnesbyrd fra 1766, der er den *ældste* skrevne Overlevering, som findes om Spørgsmålet.

Det kan nu oplyses, at Forfatteren til den i „Fra Ribe Amt“ V., 553 flg. oversatte Artikel („I Ribe 1814“) er Ugeskriftet „Lyna“s Udgiver Advokat *Joh. Knudsen*, f. i Husum 10/3 1763, død i Haderslev 4/6 1819.

Ved en beklagelig Forglemmelse er i Indholdslisten til „*Fra Ribe Amt*“ *Tredie Bind* (1911—14) udeladt:

G. Stemann: Stormfloderne paa Ribe Amts Vestkyst i Decbr. 1909 og Novbr. 1911.Side 698—736

Umiddelbart før Redaktionens Slutning er udkommen en saare fornøjelig Bog af Landsarkivar *G. Saxild* i Viborg: *Om Arkivvæsen* (H. Hagerups Forlag). Det er en Gengivelse af 4 Foredrag, som Forf. har holdt paa Statens Biblioteksskole. Paa en livlig, ja munter Maade viser Forf., efter hvilke Principper vore Arkiver er ordnede, og giver dernæst en Vejledning for dem, som i Arkivernes rige Skatte søger stedhistoriske og personalhistoriske Oplysninger. Den kvikke og indholdsrige Bog anbefales paa det bedste til vore Medlemmer. Prisen er 2 Kr.

Regnskab

for

Historisk Samfund for Ribe Amt for Aaret 1922—23.

<i>Indtægt.</i>		<i>Udgift.</i>	
619 Medlemmer a 4 Kr.....	Kr. 2476,00	Saldo fra 1921—22 Underskud	Kr. 1305,14
69 Subskribenter a 2 Kr.....	• 138,00	Aarskriftet... ..	• 1854,06
Nye Medlemmer.....	• 36,00	Mødeme.....	• 508,99
Restancer	• 8,00	Porto og diverse Udgifter	• 173,16
Solgt i Løbet af Aaret	• 273,00		
Statstilskud.....	• 400,00		
Amtstilskud	• 100,00		
Saldo Underskud	• 410,35		
	<hr/>		<hr/>
	Kr. 3841,35		Kr. 3841,35

Samfundets Grundfond er: Kr. 1032,62.

Esbjerg, den 10. August 1923.

sign. C. BREINHOLT.

I Aaret 1923 har vort Samfund afholdt 3 Foredragsmøder: 15. Februar i Vilslev, hvor Sognepræst *H. G. A. Jørgensen*, Farup, talte om Vilslev Kirke i Middelalderen, gjorde Rede for Bygnings Udseende og Indretning og skildrede Gudstjenesten, som den i fjerne Tider holdtes indenfor dens Mure. Redaktør *P. Eliassen*, Kolding, talte om Kongeaen i fordums Tid; særlig dvælede han ved Smuglerlivet i Vilslev-Eggen. Mødet var særdeles godt besøgt; ved det fælles Kaffeboard, som holdtes efter Foredragene, herskede der en livlig Stemning. Gaardejer *J. Lauridsen*, Mølvang, opfordrede indtrængende til at støtte „Historisk Samfund“, dels ved at indtræde som Medlem, dels ved at indsende Optegnelser om Fortiden. — 27. Juli holdtes der Møde i Sønderho paa Fanø. Cand. mag. *H. Grüner Nielsen* fra „Dansk Folkemindsamling“, København, gav en Skildring af de gamle Fanø-Danse samt Prøver af den dertil hørende Musik (selve Dansene fik man desværre ikke set Prøver paa). Derefter fremdrog Fabrikant *N. M. Kromann*, Esbjerg, spredte Træk af Fanøs Historie, til hvilken han sidder inde med betydeligt Kildestof. Mødet var godt besøgt. — Samfundets 3. Møde holdtes 11. Oktober i Nørre Nebel. Der skildrede Lærer *H. K. Kristensen*, Frøstrup, Lunde Sogns og Omegnens Historie, idet han dog særlig dvælede ved Oldtiden. Til sidst talte Dr. *Marius Kristensen*, Askov, om Steen Blicher og *Vestjyderne*. Mødet havde vundet ikke ringe Tilslutning.

I 1924 paatænkes Møder afholdte i Tjæreborg, Gjesten og Ølgod.

Fra Jerne Sogn.

Af pens. Lærer *H. H. Sørensen*, Veldbæk.

Jeg vil her forsøge at samle en Del af de spredte Optegnelser og de mange Minder, jeg har opbevaret om, hvorledes Livet har formet sig i Jerne Sogn, hovedsagelig i de sidst forløbne 75 Aar.

Indtil 1. Januar 1894 bestod det gamle Jerne Sogn af 14 Landsbyer og havde et Jordtilliggende af 5232 Tdr. Land, hvorpaa der ved Matriklen 1844 var paa-lignet 242 Tdr. 7 Skp. 2 Fdkr. $1\frac{5}{8}$ Alb. Hartkorn. Ved Aaret 1840 havde de 14 Byer, hvoraf Sognet bestod, omtr. 500 Jndbyggere, i 1921 har de 11 Landsbyer, som *nu* udgør Jerne Sogn, 4500 Indb. Sammen med Esbjerg danner Sognet Ribe Amts 2den Valgkreds.

Sognets Byer.

	Tdr.	Skp.	Fdkr.	Hartk. Alb.
Jerne (med Kirke og Præstegaard) . . .	33	"	"	$\frac{1}{4}$
Bollesager (med et Komplex af Skoler) . . .	14	7	"	$1\frac{3}{4}$
Gammelby (med Hoved- og Forskole) . . .	16	5	2	$1\frac{1}{2}$
Maade med de to Lykkegaarde	25	6	3	$1\frac{1}{2}$
Novrup (med Forskole)	39	4	1	"
Uglvig (før 1, nu 5 Gaarde)	13	6	"	$2\frac{1}{4}$
Tovrup (før under Novrup)	4	4	3	$2\frac{1}{2}$
Veldbæk (med Skole og Gymnastikhus) . . .	28	2	1	$\frac{3}{4}$
Kvaglund	12	5	"	$2\frac{1}{4}$
Spangsbjerg	10	2	2	$2\frac{1}{4}$
Vognsbøl (købt af Esbjerg ved den nye Havns Anlæg)	9	5	2	$\frac{1}{4}$
Strandby, Esbjerg og Rørkær	49	1	2	$\frac{3}{4}$

Fra 1. Jan. 1909 er Sognets Tiender afløste med 66,480 Kr. 59 Øre, hvoraf Statskassen betaler 14621 Kr. 81 Øre, Tiendeyderne 51858 Kr. 78 Øre.

Skolevæsenet.

Jerne fik sin første fast ansatte Degn i 1740. Han fik Bolig i den daværende Degnebolig, der laa Øst for Jerne Kirke, omtrent paa samme Sted, hvor der endnu er Bolig for Kirkesangeren.

Ved Lov af 23. Januar 1739 var det bestemt, at der skulde bygges Skoler i alle Sogne paa Landet, hvor der forhen ikke fandtes nogen offentlig Skole. De skulde bygges og opretholdes ved Skat paa Sognets Beboere, og alle Børn, der ikke nød Undervisning paa anden Maade, skulde søge dem og undervises af den ansatte Degn. Aaret efter ændredes Loven saaledes, at det paalagdes Godsejerne eller Proprietærene at opføre Skolerne. De ømmede sig imidlertid ved Udgifterne og trak Tiden ud, hvor det lod sig gøre, saa der forløb flere Aar, før Loven skete Fyldest.

Paa den Tid var Magister Maturin Castensen Præst i Jerne og Skads. Desuden var han en stor Godsejer, saa det var hans Pligt efter Loven at opføre en Skole i Jerne, hvor der før ingen var. Men han forstod at trække Tiden ud med Forberedelserne. Endelig fik han Tømmeret til en Skole samlet og tilhugget; men derved blev det. Det tilhugne Tømmer blev henlagt oven over Kirkens Hvælvinger, hvor det laa indtil Castensens Død i 1747. Derefter indgav Degnen Johannes Brink en Ansøgning til Kancelliet om at faa den haardt tiltrængte Skole opført, hvad saa ogsaa skete. I de følgende 100 Aar var den Sognets eneste Skole, der i 1826 kun blev udvidet med ét Fag og samtidig under-

gik en grundig Reparation baade paa Tag og Fag. Simpel var den alligevel, og først i 1847 blev den afløst af to nye Skolehuse.

Ved Reparationen i 1826 var Skolestuen paa 3 Fag og havde en Højde af 3 Alen. Gulvet blev belagt med røde Mursten, og Bordene stod paa nedrammede Pæle; dette forandredes nu saaledes, at de kunde flyttes, hvis det ønskedes. De var indrettet saaledes, at der sad to Rækker Børn med Ansigterne vendt mod hinanden ved hvert Bord. Sandbordet var anbragt i Skolestuens sydvestlige Hjørne. Bordpladen var vandret, og en Liste paa et Par Tommers Højde var sømmet fast om Pladen for at holde paa Sandet, der var lagt over den. De smaa Børn, der blev anbragt ved Sandbordet, fik hver en lille rund Pind til at tegne Tallene og Bogstaverne med i det fugtige Sand. Naar saa Arbejdet var efterset af Læreren eller Bihjælperen, skulde Børnene med deres Pinde jævne og glatte Sandet og derefter begynde igen efter en Tabel med lignende Arbejde. Jeg mindes, at hvert Barn havde sit Nummer, der var malet paa en Liste under Loftet. Under dette blev vi opstillet, naar Læreren kom ind i Skolestuen. Om han brugte Fløjten ved denne Lejlighed, husker jeg ikke. — Langs Midten af de to Dobbeltborde var opsat et Stativ, hvorpaa Tabellerne, der brugtes til at skrive og regne efter, samt smaa Danmarkskort var ophængt. Skolens Vægge var prydet med Stave- og Læsetabeller; ved hver af disse var opstillet to Børn og en Bihjælper. Han var forsynet med en Pegepind paa omtr. $\frac{1}{3}$ Alens Længde; med den skulde han pege paa Bogstaverne, som Børnene skulde udtale og lægge sammen. Men han brugte den jo rigtignok ogsaa til, hvad den *ikke* var bestemt til, hvilket de lerklinede Vægge, navnlig om

Foraaret, afgav et tydeligt Vidnesbyrd om; thi næsten alt Kalkpudset var da faldet ned, saa at Murstenene og Træstolperne stak frem. — Skolens Forstue, hvis Gulv var belagt med Rullesten, strakte sig over I Fag gennem hele Huset; men den var delt ved en Skorstén, hvorfra der fyredes i Skolens Bilæggerovn. Indgangen var for Børnene mod Nord, for Degnen mod Syd ud til Gaardspladsen. Øst for Forstuen var Brændselsrum baade til Skolens og til Degnens Brug. Reparationen i 1826 skal have kostet 97 Rdlr. Nu til Dags er saadan en Sum kun lille, men i Datiden var den ikke ubetydelig; Bønderne sad i Armod, og Landet havde endnu ikke forvundet Statsbankerotten og de andre Landsulykker.

Endnu i 19 Aar benyttedes denne Sognets første og eneste Skole; saa afløstes den af de nye Skoler, en i Veldbæk og en i Bollesager. Men da var den indbyrdes Undervisning i kendelig Tilbagegang, skønt man endnu havde de befalede Apparater, der gik ind i den ene af de nye Skolers Materiel. Efter den stærke Kritik fra dygtige og forstaaende Mænds Side kunde den indbyrdes Undervisning ikke holde sig. I 1848 forsvandt de sidste Rester.

De Degne, som i Hundredaaret 1747—1847 besørgede Undervisningen i Jerne Skole, var

1. Johannes Brink, Degn fra 1740—1780.
2. Peder Brandt, fra 1780—1808.
3. Hans Adolf Brorson Fogtmann, fra 1808—1847, da han døde.

Saa blev Degneembedet nedlagt, og Skads Sogn fik sin egen Kirkesanger.

I 1842 fik Jerne-Skads Kommune valgt sit første Sogneforstanderskab, men Valgdeltagelsen var kun ringe.

Det var hovedsagelig kun Gaardmændene, der mødte, og Valget faldt da ogsaa paa de største og mest fremtrædende Gaardmænd i Kommunen. Der forestod netop nu en meget betydelig Forandring af Jerne Sogns Skolevæsen, idet den gamle Degnebolig ikke længer kunde rumme alle Sognets skolepligtige Børn. Efter mange og lange Forhandlinger besluttedes det, at Sognet skulde deles i to Skoledistrikter, hver med sit Skolehus, og at der skulde ansættes en Hjælpe-lærer til at undervise hver Skoles nederste Klasse vekselvis tre Dage ugentlig om Vinteren, medens Hovedlæreren skulde undervise begge Klasser om Sommeren, øverste Klasse kun om Vinteren, skiftevis i hver Skole. Vinterlærerens Løn sattes til 6 Tdr. Byg efter Kapitelstakst samt Kost og Bolig i Nærheden af Skolen. Hovedlæreren skulde have 8 Skilling i Kostpenge, naar han underviste i den Skole, der laa udenfor hans eget Distrikt. Alt dette skulde træde i Kraft fra 1. Novbr. 1845. Skoledirektionen approberede Planen; men da alt var afgjort, kom der Uro mellem Beboerne, som saa henvendte sig i en Adresse med 65 Underskrifter til det kgl. danske Kancelli om at faa Lov til at beholde den gamle Skole, kun med Tilføjelse af en Tilbygning; en Procurator Kruse i Varde forfattede Adressen. Men denne Henvendelse blev frugtesløs. I Sommeren 1847 byggedes saa den nye Skole i Veldbæk, Øst for Gaardene og den daværende Branddam; dens Vinduer vendte mod Syd ud mod Engvejen, mærkeligt nok, da der dengang ikke fandtes Beboere Syd for Skolen. Pladsen var uheldig valgt, og dog fik Skolen Lov til at ligge der indtil 1875, da den blev nedbrudt, og den nuværende Veldbæk Skole blev bygget ved Jernbanen. Ved den førstnævnte Veldbæk Skole var der mærkeligt

nok ingen Brønd, saa Børnene maatte hente Drikkevand i en Gaard i Byen; i Vestenden af Skolehuset var der en lille Lejlighed for en enlig Kvinde, der som Vederlag for Husly skulde fyre i Skolens Bilæggerovn. Man kan spørge: Klagedes der da ikke fra Befolkningens Side? Nej, sligt tænkte man dengang slet ikke paa, naar der blot kunde spares Penge.

Samme Aar (1847) døde Degnen Fogtmann, og Degneembedet blev nedlagt. Lærer Kristen Madsen Biltoft i Vester Nykirke fik saa Embedet som Lærer og Kirkesanger i Jerne mæd Bolig i den gamle Degnebolig. I 19 Aar beklædte han dette Embede, indtil han tog sin Afsked fra 1. Januar 1866. Det var ikke nogen let Gerning for en ældre Mand hver eneste Skoledag Sommer og Vinter at vandre $\frac{1}{4}$ Mil fra sit Hjem til de to Skoler. Biltoft døde 3. Juni 1873 i Maade hos sin yngste Søn, hvor han havde haft Ophold i nogle Aar. — I Bollesager, hvor man først havde maattet nøjes med lejet Lokale, opførtes i 1848 en Skole, omtrent paa samme Sted, hvor den nuværende, i 1882 opførte Skolebygning ligger. Men først omtr. 20 Aar efter Ordningen af 1847 blev det fastslaaet, at Sognet skulde deles i to Skoledistrikter, hver med sit Skolehus og med faste Grænser. Til Veldbæk Skoledistrikt henlagdes 147 Tdr. 3 Skp. 3 Fdk. 1 Alb. Hartkorn, til Bollesager do. 95 Tdr. 3 Skp. 3 Fdk. $\frac{5}{8}$ Alb. Hartk. Læreren ved Bollesager Skole skulde tillige være Kirkesanger og oppebar da Offer og Accidenser af hele Sognet, samt beholdt Skolelodden paa 7 Tdr. Land. Læreren ved Veldbæk Skole skulde være Seminarist, men Embedet var beregnet paa en ugift Lærer; der skulde jo spares baade paa rette og urette Steder. Ordningen, der blev approberet i 1863, skulde først træde i Kraft ved Lærer Biltofts Afgang, som jo

indtraf fra 1. Jan. 1866. Imidlertid begyndte man allerede fra 1860 at indføre Forandringer i den gamle Skoleplan, hvilket blev ret føleligt for Forf. af nærværende Fremstilling. Jeg var fra 1. Novbr. 1859 til 1. Maj 1860 antaget som Vinterlærer ved begge Skolerne, men fik i Januar 1860 den overraskende Meddelelse fra Skolekommissionen, at jeg fra 1. Feb. skulde undervise begge Klasser i Bollesager Skole, mens Bilstoft skulde have begge Klasser i Veldbæk Skole. Jeg gjorde Indsigelse, men det hjalp ikke. De 2 næste Vintre havde en ung Seminarist Nielsen Pladsen i Bollesager; han døde i Foraaret 1862, hvorefter jeg den følgende 1. Novbr. fik Pladsen for anden Gang og beholdt den til 1. Juni 1865, da jeg tog paa Seminariet. Jeg fik under denne min anden Besørgelse af Embedet udvirket, at Undervisningstiden udvidedes med 2 Maaneder (Maj og Oktober) for nederste Klasses Vedkommende, mens øverste Klasse samtidig var fri; Skoleforsømmelserne blev da færre.

Det uheldige i Valget af Pladsen for Veldbæk Skole (1847) vist sig ogsaa i, at der var intet Afløb for Regnvandet mod Syd, men rigelig Tilstrømning fra Nord, saa Vejen til Skolen mod Vest var tit i en saadan Tilstand, at Børnene ikke kunde komme tørskoede til Skolen. Desuden burde Skolen have ligget længere mod Nord af Hensyn til Beboerne i Tovrup, som hørte med til Skoledistriktet, men som fik en Skolevej paa næsten $\frac{1}{2}$ Mil. Det klagede de Tovrup Folk saa over i 1867, idet de gjorde gældende, at der nu var 20 Børn i Tovrup. Sogneforstanderskabet vilde dog ikke lade det gælde, da der kun var 5 skolepligtige af de 20 Børn; og Skoledirektionen holdt med Sogneforstanderne, som dog forpligtedes til at holde Skolevejen fra Tovrup i brugbar og passabel Stand. Dette Paalæg blev efterkommet for

saa vidt, som Sogneforstanderne lod samle en Del store flade Kampestén, af hvilke der fandtes mange i Byen paa den Tid; de blev nedlagt med passende Mellemlang langs Nordsiden af Skolevejen, og Børnene maatte da hoppe fra den ene Sten til den anden. Dette var til stor Morskab, især for Drengene, naar det lykkedes at skubbe til en eller anden Kammerat, saa han kom ned i Pløret og fik Træskoene fyldte med Vand. At skaffe Vandet Afløb fra Vejen var der ingen, der tænkte paa.

Fra 1. Oktbr. 1865 blev Seminarist Niels H. Kristensen konstitueret som Vinterlærer ved Bollesager Skole indtil 1. Maj 1867. Grunden til denne Konstitution var, at man vilde vinde Tid til at faa den nye Skoleplan sat ud af Kraft, saa at man kunde blive fri for Delingen af Sognet i de to Skoledistrikter og bevare Degneboligen i Jerne med en ny Skole for den tilkommende Lærer og Kirkesanger. Det lykkedes alligevel ikke at faa den nu engang vedtagne Skoleplan omstyrtet. Men forøvrigt er det forstaaeligt, at man var betænkelig ved at nedlægge den gamle Degnebolig; den laa midt i Sognet og nær ved Kirken og var med sin gamle Have og den smukke Lindeallé en Pryd for Sognet, der var saa fattigt paa Træplantning.

Efter Bilstofts Afgang blev en forhenv. sønderjydske Lærer C. A. Pedersen kaldet til Lærer og Kirkesanger med Tilladelse til selv at vælge, ved hvilken af de to Skoler han vilde have sin fremtidige Arbejdsplads. Han valgte saa Bollesager Skole, da N. H. Kristensens Konstitution ophørte 1. Maj 1867. Pedersen forflyttedes i 1895 til Esbjerg som Kordegn, hvor han virkede til 1901. Han døde i Jerne 19. Decbr. 1917 og begravedes paa Jerne Kirkegaard. I en Alder af 79 $\frac{1}{4}$ Aar havde han faaet Dannebrogskorset. Da han tiltraadte Em-

bedet, blev den gamle Degnebolig nedbrudt, og en ny opførtes i Sommeren 1866; den er endnu Kirkesangerens Bolig.

Ved Veldbæk Skole blev Bendix Madsen den første fastansatte Lærer; han var Seminarist fra Jelling og blev Lærer i Veldbæk fra 18. Juni 1867 til 11. Januar 1873, da han forflyttedes til Vilslev; han bor nu i Vejen som pensioneret Lærer. Tilstanden i Veldbæk Skole skildrer han saaledes: „Børneantallet var omtrent 70; fordelte i to Klasser. I de to første Aar af min Lærertid brugtes Balles Lærebog og Bibelhistorie samt Luthers Katekismus; siden indførtes efter Samraad med Provst Assens Balslevs Lærebog og Bibelhistorie. Skolebygningen var tarvelig, og Lærerbolig fandtes ikke; med Undervisningsmidler var Skolen kun daarligt forsynet. Skolestuens Kakkellovn var meget daarlig, men Brændselet, som Beboerne leverede, var om muligt endnu daarligere. For Afsavn af Brændsel til eget Brug fik jeg af Kommunekassen 36 Kr. aarlig. Børnene var flinke, og Hjemmene omfattede Skolen med Agtelse og Tillid; det var jo et stort Gode.“

Efter Bendix Madsens Forflyttelse søgte jeg (H. H. S.), der da var Andenlærer ved Jetsmark søndre Skole i Vendsyssel, efter nogen Betænkelighed — paa Grund af de daarlige Boligforhold — Embedet og fik det fra 8. Marts 1873. I dette Embede blev jeg siddende indtil min Afgang 1. Januar 1906. I 1875 var den nye Skole bleven opført, ganske vist kun med ét Klasseværelse; i 1881 tilbyggedes der dog et Klasseværelse og antoges en Vinterlærer. Beboerne i Tovrup klagede ligesom nogle Aar tilbage over, at Bygningen ikke var opført nordligt nok; men det toges der heller ikke nu noget Hensyn til. Da Børneantallet i Veldbæk tiltog

stærkt, byggedes der i 1905 en Forskole i Gammelby, som i 1915 fik sit eget Skoledistrikt med en ny opbygget Hovedskole. R. Henriksen blev denne Skoles første Lærer. Nu arbejdes der endda paa Oprettelsen af et nyt Skoledistrikt i den østre Del af Sognet. — De 3 Byer Esbjerg, Rørkær og Strandby hørte oprindeligt til Bollesager Skoledistrikt; men da Befolkningen i Esbjerg efter Havnens Anlæggelse var vokset saa stærkt, at Børnene derfra ikke kunde rummes i Distriktets Skole, vedtoges det, at der i Sommeren 1877 skulde opføres en tidssvarende Skole i Esbjerg. Det blev en to-etages Bygning med 5 Klasseværelser samt Lejlighed for Første- og Andenlæreren og et Værelse til Vinterlæreren. Førstelærerens Løn sattes til 6 Tdr. Rug og 35 Tdr. Byg efter Kapitelstakst samt Skolepenge efter Loven, desuden Brændsel til Skolens og Lærerens Brug samt 300 Kr. for manglende Jordlod. Skolen toges i Brug fra 1. Oktbr. med 137 Børn fordelt i 3 Klasser. Der var dem, der mente, at alle 5 Klasseværelser vilde aldrig blive tagne i Brug; men i 1889 nødsagedes Kommunen til at bygge endnu en Skole i Danmarksgade med 8 endnu mere tidssvarende Klasseværelser. Hermed var Jerne-Skads Kommune færdig med Skolebyggeri i Esbjerg, som fra 1. Januar 1894 blev en selvstændig Kommune og fra 1. Januar 1899 Købstad. Fra 31. Oktbr. 1890 kom Esbjerg, Rørkær og Strandby til at udgøre et selvstændigt Kirkesogn. Den nye Kommune kom til at omfatte omtrent 1000 Tdr. Land af Jerne Sogn med 33 Tdr. 5 Skpr. Hartkorn. — Fra 1. April 1914 adskiltes Jerne og Skads Sogne i kommunal Henseende.

Naar man betænker, at Jerne Sogn i fordums Dage laa som i en Afkrog af Danmark, opfyldt af store Hede-

strækninger og med mangelfulde Forbindelsesveje ud til den store Verden, vil det forstaaes, at Kulturens Strømninger først sént fandt Vej hertil. Som ovenfor vist blev der først langt frem i Tiden gjort noget alvorligt for Skoleundervisning. Og denne var for de ældre Tidens Vedkommende meget tarvelig. Der undervistes i Luthers Katekismus samt i Stavning og Læsning, det var det hele. I Skrivning og Regning fik Børnene ingen Undervisning; jeg har da kendt baade Mænd og Kvinder, der hverken kunde skrive Tal eller Bogstaver. Kun i Vinterhalvaaret blev der holdt Skole; om Sommeren havde Folk Brug for deres Børn til at vogte Kreaturerne. Læreren var i Almindelighed en Haandværker, som kunde have lidt Vinterfortjeneste ved at undervise Sognets Børn nogle Timer om Ugen. Der lejedes saa en Stue hos en af Gaardmændene; den udstyredes med et Bord og nogle løse Bænke samt en Bilæggerkakkellovn; det var hele Herligheden. Man kan da ikke undre sig over, at der raadede en saa vidt omfattende *Overtro*, at den næsten ikke har været til at udrydde. Naar Folk i Juletiden og i de lange Vinteraftener kom sammen, blev der, især af ældre Mænd, fortalt om Ligskarer, Gengangere, Hekse, Trolde, Helheste paa tre Ben eller uden Hoved, Nisser, der hævnedes sig paa Pigerne, fordi de ikke havde givet dem Smør i Grøden Juleaften, — saa Børnene, der sad stille og hørte efter, blev saa forskræmte, at de næppe turde gaa ind i en anden Stue. Ja, det skete ogsaa, at selve Fortælleren efter en saadan Aften var kommen i en saadan Sindsstemning, at han næppe turde gaa hjem. En gammel Mand har fortalt mig, at det var omkring Aar 1800, at Nisserne flyttede fra Jerne Sogn, idet de nemlig var kommen i Strid ind-

byrdes. I Veldbæk og Novrup holdt de sidste Nisser til, men de laa altid i Spektakel med hverandre. Et Foraar var der Fodertrang paa forskellige Gaarde i Sognet; men saa stjal Veldbæk-Nisserne Havre neg fra Novrup-Mændene og bragte dem til deres Venner i Veldbæk, mens omvendt Novrup-Nisserne forsynede Novrup-Mændene med Neg, der var stjaalne i Veldbæk. Det kunde nu ikke altid foretages paa én Nat. Men saa var der to Kæmpehøje — den ene paa Matr.-Nr. 9, den anden paa Matr.-Nr. 6 Veldbæk, tæt Nord for den nuværende Jernbanelinie —, og ved disse gemte Nisserne Negene for at bringe dem til deres Bestemmelsessted den følgende Nat. Dér mødtes de uheldigvis samtidig en Nat, og der blev da et forfærdeligt Slagsmaal imellem dem. Det er uvist, hvem der gik af med Sejren, men siden den Nat har man ikke mærket noget til dem. — Heller ikke Trolde hører man mere nævne i Jerne nu til Dags. Men i min Barndom var der en Mand, som fortalte, at han en Nat var kommen ridende fra Varde over Kjersing Hede. Tæt ved den smalle Hedevej laa der en stor Kæmpehøj, kaldet Dyssehøj; og da han kom nær til den, saa han, at den stod paa fire høje Stolper, der var forbundne med Glasvægge, indenfor hvilke der var en stærkt oplyst Sal, hvor Trolde dansede. Han blev meget forskrækket, men da han *skulde* forbi Højen, gav han Hesten af Sporerne, saa den sprang mod Glasvæggen, der knustes. Dermed var Troldefesten forbi, og Højen laa i sin forrige Skikkelse. Om Manden selv troede paa sin Fortælling, véd jeg ikke. —

I 1794 udkom der en Lov, der satte Straf for *Kvaksalveri* og for „kloge“ Mænds og Kvinders Behandling af Sygdomme. Men den Lov blev slet ikke respekteret.

Jeg husker endnu fra Tiden omkring 1854, at en Dreng, der var bleven bidt i den ene Fod af en Hugorm, blev behandlet af en „klog“ Mand paa den Maade, at han skulde spise raa Æggeblommer, indtil Ondet var fordrevet. Det varede nogle Timer; saa sagde Drengen, at nu kunde han ikke spise flere Æggeblommer. Han var af en kraftig Natur, og efter nogle Dages Forløb slap han da heldigt baade fra Kuren og fra Ormebidet.

Postforbindelsen med Varde foregik 3 eller 4 Gange ugentlig — med gaaende eller kørende Post — til Strandby Kro og Fanø. I Kroen maatte saa Jerne Sogns Folk selv afhente deres Postsager. Mange af denne Slags var der ikke at besørge, da Folk ikke gav sig meget af med at læse og skrive, og af Aviser udkom der paa Egnen kun „Ribe Stiftstidende“, som holdtes af Præsten, Sognefogden og et Par Gaardmænd. Midt i det 19. Aarhundrede fik Varde sin første Avis „Ribe Amtstidende“; saa var der da flere Mænd i Jerne Sogn, der begyndte at holde denne, vel at mærke kun i Vinterhalvaaret, thi om Sommeren havde man ikke Tid til at læse. Og man var da gerne en 3—4 Stykker om at holde en Avis. Ved Aar 1854 blev Postforbindelsen udvidet til 6 Gange ugentlig kørende Post fra Varde til Strandby Kro. Og nu enedes man om at leje en Mand til at hente Postsagerne i Kroen og bringe dem omkring til Adressaterne. Uagtet denne Kro laa i Sognets vestligste Udkant, blev der fra Postvæsenets Side intet yderligere foretaget før 1874. Den første lejede Landpost var Morten Mortensen (Uglvig), der boede i Jerne By og døde under sin Postgang nær ved sit Hjem i 1867. Fra 1. Oktober 1874 ansattes den første statslønnede Landpost Søren Nielsen, som saa gik ud fra Esbjerg Station, mens Brevsamlingsstedet i Strandby Kro

blev nedlagt. Han besørgede i nogle Aar Postruten for hele Sognet, indtil dette deltes i to Ombæringsdistrikter. Fra 1919 faar Beboerne i Bollesager, Gammelby og Jerne deres Postsager 2 Gange daglig; til de andre Byer i Sognet kommer Posten én Gang daglig, saa vi ialt har 6 Landpostbude, alle statsansatte.

Ved Jordernes Udskiftning efter Forordningen af 1781 var det af stor Betydning for Samfærdslen, at Færd-selsvejene blev afmærkede og udlagte til offentligt Brug; Sognekommunerne skulde da fremtidig vedligeholde dem. En Del af disse Veje er siden nedlagte og erstattede af andre, der er mere tidssvarende. I 1874 anlagde Amtet en Vej fra Korskroen til Esbjerg; et Stykke af den gaar altsaa gennem Jerne Sogn. Et privat Selskab anlagde en Vej fra Esbjerg til Tjæreborg Sogneskel (Darumvejen); dens Vedligeholdelse paahviler Jerne Kommune med Tilskud fra Amtet. I lange Tider gik det smaat med Vejenes Vedligeholdelse; det kostede jo Penge, og i de fattige Tider kneb det tit med at udrede dem. En Tidlang var det ordnet saaledes, at hver Gaard fik sit Vejstykke at passe i Forhold til Gaardens Hartkorn; men det endte med, at Vejene kom i en saadan Forfatning, at det næsten var umuligt at befordre et med 2 Heste forspændt Læs paa 1000 \mathcal{R} . Saa maatte Sognet atter overtage Vejene, og skønt Vedligeholdelsen endnu gaar langsomt fremad, saa kan dog alle offentlige Veje i Jerne Sogn befærdes med alle Slags moderne Befordringsmidler.

Efter Treaarskrigen (1848—50) brugtes kun de saakaldte stive Vogne med eller uden Jernbeslag om Hjulene. Man havde altid *to* Trækdyr, Heste eller Stude, for, thi til ét Trækdyr var Vejene for sandede og ujævne og Vognene for tunge. Vognakslerne var af Træ og

kun beslaaet med Jern, hvor Sliddet var stærkest. Kørte man til Varde, maatte man have Tjærekanden med under Vognen; Akslerne maatte da smøres et Par Gange, da de ellers blev slidt tørre og varme. Folk var i de Tider nøjsomme og sparsommelige; de havde ikke ret meget at køre efter ud over det, der angik Gaardenes Drift.

I 1853 skete der en meget opsigtvækkende Begivenhed i Jerne Sogn; ja den vakte næsten lige saa stor Opsigt som Jernbanen, der kom 20 Aar senere: den første Fjedervogn holdt sit Indtog. Det var Kromanden i Strandby, Kr. M. Spangsberg, der anskaffede den — ikke til sin egen Bekvemmelighed, men til Brug for de mange Fanø Skibskaptajner og Søfolk, der skulde køres til de forskellige Havnebyer, hvor deres Skibe var oplagt om Vinteren. Den smukke trestolede og gulmalede Fjedervogn vakte almindelig Beundring hos alle Krogæsterne; nu havde de noget at fortælle, naar de kom hjem, eller naar de ellers kom sammen. Jeg husker, at Præsten i et Selskab udtalte, at den Slags Køretøj engang vilde blive saa almindeligt brugt i Jerne Sogn, at selv de mest konservative Gaardfolk vilde anskaffe en; men det var der ingen, der dengang troede. Nu er den Spaadom forlængst gaaet i Opfyldelse, ja nogle Gaardmænd har endog flere end én Fjedervogn. Jumber er ogsaa kommen i Brug, for ikke at tale om Cykler, som baade unge og gamle, ja selv Børn paa 6 å 7 Aar kører paa. Og paa Sognets Veje sér vi nu talrige Avtomobiler; der vil vel ogsaa blive Folk i Jerne Sogn, der anskaffer saadanne.

Omkring 1850 ejede Jerne-Skads Kommune et Bolssted i Tovrup paa omtrent 8 Tdr. Land. Det blev brugt som *Fattighus*, og det var da Meningen, at de Fami-

lier, som fik Ejendommen overladt til Brug, maatte kunne skaffe sig nogen Indtægt af Jorden. Men det viste sig rigtignok, at Jorden ingen Indtægt gav, idet den blev daarligt dyrket. Saa solgte man Ejendommen og opførte nogle Aar senere paa dens Hjørne et Hus med to smaa simple Lejligheder, hver bestaaende af en Stue, et Køkken og et lille Spisekammer; Forstuen var fælles. Et lille Stykke Jord var udlagt til Have; men for Nutidens Mennesker lyder det utroligt, at der *ingen Brønd* var ved Huset i den første Snes Aar, uagtet der kun var 4 á 5 Alen til Vand. Dette Hus benyttedes til Fattighus indtil 1892; da var det blevet saa brøstfældigt, at man ikke længer kunde bo i det. Sogneraadet købte saa et Stykke Jord paa 4 á 5 Tdr. Land paa Jerne Hede af Gaarden Matr.-Nr. 4 Jerne By; og en Bygning med fire Toværelses-Lejligheder opførtes til Brug som Fattighus. Det er dog sjældent, at alle fire Lejligheder har været beboet samtidig. Trængte nogle af de fattige til daglig Hjælp og Pleje, indlejedes de til Forsørgelse hos Folk, som af forskellige Grunde ønskede at tage mod saadanne hjælpeløse Mennesker; og man hørte ret sjældent Klage over deres Behandling. Jeg mindes ikke, at Børn eller enlige Personer er bleven bortliciterede. Havde nogen selv Hus med eller uden Jord, men paa Grund af Sygdom eller andet Uheld ikke kunde klare sig, fik han Hjælp af „De fattiges Kasse“ eller paa anden Maade. De fattige forsørgedes mest med Naturalier. Der blev lagt et aarligt Overslag over de forventede Ydelser til de fattige af Korn, Brændsel, Klæder, Penge o. s. v., som saa paalignedes Hartkornsejerne og leveredes fire Gange aarlig. Leveringen skete i en Tærskelo paa et passende Sted i Sognet; dér modtog Fattigforstanderen Kornet

og uddelte af det til de fattige, som mødte med deres Sække og Hjulbøre. Mange fattige var der i Reglen ikke. At fattige Koner gik omkring i Gaardene og fik deres Mælkespand fyldt uden Betaling, saa' man ikke ilde til, da det jo var Skik og Brug. Derimod følte som en Plage, naar Sognet ved Faareklippingstid og ind under Jul hjemsoegtes af Tiggere fra andre, selv fjerntliggende Sogne. Sogneforstanderne lejede da en Mand, der kaldtes „Stodderkongen“; han skulde indfange Tiggerne og føre dem til Sognefogden, som befordrede dem til Herredsfogden i Varde, hvorfra de saa sendtes til deres Hjemstavn. Som Værdighedstegn havde Stodderkongen en Stok paa et Par Alen, forsynet for oven med et Jernkors, hvis Arme var 4 Tommer lange. Den eneste Stodderkonge, jeg mindes, var *Poul*, en skikkelig Mand, der ved Tidernes Ugunst selv var bleven fattig; han var Tiggernes Skræk og Børnenes Bussemand. Hans faste Indtægter var faa og smaa; thi han lønnes som de andre fattige med Naturalier. Dog tjente han ogsaa noget ved at besørge Ærinder for Folk, og da han stadig havde Nyheder at bringe, var han velsét, hvor han kom ind; man kaldte ham „Sognets levende Avis“, thi rigtige Aviser var jo sjældne blandt Folk dengang. Stodderkongen havde desuden Ret til at møde i ethvert Hjem i hans Rige Dagen efter Bryllup, Barnedaab, Begravelser og lignende Gilder; han blev da beværtet ligesom Gæsterne, og undertiden fik han desuden Fødevarer med sig hjem. *Poul* døde en varm Sommerdag paa Hjemtur fra Varde paa Vejen mellem Forum og Varde ved Bækken, der løber gennem Dalen efter Alslev Mølle. — Siden gik man bort fra Levering af Naturalier til de fattige og understøttede dem med Penge, Huslejhjælp, Anvisning til at købe Brød o.s.v. Der var

nok undertiden Tale om at købe en Fattiggaard, men det var Sogneraadet ikke tilbøjelig til, og saa fik man ingen Fattiggaard. Saa kom jo i 1891 Loven om Alderdomsunderstøttelse, og den havde jo en gavnlig Indflydelse paa Fattigforsørgelsen. — For en Snes Aar siden købte Kommunen en Gaard i Kvaglund, som skulde benyttes af fremmede fattige, som manglede Plads andet Steds; de skulde saa grave Grus, som fandtes paa Gaardens Jorder, da Kommunen havde megen Brug for Materiale til de stærkt befærdede Veje.

Menighedsliv mærkede man ikke meget til i Jerne Sogn før Midten af det 19. Aarhundrede. Folk gik i Kirke om Søndagen for at høre Prædiken og Bekendtgørelserne ved Kirkestævne. Salmesangen tog man ikke megen Del i; den lod man Degnen og Præsten om. De fleste gik regelmæssigt til Alters Foraar og Efteraar, udenfor disse Tider var der ingen Altergang. Jeg mindes, at Folk fandt det underligt, da Præsten ved Aar 1848 kundgjorde fra Prædikestolen, at fremtidig vilde der blive Altergang hver Søndag, naar der var Formiddagsgudstjeneste, og hvis nogen ønskede det; det var jo saa aldeles imod Skik og Brug. I Hjemmene havde man gerne en Bibel og en Huspostil; den toges ned af Hylden om Søndagen og paa Højtidsgangene; Manden eller Hustruen læste saa et Stykke for alle Husets Beboere. Juleaften blev imødesét med Længsel, ikke mindst af Børnene. Da blev Bordet dækket med en snehvid Dug; og paa den sattes et tykt hjemmestøbt Tællelys. Juletræ kendtes ikke, ligesaa lidt som Gudstjeneste Juleaften. „Evangelisk-kristelig Salmebog“ brugtes i Kirken i næsten 50 Aar, og det var da Rationalismens Aand, der raadede i Kirke og Skole. Gamle Pastor Koch fik i 1848 paa Grund

af Alder og Svagelighed en Kapellan N. Chr. Fausing til Medhjælper; og i de 9 Aar, denne virkede, vaktet der en Del kirkeligt og kristeligt Liv, især blandt de unge. Pastor Fausing lærte Konfirmanderne nogle af Grundtvigs Julesalmer; det var noget nyt, det vakte Opsigt, og i flere Hjem lærte Forældrene Ord og Toner til disse Salmer af Børnene, da de var kønne og lette at lære. I Kirken blev dog „Evangelisk-kristelig Salmebog“ ved at bruges til 1860; da indførtes Roskilde Konvents Salmebog, som saa i 1914 afløstes af „Salmebog for Kirke og Hjem“.

I 1903 udkom Loven om Menighedsraad. Man var nok lidt bange for, at Valglisten skulde blive fyldt af Fritænkere og andre ukirkelige Mennesker, som saa maaske kunde besætte alle Pladser i Menighedsraadet. Men den Frygt viste sig helt ugrundet. I det første Menighedsraad i Jerne Sogn var Pastor Ingerslev Formand; de fire valgte Medlemmer var Fru Mette Brorssen i Vognsbøl, Fru Kirstine Kristensen i Maade, Landpostbud Peder Jessen i Jerne og nærværende Forfatter. Det faldt i dette Menighedsraads Lod at indstille til Præsteembedet, da Pastor Ingerslev var blevet Valgmenighedspræst i Odense (1909). Udnævnt blev saa efter Flertallets Indstilling Pastor J. Jensen Hammer i Hillerslev. Efter hans Forflyttelse (1917) indstilledes paa en Fællesliste som Nr. 1 Pastor Viggo Hansen i Testrup paa Sjælland, som nu beklæder Embedet.

Omtrent midt i Sognet ligger den smukke gamle *Jerne Kirke*. 1306 henlagdes den under Varde Syssel; Domprovsten i Ribe skulde oppebære Kirkens Indtægter, men skulde saa lønne en Kapellan til at forestaa Guds-tjenesten. Blandt Kirkens Ejere efter Reformationen kan nævnes Borgmester Castensen i Ribe, der ejede den

fra 1687—1717; ved hans Død arvedes den af Sønnen, Provst Maturin Castensen. Efter hans Død (1747) købtes den af nogle Mænd i Sognet, og siden den Tid har Kirketienden været delt i 24 Parter, der ejedes af en Del Mænd indenfor Sognet. Kirken er opført af hugne Kampesten og tækket med Bly, undtagen Vaabehuset, der har haft Tegl-, nu Skifertag. I Nordsiden af Koret var der tidligere en Indgangsdør for Præsten; den til-muredes 1891. Paa Sydsiden af Skibet er det Maturinske Kapel med aaben Begravelse for ovennævnte Provst Castensen og tre andre. Kisterne blev i 1891 sænket ned under Gulvet, i Kapellets Sydmur indsattes en Dør, saa gennem Kapellet er nu Indgang til Koret. Nogen Prydelse er Kapellet ikke. Da Sognefolkene købte Kirken 1747, medfulgte jo Pligten for Kirkeejerne til Kirkens Vedligeholdelse; i den Anledning forlangte Kirkeejerne, at Sognets Gaardmænd skulde gøre baade Spandage og Gangdage, naar der var noget, der skulde istandsættes ved Kirken. Saadan var det vel i de forrige Kirkeejeres — Borgmesterens og Provstens — Tid, saa man har vel ment sig berettiget til at kræve det samme senere. Det gik ogsaa i en lang Aarrække. Men saa kom den Stund, da Kirkens Blytag skulde istandsættes; og nu var der netop ingen Blytækkere at faa paa Egnen, saa de maatte hentes nede i Sønderjylland. Men det sagde et Par af Gaardmændene Nej til; de mente ikke at have Pligt til at hente Haandværkere til Kirkearbejde saa langt borte og klagede til Amtet. Saa faldt den nævnte Forpligtelse helt bort. Det kan tilføjes, at i ældre Tid brugtes Vaabehuset ikke blot som „Forstue“ til Kirken, men ogsaa som Værksted for de Haandværkere, der havde Arbejde ved Kirken: Blytækkerne smeltede Bly, Murerne lavede deres Kalkmørtel, Sned-

kerne havde deres Høvlebænk — altsammen i Vaabenhuset. —

Kirkens Istandsættelse i 1891 kostede 15,000 Kr.; den lededes af Arkitekt Axel Møller. Da blev det sydlige Murværk af Kor og Skib nedrevet, en solid Sokkel af Beton opførtes, og paa den rejstes den nye Mur; nye Vinduer i gammel Stil blev indsatte. I nyeste Tid (Marts 1914) foretoges yderligere en Del Forandringer, hvorved Kirken har vundet meget baade i Bekvemmelighed og i Skønhed. Vaabenhuset paa Kirkens Nordside, hvor der før havde været Indgangsdør, omdannedes til Ligkapel, og Indgangen derfra til Kirken blev tilmuret. Derved fik vi et smukt og rummeligt Ligkapel, hvad der paa Grund af Forholdene i Sognet var blevet en tvingende Nødvendighed, idet der i mange af de smaa Beboelseslejligheder i Sognets tre købstadlignende Landsbyer, ikke er Plads til at lade Ligene henstaa til Begravelsesdagen. Der henstaar da ogsaa stundom flere end ét Lig paa én Gang i Kapellet. Den nye Indgang til Kirken anbragtes i Nordsiden af Taarnet, hvor der saa indrettedes en smuk og rummelig Forstue. Fra den er der tillige Opgang til Orgelet og til Taarnet. Til venstre for Døren inde i Kirken ser man Kirkens fordums Altertavle med udskaarne Billeder, deriblandt de tolv Apostle i nederste Række. Den har flere Gange i Tidens Løb skiftet Plads i Kirken. Tidligere havde den som Overdel en Tronhimmel med gyldne Stjerner, men den er forsvunden for omtr. 50 Aar siden. Over Prædikestolen er der en Lydhimmel, men den er ret ny; den gamle, som før fandtes, var for et Par Menneskealdre siden bleven saa brøstfældig, at den maatte nedtages; kun Englehovederne er fra den anbragte paa den nye. Kalkmalerier var der i sin Tid kun ubetydelige Spor af;

et Par Rosenranker slyngede sig op ad Korbuen, men de er bleven overkalkede. Andre Kalkmalerier har man ikke fundet. Indtil 1880 var der i Kirken tre Rækker Stolestader med Plads til 328 Mennesker; de maatte paa Grund af Brøstfældighed nedtages. Nu er der to Rækker med 500 Siddepladser. Varmeapparat fik Kirken i 1892. At faa et Orgel i Kirken havde man længe ønsket; saa var der 3, nu afdøde Gaardmænd (Morten Andersen, Lykke, Søren Pedersen, Maade, og Sognefoged H. P. Hansen, Gæmmelby), som hver gav 500 Kr., Resten indkom ved andre frivillige Bidrag, og 3. Juni 1906 tonedede Orgelet for første Gang. Paa Kirkens nordre Væg findes et ejendommeligt Epitafium over Provst Maturin Castensen og et smukt Krucifiks, skænket af en Enke i Sognet. En Komité af Kvinder i Sognet har forfærdiget og skænket et smukt broderet Gulvtæppe foran Alteret. Et gammelt Madonnabilled blev solgt for omtr. 200 Kr., for dem købte man to Lysekroner, hvis Tal siden er forøget med to, som et Par af Sognets Gaardmænd har skænket. Det smukke Messing-Døbefad skænkedes af Pastor Ingerslev og Hustru, da de i 1909 fraflyttede Sognet. Kirkens Klokke var i Tidens Løb bleven ret klangløs, saa den ikke kunde høres ud i Sognet; saa var der en af Sognets Gaardmænd, der i 1919 skænkede en ny Klokke, som toges i Brug ved Gudstjenesten 15. Juni.

Af *Præster i Jerne* siden Reformationen kendes følgende:

1. *Palle*.
2. *Jørgen Pallesen Jerne* var Præst her 1569 og døde 1590. Han efterfulgtes af sine 2 Sønner.
3. *Hans Jørgensen Jerne*, der allerede døde 1592, og
4. *Palle Jørgensen Jerne*, der blev her til sin Død 1637.

5. *Hans Jensen Hersleb*, der ægtede Formandens Datter Boel Pallesdatter. De døde begge 1653 eller 54 og efterlod sig fem Børn. Den ældste Datter Kirsten blev gift med Eftermanden, som saa maatte forsørge hendes fire Søskende.

6. *Jørgen Olufsen Alslev* var kun Præst her i 4 Aar og døde 1658.

7. *Bent Jakobsen Varde*, død 1672.

8. *Hans Pedersen Bartsker*, død 1701.

9. Mag. *Maturin Castensen*, der i sine sidste 8 Aar tillige var Provst for Skads Herred. Han døde 11. Juli 1747, 78 Aar gammel. Om denne Mand, der vist var meget lidt Præst, men langt mere Landmand, Handelsmand, Naturkyndig og Matematiker, og som samlede sig en meget betydelig Formue, kan henvises til en udførlig Levnedstegning i „Fra Ribe Amt“ 1906. — Han efterfulgtes af sin Søstersøn:

10. *Johannes Bøtcher*, der tog sin Afsked 1789 og døde 1792.

11. *Niels Bønnelykke* var Præst her fra 1786 til sin Død 1826. Han fandtes død i sin Have med en Bøsse ved Siden, saa der er meget, som tyder paa Selvmord. Snedkeren, der skulde lave Ligkisten, har fortalt nærvær. Forfatter, at da han kom for at tage Maal af Liget, stod der to Kvinder og holdt Liglaget fast hver ved sin Side, saa Snedkeren ikke kunde — eller maaske ikke maatte — se Liget.

12. *Søren Spandet Hjort* var Præst her fra 1827 til sin Død 1835. Han var en Købmandssøn fra Ribe. Det samme var Tilfældet med hans Eftermand:

13. *Gabriel Koch*, som var Præst her fra 1835 til 1858, da han tog sin Afsked. Han døde i 1861 hos sin yngste Datter, der var gift med Gaardmand Peder

Hansen i Jerne. I sine 10 sidste Præsteaar havde han til Kapellan *Niels Chr. Fausing*, en Gaardmandssøn fra N. Gørding, en god og dygtig Præst, der i 1857 blev kaldet til Præst i Torsted og Hover, men døde i Jerne faa Dage efter sin Udnævnelse.

14. *Mikael Rodevald Gjørup Assens* blev Pastor Kochs Eftermand 1858 og blev 1866 Provst for Skads m. fl. Herreder. Denne dygtige Præst virkede her til 1880, da han forflyttedes til Gaverslund (mellem Vejle og Fredericia), hvor han 1888 blev Provst for Elbo m. fl. Herreder. Han tog sin Afsked i 1899 og døde i Fredericia 1911.

15. *Axel Gudmund Kemp* var Præst her fra 1880 til 1890, da han forflyttedes til Nykøbing og Systofte paa Falster, hvor han i 1904 blev Stiftsprovst for Lol-land-Falsters Stift. I 1917 tog han sin Afsked og døde 1924.

16. *Jens Andersen* var Præst her fra 1890 til 1899; da forflyttedes han til Førslev og Sneslev paa Sjælland. Siden havde han andre Præstekald paa Sjælland, men efter Sønderjyllands Genforening med Danmark blev han Præst paa sin sønderjydske Fødeegn, nemlig som Sognepræst i Møgeltønder 1921, men døde dér allerede faa Maaneder efter sin Udnævnelse, i Juli s. A.

17. *Ludvig Jakob Kristian Ingerslev* var Præst her fra 1899 til 1909, da han blev Valgmenighedspræst i Odense, hvor han endnu virker.

18. *Jens Jensen-Hammer* var Præst her fra 1909 til 1916, da han forflyttedes til Tølløse paa Sjælland.

19. *Viggo Hansen* er Præst her siden 1917.

Det vil ses, at fra Reformationen indtil 1880 er ingen af Præsterne forflyttet herfra. Det var vel mest ældre Præster, der her fik deres Slutningsembede; thi

Jerne-Skads Præstekald var det største i Provstiet. Ved Tiendeafløsningen i 1909 maatte Jerne Kommune betale den største Afløsningssum af alle Kommunerne i Provstiet, uagtet der i Forvejen var afstaaet 1000 Tdr. Land til Esbjerg Kommune. I 1880 har vi saa den første Præsteforflyttelse, som er bleven efterfulgt af fire senere; Grunden har vel nok for en Del været den, at Embedet blev langt besværligere end før paa Grund af det stærkt voksende Indbyggerantal (i Jerne-Skads Pastorat er der nu over 5300 Mennesker). Desuden forringedes Embedets Indtægter derved, at Jorderne Nord for Jernbanen og Marklodden Nord for Kirken (ialt omtr. 30 Tdr. Land Jord med Lérunderlag) solgtes 1889 ved offentlig Auktion saa billigt, at Renterne slet ikke svarer til Udbyttet af Jorderne. — Siden 1919 staar Embedet i 1. Lønningsklasse. —

Efter Sagnet skal Provst Maturin Castensen i 1714 have ombygget den gamle *Præstegaard* i Jerne. Solidt var den bygget, alle Længerne, baade Stuehuset og de 3 Udlænger, var af Bindingsværk med Egestolper i Murene; alt Tømmerværket var ligeledes af Eg. Provsten har selvfølgelig ladet Egetømmeret hente i sine egne Skove — han havde Ejendomme med Skove rundt om i det sydlige Vestjylland; og hans Fæstebønder har saa nok maattet fælde Træerne og køre dem til Jerne. Alle Vinduer havde Skodder udvendig; de lukkedes hver Aften. Rullegardiner kendtes ikke. Præstegaarden var en indelukket Gaard med Stuehuset mod Syd, Laden med Indkørselsporten mod Nord, Stuehuset havde Hovedindgangsdør midtpaa; Forstuen paa to Fag gik gennem hele Huset og havde Udgang til Haven. Til venstre for Forstuen kom man ind i en rummelig Sal, der gik gennem hele Huset; indenfor den var Præstens

Værelse, Konfirmandstue og et Par Gæsteværelser. I den anden Del af Stuehuset var der foruden Dagligstue og Køkken det brolagte Bryggers med Bagerovn, en rummelig Folkestue og et Pige-kammer. Stuehuset havde endvidere Kvist med Værelse baade mod Syd og mod Nord. Saaledes var det ialt Fald i Pastor Kochs Tid. — I Avlsbygningerne, der naturligvis rummede Kornlade, Kreaturstald, Tærskelo o. s. v., lægger vi særlig Mærke til den rummelige Hestestald, hvor der var Plads til 10 Heste, vistnok beregnet paa de mange Fremmede, Provst Castensen fik Besøg af. Pastor Koch — og vel ogsaa hans nærmeste Formænd — hjalp sig med to Heste til Gaardens Drift. Møddingen laa efter Datidens Skik inde i Gaarden. — Da Provst Assens tiltraadte Embedet i 1858, var alle Gaardens Bygninger i meget daarlig Stand; han lod dem derfor istandsætte, saaledes at hele Stuehuset undermuredes med Stenmur, med Undtagelse af den østre Gavl, som blot blev istandsat; den skulde staa som et Minde om Fortidens Bygningskunst og om Gaardens Bygherre. Provst Assens fik indrettet en bekvem og hyggelig Familiebolig. Ogsaa Avlsbygningerne istandsattes og indrettedes efter Tidens Tarv. Men denne saaledes istandsatte Præstegaard brændte Kristi Himmelfartsdag 1889, mens Pastor Kemp prædikede i Esbjerg Kirke. Lynnedslag var vistnok Skyld i Branden. Saa blev den nuværende Præstegaard opført, men den kom Pastor Kemp ikke til at bebo, idet han samtidig forflyttedes. —

Præstegaardens Have regnedes i ældre Tid for en af de største og smukkeste Præstegaardshaver i Vestjylland, og endnu er den en Pryd for Sognet. Dér samles om Sommeren mange Mennesker til at høre Foredrag og til Sang. Hvem af Præsterne der har hegnet

Haven med sténsatte Diger mod Vest og Syd og plantet den til med de smukke Lindetræer og Frugttræer, vides nu ikke mere. Den sydlige Del var indtil 1858 Blegeplads for det hjemmelavede Hørlærred og kaldtes da Bleghaven; nu er den Køkkenhave. Desuden har Provst Assens udvidet Haven mod Øst til Bækken, saa den nu er omtr. 1 Td. Land stor. Ved Ildebranden i 1889 ødelagdes mange af de prægtige Lindetræer i Gaard og Have, men Skaden er udbedret af de følgende Præster. Den smukke Naaletræsplantage, der strækker sig mod Nord til Jernbanelinien, er en Pryd for Egnen, ligesom den jo da ogsaa skærmer Præstegaarden mod den barske Nordenvind. Kirkestien deler den i to Dele, hvoraf Pastor Kemp har plantet den østlige, Pastor Ingerslev den vestlige. —

Jerne Mølle. Fra 1. Januar 1862 blev Møllernæringen i Danmark fri Næring. Hidtil havde man i Jerne Sogn benyttet Vandmøllerne i Krogsgaard og i Spangsbjerg — Vejrmøller fandtes nemlig ikke paa Egnen —, men det kunde jo hænde, at Vandet undertiden slap op, da Dammene ikke havde Tilløb fra større Vandløb. Det var jo ret ubehageligt, hvis det skete op imod Jul, hvor der skulde bages saa meget Brød, at det kunde slaa til for det nye Aars første Maaneder. Der skulde jo da ogsaa males Malt til Juleøllet og laves Gryn og Bygmel til Brug for Vinteren. Det kunde da ske, at man blev nødt til at køre med Kornet til Endrup eller Alslev Mølle for at faa Mel lavet til Julebagningen. Af de gamle Haandkværne, der brugtes til Formaling af Malt og Korn til Svinefoder m. m., fandtes endnu enkelte i Brug i Sognet ved Aarhundredets Midte; det var haardt Arbejde at trække dem, men Arbejdet regnede man for en Velsignelse og en Ære, man sparede jo saa baade

Mølletold og Møllekørsel. Saa gik disse Haandkværne af Brug, og nu er de helt forsvundne; en Tidlang fandt man dog nogle anbragte uden for Indgangs dørene.

Omkring 1856 var der nogle af Sognets Beboere, som tænkte paa at opføre en Vejrmølle i Sognet, selv om den først kunde tages i Brug fra Nytaar 1862. Der blev indvarslet til et Møde, hvor man først forhandlede om Pladsen for en saadan Mølle; man blev enig om, at den skulde rejses paa en gammel Kæmpehøj Vest for Kirken paa Matr.-Nr. 4 af Jerne Søndergaard, og der skulde indkøbes et Jordtilliggende af 3 Tdr. Land. Derimod vandt det ikke Tilslutning, at den skulde bygges paa Aktier, tegnede af alle Sognets Jordbrugere. Paa et følgende Møde blev man heller ikke enig om dette; og nu kom en større Del af Mødedeltagerne frem med den Betænkelighed, at et saadant Foretagende var altfor voveligt, da den Tid var nær, at enhver, som vilde det, kunde bygge Mølle. Mødet endte saa uden Resultat. Alligevel blev Møllen bygget uden Hensyn til alle Betænkeligheder, idet fire Gaardmænd, N. P. Sillasen (Rørkjær), Niels Kristensen (Esbjerg), Søren Hansen (Gammelby) og Kristen Nielsen (Knude), enedes om at opføre den for egen Regning. I 1857 blev Møllen saa bygget paa den foranførte Plads. Ubehageligheder slap de nye Mølleejere ikke for. Der klagedes over, at de overtraadte den gamle Møllelov af 14. April 1852; der klagedes over, at Møllen var lagt lige ved offentlig Vej, skønt Loven forbød Opførelse nærmere end 50 Alen fra saadan. Saa flyttede Mølleejerne Vejen, saa den gik tværs over Møllens Mark til Kirken; Møllen blev staaende urørt, indtil den 4. Aug. 1865 nedbrændte ved Lynnedslag, men den opførtes paa samme Sted inden Aarets Udgang. Kirkevejen blev atter

flyttet, nemlig i 1874, da Landevejen fra Kors kroen til Esbjerg blev anlagt; nu gaar den fra Landevejen lige mod Nord til Kirken, hedder nu „Kirkegade“ og er bebygget og tilplantet smukt paa begge Sider. Jerne Mølle ejes nu af den forrige Ejer af Spangsbjerg Mølle, T. Hansen, der har sat Møllen i god Stand. —

Spangsbjerg Mølle.

Paa Grænsen af Jerne og Bryndum Sogne ligger Spangsbjerg Mølle med et Jordtilliggende af omtr. 120 Tdr. Land. I Begyndelsen af det 18. Aarhundrede ejedes den af Borgmester Castensen i Ribe, siden af dennes Søn Provst Maturin Castensen, ved hvis Død (1747) den gik over til det Maturinske Legat. Dette solgte saa Møllen til Familien Hans Hansen¹), som uddøde 1792 med Undtagelse af en lille 9-aars Pige Ane Marie Hansdatter, som saaledes blev Enearving til Møllen. Ejeren af Sønderris, hos hvem hun blev opdraget, var hendes nærmeste Slægtning og Formynder; han bortforpagtede Møllen til Jens Andersen Høg, indtil hun havde fyldt sit 18. Aar, da hun selv kunde overtage den. Paa Møllen arbejdede dengang en ung Møllersvend Hans Nissen (min Bedstefader) fra Alslev Mølle, Søn af sidstnævnte Møllers Bruger Nis Hansen. Med ham giftede den unge Ejerinde sig, men allerede Aaret efter Brylluppet døde hun efter at have skænket sin Mand en Datter, der fik Navnet Kristine Hansdatter. Som voksen blev hun gift i Sønderjylland med en Gaardmand Anders Vind, der mere var Handelsmand end Landmand; de flyttede fra den ene Ejendom til den anden, og ved sin Død efterlod han Hustru og Børn i Armod. I Sommeren 1860 besøgte jeg Kristine, som da boede i et jordløst Hus Syd for

¹ Jfr. „Fra Ribe Amt“ IV, 470 fg.

Visby og blev forsørget af sine Børn. Skønt hun næppe var 60 Aar gammel, var hun dog ældet meget; men hun var livlig og glad for sine Børn, som var gode imod hende. Hun udspurgte mig meget om Familien i Jerne Sogn og om Spangsbjerg Mølle og takkede mig hjerteligt for Besøget, da jeg gik. Siden fik jeg hende aldrig at se.

Et Par Kilometer Syd for Holstebro i Nørre Felding Sogn ligger en anselig Vandmølle, Vegem Mølle. Fra den fik Hans Nissen sin 2. Hustru i Aaret 1806. Hun hed Ane Jepsdatter og var Datter af den rige Ejer af Vegem Mølle, Jeppe Møller, der gav hende et betydeligt Udstyr, bl. a. en Del Sølvgenstande, som hendes Datter Kathrine ofte med Glæde har vist mig. Saavidt jeg husker min Moders Fortælling, har Hans Nissen vist gjort den Vegem Møllers Bekendtskab paa den Maade, at de vestjydske Møllere, som der i hine Tider ikke var mange af, ventelig har holdt Møder med hverandre af og til, især da der mærkedes Tegn til, at Mølletvangen vilde blive ophævet. — Hans Nissen og Ane Jepsdatter fik to Børn, en Søn og en Datter. Datteren Kathrine (født 29. Decbr. 1807) var som ung nogle Aar i Sønderjylland; siden blev hun gift med en Arbejdsmand Peder Hansen. De havde en lille Ejendom i Kvaglund, hvor de kunde holde nogle Faar. Manden gik paa Dagleje, og Kathrine vævede; flittige var de begge to, og det gik fremad for dem, saa de kunde købe Jord til en Ko, hvad Kathrine var meget glad ved. Børn havde de ikke. Da Peder døde, sad Kathrine nogle Aar selv med Ejendommen, men solgte den 1877 og fik en rigtig god Aftægt. De nævnte Sølvsaager fra Moderens Tid solgte hun til Hans Kr. Hansen paa Spangsbjerg Mølle. Det var ikke af Trang, hun solgte

dem, da hun godt kunde leve af sin Aftægt; men hun vilde gerne, at de Ting, hun havde arvet efter Modern, skulde vende tilbage til hendes kære Barndomshjem paa Spangsbjerg Mølle. — I 1888 døde Kathrine.

Hans Nissen kom ofte sammen med sin Nabo Jørgen (altid kaldet „gamle Jørgen“) og hans Hustru Maren; de ejede en Gaard i Kjersing (nu tilhører den Holger Villadsen) og var formuende Folk ligesom Hans Nissen og ligesom han rolige og besindige Folk. En af dette Ægtepars Døtre Johanne Marie blev Hans Nissens 3. Hustru. Med hende fik han tre Børn: Anna (min Moder) født 7. Febr. 1818, død i Jerne Søndergaard 12. Febr. 1901; hun var opkaldt efter Hans Nissens 2. Hustru. Den anden Datter hed Maren (født 6. Maj 1821) og blev gift med Lærer Johannes Bennedsen i Visby (Sønderjylland); hun døde fra 3 umyndige Børn. Den tredie Datter Kirsten (født 28. Februar 1823) døde ugift i Jerne.

Til den daværende Ejer af Sønderris, Lykke Ganer, havde Hans Nissen en Pantegæld paa 2700 Rigsbankdaler. Det var jo kun en lille Gæld under normale Forhold, og havde han betalt, inden Papirspengene sank saa dybt i Statsbankerottens Dage, var han vedbleven at være Ejer af Møllen. Ofte har min Moder, som dengang kun var et 8 Aars Barn, siden fortalt mig med Taarer paa Kind, hvor sørgeligt det gik. Ved Statsbankerotten steg Hans Nissens Gæld til 16200 Rbdl. Sølv, og Sølv havde han ikke. Ganer lod sig da Møllen udlægge som ufyldestgjort Panthaver og solgte den nogle Aar senere til Andréas Pedersen med betydelig Fortjeneste. Hans Nissen beholdt Indboet, der ikke var inde under Pantet, men han maatte rejse fra Møllen som en fattig Mand (1826). Sorger og Bekymringer kuede ham dog ikke. Han købte sig en mindre Ejendom i Kvag-

lund (Matr.-Nr. 6), sagtens ved Familiens Hjælp; man forstaar, at det maa have været haardt for ham at ombytte Spangsbjerg Mølle med et simpelt Husmandshjem. Han døde 1843 i Jerne Søndergaard.

Afholdsbevægelsen i Jerne Sogn.

I ældre Tid var Drikkeriet sørgeligt udbredt i Sognet; men at det skulde være værre dér end andre Steder, tør man vist ikke sige. Aarsagen dertil laa uden Tvivl i, at der var saa nem Adgang for enhver Jordbruger til selv at fabrikere Brændevinen. Tilladt var det ganske vist ikke, men man tog det nu ikke saa nøje med Lovens Bud. Saa maatte Regeringen til at tage haardere fat (Loven af 14. Maj 1845¹). Alligevel tog det Tid med at faa Loven overholdt efter dens fulde Bydende. Forsigtig maatte man da være, naar man paa Trods af Loven brændte Brændevin i Smug; det maatte udføres om Natten, og man kunde endda ikke være sikker imod at blive overrumplet af Politiet og Toldvæsenet. Jeg husker det saa tydeligt fra min Barndom. Politiet havde sine betalte Spejdere ude; i Jerne Sogn var der netop en saadan, som selv havde været i Konflikt med Politiet, men nu gik over til at blive Angiver; han var ret frygtet af Befolkningen. Om-sider blev Brændevinstøjet dog udryddet og Loven respekteret. Men Drikkeriet kunde Loven jo ikke afskaffe. Mange var kede af det Uvæsen, men hvad skulde man gøre? Saa forsøgte man først i 1850'erne at faa stiftet en Maadeholdsforening; i dens Vedtægter stod, at Medlemmerne maatte kun drikke en Puns ad Gangen. Der blev agiteret stærkt over hele Sognet for at faa Mændene til at gaa ind i Foreningen, men Tilgangen

¹ Se herom S. Alkærsigs Afhandling i nærvær. Bind Side 169 fg.

blev kun ringe. Det vilde sikkert have været en god Støtte for Sagen, om man havde søgt at faa Kvinderne med; men det var der ingen, der tænkte paa. Saa døde Foreningen hen. — Først i 1884 naaede man at faa en Afholdsforening stiftet; 29. Februar var Stiftelsesdagen. Det var nogle faa unge Mennesker, der oprettede den, og de havde mange Modstandere, som gjorde gældende, at i en saadan Forening mistede man sin Frihed o. s. v. Men Sagen sejrede nu alligevel og fik den offentlige Mening helt paa sin Side. I 1921 talte Jerne Afholdsforening 259 Medlemmer.

Næringsveje m. m.

Skønt Halvdelen af de 14 Landsbyer, som indtil 1. Januar 1894 udgjorde Jerne Sogn, grænsede til Havet, var det dog kun faa af Sognets unge Mænd, som valgte Søfarten som Næringsvej. Fiskeri, især af Rødspætter, dreves vel en Del i September og Oktober i ældre Tid i Ebbetiden, dog mest som Lystfiskeri, og er nu forlængst ophørt. Nej, Landbruget har alle Dage været Jerneboernes Hovednæringsvej. I ældre Tid — i alt Fald siden Reformationen — var Jerne Sogns Beboere Fæstere, dels under Kronen, dels under Ribe Hospital, dels under Ryttergodset, dels under andre offentlige Institutioner. Herregaarde var der ingen af i Sognet, saa Bønderne var nok noget bedre stillede, end hvor Herremænd med deres Ridefogeder regerede. Hoveriet var ikke trykkende. I 1844, da den nye Matrikel blev indført, var, saavidt vides, alle Bønderne Selvejere; der var da 61 Gaarde og 20 Huse i Sognet. Store Arealer hørte til hver Ejendom; hver Gaard var omtrent paa 82 Tdr. Land, hvert Hus med Jord paa omtr. 10 Tdr. Land. Men meget laa jo hen som uopdyrket Hede og Mose. — Bondens

Jord er jo hans Kongerige, og det varede længe, inden Bønderne kunde bekvemme sig til at afstaa Jord til Bebyggelse. Nej, den Jord, man havde arvet fra sine Fædre, skulde gaa i Arv til Børnene; man skulde gøre, hvad man kunde for at undgaa, at flere Smaakaarsfolk bosatte sig i Sognet, hvis Fattigbyrde derved let kunde forøges. Det var da ikke velsét, naar en Gaardmand solgte eller lejede Jord til Bebyggelse til en Arbejdsmand. Men efterhaanden som Udviklingen skred fremad, maatte man dog bøje sig for Nødvendigheden. En og anden Gaardmand begyndte at udstykke sin Jord til et Par af sine Børn, saa blev Jorden jo dog i Slægtens Eje. Men derved blev ogsaa en Del hidtil uopdyrket Jord taget ind til Dyrkning. Og Jorderne blev saa ogsaa dyrket bedre, da Arealerne blev mindre. Efterhaanden kunde da hver af de udstykkede Parceller holde ligesaa stor Kreaturbesætning, som der før holdtes paa den samlede Ejendom. Udstykningerne kostede vel Penge, Laan maatte optages til Bygning, Besætning m. m., men saa kom Kreditforeningerne og tilbød Laan til rimelig Rente og lang Afdragstid. Det indsaar man da, var bedre end de private Laan, som ikke forlangte Afdrag, men hvor Gælden altsaa blev ved med at hvile paa Ejendommen, selv om en Mand besad den i mange Aar. Dyrkningsmaaden blev omtrent ved at være den samme i Tidens Løb: Rug, Byg, Boghvede og Havre var de sædvanlige 4 Slags Sæd, og saa dyrkedes der da ogsaa Kartofler til Husbehov. Sædskiftet var i Almindelighed første Aar Boghvede el. Byg, derefter to Aar Rug, i det fjerde Aar Havre uden Gødning til Græsning. Græsmarkerne vrimlede i de første Aar af Rødknæ og Stedmodersblomster, i de næste Aar Kvikgræs og andet Ukrudt. Men saa begyndte man sidst i 70'erne

at mergle. Jorden var i sig selv fattig paa Kalk, men der skete en betydelig Fremgang, efterhaanden soim man gik videre med Merglingen, som omsider benyttes 'paa alle Jorderne. Merglen var ganske vist ikke særlig kalkholdig, knap paa 20 à 25 pCt.; men den gav dog et synligt Bevis paa, at det var den Vej, man skulde fremad. Der var her som mange andre Steder dem, der saa skævt til Brugen af Mergel; det var især de ældre, der mente, at den nok gav en rig Fader, men til Gengæld en fattig Søn, idet Jorderne blev ødelagte for de følgende Slægter. Den Modstand op- hørte dog efterhaanden. Nu til Dags faar vi Mergelen pr. Jernbane fra Ringkøbing, og Arbejdet gaar lettere end i tidligere Dage. —

Aaret 1868 blev et Mærkeaar i Jerne Sogns Historie. De endnu levende Beboere fra hin Tid vil mindes gamle „Lisbeth Esbjergs“ Spaadom: at der i Jerne Sogn skulde fremstaa en By, hvori Jerne Kirke skulde staa som Byens Midtpunkt. Ved Lov af 24. April 1868 bestemtes det, at der i Nærheden af Esbjerg i Jerne Sogn skulde anlægges en Dokhavn for Statskassens Regning; den skulde være fuldført inden 1. Januar 1871. Hvad denne Lov har bevirket, véd alle. — Men ogsaa i en anden Henseende blev 1868 et Mærkeaar. Sommeren blev saa hed og tør, at Høsten omtrent mislykkedes; den Smule, der var at faa paa Markerne, var indbjerget d. 5. Avgust. Af Rug avledes saa lidt, at Beboerne ikke kunde brødføde sig selv; og Foraarskornet var endnu ringere. Kartofflerne gav ikke mere end Udsæden. Men midt i alt dette mørke og sørgelige kom der et Lysskær, som gav Folk nyt Haab. Nogle faa Mænd dannede et Selskab til at indkøbe Sten, som skulde bruges til Støbning ved Havnearlægget ved Esbjerg. Rullesten var der nok af i

Sognet, og store Kampesten sad der mange af i Digerne. Alle de Sten, der kunde samles og leveres paa Heden ved Esbjerg, var Stenkompagniet rede til at købe; havde man samlet en Favn Sten, kunde man henvende sig til Møller Hans Kr. Hansen paa Spangsbjerg Mølle, som saa leverede Brødkorn eller Mel og Gryn for Stenene. Folk sagde ikke uden Grund, at „det var, som om Vorherre gjorde Stene til Brød“. Men nu kom der efterhaanden Vanskeligheder; Stenkompagniet blev ved at opkøbe Sten, men Havneingeniørerne fik ogsaa en Mængde Sten andet Steds fra, og nu vilde de trykke Priserne paa Sognets egne Sten ned, hvad Stenkompagniet dog ikke vilde gaa ind paa. Saa blev Stenene liggende længe paa Heden, og Folkevittigheden sagde, at Stenkompagniet led af Stensmerter, saa der skulde maaske en Operation til for at stille Smerterne og afhjælpe Ondet. Kompagniet tog slige Vittigheder med godt Humør, og omsider bekvemmede Ingeniørerne sig da til at tage Stenene til den Pris, som Kompagniet bestemte.

Med stor Sparsommelighed slap Folk da gennem det svære Aar 1868, om end mange maatte stifte en længe tyngende Gæld.

I 1884 kom en Sønderjyde J. A. Bejer til Esbjerg, hvor han anlagde et Mejeri i Skolegade. Mælken købte han af de Gaardmænd og Husmænd i Jerne Sogn, som vilde sælge ham den. Da man mærkede, at det gav større Indtægt at sælge Mælken til Mejeriet end selv at lave Smørret efter de gamle Metoder, blev Resultatet af fire Aars Forhandlinger, at der skulde opføres et Andelsmejeri i Esbjerg, hvortil man mente, at Flertallet af Sognets Koejere vilde slutte sig, skønt Andelstanken var ny i Jerne Sogn. 6. Maj 1888 sam-

ledes man i Veldbæk Skole for at drøfte Sagen og blev enig om, at kunde der tegnes 400 Køer, skulde Mejeriet oprettes. Der valgtes en foreløbig Styrelse paa 7 Medlemmer; det blev Gaardmændene Søren Pedersen (Maade), Hans Nielsen (Novrup), Niels Peder Nielsen (Veldbæk), Jes Jepsen (Jerne), Niels Peder Kristensen (Kvaglund), Hans Jensen (Spangsbjerg) og Niels Kr. Sørensen (Gammelby). Man fik hurtigt det tilstrækkelige Antal Køer tegnet, og endnu samme Sommer opførtes et Andelsmejeri i Esbjerg (Kongensgade). Anlægs-kapitalen var 18,000 Kr. 7. Decbr. s. A. holdtes Generalforsamling, der vedtog Love og valgte den ovennævnte Bestyrelse med Søren Pedersen (Maade) som Formand. Driften begyndte 4 Dage efter. I 1900 købte Andels-haverne J. A. Bejers Mejeri i Skolegade og henlagde hele Driften til dette Mejeri. Mejeriet i Kongensgade blev saa solgt til privat Brug. Søren Pedersen fratraadte som Formand 27. Maj 1905, da han ikke ønskede Genvalg. Hans Eftermand blev Gaardmand Thomas Th. Bruun (Skads). Man havde nemlig 1. Juni 1895 optaget en Del Beboere i Skads Sogn som Andelshavere, mod at de betalte 50 Kr. af hver Ko, de havde ved Optagelsen. — 21. Novbr. 1913 fejrede Mejeriet sit 25-Aars Jubilæum ved en lille Festlighed paa Esbjerg Højskolehjem.

Fra mine Drengaar mindes jeg kun en eneste Mand i Jerne Sogn, der gik med sorte Knæbenklæder (ligesom Drengene nu til Dags), lange hvide Strømper samt en rød ulden Hue med en lang Kvast. Han havde ejet Vestergaarden i Kvaglund, som han afstod til sin Datter Mette imod at faa Ophold dér til sin Død. — Det var almindeligt, at der i ethvert Hjem, som havde Jord, holdtes Faar, i Gaardene almindelig 12, i

de mindre Hjem 4 Faar. Om Foraaret ved Pinsetid og om Efteraaret ved Mikkelsdag vadskedes og klippedes Faarene, og det gjaldt da om, hvem der kunde stille med de hvideste Faar. Baade Mænd og Kvinder deltog i Vadskningen; Klipningen besørgede Husmoderen og en af hendes Piger. Ulden blev godt sorteret; og i de lange Vinteraftner sad Kvinderne ved Spinderokken, mens Mændene og Karlene kartede Ulden. Til 1. Februar maatte man være færdig; thi da skulde Husmoderen begynde at spinde Hør til Linned og Lagener samt til hele Aarets Brug af Sytraad; det maatte nemlig ikke købes. — Vævede man ikke selv, bragtes Garnet til Væveren; Mand og Kone fulgtes da gerne ad hver med sin Sæk paa Nakken. Væveren bragte saa siden det færdige Tøj og fik sin Betaling samt et stort Rugbrød i Tilgift. Tøjet farvede man selv, hvis man da ikke foretrak at bruge det ufarvet. Kunde man ikke overkomme at sy Tøjet selv, var der Skræddere, der gik omkring til Gaardene og syede Mandfolkeklæder og fik Kosten paa Stedet. Man har altsaa ikke blot i ældre Tid haft Løbedegne, men ogsaa Løbeskræddere; de sidstnævnte kan ældre Folk endnu sagtens huske. —

Mændene gik til daglig med en kort Trøje af godt stampet farvet eller ufarvet Vadmél; til Højtidsbrug havde de en langskødet sort Vadmélfrakke, der ikke var foret i Skøderne. Overfrakke kendtes ikke. Kvindernes Dagligdragt var gerne en blaa Vadmélstrøje, kantet med Fløjl, og et Hvergarnsskørt. Til kirkelige Højtider havde de en sort Kjole af tyndere Tøj; Skoene, som Sognets Skomager havde syet, skulde gerne holde i en Aarrække, derfor sparede man paa dem og gik ofte til Kirke i hvidskurede Træsko forsynede med Messingkrampe. Træskoene brugtes ved al Slags Ar-

bejde og fik da ogsaa Lov at komme ind i Stuerne, indtil Lergulvet forsvandt.

Landbrugsarbejdet var strengt og Redskaberne tunge og klodsede. Maskiner kendte man jo ikke, saa alt Arbejde udførtes med Haandkraft. Mændene maatte besørge Kreaturernes Røgt og Pleje; Hakkelsen blev skaaret med Haandkraft, Stalden fejedes med en Kost af tynde Pilegrene. Roer eller Kraftfoder kendtes ikke, Foderet var hovedsagelig Hø og Halm. Ikke saa sjældent maatte Folkene om Morgenen hjælpe Køerne paa Benene, før de fodredes og malkedes. Kornet tærskedes med Plejl, naar Karlen var færdig i Stalden. Det rensedes med et Saald, der var lavet af Svineskind med udstampede Huller; Saaldets Sider var lavet af Rugtag og var 5—6 Tommer høje, sammensyet med tildannede Pilekviste. De, der skulde arbejde med et saadant Saald, fik lært, hvad Ordet „Lændeværk“ betyder. Kvinderne skulde malke, kerne Smør og lave Ost. — Om Foraaret maatte Pigerne ud i Mosen, de skulde grave Klyne, læsse dem med Hænderne paa Hjulbørene og trille dem ud paa Sættepladsen. Om Foraar og Efteraar maatte de ogsaa ud for at sprede Gødningen paa Marken. Ja Kvinderne blev ikke skaa-net i gamle Dage. Saa var der Engsletten om Sommeren; det betragtedes som en hel Fornøjelse, ja den, der af en eller anden Grund ikke maatte komme med i Engen, betragtede det ligefrem som en Straf. Kvinderne besørgede ogsaa Ølbrygningen. Der blev drukket meget Øl, thi der spistes meget salt Kød. I hver Gaard plejede man sidst i Oktober at slagte et voksent Kreatur og en Del Faar og Lam; Kødet nedsaltedes da til Brug for hele Aaret. Og den salte Mad gav Tørst. Kom man ind i Gaardens Dagligstue, saa' man gerne

en stor Tinkande eller Trækande med hjemmebrygget Øl, der stod til fri Afbenyttelse for Husets Beboere og til Dels ogsaa for besøgende Folk. Ølglas brugte man ikke, man drak alle af Kanden. Snapseglass derimod var godt kendt. Øl og Snaps beværtedes Venner og Naboer med, naar de kom i Besøg; og havde de god Tid, vankede der tillige 2—3 Kaffepunse med Smørrebrød bagefter. Gæstfriheden maatte ikke komme i Vanry. —

Gik Mand og Kone paa Grund af Alder eller Svagelighed paa Aftægt, kunde det knibe med Udkommet, hvis de ikke havde opsparede Penge i Behold. Var Forholdet mellem Aftægtsyder og Aftægtstager dertil ikke godt, kunde det blive rent galt. Lad mig fortælle om et Par gamle Aftægtsfolk i min Drengetid; de fik Aftægt af en Søn, til hvem Forholdet — vel at mærke — var *godt*. Lejligheden, de fik i en Sidelænge af Gaarden, bestod af et Værelse og et Køkken. Værelset var 36 Alen i Flademaal og havde en Højde af 3 Alen. Dette Værelse var altsaa baade Dagligstue, Spisestue, Arbejdsstue og Sovestue for de gamle. En Bilæggerovn skulde forsyne den lille Stue med Varme; men ofte fyldtes Stuen med Røg, saa alt derinde blev baade sort og sodet. En Alkoveseng med et uldent Tæppe som Forhæng, et lille Bord, 3 Stole og 1 Dragkiste var hele Møbementet. Hjemmestøbte Tællelys, som man ellers i Almindelighed brugte, havde de gamle ikke Raad til. Men saa havde de et ejendommeligt Lysapparat, som jeg ellers ikke har sét anvendt. En Lampe, der hang i en Jærnstang fra Bjælken, bestod af to trekantede Jærnbakker; i den øverste holdtes Levertran, som udvandedes af Fiskelever, udsmeltet om Foraaret i Solvarmen, saa det kostede intet; Lampe-

vægen, der bestod af Marven af Siv, kostede heller ikke noget. I den nederste Bakke opsamledes de Trandraaber, som kunde dryppe ned fra Lampen ovenover. Hvilke Naturalydelse de gamle fik, véd jeg ikke; men Konen tjente lidt ved at spinde, Manden ved at lave Kurve. Materialierne hertil var Rugtag og Pilekviste, de kostede ikke noget; thi naar han afleverede en Kurv, fik han i Almindelighed foruden Betalingen et Knippe Tag med sig hjem i Tilgift.

Den nulevende Slægt har maaske ondt ved at tænke sig, at saadanne gamle Folk kunde leve tilfredse og lykkelige under saadanne Forhold. Men vi maa da huske, at dels kendte de ikke bedre, dels havde de lært at arbejde og spare; og er der noget, der giver Tilfredshed i Hjerte og i Hjem, saa er det nok *Arbejde* og *Sparsommelighed*.

Om Herredsfoged Jep Thomsen og Noesgård.

Af *Aug. Fr. Schmidt*, Assistent ved „Dansk Folkemindesamling“.

Håndskriftet: *Ny kgl. Samling 1293*¹ i Kvart¹ på det kongelige Bibliotek (p. t. i Rigsarkivet ved Det danske Sprog- og Litteraturselskabs *Lovudgave*) har oprindeligt tilhørt Oversekretær Luxdorph og hedder: *Miscellanea Juridica*² Tom IV. Det indeholder forskellige juridiske Sager, bl. a. Recesser, et Exemplar af Stadsretten, Forklaring over gamle Ord i Loven m. m.

Det, som interesserer os af dette Håndskrift her, er en Stump af en Lovbog i Oktav på 28 upaginerede Blade, hvis Indhold bl. a. består af Kristian 3's Reces 1558 (den „koldinghusiske Reces“), Stumper af andre Recesser, *Thord Degns*³ Artikler samt flere Småstykker på Latin.

Foruden dette Indhold findes der hist og her på tomme Pladser i denne håndskrevne Lovbog en Del „Dagbogsoptegnelser“, som her skal udgives efter deres *Rækkefølge* i Lovbogen. Disse Optegnelser er nedskrevet af en Bonde og Herredsfoged. Da vi kun har

¹ Det er cand. mag. *Svend Aakjær*, som har gjort mig opmærksom på dette Håndskrift. Jeg skylder ham megen Tak for Hjælp ved Læsningen af den næsten ulæselige „Dagbogsskrift“, som i det følgende udgives.

² 3: Juridiske Blandinger.

³ — 1360 —. Landstingshører. Se Saml. t. Jydsk Hist. og Top. II., 230 ff.

få „Bondehåndskrifter“ fra så tidlig en Tid som Slutningen af det 16. Årh., kan det sikkert have sin Interesse at få vedkommende Håndskrift offentliggjort bogstavret. Stavemåden her er nøje efter Originalen. Tegnsætningen er min, da der slet ingen Tegn findes i Optegnelserne. Derved sker der den Afvigelse fra Originalen, at der her efter Punktum begyndes med stort Bogstav, hvor der hyppigt findes et lille Bogstav i Originalen. Amen skrives t. Ex. i Reglen med lille Begyndelsesbogstav.

1. Anno a christo nato 1567 tha bleff thames juerssz¹ ij lerskoff jordet y Erst kercke² thend først søndagh y fast, som var thend nest søndagh for sancte peders dagh³. Gud giiffue hannem en retferdigh opstandels for christi retferdigh opstandels. Amen.

2. I dag døde Jep Thamissen y Noes, herresfogett y Andste herret, och bliff begrauvte j Andest kiercke denne Neste søndag for Allehellgensdag⁴. Gud giffue jeg kand find(e) huos hanem dett eug.⁵ lüff. Amen. Anno 1575. Iffuer Jepsen y Giesseing med egen hanndt. Anno 1575⁶.

¹ juerssz ɔ: Iversøn; -ssz ɔ: Forkortelse af -søn (sen).

² Erst kercke, nu Lejrskov Kirke. Denne Oplysning viser klart, at der i hin Tid har været to Byer Side om Side i Sognet, nemlig Erst og Lejrskov; om Erst's ældre Former og Betydning, se nærv. Årb. 1923, 89.

³ 23. Fbr.

⁴ 1. Nvbr.

⁵ eug. ɔ: evige.

⁶ Den sidste Sætning „Anno 1575“ o. s. v. er sikkert en Optegnelse, som har stået på Bladet fra 1575. Stykkerne 2 og 3 indeholder samme Oplysning og er åbenbart skrevet omtrent på samme Tid i Anledning af Jep Thomsens Død. I Noterne moderniseres Personnavnenes Stavemåde. Giesseing ɔ: Gejsing

3. Anno ar 1596 døde Jep Thomaszøn i Noes, som var herredz fogedt i Anndstherrit, och bliff be-graffuett i Andst kiercke thennd Neste Søndag for Allehelgennsdag. Gud giffue o. s. v. Thomas Jepszøn¹ Noes. Egen haandth.²

4. Anno dominj 1587. Da døde Søffren Hannszen i Herren, som thiennte Jerich Lannge³ paa byghallen⁴ och var hans Rijfogen, den⁵ Neste Loffuerdag førend Jull. Gud giffue o. s. v. Amen 1588.

Anno 1590 den[n] 16 dag agustus daa døde Karrenn Jebsdatter i herrenn, som bode i Eltanng⁶ och bliff Begraffet paa Eltanng Kieregord⁷ lige fireugers Dag effter som henddes festenns øll⁸ hade verret i Nos. Gud giffue o. s. v.

¹ Thomas Jepsen var Jep Thomsens Søn og blev hans Efterfølger som Herredsfoged.

² Man lægge Mærke til Stavemåden af *Hånd*, hvor vi har et godt Ex. på denne Tids Stavemåde, da det næsten var en Modesag at dyngte så mange Bogstaver sammen som muligt; Ex. herfra: *thennd, thiill, giffue, dagh, thiennte*. Denne Tids Sprog: *Ældre Nydansk* regnes fra Tiden 1550—ca. 1700.

³ Jerich Lannge ∴ Erik Lange til Engelsholm, (Nørup Sogn), Lensmand.

⁴ byghallen ∴ Bygholm, Herregård i Hatting Sogn. Erik Lange pantsatte Bygholms Len, forlod Landet og blev ved en Herredagsdom 1596 fradømt Lenet.

⁵ Stavemåden er meget inkonsekvent som overalt i hin Tids Håndskrifter; Ex.: *dennd, den; kercke, kiercke, Kieregord; Dag, Dagh; Andste, Andest, Andst, Anst* o. s. v.

⁶ Eltang, Sogneby i Brusk Herred.

⁷ Kieregord, Dialektudtale af Kirkegård. Optegnelserne er prægede af Egnens Dialekt; Ex. *Loffuerdag, fesstenns, annder, opstandels, gord, Hospund, Jahann tamis kunn* ∴ Johanne, Thomas' Kone; Egnens Dialekt i Nutiden afviger ikke synderlig fra hin Tids.

⁸ Trolovelse.

5. Ithem¹ Thenne bog hiøre Megh Jeppe Thamitzen y lerskoff till mz (ɔ: met) Rete och engen annder. Enn quusz reossz thestm.² 1575.

6. Ar 1618 den 28 dag Aprillis døde Jnng Iffuers³ i gieseng⁴ fraa 5 smaa Børnn, och liger begraffuen paa Andst Kiercke gord, och Liffued hun huos hendis Hospund i egteskaff paa dett 17 ar. Gud giffue o. s. v. Jakob Thamisen. Egen Bog. Anno 1622.

(Peder Thomsen Egen hanndt Anno dominy 1592. Chlemend Madesz i Høynn[k--]. Chresten Wistesz)⁵

7. Denn Neste Fredag efter St. Andressez dag⁶ døde Mette Jepes wdj gissing. Gud giffue o. s. v. Amen anno 1601. Thames Jepsenn Noes, egen haanndt 1601.

8. Den 14 dag Maij døde Linne Jepesdatter i Kolding som haffde perde Lund thill Ette och liger begraffuen paa Kolding Kierche gord. Gud giffue o. s. v. Ar 1619.

9. Morten Thammessen i Lerskoff. Egen haanndt. Anno 1588. Anno dominij 1580. Da døde Søffuerinn tamszenn ij virst⁷ mit vdij rogh skøffuer,⁸ som var

¹ ɔ: endvidere.

² Forvansket Latin, skal være: *In cuius rei testimonium*: Til Vidnesbyrd om denne Sag — en hyppigt brugt Formel ved Retssager.

³ Inge, Ivers Kone.

⁴ Gejsing, Landsby i Anst Sogn. Noesgård hører nu til Gejsing.

⁵ Parenthesens Ord står tilfældigt skrevne uden nærmere Tilknøtning til de øvrige Optegnelser. Det er sagtens nogle Bønder, der har villet vise deres Skrivefærdighed. Højen: Sogneby i Jerlev Herred. Wistesz muligvis Vistissøn.

⁶ 30. Nvbr.

⁷ Veerst, Anst Herred.

⁸ rogh skøffuer ɔ: Rughøsten; skøffuer, Skjøwr, Skdr; smgl. Opskjær ɔ: Ophøstningsfest.

sandmand¹ udij anstherit. Gud vnnde migh att findis huos hanem ij himerriigs rijge. Amen 1580. Thomas Jepsen med min egen haand 1587. Anno Christj Gaffuer.²

10. Anno Domini 1597. Da døde sallg J[.]. [. . . msszen]. [h . . .] fogett [i] Anst her och bleff begravett denne [. . . dag]³

11. Anno domini 1580 da døde Johan tamiskunn, saliigh tames Iffuersens efterleffuers vdij lerskoff, som var den 6 dag Junes och bliff bigrauit den 7 dagh Juni. Gud giffue, at jeg kand findis huos henne ij dett effue liiff och saliighed. Amen. Anno Dominj 1581 da døde mitt barnn leûe och bleff begraffuiet opaa Sant Volboriigh dagh⁴. 1585 daa døde mit barn Jahann, Torstagh nest Effter paske.

12. Anno Dominj 1576 da døde Hr. Iffuer tamsen⁵, som var Prest vdij Korsøør och bleff bigraffuett vdij Korsøør Kyerke ved Nòûe alter pa Sannt Bertilomey dag⁶. Gud giiffue o. s. v. Amen 1576. M. R. (?) I.⁷

13. Anno Dominy 1574 tend mandag ad, afften

¹ *Sandemænd* kaldes 8 Mænd ved hvert Ting, som efter *Jydske Lov* (1241) under Ed eller Stemmeflerhed skulde påkende vigtige civile såvel som krimielle Sager.

² *Gaffuer* kan jeg ingen Forklaring finde til; muligvis mangler et følgende Ord eller Årstal; måske dog Betydningen kunde være *Gave* ∴ Christi Lidelse og Død for Menneskene; „det År efter Christi Gave“. (?)

³ Stykke 10 er i Håndskriftet overstreget og tilnavset, så der ikke kan læses med Sikkerhed mere end ovenstående Bogstaver og Ord. Skal vel være: Jep Thomsen, Herredsfoged o. s. v. Smlgn. Stk. 2 og 3.

⁴ 1. Maj

⁵ Findes ikke i Wibergs Præstehistorie.

⁶ 24. August.

⁷ Vel sagtens Navneforbogstaver.

nest for fastelauend ta dødhe mortin Suendzen vdy hans egenn vagenn, som var lensmand paa kolvinghus¹. Gud giffue o. s. v. Amen 1574.

14. Denne loubog tilhører Gudoc Iep tamessen vdi noes, herisfogde i anstheret, medt ret och schiell. Anno Dominy 1581².

15. Anno Dominy 1573 da var et Enn ganske stor vinnter, sa att et las høø giialt ij³ gammell daller, och mand kund ingenn sted gør nogit kongeliig⁴, for der død ganske møgett queg for foor⁵.

Foruden de forskellige Noter til Texten, skal endvidere meddeles nogle Oplysninger om Herredsfoged *Jep Thomsen og Noesgård*.

Jep Thomsen findes nævnt i nogle Breve i Kancelliets Brevbøger⁶. Den 6. April 1580 skreves til Henrik Belov⁷ følgende: „Kongen har af Madtz Nielsen⁸ i Noes faaet 1 Gaard i Noes, 1 Bol i Røfued⁹ og 2 Bol

¹ Morten Svendsen, Lensmand på Koldinghus fra 1563 til sin Død 15. Fbr. 1574. Hørte til Adelslægten *Orning* (se A. Thiset: Stamtavler over danske Adelslægter VII. 31; velvilligst meddelt mig af Pastor J. Richter, Vejen. Smlgn. P. Eliassen: Kolding fra Middelalder til Nutid, 43,209).

² Stykke 14 er skrevet i Håndskriftet med store pyntelige, letlæselige Bogstaver og med *rødt* Blæk.

³ 2 (to).

⁴ kongelig ∴ Konge-Kvægtiende.

⁵ for foor ∴ af Mangel på Foder. (?).

⁶ Forkortet til K. B.

⁷ Lensmand på Koldinghus 1579—85.

⁸ Ejer af Noes. Bortbyttede den med Kongen og fik to Gårde i *Haltrup*, Øse Sogn, Skads Herred. Se K. B. 1580,82. 1587,829. Trap⁹ V. 748. Smlgn. K. B. 1580,103. 1583,643.

⁹ Roved, Landsby, Anst Sogn.

i Gingsing¹ i Andst Herred til Mageskifte, hvilket Gods skal lægges ind under Koldinghus; da han nu har bevilliget, at Jep Thamisen, Herredsfoged i Andst Herred, maa faa Gaarden i Noes til en rimelig Landgilde og til ovennævnte Tid lade Jep Thamisen faa den. Han skal lade Madtz Nielsen faa 12 eller 18 Vogne her fra Slottet til at føre hans Gods bort paa.“²

9. Juli 1580 skrives fra Koldinghus: „Jep Thammesen, der er beskikket til Herredsfoged i Andst Herred og tillige skal paase, at ingen uddriver Øksne over ulovlige Vadesteder mellem Koldinghus og Skodborg, maa for dette sit Arbejde faa en Gaard i Noes, som Kongen har faaet til Magelæg af Madz Nielsen, og være fri for Landgilde, Ægt, Arbejde og anden Tynge af den.“³

31. August 1593 skrives til Caspar Markdanner, at Kongen paa sidste Herredag har ladet nogle Medlemmer af Rigsrådet omtaksere Lenene i hele Danmark. Til disse Forandringer hører bl. a.: „Jep Thomissen i Noes, der baade er Herredsfoged og Skovrider, maa fremdeles have sin Gaard frit, fordi han er Herredsfoged, men de 20 Dlr., han har haft som Skovrider, skulle afkortes og Bestillingen afsiges, da han ikke kan forestaa 2 Bestillinger og der desforuden holdes 2 Skovridere.“⁴

Disse Oplysninger findes om Jep Thomsen i Kancelliets Brevbøger. De giver ikke et Indtryk af Manden selv som hans Dagbogsoptegnelser, der her udgives. Disse Optegnelser oplyser dog heller ikke ret meget

¹ Gejsing.

² K. B. 1580,59 f.

³ K. B. 1580,107.

⁴ K. B. 1593,144. Man vil af dette Brev erfare, at Jep Thomsen var *Selvejer* af Noes.

om ham og hans Søn, Thomas Jepsen, men lidt meddeler de dog. Man kan af disse se, at Jep Thomsen og Thomas Jepsen i Livets Sorger tyede til Gud. De stadigt gentagne „Gud give“ o. s. v. kan vel ikke tages som et absolut Udtryk for dyb Religiøsitet. I hin Tid blev sådanne Vendinger så hyppigt brugte, at de vel i mange Tilfælde kun var Tirader. Bortset fra dette kan man dog vist godt slutte ud fra Dagbogsoptegnelserne, at både Fader og Søn har haft en stærk og ydmyg Tro på Vorherre, og Gensynet med de afdøde hinsides har for dem været Trøst mod Sorg og Død. Man lægge også Mærke til, at det er Dødsfald og sørgelige Hændelser, som de har optegnet. Endvidere har disse to Mænd haft historisk Interesse. Opnoteringen af Dødsfaldene indenfor deres Familie og Bekendtskabskreds vidner herom. Den hårde Vinter 1573 har gjort så stærkt Indtryk på Sindene, at Prisen på Kvæg og Hø samt Mangelen på Foder og Kvægets Hungersdød opnoteres.

Nogle andre Notater i Lovbogen, som ikke udgives her, oplyser også om, at Jep Thomsen eller hans Søn havde ret omfattende historiske Interesser. Der er opnoteret Udtalelser af den græske Geograf Strabo om Sprogenes Antal; om Israels Børn i Ægypten findes også et Notat. Man vil af dette se, at disse to Mænd har været oplyste Herredsfogeder efter hin Tids Forhold. Herredsfogderne var nemlig ikke alle så oplyste den Gang. Endnu ved År 1600 tales der om Herredsfogeder, som ikke kunde læse og skrive. Før 1660 udnævntes Herredsfogden i Reglen af Lensmanden og toges altid blandt Herredets Bønder, Selvejrbønderne eller Kronens Fæstere. Jep Thomsen har også sikkert været en anset Mand på sin Egn og er vel på Grund

af sin Skrive- og Læsefærdighed blevet udnævnt til Herredsfoged. Denne Stilling, som så gik i Arv til hans Søn, har vist ikke altid været helt behagelig. Alene at holde Opsyn med og forhindre den ulovlige Øksnedrift over Vadestederne ved Kolding Å, Åkjær Å o. s. v., har kunnet give meget Arbejde¹.

Muligvis man ved grundige Undersøgelser af Koldinghus Lensregnskaber og lignende Arkivalier fra denne Tid vil kunne finde nogle flere Oplysninger end de her fremsatte, både om Jep Thomsen og de øvrige Personer, som er nævnte i Dagbogen. Efter Navnene at dømme hører adskillige af de nævnte til Jep Thomsens Familie. Kirkebøger gaves der ingen af på hin Tid. De blev første Gang anordnet i Danmark og Norge ved en Forordning af 17. Maj 1646 for Fødslers, Vielser og Dødsfalds Vedkommende.

Af det foranstående vil man se, at Noesgård blev tilbyttet Kongen 1580 af dens tidligere Ejer Mads Nielsen. Kongen lod nu Noes blive Herredsfogedgård, og i en to—tre Menneskealdre boede der nu Herredsfogeder dér; først Jep Thomsen, så hans Søn Thomas Jepsen, senere Erik Olesen og sidst Joen Jacobsen. I Kristian 4' Reces stod nemlig udtrykkelig, at ingen Herredsfoged måtte bo i Købstæderne.² Noesgård lå også praktisk som Herredsfogedgård. 2—3 km Syd for Gården fandtes nemlig Anst Herreds *Tingsted* på Tinghøjene ved Tinghøjgård på *Dollerup* Mark, Skanderup Sogn. Desuden var det også praktisk for Kongen og hans Lensmand at have Herredsfogden boende tæt ved Landevejen fra Kolding — over Skodborghus — til Ribe og tillige i Nærheden af Åen med dens Vade-

¹ Se Expl. herpå P. Eliassens Koldingbog, 329 f.

² P. Eliassen: Historiske Strejftog 1923, 59 ff, hvor der udføreligt gøres Rede for Tingstederne i Anst Herred, særlig *Bremhøj* i Gjelballe.

steder. Ligeledes lå Noes i den *kongelige Vildtbane*¹. Kongen og hans Jagtfølge har vel holdt Hvil hos Herredsfogden, når Jagtture foretoges fra Kolding Slot ud i Skovene i Lejrskov og Anst Sogne langs med Åkjær Å.

Til Noes knytter sig et *navneforklarende* Sagn. Den Form, som Sagnet fortælles i på Egnen, lyder omtrent således:² En Konge var på Jagt i Lejrskov Skove. Der mødte han en Skomagerdatter fra Anst, som skulde til Slottet i Kolding med en Kurv Jordbær. Kongen syntes godt om hende, — og Året efter fødte hun en Søn. For at Pigen kunde have et Sted at opdrage „si lille Nus“, gav Kongen hende en Gård, som derfor fik Navnet „Nues“ (gård). Sønnen, Pigen fik med Kongen, var meget dygtig. Han byggede Anst Kirke og ligger begravet under Karlestolene sammesteds.

Den ene af mine Fortællere, den ca. 70 År gamle Husmand Karl Mikkelsen, Hesselvad, havde også hørt fortælle, at det var Skomagerdatteren, der byggede Anst Kirke, og derover blev hun så arm, at hun kun havde een Ko tilbage, og det skulde være hende og denne Ko, som, udhugget i Sten, sees den Dag i Dag ved Siden af Anst Kirkedør.

Sagnet har tidligere været Genstand for Undersøgelser af *Oluf Nielsen*³ og *P. Eliassen*,⁴ så her skal kun kortelig fremsættes nogle Bemærkninger desangående.

¹ Se P. Eliassens Koldingbog, 94.

² Jeg har hørt Sagnet fortælle af tre gamle Mennesker, der uafhængige af hverandre, fortalte det ens. Sagnet er ret udbredt (Sommeren 1922).

³ Trap³ VI., 516. Saml. t. J. Hist og Top. 2 R.II., 126.

⁴ Koldingbogen, 98. Sagnet er vidtløftigt fortalt og forklaret af Lærer J. Kierckebye efter en Efterkommers Beretning i Saml. t. J. Hist. og Top. 1 R. VI., 126 f. Denne Artikels Indhold kan forbigåes her.

Efter et Dokument, som nu synes at være forsvundet, kan oplyses, at Kongen i Sagnet var *Kristian 3.*, og Sønnen var *Caspar Markdanner*, der blev Lensmand paa Koldinghus fra 1585—1617. Sidste Del af Sagnet er sandsynligvis paavirket af Oplysningerne i Danske Atlas V. 959, hvor der om Stenfigurerne på Anst Kirke-mur oplyses, efter Traditionen, „at disse Folk skal have funderet Andst Kirke, men havde ei mere i Begyndelsen af deres Egteskab end en Koe“. Til nærmere Oplysning kan meddeles, at Stenen med Figurerne er en middelalderlig Gravsten, hvorpå et Ægtepar er udhugget med Armene om hinanden og underneden et Husdyr.¹ Nærmere Oplysninger om Stenens *virkelige* Historie kan vist næppe gives. I Anst Kirkes Gulv findes en Gravramme over Martin Schoster, død 1700.¹ Det er nok under denne Gravramme, Folk har ment, Kirkens Bygmester lå begravet.

Sagnet's øvrige Indhold om Skomagerdatteren, Caspar Markdanner og Noes er i Modstrid med de historiske Kendsgærninger. C. Markdanner fødtes 1533. 1542 tilhørte Noesgård Niels Clausen, og 1580 var det jo, Mads Nielsen (vel Niels Clausens Søn) handlede med Frederik 2. Anst Kirke er bygget på Befaling af Frederik 2. og ikke af C. Markdanner.² Sagnet's Tilknytning til Noesgård må sikkert forklares på følgende Måde: Egnens Befolkning har villet *forklare* Navnet *Noes*. Det nærmeste Ord til Noes er ganske umiddelbart Ordet *Nor* : *lille Barn*. Barnet, man tænkte på, var C. Markdanner, om hvis Herkomst man ikke veed fuld Besked. Han blev nemlig kendt og husket længe på Kolding-

¹ Trap³ V., 782.

² Om disse Forhold gives udførligt Besked i P. Eliassens Koldingbog, 97 ff.

Betydning af Nor. Man har så overført *Naturnavnet* på *Gården*; et lignende Forhold kendes utallige andre Steder fra. Navnet *Noesgård* skal da — efter det foran fremsatte — betyde *Gården ved Noret, ved den lille Å, Strøm* el. lign.

En anden Mulighed skal dog nævnes: Man kunde forudsætte et tabt — *sø* i Noes (<*No(r)sø); et Forhold, der også kendes andre Steder fra, f. Eks. *Hids* < *Hjedsø*.

Da Ordet Noes siges ligeså hyppigt *alene* som i Forbindelse med -gård, tyder dette på, at Rodordet har haft en Endelse i ældre Tid, hvilket dog har været før 1540. Imod denne Tolkning taler dette, at der ikke nu — mig bekendt — findes en lokal Dalsækning i Gårdens Nærhed, som kan vidne om en udtørret Sø. De *topografiske* Forhold taler for, at den *først* fremsatte Tydning er nærmest ved det rigtige. Og denne Tydning behøver ikke at tage Sagndannelser — der bevisligt er uhistoriske — til Hjælp.

I Egnen kendes endnu (1922) det Sagn, at Noesgård i gamle Dage var en Sørøverborg, hvortil Røverne kunde sejle ad Åen. Dette turde dog nok være en Overdrivelse!

Et ret karakteristisk Træk skal også meddeles: En gammel Kone, der for en Del År siden boede på *Tanggård* i Lejrskov Sogn et Par km Nordvest for Noesgård, vidste, at denne Gård eksisterede, men hun havde aldrig *set* Noesgård, da der var for meget Skov imellem Gårdene til, at hun turde begive sig paa Vej fra den ene til den anden. Nu kan man let se hen imellem begge Gårde. Noesgård var forhen helt omgivet af Skov. I Engen Sydvest for Gården skal være en stor Skat begravet under en Egeplanke. Skatten skulde

graves stiltiende op. Men hver Gang man var ved at hæve Skatten, blev der Uro, og den forsvandt i Jorden igen.¹

Noesgårds Areal var oprindeligt 248 Tdr. Land, hvoraf ca. 50 Tdr. Land var „Kogang“ og Skov (Kogangen var Skov). Nu skal 20 Tdr. Land være solgt fra Gården.

1907 blev Gårdens 110-årige Stuehus nedrevet og et nyt blev opbygget. Ejeren lod dens gamle Træplade indmure igen over Indgangsdøren. Bag Pladen indmuredes en Flaske, hvori findes Ejersens og Bygmesterens Navne skrevne på en Seddel, samt nogle Pengestykker. På Egetavlen står med pyntelige Bogstaver følgende:

Noes. Ombygget 1907. Soli Deo Gloria.² Anno 1797. P. H. S. — I. N. K. — M. O. D. Den 1. Junius.

Det fortælles, at Pladen skal være ligeså gammel som selve Gården. (?) Gården skal have været i samme Slægtseje til omkring 1850. (?) Da døde den gamle Ejer, Hans Noes, som var barnløs. Gården ejedes så i en Årrække af Poul Terpøger Mathisen fra Harte, kaldet Poul Noes. Han arvede eller fik Gården efter Hans Noes. Poul Mathisens Svigersøn, Chr. Wiuff, fik senere Gården, men gik fallit. Omkring 1890 købte så en vestjysk Pottemand, Niels Knude, den. Han solgte Noes 1907 til Thomas Kruse, der igen solgte den 1915 til dens nuværende Ejer, Michael Munk.³

Noesgårds „indre“ Historie har jeg ikke villet skil-

¹ Smlgn. E. T. Kristensen: Danske Sagn I., 357 ff.

² Gud alene Æren.

³ I J. Kierckebyses forannævnte Artikel i Saml. t. J. Hist. og Top. VI., 126 f, findes nogle Oplysninger om Slægten Beenfeldt og Povl Garp, som i sin Tid ejede Noes.

dre i denne Afhandling.¹ *Dagbogen* og *Sagnene* har det været Opgaven at meddele nogle Oplysninger om, da disse kan forventes at have nogen almen Interesse. Nogle nye Oplysninger og Synspunkter er fremsatte, og Literaturen om Noes er gennemgået og benyttet, og Henvisninger til samme findes i Noterne. De sidste Oplysninger om Sagn, Størrelse, Ombygning og Ejere er meddelte mig 1922 af Rentier *Jeppe Mathisen*. Vamdrup, f. på Noes 1851, Søn af Poul Mathisen, og Husmand *Karl Mikkelsen*, Hesselvad pr. Lunderskov. Disse Oplysninger er taget med for en Fuldstændigheds Skyld, da det vil være til Gavn for den, som muligvis en Gang får i Sinde at skrive Noesgårds „indre“ Historie.

Den gamle minderige Gård i de skønne Omgivelser kunde nok fortjene sin Historieskriver.

¹ Kierckebye meddeler også, at en tidligere Ejer af Noes, Hans Garp, *brændte alle de gamle Papirer*, for at ingen af hans mange Kreditorer skulde få Nytte af Gårdens mulige Forrettigheder. Det er et Tab for Historikerne!

Tjæreborg Kirke.

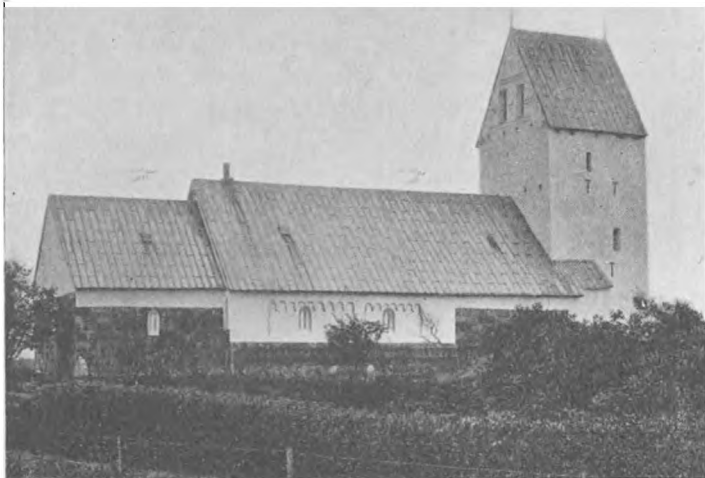
Af Sognepræst *H. G. A. Jørgensen*, Farup.

I Aaret 1854 blev Tjæreborg Kirkes gamle Klokke nedtaget og omstøbt. Den stammede fra Aar 1400 og havde altsaa tjent Sognet i 450 Aar. Den bar Indskriften: *„Anno dni mcd Jesus Nazarenius ave Maria hæc campana vocata Anna in honorem salvatoris et in usum ecclesiæ Terboræ Peder Person Ivord Jepsen tutores“* ∴: „I det Herrens Aar 1400. Jesus af Nazareth. Hil dig Maria. Denne Klokke hedder Anna. Til Frelserens Ære og til Gavn for Tjæreborg Menighed. Da Peder Person og Ivar Jepsen var Kirkeværger.“

I denne Indskrift findes altsaa Sognets gamle Navn: Terboræ ∴: Tjæreborg. Endelsen „Borg“ tyder paa, at der i Sognet har ligget en middelalderlig Borg, maaske paa det Sted, som i en Optegnelse fra det 17. Aarh. kaldes Borgegaard. Denne Borg, saavel som næsten alle andre danske Borge fra Middelalderen, er forlængst forsvunden, og dens Sted kendes ikke mere. De middelalderlige Kirker derimod staar der og kan staa endnu i Hundreder af Aar. De har i særlig Forstand været under Guds Varetægt i Sammenligning med alle andre Bygninger fra Fortiden.

Da Peder Person og Iver Jepsen anskaffede Kirkeklokken, havde Tjæreborg Kirke allerede eksisteret i over 200 Aar. Uden Tvivl er den bygget i Løbet af de 50 Aar 1150—1200. Disse Aar kan betegnes som en stor Op-

gangstid for Danmark, saavel i national og økonomisk som i religiøs Henseende. En religiøs Vækkelse gik da hen over Evropa, baaret frem især af de fra Burgund stammende Cisterciensermunke, der fik Fodfæste i Danmark maaske i højere Grad end i noget andet Land. Denne Opgang gav sig bl. a. Udslag i, at de gamle Trækirker overalt i Landet blev afløst af nye Stenkirker.

Tjæreborg Kirke.

Hvad Bygningsmaterialet angaar, hører Tjæreborg Kirke til en Overgangsform mellem Ribeejens Tufstenskirker og de nørrejske Kampestenskirker. Særlig megen Tuf findes der ikke i dens Mure; nu til Dags kan der ses nogen Tuf paa Loftet over Vaabehuset i Muren ind imod Kirken. Som bekendt er Tuf en vulkansk Dannelse, der kommer fra nogle i vore Dage genaabnede Brud i Nærheden af Andernach ved Rhinen.

I Middelalderen blev Tuffen sejlet ned til de nederlandske Byer Utrecht og Deventer ved Flodens Munding og blev der købt bl. a. af jyske Skippere, der med deres Skibe kunde komme temmelig højt op i de jyske Aær. Rimeligvis har man først forbrugt de Kampesten, der fandtes paa Stedet, og saa for Resten købt Tuf. Til Bygning af Tjæreborg Kirke har man, som man straks kan se, i stor Udstrækning brugt tilhuggede Kampesten (Kvadersten).

Kampestenen er bleven bearbejdet, ikke af fremmede Stenhuggere, men af hjemlige, jyske „Stenmestre“, som de kaldtes. Man kender Navnet paa flere af disse „Stenmestre“ og véd ogsaa nogenlunde, hvordan de saa ud. Paa en Døroverligger i Gjøl Kirke ved Limfjorden har en Stenmester udhugget sit Billede,¹ og en ganske lignende Figur er at se i Forshem Kirkemur i Vestergötland. Paa Hovedet har de en spids Hue, et Bælte om Livet og paa Fødderne en Slags Halvstøvler. Begge svinger en kortskaftet Spidshammer. Den jyske Mester sidder i en højrygget Stol, medens den svenske er staaende. Man kan følge Arbejdet saa at sige fra Begyndelsen til Enden. I Farup Kirkegaardslige ligger der nogle store Sten med 4—5 Fordybninger. Det er Sten, hvorpaa Arbejdet lige er begyndt, men som man saa af en eller anden Grund har kasseret. Sagnet fortæller nu, at disse Mærker i Stenen er frembragt af Neglene paa en mægtig Troldehaand, som fra Vilslev Spange kastede med Sten efter den nye Kirke i Farup.

Stenmesteren i Tjæreborg har ikke efterladt sit Navn eller sit Billede; derimod har han to Steder udhugget en Lilje i Stenen, den ene over den forlængst tilmurede Norddør, hvor den endnu er at se udvendig; den anden paa en af de smaa runde Vinduesbuer, der nu er kommet bort fra sin oprindelige Plads i Muren og anbragt inde i Koret.

¹ *M. Mackeprang*: Vore Landsbykirker, Side 13.

I saa godt som alle romanske Kirker var der oprindelig to Indgangsdøre lige over for hinanden. Tjærborg Kirkes tilmurede Norddør og Syddøren i Vaabenhuset danner en Undtagelse fra Reglen, idet de ikke er lige over for hinanden, hvilket viser, at Kirken i Tidens Løb er bleven ombygget. Norddøren menes at have været Kvindernes og Syddøren Mændenes Indgang. Syddøren benyttes stadig som Indgangsdør til selve Kirken fra Vaabenhuset, der først er kommen til omkring Aar 1500.

Syddøren var den fornemste af de to. Foran den foregik hele Middelalderen igennem Brudevielser. Her mødte Præsten Parret, som vekslede Ringe, og derfra vandrede det med Følge ind i Kirken, hørte Brudemessen og ofrede paa Altret. Vielsen foran Kirkedøren var den retsgyldige, ægteskabsstiftende Handling.

Endvidere blev der foran den søndre Dør holdt Sognestævne umiddelbart efter, at Gudstjenesten var til Ende. Herom skriver Biskop Peder Palladius i den bekendte Visitatsbog: „Eders Sognestævne er Eders Raadhus, eders Kapitelstue; dér skulle Kirkeværger vare til hver Søndag, om nogen haver der noget at handle (Ϸ: forhandle), og naar I Kirkeværger kunne spørge nogensteds udi Eders Sogn, hvor to have undsagt hverandre og ville slaa hverandre ihjel, da skulle I straks om Søndagen derefter tage dem for Eder paa Sognestævne og tale dem imellem, to eller tre om den ene, og to eller tre om den anden, og drager deres Hjerter tilsammen og forliger dem igen.“ Denne smukke Skik, at Kirkeværger efter endt Messe optraadte som Forligsmænd, viser tilbage til Middelalderen, og den har sikkert gjort megen Gavn i de vilde Tider, da Næverne sad løse paa Folk.

I enhver Kirkes Kor var der et Alterbord af Kvadersten, derimod ingen Altertavle, i Stedet for hvilken Østgavlen var forsynet med et lille Vindue ofte med farvet Glas. I en firkantet Fordybning i Alterbordet, den saakaldte Altergrav, gemtes nogle Benstumper af Kirkens Helgen, og muligvis ligger de der endnu. Ved Altret læstes hver Søn- og Helgendag en latinsk Messe af Præsten, medens Menigheden saa til nede fra Kirkens Skib. Om nogen forstaaende Deltagelse fra Menighedens Side i en Gudstjeneste paa et fremmed Sprog kunde der vanskelig være Tale.

Fra først af var der ligedes en Døbefont, som Regel en hul Stenkumme, der ved Daabshandlingen fyldtes med et Par Spande Vand. Den gule Messingskaal, som nu i Reglen bruges som Døbefad, er af senere Oprindelse. Paa Tjæreborg Kirkes Døbefont saas der tidligere en Indskrift, omgivet af en Ramme. Den er nu næsten udslettet; men i Følge en stedlig Overlevering skal der have staaet dette Vers:

Gud tog mig fra min Moders Skød,
og jeg blev fød,
uværdig til at slutte Pagt,
om ikke Gud sin Søn har bragt
og Himlen for os aabnet.

Saavidt jeg véd, kender man kun Navnet paa en eneste katolsk Sognepræst i Tjæreborg, Hr. Broder, der nævnes Aar 1324. I den bekendte Bog af Sigrud Undset: „Kristin Lavransdatter“, skildres flere norske Sognepræster netop fra Begyndelsen af det 14. Aarhundrede. Der har ikke været megen Forskel paa en dansk og en norsk Sognepræst. —

Vi gaar nu fremad i Tiden til Slutningen af Pavedømmets Tid, omkring ved Aaret 1475. Der blev paa

denne Tid gjort meget for Kirkens ydre og indre Udsmykning. Taarn og Vaabenhus kom til, og indvendig prydedes Væggene med brogede Kalkmalerier. løjnefaldende straks man træder ind, er et stort Krucifiks under Korbuen, og ved Siden af dette to mindre

„Den gamle og den unge Gud“.

Træfigurer, forestillende Evangelisten Johannes og Jesu Moder ved Korset.

Ovenover og bagved Stenalterbordet er der samtidig (o. 1475) bleven anbragt en ny Altertavle i Form af et Skab, der kan aabnes og lukkes, bestaaende af et Midtparti og to Fløje. I Midtpartiet saas her i Kirken flere udskaarne Figurer: Gud Fader med et langt, bølgende Skæg og foran den korsfæstede. Denne ret al-

mindelige Gruppe fra den senere Middelalder kaldtes „den gamle og den unge Gud“. Nu ligger disse Figurer kastet hen bag Alteret i en sørgelig Forfatning. Til Alterskabets Midtparti hørte endvidere to Helgenbilleder forestillende Jomfru Maria og St. Klemens. Fra Sidefløjene er endnu bevaret nogle smaa Apostelfigurer: Johannes med en Skaal, hvorfra en Slange kommer frem, Jakob den yngre med en Valkestok, med hvilken han efter Legenden blev slaaet ihjel.

Maria og St. Klemens findes nu opstillet paa den nuværende Tavles øverste Del. Maria var Senmiddelalderens mest yndede Helgeninde. Paa Tjæreborg Kirkes Klokke stod et: Ave Maria, og Klokken var døbt St. Anna, Marias Moder. I Løbet af Kirkeaaaret fejredes en Række Mariadage med Messer i Kirken. Paa Festen for „Marias syv Smerter“ lige før Paaske lød den smukke Hymne: *Stabat mater dolorosa* etc., digtet af Franciskanermunken Jacopone da Todi († 1306). Paa Dansk lød det første Vers saaledes:

Under Jesu Kors stod bøjet
dybt mod Jord med Graad i Øjet
Jesu Moder, ren og skær.
Hun sank hen i Kval og Smerte,
ak, thi hendes rene Hjerte
stunget var af Sorgens Sværd.

St. Klemens skal have været Pave i Slutningen af det første Aarhundrede (92—101). Legenden fortæller, at Kejser Trajan forviste ham til en Egn ved det sorte Hav, og at han der led Martyrdøden paa den ejendommelige Maade, at han blev kastet i Havet med et Skibsanker fastbundet om Halsen. St. Klemens med Ankeret og med en tredobbelt Pavekrone ses paa den gamle Altertavle i Aarhus Domkirke. I Tjæreborg har

man, synes det, holdt paa St. Klemens, skønt han i Slutningen af Middelalderen ellers var ved at gaa af Mode. I Vilslev, Farup o. a. St. her paa Egnen foretrak man St. Nikolaus. Naar det fryser paa St. Klemensdag (23. November), bliver det streng Vinter, siger man i Norge. —

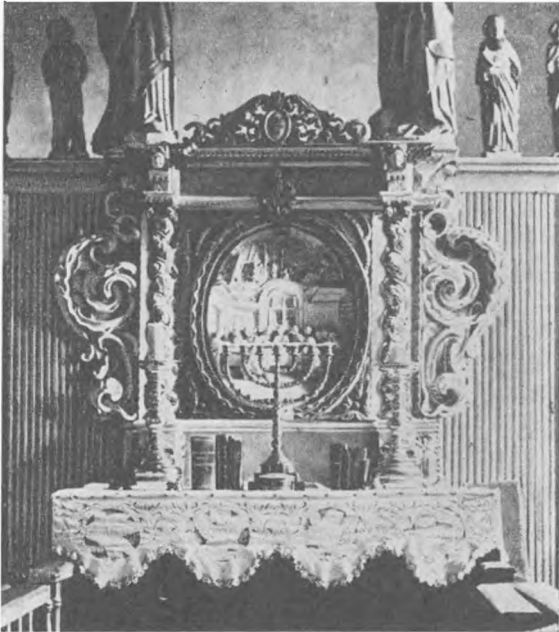
Reformationen kom, og dens Ordførere protesterede skarpt mod Helgenvæsenet, der erklæredes for Afgudsdyrkelse slet og ret. Om denne Protest minder en gammel, udskaaren Indskrift, som endnu ses paa Altertavlen: Gud alene Æren. I Tjæreborg blev Maria og St. Klemens dog ikke hugget til Pindebrænde. Billederne fik endog Plads paa den nye Tavle, hvor de staar den Dag i Dag.

Iøvrigt undergik Kirkens Indre en stor Forandring, svarende til den nye Tids Krav. Den mest iøjnefaldende var, at Prædikestolen fik Plads i Kirkeskibet, som Regel paa den søndre Side op imod et Vindue. Peder Palladius skriver i Visitatsbogen: „Prædikestolen skal ikke være en Bogstol (c: Læsepult) eller en Hifgippe (et Ord, hvis Betydning ikke mere kendes) nede paa Jorden, men dejlig opbygget hos den søndre Side i Kirken, Guds salige Ord til Hæder og Ære, og at ethvert Menneske kan se sin Sognepræst under Øjne, ihvad Stolestade han har udi Kirken, at den ene ikke sidder i den andens Vej, paa det at I maatte alle høre og mærke Eders Saligheds Lærdom.“

Tjæreborg Kirkes Prædikestol bærer Aarstallet 1551 i Romertal; men der er uden Tvivl faldet et eller to Tital ud ved en Restavration, saa at der egentlig skulde staa 1561 eller 1571. I ethvert Tilfælde er denne Prædikestol en af de ældste paa Egnen. Nogle Hjørnesøjler af noget senere Dato forestiller de kristelige Dyder.

Disse saavel som Lydhimlen ovenover er vistnok udskaarne af Billedskærere i Ribe.

Til Bedste for Kirkegængerne blev Kirkeskibet nu ogsaa forsynet med to Rækker faststaaende Kirkestole, hvad

Alteret i Tjæreborg Kirke.

ikke havde været Tilfældet i den katolske Tid. Stolenes Endestykker ud mod Midtergangen blev prydet med Udskæringer i Renæssancestil og med saakaldte Pergamentsfyldinger (Foldeværk), et Mønster, der menes at stamme fra Belgien. Under Gudstjenesten tog Sognets „Dannemænd og Dannekvinder“ (d: gifte Folk) Plads, Mændene til venstre og Kvinderne til højre, set

fra Koret. I Stolerækkerne nedenfor Indgangsdøren sad Sognets Ungdom, allernederst var der nogle Bænke for løse, omflakkende Folk. Paa den Slags Folk var der ingen Mangel, navnlig i det 17. Aarhundrede, da Krig og andre Landsulykker skabte et mægtigt, hjemløst Proletariat. —

Den nederste Halvdel af den nuværende Altertavle stammer fra Christian den Fjerdes Tid, og der kan næppe være nogen Tvivl om, at den er skaaret af den bekendte, dygtige fynske „Billedsnider“, Mester *Anders Sørensen* i Odense. Fra hans Haand skriver sig flere udmærkede Arbejder, bl. a. en Altertavle i Nakskov og Prædikestolen i Nyborg Kirke. Altertavlen her er ligeledes et meget dygtigt Værk, der gør sin Mester Ære; men den vil først rigtig komme til sin Ret ved en forstaaende Restavration. Den bestaar af en oval Tavle med to Grupper udskaarne Figurer, den øverste forestillende Korsfæstelsen og den nederste Indstiftelsen af den hellige Nadver. Nogle Rester af Tavlens Topstykke er nu anbragt nede i Kirken ovenover Indgangsdøren.

Altertavlen er bekostet af Fru *Dorte Abildgaard*, Enke efter kgl. Lensmand Wenzel Rothkirch, der døde 1655 som Ejer af Krogsgaard. Et stort Maleri i Koret forestiller Rothkirch og hans to Hustruer, Kirsten Reedtz og Dorte Abildgaard, begge af kendte danske Adelslægter. Paa de massive Malmlysestager paa Altret, ligeledes en Gave fra Rothkirch'erne, ses indridset deres Vaaben og Navnes Begyndelsesbogstaver: W. R. K. — K. R. — D. A. 1651.

Wenzel Rothkirch, der sammen med sine Hustruer har været saa rundhaandet overfor Tjæreborg Kirke, fortjener at mindes. Han tilhørte en navnkundig tysk Adelslægt, som hørte hjemme i Schlesien. Den var

meget talrig, og der fortælles, at ikke mindre end 34 Mænd af Slægten faldt i Slaget ved Liegnitz (1251) i Kampen mod Mongolerne. Wenzel kom til Danmark,

Wenzel Rothkirchs og Hustruers Epitaffium.

hvor en ældre Broder opholdt sig, allerede som 12-aars Dreng, og han blev Page hos Hofmarskal Ditlev Rantzau. Som ungt Menneske deltog han med Hæder i Kalmar-krigen. Kong Christian den Fjerde blev opmærksom paa den flinke, unge Mand og sendte ham til England,

Frankrig og Italien, hvor han skulde uddannes i Ridekunsten for siden at træde i Kongens Tjeneste. Efter Hjemkomsten blev han kongelig Staldmester og Ride­ lærer for Kronprinsen.

Rothkirch fulgte med Kongen under dennes Delta­ gelse i Trediveaarskrigen, og var med i det ulykkelige Slag ved Lutter am Barenberg (19. Aug. 1626). Under Flugten fik Rothkirch Lejlighed til at frelse sin kongelige Herre fra at falde i Fjendernes Hænder. En levende Skildring af disse Begivenheder har Biskop Erik Pontoppidan givet i sin Ligprædiken over Rothkirch, hvori det hedder:

„Da det Slag ved Lutter skete, og Hans kongelige Majestæt havde gjort sin højeste Flid Fjenden Afbræk at gøre, og derudover vovede sig meget yderlig, og dog formærkede, at Bataillen var forloren, saa han sig maatte retirere, har den salige Herre, som altid H. Maj. flitteligen opvartede, ledsaget ham Fjendens strøjfende Tropper forbi til Wolfenbüttel, og der de maatte afsides igjennem Buske, Moradser, Grøfter og Grave passere, hændte det sig saa, at Hans Maj.s Hest styr­ tede med ham udi en Grøft og blev liggende. Da hjalp han (nl. Rothkirch) H. Maj. fra Hesten og op og fik (o: gav) H. Maj. sin egen Hest, eftersom H. Maj.s Livkarl imidlertid sammesteds blev skudt, og fulgte han H. Maj. den salige Herre siden derfra og til Wolfen­ büttel om Natten, hvilken Troskab og Tapperhed H. Maj. og naadigst erkendte og altid elskede ham højt baade for det og anden hans Skikkeligheds (o Duelig­ heds) Skyld.“

Kong Christian overdrog ham Styrelsen af flere Len, og senere blev han slaet til Ridder af Kong Frederik den Tredje.

Begge Rothkirchs Hustruer var danske og han selv synes i Tidens Løb at være bleven en god dansk Mand. I Ligprædikenen omtales han endvidere som en alvorlig Kristen, hvem det laa paa Sinde at opdrage sine mange Børn til Gudsfrygt. Paa Dødslejet samlede han dem om sig, og de sang for den døende hans kæreste Salmer. Til sidst lyste han Velsignelse over dem, og han døde med disse Ord: „Kom, Herre Jesus, og annam min Aand, kære Herre Jesus.“

Rothkirch'erne blev begravet i Kirkens Kor, og bag Alteret staar endnu en tom Egetræskiste. Henimod Midten af det 19. Aarh. blev Ligene taget op og nedsat i Kirkegaardens nordvestre Hjørne. En af Krosgaards senere Ejere, Niels Hansen († 1881), har ladet sætte en anseelig Granitsten over Graven.

Tjæreborg Kirke, der er saa ualmindelig rig paa Fortidsminder, fortjener en omhyggelig Restavration. En saadan vilde kunne føre til et udmærket Resultat, vel at mærke, naar den blev udført med Forstaaelse og under sagkyndig Ledelse.

Ovenstaaende er Optegnelser til et Foredrag, som blev holdt i Tjæreborg Forsamlingshus paa Foranstaltning af „Historisk Samfund for Ribe Amt“ den 14. December 1923.

Nogle Oplysninger om Tjæreborg Kirke er velvilligt meddelt mig af Hr. Musæumsinspektør Chr. A. Jensen, efter J. Helms's Optegnelser.

Jak. Helms: Danske Tufstenskirker 1894. Med Tegninger af Arkitekt V. Koch (fra 1885).

O. Nielsen: Skads Herred. 1862.

M. Mackeprang: Vore Landsbykirker. 1920.

Chr. Axel Jensen: Danmarks Snedkere og Billedsnidere i Tiden 1536—1660. 1910.

H. Hildebrand: Kyrkliga konsten under Sveriges medeltid Stockholm 1907.

To gamle Skifter fra Urupgaard i Grindsted Sogn.

Meddelt af Husejer *S. Karl Hansen*. Hedevang v. Tarm.

I „Slaugs Herreds Historie“ af Præsten J. M. Møller findes noget af en Afskrift af to gamle Skifter, afholdt paa Urupgaard. Da Originalerne nu er kommen mig i Hænde, og jeg af disse ser, at der rimeligvis i de gamle Dokumenter gemmes et og andet, udover det i Afskriften nævnte, som kan have nogen Interesse i Nutiden, prøver jeg her at gengive noget af det væsentligste.

I.

Samfrændeskifte.

Ar 1739 den 20de Aprilis haver Claus Switzer¹ paa Jullingsholm og Hans Nielsen² paa Lindberg efter Begiering af Sal. Lauritz Andersen Møllers Enke paa Urup, Madame Birgithe Sofie Munck³ saa vel som og

¹ *Claus Eriksen Switzer*, Ejer af Jullingsholm, Sønder Omme Sogn, f. 1692, død 3. Septbr. 1767, kendt som en human og fremsynet Godsejer (se Saml. t. jydsk Hist. og Topografi II., 259 f.) (Red. Anm.)

² Rimeligvis Forpagter el. Ridefoged paa Lindbjerggaard (Ølgod Sogn), som den Gang ejedes af den kendte rige Godsejer Gerh. Hansen Lichtenberg i Horsens. (Red. Anm.)

³ *Birgitte Sofie Munk* (1693—1778) af den adelige Slægt Munk (med Vinranken i Vaabnet), Datter af Peder Munk (1663—1705) til Urup og Birgitte Sofie Krabbe, havde ægtet en ufri Mand *Lars Andersen Møller* (1681—1738) fra Modvig i Grindsted Sogn. Deres Datter *Karen Sofie Møller* (1719—1749) ægtede Ladefogden paa Nørholm *Jens Pedersen* († 1750), en ualmindelig dygtig Landmand. (Red. Anm.)

bemeldte Sal. Mands eneste efterladte Barn, Karen Sophie Møller, indfunden os paa Urup for sammesteds at være Overværende paa Samfrændernes Vegne, Udskifte og Deling, som mellem Moder og Datter i Dag er berammet at foretage efter kongelig allernaadigst Bevilling, som straks for os blef fremlagt af Dato Friederichsborg Slot den 19de September 1738. Hvorefter da Boets Tilstand er eftersat og befunden i Overværelse af Vurderingsmændene Thomas Hansen af Mølbye og Niels Pedersen, Møller af Egs Mølle saaledes som følger:

Jordegodset.

Urupgaard bestaaende af Hartkorn Nye Matricul 8 Tdr. 5 Skpr. à 40 Rigsdaler er	345 Rigsdaler
Den derpaa værende Besætning af Heste, Stude, Køer, Ungnøder og Kalve og Faar tilsammen vurderet for	105 -
<u>Summa</u>	<u>450 Rigsdaler</u>

De under bemeldte Urupgaard liggende Jorder er:

Kragmose, nu Tudsborg kaldet, beboes af Peder Madsen, Hartkorn	„ Tdr. 5 Skp.
Wad Boellet beboes af Marte Jensen, Hartkorn	„ - 7 - 1 Fdk. „ Alb.
Lemborre beboes af Christen Thomsen, Hartkorn	1 - 7 - 1 - „ -
Kjærbole, hvis Beboer er Christen Kier. — Hartkorn	1 - 4 - 2 - 1 - .
Nør Urup, Jesper Christensen og Søren Knudsen, Hartkorn	3 - 4 - „ - „ -

	Tdr.	Skp.	Fdk.	Alb.
Mojvig, Hans Christensen og Degnen. — Hartkorn	3	- 3	- 3	- „ -
Eegs By: Mølleren Niels Pedersen				
Mølleskyld	2	- 1	- „	- „ -
Jordskyld	„	- 7	- 3	- „ -
Niels Madsen og Christen Madsen, Hartkorn	1	- 7	- „	- „ -
Jørgen Eskesen og Gjøde Madsen	3	- 2	- 3	- „ -
Tilsammen Hartkorn	20	Tdr. 2 Skp. 1 Fdk.	„	Alb.
å Tønde Hartkorn 40 Rigsdaler bedrager den Summa		811 Rdler. 1	8	β

Hvilke forskrevne Gaard og Gods med Enkens samt hendes Datters og tilkommende og tilstedeværende Svigersøn, Mons. Jens Pedersen hidintil værende Fuldmægtig paa Nørholm, Villie, Ynde, Minde og Samtykke deeleet saaledes:

Urupgaard, der efter foranførte Beskaffenhed er vurderet med derpaaværende og nu befindende Besætning, være sig levende eller dødt, for den Summa 450 Rigsdaler, antager Datteren med bemeldte hendes Kiereste til Arv og stedseværendes Ejendom for dem og deres Arvinger, saa Enken derudi intet har at pretendere.

Helst Datteren og Svigersønnen derimod betaler den i Boet værende og nu for os angivne Gæld, tilsammen beløber sig lige Summa nemblig 450 Rigsdaler til enhver vedkommende Creditor, og saaledes derfor holde Enke Kraves- og Skadesløs. Ligesom hun og der-

imod overleverer til bemeldte hendes Datter og Svigersøn alle de ihændehavende Urupgaard vedkommende Adkomster, Brevskaber og Bevisligheder. For det andet: Delingen paa det øvrige og foranførte specificerede Jordegods er i lige Maade med velbemeldte Vedkommendes Samtykke sket saaledes:

At Enken beholder paa hendes Part til Arv og stedseværende Eje: Halvparten udi hvert Sted hos hver Mand, være sig enten Landgilde, Fæste, Herligheder, Ret og Rettigheder med hvad Navn det end nævnes kan. — Ligesom Datteren og hendes Kjæreste paa samme Maade arver Halvdelen udi hvert Steds Hartkorn og forbemeldte Herligheder og Rettigheder. Og er paa begge Sider for at hæmme al Vidtløftighed og om i Tiden noget imod Forhaabning skulde arivere som kunde give Anledning til Misforstaaelse, indgaaet, at ingen af Delene maa sælge eller afhænde noget af bemeldte Bøndergods uden den andens Vilje og Samtykke.

Og for det tredie er paa lige Maade af Moder og Datter angaaende inde Bohave og Møbler skeet og indgaaet Delingen saaledes:

Enken udtager og beholder følgende:

1 Seng med fornøden Klæde, som de selv har aftalt, hvad fornøden være skal; 1 rund Egebord staaende i Dagligstuen, 1 grøn Kiste sammesteds, 1 rød beslagen Skrin, 1 mindre sort ditto, 1 rød Hængeskab, 1 grøn ditto med Vindue for, 1 liden Egebord i Spisekamret, 1 Spejl i Dagligstuen med brun Ramme, 1 mindre ditto Spejl. 1 Jern Kakelovn og i Dagligstuen med derpaa staaende Messing Fad, 1 Dusin Tin Tallerkener, 3 Tinfade, 2de Kobberkedler, hver ungefær paa en halv Tønde, 2de Messing Lystestager, 6 Sølvkeer.

Alt det øvrige, Møbler og Bohave, hvad Navn de

end nævnes kunde, overlod Enken til hendes Datter og Svigersøn, omendskøndt de fuldkommeligen er af den Værdi, som det hun sig havde reserveret, hvilket vi og Vurderingsmændene efter Anvisning og Øjesyn haver saaledes befunden i Sandhed. Endvidere den Broderlod og Begravelses Bekostning, som Enken ifølge Loven kunde tilkomme, cederer og afstaar hun ganske og aldeles til sin Datter og hendes Kiereste, med det Vilkaar, hun her paa Gaarden nyder fri Logement, Kost og Ophold ligesom hendes Datter og Kiereste, desligest Befordring til og fra Kirke eller anden hendes fornøden Rejse. Til Logement blev vedtaget, om fornødent gjordes, at Enken beholder den vesterste Stue og med den vedværende vesterste liden Kammer. —

Nu meddeler Originalen Kongens allernaadigst givne (vidtløftige) Bevilling; den udelades her. —

Til sidst gives en Redegørelse for de Mænds Vedkommende, som skulde været med, og for dem, som i deres Sted var medvirkende ved Skiftet. Og de slutter med den Bemærkning: „Hvorefter de holde os uden Skade og Skadeslidelse i alle Maader.“

Til Forsikring underskrevet af os og samtlige Vedkommende.

Actum Urupgaard ut supra.

C. Svitzer. Hans Nielsen.

Vurderingsmændene

Thomas Hansen. Niels Pedersen Møller.
 Bergithe Sophia Munch Sal. Lauritz Andersen Møllers.
 Karen Sophia Møller.
 Jens Pedersen.

II.

*Skifte i Stervboet efter Jens Pedersen paa Urupgaard.*Ludvig Vilhelm von Bülow¹

Ridder.

Deres Kongl. Majestæts til Danmark og Norge p. p.
bestalter Kammerherre og Amtmand
over Koldinghus Amt
gør vitterligt:

Af Skiftet efter afgangne Jens Pedersen² paa Urupgaard, Grindsted Sogn, som vedtaget skal foregaa:

Paa Hans Excellences Højædle og velb. Herr von Bülow Hans kongelige Majestæts til Danmark og Norge højbestalte Ridder, Kammerherre og Amtmand over Koldinghus Amt Vegne var jeg underskrevne Claus Haagen³, som Præst for Grindsted og Hejnsvig Menigheder, efter Begæring paa Urupgaard, Grindsted Sogn, med 2de tiltagne Mænd, nemlig: Niels Pedersen af Eg og Jensen Jensen Kastoft af Urup for at besegle afgangne Jens Pedersens Stervbo af Urupgaard, som døde den 9de April 1750. Og da blev beseglet en stor beslagen Kiste hvori den Sal. Mands Klæder og andet Klæder blev nedlagt.

(Nu nævnes alle de forskellige Ting, som blev beseglet).

Anno 1750 den 11te Maj mødte højædle og velbyrdige Hr. Kammerherre von Bülows Fuldmægtig Hans Albrecht Gottlob Sonnin⁴ med forhen anførte Vurderingsmænd navnlig Niels Pedersen af Eg og Hans

¹ *Ludvig Vilhelm Bülow* (1699—1785) var Amtmand over Koldinghus Amt 1746—73. (Red. Anm.).

² Se det foregaaende Skifte.

³ *Claus Haagen*, f. 1699, var Præst i Grindsted og Hejnsvig fra 1728 til sin Død 1767. (Red. Anm.)

⁴ Siden Birkedommer i Koldinghus Birk († 1770). (Red. Anm.)

Christensen af Mojvig for at registrere og til endelig Skifte og Deling at afgive afgangne Jens Pedersens Stervbo paa Urupgaard, Grindsted Sogn, imellem hans tvende efterlevende Børn, en Søn Lorentz Peter 10 Aar og Datteren Anne Jens Datter¹ udi 6te Aar, for hvilke begge Børn Thomas Hansen² af Mølby paatog sig godvilligen at være interims Værge, da ingen af de fødte Værger var mødt, og den Sal. Mands Kreditorer ved samme Forretning var tilstede, Børnenes Mormoder, Madm. Møller paa Urup med tiltagen Lavværge, Hr. Claus Haagen, og blev da forrettet, som følger:

Først blev de forhen beseglede Kister og Skabe efterset, og efterat Seglene var befundne rigtige, aabnede, hvor da fandtes:

i No. 1 den Sal. Mands Klæder, hvoraf kun her skal nævnes:

En Calamanchis³ Contoir-Kiol⁴ — 2 rdlr. —, en ditto af hjemmegjort uldent Tøj — 3 Mk. — Sølvknapperne aftages, som er 2 Dus. 8 Knapper, — et Par sorte Læderbukser — 2 Mk. —, et Par gule ditto — 1 Mk., en Klædning Kjole, Vest og Bukser — 8 rdlr. —, en Skindvest med 4 Dus. Sølvknapper 12 rdlr. —

Af det righoldige øvrige Dødsbo gives her et Uddrag.

Bøger.

En dansk Bibel 1 rdlr. —, Naschous Religionsar-

¹ *Anne Jensdatter* (1744—1811), æret og elsket af Egnens Beboere ligesom sin Mormoder og almind. kaldt „Æ Jomfru i Modvig“, ægtede i 1781 Selvejerbonden *Mads Nielsen* i Eg, Grindsted Sogn (1751—1838). (Red. Anm.)

² Ejer af Urupgaard efter Jens Pedersen. (Red. Anm.)

³ Kalamank, en Slags Tøj, saavidt vides: halvt uldent, halvt linned. (Red. Anm.)

⁴ Kontorfrakke.

tikler¹, Dr. HenningsHuspostil² 1 Mk., Johan Arends sande Kristendom³ 1 Mk., Jesu Lidelses Overvejelse, danske og tydske Salmebøger, Aandelig Tidsfordriv og [ɔ: af] Peder Dass⁴. Kong Christian den 5tes Lovbog, Den Jydske Lovbog, Clitovs⁵ Romerske og danske Ret; en tysk Bog om Oekonomien paa Landet; den 3die Part af Hybners⁶ Historie; Frands Hansens poetiske Drøm og Satyrer; Thalanders Briefsteller; la Foret: Anviisning til den danske Sprog og Danskens Skriverigtighed; en tysk Bog om de 3 klogeste Folk og de 3 største Narre; en dito om de norske Krige og Carl den 12tes Livs Beskrivning; nogle faa af Wadschers⁷ Brudevers; o. s. v. o. s. v.

Tin.

1 Dus. Tintalerkenner—2 rdlr. 2 Mk. —, 1 Suppe-skaal 2 Mk. —, 3 Fade 1 rdlr. —, 1 Tin Bordkrands⁸ — 1 Mk. 4 Sk. —, 2de Lysestager 2 Mk. En stor Dragkiste — 5 rdlr., en mindre — 1 rdlr., en grøn Schakkerien (ɔ: Chagrin = nobret Tøj) Kvindeklædning — 10 rdlr. o. s. v.

¹ En efter Tidens Lejlighed god Prædikensamling af Præsten P. Z. Naschou († som Provst i Skødstrup 1695). (Red. Anm.)

² Dr. Niels Hemmingsens Postil oprind. paa Latin (1561), men oversat paa Dansk, mest Udkast til Prædikener. (Red. Anm.)

³ Den tyske Præst Johann Arnd's (1555—1621) berømte Andagtsbog. (Red. Anm.)

⁴ Norsk Præst og Digter (1647—1708). (Red. Anm.)

⁵ *Thomas Clitau* († 1754), juridisk, historisk, sproglig Forfatter. (Red. Anm.)

⁶ *Johann Hübner* († 1731), tysk Skolemand og historisk Forfatter. (Red. Anm.)

⁷ *Christian Frederik Wadskiær* (1712—79), Lejlighedspoet og literaturhistorisk Forfatter. (Red. Anm.)

⁸ Krans til at sætte Fade paa.

Guld og Sølv.

2 Armbaand med Braceletter (3: Armringe) og Spænder af Dukatguld, vurderet for 10 rdlr., 2 Ørenringe af Guld — 5 rdlr. —, en Treledsring — 2 rdlr. —, Sølvbeslæt til en Hirschfænger Gehæng 1 rdlr. —, en Sølvkande 14 rdlr. — 10 Stkr. Sølvskeer — 15 rdlr. — 1 Sølvhovedvandsæg — 1 rdlr. —, 4 Dus. Knapper 4 rdlr. o. s. v.

Kobber.

1 Brændevinskedel med Hat og Dækkel, vog 3 Lispund $9\frac{1}{2}$ \mathcal{R} , — 16 rdlr. 4 Mk. 10 Sk., 1 Brændevinstønde med Piber udi — 1 rdlr. 2 Mk. o. e. v.

Vogne.

En Høvogn med Behør — 5 rdlr. —, en gammel Vogn 1 rdlr. m. m.

Kvæg og Bæster.

En krøllet Hoppe i 6te Aar — 16 rdlr., en sort Hoppe 8 Aar 13 rdlr., (3 Heste), 9 Stude bedste — 7 rdlr. —, en graa Stud 4de Aar — 7 rdlr. —, en Tyr — 5 rdlr. —, 9 Køer, den bedste 5 rdlr. 2 Mk. m. m.

Faar.

10 gamle Faar med Lam — 7 rdlr. 3 Mk. —, 11 Faar uden Lam — 6 rdlr. 2 Mk. 8 Sk. — m. m.

Hele Vurderingssummen var 1516 rdl. 4 Mk. 9 Sk.

Enken Madm. Møller blev dernæst med sin Lavværge, Formynderen, Vurderingsmændene og andre tilstedeværende tilspurgt om de vidste om noget mere end foranførte, som kunde komme Stervboet tilgode, hvorpaa de samtligt svarede, at de vidste intet, men fandtes der noget forgjæt, eller kunde siden opdages, skulde det blive i rette Tid anmeldt og komme Boet og Børnene tilgode. —

Derimod blev anmeldt Stervboet at være skyldig følgende Regninger: De 7 medtages ikke; den 8de Regning med Bilag lyder saaledes:

Regning.

Over Bekostningen paa den af Sr. Jens Pedersen paa Urup forlangte og erholdte Kongelig allernaadigst Bevilling at maatte sidde i uskiftet Bo efter hans sal. Hustrus Død, nemlig:

Den 7 Januar 1749 har jeg efter hans Begæring lejet et Bud herfra til Ribe med Brev til Posthuset, udi hvilket Ansøgningen var indsluttet. Betalt Budleje — 1 Mk. 8 Sk. Postpenge af samme franco Kjøbenhavn — 2 Mk. Den 4de og 11te Februar næst efter lejet Bud til Ribe ior at forhøre om Brevet var ankommen, siden det præsterede [presserede-hastede] dermed efter Sr. Pedersens til mig indløbne Skrivelser, betalt à 24 Sk. er — 3 Mk. — Bemeldte 11te Februar betalt Postpenge af Brevet, som fornævnte Kongelig Bevilling var indsluttet udi, Porto fra Kjøbenhavn 2 Mk. 8 Sk. Den Kongelige Bevilling koster efter Mons. Hendrik Amitzbøls Skrivelse til mig, dateret 14. Marts 1750 — 14 rdlr., og en Specie Dukat er 2 rdlr. 2 Mk.

Ialt . . . 17 rdlr. 5 Mk.

Stoersbøl, den 28. April 1750.

H. Fogh¹.

Forbemeldte 17 rdlr. 5 Mk. ville Mons. Hans Nielsen paa Lindberg behage og paa mine Vegne gjøre Anfordring om udi Stervboet efter afgangne Sal. Jens

¹ *Henrik Nielsen Fogh* († 1781), Birkedommer, boende i Størsbøl, Vester Nykirke Sogn. (Red. Anm.)

Pedersen og Hustru paa Urup, saa og behage og an-
 namme og for kvittere.

Datum Storsbøl ut supra.

H. Fogh.

Bilag.

Højstelskende udvalde Ven og kjære Broder. —

Idag, mig til største Hjertesorg, bortkaldte Gud min
 hjærtenskære Kone herfra denne onde Verden, ved en
 salig Død mig til største Hjærtens Bedrøvelse, som
 kjæreste Broder selv kan tænke sig til. — Og jeg med
 mine smaa Børn bedst er tjent med at sidde i uskiftet
 Bo, og derfor er kjære Broder som min fortroligste Ven
 hjælpbehøvende, at kjæreste Broder vilde besørge mig
 indlagde Ansøgning befordret til Kjøbenhavn til Mons.
 Jonas Collin¹, som kunde bedst og allersnarest fly mig
 Benaadning udvirket og med Broders Forsorg mig til-
 stillet ved Nat og Dag uden Ophold og gøre Anstalt
 til dessen Omkostning, som jeg siden kjære Bro-
 der skal remittere. — Men hvad Du gør, da vigiler²
 for, at jeg faar det saa snart ske kan for Consequence
 Skyld. Dette Brev har jeg vel 10 Gange varen ved at
 skrive paa, saa kan kjæreste Broder vide min Sorg.
 Men forresten har jeg Fortrolighed til Dig, min Broder,
 at Du sørger for min Anliggende i kraftigste Maade,
 og saa snart ske kan, lader det ved Exprese befordre
 her til Urup. Jeg lever til Døden, næst venligst Hilsen til
 Eder alle fra

højstelskende udvalde Vens forbundne Ven og Tjener
 Jens Pedersen.

Urup, den (!)

¹ *Jonas Collin* (1705—70), Lotteriinspektør, Handelsmand
 og Klædefabrikant i København. Han var fra Janderup Sogn ved
 Varde; derfra stammer maaske Jens Pedersens Bekendtskab med ham,
 da J. P. var Ladefoged paa Nørholm, (Red, Anm.)

² ∴: vær aarvaagen.

P. S. Jeg er i stadig Haab om, at dette træffer kjære Broder hjemme, men om det fejler, da er Madm. Fogh saa from og god at lade et vis Bud fly ham det i Hænde, hvor han er, thi det taaler ingen Ophold. Skulde min kjære Broder Fogh ikke være saa nær, da besørger Madm. Fogh dette Document til Mons. Hans Kragh¹ i Ribe med venligst Hilsen fra mig, saa besørger han for gammel Kjendskabs Skyld mit Anliggende. Lever evig vel. at dette er saa sildig paa Veje/forstaa Documentet / det kom for min Sal. Kones Skyld, thi hun tænkte altid, at skulle have stridt det over.

Hulde kjære Broder!

Nu venter jeg ganske vist, at kjære Broder med denne Post har erholdt Benaadningen, desaarsag lader jeg min Karl ride for at hente samme, thi det taaler aldeles ingen Ophold, siden der nu ikkuns er 5 Dage fra Dato til 30te Dag, og jeg har endnu ikke givet Stedets Amtmand det tilkjende. Skulde det imod Forhaabning endnu ej være ankommen, men kunde sikker ventes med Fredags Posten, da bestil det saaledes, at det kan komme ved Nat og Dag, saa at jeg kunde have det her paa Løverdags Nat eller Søndag, thi ellers har jeg Amtmanden paa Halsen, og saa er Kortet falsk. Sødste Broder, vigilér saa vidt mulig! Karlen maa ufejlbarligen være her hjemme i Nat igen, thi i Morgen kommer maa jeg absolute have Bud til Colding, af Frygt for, ikke at blive skilt ved 100 rdlr. NB. Lever til Døden med Pligt næst kjærligste Hilsen til Eder alle. Hulde kjære Broders

forbundne Ven og Tjener

Jens Pedersen.

Urup, den 30te Jan. 1749.

¹ Hospitalsforstander i Ribe († 1750). (Red. Anm.)

P. S. Jeg er næsten smeltet hen af Sorg. Gud forbarme sig over os.

For Efterretning om min Ansøgning takker jeg pligt-skyldigst, saavel og for kjære Broders store Umage og Omsorg med og for samme. Det er ellers hjertelig ilde, at jeg ikke kunde erholde samme før end 30te Dagen, som er paa Tirsdag eller Onsdag kommer. Nu lod jeg igaar Nat, saa snart Karlen kom hjem, en ride til Kolding til Amtmanden og gav Dødsfaldet tilkjende, og derhos beraabede mig paa den den Kongelige Benaadning, som jeg hvert Øjeblik ventede og tillige indstændig begjærede, at det maatte have en kort Tid Henstand til, saalænge jeg kunde erholde samme. Men hvad de nu vil vise Forføjelighed derudi, maa Gud vide. Imidlertid beder jeg kj. Broder nu som før, at den maa sendes mig, saa snart den ankommer, ved Nat og Dag. Jeg ulyksalige, der skulde faa saa overmaade stor en Hjertesorg og desuden idelige Fortrædeligheder tillige, som hjertens Broder selv kan tænke. Gud se i Naade til enhver med sin Trøst, som er bedrøvet og sorrig-fuld.

Næst kjærligste Ønske til Eder samtl., lever jeg min ganske Livstid

Hulde kjære Broders
forbundne Tjener
Jens Pedersen.

Urup, den 1ste Febr. 1749.

P. S. Jeg har Mangel paa Papir. Adjø. NB. Budet er betalt med 1 Mk. 12 Sk.

Meget højstærede hulde kjære Broder!

Baade den Tid jeg havde den Ære at tale Monfrere, og den Tid jeg nu skrev med Posten, da glemte

jeg at melde og tale om, at de 100de Rigsdaler maatte være i grov Courant M., 8 à 10 Sk. Stykket, i hvilken Mønt jeg skal betale dem, glem ingenlunde at tale med Hans Skjøt om samme, og tillige meld ham min Hilsen. Nu gik der et Bud til Varde, saa kunde ikke dette være umeldet. Kragh døde dog, en Raadmand i hans Fødeby, dermed er Potten ogsaa ude. Allervenligst Hilsen til Dennem allesammen, er jeg Livstid

Højstærede hulde kjære Broders

Pligtskyldigste

Tjener

Jens Pedersen.

Urup, den 21de Marts 1750.

Hulde Broder!

Jeg har havt den Fornøjelse at imodtage kjære Broders gode Skrivelse, som Sr. Teilmans¹ Tjener rigtig leverede mig, og deraf fornemmer Din og Families Vel er gaaende, som er mig af Hjærtet kjært. Jeg havde nu gjerne ønsket at faa Sneumgaard i Forpagtning, men den Tid var jeg saavist lovet at blive emploieret; men da nu siden Tolden er blevet forpagtet bort, saa er her aldeles ingen Forhaabning for mig mere, hvorover jeg rejser herfra, saa snart som her kommer et Skiberum fra Kolding, som jeg mener nok, at her kommer et i Helligdagene. Men om jeg ikke saa tidlig kunde komme ud til Broder, og jeg dog alligevel skal leje Græs til mine 3 Heste i denne Sommer, saa beder jeg, at kjære Broder vilde endnu se dem forsørget med Græs i Vilslev eller andre Steder, hvor som Broder finder det for bedst. Det gjør mig

¹ Sandsynligvis Ejeren af Endrupholm, V. Nykirke Sogn: *Tøger Reenberg Teilmann* (1721—88). (Red. Anm.)

hjørteelig ondt, at den gode Frøken Foghs saa snart skulde dø. Nu bliver Gehejmeraadinden nok ikke længere der. Det gjør mig ondt, at jeg kunde ikke have den Lykke at faa fat paa de slemme Uting her, men det var mig ikke muligt, for det var kuns kort her. Kvægsvagheden er endnu meget slem her overalt.

Gud bevare kjære Broders og alles derfra. Jens Pedersens Kongelige Bevilling koster 14 rdl. og 1 Specie Ducat. Næst flittig Hilsen forblivende al min Tid

Hulde Broders pligtskyldigste Tjener

H. Amitzbøl.¹

Kjøbenhavn, 1ste Marts 1750.

Mads Ladefoged paa Nørholm for en Laks, som han havde betalt paa sal. Jens Pedersens Vegne til Forpagteren paa Nørholm efter hans Skrivelse af 14. Marts 1750, som lyder saaledes:

Kjære gode Ven Mads Christensen!

I var nok saa god og lovede mig en liden Fisk, som I vilde købe mig hos Forpagteren, men er endnu ikke kommen; jeg har hver Dag ventet efter den, se endelig I flyr mig en med allerførste. — Her var i Sandhed 2 Laks i mit Hus fra Holmose² for 12 Dage siden, men jeg lod dem gaa bort med samme til Ølgod, fordi jeg havde bestilt en hos Eder. I véd selv, hvor stor jeg vil have den, ellers kommer det ikke an paa 1 \mathcal{R} Fisk mer eller mindre, ligesom det kan falde sig til. Min venligste Hilsen, beder jeg maatte anmeldes Mons. Elle-

¹ *Henrik Amitzbøl* er muligvis den senere Krigsraad H. A. († 1795), der ejede Rybjerg (Velling Sogn) og Søgaard paa Holmsland. (Red. Anm.).

² Hulmose i Houen Sogn.

rup med største Tak for seniste. Eder selv Gud i Vold befalet af

Eders tjenstfærdige Ven

Jens Pedersen.

Urup, 14. Marts 1750

P. S. Hvad Mons. Christen Frøsig¹ vil have for Laksen, vil jeg gerne betale ham“.

Derefter fortsættes med løbende No. de forskellige Gældsposter.

Regninger af forskellig Art.

Laan mod Bevis, privat og paa Obligation. Og derefter tilsvarende Kvitteringer. Og endelig: Fra Stervboets Behold gaar endnu af Skiftebekostningen navnlig:

Skifte Salarium	6 rdlr.	„	Mk.	„	Sk.
1 Ark stemplet Papir	1	-	3	-	„ -
For Tillysning i Gazetterne	2	-	„	-	„ -
For Skrivegebyr og Rejsebekostning	12	-	„	-	„ -
	<u>alt 21 rdlr. 3 Mk. „ Sk.</u>				

Og der bliver da til Deling mellem Børnene 598 rdlr. Hvoraf Lorentz Peder bekommer i Jordegods 223 rdlr. 2 Mk. 13¹/₃ Sk.

Af Auktionspengene . . . 175 - 1 - 7¹/₃ -
 _____ - 398 rdlr. 4 Mk. 4²/₃ Sk.

Og Datteren

Anne i Jordegods 111 rdlr. 4 Mk. 6²/₃ Sk.

Af Auktionspengene . . . 87 - 3 - 11²/₃ -
 _____ 199 rdlr. 2 Mk. 2¹/₃ Sk.

som udgør forrige Summa 598 rdlr. „ Mk. „ Sk.

¹ Forpagteren.

Jordegodset beholder Børnene i Fællig, deres Mor-
moder Madame Birgitte Sofie Møller og Formynderen
har tilbørlig Opsyn dermed.

Auktionspengene bliver in Deposito hos Skiftefor-
valteren den Summa 262 rdlr. 5 Mk. 3 Sk. indtil de kan
vorde udsatte paa Rente.

Actum Koldinghus, den 30. Septbr. 1750.

Paa Hr. Kammerherre Amtmand von Bülow's Vegne
som Fuldmægtig H. A. G. Sonnin.
som Formynder Thomas Hansen.
som Lavværge Claus Haagen.

Dette til Bekræftelse under min Haand og Segl.
Koldinghus, den 30. Jan. 1751.

L. W. v. Bülow.

Bidrag til Vester Vedsted Bys og Kirkes Historie.

Af Telefonbestyrer *C. Andreasen*, Vester Vedsted.

Udsigt over V. Vedsted By mod Øst, set fra Kirketaarnet.
I Forgrunden Præstegaarden.

Efter gentagne Opfordringer vil jeg her prøve paa at fortælle lidt om de Minder fra min Fødeby og navnlig fra dens Kirkes Fortid, som jeg fra min tidligste Ungdom har omfattet med megen Interesse. Min Slægts gamle Hjem ligger nemlig umiddelbart ved Kirken, til hvilken min Bedstefader, min Fader og jeg selv har været knyttet som Ringere tilsammen gennem næsten hundrede Aar.

De Oplysninger, jeg i det følgende har givet om Kirken, som den var før 1845, skyldes dels mundtlige Meddelelser fra min Fader og Bedstefader, dels Kirkens gamle Regnskabsbog og forskellige gamle Libri Datici, som Hr. Pastor Rosenstand velvilligt har overladt mig til Gennemsyn.

Af trykte Kilder har jeg især benyttet: *J. Kinch*: Ribe Bys Historie, *J. Helms*: De danske Tufstenskirker, *M.*

Fra V Vedsted Strand (før Havidigets Opførelse).

H. Nielsen: Stormfloden 1634 o. fl., hvortil der er henvist de paagældende Steder i Afhandlingen.

Beliggenhed og Naturforhold.

En Mil Sydvest for Ribe nær ved den nu ophævede Grænse og Vesterhavet ligger Vester Vedsted By og Okholm, som de fire vestligste Gaarde i Byen Nord for Bakken fra gammel Tid benævnes. Byen ligger paa et fremspringende Højdedrag, som baade mod Syd og Nord er omgivet af lave Agermarker og vidtstrakte Marskenge. Før Havidigets Opførelse var saavel Enge

og Agermarker som den vestlige Del af Byen meget udsat for Havets Oversvømmelser. Herom vidnede de mange store og svære Havediger, bevoksede med Marehalm og Klittag, som i ældre Tid omgav Huse og Gaarde til Værn mod den uhyggelige Nabo mod Vest. De fleste af disse „Fæstninger“ er forsvundne. En enkelt er dog endnu tilbage tæt Syd for Præstegaarden, „Annexet“, tilhørende Pastor Rosenstand, og de brede,

Det nordre Flyd ud mod Havet.

græsbevoksede Jordvolde, der har modstaaet mangan Tørn, burde have Lov til at bevares som Minde om den forhaabentlig nu for bestandig overvundne Fjende.

Hævet over de lave og flade Omgivelser ligger Kirken og Præstegaarden vestligst i Byen paa Bakkedraget, der med smaa Afbrydelser fortsættes ned til Havet. Naar undtages Marskengene og Klægjorderne nede ved Stranden er Jordbunden af mer eller mindre mager Beskaffenhed lige fra det golde, ufrugtbare Flyvesand til den jævnt gode Muldjord. Disse Forhold er dog gennem Tiderne undergaaet betydelig Forandring.

I Tofterne Øst for Præstegaarden findes nemlig et Par Alen nede i Jorden et Lag Mosejord, hvoraf en Del blev opgravet og anvendt til Tørv sidst i Halvfjerdserne i forrige Aarhundrede. Tillige fandtes i Mo-

Parti fra Bækken Øst for Byen.

selaget svære Træstammer og Rødder af saa store Dimensioner, at man maatte lade dem blive liggende i Jorden.

Det er dog ikke blot i V. Vedsted By, at der er Tørvejord og Træstammer i Undergrunden; det samme er ogsaa iagttaget ved Grøftegravning i Engene Syd for V. Vedsted, og Øst for Byen opgravede man for mange Aar siden en Træstamme, som fra Roden maalte

27 Alen i Længden. Et Stykke af denne Stamme ligger endnu som Gavlbjælke i et Hus (Søren J. Sørensens) østligst i Byen. Alt tyder paa, at der i en fjern Fortid i den nu saa skovfattige Egn har staaet store Løvskov. Er det mon fra disse Skove, Navnet Vedsted stammer? Nogle lærde har ment dette, andre har villet udlede Navnet fra et oldnordisk Ord, som betyder en Fiskeplads.¹

Grunden til de Forandringer i Naturforholdene, der er foregaaet gennem Tiderne, maa — foruden andre geologiske Omdannelser i Jordlagene — sandsynligvis søges i store Stormfloder og gentagne Sandflugtsperioder.

Efter gamle Sagn skal Rømø, Manø og Fanø og de udstrakte Grunde omkring Øerne i fordums Dage have være landfaste. For de to førstnævnte Øer kan dette dog næppe være rigtigt, fordi det gamle Riberdyb skar sig ind gennem Grundene mellem Øerne og dannede det Farvand, hvorigennem Ribes Skibsfart i Middelalderen foregik, og i hvilket Ribe Aa havde sit Udløb. I et af Ribes gamle Privilegier af Aar 1292² ses det, at Byens Forstrandsret har strakt sig langs det gamle Riberdyb indenfor Manø og over Grundene Nord

¹ Om hvorledes Byens Navn skulde staves, blev der i sin Tid ført en Forhandling mellem Pastor *H. J. Sørensen* i V. Vedsted og daværende Adjunkt *C. F. Koch* (senere Stiftsprovst) i Ribe. Den første holdt for, at Navnet kom af det gamle Ord *Ve* = Helligdom (jævnf. Odins-Ve), *Koch* paastod derimod — og utvivlsomt med Rette —, at i de ældste Dokumenter blev Navnet skrevet *Witthæstath*, hvilket skulde betyde Fiskested. Herefter maatte Navnet i vor Tid rettelig skrives Vedsted, hvilket da ogsaa er almindelig gennemført. Pastor Sørensen havde imidlertid faaet sin Opfattelse gennemført paa selve Pastoratets Signet, hvor Navnet den Dag i Dag skrives „Vested“.

² Kinch: Ribe Bys Historie I, Side 111 flg.

for Rømø lige til List (Nordkysten af Sild). Langt mere bestemt nævner Sagnet, at Manø og Fanø kun var adskilt ved en smal Rende, hvori laa nogle flade Sten som Overgangsbro fra den ene Ø til den anden, og der nævnes endogsaa 1396 som det Aar, da Adskillelsen skal være foregaaet.

Sagnet siger ogsaa, at der paa de store Grunde udenfor Ribe Aas gamle Munding ved Ydre Bjerrum i gam-

Parti fra det tidligere Grænselyst.

Til venstre Grænsesten Nr. 1, som nu staar i Efterskolens Gaard.

mel Tid har staaet store Egeskove, som strakte sig langt Nord paa og over imod Fanø og Manø. Her siges der, at Egebjælkerne og Tømmerværket i V. Vedsted Kirke samt nogle Bjælker i en af Gaardene i Okholm og flere Steder i Omegnen skal stamme fra hine forsvundne Skove, hvorom man ogsaa i Kystbyerne længere Nord paa véd at fortælle. Og vist er det, at der ved Gravning ude paa disse Sandbanker i Havet, som endnu kaldes Skøgum, .s: Skove, er fundet baade Mosejord og Trærødder. Danckwerth¹ mener, at Skovene først

¹ Topografisk Forfatter († 1672).

gik til Grunde under den store Stormflod 1634, hvad dog næppe er sandsynligt; snarere er dette sket i en af de store Stormfloder i Middelalderen eller under den Naturkatastrofe, der adskilte Manø og Fanø, og hvorved Knudedyb dannedes.

Efter at Skovene var forsvundne, har Nordvestvinden faaet frit Spillerum, og Tid efter anden har den med ubændig Kraft jaget Flyvesandet ind over Kysten

Fra Sandflugtbakkerne Vest for Byen.

I Baggrunden Vesterhavet og Manø. Sognepræst Rosenstand ses liggende ned.

og sandsynligvis dannet Brinkerne nede ved Havet og Bakkedraget Vest for Vester Vedsted By, som gør Indtryk af at være blevet til i en temmelig sen Tid. Under Arbejdet paa Havdiget blev flere af disse Bakker gravet igennem. Sandet var aflejret i tykkere eller tyndere Lag efter Sandflugtsperiodens længere eller kortere Varighed og Styrke og var af graa, hvid og gul Farve med udgaaet Vegetation imellem Lagene. Flere Steder fandtes under de nederste Sandlag Brudstykker af Gravurner, brændte Ben og Jærnstumper.

Imellem de nævnte Klitbakker, af hvilke de fleste kun har en ringe Højde, var der i Begyndelsen af forrige Aarhundrede smaa Søer og Damme, hvoraf enkelte var saa dybe, at en Hest kunde svømme deri. Nu er de forlængst udtørrede, og kun Navnet „æ Damm“ er tilbage.

Oldtidsfund.

Talrige Fund af Urner og andre Fortidsminder vidner om, at der her har levet Mennesker fra meget gammel Tid. Dog synes der kun at være meget faa Minder fra Stenalderen og Bronzealderen i Egnen her, hvor der saa vidt vides aldrig er fundet noget nævneværdigt fra hine Perioder. Kun skal nævnes, at der indtil sidst i Firserne i forrige Aarhundrede laa en Kæmpehøj Nord for V. Vedsted, som kaldtes „Spindbank“ og hvortil der knyttedes adskillige Sagn og Overtro. Under dens Sløjfning fandtes nogle enkelte Bronzegenstande — et Brudstykke af en Kam, nogle Naale m. m.

Den overvejende Del af Fundene her stammer fra den yngre Jernalder eller fra de første Aarhundreder af vor Tidsregning. Disse Fund har især været hyp-pige langs det Højdedrags Sydrand, hvorpaa Byen ligger. Under Fløjdigets Opførelse Syd for V. Vedsted By paa en Agermark kaldet „Overbjerger“ stødte man paa en stor Urnebegravelse, og adskillige meget store Urner fremdroges i næsten ubeskadiget Stand. Indholdet var det sædvanlige og bestod af Aske, enkelte Jærndelev, Spydspidser, Beslag af Skjolde o. lign.

Ogsaa Øst for Byen paa Marken „Dankirke“ findes Mængder af Urneskaar, brændte Ben og Aske i Jorden. Ligeledes er der fundet enkelte romerske Sølvmonter fra de første Aarhundreder e. Kr. Paa en saadan Mønt, som for nogle Aar siden fandtes paa „Ulhøj“, en Mark

Nord for V. Vedsted, saas paa den ene Side et Ansigt i Profil — vel sagtens Kejserens Billede — og paa den anden Side en romersk Triumfvogn med to Heste for og med Vognstyrer staaende oprejst i Vognen. En anden Mønt, fundet paa „Dankirke“, skal efter Findere ns Sigende stamme fra den romerske Kejser Markus Aurelius's Tid (161—180).

Langt det betydeligste og i sin Art enestaaende Guldfund fra Vikingetiden gjordes i Aaret 1859 i Nærheden af Okholm ved Anders Truelsen Andersens Gaard, Matr. Nr. 9 a. Den daværende Ejer, Klemmen Mik kelsen, skulde nemlig dette Foraar ombygge sin gamle Gaard og have den flyttet noget længere bort fra Bækken, som løber tæt forbi Gaarden. En Dag, da Arbejdsmand Niels Klausen var i Færd med at føre noget Jord fra en lille Høj over paa den nye Byggeplads, stødte han sin Spade ned i en lille Stenhob, som var lagt omkring et Lerkar. I Karret, der gik itu ved Spadestikket, saas nogle blanke Genstande, som ved nærmere Undersøgelse fandtes at være Guldsmykker af forskellig Slags. De fundne Sager blev indsendt til Nationalmuseet. I et Dokument, udstedt af daværende kongelig Møntgardein P. R. Hinnerup, angives Guld sagerne at være 2 flettede Guld-Haar- eller Halsringe, 4 Guldarmringe, 2 Stykker af en Guldring, 1 Guldspænde, 1 flettet Guldkæde med Ring. Endvidere 1 Stykke af en Sølvring, 5 kufiske Sølvmønter samt nogle Brudstykker af en Sølvkæde. Guldet fandtes at veje $43\frac{3}{4}$ Lod og Metalværdierne ansloges til 736 Rigsdaler, Sølvet vejede $2\frac{1}{10}$ Lod og vurderedes til 2 Rigsdaler. Erstatningssummen, som vistnok med Urette godtgjordes Grundejeren, var efter Datitens Prisorhold stor nok til, at denne kunde opføre sin nye Gaard her-

for. Finderen, som efter de nugældende Love om Oldtidsfund vilde have faaet hele Metalværdien udbetalt, maatte nøjes med et mindre Beløb, der af ren Velvilje godtgjordes ham af Ejeren.

Endnu skal nævnes et andet interessant Fund, som gjordes for mange Aar siden — antagelig i Trediverne i forrige Aarhundrede — ved Tørvegravning i en af de før omtalte Tofter midt i Byen, for Tiden tilhørende Ellen Bergmann. Det var et saakaldt Egekistefund, 3: en udhulet Træstamme, hvori laa et Menneskeskelet, indhyllet i Tøj og Dyrehuder. Fundet behandledes dog saa skødesløst, at det fuldstændig gik til Grunde, inden kyndig Undersøgelse kunde finde Sted.

„Vedstedgaard Havn“ eller Anlægsplads.

Af det foran anførte fremgaar, at vore Forfædre har haft betydeligt Samkvem med Omverdenen. Og at dette er foregaaet ad Søvejen, kan der næppe være nogen Tvivl om. Meget tyder ogsaa paa, at Havet i Fortiden adskillige Steder har skaaret sig ind i det lave Forland og dannet Smaafjorde og Vige med bekvem Anlægsplads for deres Skibe. En saadan Havn eller Ankerplads, hvor Skibene har kunnet søge til for at udlosse deres Ladning, der saa førtes videre ved Pramme ad Aaen eller over Land til Ribe, har der været udfør Vester Vedsted og kaldtes Vedstedgaard Havn.

At det ikke har været saa faa Skibe, der mellem Aar og Dag benyttede denne Havn, synes at fremgaa af den saakaldte „Koldingers Afsked“, hvori der fortælles, at det til Opgørelse af forskellige Stridigheder mellem Kongen og Hertugen af Slesvig kom til et Møde i Kolding i Slutningen af 1575 og Begyndelsen af 1576 mellem 8 kongelige og 8 hertugelige Raader. I Over-

enskomsten af 24. Januar 1576 bestemtes det blandt andet, at de Forbrydelser, der blev begaaet paa Skibe, som laa i Vedstedgaard Havn, tilhørende Kongens og Hertugens Undersaatter, skulde paakendes henholdsvis i Ribe eller ved Hvidding Herred.¹

Det er meget sandsynligt, at Tufstenene i V. Vedsted Kirke og de mange store Kampesten i Kirkegaardsdiget er bleven tilført ad Søvejen og udskibet fra Vedstedgaard Havn. Egnen her er meget fattig paa Sten, og naar man véd, hvor sandede og ufremkommelige Vejene var i gamle Dage, vilde det have været overordentlig vanskeligt for vore Forfædre at faa disse store Sten, hvoraf enkelte, før de ved Digets Ombygning blev udkløvet, var tilstrækkelige til et helt Vognmandslæs, transporteret hertil langvejs fra. —

En af Præsterne i V. Vedsted, den senere Ribebiskop, Hans Laugesen, skriver saaledes i et Brev af 30. Januar 1562, at et Skib fra Husum var ankommet til V. Vedsted. 1589 førtes der paa Ribe Byting Vidnesbyrd om, at der plejede at betales „Tøndepenge“ af det Gods, der førtes „ind ad Vedsted Gaarde“. Oprindelig har der staaet: „ind ad gammel Riber Dyb“. 1595 købte Ribe By 4 Td. Hamborgøl og hentede det ved Vedsted Ovre. En Skipper fra Ballum ses ligeledes Aar 1643 at have udskibet 18 Td. Øl der, som saa førtes videre til Ribe.

Anlægspladsen har forøvrigt Tid efter anden været benyttet lige til den nyere Tid. Meddelelsen af nærværende mindes saaledes, at en Skipper fra Sønderho i Sommeren 1880 ankom fra Højer med en Ladning Tagrør til en Gaardmand i V. Vedsted, som ombyggede sin Gaard. Fartøjet lagde til ved Ebbevejen til Manø

¹ Kinch: Ribe Bys Hist. I Side 168, II Side 846.

nogle Hundrede Alen fra Land, og Tagrørene hentedes saa med Vogne paa Lavvande.

Efter at Sejladsen til Ribe nu helt er forbi, er det en stor Sjældenhed at se andre Fartøjer end smaa, aabne Baade og Motorbaade i Farvandet mellem V. Vedsted og Manø.

Langt større Betydning som Ind- og Udskibningssted havde dog den saakaldte Hvidding Nakke, en Sandbanke i Havet ca. $\frac{3}{4}$ Mil vestlig for Hvidding Kirke og kun adskilt fra Sydøstpynten af Manø ved et temmeligt smalt Dyb (gammel Riber Dyb).

Dette Sted har gennem flere Aarhundreder lige til Midten af det syttende Aarhundrede spillet en betydelig Rolle i Ribe Søfarts Historie.

Naar Folkevisen lader Dronning Dagmar stige i Land ved Manø, turde det være sandsynligt, at dette er foregaaet her. Efter Sagnet var Manø kun adskilt fra Fastlandet ved et smalt Vand, og det har i saa Fald været ud over det forsvundne Kystland, at Kong Valdemar red sin Brud i Møde.

Der berettes ogsaa, at adskillige af Samtidens Stormænd valgte Vejen over Ribe og Manø paa Rejser til Udlandet. Saaledes tager en pavelig Legat, Isarnus, i Aaret 1299 ud til Manø for at sejle til Flandern, og Ærkebiskop Jens Grand drog uden Tvivl samme Vej, da han 1296 rejste over Flandern til Rom.¹

Det var dog først i Studeudførselens Dage, at Udskibningen fra Hvidding Nakke rigtig tog Fart. Kreaturerne udførtes udelukkende til Holland og for største Delen med hollandske Skibe — store, fladbundede Tjalke, der kunde flyde ind paa meget grundet Vand; men ogsaa danske og tyske Skibe deltog i Transpor-

¹ J. Kinch: Ribe Bys Historie I, Side 34.

ten. Der udskibedes dog ogsaa en hel Del Stude fra „Rheden“ uden for Ribes Aamunding ved Ydre Bjerum, men dog langt fra saa mange som fra Nakken.

Fra Slutningen af det 17. Aarhundrede foregik Udskibningen udelukkende fra Rheden og ud gennem Knudedyb mellem Fanø og Manø.

Udførselen foregik to Gange hvert Foraar i hele Flaader af Skibe, som afsejlede paa én Gang. Den første Rejse fandt almindeligvis Sted sidst i Marts, den følgende 2—3 Uger senere, naar Skibene atter var vendt tilbage. Indladningen af Kreaturerne var ofte meget besværlig, da den foregik paa den aabne Strand. Dyrene maatte drives den lange Vej ud over Vaderne og ved Hjælp af Kraner hejses ombord i Skibene. Somme Tider kunde det ved indtrædende uheldigt Vejr og Modvind blive nødvendigt at drive Studene paa Land igen, indtil Skibene kunde afgaa. En af vore gamle Præster, den senere Biskop Peder Jensen Hegelund, nævner flere saadanne Tilfælde. Aar 1612 den 2. April har han optegnet: „Udjaget vores Borgere vel 2000 Øxne til Skibs, men paa Grund af Modbør blev de ikke indskibede og kom først til at afgaa den 14. ds., da der løb 47 Skibe af.“¹

Skibene var af forskellig Størrelse, og de kunde indtage fra 50 til 80 Stude hver. Disse var anbragt i Lastrummet under Dækket, og der blev paaset, at Dyrene blev bundet paa rette Maade, for at de ikke skulde lide Skade paa Overrejsen.

Foruden nogle Købmænd, der skulde forhandle Studene i Holland, var der ogsaa altid et Par Røgttere med om Bord paa hvert Skib til at passe Kreaturerne undervejs.

¹ Kinch: Ribe Bys Historie II, Side 824 fl.

Som ovenfor bemærket ophørte den egentlige Udførsel af Stude over Hvidding Nakke sidst i det syttende Aarhundrede. Gamle Folk her i Sognet har dog fortalt, at saa sent som i Trediverne i forrige Aarhundrede, og maaske senere endnu, er der udskibet Kvæg derfra til England.

Endnu skal nævnes, at der i Aaret 1689 sendtes en dansk Hjelpehær paa 7000 Mand til England, og at denne udskibedes fra Hvidding Nakke i Tiden fra den 13. Oktober til den 4. November samme Aar.

Ligeledes rejste Kronprins Christian 1662 over Ribe til Udlandet — rimeligvis samme Vej.¹

Vester Vedsted Hovedgaard (Abildgaard).

Min Fader mindedes fra sin Barndom, som faldt i Trediverne og først i Fyrrerne i forrige Aarhundrede, nogle gamle, halvtudslettede Vejspor, der begyndte Øst for V. Vedsted By og gik tværs over Marker og Enggrøfter i sydvestlig Retning ud imod Havet. Denne Vej skal efter Sagnet Herremanden, som boede paa Herregaarden Øst for Byen, have benyttet, naar han drev sine Stude ud til Skibs.

At det kan forholde sig rigtigt med Studedrift ad nævnte Vej, er meget sandsynligt. Derimod turde det være tvivlsomt, om V. Vedsted Hovedgaard eksisterede paa den Tid — det sekstende og syttende Aarhundrede —, da Studeudførselen var paa sit højeste og foregik fra Hvidding Nakke.

Gaardens Beliggenhed kan ikke med Sikkerhed angives. Det samme er for øvrigt Tilfældet med Hovedgaarden Vesterbæk i Roager Sogn, hvis Spor ligeledes fuldstændig er udslettet. Rimeligvis har det været en

¹ Jfr. Fra Ribe Amt 1917, Side 526.

almindelig stor Avlsgaard og ikke nogen befæstet Borg som f. Eks. Lustrupholm ved Ribe. I saa Fald vilde Voldstedet vel have været kendeligt den Dag i Dag.

Gaarden tilhørte sidst i det 14. Aarhundrede den adelige Slægt Frille, men kom fra 1428 til at høre under Ribe Domkapitel.

Dens senere Skæbne er ubekendt. Formodentlig er dens Jorder sammen med det meste af Kapitlets Jordegods under Frederik den Tredie trods Privilegier og Kongeløfter bleven udlagt til Ryttergods og lagt til Riberhus- eller Haderslevhus Len, hvorunder de fleste Bønder i V. Vedsted Sogn var Fæstere indtil henimod Midten af forrige Aarhundrede.

Sagn om Okholm.

Okholm hedder de fire Gaarde, der ligger Nordvest for V. Vedsted By ved Bækken og er en lille By for sig. I gamle Dage skal her have ligget en Sørøverborg. Borgherren, Okke eller Aage, drog ud paa Vikingefærd, alt imens hans Hustru, Fru Ingeborg, ene sad hjemme paa Borgen.

Der gik Aar og Dag, og forgæves ventede hun sin Husbonds Hjemkomst. Hver Aften, naar Solen var ved at gaa ned, gik hun ned til Havet, hvor hun længe stod og spejdede ud over Bølgerne efter Skibet, der skulde føre ham hjem. Men forgæves — han vendte aldrig mere tilbage.

Tilsidst døde Fru Ingeborg da af Længsel og Sorg; men Døden bragte hende dog ikke Ro. I maaneklare Nætter, naar Vestenvinden i blide Drag strøg ind imod Kysten, saas hendes Genfærd, indhyllet i hvidt Klædebon, staaende paa Brinken nede ved Stranden. Hen-

des Haar flagrede i Vinden, mens hun med Haanden skyggende over Øjnene stirrede ud over Bølgerne.

Den Vej, hun fulgte paa sin ensomme Færd, kaldes endnu „Ingeborgvej“. —

V. Vedsted Kirke.

Paa en lav Klitbakke i den vestlige Del af V. Ved-

Udeligt mod Kirken fra Okhulm ved Manøvejen.

sted By ligger Kirken med sit ca. 88 Fod høje, imponerende og smukke Tørninglenertaarn, hvis Særkende er Taarnmurenes Afslutning i fire spidse Gavle, mellem hvilke et pyramideformet Spir hæver sig. Smukkest tager Kirken sig ud, set fra Nordsiden, hvor den oprindelige arkitektoniske Udsmykning er bedst bevaret.

Kirken hører til de yngste af vore Tufstenskirker og tillige til dem, der gennem Tiderne er undergaaet betydelige Forandringer. Dens Tilblivelse maa vel henføres til det trettende Aarhundrede eller til den Periode,

da Teglstenen var ved at fortrænge Tuffen. At der fra først af er anvendt megen Tuf til Kirkens Opførelse, er der ingen Tvivl om; men det skarpe Klima herude ved det nære Vesterhav, hvorfra den salte Taage eller

Kirken set fra Vest.

Havgus jævnlig vælder ind over Egnen, har i Tidens Løb ødelagt de sprøde og porøse Tufsten, og man har da været nødt til at erstatte disse med de mere modstandsdygtige, røde Mursten. Saaledes er det utvivlsomt gaaet med Kirkens Sydside, som daarligst har kunnet modstaa Vejrligets Indflydelse. Tufstenene er forvitret og efterhaanden smuldret bort, det nuværende

Murværk er da lagt paa som en ny Skal i Stedet for Tufbeklædningen, og derved har hele Kirkens Sydside mistet al Udsmykning.

Paa Nordsiden er Kirkens oprindelige Præg som før bemærket bedst bevaret. Over de smukt tilhuggede Sokkelsten af Granit er Tuffen opmuret i Højde med Vinduerne; ovenpaa er saa fortsat med store, røde Mursten, lagt i saakaldt Munkeskifte, 2: to Sten paa langs og een paa tværs, saaledes som det almindeligt brugtes i Middelalderen. Korbuen (Triumfbuen) er vistnok for største Delen opført af Tufsten, som især træder synligt frem i Skillemuren mellem Skib og Kor oppe under Loftet; samme Murs Østside er derimod dels beklædt med røde Mursten, dels med Tuf.

Udsmykningen af Skibets Nordside bestaar af fire rektangulære Vægblindinger, hvoraf de to midterste har trapeformede Afslutninger over Vinduerne. Desuden løber et Tandsnitbaand langs hele Muren som en Slags Gesims hen under Taget.

De smukke, rundbuede Murlister, som almindelig ses paa romanske Tufstenskirker, mangler denne Kirke ganske. De anvendte Udsmykningsformer er i det hele karakteristisk for det trettende Aarhundredes Overgangskirker, hvortil man som Byggemateriale anvendte baade Tuf- og Teglmurværk.

Mellem de to vestligste Murblindinger findes en tilmuret Døraabning, foran hvilken Kirkens gamle Vaabenhus eller Skriftehus (Skrøw'es) har staaet. Her havde fra gammel Tid Kvinderne haft deres Indgang, indtil den i Aaret 1739 flyttedes om paa Sydsiden foran Mændenes Indgangsdør, og herom hedder det i Kirkens gamle Regnskabsbog for 1738:

„Som Kirke-Værgen, Andreas Ibsen, paa Sognefol-

kets Vegne beklagede den Vanskelighed baade Kirke-Koner og Følgeskab i ont Veyrligt foraarsages ved det Vaaben-Huset paa den Nørre Side er sat. Saa bevilges herved, at Samme til den Søndre Side maa forflyttes og som ved samme Leylighed, naar da denne Kirke-Dør bliver efterlukt, kand blive Plads til flere Stole i Kirken, saa maa ligeledes een Qvinde- og een Mand-Folk Stol til Præstegaarden indrettes, som dertil fremdeles skal henhøre og forblive.“

Flytningen af Vaabenhuset blev foretaget det følgende Aar, hvorom det bemærkes i Regnskabet: „Hr. Jens Høhne (Sognepræsten) bekom nogle Kampestone af de, der var i Behold fra det gamle Vaabenhus, blev taxeret af Murmændene til 2 Mark og 8 Skilling. Derimod bekommet af Præsten en halv Tylt gode Aabenraa-Deller (Bræder) til den ny Dobbeldør og Luge.“

Til Trods for Biskoppens Bestemmelse om, at den gamle Dør skulde „efterlukkes“, varede det dog mange Aar, før dette blev efterkommet. Da det nemlig kom til Stykket, vægrede mange af Sognets Kvinder sig ved at benytte samme Indgangsdør i Kirken som Mændene, et Bevis paa, hvor dybe Rødder gammel Sæd og Skik har i Befolkningen.

I Aaret 1750 fornyedes atter den omtalte „Dobbeldør og Luge“. Hvornaar den endelige Tilmuring fandt Sted, er ubekendt; men Dørens to Hængselstabler sidder endnu i Muren.

Ved samme Lejlighed — da Vaabenhuset flyttedes — fik Kirkeværgen, Anders Ibsen, efter hvad de gamle har fortalt, en gammel Døbefont, som havde staaet i Vaabenhuset, med hjem og brugte den siden til Svine-trug. En sliig formastelig Anvendelse af en hellig Genstand vakte stor Forargelse i Befolkningen, og han blev

siden benævnet som „en meget ugudelig Mand“. Ikke desto mindre vedblev den dog i over halvandet Hundrede Aar at tjene som Svinetrug, indtil den for faa Aar siden kasseredes til dette Brug. I flere Aar laa den saa nedgravet med Bunden i Vejret foran Gaardens Hestestald; men Ejeren, Gaardejer Søren Sørensen, har nu atter bragt den tilbage til Kirken.

Stenen, som er temmelig stor, noget fladt udhulet, oval af Form og uden Udsmykning af nogen Art, har sikkert aldrig været anvendt som Døbefont. Langt snarere er det Kirkens gamle Vievandskar, som har siddet indmuret i Vaabenhuset siden den katolske Tid, og hvis Brug er gaaet de gamle ad Glemme. Lignende Vievandskar findes adskillige Steder — saaledes ved Hostrup Kirke (ved Varde) og i Jernved Kirkes Vaabenhus.

Koret er vel nok den Del af Kirken, som gennem Tiderne er undergaaet størst Forandring. Efter sagkyndiges Mening var det fra Begyndelsen kun halvt saa stort som nu, og som de i Bueform tilhuggede Sokkelsten under den østre Endemur udviser, har der været en halvrund Korafslutning eller Apsis, der saa senere er faldet bort ved den foretagne Forlængelse af Koret mod Øst.

Samtidig med denne Udvidelse er det i Korets Nordside tilbyggede Sakristi rimeligvis flyttet fra Sydsiden, hvor en Aabning mellem Sokkelstenene paa et Par Alens Bredde nærmest ind mod Skibet tilkendegiver, at her har været en Indgang. En saadan tilmuret Dør findes samme Sted paa Roager Kirke.

Sakristiet, der ligesom største Delen af Koret er opført af store, røde Munkesten i middelalderlig Stenskitte, er i Gavlen, der vender mod Nord, prydet med fem smukke gotiske Blindinger og Tandsnitbaand.

Paa Kirkens Sydside er, som før bemærket, ved senere Tidens Ugunst det oprindelige Byggemateriale tilføjede med al arkitektonisk Udsmykning forsvundet. Den søndre Kirkedør — Mændenes Indgang — foran hvilken Vaabehuset byggedes, havde en meget smuk Dørkarm af Granit, som baade foran og paa Siden ind mod Døren var prydet med udhuggede Slynngninger og med et ligearmet sammensat Kors paa Midten. I det rundbuede Felt for oven skal der have været udhugget en mandlig Figur — formodentlig forestillende Kirkens Helgen, St. Andreas. Ved Istandsættelsen efter Taarnets Brand i Aaret 1845, hvorom senere skal fortælles, gik man i det hele meget hensynsløst og uforstandigt til Værks med Kirkens gamle Mindesmærker. Man nøjedes ikke blot med at nedbryde Vaabehuset, ogsaa den smukke Dørkarm brød man ud af Muren, hvorefter det ene Sidestykke blev lagt som Dørtrin foran den nye Indgangsdør i Taarnets Vestmur, hvor det laa indtil hen i Firserne i forrige Aarhundrede, da Arkitekt Bindsbøll beordrede, at det skulde optages og opstilles i Vaabehuset. Karmens andet Sidestykke og det halvrunde Felt blev senere bortsolgt ved en Auktion over gamle Materialier og er saaledes helt gaaet tabt. —

Foruden de nævnte Indgangsdøre findes der i Korets Nordside ved Siden af Sakristiet Spor af en tilmuret Dør. Rimeligvis har her været Indgang til Skriftestolen, som fandtes umiddelbart indenfor Døren.

Vinduerne, hvoraf der i Langhuset eller Skibet mod Syd er fire, mod Nord tre og i Korets Sydside to, vidner ogsaa i høj Grad om den ringe Forstaaelse af det smukke og harmoniske, man lagde for Dagen ved Restavreringen af Kirken efter Branden. Det vil være en smuk Fremtidsopgave at faa disse store, formløse Vin-

duer med de tarvelige Trækarme og Sprosser erstattet med rigtige Kirkevinduer.

Tømmerværket er — naar undtages Tømmeret i Taarn og Spir — af Egetræ og skal efter Sagnet være skovet ude paa Skøgum, den før omtalte forsvundne Fortidsskov mellem Fastlandet og Fanø. Om Sagnet taler sandt, kan naturligvis ikke bevises; men at Træerne i vor Egns Fortidsskove har været mere end store nok hertil, kan der næppe være Tvivl om. Til Trods for de mange Aarhundreder, der er rundet, siden Kirken byggedes, er Tømmeret endnu saa friskt, som om det nys var rejst.

Kirken er tækket med Bly, og noget har ligget i over halvandet Hundrede Aar. I gamle Dage støbte Blytækkerne Pladerne paa Stedet, og i Aaret 1750 blev der opført en Skorsten i Vaabehuset til Blystøbning. Nu købes almindeligvis valsede Blyplader færdige til Brug.

Taarnet.

I det første Par Aarhundreder var Kirken kullet og uden Taarn. Den vestlige Endemur — Taarnets nuværende Østmur — har uden Tvivl fra først af været opført af store røde Mursten, opmuret med Skælkalk,¹ et meget stærkt Bindemiddel, som i ældre Tider almindelig anvendtes paa Vestkysten. Gavlen var smykket med to brede, rundbuede Vægblindinger og øverst oppe et temmelig stort rundbuet Vindue.

Tiden for Taarnets Opførelse kan rimeligvis sættes til sidste Halvdel af det femtende Aarhundrede. V. Vedsted Kirke og Sognekald blev nemlig i Aaret 1455 af Ribebispen Henrik Stangeberg annekteret til Domkapitlet. Denne rige og mægtige gejstlige Institution

¹ Kalk, brændt af Muslingeskaller.

yndede ikke alene at gøre sin Hovedkirke, Ribe Domkirke, imponerende og smuk, men Landsbykirkerne i den nærmeste Omegn, som var under dens Værgemaal, skulde ogsaa helst i deres Ydre afspejle lidt af dens Storhed og Glans.¹

Taarnmurene er i sine oprindelige Dele bygget af store, røde Mursten lagt i Munkeskifte og har for neden en Tykkelse af henved $2\frac{1}{4}$ Alen. Et langt Stykke op fra Grunden er Murene indvendig opfyldt med Kampesten og Kalkmørtel, hvilket iøvrigt er Tilfældet med samtlige Kirkens Mure. For Taarnets Vedkommende har denne Byggemaade gennem Tiderne vist sig at være meget uheldig og har foraarsaget mange store Bekostninger. Vandet er nemlig trængt ind mellem Fuger og Revner, og om Vinteren har Frostens saa sprængt Murenes indre Dele, hvorved disse har forskudt sig og trykket den ydre Murstensskal ud af sine Sammenføjninger. For at raade Bod herpaa har man da været nødt til at afstive med Murankre, som i alt for stor Mængde ses paa Taarnets Vest- og Sydside, hvorved dette har faaet et noget brøstfældigt Udseende.

¹ Kirketaarnene paa Vestkysten omkring Ribe havde tillige den Opgave at tjene som Sømærker for Skibe, naar de fra det aabne Hav stod ind ad gamle Riber-Dyb mellem Rømø og Manø, der til begge Sider var omgivet af farlige Grunde: „Bollandsand“ paa Rømø-Siden og længere inde „Rejsby Stjert“. Paa Manø-Siden „Sønderbankerne“ og „Cores Sand“. Her gjaldt det om at have god Landkending for ikke at løbe paa Grund. Og Kirketaarnene inde paa Kysten havde hver sit Særkende. Hvidding Kirke, som ligger meget højt ret Øst for den gamle Anlægsplads „Nakken“, skal i Middelalderen have haft et Taarn med to høje Tvillingspir, V. Vedsted Kirke med Taarn mod Vest, Nørre Farup Kirke havde Taarn paa Sydsiden, Vilslev Kirke med Taarn mod Øst, og endelig ragede Ribe Domkirke med sit mægtige Taarn op over dem alle som en Konge over sine Undersaatter.

De fleste af disse Ankre stammer fra Istandsættelsen efter Branden; men nogle er dog meget ældre¹ og angiver Aarstallene 1721, 1733, 1757 og 1829 — det sidste Aarstal i Forbindelse med Forbogstaverne i de daværende Kirkeværgers Navne, Gaardmændene Niels Hansen (Bertelsen), V. Vedsted, og Jens Peder Bjerrum, Sønder Farup.

Øverst i Taarnet inden for dets 8 Glamhuller hænger den gamle middelalderlige Klokke, som fra sit høje Stade har sendt sine Malmtoner ud over By og Sogn i snart syv Hundrede Aar. Før Taarnet blev bygget, hang den vel i en Klokkestabel ved Siden af Kirken og havde da sikkert en mere kraftfuld Røst end nu. De svære Mure dæmper noget af dens Klang, der ogsaa blev meget svækket ved Branden, da den styrtede ned og slog en Revne. Ved denne Beskadigelse forsvandt dens dybe Undertone næsten helt.

Klokken er uden Indskrift; men dens ejendommelige, afrundede Form og den dybe Rille i Midterhanken er af en paa dette Omraade sagkyndig Mand betegnet som et Særkende for vore allerældste Kirkeklokker.

Paa Tilskyndelse af Menighedsraadets nuværende Formand, Amtsrevisor Klaus Okholm, foretoges der nylig en Indsamling i Menigheden med det Formaal at faa Klokken omstøbt. Nationalmuseet har dog senere fraraadet Omstøbning af den sjældne gamle Klokke, og den vil nu blive afhændet til Stiftsmuseet i Ribe og saaledes bevares for Efterslægten. En ny Klokke fra Firmaet B. Løw & Søn, København, skal erstatte den gamle, og forhaabentlig vil dens fyldigere Klang bedre

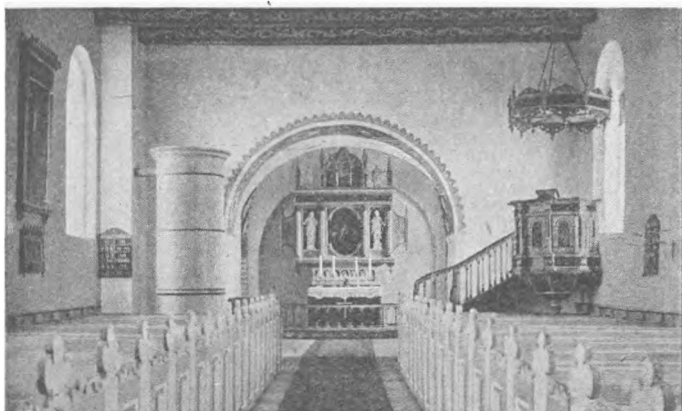
¹ Kirkens to ældste Murankre sidder dog ved Korets sydøstlige Hjørne. Paa disses Flige er nemlig angivet Aarstallet 1669.

komme til at svare til det Evangelium, som det er dens Opgave at kalde sammen om.

Indskriften paa den nye Klokke er de kendte Verslinier af Grundtvig:

„Kirkeklokke, mellem ædle Malme
mageløs er for mit Hjerte du.“

Som Kirkens *Ydre* gennem Tiderne er undergaaet adskillig Forandring og desværre langt fra altid til dens

V. Vedsted Kirke indvendig.

Fordel, saaledes er det ogsaa for en Del gaaet med dens *Indre*. Skibet med det smukke Bjælkeloft og den skønne Triumfbue mellem Skib og Kor er vel nok den bedst bevarede Del af den oprindelige Kirke.

Koret har fra først af haft Træloft ligesom Skibet og Korrunding (Apsis) mod Øst. Denne er saa, som før bemærket, ved den foretagne Forlængelse bleven nedbrudt og erstattet med den nuværende flade Østmur.

Ved en i Sommeren 1914 foretagen Udbedring af Væggenes Kalkpuds, der var ødelagt af Fugt, afdæk-

kedes bag ved Alteret en tilmuret Vinduesgruppe, bestaaende af 3 spidsbuede Vinduer, hvoraf det midterste var højere end de to andre. Vinduerne sad tæt sammen i en Højde over Gulvet paa 2,5 Meter, deres Bredder med Lysaabning var 80 cm. Højden kunde ikke nøjagtig maales, fordi den øverste Del af Vinduerne naaede op under Hvælvingernes Vægbue. Tilmuringen maa altsaa være sket samtidig med Hvælvingernes Opførelse. Saavel Siderne som Buerne i disse Vinduer er Tufsten, hvoraf der findes ikke saa helt faa i Kormurens nordøstlige Hjørne. Endvidere afdækkedes i samme Hjørne en tilmuret Niche 1,25 Meter over Gulvet, 25 cm fra Hjørnepillen. Nichens Højde var 1,25 Meter, Bredder 60 cm. Ved samme Lejlighed fremkom ligeledes under det østre Korvindue den ejendommelige, lille Murfordybning, som man lod forblive aaben. Hvilken Bestemmelse disse Murnicher har haft, er indtil videre ubekendt; muligvis har det været Gemmesteder for Kirkens hellige Kar og Redskaber i Ufredstider.

I Korets nordre Mur fandtes tillige to tilmurede Vinduer med Tufstensindfatning, hvoraf det ene ses som „blindt Vindue“ i Ydermuren, det andet er skjult under Sakristiets Tagværk.

De to nuværende smukke Krydshvælvinger, som afløste Korets Træloft, er formodentlig opført samtidig med Sakristiets Hvælving henimod Reformationstiden.

Før det for Kirken saa skæbnesvangre Aar 1845 var Hovedindgangsdøren paa Østsiden af Vaabenhuset, der, som alt fortalt, i Aaret 1739 flyttedes fra Kirkens Nordside om paa Sydsiden. Kirkerummet var betydeligt større end nu og strakte sig ned gennem Taarnrummet, der da ikke var adskilt fra Skibet, men var forbundet med dette ved den store spidsbuede Mur-

hvælving, som bærer Taarnets østre Mur, og som da var aaben. Paa begge Sider af Midtergangen lige fra dennes vestre Ende i Taarnet og op til Alterets Knæfald i Koret var der tæt besat med Stolestader. Ogsaa paa Orgelpulpituret, der var dobbelt saa stort som nu, var der Stolestader „at udleye til Kirkens Bedste“, som det hedder i den gamle Regnskabsbog.

Væggene var overalt i Kirken hvidkalkede, og Lyset faldt noget sparsomt ind gennem de smaa, blyindfattede Ruder. Vinduerne var navnlig i Nordsiden meget smaa og højsiddende, omtrent af samme Form og Størrelse som det før omtalte gamle tilmurede Vindue i Hjørnet ved Sakristiet. Gulvet var lagt af røde Mursten, og i de fleste Stolestader fandtes lange Fodskamler. Loft og Bjælker var hvidmalet og dekoreret med mørktfarvede Rokokosnikler.

Det mest bemærkelsesværdige ved den gamle Kirke var dens store Rigdom paa udskaarne Træbilleder fra den katolske Tid. I Korets Nordside paa en Slags Skranke, bag hvilken Skriftestolen fandtes, stod tolv store, smukke Figurer forestillende Apostlene. Paa venstre Side af Korbuen, hvor Kakkellovnen nu staar, hang et Alterskab med Fløjlaager ud til Siderne, og hvori der fandtes et Billede af den hellige Jomfru og Jesusbarnet. Paa Laagerne var malet en versificeret Beretning om Apostlenes Liv og Martyrdød, der desværre er gaaet tabt.

De gamle fortalte om et mærkeligt „Jærtegn“, der skete ved dette Billede. En Søndag i Begyndelsen af Fyrreerne i forrige Aarhundrede, da Præsten var midt i sin Prædiken, slog pludselig den ene Fløjlaage paa Skabet i med et stort Smæld. Præsten (Feilberg) standsede i sin Tale, og Folk saa forundret op mod Bille-

det; men saa var alt igen stille. Der skumledes dog længe om, hvad denne Tildragelse vel kunde betyde, for man vidste jo, at Laagernes Hængsler var rustne og ubrugelige, da de ikke havde været tillukket i Aarhundreder. Men da saa Kirkebranden med al dens Ødelæggelse og Forstyrrelse ikke længe efter indtraf, mente man selvfølgelig her at have Løsningen paa Gaaden.

Over Korbuen i Skibet hang et næsten legemsstort Krucifiks med tilhørende Figurer paa hver Side, forestillende Maria og Johannes, smukt malet og forgyldt, samt nogle mindre Smaabilleder.

Af andre Træbilleder fra Middelalderen, som gemtes i Kirken, skal nævnes et stort Reliefbillede af St. Nicolaus, de søfarendes Skytshelgen, fremstillet med tre nøgne Børn i et Kar ved sin Side.

Legenden herom beretter, at der, medens St. Nicolaus (Klaus) var Biskop i Myra i Lilleasien, indtraf en svær Hungersnød. I Fortvivlelse dræbte en Mand en Enkes tre Smaabørn, som han saa nedsaltede i et Kar for senere at tilberede dem til et Maaltid. Moderen henvendte sig nu i sin Nød til Biskoppen, som hurtig kom til Stede og gjorde Korsets Tegn over Børnene, hvorpaa de atter blev levende.

Endnu gemmes i Sakristiet et meget gammelt St. Annabillede med Jomfru Maria paa Armen, som saa atter holder Jesusbarnet paa sin Arm. Dette Billede har været anbragt i et Alterskab, som sammen med det førnævnte Skab med Jomfru Maria og rimeligvis Billedet af St. Nicolaus har tilhørt tre gamle Altere for de paagældende Helgener, der henstod i Skibets Nordside til langt hen i det syttende Aarhundrede.

At der i Kirken fandtes et Alter for St. Nicolaus

skyldtes vel de nære Landingspladser for Søfolkene — Hvidding Nakke og Vedstedgaard Havn.

Alle disse Billeder, som stammede fra Middelalderen, og hvoraf ikke saa faa var virkelig værdifulde Træskulpturer, blev — med Undtagelse af St Anna — i 1873, efter at have henligget paa Kirkeloftet siden 1845, bortsolgte fra Kirken til en omrejsende jødisk Opkøber, for en ubetydelig Pengesum (18 Rd.). Jeg mindes endnu fra min tidlige Barndom alle de mange store Figurer ligge paa Rad nede Vest for Kirken paa Bakkeskraaning, før Køberens Vogn kom og afhentede dem.

Salget af Billederne vakte megen Harme blandt Folk, og det saa en Tid lang ud til, at Handelen skulde gaa tilbage, hvilket daværende Stiftsprovst Claudi i Ribe virkede meget for. Kirkeværgerne havde nemlig paa egen Haand afsluttet Handelen uden Stiftsøvrighedens Billigelse. Men dette skete desværre ikke, og Billederne blev saa, efter hvad der sagdes, ført ud af Landet og solgt til private Samlere.

Orgelet.

Lige siden 1803 har der været Orgel i Kirken; men hvorledes og af hvem det er skaffet til Veje, har jeg ikke kunnet faa Oplysning om, da der i Kirkeregnskabet for det nævnte Aar intet som helst er anført herom. Adskilligt tyder dog paa, at man i Begyndelsen af forrige Aarhundrede har haft ikke saa lidt Interesse for Musik her i Sognet. Der var saaledes flere baade i S. Farup og V. Vedsted, som spillede Violin og Klarinet, ja der var endogsaa en Mand sidstnævnte Sted som spillede Klaver (Spinnet) og ejede hele to af disse paa den Tid ret sjældne Instrumenter. Nogle ansete

Gaardmandsfamilier i S. Farup: Jens Clausen, Mathias Møller¹ og Jens Peder Bjerrum vides ogsaa at have haft Sans for Sang og Musik og har uden Tvivl været medvirkende til Orgelets Anskaffelse.

Det oprindelige Orgel var ikke saa lidt større end det nuværende og har sikkert været et baade smukt og godt Instrument. Det var paa mindst en halv Snes Stemmer og havde desuden Anhangspedal og Klokkespil. Pulpituret, som var opsat i Skibets vestre Ende, var, som før bemærket, dobbelt saa stort som det nuværende, og Manualen var indbygget i Orgelets For-side (Façaden). Organisten sad altsaa med Ryggen mod Alteret og maatte derfor følge Altertjenesten ved Hjælp af et Spejl, som var anbragt over Klaviaturet. Façaden var for øvrigt meget smuk med lazurfarvet og forgyldt Snitværk baade for oven og paa begge Sider. Bælgene fandtes paa Taarnets nederste Loft, hvorfra et Rør førte gennem Muren ned til Orgelets Vindlade.

Ved Taarnets Brand blev Orgelet næsten fuldstændig ødelagt og maatte ved Kirkens Istandsættelse i Aaret 1847 helt ombygges. Og det gik med dette som med saa meget andet: Orgelet blev betydeligt forringet ved denne Ombygning og fik nu 9 Stemmer: Bourdon, Terts, Oktav 2', Kvint, Fløjte, Gedakt, Oktav 4', Viola de Gamba og Principal. Klokkespillet og Anhangspedalen bibeholdtes ligeledes.

¹ I en gammel Liber daticus findes følgende Bemærkning: „Ved Reformations-Festens Helligholdelse den 30. Oktober og 1. November i Aaret 1817 var Kirken fornemmelig ved Hr. Math. Müllers Foranstaltning meget smagfuldt udpyntet med Krands, Fests og Guirlander af Grønt, Boxbom og Gran. 14 unge hvidklædte Piger her af Sognet afsang 2de skønne Psalme-Melodier og Te Deum. Sangen fra Orgelet accompagnertes af 3 Fioliner og 1 Bas. Det Heele var meget smukt og høytideligt.“

Af de enkelte Stemmer var Viola og Fløjte meget smukke med bløde, festlige Toner; Principalen og Bourdonen var noget svagere i Klangen end de tilsvarende i det nuværende Orgel.

Efter at dette Orgel havde gjort Tjeneste i 55 Aar, blev det i 1902 underkastet en Grundforbedring ved Orgelfabrikant Andresen fra Ringkøbing. Der er nu intet andet tilbage af det gamle Orgel fra 1847 end Façaden, som forblev uforandret.

Ogsaa denne Gang blev Orgelet paa en Maade forringet, idet der nu kun er 6 Stemmer. Pedal og Klokkespil faldt ligeledes bort.

Det nye Orgel er kraftigere og fylder bedre i Kirken end det gamle; men de førende Stemmer er for mørke og dystre i Klangen og mangler noget af det gamle Orgels jublende Festlighed over sig.

Stolestaderne.

Før Reformationen var der rimeligvis kun meget faa eller maaske slet ingen Stolestader i Kirken. Menigheden overværede nemlig Messen enten staaende eller knælende paa det bare Murstensgulv. Den nye Kirkeordning medførte imidlertid en betydelig Forandring med Gudstjenesten. Prædiken og Salmesang, hvoraf der kun var lidet eller intet i den katolske Tid, fik nu en Førsteplads, og Gudstjenesten blev derved forlænget i betydelig Grad. Efterhaanden er saa det tomme Skib blevet besat med Stolestader; men dette skete ikke paa én Gang og er vistnok gaaet til paa den Maade, at enhver Husstand lod indsætte Stole til eget Brug og paa egen Bekostning.

Mangelen paa Stolestader blev dog i Tidens Løb meget følelig, hvorom følgende Antegnelser i Kirkens gamle Regnskabsbog vidner:

„Eftersom Niels Eskesen i Westervedsted Sig hafuer beklaget saavel for Lensmanden Welb. Hr. Grv. von Alefeldt paa Hattersleb-Huss som for Eerkedegnen, at hand selv saffner fornøden stolestand til sig ock sin Hustrue, som ret ock billigt kunde være, da er ham samtycht ock bevilgidt en Stoel paa qvinde-Siden at opsette huilcket hand ogsaae haffuer giordt midt i Kiercken paa forn. Side ock skal være ham tilladt ock følgachtig. Brøns, den 27. Martii 1663.“

Underskrifter: Biskop P. J. Kraglund og Herredsprovsten.

„Anno 1721 er det bevilget Peder Bieroms Hustru i Uder-Bierom, Barbara Peders Kone, og Anders Ibsens Moder i Vester Vedsted, Anna Niels-Datter, formedelst Trang paa Stolestader i bemeldte Vester Vedsted Kierke, at lade strax under Præke-Stoelen i Mandfolk-Siden opbygge paa deres egen Bekostning en indelukt Qvinde-Stoel til tre Sæder, udi hvilken Stoel Barbara Peders Kone for hende og hendes Arvinger skal beholde dend yderste og inderste Sæde, og Anna Niels-Datter dend mellemste Sæde. Saa længe de selv holder samme Stoel vedlige og søger Vester Vedsted Kirke.“ —

Underskrifter: L. Thura og Mathias Lange.

I Aaret 1778 er Stolene for største Delen bleven fornyet, hvad Endestykkerne med det smukt udskaarne „Anno 1778“ i de to midterste Kvindestole vidner om.

Om der her som saa mange andre Steder er ført Proces imellem Beboerne om Stolestader, har jeg ikke hørt noget om eller kunnet faa undersøgt; men i en gammel Antegning og Fordeling af Stolene fra nævnte Aar antydes dog, at Krigen var ved at udbryde.

De gamle fortalte, at et Par Koner bogstaveligt kom i Haarene paa hinanden om Retten til Siddepladserne

i deres Stol, lige som Præsten skulde paa Prædikestolen. Den nye Ordning synes dog at have naaet sin Hensigt at bringe Fred og Fordragelighed til Veje mellem Kirkegængerne.

„Vester Vedsted Kirkes Stoele-Stade Antegning og Fordeling, som skeede den 20. Februar 1778.“

„For at Nedlægge den i Mange Aar Truende, og nu udbrudte Klage Over Stoele-Stader Mangel udi Wester Wedsted Kierke, da nogle har mange og andre faae Eller ingen. Saa har vi under-skrevne Samtlige Sogns Beboere udi Præstens Velærværdige Hr. Christian Høhne og Sognens Kirke-Værgeres Overværelse, Godvillig og Utvungen under-Skrevet følgende Fordeeling som Uryggelig skal holdes af Os og vore Efterkommere; Hvilket vi derfor til fastere og Bestandigere Bestyrkelse herved Underdanigst bede Vores Gunstige Øvrigheder at Aprobere og Confirmere, samt tillade at dette maatte indføres udi Wester Wedsted Kirkes Regnskabs-Bog. Da vi bestandig Paalegger Os og vore Efterkommere en Evig Stiltienhed i Henseende til at Klage eller Nægte noget, som Kirken enten er eller bliver Tilkiendt.

Fordeelingen er som følger:

I. Skål enhver Otting¹ have Tre (3) og en Forbedelse² Toe (2) Stolestader i Kirken. De Øvrige faae udleyes Aarlig til Kirkens Beste.

II. Da Stoelene ej ere Eens Store, saa søger hver sit Sted eller Sæde efter hosfølgende Forteignelse.

III. Kvinde Stoelens Nummere begynder paa den første Stoel Øverst paa Sønder Side og derefter den Øverste paa den Nørre Side, og siden ned i Kirken.

¹ Ottendedelen af en Helgaard. (Red. Anm.).

² Et Hus (Kodsted), hvis Beboer skal yde visse Arbejdsdage til Sognet, bl. a. gaa Bud mellem Sognefogderne. (Red. Anm.).

Mand-Stoelenes Nummere begynder fra Prædike-Stoelen og ned Omkring indtil Qvinde-Stoelene.“

(Den vidtløftige Fortegnelse over Stolestade-Ejerne udelades her).

Aller nederst i Kirken i Taarnrummet lige indenfor den nuværende Indgangsdør stod Rakkerstolen, hvori Byrakkeren og hans Familie havde Plads. De maatte ikke sidde i Kirkestol sammen med andre „ærlige Folk“. Rakkerbestillingen var meget foragtet og holdtes i almindeligt Omdømme for at være uren og uærlig.

Rakkerstolen gik til Grunde ved Taarnets Brand 1845.

Indersterne, 3: Ejerne af jordløse Huse var ikke tillagt Stoleplads i Kirken. De maatte leje Plads „til Kirkens Fordel“.

Prædikestolen.

Prædikestolen er en af Ribeegnens smukkeste. Den bærer ikke noget Aarstal eller Angivelse af, hvem der har lavet den; men sagkyndige sætter dens Tilblivelse til første Halvdel af det syttende Aarhundrede. Paa dens Sider imellem smukke Søjler og Buer findes fire Reliefbilleder, forestillende Bebudelsen, Hyrdernes Tilbedelse, Omskærelsen og Kristi Daab. Billederne er til Trods for deres naive og noget plumpe Udførelse af megen dekorativ Virkning.

Lydhimmelen, der hænger i Loftet over Prædikestolen, stammer fra samme Tid som denne. I en Indberetning til Biskoppen fra Aaret 1768 fortælles følgende Tildragelse: Søndagen den 27. Marts 1765, da Præsten, Hr. Jens Høhne, holdt sin Bøn før Prædiken, styrtede med et Prædikestolens Himmel ned paa Hovedet af ham med et saa stærkt Stød, at Sidestykkerne derved løsnedes fra Overdelen, saa at medens den sidste vedblev at trykke paa hans Hoved, hængte hine

sig som en Krans om hans Skuldre. „Nogle af de stærkeste af Menigheden kom da op og redede Præsten løs.“ Efter at Prædikestolen var gjort ryddelig, gik Præsten atter op paa den og holdt sin Prædiken „under den ømmeste Attention af Menigheden.“

Alteret.

Alterbordet er opført af Teglsten og ommuret i Aaret 1708. I en Fordybning i Alteret gemtes en lille Blyæske, hvori laa et Par smaa Stykker Ben indsvøbt i en Silkeklud. Disse Benstumper sagdes at være Levninger af Kirkens Skytshelgen, St. Andreas. Benene gik tabt under Kirkebranden, hvorimod Æsken henlaa paa en Hylde bag paa Alterstativet til henimod Slutningen af forrige Aarhundrede.

Alterbilledet, der forestiller den hellige Nadver, stammer ligeledes fra 1708 og skal være malet af en Landsbymaler fra Roager.

Renaissancefigurerne, forestillende Apostlene Peter og Paulus for oven, de to større Figurer i Nicheerne paa hver Side af Alterbilledet: Faderen med Verdenskuglen i sin Haand og Kristus som den gode Hyrde,¹ tilligemed de syv smaa Reliefbilleder af gammeltestamentlige Profeter og Konger for nedent, har tilhørt en ældre Altertavle. Alt det øvrige af Stativet — ogsaa Billedet af Kristi Forklarelse, der er malet af afdøde Malermester Hansen i Ribe — stammer fra Istandsættelsen efter Branden.

Kristus med Sejrsfanen¹, som tidligere stod øverst

¹ Formodentlig er disse Figurer lavet af Billedskæreren Klaus Berg fra Odense. En Søn af ham, Frands Klausen Berg, var nemlig i nogle Aar Sognepræst i Ribe og ved Vester Vedsted Kirke, indtil han 1546 blev forflyttet til København og senere til Norge som Biskop.

oppe paa Alterstativets Top, faldt for mange Aar siden ned og blev beskadiget. Nu gemmes den i Sakristiet sammen med det før nævnte gamle St. Annabillede.

Om Alterbilledets Tilvejebringelse hedder det i Regnskabet for Aaret 1706:

„Velmeldte Magister Peter Terpager (daværende Præst) haver iligemaade paa ovenbemeldte Dato (11. Marts) giort Regnskap for hvis Penge hand har indsamlet til Hjælp til en ny Altar-Tavle, nemlig først hvis Sognefolken godvilligen dertil har given 8 Mark og Tavel-penge, som udi de sidste Aaringer er Collecteret udi Vester Vedsted Kirke — 17 Mark — er tilsammen 25 Mark — som velmeldte Mag. Peter Terpager beholder hos sig indtil videre.“ Erklæringen er underskrevet af Biskop Muus og Ærkedegnen Mathias Lange.

Den gamle Altertavle blev opsat paa Skibets nordre Væg, hvor den sad, indtil den blev ødelagt under Branden.

Alterets to smukke Malm-Lysetager med Løvefødder er meget gamle — vist nok fra Middelalderen. De to andre Messingstager, ved hvis Fod i sin Tid var fastgjort tre smaa Messinglam paa hver med en Fane paa Ryggen, er langt yngre og findes ikke anført paa Kirkens gamle Inventarliste fra første Halvdel af det syttende Aarhundrede.

Kalken og Disken af Sølv stammer rimeligvis ogsaa fra Middelalderen. I nævnte Inventarliste er disse anført saaledes: „Kalck ock Disch aff Søloff forgylld, (senere Tilføjelse) Coppen blevst omgiordt 1685. Kalken veyer 32 Lod.“

Skriftestolen.

I Korets Nordside fandtes indtil 1845 et af de Min-

der fra den katolske Tid, som længst blev bevaret i vor Kirke — nemlig Skriftestolen, prydet med de før nævnte Apostelfigurer. At vore Forfædre i Reformationstiden ikke har følt Trang til Billedstormeri, fremgaar af, at de gamle Helgenaltre fik Lov til at staa paa deres Plads et helt Aarhundrede efter Reformationen. Og der er vel næppe Tvivl om, at det ikke blot var som Minder, de gemtes; men at meget af den gamle Tro vedblev at ytre sig i Folkets Liv og Færd langt ned gennem Tiderne. Det tvungne Skriftemaal var vel nok for det meste afskaffet; men frivilligt har sikkert mange haft Trang til at lette Hjerte og Samvittighed for Præsten, forinden Sakramentet kunde modtages.

At Skriftestolen har været i Brug langt frem i Tiden, kan sluttes af Kirkeregnskabet for 1758, hvori der er opført 5 Skilling for „en Matte til Fodskammelet i Skrifte-Stoelen“. Oven over denne paa Korets nordre Væg hang den gamle Præstetavle, som nu hænger til venstre i Vaabenhuset. Herom skriver Terpager:

„Anno 1696 Fredagen den 30. Octob. blef Taflen, hvorpaa Presternes nafne, som hafver Veret siden Reformationen, findes paa, opsat paa den Nør Side i Choret ofven ofver Skriftestolen oc til Kirken foreret.“

Da Terpagers Bomærke findes indbrændt i Tavlens nederste Hjørner, kan deraf vel sluttes, at den er en Gave fra ham til den Kirke, hvis Præst han var i 51 Aar.

Den anden Tavle „af god, ren, tør Eg paa bedste Maade arbeydet og opsat i Kirken til de Herr reside-rende Præsters og deres Navnes Ihukommelse“, blev i Aaret 1769 ophængt paa Skibets nordre Væg. Nu hænger den paa højre Side af Indgangsdøren i Vaabenhuset.

Døbefonten.

Døbefonten er af Granit og er sikkert lige saa gammel som Kirken. Dens Plads er og har vel altid været i Korbuens nordre Side. Kummens Udsmykning er stileret Løvværk paa Siden ud imod Kirken; paa den mod Væggen vendende Side er der indhugget en Arkaderække (Søjler og Buer), og i hvert af den fir-kantede Fods Hjørner er hugget et Menneskeansigt.

Da Fontens Udhuling er meget dyb, er det sandsynligt, at den stammer fra den Tid, da man endnu brugte den oprindelige Døbemaade at neddykke hele Legemet under Vandet, hvilket først afskaffedes i det trettende Aarhundrede her i Landet, men endnu bruges i den græsk-katolske Kirke og i Baptistkirken.

Døbefadet er af drevet Messing med Bebudelsen i Bunden og rundt paa Randen springende Hjorte. Det blev købt paa en Auktion i Hvidding Præstegaard i Aaret 1758.

Begravelser i Kirken.

Den uhyggelige Skik at begrave Lig i Kirkerne var fra gammel Tid almindelig. Ogsaa her er der gennem Tiderne stedet mange til Hvile inden for Kirkens Mure baade i Skib og Kor. Gravkælder har der aldrig været her; man gravede simpelthen en Grav inde paa Gulvet, og efter at Begravelseshøjtideligheden var forbi, fyldtes Graven med den opkastede Jord, hvorefter Gulvfliserne atter lagdes til Rette.

I Midtergangen lige neden for Koret laa indtil 1845 to Gravsten Side om Side. Under disse hvilede Kirkens mangeaarige Værge, Anders Ibsen og hans Hustru, som vist nok døde omkring 1750. Stenene blev taget op under Istandsættelsen 1847 og findes nu i Vaabenhuset, hvor den ene ligger inden for Yderdøren, den

anden er opstillet ved Siden af Døren. Indskrifterne er nu ulæselige efter de mange Aars Slid. Da Kirkegulvet for nogle Aar siden blev omlagt, kunde Gravene tydelig ses, og Kisterne var endnu saa stærke, at de ikke gav sig det mindste, da man stampede Jorden sammen med en Brolæggerjomfru.

En lille Gravsten over to af samme Kirkeværges Børn fandt jeg for nogle Aar siden paa Kirkegaarden, den gemmes ligeledes i Vaabehuset. Stenen har følgende Indskrift:

„Her huiler tuende af Anders Ibsens Børn 1712 den 22 Mars bløf Dater fød med Naun Anna er stracen derefter død og Sønnen bløf fød 1721 som ikke saa Dagens Lys.“

Det var ikke blot Sognets Folk, der yndede at blive stedt til Hvile i Kirken; ogsaa udensogns Folk kunde imod god Betaling faa Lov at blive begravet her. I Kirkeregnskabet for 1753 ses, at en „salig Madame Ramswig af Ribe“ er begravet i Kirken — rimeligvis midt paa Gulvet i Skibet, hvor der foruden de før omtalte Begravelser var mindst een Kiste mere nedsat. I Regnskabet for 1764 findes en Indtægtspost paa 24 Mark for en Kone fra Sønder Farup, Karen Toekes (Tøgers) Begravelse i Kirken.

For et Par Aar siden (1920) opdagede Rengøringskone, at nogle Gulvfliser var sunket, hvorved der var fremkommet en stor Fordybning ind under Gulvet. Ved nærmere Undersøgelse viste dette sig at hidrøre fra en Ligkiste, der var sunket sammen. Kisten indeholdt Skeletrester af en Kvinde, hvoraf navnligt Kraniet med smukt, rødgult Haar var særdeles velbevaret.

Foruden de nævnte Gravsten hang der en hél Del Epitafier eller Mindetavler paa Væggene. Nogle af

disse var meget kunstfærdigt udførte i Renaissancestil med skønne Indfatninger; men desværre havde de ledende i Sognet efter Kirkebranden ingen Sans for at bevare Kirkens gamle Mindesmærker. Alle disse Epitafier blev sammen med meget andet solgt ved Auktion efter Kirkens Istandsættelse, og de købtes af Snedker Knudsen fra Ribe, som forstod sig paa deres Kunstværdi. Nogle Aar senere førte han dem med sig til London, hvor han bosatte sig.

Af Kalkmalerier findes ingen synlige i Kirken. Paa Korbuen er der dog ved en Undersøgelse for en Aarrække siden fundet nogle Levninger af saadanne; men disse var i en saa beskadiget Stand, at en Restavrering ikke mentes at ville give et ønskeligt Resultat.¹ Ogsaa paa Hvælvingernes Ribber er der for faa Aar siden fundet Spor af gamle Dekorationer i Kalkfarver.

Kirketaarnets Brand i Aaret 1845.

Den Begivenhed, hvorom det følgende handler, maa siges at betegne et nyt Afsnit i V. Vedsted Kirkes Historie.

Det var den 29de September 1845 i Mørkningen, at Biskop Tage Müller ankom hertil fra Hvidding for at afholde Visitats i Vester Vedsted Sogn. Den næste Dag visiterede han Sognets Skoler, og det var saa hans Agt at holde Visitats i Kirken den følgende Dag, som var en Søndag.

Ud paa Aftenen trak der imidlertid et stærkt Tordenvejr op over Byen, og ved Midnat slog Lynet ned og

¹ I Kirkens Liber Daticus fra 1845 har Pastor H. J. Sørensen bemærket følgende: „Paa Korbuen ind til Kirken skal der være et Kalkmaleri, som forestiller Jakobs Drøm, men dette er overkalket. Det skal have været synligt efter Branden 1845.“

antændte Kirkens Spir. Folk strømmede hurtigt til Brandstedet, og inden Ilden rigtig fik fat, naede man at faa den lave Døraabning mellem Taarnet og Kirke-loftet tilstoppet med Græstørv; var dette ikke sket, vilde hele Kirken utvivlsomt være gaaet til Grunde. Ilden greb mere og mere om sig, og da Spirets Tømmerværk var fortæret, styrtede Kirkeklokken ned gennem Taarnets Lofter til Gulvet og fik derved en Revne i Siden. Først da Ilden fra Taarnets Gulv havde begyndt at angribe det indre af Kirken, kunde den fra Ribe hentede Sprøjte anvendes med god Virkning, og op ad Formiddagen den 1ste Oktober var Branden fuldstændig slukket.

Men hvilken Ødelæggelse og Forstyrrelse blev man dog Vidne til! Sognemændene havde nedrevet Orgelet, Stolestaderne, Prædikestolen, Alterets Prydelser og alle de gamle Træbilleder fra Middelalderen — alt sammen laa det ude paa Kirkegaarden i mer eller mindre beskadiget Tilstand. En Mand stak en Brandhage ind gennem Vinduet og rev det store Krucifiks ned fra sin ophøjede Plads over Korbuen, idet han bandede og svor paa, at „Vorherre da ikke skulde hænge og brænde op paa sit Kors.“

Da Vinden var vestlig, var Præstegaarden, der ligger lige Øst for Kirken, stærkt truet, hvorfor man ogsaa der havde udflyttet alt Indboet — Kakkellovne, Vinduer og Døre. Biskoppen maatte derfor søge Ophold i Gaarden lige Syd for Præstegaarden og tilbringe Resten af Natten siddende i en Lænestol for Dagen efter at rejse hjem til Ribe uden at faa afholdt Visitats.

Den 19de Oktober var Kirken atter saa vidt rensed og istandgjort, at der paa ny kunde afholdes Guds-tjeneste.

Biskoppen skriver følgende om Begivenheden:

„Næste Dag, den første Oktober, havde jeg bestemt at visitere i Kirken anden Gang; men Gud vilde det anderledes. Inden Midnatstimen slog, havde Herrens Lyn antændt Kirketaarnets Spir, og inden faa Timer stode kun Taarnets nøgne Mure tilbage, og Kirkens Indre var aldeles forstyrret. Midt under Sorgens Følelse være det naadige Forsyn takket, som afvendte videre Ulykke for Byen. Det samme Forsyn give fremdeles, at Kirkebygningen igen maa vorde et værdigt Guds-Hus; men at ogsaa den naadefulde Røst, som Herren der fremdeles skal lade høre ved sine Tjenere, maa antænde Troens Lys i Sjælene og Kærlighedens Flamme i Hjerterne!“

Den følgende Sommer, 1846, anskaffedes Kalk, Sten og Tømmer, efter at Brandskaden var takseret til 4000 Rigsdaler Courant at udbetales af Kirkernes almindelige Brandkasse gennem Branddirektøren i Haderslev. En Byggeplan blev bifaldet af det kgl. danske Kancelli, Licitation afholdt i Marts 1847, og Arbejdet begyndt den 19. April.

Et Forslag af Orgelbygger Ohrt fra Gram til det ramponerede Orgels Grundforbedring for 375 Rd. Courant blev ligeledes bifaldet af Præsten og Kirkeværgerne, Peter Davidsen og Knud Hansen Lassen, og anbefalet til Biskoppens Approbation.

Den 21. April viste det sig, at den stærke, til Dels med Kampesten opfyldte Underdel af Taarnmuren ikke lod sig gennembryde, saaledes at de fem nederste Bjælker kunde efter Konditionen blive forsynet med Murankere, med mindre man vilde udsætte Muren for større Svækkelse, end Ankerne igen kunde raade Bod paa.

De til Kirkens Restavrering tilgrundliggende Tegninger og Overslag var leveret af Tømrmester Hjort fra Ribe (Søn af afdøde Biskop Hjort) og for endnu bedre at kunne forestille sig, hvorledes Kirken vilde komme til at tage sig ud efter endt Istandsættelse, udførte Snedkermester og Tegnerlærer Knudsen i Ribe en Tegning af hele Kirken med Lys og Skygge i nøje Tilslutning til Hjorts Plan. Af denne Tegning fremgik det tydeligt, at Taarnet og Spiret vilde faa et lavere og ringere Udseende, end det havde før Branden. Vel tilbød den ved Licitationen antagne Byggeentreprenør Skaderiis at ville forhøje Spiret med $3\frac{1}{4}$ Alen uden yderligere Tillæg til hans Betaling, naar han måtte lave Tømmerværket efter en noget andet Konstruktion end den af Hjort foreslaaede; men efter megen Skriven frem og tilbage mellem Kancelliet, Biskoppen og daværende Sognepræst Feilberg, som absolut vilde have Taarnet istandsat i et og alt som før, blev Resultatet alligevel, at Hjorts Plan i alt væsenligt blev fulgt.

Byggearbejdet paa Kirken fortsattes nu under Ledelse af Skaderiis og hans Medhjælper, Kristen Bertelsen, Vringelborg. Denne sidste var nemlig blevet antaget, da det viste sig, at Skaderiis havde Vanskelighed ved at forstaa Hjorts Tegninger. Prædikestolens, Alterstativets og Korets Restavration blev overladt til Snedkermester Knudsen i Ribe, og Malerarbejdet til Malermester Hansen sammesteds.

„Den 28. Juli“ — skriver Pastor Feilberg — „ankom Blytækker Jakob Hansen Filsøe for at begynde sit Arbejde. Da Spiret endnu ikke var rejst, gav han sig til at reparere Lavkirken. Den 30te Oktober blev Blytækkerarbejdet synet af Gjørtler Bernbom fra Ribe, som

dertil var valgt af Biskoppen. Arbejdet blev fundet antageligt. Dog bemærkedes, at Fløjstangen ikke stod ganske lodret paa „Mægleren“, og at Blyet i 9 Rader Tavler paa Sydsiden af Kirken var vel tynde i Støbningen. — „Det var mig meget ubehageligt at erfare“ — vedbliver Feilberg — „at Kirkeværgerne havde faaet Biskoppen til at indvillige i en Afkortning paa 3 Rigsdaler, fordi Fløjstangen har en ubetydelig Skævhed, og en anden lille Sum, fordi nogle Plader var for tynde. Et eneste Slag af Hammeren ved Fløjstangens Befæstelse kan vistnok indvirke paa dens Stilling, og vilde Kirkeværgerne have haft de tynde Plader omstøbte og ombyttede med tykkere, kunde det let være sket, da Blytækkeren tit nok tilbød at gøre dette og erklærede sig villig til at gøre, hvad Forandring der maatte blive forlangt.“ — — „Vi skulle frygte og elske Gud, saa at vi ikke ved List efrerstræbe vor Næstes Arv eller Hus og under Skin af Ret bringe det til os, men hjælpe ham og staa ham bi, at han kan beholde det!“ — — „Den 31. Oktober paa 22. Søndag efter Trinitatis, samledes jeg første Gang efter flere Maaneders Forløb med min kære Menighed til Lovsang, Bøn og Prædiken i Kirken. Kirkearbejdet var ikke færdigt, Altertavlen var ikke opstillet, og Prædikestolen kun løseligt fastgjort. Dog var vi alle glade og følte med hverandre, hvor stor en Velgering det er at have et Guds Hus. Vi takkede og bade Gud, at det gode Værk, som var begyndt, maatte vorde fuldført, at Guds Ord maatte blive prædikeret rent derinde, og Sakramenterne forvaltes efter Herrens Indstiftelse, at Menigheden maatte ledes til at kende sin Synd, prise Guds Barmhjertighed imod sig i Kristo og øve Barmhjertighed imod hinanden, at med Forsamlingen i Guds Hus Kærligheden maatte vorde

forøget, Hellighed, Kundskab og Skønsomhed, saa de kunde vælge, hvad bedst er, være rene og uden Anstød til Kristi Dag, fyldte med Retfærdigheds Frugter, som virkes ved Jesum Krist, Gud til Ære og Lov!“ —

Kirken i den nyere Tid.

De gamle i Vester Vedsted, som mindedes Kirken fra før Branden, var enige om, at den navnlig udvendig havde tabt meget i Anseelse og Skønhed. Vaabenhuset var brudt ned og Døren tilmuret, de gamle blyindfattede Vinduer ombyttedes med de nuværende form- og stilløse Trækarme. Spiret var blevet betydeligt lavere og mere afstumpet af Udseende. Indgangsdøren henlagdes til Taarnets Vestside, og Taarnrummet, som før var aabent ind til Skibet og i ét med dette, var nu adskilt herfra ved en Mur og Fløjdøre og indrettet til Vaabenhus.

Inde i Kirken var ogsaa sket adskillig Forandring. Stolestaderne og Skriftestolen i Koret var fjernet, og i Stedet for blev de nuværende seksædede Korstole opsat i hver Side. Naar J. Helms omtaler disse Stole som meget sjældent forekommende i en Landsbykirke og mener, at dette hidrører fra Kirkens Forbindelse med Domkapitlet i Ribe, da er dette næppe rigtigt. De omtalte Stole eksisterede slet ikke i deres nuværende Skikkelse før Branden og havde da en helt anden Plads i Kirken. Naar undtages et Par af Endestykkerne og nogle Forsiringer, lavede Snedker Knudsen Stolene helt af ny og indpassede dem i Hvælvingens Sidebuer, hvor de endnu staar. Det udskaarne Vaaben i det ene Endestykke mente Professor Storck ikke at have tilhørt nogen dansk Adelslægt.

Kirkens indvendige Udseende forandrede ogsaa

meget ved, at man havde lagt et fladt Brædeloft op under Skibets Egebjælker, hvorved disse skjultes. Orgelpulpituret blev ombygget og kun halvt saa stort som før, og alle de gamle Træbilleder og andre Prydelser fra Middelalderen blev lagt op paa Kirkeloftet, indtil de, som før fortalt, bortsolgtes fra Kirken.

Til Trods for al begaaet Vandalisme i Fortiden maa det dog indrømmes, at det i sig selv saa skønne Kirkerum ogsaa efter Istandsættelsen har bevaret sin Harmoni og sit ærværdige, andagtsvækkende Præg.

For at bøde lidt paa Billedfattigdommen og bryde Ensformigheden i de store, nøgne Vægflader, skænkede Pastor Bangs Enke, der siden sin Mands Afsked levede i Ribe, det store Maleri af Kristus paa Korset, udført af Maleren M. C. V. Rørbye, til Kirken.

Hovedformalet med hendes Gave var dog af en langt dybere Art. Pastor I. Bang var som de fleste af Datidens Præster Rationalist, og hans Forkyndelse gik kun ud paa at bibringe Tilhørerne moralske Grundsatninger og anden Levevisdom. I Ribe hørte hun en anden og bedre Forkyndelse, og stærkt paavirket heraf følte hun Tilskyndelse til i nogen Grad at forsøge at raade Bod paa, hvad hendes afdøde Mand havde for sømt over for sin Menighed. Billedet skulde ved sit tavse Sprog aflægge Vidnesbyrdet om Guds Søns fuldbragte Værk paa Korset, et Vidnesbyrd, som havde haft saa fattig og kraftløs en Klang i Pastor Bangs Mund. Hun valgte selv Pladsen, hvor Billedet skulde hænge — paa Nordvæggen lige over for Prædikestolen — som en Paamindelse til Præst og Menighed om aldrig at glemme Korset. Og for yderligere at fremhæve dette Formaal skænkede hun tillige den med Billedet sam hørende Vægtavle med Ordet af Joh. Evg. 3, 36:

„Hvo som tror paa Sønnen, har et evigt Liv; men hvo som ikke tror Sønnen, skal ikke se Livet, men Guds Vrede bliver over ham.“

Maleriet blev ophængt i Aaret 1849, og kostede 500 Rigsdaler.

Gennem mange Aar har der blandt kirkesøgende Beboere i Sognet været Ønske fremme om at faa noget gjort til Kirkens Udsmykning, og Tid efter anden naaedes ogsaa noget i den Retning. Gulvet i Midtergangen var meget ujævnt og blev derfor omlagt med Fliser, der forhen havde ligget i Ribe Domkirke; de gamle Gulvfliser anvendtes saa i Vaabehuset i Stedet for Murstensgulvet. Ligeledes blev Stolene lavet om til mere bekvemme Sæder. Den egentlige Udsmykning tog dog først sin Begyndelse med Anskaffelsen af den smukke Gulvløber, som dækker hele Gulvet lige fra Vaabehuset og op til Alteret, og som bidrager saa meget til Kirkerummets Hygge. Den blev anskaffet ved frivillig Indsamling i Sognet. Tillige skal nævnes, at Fru Entreprenør Hoffmann, som boede her i V. Vedsted under Arbejdet paa Havdiget 1911 og 12, udførte og skænkede den nuværende smukke Alterdug til Kirken. Men først efter at daværende Formand for Menighedsraadet, Lærer P. Boesen (nu i Københoved) med megen Energi havde optaget Arbejdet for Kirkens videre Istandsættelse og Udsmykning, lykkedes det dels ved fortsat Indsamling paa forskellig Vis, dels ved Statsbidrag at tilvejebringe tilstrækkelige Midler til Sagens Virkeliggørelse.

I Sommeren 1914 paabegyndtes Arbejdet med en ret omfattende Reparation af Korvæggens Kalkpuds, som var meget brøstfældigt og ødelagt af Fugt. Derpaa blev Bræddebeklædningen under Loftsbjælkerne i

Skibet taget bort og lagt oven paa som nyt Loft; der ved blev de gamle svære Egebjælker, der siden Kirkebranden havde været skjulte, atter synlige.

Efter Anvisning og Tegning af Kunst- og Dekorationsmaler Harald Munk fra Holbæk udførte Malermester Valdemar Hald, V. Vedsted, Maling og Dekorering af Loftet og Bjælkerne samt Maling af Kirkestolene og Orgelpulpiturets Balustrade. Det følgende Aar, 1916, udførte Harald Munk selv Dekoreringsarbejdet af Hvælvingernes Ribber, Triumfbuen med den store Rankeværksfrise og Prædikestolen. Ogsaa Alterstativet har han sammen med Maler Hald givet en meget tiltalende Oppudsning. Navnlig maa Prædikestolen med Lydhimmelen siges at være sande Pragtstykker med de smukke Farver og den rige Forgyldning, hvorved de mange Enkeltheder i Udskæringsarbejdet, der før var skjult under et grimt gult Farvelag, nu træder klart frem. Ogsaa de gode velvalgte Bibelsprog maa som noget nyt i høj Grad paaskønnes.

Udsmykningen af Koret kunde vel nok have været lidt mere omfattende — Dekorering af Hvælvingernes Vægbuer m. m. — men bortset herfra maa vor gamle Kirke nu siges at være en af Ribeejendens smukkeste Kirker.

Kirkegaarden.

Baade mod Syd og Nord er Kirken omgivet af Kirkegaarden, som er indhegnet med et Stendige. Mod Øst ligger Præstegaarden umiddelbart ved Kirkegaarden og danner Hegnet for denne Side. Nord for Præstegaarden findes 3 Stætter (murede Piller) med Indgangslaage og Ligport af Tremmeværk, mod Vest ligeledes 2 Stætter med selvlukkende Laager.

Af Kirkens gamle Regnskabsbog ses, at Ligporten

i gamle Dage har været overhvalvet og tækket med Tagsten. I Aaret 1727 blev Porten paa Grund af Brøstfældighed ombygget, og som Prøve paa, hvor god Tid man tog sig til dette Arbejde i hin Tid, skal Regnskab her anføres:

„Til Porten og Stietten for Kierke-Gaarden, som var saa brøstfædig, at mand ikke uden Fare kunde komme der igiennem, er kiøbt og forbrugt 25¹/₂ Hundrede Muursten — 38 Mk. 4 Sk. — Trende Muur-Mestere, som nedbrød det gamle brøstfældige og igjen opsatte en ny Port og Stiette for Kierke-Gaarden var i Arbeide udi 20 Dage — Arbejdsløn 30 Mark. For de trede Muur-Mesteres Kost i 20 Dage — 30 Mark. Vogn-Egte for Muurmestrene at hente og hiemføre — 1 Mk. 4 Sk. Tvende Kalk-Slaaer iligemaade udi 20 Dage til Kost og Løn for dem begge — 25 Mark. Endnu Een, som bragte Steen og Kalk til Muur-Mændene til Kost og Løn — 12 Mk. 8 Sk. Til Kalket er forbrugt 8 Læs Sand, som blev hentt hos Ouren (ved Stranden) — 1 Mk. 8 Sk. Udj Ribe kiøbt 120 nye Tagsten til at teke Porten og Stietten med, derfor betalt 4 Mk. 13 Sk. 2 Vogn-Egte for samme fra Ribe at hiemhendte — 9 Sk. Til 4 store Jern-Hager med Vinger, som er indlagt i Muren til at hænge Porten paa, item 2 mindre dito og en Klinke til en Loge for Stietten er, foruden det gamle Jern, bleven kiøbt og forbrugt Jern for 2 Mk. 8 Sk. Smed-Arbeide udi alt 1 Mk. 8 Sk. Endnu for Klinker og Søm til Kirke-Porten — 4 Sk. For Kierke-Værgerens daglig og idelig Tilsuun ved Arbeids-Folkene, item Balger, Spande og Staabe, som blev brugt og fordervet saavel en Del Træ, som blev sønder skaaren med andet mere, som fik Skade, er indtet anført.“

Indtil sidst i Halvfjerdserne i forrige Aarhundrede

var der næsten ingen Træplantning paa Kirkegaarden. En enkelt Række forkrøblede Løvtræer, hvis Kroner ludedede mod Øst, var plantet bag ved det vestre Dige og gav kun sparsomt Læ mod den skarpe Vestenvind, der jog ind over Gravene. Derfor var der kun faa Gravsteder, som kunde holdes nogenlunde ordentlig i Stand. For at undgaa Sandflugt fik Grønsværet Lov til at brede sig, som det vilde, og hver Gang en ny Grav blev gravet, afskar man Græstørvene i brede Strimler tværs over Graven og lagde dem til Side for atter omhyggelig at lægge dem til Rette over Gravtuen efter Jordefærdens.

I Aarene 1878—80 blev Kirkegaarden udvidet saa meget mod Vest, at nogle Rækker Lætræer kunde plantes inden for Stendiget, der blev omsat, og de store Kampesten tilkløvedes.

Siden den Tid er der gjort en Del for at hygge og pynte om Gravene, ligesom adskillige Monumenter og Gravstene er rejst; men endnu kan Kirkegaarden dog langtfra siges at være velholdt.

Den søndre Kirkegaard har fra gammel Tid været inddelt i større eller mindre Skifter, som er tillagt hvert Sted i Sognet efter Ejendommenes Størrelse og Beboernes Antal. Paa den nordre Kirkegaard blev for et Hundrede Aar siden kun begravet Selvmordere og ilanddrevne Lig, og af den Grund var det meget foragtet for honnorte Folk at blive stedt til Hvile her. De to Præster, Christian Høhne og Hans J. Bang, som døde i V. Vedsted, blev i saa Henseende „Foregangsmænd“, idet de efter gammel Fortælling skal have forlangt at blive begravet Nord for Kirken, et Ønske, de ogsaa fik opfyldt. Siden den Tid er der udlagt ikke saa helt faa Gravskifter — navnlig til nye Ejendomme og tilflyttede Folk — paa denne Del af Kirkegaarden.

Over den foran nævnte Pastor Hans J. Bang er rejst en stor Mindestøtte, der i mange Aar har været meget brøstfældig og mosbegroet, saa Indskriften er ulæselig. Ligstenen over Pastor Høhne, som i min Barndomstid laa lige Vest for Pastor Bangs Grav, er siden hen flyttet helt ned i Kirkegaardens sydøstlige Hjørne, hvor den tillige med en anden stor Ligsten over en Student, Peder Bjerrum fra S. Farup, er opstillet mod Stendiget. Af disse meget store Mindestene med smukt udhuggede bibelske Reliefbilleder og Ornamenter, og hvoraf den største Del stammer fra sidste Halvdel af det attende Aarhundrede, findes 12 paa Kirkegården. Indskrifterne er paa faa Undtagelser nær ikke mere til at læse; men Stenene ligger som Minde om Datidens fornemste og mest velhavende Bondeslægter i Sognet: Kloster, Bjerrum og Borrig (Lindbæk) i S. Farup, og Anders Lassen Nielsen (Okholm) og hans efterlevende Hustru, — som bedst er kendt under Navnet „Mett' Lasses“ — Jørgen Hansen o. fl. i Vester Vedsted.

*Kirkens Indtægter og Udgifter i gamle Dage.
Kirke-Køer.*

Paa en af de første Sider i Kirkens gamle Regnskabsbog er anført, at „Vester Vedsted haffuer 4 Kiercke-Køer“, og derpaa nævnes Navnene paa disses Foderværter. De ældste Navne er slettede og andre er tilføjede skiftevis ned gennem Tiderne. Indtægten af nævnte Køer synes dog at have været meget ringe, idet den efter de ældste Angivelser — antagelig fra 1. Halvdel af syttende Aarhundrede — kun var $5\frac{1}{2}$ Skilling Lybsk aarlig. Afgiften, der benævnes „Koelei“, er betalt indtil Aaret 1787, da den udgaar af Regnskabet. —

Korntiende.

Korntienden var Kirkens vigtigste Indtægt. Denne leveredes in natura eller „i Kjærv fra Ageren“, som det ogsaa hedder, Rug og Byg, sædvanlig mellem 8 og 9 Tønder af hver Slags (1 Td. regnedes i gammel Tid til 10 Skp.) og 2—3 Td. Havre. I Aaret 1740 gjorde Sognemændene Akkord om at betale Tienden med Penge i 2 Aar — 24 Skilling af hver Otting ($\frac{1}{4}$ Gaard) i V. Vedsted og 28 Skilling i S. Farup, tilsammen 117 Mark 12 Skilling. Denne Ordning vedblev i nogle Aar indtil 1754, da V. Vedsted atter vendte tilbage til den gamle Form: Kornydelse in natura, og efter nogle Aars Forløb gjorde S. Farup det samme.

Grunden til Forandringen var uden Tvivl den, at Kirken som Følge af store og kostbare Reparationer efterhaanden var kommen i en ret trykkende Gæld. I Aaret 1751 var Indtægten saaledes kun 127 Mark $6\frac{1}{2}$ Skilling imod en Udgift af 628 Mark og $7\frac{1}{2}$ Skilling, og da Kornpriserne var ret gode, har Kirkeværgerne vel ment paa den Maade at kunne faa Tienden bedst udnyttet til Kirkens Fordel. Og dette viste sig at være rigtigt. En halv Snes Aar senere var Gælden afviklet, og en ny Akkord blev derpaa atter indgaaet med de S. Farup Bymænd, hvorefter det hedder i Regnskabet for 1765:

„Det er accorderet Sogne-Mændene i Sønder Farstrup, som udgiør 24 Ottinger, at de herefter i Steden for Korn-Tienden in natura til Kirken svarer aarlig i Penge af hver Otting 1 Rd., hvilken Akkord er bestaaende i 6 Aar, og saaledes bliver denne Byes Korn-Tiende i samme Tid Kirken til Indtægt at beregne.“

Endelig i 1772 blev der oprettet en saakaldt Fæste-Akkord med samtlige Tiendeydere i Sognet, hvorved

Kornleveringen for Fremtiden helt ophørte. I Stedet for Korn indbetaltes derefter aarlig til Kirkens Kasse 192 Mark 12 Skilling, hvilket Beløb ses at være betalt indtil 1833, da det forhøjedes med 4 Mark.

Længere frem i Tiden beregnedes Kirketienden efter Hartkorn, og først i 60erne beløb den samlede Tiende sig til rigelig 112 Rd. Men efterhaanden som Priserne paa Materialier steg, og Arbejdslønninger blev større, maatte Tiendeydelsen ogsaa forhøjes. Store Udgifter til Reparationer paa Kirken, Omsætning af Kirkegaardsdiget (sidst i 70erne) og Anskaffelse af Kakkelovn til Kirkens Opvarmning (1895) medførte, at man i en lang Aarrække nødsagedes til at opkræve dobbelt Kirketiende, der sammen med de gamle, faste Afgifter: Fæstepenge, Vederlag for Haandlangerarbejde og Afgift af Kirkens Jorder ialt udgjorde ca. 470 Kr. aarlig.

„Rentepending, som Vestervedsted Kiercke haffuer aarligen at opbære Rentte aff hos:“ — her følger Navnene paa 4 Laanere. Kapitalen var oprindelig 215 Mark Lybsk, og den aarlige Rente 13 Mark 7 Skilling. Den største Del af Pengene maa dog inden saa lang Tid være tilbagebetalt, hvad der ogsaa er gjort Bemærkning om i Regnskabet. Kun 8 Mark henstod i henved 150 Aar for en aarlig Rente af 8 Skilling indtil 1779, da Kapital og Rente efter Biskoppens Resolution sidste Gang blev indbetalt i Kirkens Kasse.

Jordskyld.

Jordskyld kaldes en lille Afgift paa 2 Mark 6 Skilling Lybsk, der vel oprindelig har været Lejeindtægt af de nærmest omkring Kirken liggende Tofter, samt nogle andre smaa Jordlodder, som fra gammel Tid har tilhørt denne. Fra først af er anført to Afgifts-

ydere, senere (1753) kun én, nemlig Fæstebonden Jan-
nik Sørensen, daværende Indehaver af den store Gaard
i V. Vedsted, der senere gennem flere Slægtled har
været i Slægten Davidsens Eje, og som nu kaldes Torn-
bækgaard.

Ved Salg eller Mageskifte er de nævnte Kirkejor-
der rimeligvis gaaet over paa flere Hænder. I nyere
Tid indtil Tiendeafløsningen 1914 er anført fire Afgifts-
ydere, hvoraf den ene fra Sønder Farup Mark. Den
samlede Afgift var da 4 Kr. 90 Øre.

Vederlag for Haandlangerarbejde.

Fra gammel Tid var det en Pligt for Sognets Hus-
mænd (Forbedelser og Inderster) at forrette Haandlan-
gerarbejde ved Reparationer paa Kirken. Arbejdet, som
udførtes paa Omgang, maa vel efterhaanden være følt
som en tung Byrde, man helst var fri for, og i Stedet
for Pligtarbejde gjordes da (i 60erne i forrige Aarh.)
Akkord om en aarlig Afløsningssum paa rigelig 8 Rd.

Udlejning af Stolestader.

Efter den i Aaret 1778 foretagne Udskiftning af
Stolestaderne blev der, som det fremgaar af omstaaende
Fortegnelse en hel Del Sæder tilovers, som blev udlejet
„til Kirkens Fordel“. Denne lille Indtægtspost er første
Gang anført i Regnskabet for 1779 med 6 Mark og
3 Skilling. Allerede 1788 er Beløbet gaaet ned til om-
trent det halve, og 1794 indbetaltes det sidste Gang
med 2 Mark og 9 Skilling.

I 1803, da Orgelet kom til Kirken, indsattes der
Stolestader paa Pulpituret, og disse udlejedes for en aar-
lig Sum af 19 Mark 6 Skilling. Nævnte Indtægt op-
krævedes uforandret indtil 1823, hvorefter denne lige-

ledes udgaar af Regnskabet. Men først efter Kirkebranden blev alle Særrettigheder til Siddepladser i Kirken ophævet.

Kirkens Udgifter.

Fra gammel Tid deltes Udgifterne i ordinære og ekstraordinære. De ordinære Afgifter havde sædvanlig følgende Benævnelser: „Til Biskoppen — Catedraticum — Kirkeskriveren — Amanuensis — Herredsprovsten (senere Amtsprovsten) — Studenterpenge — Kirkens Brød og Vin — Messeklæderne at toe — Degnen: 5 Skæpper Byg (for Klokkeringningen) — Nok i Penge — — Fortæring.“

De nævnte faste Afgifter udgjorde gennem en lang Aarrække til henimod Midten af forrige Aarhundrede en samlet Sum af rigelig 80 Mark aarlig. De ekstraordinære Udgifter, hvortil henregnedes alle Udgifter vedrørende Kirkens Vedligeholdelse, Reparationer, Løn til Arbejdsfolk o. lign. løb jævnlig op til ret store Summer, og Følgen blev ofte, at Kirken, som før bemærket, gennem mange Aar maatte trækkes med en betydelig Gæld.

Kirketiendens Afløsning.

Siden 1. Januar 1914 er Kirketienden afløst i V. Vedsted Sogn.

Den samlede Afløsningssum udgør 18000 Kr. Derunder er indbefattet følgende Summer:

1. Til almindelig Vedligeholdelse	12000 Kr.
2. Større Rep. i Løbet af de første 10 Aar:	
a. Reparationer af Lofterne	850 „
b. Omstøbning af Klokken	500 „
c. Nye Vinduer	1000 „
d. Ydre Murværk	1650 „
3. Hovedreparation	2000 „

Vester Vedsted Sognekald.

I den ældste Tid har V. Vedsted rimeligvis haft sin bosiddende Sognepræst; men dette forandredes, da Kaldet i Aaret 1455 blev underlagt Domkapitlet i Ribe.¹ Denne Ordning traadte dog først i Kraft 4 Aar senere, da den daværende Sognepræst, Kanniken Peder Jensen, blev Provst i Jelling Syssel og derfor maatte opgive sit Sognekald.

Samme Aar (1459) stadfæstede Kapitlet den Overenskomst, som Peder Jepsen tidligere havde sluttet med en Mand i V. Vedsted ved Navn Las Andersøn, hvorefter denne i aarlig Afgift af Præstegaardens Jorder skulde give 10 Ørtug Korn. Bygningerne overlodes ham til Ejendom, imod at han holdt dem i god Stand, og vilde han senere sælge dem, forbeholdt Kapitlet sig Forkøbsret. Til en Herskabsbonde (Fæstebonde) eller nogen anden, „som den hellige Kirke og os maatte vorde imod i nogen Maade“, maatte de aldeles ikke sælges.

Efter at Annekteringen var traadt i Kraft, blev Embedet bestyret ved en Kapellan, en af Kannikerne ved Domkapitlet, som dette lønede, medens Embedets øvrige Indtægter fordeltes ligeligt mellem de residerende Kanniker ved Domkirken. Biskoppen og Ærkedegnen (Provsten) forbeholdt sig dog selv deres Indtægter af Kaldet, hvilke skulde tilsvares dem ved Kapellanen. Ved Ribes sidste katolske Biskop, Iver Munks Tiltrædelse, maatte denne dog afstaa sine Indtægter af Kaldet, uagtet de ved Annekteringen var bleven Biskoppen forbeholdte.

Den første lutherske Skolemester (Rektor) i Ribe hed Jens Tullesen, som tillige var Sognepræst ved St.

¹ Kinch: Ribe Bys Historie I, S. 336, 345 fl.

Hans Kirke. Denne Kirke blev i Aaret 1537 nedlagt, og da han samtidig blev Medlem af Kapitlet, fik han i Stedet for Andel i dettes Fællesindtægter V. Vedsted Sognekal^d.¹ Efter ham fulgte Frands Klausen Berg, som 1546 forflyttedes til København som Sognepræst ved St. Nicolai Kirke, hvorfra han igen 2 Aar senere kom til Norge som Biskop i Oslo og Hammer Stifter.

Ved Frands Bergs Forflyttelse til København indvilligede Domkapitlet i, at Kaldet for Fremtiden blev tillagt Lektoratet (Læsemesteren) rimeligvis efter Biskop Hans Tavsens Indstilling. Det var nemlig ham, der indberettede Sagen til Kongen, som senere — den 22. Maj 1555 — gav sin Stadfæstelse derpaa.

Læsemesteren var en Slags Professor, ansat af Domkapitlet til paa Latin at holde theologiske Forelæsninger for „Kanniker, Skoledegne og forstandige Borgere“. Det var nemlig paa den Tid ikke saa nær alle vordende Præster, der kunde faa Universitetsuddannelse. Forelæsningerne blev afholdt i St. Barbaræ Kapel, en Udbygning paa Sydsiden af Domkirken, hvori der fandtes et Katheder og Siddepladser for Tilhørerne. Læsemesteren boede fra først af i Friboligen paa Østsiden af Skolegade nær ved Domkirken; men da Huset efterhaanden forfaldt, ydedes der ham senere 24 Rigsdaler til Husleje.

I Almindelighed gik eller kørte han ud til sit Anneksemede i V. Vedsted Lørdag Eftermiddag, hvor han tog Ophold i den bortforpagtede Præstegaard.

Læsemestrene eller Lektorerne var følgende:

1. Magister Jens Knudsen Holm, 1544²—55.
2. „ Hans Laugesen, 1555—60, Biskop til 1594.

¹ Kinch: Ribe Bys Historie II, S. 22, 35 fl.

² Overtog først Kaldet 1546.

3. Magister Laurids Ægidiussen, 1569—80.
4. Magister Peder Jensen Hegelund, 1580—88, Biskop 1595—1614.
5. Magister Niels Sørensen Glud, 1588—96.
6. Magister Iver Iversen Hemmet, 1596—1614, Biskop 1614—29.
7. Magister Hans Olufsen, 1614—23.
8. Magister Christen Nielsen Friis, 1623—53
9. Magister Rasmus Clausen Hammer, 1653—58.
10. Magister Kristen Lauridsen Aagaard, 1658—64.
11. Magister Gregorius Kristensen¹, kaldet 1664 den 19. Februar.
12. Magister Anders Kr. Bording², kaldet 1664 den 8. April.
13. Magister Joh. Frandsen Rosenberg, 1665—1687.
14. Magister Peder Nielsen Terpager, 1687—1738.

Vester Vedsted bliver et selvstændigt Sognekald.

Efter Dr. Peder Terpagers Død, 1738, blev Lektoratet nedlagt, og V. Vedsted Sognekald, der siden 1555 havde været underlagt dette Embede, blev nu selvstændigt med egen bosiddende Præst i Sognet.

1. Jens Høhne, 1738—73 (tillige Provst i Hvidding Herred 1752—68).
2. Christian Høhne, 1773—94 (død i V. Vedsted).
3. Hans Jørgen Bang, 1794—1804 (død i V. Vedsted 1806).
4. Jørgen Bang, 1804—38.
5. Nicolai Laurentius Feilberg, 1838—47.

¹ Opgav straks Kaldet (Grunden ubekendt).

² Opgav ligeledes Kaldet samme Aar, fordi han „var uskikket til at prædike i V. Vedsted“. Digter og Udgiver af Bladet „Den danske Mercurius“.

6. Carl Wilhelm Hundrup, 1848—60.
7. Hans Jacob Sørensen, 1860—74.
8. Johan Peder Lund, 1874—88.
9. Otto Ludvig Emil Rosenstand, fra 1889.

Præstegaarden.

Den i det foregaaende omtalte Præstegaard laa ikke

Kirken og Præstegaarden set fra Nordøst.

samme Sted som den nuværende lige Øst for Kirkegaarden. Efter den Skæbne, som ramte den under den store Stormflod Natten mellem den 11. og 12. Oktober 1634, da „en stor Part var aldeles bortskult og hendslagen med alle, en Part ogsaa overskult, kryst og fordervet“, maa den antages at have ligget meget lavere, formodentlig i den nordre Toft nede ved Vejen, hvor der for nogle Aar siden skal være fundet Rester af Mursyld i Jorden. Under nævnte Stormflod druknede der 9 Mennesker i V. Vedsted og 13 i Sønder Farup, og

det maa af det anførte formodes, at i alt Fald nogle af Præstegaardens Beboere har været mellem de omkomne. Folketraditionen har dog intet som helst bevaret herom eller om andet vedrørende denne forfærdelige Ulykkesnat.

Den daværende Sognepræst, Læsemesteren Magister Chresten Nielsen Friis, fandt det da heller ikke paa Grund af „Stedens Situation og Lavhed“ og efter de gjorte sørgelige Erfaringer for „raadsomt“ igen at bygge paa samme Sted, hvorfor han flyttede Gaarden hen „paa en anden og flux højere liggende Plads.“ I den Anledning bevilges der ham noget Egetømmer af „Lehnens hosliggende Skove“ samt noget Fyrretømmer til Præstegaardens Genopførelse.

Da Flytningen medførte betydeligt forøgede Udgifter, ansøgte Præsten 1636 om en Pengehjælp fra Provstiets Kirker eller en senere Godtgørelse af Efterfølgerne i Embedet (Indk. Breve til Danske Kancelli 12. Marts 1636). Kongen forlangte Biskoppens og Lensmandens Betænkning i Sagen (Jydske Tegn. 16. April 1636), men Udfaldet heraf er ubekendt.¹

Den nuværende Præstegaard er en af de ældste Bygninger i V. Vedsted, opført i Aaret 1738 af den første bosiddende Præst her i Sognet, Provst Jens Høhne. Den bestaar af tre straatækkede, sammenbyggede Længer med Stuehus mod Syd, Beboelsesrum, Tørverum, Vognport og Hestestald mod Vest, Stald, Tærskelo og Lade mod Nord.

Som det mest interessante ved den gamle Gaards Ydre skal nævnes Stuehusets nordre Mur med den under Vinduerne løbende Afsats, og den smukke rundbuede Bryggersdør, afsluttet for oven med fremsprin-

¹ M. H. Nielsen: Stormfloden 1634.

gende Gesims og Rundstav. Denne Bygningsstil synes at have været meget anvendt her i Midten af det attende Aarhundrede; nu er der kun nogle faa gamle Huse af den Slags tilbage.

Indvendig er den gamle Præstegaard i Tidens Løb undergaaet betydelige Forandringer. Oprindeligt var der her som i de fleste gamle Huse meget lavt til Loftet, og det er tydeligt, at Bjælker og Loft senere hen i Tiden er hævet ikke saa lidt. Hovedindgangsdøren, der findes i Hjørnet mellem Stuehuset og den vestre Længe, førte forhen ind til en ét Fags Forstue eller Gang, som gik midt igennem Huset med en Dør mod Syd ud til Haven. Vest for Forstuen var den 4 Fag store Havestue eller Storstue. Her var det, at Præsten Jens Høhne, efter hvad der er fortalt, samledes med sine Sognefolk til Opbyggelse eller, som det kaldtes, til „Stünd“ Søndag Eftermiddag, og i disse Forsamlinger skal Biskop Hans Adolf Brorson jævnlig have deltaget. Pastor Høhne var en varmhjertet og nidkær Præst, dybt greben af den pietistiske Livsbevægelse, som vel da var paa sit højeste her i Landet. Om der ved hans Arbejde er sket aandelig Vækkelse af nogen Betydning her i Sognet, kan dog ikke efterspores.

Her skal anføres et Citat af Biskop Brorsons Visitatsprotokol 1743—44:

„Den 30. December 1743 holdt jeg Visitats i Wester Wedsted Menighed. Sognepræsten Jens Høhne forestillede meget opbyggelig af samme Dags Evangelio de Troendes Fremvækst i Naaden. Ungdommen; som hand troelig har informeret, svarede meget færdig.“

Mod Syd og Øst er Præstegaarden omgivet af en temmelig stor og meget smuk Have, indhegnet med høje Diger, bag hvilke brede, kuplede Trækroner ra-

ger op og giver Læ og Skygge. I min Barndom i 70erne var det saa at sige den eneste rigtige Have i hele Byen. Ved de fleste Huse og Gaarde fandtes kun en „Kalgaard“ — en med Diger hegnet firkantet Plads uden for Vinduerne til nødtørftige Køkkenurter, Ribs- og Stikkelsbærbuske og, naar det kom højt, et Par Æble- og Pæretræer. Det var derfor ikke saa underligt, at Præstens Have havde en stærk Tilløkkelse for os Børn, som boede i dens Nærhed. I Sommertiden, naar Træer og Blomster stod i deres fejreste Pragt, anede vi bag de skjærmende Diger en Skønhedsverden, vi maatte have Del i. Naar vi saa var overtydet om, at hverken Præsten eller „Madammen“ var i Nærheden, kravlede vi op ad Diget og kiggede ind til Herligheden: velplejede Græsplæner, farverige og duftende Blomsterbede, og om Søndagen havde Guttorm og Vilhelm — Præstens Sønner — hver sit Dannebrogsgflag hejst mellem Træernes og Prydbuskenes grønne Løv. Og fik vi saa af de venlige Præstefolk en Gang imellem Lov at komme ind og løbe omkring i de dunkle, skyggefulde Gange, ja da var vi saa lykkelige og glade, som kun Børn kan være.

I Pastor Feilbergs Tid (1839) blev Haven udvidet mod Øst med hele det mellem Præstegaarden og Byvejen værende Stykke Jord, der hidtil havde henligget som Blegeplads.

Nord for Præstegaarden i den lave Kirketoft findes nu en smuk Køkken- og Frugthave, anlagt af den nuværende Sognepræst, O. Rosenstand.

Længere nede i samme Toft Nord for Kirkegaarden findes Byens eneste Dam. Den er vel fra gammel Tid bestemt til at være Kirkens og Præstegaardens Branddam, og havde den ikke været, var Kirken uden Tvivl helt gaaet til Grunde under Branden i 1845.

Nu er den for det meste udtørret om Sommeren, fordi den ikke mere bliver oprenset. Afdøde Dr. H. F. Feilberg, som tilbragte sin Barndom her i V. Vedsted Præstegaard, havde, efter hvad min Fader, som var hans Legekammerat, har fortalt, en hel „Flaade“ liggende i Dammen; og om Vinteren, naar den var tillagt med Is, tumlede den yngste Ungdom sig her paa Skøjterne af Hjertens Lyst.

Jeg minder om, at der i dansk Literatur findes to smukke Skildringer fra V. Vedsted Kirke og Præstegaard. Først af H. F. Feilberg i hans Bog „Jul“. Det er Barndomsindtryk og Julesagn, som denne Sognets udmærkede Søn her har gjort levende — ligesom der i hans berømte Bog „Dansk Bondeliv“ findes mangt og meget fra V. Vedsted Sogn. Se endvidere Digteren Valdemar Rørdams Skizze „Et dansk Hjem“ i hans Bog „Fra Grænseøerne i Sydvest“ (1913).

Præstetiende.

Tienderegulativet for Hvidding Herred af 23. December 1785, fornyet ved kongelig Resolution af 29. December 1843, fastsætter for evig Korntienden af de 77 Ottinger i V. Vedsted Sogn. Af Yderbjerrum, Benedstoft, Forbedelser og andre Jorder udenfor Ottingslaget anslaaes Tienden efter privat Akkord til 10 Tønder Byg.

Korntienden beløber sig til:

- a. Rug: 41 Td. 4 Skp. Byg: 47 Td 4 Skp. Havre: 14 Td. 5 Skp. 1 Fdk; andre Sædarter, reducerede til Byg: 13 Td., som, naar en Td. Rug regnes lig $1\frac{1}{2}$ Td. Byg, og $1\frac{1}{2}$ Td. Havre lig 1 Td. Byg, bliver hele Korntienden 132 Td. 4 Skp. $\frac{2}{3}$ Fdk. Byg.

Smaaredsel:

- b. 1. Et Brød af hver Fjerdedelsgaard (Otting) ved hvert Aars Udgang — 77 Børbrød.
2. Smørbør: 1 Mark Smør¹ af hver Ko undtagen de sene Køer og Kvier, af hvilke ydes 1 Mark — 3 Mark udgør 2 Pund. — Tilsammen 8 Fjerdinger Smør.
3. Ost: En Ost af hver Otting eller 4 Skilling, samt et Maal Middagsmælk i Vester Vedsted; men i Sønder Fardrup 5 Sk. samt Middagsmælk.
4. I Paaske-Rente nyder Præsten 10 Æg af hver Otting i hele Sognet — 38¹/₂ Snes.

Kvægtiende:

- c. Kun af Lam, hvoraf Præsten tager hver 15de efter St. Hans-Dags Tider — ca. 25 Lam.

Højtidsoffer:

- d. 3 Skilling pro persona, samt Accidensoffer m. v.

Smaaredselydelsen har siden 70'erne været betalt med Penge. Fra 1. Januar 1914 er hele Præstetienden afløst med en samlet Afløsningssum af 37,801 Kroner.

¹ Af disse 2 Mark Smør fik 2den Lekties Hører i Ribe som Degn i V. Vedsted den halve Mark af hver Ko eller 3 Rd. 1 Mk. aarlig.

Fra 1514 udførtes Degnetjenesten ved Kirkerne i Ribes nærmeste Omegn af de saakaldte Løbedegne, ældre, fattige Disciple ved Latinskolen, som paa den Maade tjente lidt til deres Underhold. En Gangsti, som fra V. Vedsted fører tværs over Sønder Farup og Øster Vedsted Mark til Ribe, stammer fra Løbedegnene og hedder endnu „Degnestien“. Senere er Tjenesten saa gaaet over til 2den Lektiehørerens, og Degnerenten af V. Vedsted Sogn var 3 Td. Byg, ¹/₄ Td. Smør, 30 Fjerdedele Gæs, 30 Brød, hermed 1 sl. Daler i Penge; for at tænde Lys 4 Mk.; Offerpenge af Brudfolk 1 Mk. à 24 Sk.

Kinch: Ribe Bys Historie II, S. 732.

Præstegaardens Jorder.

Præstegaarden var i gamle Dage en af Vester Vedsted Bys største Gaarde. Den hørte under Haderslevhus og bestod af 2 Ottinger i Vester Vedsted og en Otting og 1 Forbedelse i Sønder Farup med et Jordtilliggende af over 100 Td. Land.

I Sønder Farup laa der 4 Fæstehuse i Række langs den nordre Byvej, som endnu kaldes Præstegade. I Pastor Feilbergs Tid (1838—47) svarede af de 4 Fæstere følgende aarlige Afgift:

Jørgen Andersen (nuv. Ejer: Niels R. Nielsen) 1 Mk 8 Sk.

Niels Rasmussen (nuv. Ejer:

Tage Nielsen)..... 3 Skp. Byg og 6 " " "

Peder Simonsen (nuv. Ejer:

Egede Nielsen)..... 3 " " " 6 " " "

Nis Lauridsen (nuv. Ejer: J.

Klinge)..... 4 " " " 9 " 12 "

I Vester Vedsted var ligeledes et Fæstehus i den søndre Toft (nuv. Ejer: Thomsen Lausten), hvoraf der svarede 3 Mk. 8 Sk. aarlig. Fæsteforholdet er senere ophævet og Ejendommene frikøbt.

Naar undtages en Englod i S. Farup Overenge, som, inden Havdiget byggedes, var 12 Demat foruden Forlandet ned mod Havet (Ovren), er samtlige Jorder til S. Farup-Ottingen tillige med en Del i Vester Vedsted i Tidens Løb bortsolgt.

I Pastor Lunds Tid (1878) solgtes saaledes Jord fra Præstegaarden for ca. 11,000 Kroner. Nu er der kun tilbage ca. 45 Td. Land med rigelig 5 Td. Hartkorn.

Drifts-Regnskab for „HISTORISK SAMFUND FOR RIBE AMT“ for Aaret 1923—24.

Bil.	<i>Indtægt.</i>	
1.	Statstilskud	400,00
2.	Amtstilskud	100,00
3.	Ordinære Medlemmer:	
	Indgaaet Restance	4,00
	30 nye Medlemmer 1923....	120,00
	621 Medlemmer 1924.....	2484,00
		<hr/> 2608,00
4.	Subskribenter:	
	1 nyt Medlem 1923	2,00
	69 Medlemmer 1924.....	138,00
		<hr/> 140,00
5.	Salg af gamle Aarbøger.....	113,00
6.	„Fortid & Nutid“ ...	10,00
7.	„Jernved Bogen“ ...	3,00

Kr. 3374,00

Pr. April 1924: Saldo Overskud Kr. 514,81

Grundfonden for Aaret 1923—24.

Beholdning for 1922—23	1032,62
Indvundne Renter	40,76

Kr. 1073,38

Pr. April 1924: Beholdning Kr. 1073,38

Esbjerg, den 17. Juli 1924.

sign. C. BREINHOLT.

Foranstaaende Regnskab er af os revideret uden Bemærkning.

Ribe, den 21. November 1924.

sign. C. N. TERMANSEN.

Bil.	<i>Udgift.</i>	
	Saldo fra 1922—23: Under-	
	skud pr. $\frac{1}{4}$ 23	410,35
8.	Udgifter ved Møderne:	
	$\frac{80}{7}$ 23 Sønderho	126,16
	$\frac{12}{10}$ 23 Nr. Nebel	128,35
	$\frac{17}{3}$ 24 Gjesten	62,15
		<hr/> 316,66
9.	Aarbogen:	
	Bogtrykkerens Regninger ...	1281,15
	Redaktør-Honorar	100,00
	Forfatter-Honorar	339,00
	Udsendelse af Bogen	55,30
	Clicheer til Aarbogen 1923..	72,00
		<hr/> 1847,45
10.	Kontingent til Fællesforeningen	62,20
11.	Porto	92,53
12.	Diverse	80,00
13.	Tilskud, „Starup“-Bogen ...	50,00
	Saldo	514,81
		<hr/> <u>Kr. 3374,00</u>

Beholdning pr. $\frac{31}{3}$ 24

Kr. 1073,38

sign. P. LERCHE-THOMSEN.

I Aaret 1924 har vort Samfund kun afholdt 1 — èt — Møde; forskellige sammenstødende Omstændigheder, bl. a. den paa mange Steder i Ribe Amt grasserende Mund- og Klovsyge, bærer Skylden. Aarets eneste Foredragsmøde, som desværre var meget daarligt besøgt, holdtes 17. Marts i *Gjesten* Forsamlingshus. Gaardejer (fhv. Højskoleforstander) S. *Alkærsig*. Esmark i Vejen, skildrede den ældre, især vestjydske Bondetype og dens ejendommelige psykologiske Egenskaber (Arbejdsomhed, Udholdenhed, Beskedenhed, Lunhed og Kritiklyst). Sognepræst J. *Richter*, Vejen, fremdrog Træk af Anst-Gjesten Pastorats ældre Præstehistorie, idet han skildrede de 3 efter hinanden følgende Præster: Bertram Høyer († 1759), J. N. Høstmark († 1793) og C. F. Junghans († 1833), der repræsenterer 3 forskellige Præstetyper: Sognepaven, Præsten („Sjælesørgeren“) og Embedsmanden. —

I det kommende Aar ventes Foredragsmøder afholdt i Ølgod, i Føvling o. fl. St. —

Hellige Kilder i Ribe Amt.

Af Assistent *August F. Schmidt* ved „Dansk Folkemindesamling“.

I det følgende skal gives en kortfattet Fremstilling af det Stof, jeg har kunnet finde, trykt og utrykt, om de *hellige Kilder* i Ribe Amt. Kilderne vil blive nævnt i samme Rækkefølge som Sognene i *Traps Danmark*, hvilket forklarer, at der umiddelbart synes at være lidt tilfældigt over Kildernes Rækkefølge — set fra et geografisk Synspunkt. Vi begynder således ved Varde og ender ved Bramminge efter at have været helt ovre i Nærheden af Kolding; men af mange Grunde er det altid praktisk i en topografisk Oversigtsfremstilling at følge Trap.

Hovedbeskrivelsen af Jyllands Helligkilder er et Håndskrift i Nationalmuseets 2. Afdeling, udarbejdet i 1890'erne af Lærer *J. V. Nissen, Ramten*, Djursland (her forkortet til *N. R.*), der besøgte de fleste jyske Helligkilder omkring 1893. Det er dog senere lykkedes at finde en Del Helligkilder, som han ikke har beskrevet. Endvidere findes en Del utrykt Materiale om Emnet i Dansk Folkemindesamling Kapsel 1906/31 og B 26 (forkortet til DFS 1906/31; B 26). Forøvrigt vil de udførlige Noter vise, hvorfra Oplysningerne om de enkelte Kilder er hentede, som herefter følger.

Hellig Kilde (V. Horne Herred, Varde Landsogn) fandtes Vest for den gamle Studevej tæt ved et Vad og

Blaksmark Kro¹. Nærmere Oplysning om denne Kilde har jeg ikke kunnet finde.

St. Birgittes Kilde (Ø. Horne Herred, Thorstrup Sogn) nævnes i en Indberetning til Ole Worm 1638². 1687 nævnes den i en Indberetning til Resen og hedder da *St. Gertruds Kilde*³. Kilden fandtes i Præstegårdens Eng mellem Åen og Kapelbjærg, hvor St. Birgittes Kapel fandtes. Af Kapellet har der været Spor til den nyeste Tid. Nu ses Kilden næppe, men dens Sted var tidligere begroet med bredbladet Græs, som er særegent for bløde, vandrige Steder. Kildens Hellighed ophørte, da en Mand vadskede sin skurvede Hest i den⁴.

St. Syllatz Kilde (Skads Herred, Starup Sogn) fandtes tæt ved Kirken, måske i Kirkegårdens sydvestre Hjørne. 1638 meddeles, at Kilden besøgte af syge og Krøblinge, der fik deres Helbred igen, når de havde toet sig i Vandet. Til Gengæld ofrede de „Gaver og Skænk“ (1638)⁵. Omkring 1893 meddeles, at Kildens Hellighed ophørte, da en blind Hest vadskedes i den. Hesten fik sit Syn. Det fortælles også, at det var en skabet Hund, der blev vadsket i Kilden⁶.

Hellig Kilde (Skads Herred, Tjæreborg Sogn) var en lille Kilde ved Foden af „hælle Banke“ mellem Tjæreborg og Opsneum. Vand hentedes derfra til syge Mennesker. Det ansås for at være ligeså godt som den bedste Medicin⁷.

¹ DFS. 1906/31: 2591; opt. 1924.

² Saml. t. J. Hist. og Top. 1 R. X, 4. Danske Saml. 2 R. IV, 89.

³ Resen > Danske Atlas V, 737.

⁴ N. R. 142. Trap³ V, 740. Vestkysten (Dgbl.) 10/10 1922.

⁵ D. Saml. 2 R. IV, 99 (>Oluf Nielsen: Skadst Herred, 180).

⁶ N. R. 147, jfr. L. S. Jespersen: Fra Starup Sogn 1920, 32 ff. smlgn. smsts., 16. Trap³ V, 749. Vestkysten 10/10 1922, 26/1 1923.

⁷ E. T. Kristensen: Danske Sagn III, Nr. 1087. Jfr. Oluf Nielsen: Skadst Herred, 65. Vestkysten 10/10 1922.

St. Folmers [Phalmers] Kilde (Skads Herred, Alslev Sogn) findes ca. 25 Alen Øst for Vejen mellem Alslev Mølle og Toftnæs By i Folmers Mose. Omkring 1893 var Kilden et bundløst Hul, hvorfra metalholdigt Vand uafbrudt strømmede frem, så den skøre Mosebund var i stadig Bevægelse¹. 1638 meddeles, at der ved Kilden var et Hus med St. Folmers Billede i, og ved dette Hus var oprejst et højt Kors, som viste Stedet og Vejen dertil. Men både Huset, Billedet og Korset skal være ødelagt af en Bonde, hvis Børnebørn endnu levede 1638. Bonden skal have tilegnet sig, hvad der fandtes i Huset. 1638 meddeler Præsten endvidere, at Bønderne bruger Vandet uden Overtro mod Hidsighed, indvortes Hævelse i Livet og „saaere Øjne“ og de finder sig lindrede og bedrede derved². Kilden, der sikkert blev besøgt på St. Folmers Dag d. 20. Juli, vanhelligedes, da en skabet Hest blev vadsket i den. I gamle Dage skal mange Mennesker have fundet Helbredelse ved St. Folmers Kilde. I et Sagn, vel sagtens fra Nutidstraditionen, som *H. P. H. Novrup* meddeler³, fortælles om en Kone, der kogte Kødsuppe til Helgenbilledet. Da Markens og Mosens Ejer så Suppen, sagde han lækkersulten til Helgenbilledet: „Nu løber vi om Kap til Gryden for at afgøre, hvem der skal have Suppen; den, der kommer først, hører Suppen til.“ Da Manden løb, blev han bange for Lyden af sine egne Skridt; han troede, den hellige var i Hælene på ham, styrtede op ad Skrænten og kom i Farten til at vælte Gryden, saa Suppen styrtede ud og sved Græsset af. Siden kunde der til

¹ N. R. 146.

² Danske Saml. 2 R. IV, 99. O. Nielsen: Skadst Herred, 197 f. Fra Ribe Amt 1920, 219 f.

³ Fra Ribe Amt 1920, 220.

Straf ikke gro Græs på den skoldede Banke, som derfor hedder Skoldborg eller Skoldbjerg¹.

En Dam findes Sydøst for Alslev indelukket af 6—7 høje lyngklædte Sandbanker; er meget dyb og bliver aldrig tør. Stedet er øde og skummelt, og Folk besøger kun Dammen i en „gal Hensigt.“ Stedet skal være en gammel, hedensk Helligdom².

Hellig Kilde (*Slavs Herred, Grindsted Sogn*) fandtes på Klostergårdens Grund i Nollund. 1691 nævnes alene „Kloster.“ Det menes, at der enten har ligget et Kloster her, eller også har Gården hørt under et Kloster. Det kendes andetsteds fra, at Munkene benyttede en hellig Kildes Vand til Madlavning og i Sygdomstilfælde; måske også således her³.

Helliglegemskilde (*Slavs Herred, Vorbasse Sogn*) fandtes i det sydvestlige Hjørne af Vorbasse Kirkegård, er nu dækket til og der findes tre Grave på dens Plads! Kirkegården er bleven udvidet, så Kildepladsen findes nu omtrent midt på Kirkegården Sydvest for Kirkens Hovedindgang. Kilden besøgte Valborg Aften d. 30. April og Helliglegemsaften d. 19. Juni. *Markedet* i Vorbasse, der oprindeligt må have været et Kildemarked, har været holdt til forskellige Tider, men siden 1802 har det stadig været holdt i Begyndelsen af August. Folk blev ved at komme til Kilden for at finde Lindring mod Sygdomme, selv efter at Kilden var bleven tør. Kilden skal være bleven vanhelliget af en skabet Hest⁴. Det er dog først og fremmest Markedet, som har gjort

¹ Jfr. Trap⁸ V, 761. Vestkysten ¹⁰/₁₀ 1922.

² N. R. 145. Vestkysten ¹⁰/₁₀ 1922.

³ DFS. 1906/31: 2651. John M. Møller: Slavs Herred, 33. Vestkysten ¹⁰/₁₀ 1922.

⁴ E. T. Kristensen: Danske Sagn III, Nr. 1176. Jfr. Skattegraveren 1884, Nr. 57. 1889, Nr. 259.

Vorbasse bekendt over større Dele af Jylland. „Mødes vi ikke før, så mødes vi på Vorbasse Marked“, hedder det for et Mundsprog i Sydjylland. „Professor Labri“ har gjort hans til, at Vorbasse er blevet berømt — særlig p. Gr. af hans Omtale af Vorbasse Krigshavn og Fattiggård. „Krigshavnen“ er en velholdt Dam på en Plads i Byen. Rytterfægtningen d. 29. Fbr. 1864, hvor danske Dragoner sejrede over prøjsiske Husarer, har også spredt Kundskaben om den lille By over hele Landet.

Til Vorbasse Marked kom forhen Folk fra næsten hele Jylland. Der solgtes Fisk fra Vestkysten, Trævarer og Frugt fra Østkysten, Hør og Hamp især fra Als, Potter fra Vardeegnen, Smedevarer fra Omegnen og Træsko fra Lover SysseL. Desuden mødte Kræmmere fra Sønden med Kramvarer fra Hamborg og Kniplinger fra Tønder- og Løgumklosteregne. Gøglere og slette Folk kom naturligvis ogsaa hertil¹. Hvor stor Tilstrømningen har været til Markedet, kan skønnes deraf, at der til et Marked tæt efter 1864 var 127(!) Skænketelte opstillet for at forsyne Folk med Mad og Drikke². Det ældste Vidnesbyrd om Uorden ved Markedet har vi i et Kongebrev af 23. Juli 1653, hvori der påbydes, at Vorbasse Marked skal ophøre og i Stedet før holdes i Kolding. Dette Kongeforbud trådte imidlertid ikke i Kraft, hvilket kan ses af en Indberetning til Peder Resen fra 1667³. Markedet er blevet holdt uafbrudt ned gennem Tiderne i Vorbasse, og det er den Dag i Dag det af Sydjyllands Markeder, hvorved der findes mest Gøgl og sligt, der minder om de gamle Folkeforlystelser, som Markederne

¹ N. R. 139.

² Nationalmuseets Sognekapsel, 2 Afdl.

³ Oluf Nielsen: Slavs Herred, 40 ff. John M. Møller: Slavs Herred, 85 ff., 199 ff. Danske Atlas V, 886, 976. Jfr. Danske Saml. 2 R. IV, 74 f.

jo var i langt rigere Maal forhen end nu. Det rige Markedsliv har måske forårsaget, at der i Folketraditionen er overleveret så lidt om den hellige Kilde, som Tilfældet er; men det er dog afgjort den, der fra Begyndelsen af har givet Vorbasse sin Berømmelse¹.

Hellig Kilde (Anst Herred, *Veerst* Sogn) findes tæt Nordvest for Gården Bremerholm ved en lille Mose. Nu er Kilden et almindeligt stensat Hul i Jorden. Det kaldes ofte *Tudsehullet*, fordi Tudserne holder til deri i tørre Somre. Kilden besøgte af syge og døende St. Hansaften til omkring 1830—40. Kilden vanhelligedes af en skabet Hest. Ved Kilden er en milevid Udsigt til alle Sider².

Narkes Kilde (Anst Herred, *Anst* Sogn) nævnes 1638 beliggende Syd for Noesgård³. Denne Kilde har vist næppe været hellig.

Hellig Kilde (Anst Herred, *Skanderup* Sogn) udsprang 1707 ved Dollerup By og besøgte af mange syge. Sognepræsten ansøger Biskoppen i Ribe om Lov til at sætte en Blok ved samme Kilde, „da det er at formode, at Blokkens Bekostning ejheller kunde afbetales, men og med Tiden komme de fattige i Sognet til Nytte.“⁴ Om Tilladelsen blev givet, og hvor længe Kilden besøgte, har jeg ikke kunnet få oplyst, ligesom jeg heller ikke er i Stand til at påvise, hvor Kildens Plads var ved Dollerup.

¹ Se endvidere Trap³ V, 774. Vestkysten 16/10 1922. Kold. Fikbl. 21/6 1924.

² DFS. 1906/31, B 26. N. R. 234. Vestkysten 17/10 1922. Kold. Fikbl. 21/6 1924.

³ Danske Saml. 2 R. IV, 85. Vestkysten 17/10 1922. Kold. Fikbl. 21/6 1924.

⁴ Ribe Bispearkiv Nr. 8 Capsa 2. Pk. 1. Post A. (Landsarkivet, Viborg).

Trefoldighedskilden (Anst Herred, Seest Sogn) fandtes ved en lille Bæk i en Dal på Seestskovgårds Mark. Kilden var forsynet med en Egetræsramme, var $2\frac{1}{2}$ Fod bred på hver Side og 3 Alen dyb. Nu er den et almindeligt Vandhul med Trædække og kaldes af enkelte gamle, som endnu kan huske den, for „æ hælde Vand“. En tidligere Ejer af Kilden kaldtes „Jens Peter Hellevand.“ En Gård tæt ved Kilden hedder *Helligvandsgården*. Kilden besøgte af mange St. Hansaften mod engelsk Syge, Blegstot og dårlige Øjne. Vandet blev også hentet til Vadskning af syge Kreaturer (meddelt 1920). Tre Ugedage i Rad synes at have haft bestemt Betydning for Helbredelsen. Var Sygdommen vanskelig at komme af med, besøgte Kilden tre Gange eller tre gange 9 eller også ni gange ni Gange. Her har vi sikkert Mindelser om en gammel Vandkur¹. 1743² var Kilden højt anset, og den besøgte til omkring 1840—50, især af Borgerfolk fra Kolding, der drak af dens Vand og tog en fyldt Flaske med hjem. Ungdommen dansede i den nærliggende Gård, hvor der kunde købes Kaffe og Brændevin. Brændevinen blev smuglet over Toldgrænsen fra Kilden som Kildevand. Toldpersonalet forundredes engang over alt det „Helligvand“, der førtes ind til Kolding en St. Hansnat, men da Vandet blev nærmere undersøgt, viste det sig at være Brændevin! Kildegæsternes store Antal gav Anledning til Uordner, hvorfor Ejeren af Kilden, Peder Lillerup Hansen, 1849 forbød Valfarterne til den. Forbudet blev ikke adlydt, da man sagde, at det var en gammel Rettighed, Folk havde, og endvidere var det en gammel Hæftelse på

¹ N. R. 180.

² Indb. om Amternes og Købstædernes Forhold 1743 (Rigsarkivet).

Gården, at Kilden stod uhindret til Afbenyttelse for alle og enhver. Herefter blev Forbudet læst op i flere Kirker og bekendtgjort ved Trommeslagning på Kolding Gade. Så hjalp det¹.

Maakilde (Malt Herred, *Holsted* Sogn), som nævnes i Præsteindberetningen 1638², fandtes vist i en Eng ved nogle Udflyttergårde Nordøst for Holsted. Jordsmonnet i Engen skal være jærnholdigt. *Ma*, *Made* betyder Eng³.

Sønderkilde fandtes i Holsted By, men dens Plads kan ikke påvises.⁴

Voldborg Kilde menes at have været et Sted Øst for Faurskovgård ved en Dam: *Viedam* (Helligdams? eller Vidje-?). Man skulde hente Vand fra en bestemt Kilde, hvis Brændevinsbrændingen skulde lykkes ret. Det har sikkert været ved én af de nævnte Kilder.⁵

Ingeborgs Kjær (Malt Herred, *Føvling* Sogn) nævnes 1638.⁶ Navnet kan godt være efter en Kone, som har boet der, og behøver ikke at være efter en (lokal) Helgeninde. I Hofmans⁷ Foundationer meddeles, at der i Føvling Sogn „findes endeel Kilder med skøn Vand.“

Hellig Kilde (Malt Herred, *Malt* Sogn) fandtes i Malt Præstegårds Have på Kongensbjerg tæt ved Kirken. Kilden var forhen temmelig berømt og besøgtes enten den $\frac{30}{4}$ eller $\frac{28}{6}$.⁸ Sognets unge samledes tid-

¹ N. R. 180. P. Eliassen: Kolding fra Middelalder til Nutid, 427. Museum VI., 34. Trap⁹ V, 786. Vestkysten $\frac{17}{10}$ 1922. Kold. Flkbl. $\frac{21}{6}$ 1924. DFS. 1906/31: 2668.

² Danske Saml. 2 R. IV, 113. O. Nielsen: Malt Herred, 125.

³ N. R. 143. Vestkysten $\frac{17}{10}$ 1922. Kold. Flkbl. $\frac{21}{6}$ 1924.

⁴ N. R. 174.

⁵ N. R. 173.

⁶ O. Nielsen: Malt Herred, 104.

⁷ IV, 593. Vestkysten $\frac{17}{10}$ 1922.

⁸ O. Nielsen: Malt Herred, I. P. Bjerges Årbog 1893, 128. N. R. 228. Vestkysten $\frac{17}{10}$ 1922. Kold. Flkbl. $\frac{21}{6}$ 1924.

ligere til Leg ved Kilden (medd. 1922). Helligkilden i Kirkens Nærhed tyder på, at Malt Kirke ligger på en Oldtidshelligdoms Plads. Den hedenske Offerkilde fandtes hyppigt ved det hedenske Hov. Begge Dele blev i Tidens Løb „kristnede“.

Her kan måske passende nævnes, at der i *Askov* (Malt Sogn) findes en Kilde, som på sin Vis minder om de hellige Kilder. Det er Brønden med Klokkespillet og Fuglen i *Korsgaards Have*, kendt af alle, der har været i Askov. Det fortælles, at den gamle Eneboer Korsgaard, savnede Vand; så en Dag kom en lille Fugl (Lærke?) og satte sig kvidrende i hans Have. Dette så han som et Tegn på, at i Jorden under Fuglen var en Vandåre. Ved Gravning på Stedet viste dette sig også at passe. Derfor findes der så mange Indskrifter i denne mærkelige Have om Fuglesang og Kildespring, alt udtrykt på symbolsk-mysteriøs Vis, præget af Bibelen og Østerlandene, hvor Korsgaard havde været på Rejse. Tildragelsen med Fuglen og Kilden i Korsgaards Have minder meget om de mange skønne Sagn og Legender fra Middelalderen om Helligkildernes Opdagelse eller Oprindelse på Grund af et eller andet Jærtegn. Da Korsgaards Have ikke alene har Interesse for vort Emne her, men også for de mange fremmede, der hvert År kommer til Askov på kortere eller længere Besøg, turde man mene, det var en Opgave for det nye *Bylav* i Askov at forsøge på at få denne ejendommelige Have under Kultur, så den helt igennem kunde være til Glæde for de besøgende, ligesom en *trykt* Vejledning sikkert vil blive påskønnet og købt af mange. Korsgaards Have er måske Askovs ejendommeligste Seværdighed. — Jeg er klar over, at det ikke her er det bedste Sted at fremkomme med ovennævnte Omtale af denne Have, men da Emnet, som her behandles, er *Kilder* og tilmed behandles i den historiske Årbog for det Amt, hvor Korsgaards Have med sin Kilde findes, kan det vel forsvares at omtale Sagen her.

St. Algiers Kilde (Malt Herred, *Vejen* Sogn) fandtes i den „hellige Mose“ på Lundgårds Mark østlig i *Vejen* Sogn, omtrent hvor Ribe- og Esbjerg-Landevejen danner et Hjørne i Marken. Kilden er nu jævnet. Vandet

var klart og velsmagende trods Mosens Nærhed. Kilden besøgte til omkring 1840—50. Den vanhelligedes af en skabet Hest.¹

Hellig Kilde (Malt Herred, Læborg Sogn) fandtes indenfor Kirkegårdsdiget Syd for Kirken. Kilden jævnedes i 1870'erne. Siden skal Kirkegården have været fugtig i Sydsiden. Kilden besøgte d. ²⁹/₈, tilsidst dog vist kun i Hemmelighed. Der skal være blevet helbredt mange ved denne Kilde.² Læborg Kirke er også — som Malt — bleven bygget på en hedensk Helligdoms Plads, hvad den hellige Kilde og Runestenen med Thorshamrene turde vise.

St. Knuds Kilde (Gørding Herred, Bramminge Sogn) fandtes Sydøst for Bramminge Hovedgård i Nærheden af en Mose i nordlig Retning fra Stationen. Vandet havde et mælkeagtigt Udseende. Nissen-Ramten meddeler (o. 1893) følgende fra Kilden og Kapellet derved: „Hvor Krøblingene klædte sig af og paa, byggede man fra først af et Kapel, som siden blev ombygget til den nuværende Kirke. I Kirken, der var indviet til Sct. Knud, havde man et undergjørende Træbillede, som var ført fra Odense hertil; men Sagnet lader ogsaa Billedet komme fra Sjælland. Hvis man kan tage Hensyn hertil, synes det noget uvist, om her menes Knud Lavard eller Knud den Hellige; men den sidstnævnte Helgens Billede blev siden malet i Kirken. Kildesøgningen er forbi og ved at gaa i Glemsel. . . . Arealet næsten hen til Kilden fra Brammingesiden er højt, fast og haardt, og til denne Side laa Kapellet. Af dette sees nu ikke

¹ Danske Saml. 2 R. IV, 111. O. Nielsen: Malt Herred, 45. N. R. 141. Trap³ V, 802. Vestkysten ¹¹/₁₀ 1922. Kold. Fikbl. ²¹/₆ 1924.

² Danske Saml. 2 R. IV, 111. O. Nielsen: Malt Herred, 77. N. R. 140. Vestkysten ¹⁰/₁₀ 1922. Kold. Fikbl. ²¹/₆ 1924.

Spor; men en noget ophøjet Plads er betegnet som Stedet for Kapellet. Paa Pladsen sees ikke Spor af Bygning, naar undtages nogle smaa Koltringer;¹ men det er jo ogsaa troligt, at Kapellet blot har været bygt af Træ. . . . I Meddelerens yngre Dage blev Kilden besøgt en Gang imellem i al Hemmelighed. I Faderens Tid kom flere Gjæster, som i Regelen var langt borte fra. De forudgangne af Slægten har fortalt, at det især var Krøblinge, som søgte Kilden, da den agtedes særlig god for saadanne. De gjorde først en meget lang Bøn i Kirken, dernæst bad de i Kapellet, klædte sig af ganske nøgne og badede sig i Kilden. Efter endt Bad sang de en Salme ved Kilden, klædte sig paa og gjorde en Bøn i Kapellet. De fleste af Gjæsterne begav sig atter til Kirken for der at gøre en Takkebøn. Om Bønnerne gjordes til Sct. Knud eller foran hans Billede, vides ikke. Om Bønnen havde nogen bestemt Formel, eller om Salmen var et bestemt Nr., vides nu ikke.“²

Der er en Uoverensstemmelse i denne af Nissen-Ramten indsendte Beretning om Kapellet og Kirken. I første Afsnit bliver Kapellet senere til Kirke, i sidste Afsnit forbliver Kapel og Kirke hver for sig, hvilket nok er det rigtige. Om Kirkens Historie kan man ellers læse i *Oluf Nielsens Bog: Gjørding Herred*, 58. Nærmere Oplysninger, der støtter eller modbeviser Nissen-Ramtens Meddelelser, har jeg ikke kunnet finde, og jeg har derfor ment det rigtigst at hidsætte ordret, hvad han har skrevet. Jeg skal dog tilføje, at jeg ikke føler mig overbevist om alle Enkeltheders Pålide-

¹ d. e. Håndsten.

² N. R. 144. Trap³ V, 811. Vestkysten 19/10 1922.

lighed i hans Beretning om Kapel-, Kirke- og Kildebesøgene i Bramminge. —

Hermed er vi så færdige med Gennemgangen af det Materiale, jeg har kunnet finde om de hellige Kilder i Ribe Amt. I Forhold til flere andre danske Egne er det ikke så grumme meget, der er os overleveret om Emnet fra dette Amt. Derfor har hver lille Oplysning sin Interesse, og hvis stedkendte Folk eller Lokalhistorikere skulde vide mere om de enkelte Kilder, end her i al Korthed er fremsat, eller der skulde findes trykt Literatur, som jeg trods min Søgen måtte have overset, vil eventuelle Oplysninger herom blive modtaget med Taknemmelighed af *Dansk Folkemindesamling, Kgl. Bibliotek, København K.*

En almindelig Fremstilling af Kildedyrkelsen i Tilslutning til de anførte specielle Kildebeskrivelser skal ikke gives her, bl. a. fordi der i Begyndelsen af 1926 i Foreningen *Danmarks Folkeminder* vil fremkomme et større Arbejde om alle Danmarks hellige Kilder og Kildedyrkelsen både i Almindelighed og i Særdeleshed, hvilket Arbejde jeg her må nøjes med at gøre interesserede opmærksom på. Men i denne Bog vil der ikke blive Plads til Fremlægning af *hele* Materialet om alle Danmarks ca. 600 Kilder, og det er for at få *alt* Stoffet med, som jeg har samlet, at jeg tillader mig at fremkomme med nærværende Redegørelse, som vel også kan være af Interesse for Holderne af „*Fra Ribe Amt*“.

København, 13. Juli 1925.

Prokurator Christen Gjønge og hans Alkoholforbrug.

Af Postkontrolør *H. Hjorth-Nielsen*, København.

Christen Gjønge var f. o. 1699, formentlig i Kragerø (Norge), hvor hans Fader *Jacob Gjønge* var Byfoged og Kontrolør. Fra 1714 forestod han, efter hvad han selv udtaler 1725, Faderens Forretninger i et Tidsrum af 5 Aar og kom derpaa i Tjeneste hos Generalfiskal *Truels Smith*, for hvem han gik i Rette baade ved Retterne i København og andre Steder i Landet. *Smith* erklærede 24. Oktober 1724, at Gjønge var „redelig og vittig“ og havde „fornøden Capacité“. Med denne Attest i Haanden søgte Gjønge Bevilling som Højesteretsprokurator, men da Justitiarius erklærede, at det vilde være bedst foreløbig kun at give ham Bevilling for Over- og Underretterne, saa man først kunde se, hvad han duede til, maatte han nøjes med 9. Juli 1725 at faa Beskikkelse for alle Over- og Underretter i begge Riger, Højesteret undtagen. Det var kun godt, at man vilde se Tiden an. Kort efter maa han have slaaet sig ned i Køge, thi 1728 ansøgte han om det ledige Borgmesterembede der i Byen og udtalte da, at han havde gaaet den afgaaede Borgmester til Haande i hans Svagelighed og derved faaet god Kendskab til Byens Sager. Han blev ikke Borgmester, og ikke længe efter begyndte Klagerne over

ham at fremkomme. 1. Februar 1731 fik han af Stiftamtmanden Befaling til at antage sig en Sag for Forpagteren paa Ringsted Kloster, *Hans Mikkelsen Tim*, men allerede 9. Marts var denne bleven ked af Giønge, og Stiftamtmanden skrev til Tim, at det stod ham frit for at antage sig en anden privilegeret Prokurator. 26. Januar 1732 tilstillede Stiftamtmanden Giønge en skarp Irettesættelse i Anledning af, at Magistraten i Køge havde beklaget sig over hans Optræden paa en Skiftesession der i Byen 8. Januar s. A. Magistraten havde indsendt en Udskrift af Skifteprotokollen, og Stiftamtmanden kalder paa Grundlag af denne Giønges Opførsel for uanstændig og hans Forhold for aldeles ulovligt. „Thi aldrig har jeg set uanstændigere Procedure af nogen Prokurator, og mindst havde jeg ventet det af Eder. Ja, jeg maatte vel spørge Eder, af hvad Magt eller Myndighed I agerer Fiskal i Køge, samt hvad I med Magistraten og dens Forretninger har at bestille. Jeg befaler Eder derfor hermed at lade slige Daarligheder fare; thi hvis I ikke holder Eder inden Eders egne Grænser og beviser Retten samt Øvrigheden den tilbørlige Lydighed og Ærbødighed, maa I vide, at jeg forestiller Hs. Majestæt Eders Forhold, da I og kan tilskrive Eder selv, hvad derpaa følge vil.“ 22. Januar beklagede Byfogden i Storehedinge sig over et af Giønge produceret Indlæg; men herpaa svarede Stiftamtmanden, at det er Dommerens Pligt selv at hævde Rettens Myndighed. I Aarene 1732—33 blev han gentagne Gange beordret til at udføre Sager for Roskilde Byting, og endnu 17. Oktober 1733 var han i Køge, men kort efter maa han have forladt Byen. 29. Januar 1735 tilholdt Stiftamtmanden hãm, der da opholdt sig paa Klingstrup i Fyn, at betale sine Skatte-

restancer i Køge, ialt 44 Rdl., men Giønge protesterede mod flere af de anførte Poster, hvorfor Stiftamtmanden tilskrev Magistraten i Køge, at Sagen fik bero, indtil Giønge vendte tilbage. Giønge kom dog ikke mere til Køge. 7. November 1735 erhvervede han Stiftamtmandens Bevilling til, at hans Fuldmægtig *Jens Bondorff* „maatte procedere og Folks Sager udi hans Principals Fraværelse udføre“.

Heller ikke paa Fyn holdt Giønge sig i Skindet.

1734 klagede *Søren Borring* i Odense over, at Giønge paa Bytinget i Svendborg 22. Februar havde talt skammelige Ord om afgangne Etatsraad Scheel og hans Arvinger og dumdristig skrevet imod en mellem Parterne afsagt Højesteretsdom „og paastaaet dens Underkendelse“, hvorfor Kommissionsdommeren havde givet Arvingerne Regres. Som Følge heraf rekvirerede Borring 11. September 1734 Arrest paa Giønges Person og begærede paa Arvingernes Vegne en Kommissionsdomstol nedsat over Giønge. 28. September indstillede Conseillet, at Borrings Ansøgning bevilgedes; men denne Sag skal vi iøvrigt ikke komme nærmere ind paa her.

1737 boede Giønge i Ribe, idet han 13. August fik Amtets Resolution paa af faa beskikket en Sættedommer paa Ribe Byting. Iøvrigt har han næppe forbedret sig, siden vi sidst hørte om ham, thi 22. November 1737 klagede Amtet i en Indberetning til Kongen over, at Giønge havde forhalet en Sag ved at vente i 9 Uger med at indgive sin Replik.

I Ribe blev han Grundejer, thi i Skiftet efter ham nævnes, at han ejede et Hus i Grønnegade, vurderet til 500 Rdl., men iøvrigt er der næppe stort at fortælle om ham før hans Død, der indtraf i Dagningen

16. August 1742. Han var da kun 43 Aar gammel. Skiftet, der begyndte samme Dag, sluttedes først 29. September Aaret efter, og det er navnlig det, vi her skal beskæftige os med paa Grund af de ingenlunde uinteressante Oplysninger, som det giver om Gjønges Liv i Aarene 1738—42, uden at vi dog kan gaa i Enkeltheder.

Skiftet fylder 34 Foliosider i Skifteprotokollen, men 14 af disse Sider optages af en hel Dagbog over Tildragelserne i Husholdningen i de nævnte Aar.

Dog først et Par Ord om Boets Tilstand og dets Effekter.

Gjønge, der logerede hos *Anne Gertrud*, sal. By-skriver *Søren Nielsen Lunds* Enke, efterlod sig et meget righoldigt Bibliotek, væsenligst indeholdende theologiske, juridiske og historiske Værker, dog mest theologiske, saavel paa Latin som paa Tysk og Dansk, og navnlig har han haft Forkærlighed for Ligprædikener. En 4—5 Bøger, som Gjønge havde laant af Borgere i Ribe, tilbageleveredes af Boet til Ejermændene. Gjønge skyldte ved sin Død 39 Rdl. i Bøder til Justitskassen, 20 Rdl. i Bøder til Vor Frelsers Kirke paa Christianshavn og 12 Rdlr. i Lejermaalsbøde for et med en Pige *Cathrine Jørgensdatter* begaaet Lejermaal. Boet opregner 68 forskellige Pakker juridiske Dokumenter, hvoriblandt Nr. 46: Procurator Gjønge som Kammeradvocat-Fuldmægtig contra Orgelbygger *Carl Friderich*. Gjønge havde købt en Del Bøger og noget Løsøre paa Biskop *Anchersens* Auktion, men dette var ikke betalt. Gjønges eget Løsøre indbragte ved Auktionen 218 Rdl. 3 M., og Gaarden i Grønnegade 666 Rdl., ialt saaledes 884 Rdl. 3 M. Efter at der forlods var udbetalt forskellige Beløb, var der til Rest 48 Rdl.

2 M. 13 Sk., der udbetaltes pro quota til de resterende Fordringer, der udgjorde ikke mindre end 929 Rdl.
4 M. 10 Sk.

Boets væsenligste Fordring fremkom fra *Anne Gertrud Lund*, hos hvem Gjønge som omtalt logerede. Hendes Opgørelse, der er dateret 18. Maj 1743, omfattede dels alt, hvad hun i Tiden fra 2. Juli 1738 til Gjønges Død havde indkøbt til ham væsenligst af fransk Vin og Brændevin, ialt for 813 Rdl. 4 Sk., dels hvad hun i Tiden fra 2. Februar 1737 til hans Død havde modtaget af ham til Dækning af sine Udlæg. Denne Del af Opgørelsen androg 566 Rdl. 2 M. 1 Sk., og der var saaledes et ikke ganske ringe Deficit i hendes Favør. Hele Opgørelsen fylder som sagt 14 Foliosider, men, vel at mærke, dobbeltspaltede. Hun synes i udstrakt Grad at have fungeret som hans Kasse-mester, idet hun ofte har lagt Penge ud for ham ogsaa i hans Forretningssager, hvad efterfølgende Uddrag af Opgørelsen vil vise.

„1741 den 31. Januar betalte jeg efter Mr. Gjønge hans Ordre til Herman Christensen, for han var ude med en Proclama angaaende Hr. Adam Thillerups Stervboe: 2 Rdl.

Samme Tiid bekom Mr. Gjønge af mig i Penge 6 Sk.

Samme Dag bekom Mr. Gjønge af mig 12 Sk.

10. Februar bekom han af mig 6 Sk.

21. Februar betalte jeg paa hans Vegne til Skrederen Jens Gravmand 1 Mk.

Dend samme Dag bekom hand selv til $\frac{1}{2}$ Bog Papir 6 Sk.

26. Februar for Salvelade paa Apotecket til Mr. Gjønge betalte jeg 4 Sk.

3. Marts bekom hand af mig 10 Sk.

6. Marts udlagde jeg for ham til 1 Stk. stemplet Papir 6 Sk.

21. Marts efter Mr. Giønge hans Ordre betalte jeg til Andreas Kirkebye for hand kiørte med Merret (Merete?) af Rømøe 4 M.

15. April efter Mr. Giønge hans Ordre betalte jeg til Hans Bertelsen Kønigshoug for hand var paa Rømøe 8 Sk.

23. April bekom hand af mig 1 M.

27. April var Friderich Schøt i Farup med en Brev for Mr. Giønge, som jeg gav efter Ordre 4 Sk.

25. Maj leverede jeg hannem til en Stk. stemplet Papir, som blev sent til Niels Mortensen i Farup 1 M. 8 Sk.

Den samme Tid udlagde jeg for $\frac{1}{2}$ ℥ Pudder og Pomade 5 Sk.¹

Anne Cathrine Parykmagers for hendes Umage 4 Sk.“

Aaret slutter med følgende Anførsler:

„Fra den 1. Januar og til den 31. December lod jeg hente efter Mr. Giønge hans Ordre Vin og Brændevin efter Regning: 52 Rdl. 13 Sk.

Nok for Kost, Kammer, Seng, Ild og Lys Aaret igennem, nemlig 50 (!) Uger à 2 Rdl. = 100 Rdl.“

Aaret slutter med et Regningsbeløb paa 159 Rdl. 1 M. 10 Sk. Den endelige Opgørelse for Aaret 1741 viser, at hun har faaet betalt 129 Rdl. 2 M. 2 Sk., og dette har hun Aaret igennem faaet i Smaabeløb; en enkelt Gang, da Giønge aabenbart har været særlig velbeslaet, har hun faaet 4 Rdl., nogle enkelte Gange 1 eller 2 Rdl., langt overvejende dog i mindre Beløb, mest 6, 8 eller 10 Sk.

Hvad der imidlertid mest tiltrækker sig Opmærk-

¹ Denne Udgift kommer igen 20. December samme Aar.

somheden ved Opgørelserne, er Regnskabet over indkøbte Spirituosa, navnlig da der ofte i dette er indflettet Bemærkninger om, hvem Giønge har drukket sammen med. Regnskabet er særlig i de sidste Aar af hans Levetid omfangsrigt. Det synes, som Trangen til Drikkevarer er steget i de senere Aar. Regnskabet over indkøbt Brændevin og Vin for Aaret 1741 fylder $8\frac{1}{2}$ Foliospalte, saa det vil blive for langt at gengive det. Lad os blot som Prøve se paa en enkelt Maaned, f. Eks. Juli.

1. Juli: $\frac{1}{2}$ Pot Brændevin og 1 Pot Vin. 1 M. 10 Sk. 2. Juli: 1 Pot Vin og 1 Pot Brændevin. 1 M. 4 Sk. 3. Juli: $\frac{1}{2}$ Pot Vin. 7 Sk. 7. Juli: 1 Pot Brændevin. 6 Sk. 8. Juli: $\frac{1}{2}$ Pot Brændevin og 1 Pot Vin. 1 M. 10 Sk. 9. Juli: 1 Pot Vin. 12 Sk. 10. Juli: $\frac{1}{2}$ Pot Brændevin og 1 Pot Vin. 1 M. 10 Sk. 12. Juli: 1 Pot Brændevin. 6 Sk. 14. Juli: $\frac{1}{2}$ Pot Brændevin og 1 Pot Vin. 1 M. 1 Sk. 15. Juli: 1 Pot Vin. 14 Sk. 16. Juli: $\frac{1}{2}$ Pot Brændevin og $\frac{1}{2}$ Pot Vin. 1 M. 3 Sk. 17. Juli: 1 Pot Vin og 1 Pæl Brændevin. 1 M. 4 Sk. 18. Juli: 1 Pot Vin og 1 Pæl Brændevin. 1 M. 4 Sk. o. s. fr., o. s. fr. Dag efter Dag. Det er vist tilstrækkeligt med denne Prøve.

Lad os nu se paa Gæsterne det første Halvaar i 1741 og samtidig bemærke, hvad der blev købt ind af Drikkevarer ved hver Lejlighed.

„18. Januar: $\frac{1}{2}$ Pot Brændevin, $\frac{1}{2}$ Pot Vin og 1 Pæl Brændevin. Thi Raadmand Schultz, Organisten og andre vare her dend gandske Dag.

25. Januar: 1 Pot Brændevin og $\frac{1}{2}$ Pot Vin. Thi Schultz, Bjørnsen og andre vare her dend Dag, Morgen og Aften.

20. Februar: 1 Pæl Brændevin, $\frac{1}{2}$ Pot Vin og

1 Pot Vin. Thi Mr. Anchersen og Niels Mortensen var her.

25. Februar: 1 Pæl Brændevin og 2 Potter Vin. Thi Mr. Anchersen, Niels Mortensen og Hesseldahl var her.

26. Februar: $\frac{1}{2}$ Pot Brændevin og 1 Pot Vin. Thi Raadmand Schultz var her og blev at spise.

27. Februar: 1 Pæl Brændevin. Dend Tiid Schultz og Niels Mortensen var her. $\frac{1}{2}$ Pot Vin og 1 Pot Vin, thi her var fremmede hos ham samme Dag mod Aften. $\frac{1}{2}$ Pot Brændevin. Thi Hr. Ruderique, Andreas Hansen af Scherrebeck og andre fremmede var her.

14. Marts: $\frac{1}{2}$ Pot Brændevin og 2 Potter Vin. Thi Hr. Grundahl og andre var her at spise til Middag. Samme Dag mod Aften 3 Potter Vin, thi Hr. Grundahl, Hesseldahl og andre var her at spise til Aften.

1. April: $\frac{1}{2}$ Pot Vin, 1 Pæl Brændevin og 2 Potter Vin. Thi her var 2 fremmede Mænd fra Sønden, saa og Organisten.

4. April: $\frac{1}{2}$ Pot Brændevin. Thi Schultz, Organisten og andre var her.

15. April: 1 Pæl Brændevin, $\frac{1}{2}$ Pot Vin og 2 Potter Vin. Samme Dag 2 Potter Rødvind og Sukker. Thi her var Auktion paa Huset.

17. April: $\frac{1}{2}$ Pot Vin og 1 Pot Vin. Thi Hr. Meller og Hesseldahl var her. Samme Dag imod Aften 2 Potter Vin. Thi Forvalter Clausen fra Trøyborg og Mr. Andreasen var her.

23. April: 2 Potter Vin. Thi Degnen og hans Kone af Rømøe var her at spise til Middag.

28. April: $\frac{1}{2}$ Pot Brændevin, 1 Pot Vin og 1 Pot Rødvind. Thi Cancellieraad Lund var her.

3. Maj: $\frac{1}{2}$ Pot Brændevin, 1 Pot Vin og 1 Pot Vin. Thi Mr. Meller var her.

16. Maj: $\frac{1}{2}$ Pot Brændevin og 2 Potter Vin til Middag, thi Hr. Ruderique og hans Kieriste samt Niels Mortensen var her at spise.

2. Juni om Morgenen loed jeg hente paa Apoteket Mastix Acquevit, thi her var en fremmed Capitain fra Fridericia hos ham. Samme Dag 1 Pæl Brændevin og 1 Pot Vin.

3. Juni: 1 Pot Brændevin og til Middag 3 Potter Vin. Thi Capitainen af Fridericia var her at spise og saa reiste han og Giønge, da Kl. var 4 paa Eftermiddagen hen til Niels Mortensen i Farup og da blev hentet 2 Potter Vin, som han fik med. Og de kom her igen samme Aften Kl. 8.

9. Juni: $\frac{1}{2}$ Pot Brændevin, 1 Pot Vin og endnu 1 Pot Vin. Thi Capitainen af Fridericia og Niels Mortensen var her.

10. Juni: $\frac{1}{2}$ Pot Brændevin og 1 Pot Vin. Thi Hr. Schultz og andre var her.

21. Juni: 1 Pot Vin, 1 Pæl Brændevin og 1 Pot Vin til Middag, thi Hr. Neve af Rømøe og Niels Mortensen var her."

Og saaledes fortsættes Aaret igennem med rigelige Indkøb af vaade Varer. Da Giønge fik en Kakkelovn sat op i Oktober, hvilket Arbejde varede i tre Dage, fik „Muurmanden“ hver Dag for 7 Sk. dansk Brændevin.

I Juledagene 1741 købtes der følgende Drikkevarer:

„24. December: 1 Pot Vin, 1 Pot Brændevin og 2 Potter Vin. Endnu blev 1 Pot Vin skienket bort til de forkomne.

25. December: 1 Pot Vin og $\frac{1}{2}$ Pot Brændevin.

26. December: 2 Potter Vin og 1 Pæl Brændevin."

Giønge har saaledes næppe tørstet i den glade Juletid, og noget bedre at varme sig paa end en Pot

Vin har han ikke kunnet tænke sig at give de forkomne.

Af prominente Gæster hos Giønge i Tiden fra Nytaar til hans Død i August skal blot nævnes: Ridefoged Mr. Anchersen og Lieutenant Kalnein; det bemærkes, at disse kun var der for at drikke The. Der nævnes intet om berusende Drikke. Madam Bøgvad af Scherrebeck og hendes Broder; de fik dog „The med videre“. Borgmester Grundahl fra Kolding, Præsten af Brøndum, Hr. Henrich Horneman, Hr. Brochdorff, Hr. Ruderique af Scherrebeck, Raadmand Rahr, Ms. Dethlefsen fra Ballum, Hr. Christen fra Aaberg, Kancelliraad Lund og Ms. Windfeld.

„5. Maj kom Giønge hjem og havde en Advokat med sig fra København ved Navn Wollman (d. e. Erik Wallmann) og en anden ved Navn Falckenberg. De sad nesten den hele Nat over; til Lys, Pibe og Tobak betalte jeg 4 Sk. 6. Maj 1 Pot Brændevin og 3 Potter Vin til Middag. Thi Wollman og Falckenberg de komme her begge igien til at dricke Thee; Brændevin og at spise sammen. 1 Pæl Brændevin. Thi denne Wollmann han sad her den ganske Nat igennem, drack Øl og røgte Tobak, saa der gik Lys og alt til. 7. Maj: 1 Pot Vin og Tobak og Piber for 3 Sk. Thi de var her alle igen forsamlede.“ — Derefter er Wallmann og Falckenberg formentlig rejst, thi der høres ikke mere om dem i Regnskabet.

4. August købes der for sidste Gang Spiritus til Giønge, nemlig 1 Pot Vin og $\frac{1}{2}$ Pot Brændevin. Formentlig er han den samme Dag eller Dagen efter blevet syg, og hans spiritusforgiftede Legeme har ikke haft Trang til mere af den Slags.

Men foruden at Giønge havde bekommet alt det

ovenfor omtalte Spiritus, indleverede Apoteker Ostermann i Boet en Regning paa 108 Rdl. 6 Sk., hvoraf et forholdsvis stort Beløb angik indkøbt Alkohol, og et Par andre Vinhandlerregninger findes ogsaa i Boet.

Madam Lund har været en taalmodig Husbestyrerinde. Hun lagde ikke blot ud for ham i levende Live; ogsaa hans Begravelse bekostede hun med 36 Rdl. 2 M., og hun har ganske givet været en fortrinlig Regnskabsfører.

For Bøderne til Justitskassen og Frelsers Kirke samt Lejermaalsbøden gjordes Kancelliraad Lunds Enke ansvarlig. Apoteker Ostermanns nævnte Regning paa 108 Rdl. og et Par andre mindre Regninger, ialt 130 Rdl., nedskreves til — 2 Rdl.

At Giønge har været en elendig Betaler, ses bedst af, at der i Boet foreligger en ikke betalt Regning paa 210 Rdl. fra Apotekeren i Køge.

En lille Stump Præstehistorie.

Af Forfatter *Evald Tang Kristensen*, Mølholm ved Vejle.

Hr. *Christen Høst* var Præst i *Torstrup* og *Horne* ved Varde fra 16. April 1728 til sidst i Aaret 1730, da han forflyttedes til *Kirke—Helsinge* og *Drøsselbjerg* paa Sjælland. I *Wibergs Præstehistorie* fortælles, at han var født i *Lemvig* 1698 og døde 1758, men havde allerede 1755 faaet sig en Kapellan, der samme Aar tiltraadte Embedet som hans adjunctus et successor. Deraf kan man med Grund slutte, at Hr. *Christen Høst* paa det Tidspunkt maa have været ret affældig. Han blev gift med *Karen Krag Frederiksdatter Holmsted* 20. Juli 1729, altsaa mens han endnu var i *Torstrup*, men ud over dette har *Wiberg* intet videre om ham. Det efterfølgende Regnskab kan da nok have nogen Interesse, det giver da nogen Forestilling om Manden og hans Færd. Man maa særlig lægge Mærke til, at han har købt sig en Brændevinskedel med Tilbehør, og at han har blandet Mjød, saa nogen Drikkelse maa han have haft i sit Hus. Jeg har skrevet det efterfølgende af efter Originalen i en gammel Kaldsbog.

Soli deo gloria.

Aar 1728 Onsdagen d. 19. Maj tog jeg venlig og kjærlig Afsked med Sr. *Friderich Holmsted*¹ og Kjæreste, begge mine tilkommende Svigerforældre, i hvis Hus jeg paa 12. Aar havde informeret, og hvis Datter *Karen Holmsted* var mig en 8 Dage tilforne tilsagt, da jeg paa mellemværende Regning tilforne havde annammet til forestaaende Rejse af forbemeldte Papa 50 Daler kurant, af hvilke jeg kommende til Stedet *Torstrup* havde i Behold: 4 Rdl. 3 Mk. 0 Sk.
I Juli udgivet 1 Pund Sukkerkande 1 Mk. 12 Sk.

¹ Kattuntrykker, siden Borgmester i København og Etatsraad († 1758). (Red. Anm.)

- I Aug. til min Degn for 2 Prækener 4 Mk.
 — 4 Skind til en Trøje 4 Mk.
 — Drikkepenge for Harer og Urhøns paa adskil-
 lige Tider 2 Mk.
 — til 1ste Messe 1 Td. Rug til Brød 1 Rdl. 2 Mk. 12 Sk.
 — 1 dit. Td. til Brændevin 1 Rdl. 3 Mk.
- I Okt. 10 Kander Mjød til 1ste Messe 1 Rdl. 1 Mk. 4 Sk.
 — For en Fiskedam at grave 2 Mk. 8 Sk.
 — Tilsat paa Rejsen til Kjøbenhavn hen og hjem
 24 Rdl.
- 1729 Et Par Strømper 5 Mk.
- I Jan. $\frac{1}{2}$ Td. salt Hvilling 1 Rdl. 2 Mk. 3 Sk.
 — en Ko af Strundsig 3 Rdl. 3 Mk. 8 Sk.
 — en Stud — — 5 Rdl. 2 Mk.
- I Febr. en Pot Brændevin 8 Sk.
 — kjøbt en 7 Aar gl. brun Hoppe af Krarup 13
 Daler 0 Mk. 8 Sk.
 — Drikkepenge i Hemmet 1 Mk. 8 Sk.
- I Marts Hr. Kapitain Hesselberg for 2 Hopper 20 Rdl.
 0 Mk. 12 Sk.
 — 32 Alen Lærred til 2 Par Lagener 2 Rdl. 3 Mk.
 — 6 Kander Mjød og andet 5 Mk.
 — For 4 Faar at føde 1 Rdl.
- I April 4 Td. Havre 2 Rdl. 2 Mk.
- I Dec. 1 Brændevinskjedel vog 4 Lispund 13 Pund à
 2 Mk. = 25 Daler 4 Mk. Hat og Pibe 17
 Pund à 2 Mk. 4 Sk. = 6 Daler 2 Mk. 4 Sk.
- 1729 100 Mursten 3 Mk. 8 Sk.
 — 2 Kraver at to 1 Sk.
 — Kjød i Varde 1 Mk. 8 Sk.
 — 10 Pund Kommen à 5 Sk. = 3 Mk. 2 Sk.
 — 1 Pund Tælle 1 Rdl.
 — en Tyr 2 Daler 4 Mark.

Blandet Mjød i Oktober og fik af 20 Kander Honning $\frac{1}{3}$ Td. Mjød og 6 Pund Voks.

I Juni rejste jeg til Kjøbenhavn for at holde Bryllup med min Kjæreste, tilsatte paa Rejsen hen og hjem: Udgift i Kjøbenhavn med Kongebrevstagelse, Præster og Skolen, Silkehuset og andre Fattige, en Præste- og kort Kjortel med Paryk til mig selv, Foræring til min Kjæreste og Søskende, samt en Chaise og Drikkepenge, in alles 200 Daler.

Christen Høst, Taarstrup.
Kirke-Helsing.

Den gamle Drivervej.

Af Husejer *J. Chr. Frederiksen, Sølvdalhus.*

Gamle Veje og gamle afdækkede Bosteder kan gennem Tanken sætte Følelseslivet i Svingning og Bevægelse. Det er, ligesom man i Aanden kan se de henfarne Slægter, som her i Aarhundreder har færdedes — en broget Vrimmel af unge og gamle, rige og fattige i Tidernes uensartede Klædedragter. Med deres simple Hjælpemidler, primitive Forspand af Heste, Stude og Køer, og tunge, klodsede, træakslede Vogne har de slidt alle disse Spor.

Den gamle Vej snor sig med de mange — ja tit utallige — dybe og krogede Hjulspor Side om Side; i vore Dage afbrydes den pludselig af dyrkede Marker for at fortsætte paa disses anden Side, afbrydes igen, fortsættes og saa fremdeles. „Vemodigt forresten, at dvæle og følge de mange Spor gennem Heden, over Engdrag og Vandløb til dyrket Mark, hvor Kulturen fik slettet det skrevne ud i Sand.“

En Levning, ligesom af afhuggede Stykker, er den gamle Drivervej bleven, den Vej, der i gamle Dage gik langs gennem Jylland fra Skive over Hagebro, Snejbjerg, Foldingbro, Højsted, Arrild, Læk til Husum. Stedkendte Folk kan endnu mange Steder finde dens Spor og Forgreninger i Heden og af Fordybninger i dyrket Mark.

At det i gamle Dage var en meget brugt Hovedvej,

kan man alene slutte deraf, at mange andre Veje, hvoraf der endnu findes Rester, peger i samme Retning og har forgrenet sig til Sammenhæng med den; og man kan endda skelne de ældre fra de yngre. At Vejen er meget gammel og enkelte Steder har været indkastet (deraf vel Navnet Vase) og brugt i Aaret 1212, skal et gammelt Sagn senere fortælle om.

Mine lagttagelser knytter sig navnlig til Strækningen Hovborg—Foldingsbro, og særlig til Lindknud, Holsted og Brørup Sogne, hvor endnu Rester af den gamle Vej enkelte Steder er bevaret og den Dag i Dag benyttes.

I ældre Tider gik Vejen paa denne Egn til Dels gennem øde og vildsomme Hedestrækninger, hvor kun Hjejls klagende Skrig og Urhanens Skogren brød Stilheden. Men kom saa de store Drifter af Stude, Faar og Svin, blev der Liv. Drivernes Raab, Piske-smæld, Hundeglam har da lydt om Kap med Studenes Brølen og Faarenes Brægen, og har forplantet sig videre og videre, efter som Flokken skred frem, og vakt Beboerne i nærliggende Gaarde og Huse. Mangen en gammel Morlille har nok listet sig hen ved „æ Tørreklad“, og talt Drivernes Antal, hvoraf til Dels Drifternes Størrelse fremgik, da Forholdet gerne var som 1—7 for mindre Drifter, og som 1—9 for større; hun har lagt Mærke til dette og hint for senere at fortælle det videre; thi det var en Begivenhed af Rang i ensomme Hedeegne, naar Drifterne drog forbi.

Men tillige skulde Beboerne, naar Drifterne kom, værne om den sparsomme Sæd og Græs, som fandtes i Nærheden af Vejen og Bedestederne, at ikke Flokken aad det op; thi Kreaturerne var gerne sultne, og Drivernes tog det ikke saa nøje. Der fortælles mange Historier om, hvorledes man ligefrem sammenrottede

sig, lagde sig i Baghold med store Kæppe og paa givet Signal sprang op og gennempryglede Driverne, om de ikke var paapassende i den Retning. Men hændte det saa, at der var andre, der holdt med Driverne og leverede dem Kæppe, kunde der opstaa store Slagsmaal, hvor der vankede blodige Pander.

Der fortælles blandt andet om en Mand i Lintrup Thomas Karstensen („Tammes Kæsten“), der havde en Eng og store Hedestrækninger paa begge Sider af Vejen. Han var særlig paapassende og i den Grad ildesindet mod Driverne, at han med Hjælpere lagde sig i Lyn-gen med store Kæppe, og naar han saa havde gennempry-glet dem, maatte de kysse hans Kæp og sige Tak for naadig Straf. Men engang fik han læsterlig Klø, saa baade Ansigtet og Hænderne sad i blodige Saar og Rifter, og han raabte efter Driverne, da han var sluppen fri: „I Tyveknægte, I har staallen mi Skind“.

Paa Lintrup Hede var der et Bedested, beliggende ved en Dam „Svinedammen“, som laa for Enden af en stor Lavning, der var omgivet af Højdedrag til alle Sider undtagen mod Nordøst, hvor et Engdrag „Stild-sig“ dengang var beliggende foran. Her overnattede Drifterne undertiden, og her fortælles ogsaa om, hvorledes det gik ud over Drivernes Rygstykker.

Prangeren red gerne paa en Hest og gjorde undertiden smaa Afstikkere omkring hist og her til Bønderne for at slaa en Handel af, saa Flokken ofte blev større og større, inden man naaede ned til de store Markeder i Ribe, Husum, Wedel ved Elben eller Hamborg o. s. fr.

Af det følgende vil vi se, at Ribe i mange Aar indtog en Særstilling paa Handelens Omraade og har haft Indflydelse paa Studehandelen.

Den 30. September 1475 udstedte Kongen en Forordning, hvori blandt andet bestemtes, at ingen indenlandsk Mand maatte udføre Stude til Tyskland, men kun drive dem til Kyst- og Grænse-Stederne, hvor de saa blev opkøbt af udenlandske Prangere og Købmænd. Allerede da har Ribe til sine store Foraars- og Efteraars-Markeder haft stor Tilførsel og livlig Omsætning med Stude.

Men allerede fem Aar efter faar Ribe, ifølge Kongens egen Befaling — dateret Riberhus den 4. Oktober 1480 — fri Handelsret overalt i Landet, og af Udførselsartiklerne fra Ribe synes Stude allerede paa den Tid at være den vigtigste. — Derfra hidrører vel til Dels de mange Vejspor over Kalvslund Hede i Retning af Ribe.

Om sidstnævnte Privilegium har bestaaet længere end til omkring Aar 1522, vides ikke; men i over 100 Aar derefter kom hvert Foraar fremmede Studeprangere, særlig fra Holland, og opkøbte fedede Kreaturer, der blev drevne til Ribe og udskibede derfra, eller drevs videre til Wedel ved Elben og udskibedes derfra. Af Beretningerne om Toldopsynet ved Foldingbro skal vi senere se, at der i nævnte Tidsrum er drevet mange Drifter over Kongeaen paa andre Steder.

Men omkring Aar 1700 og indtil Jærnbannerne kom, tiltog Drifterne stadig i Antal og Størrelse, og da har man vel drevet over ved de Grænsesteder, som laa nærmest for. Gamle stedkendte Folk husker endnu fra omkring Midten af det 19. Aarhundrede, hvorledes store Drifter kom bag efter hinanden med korte Mellemrum, saa det ikke altid var saa let for dem, der havde Mark paa modsat Side af Drivervejen, at slippe over med sine egne Kreaturer.

De smaa og tarvelige Hedekroer, der fandtes ved Vejen, har man ogsaa jævnlig besøgt og overnattet i; der var ogsaa, navnlig i de Tider Brændevinsbrændingen florerede, Smugkroer langs Vejen, hvor Driverne for gode Ord og Betaling eller mod, at vedkommende fik Lov at malke en Ko eller to af Driften, kunde faa sig en stor Dram eller lidt Søbemad i Form af en Skaal Brændevin med Brødstumper i.

I de Tider da Kaffen endnu ikke var videre kendt, traf det sig engang, at nogle Prangere kom til Hovborg Kro og gerne vilde have sig noget Kaffe kogt. Kaffen medbragte de selv, saa det var kun Tillavningen, det gjaldt. Men Krokonen, der ikke kendte sligt nymodens Kram, kogte ganske rigtig de maledede Bønner, men hældte det tynde fra, serverede det tykke for Prangerne paa Tallerkener og lagde Ske ved.

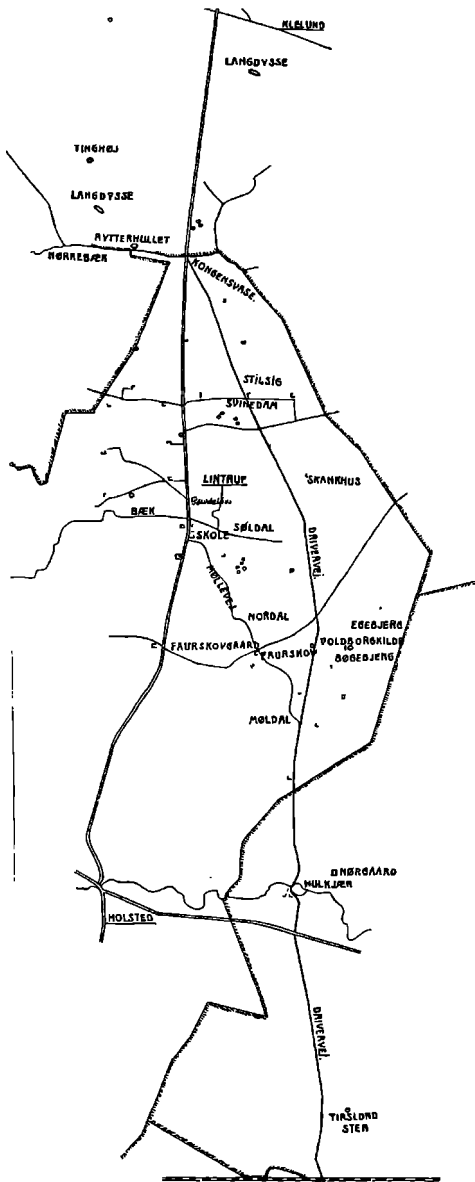
Prangeren havde sine Penge i en Læderkat, der var fastspændt omkring Livet, og den var gerne godt trind af Specier og anden Mønt, naar han kom tilbage fra „æ Sønden“. Nu hændte det engang en tidlig Efteraarsmorgen, at en Pranger kom ridende Sønder fra. Han havde redet det meste af Natten og var baade søvrig og træt. Hesten, der tillige var sulten, gik i Skridtgang og nappede af og til af Lyngen ved Vejkanten. Da er det, Prangeren uden at mærke det taber sin Pengekat. En fattig Hedebonde fra Klelund, der kørte Gødning ud, kommer kort efter forbi Stedet og finder Pengekatten. Men da han tillige ser en Rytter nærme sig, faar han den Tanke at køre Vognen over den og løfter Sidefjælene op, saa Gødningen rasler ned. Da Prangeren saa lidt efter kommer tilbage og spørger efter sin Pengekat, ser det ud, som om Vognen er gaaet i Stykker.

Pengene var der imidlertid ingen Lykke ved; de voldte stadig Samvittighedsskrupler, saa Bonden tænkte tit paa om muligt at finde Prangeren og levere ham Pengene tilbage. Men han havde vel sagtens ikke faaet Mod til at aabenbare sin Hemmelighed; hvis ikke Tilfældet var kommen ham til Hjælp.

En sildig Aften mange Aar efter kom der en fattig Kvinde til hans Gaard og bad om Leje for Natten, hvad hun ogsaa fik. Men ud paa Natten blev hun syg, fik Fødselsveer og fødte ved Daggry en lille Pige, der imidlertid Dagen efter kostede hende Livet. Dog forinden hun døde, havde hun fortalt lidt af sit Livs Historie og Grunden til hendes Fattigdom. Det slog Bonden, og nu fik han Mod til at lette sin Samvittighed og kaste Lys ind i den døendes sidste Timer, idet han lovede at sørge for hendes lille Pige. At den fattige Kvinde var Prangerens Enke, behøver næppe at tilføjes, og desuden fortælles, at Pigen senere blev gift med en Søn af Bonden.

I Bunden af en stor Dal løb der i fordums Tid som den Dag i Dag en stor Bæk, der kaldes *Nørrebæk* („æ norr Bæk“), og som i vore Dage danner Skel mellem Lindknud og Holsted Sogne. Men i de Tider fandtes her, som de fleste Steder, hvor der var mindre Vandløb, ingen Bro men kun et Vadested. Nu fortæller Sagnet, at her red Valdemar Sejrs over i Aaret 1212, da han blev kaldet til Ribe, hvor Dronning Dagmar laa syg. Stedet hedder endnu *Kongens Vase* og skal have faaet Navn derfra. Men desuden har sagtens flere andre Konger redet over paa samme Sted, idet deres Rejse til Hovedtinget i Viborg og maaske til Urnehoved er gaaet ad den Vej.

Naar det i Folkevisen fortælles, at Valdemar Sejrs

red over Gredstedbro, har han sikkert ikke fulgt Drivervejen til Foldingbro, men derimod en anden Vej, af hvilken der endnu undertiden ved Pløjning findes Rester; og gamle stedkendte Folk fortæller om en Vej, der i gamle Dage gik fra Kongens Vase over Sekjær, Gjørklint, Gjørding og Gredstedbro til Ribe.

I Aaret 1885, da Landevejen blev ført igennem fra Holsted til Donslund Mølle, kom den flere Steder til at dække den gamle Drivervej, og da fandtes der ved Kongens Vase en gammel tjæret Bro af Egetræ, som kaldtes „æ skjæw Brow“, vel sagtens fordi den gamle Vej var ført lidt skraat over Bækken.

Til begge Sider af Vejen findes her høje og stejle Skrænter, og navnlig mod Vest findes tillige under Skrænten en dyb Mose med Væld og Hængedynd. Men for mange Hundrede Aar tilbage har Stedet, efter hvad man kan skelne, været langt mere utilgængeligt og Hængedyndet i Mosen langt dybere. Gamle stedkendte Folk har hørt fortælle, at i Aaret 1657, da Svenskerne under Karl Gustav var i Jylland, blev nogle svenske Ryttere ved Nattetid af en Karl, de tvang til at vise Vej, ledet bort fra Vejen ned ad Skrænten til Mosen, hvor de omkom. Stedet hedder endnu *Rytterhullet*, og man har her ved Tørvegravning fundet Rester af Vaaben.

At der i gamle Dage omkring Kongens Vase har strakt sig store øde Hedestrækninger og været dystert og vildsomt, kan man slutte sig til, naar man hører, at Almuens Fantasi ved at færdes her ved Nattetid har kunnet antage alle mulige Former; der blev set Spøgelser i mange Slags Skikkelser. Men det er tildels de samme Spøgelshistorier eller Fantasibilleder, der fortælles og gaar igen over alt. Det var iøvrigt paa samme Hede, at „Tammes Kæsten“ sloges med Studedriverne.

Omtrent 3 Kilometer længere mod Syd paa et Højdedrag, nu „*Løbners Plantage*“, findes nogle Rester af et gammelt Bosted „*Skankhuset*“, og her ses endnu, at Drivervejen engang har gaaet her forbi. Fra „*Skankhuset*“ har man en prægtig Udsigt; Landet ligger milevidt udbredt for én. I klart Vejr kan herfra tælles omtrent tyve Kirketaarne, og langt ude, hvor Himmel og Hav mødes, ses Vesterhavet blinke.

Næppe 2 Kilometer længere mod Syd gaar Vejen gennem det øverste af en smal og lang Dal „*Søldal*“, der efterhaanden bliver bredere; og lidt længere nede under Bakkerne, hvor der findes Mose og Væld, danner den Udløbet for en lille klukkende Bæk, der stadig følger Dalbunden. Søldal strækker sig omtrent 3 Kilometer mod Vest, og et Stykke nede har den en Sidedal mod Nord, hvor der fortælles, at et Spøgelse i Skikkelse af en Mand med en trekantet Hat holdt til. Her var det ikke raadeligt at færdes ved Nattetid eller i Tusmørke.

I Søldalens Bund lige Nord for Bækken, lidt længere mod Vest laa i gamle Dage *Lintrup By*. Den findes omtalt meget langt tilbage i Tiden og har været temmelig stor. Ifølge Præsteindberetningen af 1622, der dog for Ribe Stift først indkom 1638, nævnes at der i Lintrup var 4 Gaarde, der led stor Skade af Ulve. Deraf kan man slutte, at Lintrup har grænset ind til store Hedestrækninger, da der paa den Tid var almindelig Klage over Ulvene af dem, der boede nær ved Hederne. Men 1662 var der 5 Gaarde, hvoraf $2\frac{1}{2}$ var øde efter Svenskekrigen, og 1 øde Gadehus.

I Aaret 1530 har en Gaard i Lintrup hørt under St. Lucius' Kapel i Ribe, 1580 har 2 Gaarde hørt under Skodborg, 1661 har en af de øde Gaarde hørt under Estrup, og ifølge Erik Juels Jordebog over Hundsbæk

1649—50 hørte to Gaarde i Lintrup dertil og gjorde Hoveri til Gaarden.

I 1803 nedbrændte to af de nævnte Gaarde samtidig; de blev derefter flyttet ud til det Sted, hvor de nu ligger. Det er Mtr. 2 a og 3 a. I 1827 blev Mtr. 1 a nedbrudt og flyttet ud, hvor den nu ligger, og omkring 1897 blev den sidste, Mtr. 7 a, nedbrudt men først opbygget paa nuværende Sted 1910 og fik Navnet „*Søldalhus*“.

Desuden har der i en tilstødende Toft, „*æ Normands-toft*“, ligget et Hus; men om det er Rester af den femte Gaard eller det omtalte Gadehus, vides ikke.

For Enden af omtalte Normandstoft ved Siden af en forlængst aflagt Byvej har været en lille Dam eller Gadekær. Og her har „*Trættstedet*“ eller Grandet været og Stenene staaet, som man samledes ved. Byhornet gjaldede, naar et og andet skulde afgøres. Det har altsaa paa de Tider været en betydelig Landsby, en egen lille „Stat i Staten“.

Hvor de gamle Byveje har gaaet, kan man endnu til Dels skelne, og i den dyrkede Mark ser man endnu enkelte Fordybninger af Vejen „*Møllevejen*“, som udgik fra Lintrup og nede i Faurskov stødte til Drivervejen. Men Møllevejen, som vel sagtens har faaet Navn, fordi den er benyttet som Vej til Hulkær Mølle, der allerede nævnes omkring 1290, tyder ogsaa paa, at Lintrup er meget gammel.

Vi følger stadig den gamle Drivervej, der omtr. 1 Kilometer længere mod Syd gaar over det øverste af en smal, men senere bred og dyb Dal, *Nordal* („*æ Nakkel*“), hvor der fortælles, at et Spøgelse i Skikkelse af en hudløs Helmis holdt til. I Nordal, der lidt længere nede mod Vest udvides til en Lavsette, findes en Mose.

Her har man sikkert Forklaring til Stedets Navn „*Faur-skov*“; idet ikke alene Trægrene, men hele store Træstammer findes paa Bunden. Længere nede ligger *Faur-skovgaard*, der i gamle Dage hed *Agngaard*.

I Faurskov var der Aar 1638 1 Gaard, der var delt i 8 Tægter, hvoraf 1 hed *Kirkehøjtægt*. I Eggert Abildgaards Jordebog over Estrup 1661 nævnes 1 øde Gaard og 2 øde Bol i Faurskov som hørende dertil.

Paa et Højdedrag lige Vest for Drivervejen findes Rester af en Kæmpehøj „*Melbærhøj*“. Men paa Stedet her, der er beliggende paa Mtr. 1 a i Faurskov, findes et Oldtidsminde, hvorom ingen i Egnen har vidst Besked, før det af Museumsrepræsentant Lærer *J. V. Nissen* fra Ramten (Djursland) 1897 blev paavist, at der paa samme mod Vest skraanende Højdedrag har været en stor Begravelsesplads, hvor flere Hundrede af vore hedenske Forfædre ligger begravet.

Om der muligvis her i de dunkle Skove, i Heden-skabets Mørke, har ligget et Gudehov ved den gamle Begravelsesplads, der saa, da Kristendommen vandt Indpas, blev til Kirkegaard (heraf Navnet „*Kirkehøjtægt*“), er kun Gisninger.

Paa modsat Side af Drivervejen omtr. 1½ Kilometer mod Øst ligger *Bøgebjerg*, der foruden en mindre Sidedal danner en stor dyb Dal, „*Bøgedal*“, der omtrent er parallel med Vejen. Mellem disse to Dale har Bøgebjerg sikkert mod Syd staaet med Foden i en Sø. Jorden har forhen tilhørt samme Gaard i Faurskov, men er nu en fraskilt Parcel, hvorpaa der staar et gammelt Hus; det er beliggende paa den vestre Dalskraaning. Ved dette Hus findes et andet Oldtidsminde, idet man mener, at her var en af de tre hellige Kilder, der fandtes i Holsted Sogn, nemlig „*Voldborgkilde*“.

Kildens Beliggenhed, der i Aarhundreder var glempt, blev ved et Tilfælde atter funden, idet man ved Gravning og Planering omkring et Kildevæld fandt en af Egerenderne, af hvilke der, da Kilden har været brugt til Lægedom, vel her som andre Steder fandtes flere; hver havde Navn efter sit Brug.

Kilden blev paa samme Tid som Gravene paavist af J. V. Nissen. Egnen her er ret romantisk med vekslende høje Bakker og dybe Dale med en rig Lyngvækst — der paa sine Steder naar én til Bæltstedet — isprængt med smaa Bævreasp og Egepurrrer samt Krat. Fra Højderne her haves en vid Udsigt over Egnen og Stilde Plantage.

I samme Forbindelse skal nævnes de mange Kæmpehøje, der baade i Grupper og spredt findes langs Vejen, samt at vi allerede paa Klelund Mark Øst for Vejen og i Sønderlund Vest for Vejen har passeret to Jynovne, der begge er Langdysser omsatte med Sten, omtr. 114 Meter lange og med et Stenkammer i den sydvestlige Ende.

Dyssen paa Klelund Mark indbragte Ejeren, paa hvis Mark den laa, da den frededes, i Erstatning 40 Rigsdaler. Paa samme Gaards Mark lige Syd for Dyssen har der desuden været Rester af en kredsformig Fordybning ligesom med Jordbænke; det tyder paa en Samlingsplads eller Offerlund. I Sønderlund Nord for Dyssen ligger *Tinghøj*, der var brolagt paa Toppen med en stor flad Sten i Midten.

I Faurskov, Vest for Drivervejen lige Syd for lille Møldal, har der ogsaa været en Jynovn, som nu desværre er forsvunden.

Nu bugter Drivervejen sig frem gennem en Lavsette og bliver, omtrent hvor nu Faurskov og N. Holsted

Marker mødes, mellem lille og store Møldal, en dyb sandet Hulvej, der fik Ord for at huse alskens Pak og Tyveknægte, som ved Nattetid her laa paa Lur for at overfalde og udplyndre de vejfarende. Desuden fortælles, at en stor sort Pudelhund spøjte her om Natten.

Vi følger Drivervejen og naa'r 2 Kilometer mod Syd til *Hulkær Mølle*, der er beliggende i *Skyggedal*, Brørup Sogn, ved Holsted Aa. Stedet her, der er baade dybt og hult, samt opfyldt af Mose, Kær og Væld, kan godt passe til Navnet Hulkær eller „Holkær“ — hul eller Hul, paa jysk „Hol“. Stednavneforskerne mener dog, at den første Stavelse er et Mandsnavn „Hole“. *Nørgaard*, hvis Mark grænser til Drivervejen, skal i sin Tid have været en Fæstegaard under Holkærgaard. I en Fortegnelse over Ribe Domkapitels Ejendomme omkring Aar 1290 nævnes en Mølle i Estrop, der laa ved Afløbet af Estrup Sø. Afløbet af Søen er i gamle Fæstebreve hjemlet Holkær Mølle.

Aar 1638 siges om Møllen: „er kun en Græsmølle, som ikke kan male altid; thi om Sommeren, naar stor Tørke er, staar den stille, saa ogsaa om Vinteren, naar stor Frost er, kan den ikke male.“

Da der i Hulkær allerede omkring 1290 har været en Mølle, hvortil der naturligvis har hørt et Stemmeværk, kan man ogsaa gaa ud fra, at der i Forbindelse med dette har været Bro over Aaen, hvor Drifterne kunde passere. Og Driverne kunde her faa baade i Pose og Sæk, idet her var Bageri, Høkerhandel og privilegeret Kro. Men da Tværbanen fra Lunderskov til Esbjerg Aar 1874 var færdig, blev Krobevillingen flyttet til Holsted Station.

Fra Hulkær gaar Vejen op mod Tirslund Banke; og her paa Tirslund Mark i Nærheden af Drivervejen

har der været en Langdysse, som blev udgravet af Vejvæsenet. Men Drivervejen bugter sig nu frem gennem Lyng, Egepurrer og Krat tæt forbi den bekendte store Sten.

Om Tirslundstenen er der flere Sagn, og et af dem vil, at Harald Blaatand i sin Tid vilde føre den til sin Moders Grav i Jelling, men lod den ligge, da han fik Underretning om sin Søns Opstand. Og der føjes til, at den endnu staar paa Ruller, som skal hidrøre derfra, men som man ikke dengang fik Tid til at fjerne.

Et andet Sagn fortæller, at der engang var to Brødre, hvoraf den ene byggede Brørup Kirke og den anden Føvling Kirke; men da han, som havde bygget Brørup Kirke, saa' Taarnet paa Føvling Kirke, blev han misundelig, da han ikke havde Raad til at bygge Taarn. I sin Vrede tog han en stor Sten, som han vilde kaste mod Broderens Taarn, men han havde overvurderet sine Kræfter, og Stenen faldt ned, hvor den endnu ligger.

Mere sandsynligt er det sikkert, at her i Oldtiden har været en Lund, helliget Guden Ti („Tyr“), og at Stenen har været brugt ved Tis Dyrkelse i den hellige Lund.

Stenen har foroven Mærker af Brud eller Spaltning, der skal hidrøre fra, at i de Tider, da Bavnene lyste, skal der have været tændt Bavnblus paa den. Ilden har da skørnet de øverste Lag, og gennem Revner og Ridser i Frost og Tø sprængt Stykker af den.

For en Del Aar siden blev Krattet og det meste af Heden beplantet og kaldes nu Tirslund Plantage. Men omkring Stenen findes endnu en Del stort Egekrat, der vel sagtens er Levninger af Lunden fra Hedenold. Et kort Stykke Vej Vest for Stenen findes en temmelig spids Bakketop, og herfra haves en vid Udsigt til alle

Sider. Men først og sidst, om man vil nyde Udsigten herfra eller fra selve Tirslund Banke, der ligger længere mod Syd, søger Blikket den store Dal med Kongeaaen og det gamle danske Land paa den søndre Side.

Her under Bankerne var det, den stærke Mand boede, om hvem der fortælles, at en Dag, da han gik og pløjede med sin Hjulplov, kom der en Mand hen til ham og spurgte, om han ikke kunde sige ham, hvor den stærke Mand boede. Uden at svare tager han Ploven ved en af dens Hamler, holder den ud i strakt Arm og peger hen mod et Hus et Stykke derfra, idet han siger: „Dér bor den stærke Mand!“

Fra Tirslund gaar nu Drivervejen stadig ned ad Bakke, og vi nærmer os snart den gamle Toldgrænse „Foldingbro“, hvor Drifterne til Tider skulde fortælles. Men i ældre Tider har her vel sagtens, som mange andre Steder over Vandløb, kun været et Vadested. De forskellige Vadesteder har man ved Smugling søgt at udnytte, idet man for at aflede Kontrolørens Opmærksomhed har delt Drifterne og ved Nattetid drevet nogle over her og andre der.

I et kgl. Brev af 1545 forbydes, at Heste, Kvæg og Gods føres andetsteds over Kongeaaen end gennem Ribe og Kolding, og der nævnes en Del ulovlige Vadesteder, dog ikke Foldingbro. Men derfor kan der godt have været Bro her dengang, idet der saa har været en „Bromand“, der har oppebaaret Tolden og igen betalt den til Tolderen i Ribe, som Tilfældet var omkring 1569—70. Det er dog først i 1570, at der indrettes ordentligt Toldopsyn her. Men man vil se, at længe efter den Tid har Smuglerne benyttet de ulovlige Vadesteder; thi i 1574 kommer der en streng kgl. Befaling til Toldinspektøren, at hvad der ulovlig drives over, skal han tage.

Og der fortælles mange Historier om, hvorledes man har anvendt alle mulige Fif og Rævestreger for at aflede Kontrolørernes Opmærksomhed fra de Steder, man vilde over, for derved at blive fri for at betale Told samt undgaa den lange Omvej til Ribe.

I en Forordning af 8. Februar 1668 paabydes endnu, at Heste, Kvæg og Faar, som drives over ved Foldingbro, skal angives til Bromanden og derpaa drives videre til Ribe og fortoldes der.

Hvor længe denne Forordning har været i Kraft, kan ikke ses; men efterhaanden som Ribe har mistet sine særegne Handelsrettigheder og Privilegier, er sagtens de fleste Drifter, der kom ad Drivervejen, fortoldet i Foldingbro og derpaa drevet videre til Husum, Wedel ved Elben eller Hamborg; thi efter den Tid har der stadig været Toldopsyn ved Foldingbro, indtil 1850, da Toldgrænsen blev flyttet til Ejderen og 1853 til Elben.

Men den ulykkelige Krig i 1864 medførte, at Toldgrænsen igen blev flyttet til Foldingbro, der dog ikke efter den Tid skulde faa saa stor Betydning som forhen; thi efterhaanden som Jærnbanerne kom, hørte man snart op med at drive Heste, Kvæg og Faar ud af Landet. Dermed er tillige snart den gamle Drivervejs Saga ude. Den afløstes nu ogsaa efterhaanden af bedre og fastere Veje og i vore Dage af Landevejene.

Men Mindet blev tilbage om alt det, her er oplevet, tænkt, sagt og gjort af de mange Slægter gennem Tiderne i alle disse Aar, mens Sporene blev slidt. Disse Minder, der er som skrevet i Sand, har jeg villet optegne nogle af, forinden Ploven udsletter de sidste Spor, og ingen mere husker den gamle Drivervej. Lad være det kun er faa og spredte Træk; det er dog Rester af det, som gennem Fortælling fra Slægt til Slægt er bevaret paa disse Egne.

Der hengik nu 56 lange Aar, forinden Ret gik for Magt, og Folkenes Selvbestemmelsesret satte Skel mellem Dansk og Tysk, og dermed for bestandig fik slettet Toldgrænsen ved Foldingbro, saa Dannebrog Aar 1920 igen frit kunde udfoldes paa „den søndre Side“.

Foruden Optegnelser af, hvad gamle Folk kan huske eller har hørt fortælle, har jeg benyttet: Dr. phil. *O. Nielsen*: „Malt Herred“, *J. Kinch*: „Ribe Bys Historie“, og *J. Kierckebye*: „Føvling og Holsted Sogne“ (i Saml. t. jydsk Hist. og Topografi I).

Folkesynd og Kirkestraf.

Af Førstelærer *L. Jespersen*, Sdr. Vilstrup.

I Aaret 1692 var Hr. Hans Lauridsen Holst Sognepræst til Aastrup og Starup, og det havde han for øvrigt været siden 1659. Han var nu ved at blive en gammel Mand og svagelig tillige, saa han maatte til at antage en Kapellan. Den unge Kandidat Iver Gregersen Krabbe, der holdt sit Indtog i Aastrup Præstegaard i Efteraaret 1692, var ordineret den 13. Juni samme Aar, og det var altsaa hans første Præstegering, han her gik ind til. Han blev den gamle Præsts Svigersøn, idet han blev gift med Datteren Dorothea, og efter Beboernes Ønske blev han Svigerfaderens Afløser, da denne døde 1694.

Den gamle Præst havde ikke faaet begyndt at føre Kirkebog, skønt det var paabudt allerede før hans Tid. Men nu kom saa den unge Kapellan, og han begyndte straks, saa den første Kirkebog for Aastrup-Starup begynder i Efteraaret 1692. Denne Kirkebog var meget simpel. Den ligner bestemt de Kladdebøger, som vore Dages handlende bruger. Der fandtes ikke de velordnede Rubrikker med Overskrifter, som kendetegner vore Dages Kirkebøger og gør dem nøjagtige, men tørre og kedelige.

Hr. Krabbe indførte dog ogsaa en vis Orden i den første simple Kirkebog. Den er inddelt i Grupper med fødte, viede, døde o. s. v. for sig, ligesom ogsaa de to

Sogne er adskilte, som Regel Aastrup paa den ene Side, Starup paa den anden. For øvrigt var det vist overladt til Præsten, hvad han vilde skrive i Bogen. Det meste er selvfølgelig kun Navne, Datoer og Aars-tal; men ind imellem findes der mange Bemærkninger, som bidrager til at kaste Lys over Livet i Sognene i de Tider.

Et af Kirkebogens Afsnit bærer Overskriften „Publice absolverede“.¹ Deri nævnes de Mænd og Kvinder, som i Aarenes Løb maatte frem i Kirkedøren og aabenbart for Menigheden skrifte deres Synder og derefter modtage Kirkens Tilgivelse. Det er Datidens Folkesynder, der ligesom træder frem, og man faar at vide, hvorledes Kirken modarbejdede dem ved sin strenge Tugt.

Det aabenbare Skriftemaal stammede fra den katolske Tid, men det førtes med over i den protestantiske Kirke som en Form for Kirketugt. Denne anvendtes dels som selvstændig Straf (f. Eks. hvis Folk undlod at lade deres Børn døbe eller glemte at gaa til Alters), dels som Tillæg til anden Straf for Overtrædelse af den verdslige Lovgivning (hyppigst ved Lejermaal, Manddrab, Tyveri o. lign.). De mindre Overtrædelser straffedes med Bøder til Sognets Almisselemmer, og saa kom dertil det aabenbare Skriftemaal. Ingen, som havde forsét sig, kunde tilstedes Adgang til Alterens Sakrament, forinden han eller hun havde udstaaet Kirkens Disciplin ved aabenbar for hele Menigheden at bekende sin Synd. Det aabenbare Skriftemaal blev sikkert af de fleste opfattet som en stor Ydmygelse, men bag Ydmygelsen kom Oprejsningen, saa vedkommende igen var fuldt nydende Medlem af Menigheden.

¹ aabenbart skriftede.

Det er en broget Skare, der med kortere eller længere (ofte flere Aars) Mellemlum maa frem i Kordøren. Der var unge Piger og unge Karle, Ægtekvinder og Ægtemænd, Landsoldater og deres Befalingsmænd, ja om det saa var Degnen og hans Kone, maatte de kønt frem. Ved at læse dette Afsnit igennem bliver man snart klar over, at Hovedanstødsstenen, dengang som vel til alle Tider, var det 6. Bud. Ganske vist nævnes der Overtrædelser baade af det andet, femte, sjette og tiende Bud; men Overtrædelser af det sjette Bud var dog de fleste. Det forekom dog ikke saa nær hvert Aar, saa de sædelige Tilstande kan sikkert betegnes som gode.

Nu er det selvfølgelig ikke Meningen, at de paa-gældende efter et Par Hundrede Aars Forløb atter skal i Gabestokken; men nogle faa Stykker maa finde sig i at blive trukket frem, fordi disse enkelte Tilfælde i særlig Grad oplyser det, hvortil denne lille Skildring sigter.

„1698, Dom. Sexagesima blev Niels Andersen Sjællandsfarer udi Aastrup publice absolveret for letfærdig Omgængelse med Maren Jørgensdatter sammesteds, dog efter Doms Afsigelse til Herredstinget kiendt fri for Barnefader.“

Af den sidste Bemærkning kunde man maaske forledes til at tro, at Sjællandsfareren havde udstaaet det aabenbare Skriftemaal uskyldig; men saaledes er det sikkert ikke. Selv om han ikke var Barnefader, kunde han godt have været „letfærdig“, saa han har nok faaet Løn som forskyldt.

Den følgende Søndag blev Maren Jørgensdatter publice absolveret for hendes Letfærdighed, „og det var den 3. Gang.“

I et andet Tilfælde tilføjer Præsten: „Og var det den anden Gang, hun saaledes havde forsét sig.“ Man vil altsaa se, at paa de rigtig letfærdige virkede det aabenbare Skriftemaal ikke tilstrækkelig afskrækkende.¹ De nævnte Eksempler er dog de eneste, der taler om gentagen Overtrædelse; saa meget letfærdige har de dog ikke været.

„1713, den 18. Junij, blev Dorothea Christensdaatter af Nør Starup publice absolveret for sin Forseelse mod det Sette Bud og udlagde til Barnefader offentlig en Kusk ved Navn Henrick, som hun hverken tilforn hafde sed, ey heller kiente, vidste ey heller meer af nafnet end Henrick, som kom ridende mellem Riisbøl og Duns-lund, sagde desforuden hun til sin død ej anden kunde udlægge, saa som det var sandt.“

Man maa vel tro Dorothea, naar hun saa kraftigt bedyrer det; men ellers ser Sagen unægtelig noget mystisk ud. Enten har hun været et meget letsindigt Pigebarn, eller ogsaa er der ligefrem forøvet voldeligt Overfald. Da Pigen intet nævner om det sidste, maa det første vel være mest sandsynligt.

„1727 er en Ægtehustru, Inger Æbbesdatter, publice absolveret for sin Forseelse mod det andet Bud med Løgn og det sjette Bud med Hoer med en Ægtemand Niels Hansen i Nør Starup.“

„1734, 23. Maj absolverede jeg² publice Anne Pedersdatter, en Ægtekvinde, for hendes Forseelse mod en

¹ Ved den Tid kunde der forøvrigt opnaas Fritagelse ved kgl. Bevilling; men saa skærpedes Kravene under Chr. VI. Efter hans Regeringstid blev det almindeligt at søge Kongen om Fritagelse, og i 1767 ophævedes aabenbart Skriftemaal i Lejermaalssager.

² Laurids Pedersen Lund, Sognepræst 1704—45.

anden (!) Ægtemand Oluf Hansen, begge i Aastrup, mod det sjette og tiende Bud, efter at man tilforn havde aabenbaret sligt til Biskoppen, Hr. Mathias Anckersen og begge deres Herskaber.“

Der var saaledes enkelte Ægtemænd og Ægtekvinder, som ikke foregik de unge med et godt Eksempel. Oluf Hansen maatte vedstaa sin Skam i Kordøren den 30. Maj s. A.

Som nævnt var Overtrædelse af det sjette Bud Aarsag til de fleste aabenbare Skriftemaal; men mod det femte Bud forelaa der ogsaa talrige Tilfælde af Overtrædelser. Ikke saaledes at forstaa, at der i Sognet huserede frygtelige Røver- og Mordbander, som gjorde det af med de fredelige Beboere. Saa slemt var det ikke. Men Sagen var, at de gode Folk paa den Tid var noget slemme til at ligge deres smaa Børn ihjel, opprimere¹ dem, som Præsten gerne skriver. Dette kan vel ogsaa forekomme i vor Tid, men dog yderst sjeldent. I de Tider skete det saa ofte, at man næsten fristes til at tro, at om det ikke skete med Villie, saa er der udvist grov Uforsigtighed. Ganske vist, man maa tage Datidens daarlige hygieiniske Forhold i Betragtning, naar man vil bedømme de foreliggende Tilfælde retfærdigt. Naar Mand og Kone laa med et lille Barn i den lune Alkove med de tunge Dyner, ja, saa skete det altsaa, at det lille Barn blev ligget ihjel eller kvalt. Og det skete tit, saa tit, at man slet ikke forstaa, at dog de mange Tilfælde ikke har manet til større Forsigtighed. Man kunde tænke, at de fleste Opprimeringer skete om Sommeren i den varme Tid, naar Folk har ligget og væltet sig omkring i Sengen plaget af Varme; men saaledes synes det ikke at være. Sagen er vist

¹ s: undertrykke.

nærmest den, at om Sommeren kunde Børnene ligge i Vuggen, medens Forældrene om Vinteren af Hensyn til Kulden var nødt til at have dem hos sig i Sengen. Og saa skete Ulykken.

„1696, 11. Februar, blev Peder Jepsøns Hustru i Skouende, nomine¹ Ell Peders Daatter, efter Biskoppens Tilladelse publice absolveret udi Starup Kirke, formedelst hun nogen Tid til forn havde opprimeret hendes Barn.“ I dette Tilfælde slap Manden fri. Ellers er Regelen, at baade Mand og Hustru maa skrifte aabenbart.

1718 var det galt med Niels Nielsen Mølgaard og hans Hustru Maren Mortensdatter, de havde ligeledes opprimeret deres Barn og maatte begge frem i Kor-døren.

1727 overgik samme Skam selveste Sogndegnen Berendt Jørgensen og Hustru. Derom beretter Kirke-bogen følgende: „Den 30. Maji publice absolveret Degnen Berendt Jørgensen og Hustru Margarete Andersdatter for deres uvidendes og uforvarendes forseelse mod det femte Bud i at udi Søvnne opprimere deres eget Pigebarn 12 Uger gammel.“

En Kone i Terpling havde opprimeret sit spæde Barn, og paa selve Begravelsesdagen maatte hun frem til aabenbart Skriftemaal „for denne hendes Synd og grove uagtsomhed.“

Det hændte, at der forelaa formildende Omstændig-heder, saa vedkommende slap fri baade for Bøde og aabenbar Skrifte. Fra Pastor Olivarius² foreligger saa-ledes to Breve til Biskoppen³ angaaende to Koner, som begge havde ligget deres Børn ihjel. Om den ene Kone

¹ ved Navn.

² Sognepræst 1753—79.

³ „Breve af ingen Betydning“ (Ribe Bispearkiv i Landsarkivet.)

skrev Præsten efter at have fremdraget de formildende Omstændigheder: „Jeg spørger da allerydmygst, om hun og maa antages til Herrens højhellige Nadver uden foregaaende aabenbar Skritemaal og uden at give nogen Mulkt til Sognets Fattige?“ I det ene Tilfælde blev Tilladelse givet, maaske i begge; men det var ogsaa saa langt hen i Tiden, at det aabenbare Skriftemaal snart blev helt afskaffet. Tidligere havde det været omtrent umuligt at slippe fri; ellers havde nok Degnen forsøgt det.

De her fremdragne Tilfælde er kun en lille Del af de mange Opprimeringer, der fandt Sted i Aarenes Løb. Som Helhed var Børdødeligheden meget stor. Ved at blade Listen over døde igennem støder man stadig paa smaa Børn. Snart var det Børnekopperne, snart andre Sygdomme, de maatte bukke under for. Men det betød uden Tvivl øget Livskraft for Slægten, naar saa godt som alle Svæklinge døde i Barnealderen.

Ogsaa Selvmord var jo en Overtrædelse af det femte Bud, og i saadanne Tilfælde var Kirken ogsaa til Rede med sin Straf, idet Selvmordere ikke maatte begraves paa Kirkegaarden, men skulde graves ned udenfor Diget. I et Par Hundrede Aar forefaldt kun ét Tilfælde af Selvmord. Derimod skete flere Ulykkestilfælde, som kunde faa et Skær af Selvmord over sig. Ved saadanne Lejligheder foretog Øvrigheden Syn; men det viste sig i samtlige Tilfælde, at det var sket af Vanvare, saa de kom alle hæderligt i Jorden.

„Anno 1773, den 18. August, druknede under Vester Vejsig Mikkell Nielsen, samstedts boende, dog efter lovlig tagen Syn, at han skulde være gaaet ud der ved Aabredden at skære Pæk,¹ og saaledes befunden af

¹ Dialektord, betyder Siv.

Vaade at skulle være skeet. Blev begravet her i Kirkegaarden, gammel 57 Aar og 5 Maaneder.“

„Anno 1774, den 15. Nov., druknede ved Tville Spang Husmanden Christen Andersen af Terpling, da han vilde gaa henne fra Seekjær, og da det efter tagne Syn af 29. Ejusdem¹ blev befunden at være skeet af Vaade, blev han begravet her i Kirkegaarden d. 3. Decembris.“

„1775, den 2. Martij, døde Niels Jensen af Bolding hos Gaardmanden Hans Hansen i Tvile, efter at han en Times Tid tilforn var funden halv død i Tvile Sønderkjær, hvor han var gaaet vild Natten imellem 26. og 27. Februar paa sin Hjemrejse fra Holstæd og havde saaledes ligget een Dag og to Nætter, men blev funden paa den anden Dag om Eftermiddagen, da endnu levende, men havde mistet Mæle, og blev ført hjem til bemeldte Mand i Tville, hvor han døde og blev begravet her paa Kirkegaarden.“

Tre Aar i Træk omkommer der en Mand hvert Aar ved ulykkelig Hændelse fra det ene Sogn. Det er dog vist omtrent enestaaende. For den sidste Mand maa det have været to frygtelige Dage og Nætter at tilbringe ude i den fjerne Mose. Ingen hørte hans Raab om Hjælp. Han havde nok skreget, til han mistede Mælet. Der har sagtens været søgt efter ham; men først paa Andendagen fandtes han i Mosen. Og det var omkring 1. Marts. Hvilken Sum af Lidelse rummer ikke den knappe Beretning! Mærkeligt for Resten, at ikke Ulve fandt ham og gjorde Ende paa hans Lidelser. I Følge en Indberetning fra Pastor Olivarius² var de paa den Tid (1768) almindelige i Sognene.

¹ Samme Maaned.

² Ribe Katedralskoles Bibliotek.

Det eneste Selvmord skete i Starup. Vi lader Kirkebogen fortælle: „1782, 16. Maj om Morgenen ombragte den halvtaabelige Peder Olufsen af Sønder Starup sig ved at hænge sig selv i Jørgen Jakobsens Fæhuus. Og da det ved Synsforretning og derpaa fulgte Forhør for Hr. Herredsfoged Warthoes constituerede Fuldmægtig Hr. F. Lund blev bevist, at Peder Olufsen aldrig havde været ved fuldkommen Forstand, men ofte havde uden Aarsag været meget bedrøvet, og i saadan Sindsforfatning havde aflivet sig, blev efter Resolution fra Stifts Contoret i Ribe tilladt, at hand maatte begravnes i Kirkegaarden, som og skeete 2den Pinsedag derpaa. Han var 30 Aar gl.“ Saa kom da ogsaa Sognets eneste Selvmorder i indviet Jord. Kirkens Straf skulde ikke ramme en „halvtaabelig“.

Efterfølgende Beretning falder uden for Rammen, men medtages, da Begivenheden synes at have vakt en mægtig Opmærksomhed i Samtiden.

„1703, d. 18. November, blev Hans Willatzens Hustru I Galstho forløst med Een hell Vanskabt Søn, som havde 6 Fingre paa hver Haand, hvis Øjne var gandske tillukte og ey kunde aabnes, havde ingen Næse; men i Steden derfor gik der Eet Støche Kiød ned i Ofvermundten, som gjorde en Krig¹ i ondermundten, oc inden for det, naar Mand det opløfte, var Næseborene. Ved Mundkrigene var Een Skaar, som var ofverdechet med en fleche Kiød, oc var Næsen og Munden til at see som Een Korsmærke. Barnet blev strax efter Fødselet for svaghedsSkyld af Jordemoderen hiemdøbt oc kaldet Jens.“

At Præsten har været stærkt optaget af dette, kan man vist skønne deraf, at han har skrevet nøjagtigt det samme, da Barnet nogle Dage senere blev begravet. For hel-

¹ Krog, Fordybning.

digvis levede det kun et Døgn. At Sognebeboerne har været endnu mere optagne af Misfosteret end Præsten, derom er der sikkert ingen Tvivl.

Vi har næsten intet Kendskab til Livet ude i de enkelte Sogne for et Par Hundrede Aar siden. Gennem de anførte Smaatræk kan vi maaske danne os et svagt Billede af Livet, saaledes som det paa visse Omraader formede sig i Aastrup og Starup Sogne før og efter 1700. Vel handler de mest om Synd og Sorg; men naar man saa véd, at dette var Undtagelsen, medens det modsatte var Regelen, saa har vi Billedet af en hæderlig og sædelig Befolkning.

„Han var ellers en god gammel Mand paa 84 Aar,“ skrev Præsten om Aftægtsmanden Rasmus Nielsen, der i haardt Vejr gik vild og fandtes død i Glejbjerg Klynemose.

„Anno 1774, d. 25. Januar, om Morgenen døde Susanne Christensdatter efter 10. Barnefødsel og blev ikke forløst. Hun var Sognefogdens Lars Pedersens Hustru i Bolding og døde paa sin Fødselssted i sin Alders 37 Aar mindre 4 Maaneder og blev begravet Dom. Septuagesima. Hun var baade en Christelig og duelig Kone, og derfor elsket af alle retsindige, og er efter Tidens Pinagtighed i Evighedens Herlighed.“

De to sidst nævnte paa den ene Side, og de tidligere nævnte, der for Letfærdighed maatte frem til aabenbart Skrifte, danner ligesom Yderpunkterne. Der imellem maa vi tænke os Befolkningens brede Lag. De første trængte til Kirkens Tugt; de to sidste søgte og fandt dens Trøst, og saadan gjorde vel mange med dem.

Alt i alt er de fremdragne Billeder kun som svage Solstrejf, der for et Øjeblik flækker Skydækket og kaster Lys ind over Livet, som det levedes i hine Dage.

Kilder: Aastrup-Starup Pastorats Kirkebøger.

Svenskerne i Skads Herred 1643—45.

Af Førstelærer L. Jespersen, Sdr. Vilstrup.

Kristian den Fjerdes uheldige Deltagelse i Tredive-aarskrigen medførte som bekendt, at Jylland blev oversvømmet, dels af Kongens egne Tropper, som unddrog sig al Kommando, dels af Kejserens Soldater, og deres frygtelige Hærgninger var en haard Omgang for Jylland. Da Kristian den Fjerde senere blandede sig i de diplomatiske Forhandlinger, medførte dette, at den svenske General Torstenson rykkede ind i Jylland og i to Aar hærgede og plyndrede. Maaske var Svenskerne ikke saa slemme som de forrige; men at deres Besøg ikke var behageligt, fremgaar tydeligt af en Beretning fra Skads Herred.¹ Som Helhed er Beretningen alt for udførlig og ensformig til at kunne paaregne almindelig Interesse; men da den dog giver et godt Billede af Tilstanden i Herredet lige efter, at Fjenderne er draget bort, og desuden giver Oplysninger af anden Art, fremdrages her nogle af de mest karakteristiske Træk.

I Slutningen af det sidste Krigsjaar, den 2. December 1645, holdtes Tingdag paa Skads Herreds Ting. Hans Christensen fra Tjæreborg var Herredsfoged. Foruden ham var til Stede Vidnerne Knud Nielsen og Peder Jessen fra Roust samt Herredsskriveren Lauritz Persøn, ligeledes fra Roust.

Paa Tinget fremstod Delefogden² Niels Lauritsen fra

¹ Tingsvidne paa Bøndernes Tilstand i Riberhus Len 1645. (Rigsarkivet.)

² Delefoged kaldes den Bestillingsmand, som i Retssager skulde varetage sin Herres Ret. (Red. Anm.)

Tranbjerg som Fuldmægtig for Lensmanden paa Riberhus, Hr. Gregers Krabbe til Torstedlund. Delefogden fik et fuldt Tingsvidne af Morten Nielsen i Alsleff, Hans Jessen i Arndrup, Niels Pedersen i Skamsterup, Niels Tamsen og Hans Nielsen i Grimsterup, Peder Jensen i Fordom, Matz Jepsen i Norup og Peder Sørensen i Gunderup.¹

Disse 8 Dannemænd vidnede alle „met oprachte fingre oc Eed“ om det, de samme Dag saa og hørte paa Herredstinget. Det, de fik at høre, var en Beretning af 8 andre Dannemænd, nemlig Jens Hansen i Maade, Hans Christensen i Lyeche, Tomis Hansen i Tiereborg, Mads Michelsen i Spangsbjerg, Christen Sørensen i Pugelund, Peder Nielsen i Starup, Hans Hansen i Wgeluig og Nis Sørensen i Gammelby. Nævnte Mænd sammen med Herredsfogden, Delefogden og Herredsskriveren havde i Dagene 26., 27., 28. og 29. November s. A. været paa en Rejse i Skads Herred for „att besichte oc forfare Ko: Ma.² oc Kronens Bønder oc Tiener deris Lejlighed oc tilstand. Huorledes det er beschaffet oc wed Macht, huor meget Korn de haffde saad forgangen Aar, der Fienden war her i Landet, oc huad Creatur oc feemon oc huor mange Heste de haffuer beholden, oc huorledes deris Huse oc Bygning er wed Machr, oc huis denom er frapløndrit.“

I dette Hverv drog saa Kommissionen ud paa den lange og lidet lystelige Rejse i Skads Herred. Hver enkelt af Kronens Ejendomme blev besøgt, og de stillede Spørgsmaal blev besvaret. Med Hensyn til Sæden kan det i Almindelighed siges, at der er saadet Halvdelen af det normale. Angaaende Kreaturer og Heste siges der kun, hvor mange der var, men ikke, hvor

¹ Ved alle Navne er Datidens Stavemaade benyttet.

² Kongelig Majestæts.

mange de havde, før Fjenden kom til Landet, saa man kan ikke se, hvor meget Besætningen var forringet. I det følgende er kun medtaget Beretningen om Fjendernes Plyndringer samt enkelte andre Bemærkninger, der kan tjene til at oplyse Forholdene.

Rejsen begyndte i Sneum Sogn, hvor Kronen ejede 1 Helgaard, 1 Halvgaard og 3 Fjerdepartsgaarde i Allerup. De var sluppet meget skaansomt fra Svenskerne Besøg, idet der kun var taget 2 Heste. I Tjærborg Sogn var det noget værre. Der ejede Kronen 5 Helgaarde, 4 Halvgaarde og 2 Bol, og saa var der desuden en Selvejergaard, af hvilke der kun fandtes to i hele Herredet. Enkelte slap med at miste en Hest eller to, men andre Steder slap de ikke saa billigt. Hans Orborsen var fraplyndret „3 gode Hoper, gode for 60 Rdl.“ Om Mads Persøn hedder det: „Alle hans Heste oc Hoper hannem frapløndrit gode for 100 Rdl.“, og hans Nabo, Christen Nielsen, slap ikke meget billigere; „alle hans 4 Heste hannem frapløndrit“, og han var endda „udi en stor Gield tilforne.“

I Skads Sogn ejede Kronen kun to Gaarde, nemlig en Gaard i Skads By og en i Saderup. Til Gengæld fik de to saa ogsaa i rigt Maal Fjendens Kærlighed at føle. Niss Nielsen havde Gaarden i Skads. „Hans Huse war onde oc bygfeldig, oc beuistes for denom met Tingsvidner, att han fich schade aff Indleeg oc pløndring aff 50 Ryttere oc 60 Heste paa hans Korn, fitalle,¹ wogne, Redschar oc Senge Kleder for 40 Rdl. 1 Mark.“ Endnu værre gik det hos Ingvar Hansen i Saderup. „Hannem frapløndrit Kleder oc Sengekleder for mere end 80 rix Dl., som ved Tingsvidne er gjort beuislig. Hans Huse er meget onde oc bygfeldig.“

¹ Levnedsmidler.

Jerne var det af Herredets Sogne, hvor Kronen ejede det meste Gods: en Helgaard, to Halvgaarde, to Fjerdepartsgaarde og et Bol i Weldbech; en Helgaard og et Bol i Rørkier; en Helgaard, et Bol og et Gadehus i Wogensbøl; tre Helgaarde og 1 Gadehus i Bollers Agger; tre Helgaarde og et Gadehus i Norup; to Halvgaarde i Wgeluig; to Helgaarde i Maade; to Helgaarde, en Trediepartsgaard, en Totrediepartsgaard, et Bol og 8 Gadehuse i Jerne By, to Bol i Strandby og desuden Gaardene Lychegaard og Spongsberg. I Forhold til de mange Ejendomme slap Jerne billigt. I Wognsbøl boede Kiersten Tamiskone i et Gadehus. Hun havde „beholden 1 Kue. Huset ilde wed Magt. Er en fattig Enche; haffe en heel hob Smaa børn.“ Om Svenskerne var Skyld i noget af dette, berettes der intet om.

Der blev vist ikke holdt mange Svin i hine Tider; thi der berettes kun een Gang om, at der er taget Svin, og det var netop hos en Mand, Søren Hansen, i Norup; „frapløndrit to gode Suin, gode for 7 R. Dl.“ Hans Hansen i Wgeluig „frapløndrit Kleder oc Andet for bedre ind 6 rix Dl.“ Eneuold Nielsen „frapløndrit 2 Heste, item hannem fra plønderit Kleder og fitalle for mere ind 4 Rdl.“ Peder Nielsen „2 Heste hannem fra plønderit.“ Hos Jens Tomsen i Jerne By tog Svenskerne 5 Heste. Om Søren Steffensen, der boede i et Gadehus, meldes der: „Gaar oc Tiger sin Brød.“

I Guldager Sogn ejede Kronen ogsaa meget Gods, men dog ikke nær saa meget som i Jerne. 3 Helgaarde, et Bol og 6 Gadehuse i Tobel, 2 Helgaarde og et Gadehus i Fourfeld, et Bol i Strongismarck, 2 Helgaarde i Hjerting og en Helgaard, Raffnsberg. Ogsaa Guldager synes at være sluppet nogenlunde fra Fjendens Besøg. Hans Sørensen i Tobel „haffe ingen Sals Hus,

mens er forgangen Aar affbrend med meste part hans Formue, Item 1 Hest hannem fraplønderit.“ Maren Madskoen, der sad i et Gadehus, „er for Armit aff Aarsag. hendes Hus oc formue af en Misdæder er affbrend.“ Rimeligvis er det Svenskerne, som har afbrændt Hans Sørensens Salshus; derimod er det ikke sikkert, at de har brændt Marens Hus af; der var jo da ogsaa andre Misdædere end Svenskerne. 6 andre Beboere af Gadehuse „er for Armit oc aff Suenschen nedschattet. Haffuer intet Creatur eller Heste.“

I Brøndum Sogn var Krongodset fordelt over Sognet paa følgende Maade: Giesing: 3 Helgaarde, 2 Halvgaarde og et Gadehus; Fordömlund: en Helgaard; Fordom By: 4 Halvgaarde; Brøndum By: 3 Helgaarde og 2 Bol. I dette Sogn gik det værst ud over Brøndum By, medens den øvrige Del af Sognet slap med at miste nogle Heste.

Søren Svendsen „er fraplønderit senge Kleder oc Korn for mere end 20 Rdl., der foruden senge Kleder oc andet Kleder, Korn oc fitalle for 20 Dl., noch senghe Kleder for 4 Dl.“ Niels Jensen „frapløndrit Kleder oc andet for 10 Dl. oc 5 td. Haure.“ Niels Pedersen „frapløndrit senge Kleder oc andet for mere end 20 Rdl.“ Det har sagtens været mod Vinteren, siden Svenskerne var saa gridske efter Sengeklæder. Man kan vist undskylde Brøndumboerne, om de ikke har elsket deres Fjender, naar de skulde gaa Vinteren i Møde uden Sengeklæder. Jess Pallesen havde et lille Bol. „Hans Rug oc Korn i hans Tofft blev forderffuet af 80 nød, Suensken jaget der udi, oc samme Tid frapløndrit hannem flesk oc andet fitalle for mere ind 5 Dl., der foruden 1 td. Haure.“ Han fik da ogsaa sin Part af Fjendens Kærlighed at føle. De 80 Nød (Ungkreaturer) er

Svenskerne næppe heller kommet ærligt til; de er nok ogsaa plyndret. Men derom meldes der aldrig; det har sagtens været mere dagligdags Begivenheder. At købe var der vist intet, der hed, naar Fjenden var i Landet.

Fra Næsbjerg og Øse Sogne meldes der slet ikke om Plyndring, saa de maa være sluppet usædvanlig heldigt. Der var dog en Del Krongods i begge Sogne. I Næsbjerg var der saaledes 3 Helgaarde og et Gadehus i Biltoft; 2 Helgaarde, 3 Halvgaarde og et Gadehus i Næsbjerg By samt en Helgaard i Schoonager. I Øse By var der 2 Helgaarde og 2 Halvgaarde; i den øvrige Del af Sognet var der intet Krongods.

Efter at have undersøgt de ret gode Forhold i Næsbjerg og Øse, drog Kommissionen til Starup Sogn, og der mødte den atter talrige Klager over Fjendernes Opførsel. I dette Sogn ejede Kronen de fleste Gaarde. Heselhoed og Touterup var to Helgaarde. I Galsthod var der 4 Halvgaarde; i Schou Ende 2 Halvgaarde. I Starup By var der en Helgaard, en Trefjerdepartsgaard, 4 Halvgaarde og en Fjerdepartsgaard. Samtlige fire Gaarde i Galstho havde lidt store Tab. Christen Nielsen „er frapløndrit 2 Hoper, der foruden Kleder oc fitale for 20 Rdl.“ Peder Olluffsen „beholden 6 nød oc 2 onde Heste. Hanem frapløndrit 5 Heste oc Hoper, fitalle oc Kleder for 14 Rdl. Hans. Huse er onde.“ Om Enken Maren Terchilids hedder det: „Husene var onde. Hende en Hest frapløndrit, Kleder oc fitalle for 30 Rdl.“ Endvidere var Christen Oluffsen „frapløndrit 2 Heste.“ Peder Christensen i Touterup: „2 Heste pløndrit hanem fra oc 1 Ku, Kleder og fitalle for mere ind 16 Rdl.“ Hans Nabo i samme Gaard, Las Marquorsen, „haffe nu beholden 2 Kiør oc en ond Hope. Hannem 3 Heste frapløndrit oc senge Klæder for 4 rix Dl.“ Fra Starup

By berettes kun, at Peder Nielsen¹ var „hans beste Hest hos hanem frapløndrit.“

Derfra gik saa Turen til Faaborg Sogn. Der ejede Kronen 2 Halvgaarde i Auterup, 2 Bol i Fogelsig, 2 Halvgaarde i Slebsager, 2 Helgaarde, 2 Halvgaarde og et Gadehus i Aggerbech, 3 Fjerdepartsgaarde i Debel, 1 Helgaard, 2 Halvgaarde, 2 Bol og 2 Gadehus i Faaborg By. Desuden var her Herredets anden Selvejergaard i Rodichbech. Fra flere af Stederne noteres det, at „Husene var onde oc bygfeldig;“ men Klager over Plyndring er der ingen af, saa Faaborg synes at have været blandt de heldigste Sogne.

I Aarre Sogn var sikkert Hovedparten af Ejendommene i Kronens Eje. Saaledes var der en Helgaard, en Halvgaard, en Trediepartsgaard, et Boel og to Gadehuse i Aarre By. I Jyllerup var der 3 Halvgaarde og 2 Trediepartsgaarde. I Gunderup var det meste, nemlig en Trefjerdepartsgaard, 8 Halvgaarde, en Fjerdepartsgaard og 2 Bol. Endvidere 2 Halvgaarde i Tranberg. I Betragtning af de mange Ejendomme maa det siges, at ogsaa Aarre slap forholdsvis billigt. Anders Nielsen i Aarre By „frapløndrit hans Hustrus Kaabe oc andet Kleder mere end for 30 rix Dl. Hans Hus er ond oc forfalden.“ Sagtens har den paagældende Soldat ikke selv villet bruge Konens Kaabe; men ofte havde Soldaterne deres Koner med i Krigen, eller ogsaa fulgte mere løse Kvinder med Hæren, saa der kunde nok blive Brug for en Kaabe. Tamis Olluffsen blev „frapløndrit af Suenschen mere ind for 100 R. Dl.“ Hos Niels Jørgensen i Gunderup tog de en Hest. Willands Michelsen i samme By „er self en fattig blind Mand, hart ud-schattet, oc war en fattig Mand tilforn. Hans Huse

¹ Medlem af Kommissionen.

var onde oc bygfeldig.“ Den sidste Bemærkning gælder for øvrigt ikke saa helt faa af Ejendommene i dette Sogn.

Saa kom Kommissionen til det sidste af Herredets Sogne, nemlig Grimstrup. Der var ogsaa meget Kron-gods, saa Kommissionen maatte aflægge Besøg mange Steder, og megen Elendighed maatte den høre om. I Gamelroust var der en Helgaard. I Grimstrup 3 Hel-gaarde, en Halvgaard, 2 Fjerdepartsgaarde og 2 Bol. En Halvgaard i Hinkbøl. En Helgaard, 2 Halvgaarde, 2 Fjerdepartsgaarde og et Gadehus i Roust. En Halv-gaard og et Bol i Rousthøje, samt endelig Roustmølle.

Hans Hansen i Gammelroust „haffde mist 4 Heste oc Hoper nu i Sommer.“ De havde saaet særlig lidt i Grimstrup Sogn, og dette begrunder Kommissionen paa følgende Maade: „Aarsag til sedens Ringhed i forne Grimsterup sognen war den dørig¹ tog igiennem Sognet aff Rytteriet fra Warde til Hadersleuff, frem oc tilbage, hvorfor Bønderne ikke kunde were paa marchen met plouge oc wogen att Giøde oc dyrche Jorden, som det sig burde; bleff ogsaa nogle Gange baade sedekorn oc sechene af Rytterne paa marchen hentagen.“

Det var dog ikke Sæden alene, det var galt med. Mere end andre Steder var Husene slemt medtagne. Stadig lyder det: „Hans Huse er gandsche forfalden oc bygfeldig,“ „hans Huse er meget onde,“ „nogle hans Huse er onde.“ Men vi skal nu følge Kommissionen paa dens Vej gennem Sognet. Niels Sørensen i Hinkbøl „fraplyndrit Korn oc fitalle oc andet for mere end 20 rix Dl.“ Herredsskriveren Lauritz Persøn havde en Fjerdepartsgaard i Roust. „Husene paa samme part affbrend. Haffe leyet Huse til hans fuoring; beuistes

¹ dørig maaské = durch. „Dørigtog“ altsaa: Gennemridt.

ocsaa met tings winde oc stokneffn, forne gaard er Høylig forschylt.“ Den sidste Bemærkning gøres ogsaa om Niels Matzens Gaard i samme By. Hvor der ikke er andre Bemærkninger, kan man være sikker paa at høre om onde, bygfældige, forfaldne eller afbrændte Huse. Sidst kom Kommissionen til Roustmølle, og den dannede ingen Undtagelse. Mølleren hed Jørgen Nielsen. „Husene er onde oc bygfældig. Oc formedelst den dørig tog, som war igiennem Møllen aff Suenschens folk oc Rytterij, kunde der ingen komme til Møllen at Lade maale, saa de intet kunde fortjene. Er der foruden Tit oc offte pløndrit fra Baade fitalle. Kleder, Korn oc penge for mere ind 20 rix Dl, oc maatte giffue denem Øl oc Mad, saa mange som der kom; tillmet schattet til en Suensch Quartiermester mere end 110 Dl. Er der offuer bleffuet for Armit. Oc offuer alt dette er Mølleren død i July 1645, oc iche der fandes god til gielden.“

I Roust Mølle synes Elendigheden at have kulmineret, og derpaa slutter Beretningen af med følgende: „At Saa for os er gangen oc faren oc wonden, widner wi fremdeles met wore Signeter wndertrøcht.

Datum Anno die & Loco ut supra.

Hans Cristensen. Knud Nielsen (m. p. p.) P. I.
Lauritz Persøn.“

Af Beretningen faar vi god Besked om, hvor meget Gods Kronen havde i Herredet. En stor Part deraf var kommet i Kronens Eje ved Frederik den Andens mange Mageskifter, og det bevaredes som Helhed under Kristian den Fjerde; men i denne Konges sidste Regeringsaar begyndte Riget i høj Grad at fattes Penge, og derfor begyndte baade Kong Kristian og Efterfølgeren at sælge løs af Krongodset eller udlægge det som Pant for ydede

Laan. Vi kan derfor gaa ud fra, at foranstaaende Oversigt netop angiver Krongodsets Størrelse i den Tid, Kronen ejede mest.

Først og fremmest giver Beretningen dog et klart Billede af Fjendernes Huseren. Selv om der kun meldes om en enkelt, der gik med Tiggerposen, saa taler den dog ofte om forarmede Beboere. Der behøves ikke megen Fantasi for at forestille sig den Skræk og Rædsel, der greb Beboerne, naar de øjnede Svenskerne i det fjerne. Selv om det ikke gik ud over Liv og Lemmer — og derom melder Beretningen intet — saa vidste de dog, at deres Ejendele stod paa Spil.

I den egentlige Beretning nævnes ved hver Ejendom Udsædens og Besætningens Størrelse. Sæden var overalt Rug, Byg og Havre. De fleste Steder var der saaet lige meget Rug og Havre og halvt saa meget Byg. Som Regel tales der kun om Heste og Nød; kun enkelte Steder nævnes der Køer. Svin og Faar omtales slet ikke. Der maa dog have været flere Køer, end der omtales; Ungkreaturene maa jo have haft et Ophav; men saa maa Betegnelsen Nød dække over baade Køer og Ungkreature. Der holdtes mange Heste; det var nødvendigt af Hensyn til de klodsede Avlsredskaber. At der kun har været faa Svin, kan man vist slutte deraf, at omkr. 1645 var Herredets Skove omtrent ødelagte, saa der ikke længere kunde fedes Oldensvin. Tidligere var Skovsvin en ret almindelig Landgildeydelse, i alt Fald i visse Sogne.

Det fremgaar tydeligt nok af Instruksen, hvad Kommissionens Opgave var; men den nævner ikke noget om, hvad Beretningen skulde bruges til. Man maa vist ikke tænke, at de, der led saa stort Tab, har faaet nogen direkte Erstatning; dertil var Kongens Kasse alt for

slemmt medtaget af Krigen; men de har dog maaske nok faaet nogen Lettelse i deres Skatter og Landgildeydelse. Med en saadan ringe Erstatning har de sikkert maattet lade sig nøje, og saa maatte de selv se at komme til Kræfter igen. Det kunde jo ikke trøste dem, at det maaske havde været lige saa galt før. Heldigvis kunde de ikke se ud i Fremtiden, ellers vilde de have kunnet se, at det senere skulde gaa langt værre.

Om Oprindelsen til Stednavnene Lunde og Lundager i V. Horne Herred.

Af Førstelærer *H. K. Kristensen*, Frøstrup.

Det har i længere Tid — i alt Fald siden Dr. O. Nielsen for snart 60 Aar siden skrev sine „Historiske Efterretninger om Vester Horne Herred“ — været ret almindeligt at opfatte Bynavnet Lunde som stammende fra en nu forsvunden Lund, som Byen i sin Tid blev anlagt ved.

Paa lignende Maade bliver mange andre af den Slags Stednavne paa vor Egn i al Almindelighed forklaret som stammende fra en tidligere, men nu forlængst forsvunden Skovbevoksning; ja, de bliver endog ret almindeligt anførte som Bevis for, at der tidligere har været Skove her i skovløse Hedesogne, om hvilke man sædvanligvis kun véd, at de i umindelige Tider har været skovløse.

Man skulde dog ellers synes, at der for saadanne Navne — eller dog for nogle af dem — først burde føres et Bevis for, at der paa de paagældende Steder virkelig har været Skov, før man slutter, at Navnet stammer fra en saadan Skovbevoksning, og da navnlig før man i al Almindelighed bruger den Art Stednavne paa skovløse Hedeegne som et Bevis for, at der tidligere har været Skov.

Den, der for en 30—40 Aar siden var kommen til Lunde By og Sogn og havde set ud over de flade

Heder og Marker, hvor intet levende Hegn eller endnu mindre Skove var at øjne, vilde let ved at tænke paa Stednavnet komme til at udbryde: „Lunde! Er det Lunde? Her findes jo knap et Træ!“ Og selv nu, da der dog sine Steder findes en Del Naaletræsplantning, faar man Indtryk af at være i et overmaade træfattigt Sogn, og ved et overfladisk Skøn kunde man komme til den Opfattelse, at i gamle Dage havde Byen været saa blot-tet for Træer, at man havde givet den Navnet Lunde for at lave Løjer dermed.

At det trods alt er den første Opfattelse og ikke den sidste, der er den rigtige, skal forsøges vist i det følgende.

For det første er Byen Lunde af saa høj Ælde, at dengang den Bebyggelse fik sit Navn, da brugte man ikke dette til at lave Løjer med; det er først fra Middelalderens Slutning, at Folkehømmen kaster sig over dette Objekt.¹

Ikke heller ser det ud til, at Stednavnet Lunde er en Omdannelse af et andet ældre Navn med en anden Betydning; det er jo ikke helt ualmindeligt at træffe det. Det mest kendte Eksempel er vel Aarhus, hvis oprindelige Betydning og Form ikke havde noget med Aarer og Huse at bestille, men var Arus eller Aros, der betød Aaens Munding; saaledes findes det i gamle Kilder. For Lundes Vedkommende viser de gamle Kilder, at Navnet har samme Form og Betydning som nu, saaledes „Ribe Oldemor“ 1325: Lunde; „Gamle jyske Tingsvidner“ 1502: Lwndby. Befolkningens Udtale af Stednavnet er: lu:ɳnð, altsaa ligesom den var 1502. Dog gaar Byens Oprindelse længere tilbage end til 1325; det, at den er Kirkeby med en romansk Kirke, siger jo dette med

¹ Steenstrup: De danske Stednavne. 2 Opl. Side 70.

Tydelighed; der er god Grund til at antage, at den strækker sig tilbage til den hedenske Tid.¹

Stednavnet gaar i alle Tilfælde saa langt tilbage, at det maa være alvorligt ment; det maa da tyde paa, at Byen er anlagt ved en eller flere Lunde. Men det vilde være rart, om der kunde føres et mere haandgribeligt Bevis.

„Dansk Atlas“ 1769 nævner ingen Skove her paa Egnen ud over, hvad der nu er. Mere interessant er en Bemærkning i Sognets Liber daticus af 1737, hvor der opføres som hørende til Præsteembedets Indtægter „Frie Ildebrand og Olden;“ men det er ikke tænkeligt, at denne gamle Rettighed paa den Tid har eksisteret andre Steder end paa Papiret, da der sikkert ingen Skove har været paa dette Tidspunkt. Man ser da ogsaa, at Præsten har akkorderet sig til „6 Dages Tørveslet paa Frøstrup Hede.“ Desuden hører der megen Hede i Fællig til Præstegaarden. Noget lignende er det Forhold, der omtales i Matriklerne. Mat. af 1661 nævner 2 Skovsvin ydet fra Nørtarp, 1 fra Langsig, og Skovvogne fra Frøstrup og Ø. Kastkær; Mat. af 1664 nævner endvidere 1 Skovvogn fra Langsig. Det var Landgildeydelse, der sikkert er blevet svaret, men paa dette Tidspunkt ikke in natura. Det har været med dette som med Gæsteriet, at i hine Tider stod disse Udtryk som Betegnelse for en tidligere Naturalydelse, der nu var omsat i Korn, Penge e. a. Dog maa vi her opfatte disse Landgildeafgifter som et Minde om, at der i alt Fald tidligere har været Skov eller Lunde med Olden eller Svin.

1579 besværer Vester Horne Herreds Bønder sig over at give Oldensvin, naar der ikke er Olden.² Hvis der

¹ Se Kristensen: Lunde Sogn i V. Horne Hd. 49—50.

² Jyske Reg. 37/11 1579; her efter O. Nielsens efterladte Saml. i Stednavneudvalgets Arkiv.

i lang Tid ikke har været Olden, d. v. s. hvis Skovene havde været forsvundne længe, havde Bønderne sikkert tidligere fremkommet med denne Besværing. Det er derfor nogenlunde sikkert at antage, at Folks meningsløse Skovhugst, Oldensvin og Vestenvind i sidste Halvdel af 16. Aarhundrede gjorde det fuldstændig af med Skoven i Lunde, og at den allerede længe fremtrængende Lyng bredte sit Tæppe paa dens Sted. Helt udslette Skovens Væsen kunde Lyngen dog ikke; den lille fine Skovstjerne vokser endnu sine Steder paa Lunde Sogns Heder og vidner ved sin Tilstedeværelse om den svundne Skov.

Men det sikreste, haandgribeligste Bevis for, at der har været Skov ved Byen Lunde, er dog først bleven ført for nylig. I min Bog „Lunde Sogn“ omtales, at Gaardejer Jens Jepsen, Lunde, ved at pløje et Stykke Hede blev opmærksom paa nogle ejendommelige Tuer, som fandtes der. Man antog, at det enten maatte være Tuegrave fra den førromerske Jernalder eller Rodvælter, Spor efter omblæste Træer. Da Nationalmuseet arbejdede med en Fredlysning („Mangehøje“) her i Sognet, foretog det samtidig en Prøvegravning i Tuerne ved Museumsinspektør Hans Kjær.

Den opdyrkede Plet Hede er beliggende ca. 500 m næsten ret Vest for Lunde Station ind mod den gamle Forbindelsesvej mellem Lunde og Lundager, den saakaldte „Lundager Vase“. Trods det, at Heden var pløjet endog ret dybt, ca. 6 Tommer, var Tuerne meget tydelige at se over en større Strækning, snart tættere, snart mere spredt, ofte med kun faa Meters Mellemlængde. Antallet sættes til 150—200. Tuerne var i Almindelighed af lange, 4—5 m, men kunde dog være baade længere og kortere; Bredden var ligeledes varierende, tilsyneladende

hyppigst 2—3 m. Højden var ringe, ret almindeligt hen imod $\frac{1}{8}$ m. Det mest ejendommelige var imidlertid en aflang Fordybning, som kunde iagttages ved næsten alle Tuerne, og som laa umiddelbart ind til deres ene — oftest den vestlige — Langside, og hver Fordybning havde samme Længderetning som sin tilhørende Tue, Længden og Bredden dog lidt mindre end dennes.

For Museumsinspektør Hans Kjær maatte der imidlertid ikke være noget ukendt eller overraskende i at se disse mærkelige Højninge liggende som en udstrakt Kirkegaard, eftersom det er ham, der ikke blot har ydet den første videnskabelige Undersøgelse af ganske tilsvarende; men det er ogsaa ham, der har givet Tydningen deraf, Redegørelsen for Fænomenets Oprindelse i sin overmaade interessante Afhandling i „Videnskabelige Meddelelser fra den naturhistoriske Forening i København. 1907.“

For visse Skovtræer, navnlig Bøg, gælder det, at Jordbunden under dem kan omdannes saaledes, at Træernes Undergang derved beredes; dette sker især hvor Blæsten kan komme ind mellem de grenfri Stammer og udtørre Jordbunden og ødelægge det for Bøgens Trivsel nødvendige mulddannende Planteliv. Der dannes da inde under Træerne Mor, derunder Blysand og derunder igen Rødsand med Aldannelser; derved svækkes Bøgens Kraft, Rødderne kommer til at ligge i Overfladen, og Træet væltes let af Vinden; dette sker lettest paa sandede, vindudsatte Steder.

Naar et saadant gammelt, stort Træ vælter paa sin Rod, f. Eks. for Vestenvind, falder Toppen mod Øst, Rødderne i den vestlige Side rives op af deres gamle Leje og tager den dem omgivende Jord med sig; derved dannes der mod Vest et aflangt Hul, og over de

østligste Rødder, som jo bliver i Jorden, dannes en Højning af de oprevne Rødder og den oprevne Jord. Efterhaanden raadner Rødderne bort, og der bliver kun en Tue af den oprevne Jord tilbage; men denne ligger ikke ganske vilkaarligt; thi ved ovennævnte Eksempler, hvor Træet er falden for Vestenstorm, vil det øverste Lag Sand, Blysandet, findes længst mod Øst (hen over Blysandet over de østlige Rødder); men Rødsandet, hvoraf en Del bliver i Fordybningen, vil findes nærmest denne, altsaa i Tuens vestlige Del.

Den Tue, der først blev undersøgt paa Jens Jepsens Hede i Lunde, var en af de mindste; at netop denne valgtes, skyldtes maaske, at den manglede den sædvanlige Fordybning ved Siden og derfor kunde minde om en Grav fra Oldtiden. Højden var 18 cm, Længden 2,1 m, Bredden 1,5 m. Efter at Plovfuren, Lyngskjoldet var fjernet, skrælledes Jorden bort i tynde Lag. Det viste sig da ret snart, at der med Hensyn til Jordbundens Farve og Beskaffenhed fremkom en ret skarp Skillelinje, som delte Udgravningsfeltet i en sydøstlig og en nordvestlig Del. Den sydøstlige Del bestod af graat Blysand; allerlængst ude i Randen saas en lille tynd afrundet Plet af moragtig Beskaffenhed. Den nordvestlige Del bestod derimod af rødbrun Jord; i dette Rødsand fandtes adskillige Alstykker, som oprindeligt var dannet under Træet, men som dette ved Faldet havde revet med.

Hist og her saas mørke Pletter, antagelig fuldstændig opløste Rodgrene. I ca. 30 cm Dybde fandtes en Stump ildskørnet Flint. Lidt dybere nede saas en tydelig hul, næsten muldvarpeagtig Gang med brunsort Jordlag omkring; dog var det ikke nogen Dyregang. Den stammede sikkert fra en Trærod. Roden er raadnet bort;

men den omgivende Jord var saa fast og havde ligget saa uberørt, at Hullet var blevet staaende. I 70 cm Dybde forsvandt Blysandet i den sydøstlige Del, og der saas nu Rødsand overalt; det var stærkt alholdigt, Alen laa i Klumper, ikke i Lag. Ca. 6 cm længere nede, kom der magert Ler med sorte Pletter af opløste Rødder. Der var ren, fast, uomdannet Lerbund i 87 cm Dybde. Det Træ, som har dannet Højningen, maa være faldet for Nordveststorm.

Den anden Højning, der udgravedes, laa længere mod Vest paa lidt lavere Bund; i det hele taget er Strækningen noget lavtliggende. Tuen var 32 cm høj, 5,4 m lang i Retning S. V.—N. Ø., 2,6 m bred; ved den vestlige Langside var Fordybningen, ca. 5 m lang, 1 m bred paa Midten, den største Dybde 23 cm. Træet var altsaa faldet for Nordveststorm. Den forventede Deling med Hensyn til Jordbundens Beskaffenhed fremkom ikke. Al Jorden var her af en graalig Beskaffenhed; der fandtes ikke Al, men de sædvanlige mørke Striber efter Rodgrene. Den faste, uomdannede Lerbund naaedes 72 cm under Top i Vest og 82 cm under i Øst. Det var tydeligt nok en Rodvælt, men næppe efter Bøg.

Paa adskillige Højninge fandtes der Stumper af Trækul i Pløjelaget. Til sidst udgravedes da en Tue, hvor der var fundet saadanne Stumper. Tuen var noget mindre end den foregaaende og havde ogsaa Fordybningen i Vest. Tæt ved Trækullene fandtes et Lerkarskaar, Potteskaar, dog næppe fra Oldtiden. Noget dybere fandtes et andet Lerkarskaar, tykkere, vistnok fra Oldtiden. Jorden var heller ikke her noget videre omdannet. Antagelig har dette Træ da heller ikke været Bøg.

Der samledes nogle Stykker Trækul, som Afdelingsgeolog Dr. phil. Knud Jessen har undersøgt; han skriver: „I den ene Prøve fandtes kun Egekul, i den anden et større Stykke, sikkert af Birk, samt en Del Smaastykker, hvis Struktur er daarligt bevaret, men som kan minde om Eg.“

Efter at Træerne er væltet, er Stammerne selvfølgelig afsavet og benyttet. I hvilken Anledning der er brændt Ved paa Højningene kan vel næppe med Sikkerhed forklares; derimod kan det sikkert siges, at Brændet er taget af de Træer, der voksede eller havde vokset der. Trækulbestemmelsen kan derfor sige os noget om, hvoraf den Lund bestod, i hvis Læ Bebyggelsen rejste sig. Det har væsentlig været Eg og Birk. Man mener jo, at Birken har været med til at danne de første Skove i Danmark. Jorden har her sine Steder været noget lav og vaad, og der har den bedst kunnet holde sig, efterhaanden som Egen og senere Bøgen trængte frem. Den her paaviste Lund er da sikkert en lille Rest af en gammel Oldtidsskov, hvori Egen havde erobret sig en betydelig Plads og hævdet sin Stilling over for Bøgen, der ikke kunde optage Kampen med den paa den sandede, vindudsatte Grund. I det hele taget er det slet ikke givet, at den først udgravede Rodvælt var efter Bøg; der kan vistnok ogsaa hos Egen finde en Omdannelse Sted af Jorden til Blysand og Rødsand. Saa vidt jeg véd, findes der heller ikke her i Nærheden Bøgepur, men en hel Del Egepur, saaledes i Mejls i Nabosognet, Varde Landsogn.

Det var altsaa ved Egeløv og lyse Birkestammer, at Lunde Bys første Grundlægger har bygget. Og dette gælder ikke blot Lunde, men ogsaa Lundager, der er bleven anlagt paa den anden Side Lunden; det er om-

trent midt mellem de 2 Byer, at Rodvælterne findes som et sidste Minde og en lille Rest af Lunden, hvori der selvfølgelig er blevet hugget fra begge Sider; maaske er Egetømret til Lunde Kirke taget derfra, saavel som den „Egefiel aff en Ligkiste, mere end fire Alne lang,“ som man ifølge Anders Sørensen Vedel fandt, „der mand haffuer muret Erlig og Velbyrdig Mand Tomas Stygge sin Graff Anno Domini 1577“ i Lunde Kirke. Ja, Lunden er bleven forhugget fra Siderne, og saa har Stormen rigtig kunnet faa Magt; først faldt Birken, den vælter forholdsvis let, og til sidst faldt selve den rodfaste Eg.

Ogsaa i vor Tid kan man opleve, at Stormen vælter Træer i Mængde. Saaledes melder Telegrafen i disse Dage, at der i Stormen den 9. September 1924 omblæste over 600 Træer i Nærheden af Freiburg, Tyskland. — I „Saml. t. jysk Hist. og Topg.“ IX. 173 meddeler Røjkjær: „1674 blev ført Tingsvidne for, at „Guds Vejrlig“ havde omblæst i Sneverholt Skov 323 Træer, smaa og store, som kunde sættes til 353 Læs Brændeved, hvert Læs til 8 β Danske.“

Hvornaar Lunden faldt, kan Rodvælterne næppe fortælle os videre om; men det har i alt Fald været før 1579. I Aar svandt de sidste Minder derom, Gravtuerne — ikke Gravtuer over Oldtidens Folk, men Gravtuerne over Lunden, som gav Navn til Lunde og Lundager.

Med Resultatet af denne Udgravning er man sikkert naaet disse 2 Stednavnes Oprindelse saa nær, som det overhovedet er gørligt.

Eneboeren Peder Martin i Skjælhøje.

Af pens. Lærer *S. Mikkelsen Tønning* (†) i Hammerum.

Hjedding i Ølgod Sogn er bleven landskendt ved, at Danmarks første Andelsmejeri blev bygget der i 1882. Til Byen hører en Mose, som i Øst har en Hedebakke, Skjælhøje, der nu til Dels er opdyrket. Paa Bakken har der været 3 Kæmpehøje. Fra den midterste af dem har man — før Hegnsplantningerne kom frem — kunnet se 18 Kirker. I den ene Kæmpehøj skal der have boet en Bjergmand. Da min Fader (født 1796) var Dreng, vilde han i Forening med 11 andre Drengene, der om Efteraaret i Forening passede Byens løse Kreaturer i Grønningen i Hjedding Mose, prøve, om de ikke kunde drive Bjergmanden ud af Kæmpehøjen. De 12 Drengene tog hver sin Egekæp i Haanden og i højtideligt Optog drog de op til Højen, løb 12 Gange rundt om den, og den 12. Gang raabte de af deres Lungers fulde Kraft: „Bjergmand, Bjergmand binde — er du herinde — saa skal du ud med 12 Egepindel!“ Saa aabnede Højen sig, en lille sort Hund kom ud, og da Drengene troede, at Bjergmanden kom bagefter, løb de, alt hvad de kunde, tilbage til Byens Kreaturer. Siden har ingen prøvet at drive Bjergmanden ud, saa han er der nok endnu! —

Ved denne Kæmpehøj paa Skjælhøje kom *Peder Martin* til at bo det meste af sit Liv, og dér har jeg som Dreng besøgt ham mange Gange for at faa Lov til at se Billederne i hans store Billedbibel, der var i

Folioformat og indbundet i stærkt Læderbind. Det var hans kæreste Bog, og ikke enhver fik Lov til at blade i den. „Den er en Al. lang og $\frac{1}{2}$ Al. bred og vejer et Lispund (16 \mathcal{R}),“ sagde Peder Martin.

Denne ensomme, velbegavede, gudhengivne Særling, en Hader af den officielle Kristendom og Folkekirkenes Præster, *Peder Martin Madsen*, f. d. 15. el. 16. December 1801, var en Søn af Mads Kraasbjerg og Bartoline, Pastor Peder Høyers Datter i Aadum. Om hans Barndom har jeg intet hørt; men han skulde ikke have været Landmand, det duede han ikke til. Han skulde have været sat til Bogen, været Jurist eller saadan noget, for han vilde gerne disputere. Han blev gift med en mindre begavet, tunghørig Pige, Maren Pedersen. De kom ikke til at leve lykkeligt sammen, da en Del Aar var gaaet. P. Martin læste meget i Søren Kierkegaards Skrifter, og fra dem fik han den Mening, at det var bedre at leve ugift end gift. Livet blev derfor utaaleligt for hans Kone. Rigsdagsmand og Sognefoged Bollerup Andersen og Gaardmand Niels Peder i Ekknud (konst. Sognefoged under Rigsdagssamlingen) gik da op til ham for at tale ham til Rette. Men hvad sagde P. Martin til dem, da de begyndte paa at ville stifte Fred imellem ham og hans Hustru? „Hvad tænker I 2 Mænd paa? Troer I, at I kan rette det paa en $\frac{1}{2}$ Time, som jeg og Maren har prøvet at rette paa i de mange Aar, vi har været sammen!“ Tilsidst maatte Peder og hans Kone skilles. Maren Pedersen, der var fra Østergaard i Lyne Sogn, flyttede saa til deres eneste Datter, der var Jordemoder i Grindsted, og der er hun sikkert død. De havde ogsaa en Søn, en flink Karl, Mads Peder, som kom med i Krigen 1848 og faldt. Ved Afskeden sagde hans Fader til ham: „Ja, Mads,

nu drager du bort, og jeg ser dig vist aldrig mere; men hvis du kommer mod Tyskerne, saa skal du ikke skyde paa dem, for at du ikke senere hen i Liv eller Død skal have det at angre, at du har slaet Folk ihjel!" Saa tog han sin sorte Hat frem af Dragkisten og sagde til sin Kone: „Fæst det sorte Flor om den, for vi faar ikke Mads at se tiere!" Og det kom til at passe. Den sorte Hat med Flor om bar han 1 Aar, og naar nogen spurgte ham, hvorfor han bar Sørgeflor, svarede han: „Mads kommer ikke mere tilbage!"

Peder Martin og hans Kone begyndte deres Ægteskab paa et lille Sted i Havlund i Ølgod til 2 à 3 Køer. Men som sagt, Peder skulde ikke have været Landmand. Det forstod han ikke. Det varede da heller ikke mange Aar, inden han maatte sælge Stedet. Man fortæller, at Gødningen fra Køerne kørte han ud i en gammel Brønd, thi, sagde han, det er da umuligt, at „Skidt" kan gøre Marken godt. Da en Mand spurgte ham: „Hvor har du din Mødding?" svarede han: „Mine Køer sk.... ikke mere, end Hønsene skraber ud!" —

Da P. Martin kom fra Stedet i Havlund, byggede han sig en Jordhytte i Kanten af nogle Mergelgrave, Syd for Frøsiggaard, saa dybt i Jorden, at Spærtræerne kunde staa paa Jorden. Boligen var 5 Alen bred og 8 Alen lang. Nogle smaa Vinduer sad i Taget. En Gang førte skraat ned til Indgangen. Han antog, at det var lunere i en Jordhytte end i et Hus over Jorden. Om Vinteren satte det Vand ind i Hytten, og næste Sommer flyttede han saa op paa Bakken „Skjælhøje" og byggede sit Hus i Yderkanten af den mellemste Kæmpehøj. Huset var meget smalt og havde 3 Værelser i Flugt med hinanden. Døren var i den nordligste Husgavl. I Forstuen havde han (1868) paa begge Sider

af Indgangen sit Brændsel. I det mellemste Værelse stod der et langt Bord ved den østre Side. Ved Bjælken oven over Bordet hang et ladt Gevær med Knaldhætte paa. I det søndre Hjørne paa den vestre Væg var der aaben Skorsten med Dør for. Paa den nordre Side af Skorstenen var der en muret Kakkellovn med en Malmplade ud mod Stuen. Oven over Kakkellovnen var der en Boghylde med „Omhæng“ for, hvor der fandtes:

1) Kristian den 4des Billedbibel fra 1632. 2) Alm. Bibel fra Slutningen af det 18. Hundrebaar. 3) Mormons Bog. 4) Pagtens Bog (Mormonernes). 5) Kr. Bastholm: Den naturlige Religion. 6) 1 Aargang af Vestjydsk Avis (heftet).

Det inderste Værelse mod Syd var Sovekammer. I Væggen mod Øst var der et lille Vindue saa højt i Muren, at han kunde ligge i Sengen og se, hvad der foregik i Marken. Ved Sengen fandtes et lille Bord, som var gjort fast med den søndre Vindueskarms Bundstykke. Paa Bordet var der fastgjort en Fælgskruer til hans Ur-magerarbejde. Ved Siden af Bordet var der redt Seng til hans Hund: en Fjæl paa Kant med Halm til Leje. Paa den vestre Væg var hans Hovedbogsamling; der fandtes foruden de Bøger, som dengang hørte til de „opvakte“ Bogsamling:

1) Den Guds Mand Dr. Morten Luthers rene og apostoliske Vidnesbyrd om Kristus med J. J. Rambachs Fortale o. s. v. oversat af K... P.... 1750. 2) Anvisning til at dø salig og frimodig. Gudelige Betragtninger, samlet af Luthers og andre lutherske Læreres Skrifter af J. O. Bang 1758. 3) Dr. Morten Luthers rene og apostoliske Lærdom, Arvesynden, Retfærdighed og Helliggørelsen — og Luthers kraftfulde Prædiken over Simeons Spaadom, udgivet paa Dansk af C. Or-

mann og Jens Kristensen, Maabjerg i Sahle Sogn. Holstebro 1850. 4) Oplysninger om Mormonsamfundet i Utah af P. Mejlhede 1863. 5) Kærnen af Geografien. 175 6) Thomboes Bibelhistorie. 7) Luthers Forklaring til Davids 45 Salmer. 8) Øjeblikket af S. Kierkegaard. 9) „Enten — eller“ af S. Kierkegaard. 10) En Mængde Smaabøger af og om S. Kierkegaard. 11) Smaabøger af Birkedal og Grundtvig. 12) Register til Bibelen af N. Sørensen Borbjerg. 13) Rejsen til Babylons Marked af M. Sommer. 14) Flere Smaabøger af Hans Jensen, Malersvend. O. s. v. o. s. v.

I alle disse Bøger læste han i sine ledige Øjeblikke, naar han ikke havde et gammelt Urværk, han skulde gøre i Stand, eller en Ting, der skulde loddess — for han var foruden Urmager ogsaa noget af en Blikkenslager — eller en Hare, der skulde skydes, eller en Taar Mælk, der skulde hentes ude i Sognet. Naar han gik ud til Folk, havde han gerne en lille Bog med af Kierkegaard eller Sommer. Saadant et lille Hefte havde han gerne i Kasketten. I den var der to Baand gjort fast i Pulden, saa at der nemt kunde stikkes en Bog ind. Ved Siden af den fastheftede Bog var der en lille Lomme til Brillerne. Naar han havde gjort et Stueur i Stand, fik han gerne et Rugbrød i Dagløn. I Huset, hvor han havde været, havde han gerne sat et eller andet Emne under Forhandling. For at begrunde sine Paastande maatte han engang imellem have Kierkegaards eller Sommers Bøger frem som Bevis for, hvad han havde sagt.

Som før sagt var hans Hus bygget i Siden af en Kæmpehøj for at ligge i Læ for Vestenvinden og for at have det lunere i Huset. I Vestjylland satte man dengang sit Brændsel i en Stak ved Siden af Huset

(„Tørklaad“). I en saadan Tørvestak vilde de yderste Tørv blive vaade af Regnen. Det indsaa han ogsaa, og for at beskytte de ydre Tørv gravede han en For- dybning ind i Højen, saa stor at Skægningen af Tørvestakken kunde hvile paa Højens Overflade. Han troede, at her kunde Tørvene staa saa dejlig tørre. Men da Højen blev vaad af Regnen, blev Tørvene ogsaa vaade, og Peder maatte have dem ud til Tørring. Sit Brændsel gravede han selv, og det var saa akkurat, at ingen kunde gøre ham det efter. Men det tog ogsaa Tid for ham den halve Sommer.

Imellem Højen, hvori Huset stod, og den søndre Høj var der en Have, som var symmetrisk anlagt i alle Retninger. Midt igennem Haven var der en Gang med Tjørnehække paa begge Sider. Havediget var beplantet med Tjørn, og indenfor var der to Rækker Fyr. Øst for Havegangen var der sat Kartofler og Vest for Gangen Gulerødder, Kaalrabi og Kaal. Mellem Huset og den nordre Høj havde han et lille Stykke Rug. Det havde han en Mand til at pløje og saa, men Høsten forrettede han selv, da „ingen kan høste uden at slaa Kerner af, og det maa ikke ske, naar Gud har ladet det gro“, som han sagde. Mejekroge havde han ikke selv, men saa maatte han laane. Han troede da, at Gmd. Jens Hansens i Gaarde var de bedste, dem laante han. Men Dagen efter bragte han dem tilbage med de Ord: „Nej, dem kan jeg ikke bruge, for de slaar Kornet af, saa der bliver ikke noget til mig; — ødelægge det selv vil jeg ikke; om Vorherre vil, det bliver hans Sag!“ Og dermed gik Peder.

Her paa Skjælhøje Bakke levede han, efter at Konen havde forladt ham, som Eneboer sammen med sin Jagthund, en Mynde. Da han blev spurgt: „Hvad hedder

din Hund, Peder?," svarede han: „Den hedder det, den er, og den er det, den hedder, den er flink og hedder Flink!“ Folk syntes nu ikke om, at han havde saa stor en Hund, da den drak ligesaa meget af den sammentiggede Mælk som han selv. Men det vilde han ikke høre noget om. „Den tjener sin Føde med Munden ligesom Præsterne,“ sagde han. Og det var der ogsaa noget om. I en Maaned fangede den Ildere for 20 Kr. Peder holdt meget af at gaa paa Jagt, og han kunde ogsaa nok lide, at andre gik, naar de selv havde et Køkken at hænge Vildtet op i. Spare sit Krudt og Hagel vilde han, naar han saa' Lejlighed dertil. Men engang kom han galt fra det. Der kom en Ræv ind imellem Tørvestakken, Huset og Højen. Ræven var altsaa i et Indelukke, og Hunden blev sat til at passe paa den i den „Smut“, hvor Ræven var kommen ind. Peder gik saa op paa Tørvestakken med en Sten i Haanden for at slaa Ræven ihjel. Men idet han kaster Stenen, bliver Hunden bange og løber sin Vej og Ræven bag efter. „Ja, saadan gaar det,“ sagde Peder, „naar man vil spare Krudt; havde jeg brugt min Bøsse, havde jeg fanget Ræven.“ Han holdt af at gaa paa Fiskeri, men det blev for strengt for ham paa hans gamle Dage; Benene vilde ikke rigtig lystre ham. „Det er mærkeligt,“ sagde han, „alle Folk klager ellers over, naar de bliver gamle, at Benene bliver saa stive, men mine bliver mere og mere bøjelige, jo længer jeg lever.“ Det var særlig i Knæledene, at han blev daarlig, saa de kunde bøjes til alle Sider. Tog han et for langt Trin, maatte han have Stokken til Hjælp for at trække Foden tilbage. Sin Mad lavede han selv. Da Niels Peder Jensens Kone i Vestkær spurgte ham, hvordan han kunde komme afsted med at lave Maden, svarede

han: „Har du hørt nogen, der har klaget?“ Nej, det skulde da være ham selv. Til Madlavning køber han alt undtagen Mælk. Brødet henter han i Lindbjerg Mølle, men det maa kun være halvbagt. „Ved den stærke Baging bager de Kraften af det,“ sagde han, „og Folk véd da, at Kernen er bedre end Skallen.“ Men det bedste, han kan faa, er nu Kringler og Sigtebrød („Kaag“). „Hellere mulet Kaag“, sagde han til min Moder, „saa det kan ryge ud af Halsen, end godt nybagt Rugbrød!“ Saa hægen var kan for Sigtebrød.

Saalænge Peder Martin selv ejede Hus, betalte han alting undtagen Mælk. Den tiggede han hos Naboerne. Det var først paa sine gamle Dage, han kom paa Fattiggaarden. De faa Penge, han tjente, kom ind ved at lodde Bliktøj for Folk, rense gamle Stueure, lidt ved Jagt o. s. v. Men da han blev hen paa Alderen, kunde han ikke rense sit eget Ur. Det maatte han have op til en rigtig Urmager, Fink, ved Ølgod Kirke. Men det fortrød han, da Urmageren tog fire-dobbelt Betaling, „fordi Djævelen fór i Urmageren,“ sagde Peder Martin. Sagen var den, at Urmageren havde samme Dag' faaet et Par Støvler fra Skomageren til 10 Kr., og da han ingen Penge havde, tog han fire-dobbelt Betaling af Peder Martin. — Rigtigt Bondearbejde med Skovl og Spade havde P. Martin ikke givet sig af med, siden han kom fra Stedet i Havlund. Jo, hans egne Hedetørv gravede han dog selv, da ingen kunde grave dem akkurat nok. Naar der gik Bud til ham i de yngre Aar om at gøre Pligtarbejde til Kommunen, som at være Haandlanger for Murerne eller deslige, svarede han: „Min Krop er ikke skabt til den Slags Arbejde. Vil Folk have Kirken gjort i Stand, maa de selv sørge for det, jeg kommer der aldrig.“ Nej, Peder gik ikke

i Kirke; om Helligdagene læste han i sin store Bibel eller andre gudelige Bøger, og da han havde en sjælden god Hukommelse, var han godt hjemme i sin Bibel og de Bøger, han havde læst af S. Kierkegaard; særlig kunde han citere længere Stykker af „Øjeblikket“, især hvad der angik Præsterne. Noget bestemt religiøst Stude havde han ikke. Han sagde, at der var noget godt ved alle Retninger, men man skulde vælge det, der stemte med det nye Testaments Kristendom. Han var en kritisk Natur og havde et skarpt Øje, særlig for Præsternes Fejl. „Dem i de lange Klæder,“ sagde han om dem, „skal vi vogte os for.“ Derfor kom han heller aldrig i Kirke, og Folk sagde om dem, der aldrig satte deres Fod indenfor Kirkedøren: „Han har nok Peder Martins Tro.“ Det var vistnok S. Kierkegaards „Øjeblikket“ og sekteriske Skrifter af Sommer og H. Jensen, der havde draget ham bort fra Menighedens Forsamling. Birkedal, der i hans Tid var Præst i S. Omme, og Grundtvig havde han dog lidt Respekt for, thi „de har lyttet til S. Kierkegaard, da han levede og arvet en Del fra ham.“ Men Grundtvig var alligevel ikke, som han skulde være, for S. Kierkegaard skal et Sted have brugt det Udtryk om ham: „Han er den værste Røver i Røverkulen!“ (Se Brevbæreren 1859 Nr. 4 og 5). Kirkebygninger kaldte han Afguds- og Horehuse, hvor Horkvinder bærer Børn frem til Daaben. Han forkastede Barnedaaben af samme Grund som Baptisterne „og forresten“, sagde han, „efterkommer Præsterne ved Daaben ikke Herrens Ord, naar han siger: „Dypper“ dem i Faderens, Sønnens o. s. v.“ Præsterne giver Børnene tre Sjat Vand over Hovedet, og det kalder de at døbe, se hvilken Gudsbespottelse, nej vogt Eder for dem i de lange Klæder, naar de saaledes fordrejer Herrens Ord.“

Naar Peder Martin kom i religiøst Oprør, brugte han stærke Udtryk og var ikke nem at disputere med, da han var saa vel hjemme i sin Bibel. Gik han aldrig til Alters? Jo, i sit Hjem. Han brugte Selvkommunion, naar han følte Trang, og brugte da Indstiftelsesordene ligesom i Folkekirken. Men i Kirke vilde han ikke, „det skulde da være for at vise sine nye Klæder, ligesom Vanekirkegængerne,“ sagde han. I en Samtale kunde han citere store Stykker af Bibelen, særlig af Johannes Aabenbaring. Den grundede han meget over og udtvdede den efter bedste Evne; han mente i Aabenbaringsbogen at finde Hentydninger til S. Kierkegaard og den danske Statskirke, Napoleon m. m. Skønt han ikke hørte til noget bestemt Religionssamfund, kom han dog en Del i de opvakte Hjem, men det endte for det meste i en Ordstrid for at faa andre til at dele hans Meninger. Ægteskab er han imod: „Det er bedre at være ugift end gift, naar man da kan leve Gud til Behag.“ Al Krig er han imod og ser paa det som Djævelskab. Alle Mennesker skal være Brødre og Søstre. I Krigen 1864 var han saa bange, at han knap turde ligge ene om Natten. Sin Jagtbøsse pakkede han ned, for at Tyskerne ikke skulde faa Mistanke til ham. Alligevel vilde han gerne læse Aviser og kom ned til mine Forældre for at læse „Ribe Amtstidende“ og „Dansk Folketidende“, som han somme Tider laante med hjem. — Da Pastor Buchholtz var Præst i Ølgod, vilde han prøve paa at faa Peder Martin retvendt i det kristelige og gik i den Anledning op til hans Hus i Skjælhøje. Præsten gik gerne i en lang Overfrakke og havde en stor Egekæp og en Merskumpibe med sig. Udenfor Huset møder han P. Martin. „Goddag“, siger Præsten, „De kender mig vel ikke?“ (Præsten vidste jo, han aldrig

kom i Kirke). „Jo, jeg gør endda,“ siger Peder Martin, „naar man møder en Mand i den Positur i en stor Overfrakke, med Merskumspibe i Munden og en stor Knortekæp i Haanden, saa behøver man ikke at spørge om, hvem det er, for saa er det Sognepræsten. Maa jeg spørge,“ blev P. Martin ved, „var det saaledes, Jesus sendte sine Apostle ud i Verden? Nej, han sagde: *Gaar* ud i al Verden; men nu siger Præsterne: *Kør* ud i al Verden med Overfrakke, Pibe og Stok og gør Folk til mine Disciple; og I gør det ikke for ingen Ting, I tager rigelig Løn i Form af Præstegaarde, Tiende o. s. v. o. s. v.“ Peder Martin holdt saa lang en Tale om Idealet af en Præst, at Pastor Buchholtz næsten ingen Ting fik sagt til ham. „Men der var meget sandt i det, Manden sagde,“ sagde Buchholtz, da han et Par Dage efter fortalte mig om sit Besøg og sin Samtale med P. Martin. Nej, Peder var ikke saa nem at give sig i Kast med, selv for en Præst. Peder kendte ikke alene sin Bibel men ogsaa Balles Lærebog. Det fik den lærde Pastor Brandt i Ølgod at vide, da Peter Martin engang kom ind til Præsten for at bede om Hjælp. Da svarede Pastor Brandt: „Ørkesløse Tryglere, som ikke vil arbejde, bør heller ikke have Føde!“ „Kast et Blad om, Hr. Pastor,“ sagde Peder, „hvad staar der? Naar din Næste er i Trang, skal du redeligen komme ham til Hjælp!“ Jo, han kunde sin Børnelærdom. — Peder Martin lagde godt Mærke til, hvad han læste. Høgsbros „Dansk Folketidende“ var det Blad, han syntes bedst om, fordi det ikke brugte ret mange fremmede Ord, brugte det svenske å og den ny Stavemaade. Første Gang, han saa' dette Blad nede hos mine Forældre, sagde han: „Hvad for noget! nu kommer det, jeg har tænkt paa i saa mange Aar, men som jeg ikke har sagt

til noget Menneske, fordi det ikke vilde faa nogen Betydning, naar en fattig Mand som jeg sagde det!“ Hvad han da havde opdaget? „Jo“, sagde han, „at Folk nu efter 6000 Aars Forløb har lært at stave rigtigt; nu stod det kun tilbage at komme til at *tale* ret.“ Ja, hvordan det da skulde være? „Saadan som der staar i Bibelen! den er Rettesnor for os Mennesker, men Folk er nu om Stunder vokset fra Bibelen, og det har vi de gode Naturforskere at takke for. De har bildt os ind, at Jorden løber rundt om Solen, og endda staar der i Bibelen det modsatte. Men de kan jo prøve paa at blive i det Spor, saa skal Vor Herre nok finde dem.“ De fleste Opfindelser giver han Djævelen Skyld for. Engang da jeg havde fortalt ham noget om Telegrafien og den elektriske Kraft, svarede han: „Bliver Naturforskerne saadan ved (med Opfindelser), tager de Magten fra Vor Herre!“

Peder kunde give mange rammende Svar. En Mand fra Strellev hentede et stort Læs Fisk fra Vesterhavet, og da han havde kørt hjemmefra meget tidlig om Morgenen, blev han søvnig paa Hjemvejen og faldt i Søvn, saa Hestene passede sig selv. De gav sig til at æde af Græsset, der stod ved den meget dybe Vejgrøft. Vognen væltede, og den sovende Mand blev kvalt under Fiskelæsset. Vognen hvælvende over ham med Hjulene i Vejret. Da min Moder fortalte Peder Martin denne Begivenhed, føjede hun til: „Det var endda sørgeligt, som den Mand kom af Dage, men dér var hans Tid nu kommen!“ „Nej“, sagde Peder, „dér var hans Tid ikke kommen, men det blev den. Det var ikke Vor Herres Vilje, at Manden skulde kvæles under et Læs Fisk; han skulde holdt sine Øjne aabne, saa var han ikke væltet.“ — En Juleaften kom han ind til mine

Forældre, efterat de var komne paa Aftægt. Jeg havde da faaet et Stueorgel og spillede og sang nogle Jule-salmer for ham. Han sad ret og frydede sig og vug-gede sig i Tonerne med glædestraalende, taarefyldte Øjne. Min Moder kommer saa ind med en Tallerken skaaren Smørrebrød og byder ham. „Tak, Ane“, sagde han, „her er det, som det skal være, her er Føde baade for Sjæl og Legeme.“

Da Peder Martin paa sine gamle Dage ikke kunde sørge for sig selv, kom han paa Ølgod Fattiggaard, hvor han døde — omkring 1880. I 47 Aar har jeg været borte fra Ølgod Sogn og véd derfor ikke noget om hans sidste Leveaar. Derom maa en anden fortælle.

Ribes Tilstand 1735 og 1743.

Ved mag. art. *Victor Hermansen*, København.

Den første af de her meddelte Indberetninger findes i Kommercekollegiets Arkiv (i Rigsarkivet) og blev indkrævet ved kongelig Befaling d. 25. Juni 1735 for at give Oplysninger om en Række økonomiske Forhold. Den anden blev affattet efter Ordre fra Danske Kancelli i April 1743 og opbevares derfor i Danske Kancellis Arkiv i Rigsarkivet. Meningen med den var at skaffe Efterretninger af topografisk-antikvarisk Art til en paa-tænkt Danmarksbeskrivelse, som skulde udarbejdes af Sekretær i Danske Kancelli E. J. Jessen¹ men som aldrig blev til noget. Begge Indberetninger udgives i en noget læmpet Form, idet deres fuldstændig vilkaarlige Brug af store og smaa Begyndelsesbogstaver i alle Ordklasser og vildledende og overflødige Brug af Skille-tegn er bragt i Overensstemmelse med Nutidens Anvendelse af store Bogstaver og Tegnsætning.

De to Billeder, som illustrerer Indberetningerne, er kun lidet yngre end disse, idet Grundplanen er dateret til 1755 og Prospektet af Byen til 1757. De stammer begge fra „Frederik den Femtes Atlas“ paa det kongelige Bibliothek.

¹ Se herom Kal C. Uldall: Tilstanden i Nyborg Amt ved Aar 1743, i Svendborg Amt, Aarsskrift for Svendborg Amts historiske Samfund 1915, S. 3—8.

Indberetningen fra 1735.

Efter Hans kgl. Majestæts allernaadigste Befaling af dend 25de Junij 1735, og voris høygunstige Stigtsbefalingsmands derpaa grundede og til os næstpaafølgende 2den Julij ergangne Ordre er denne om Riiber Byes Tilstand voris allerunderdanigste Relation.

1ste Post.

[Byens Tilstand, Beskaffenhed og Produkter.]

Uden at entrere udi nogen vitløftig Beskrivelse paa Riiber Byes gl: florisante Tilstand, da det Kongl: Riiber Slot var ved Magt, da Byen bestoed af 4re Sognekirker: St. Peders, Clemends, Hanses og Nicolai, foruden Domkirken, 3 Klosterkirker: Sortebrødres, Graeabrødres og Kaarsbrødres, da de Grønninger hafde her deris Stabel, og Byen formedelst dens vanskelige Situation, store Vandfloder og Indvaanernes Troeskab var allernaadigst benaadet med adskillige herlige Privilegier, som sees af Litra A. B.,¹ saa vil vi alleeniste her allerunderdanigst foredrage Byens nu værende Tilstand.

Nu ere her ikkun 2 Sognekirker og hvor folkeriige Meenighederne kand være, det kand sluttes af det Mandtal, som bilegges ved denne Relations 7de Post;² her har vaaren i forige Tider et hel Laug af Skippere og nu ikkun een eeniste; formuende Kiøbmænd og Kræmere vare her tilforn, men nu, da Negotien er mesten nederlagt, handles i Stæden for Fløyl og Silke med Vadmæl og hiemgiordt Læret, i Stæden for Porcelain med sorte Jydepotter, Greebe og Skovle. Voris Markeder haver

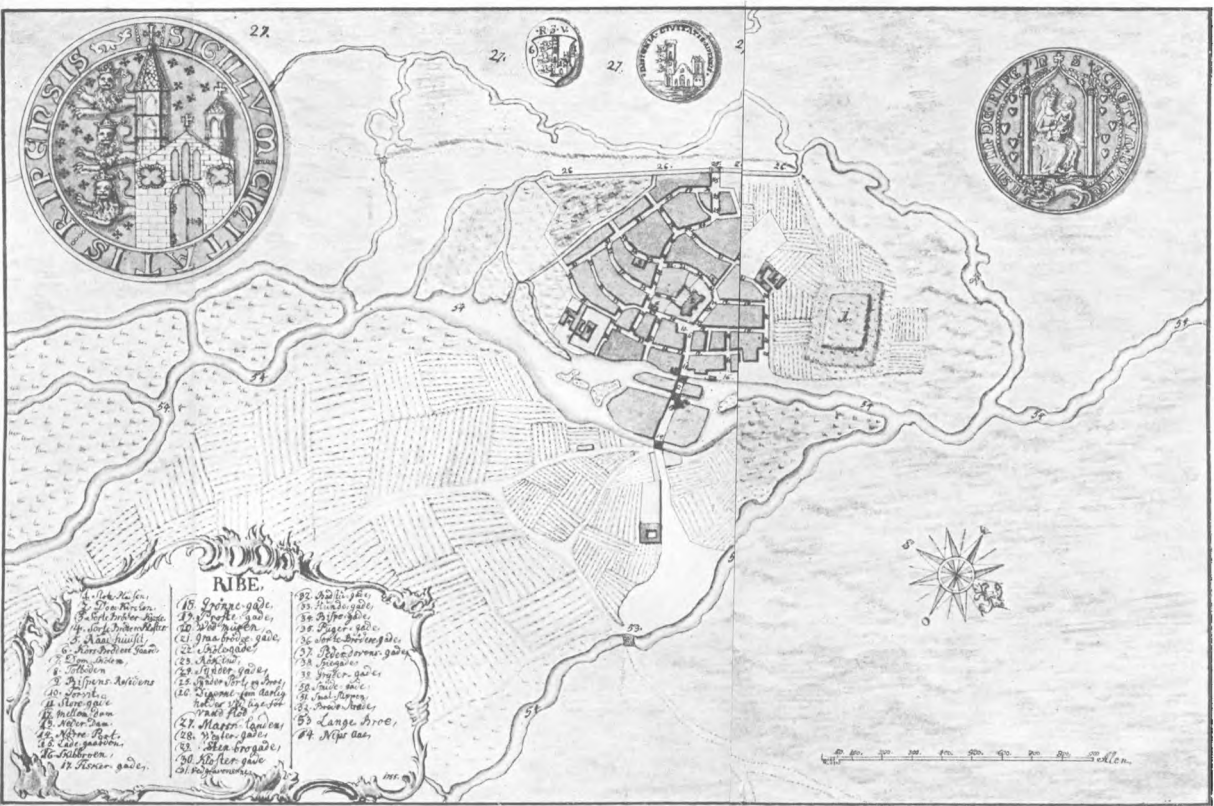
¹ A. Designation paa de Ribe By allernaadigst meddelte Privilegier, B. Kopi af Frederik III.s Privilegium af 24. Juni 1661 findes ved Indberetningen, men udelades her.

² Se S. 378—83.

tilforn været anseelige af fremmede Kiøbmænds Booder, nu bestaaer de fornemmelig i Høe-, Potte-, Reebsluger- og Fiskevogne med nogle faae Fiskebode, som kommer fra Øelænderne Fanø og Synderhoe.

Huusene ere her i gandske ringe Verdi fremfor tilforne, formedelst at faae af Beboerne ere formuende, og fremmede, som haver Midler, kommer her ikke endten til at købe eller leye Huuse. Naar bemidlede Folk døer, distraheris Midlerne og oftest føris af Byen; saa kommer igien ikkun nogle Daglønnere og Prakere, af hvilke de fleeste bliver her et Aar heller toe og siden løber de deris Kaars, fordi de ikke her kand subsistere. Fattige haver vi desverre nok af, som ogsaa haver deris Ophold af Hospitalet og Byens fattiges Casse, som begge ere i god Tilstand, hvilket tilskrives høylovlige kongelige allernaadigste gjordte Anstalter, samt de afdødes og levendes Gavmildhed. Den bæste Herlighed, som Riiber Bye haver, er Høebiærringen, som dog ofte er ulyckelig formedelst paakommende Vandfloder. De fleeste Huuse haver sine tilliggende smaa Engskifter; andre Byens Enge og Markjorder bliver aarligen ved offentlig Auction til Leyemaal opbudne og af Indkomsterne betalis Renterne af Byens Gield, som er Capital 3566 Rdl. 4 Mk., hvilken Gield er gjordt for voris Tid og fornemmelig for dend største Deel reyser sig af en Flensborger Gield, som Byen ved Høyeste Ret Aar 1663 er tildømt at betale, og af et Legato til de fattige, som forrentes efter Fundatzen hos Byen, men samme Gield er gjordt langt for voris Tiid.

Dernæst betalis Præsters og Betiendters Løn, som er aarlig 393 Rdl. 2 Mk., videre vedligeholdes deraf Byens 5 Broer, og andre publique Huuse, saa Borger-skabet ikke her som paa andre Stæder med deslige Ud-

RIBE.

- 1. S. Petri kirke.
- 2. S. Nicolai kirke.
- 3. S. Nicolai kirke.
- 4. S. Nicolai kirke.
- 5. S. Nicolai kirke.
- 6. S. Nicolai kirke.
- 7. S. Nicolai kirke.
- 8. S. Nicolai kirke.
- 9. S. Nicolai kirke.
- 10. S. Nicolai kirke.
- 11. S. Nicolai kirke.
- 12. S. Nicolai kirke.
- 13. S. Nicolai kirke.
- 14. S. Nicolai kirke.
- 15. S. Nicolai kirke.
- 16. S. Nicolai kirke.
- 17. S. Nicolai kirke.

- 18. Løngade.
- 19. Nytorv.
- 20. Nytorv.
- 21. Nytorv.
- 22. Nytorv.
- 23. Nytorv.
- 24. Nytorv.
- 25. Nytorv.
- 26. Nytorv.
- 27. Nytorv.
- 28. Nytorv.
- 29. Nytorv.
- 30. Nytorv.
- 31. Nytorv.

- 32. Nytorv.
- 33. Nytorv.
- 34. Nytorv.
- 35. Nytorv.
- 36. Nytorv.
- 37. Nytorv.
- 38. Nytorv.
- 39. Nytorv.
- 40. Nytorv.
- 41. Nytorv.
- 42. Nytorv.
- 43. Nytorv.
- 44. Nytorv.
- 45. Nytorv.
- 46. Nytorv.
- 47. Nytorv.
- 48. Nytorv.
- 49. Nytorv.
- 50. Nytorv.
- 51. Nytorv.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100 Ellen.

gifter i mindste Maade besværges. Bemeldte Enge og Markleye bedrager sig i Aar 517 Rdl. 2 Mk. 11 Sk., Broepengene af fremmede Øxne og Heste haver tilforne opløbet til en anseelig Sum fra 3- til 400 Rdl., men denne Indkomst har paa nogle Aar merkelig aftaget, saa det var ikkun forleden Aar 80 Rdl. 5 Mk. 7 Sk. og saa vit mand kand see, bliver det ringere i dette nærværende Aar, thi til Dato, da Øxen Driften er forbi, haves endnu ikke fuldt 70 Rdl.

Stadepenge, Græs- og Baadepenge¹, som i Markeder svares til Byen, er og nu lidet at regne fremfor i forrige Tider og har det forleden Aar ikkun ialt bedraget sig 64 Rdl. 2 Mk. 3 Sk. Resten af Byens Indkomster bestaar udi Accisen, som herefter vorder forklaret, og de faae Borgerskabspenge, som gives naar nogen vinder sit Borgerskab. Thi hvor slet det er beskaffen med Tønde- og Kabepenge,² kand sees af Negotiens og Skibsfartens Ringhed. Indtegten var afvigte Aar 1734 16 Rdl. 3 Mk. og derimod Udgiften 27 Rdl. 5 Mk. 12 Sk., saa de ordinaire Udgifter derved aldrig kand stoppes med Indtægten. Undertiden gaar det og her som paa andre Stæder, at store Stormvinde slider Tønderne løse, Lænkerne gaaer til Grunde og Tønderne fordrives, saa, endskiønt derom med stoer Bekostning søges, ere de dog sielden at finde, hvorover mand maae kiøbe nye Tønder og Lænker til 60, ja vel 80 Rdl. Støkket, og saaleedes kand da mange Aars Indtegt ikke forslaae til en eeniste Søetøndes Bekostning. Der er og herved flere Bekostninger, saa som: at optage og udlegge Søetønderne koster aarlig viss Udgift 6 Rdl. 4 Mk., de store Kaber paa Øelandet Synderhoe maae aarlig repareris, de smaae som sættes fra Gabet og indtil Aa-

¹ D. v. s. Bodepenge, Leje af Plads til Boder.

² Kabe, d. v. s. Sømærke.

munden, koster aarlig med Indkiøb og Udsætning 8 Rdl. Accisen har vaaren i forrige Tiider considerable og det bæste af Magistratens Indkomster, men dend Indkomst saavel som alle andre er nu temmelig mager. Forleden Aar bedrog sig Accisen ialt 53 Rdl. 4 Mk. 9 Sk. Naar denne Sum efter kongl: allernaadigste Anordning deelis mellem Byen, Magistraten og de fattige, saa haver Magistraten til Deeling 20 Rdl. 15 $\frac{1}{2}$ Sk., hvoraf Præsidenten og Borgemester faar hver $\frac{2}{7}$ deele 5 Rdl. 4 Mk. 8 Sk. og hver af de 3 Raadmænd halv saa meget, saa deraf kand sluttes, hvor ringe de øvrige Indkomster kand være.

2den Post.

[Byens Handel, Haandtering og Næring.]

I forige Tider haver her været en temmelig stoer Handel med Heste og Øxen og er det mange i frisk Minde, at her paa Rehden har Aar efter Aar lagt 40, 50 til 60 ja fleere hollandske Skiibe, som indtoge Øxen baade for sig selv saa og for Byens Indvaanere, hvoraf Riibe Borgere hafde dend Fordeel, at Hollænderne da for Betaling foerede i deres Stalde og afkiøbte dem deres Høe, Øl, Brendevin og Victualier, men nu udskibes ingen Øxen, som hører Riiber Borgere til, og de faae Hollænder, Holsteiner, Brabanter eller andre, som driver her igiennem, tager paa Driften meestendeel deres Høe hos Bonden, directe imod Byens Privilegium af 28de Junij 1673, her hos Lit: C,¹ som forbyder Bonden ald saadan Handel under Vahernes Forbrydelse, men kand dog ikke blive exsequeret, fordi Bønderne ligger under Førstendommets Ret og Jurisdiction, saa Øxensaavel som Høehandelen er nu her gandske aflagt,

¹ Dette Privilegium, som bekræftede Christian IV.s Brev af 31. Marts 1635, findes afskrevet ved Indberetningen, men medtages ikke her.

hvorover de fleste af Staldene ere nedbrudte, een Deel nedfaldene og Resten staar øde. Med Hestekiøbmandsskab haver een Deel her i Byen søgt deres Næring, men siden at Øxen- og Hesteprangere ere blevne paa Landet altfor myndige og mesterlig lærdt at gaae Toldstæderne forbie, da ere een Deel her paa Stædet ved samme Handel blevne forarmede, Resten bleven klog ved deres Medborgeres Ruin, og er derfor dend Handel her næsten gandske ophævet. Ja, i dend Stæd at Bonden skulde tage Vare paa sin Avling, saa legger hand sig paa Øxen- og Hesteprangen, hvorved mand seer, at mange ere blevne forarmede, thi naar de nogle Gange har udpracticeret deres Øxen eller Heste og de bliver eengang attrapperede, ere de ulykkelige og kommer ofte fra deres timmelig Velfærd, ved det at de vil forsvige Hans kgl. Majestæts Told og Rettighed.

Den største Handel, som nu drives, er med indførende Tømmerlast og Jern fra Norge, Kalk og Steen fra Holland, hvorudi 4re eller 5 Borgere ere interesserede, og dersom der om Aaret kand giøres 3 Reyser paa Holland og 6 à 8 paa Norge, saa er det afgjort; med samme Skiibe indføres ogsaa fra Holland lidet Kramvahre, Specier og Støkgods; ligeledes indføres fra Flensborg til Lands paa Vogne: Hør og Hamp, Viin og Brendeviin, Jern og Tiere, som Toldbøgerne bæst kand forklare. Humle hidføres fra Lynneborg og Brandenburg til Lands paa de saakaldede Kahrer, og gaar ingen her igiennem uden 3de, som her ere Borgere, contribuierer til Byen og har stilt os borgerlig Caution, for at de sig her skal nedsætte, saa snart som de kand faae Huus og Leilighed. De tilfører os og Vesterkandten de[n] fornødne Humble, som baade Byen og Landet ellers maatte saune heller dyre betale. De Vahrer, som herfra ud-

skiibes, er Rug, Honning og Vox samt undertiden noget lidet Flesk og Smør, som føris endten til Holland, Norge, Hamborg, Altona heller andre holsteenske Stæder, hvor Markedet er bæst.

Borgerskabets øvrige Næring bestaar i Avling samt en liden Handel med Læret og Vadmel, Træskoe og andre Skovboevahre item Hykerie med Øl, Brendevin og eedende Vahre.

3die Post.

[Byens Af- eller Tiltagen og Aarsagerne hertil.]

At Riiber Bye merkelig haver aftaget, det kand saavel sees af alle Poster udi denne vores allerunderdagnigste Relation som af Skillingstaxten,¹ der i dend Stæden 1680 var 40 Mk. nu ikkun er 13 Mk. 3 Sk., og tilkiendegiver saadan Forringelse Borgerskabets Tilstand og Næringens Aftagelse, hvortil efter vores uforgribelige Tanker er største Aarsag Byens Situation, thi dend ligger inde i det Slesvigske, 2 Miile til Nør-, og 4re Miile til Østersiden, indkneben og omringet med saadanne Bønder og Naboer, som meener, at fordi de ligger udi det Slesvigske, haver de Frihed til at bruge Handel og Vandel ligesaa vel som Riiber Borgere. De holder gandske nær her ved Byen paa alle Kandter alle Slags Vahre fal, saasom Saldt, Staal, Humble, Tobak og andre grove Vahre, ja paa een Del Stæder adskillige Kramvahre, Viin og fransk Brendeviin, og deslige Landsbykræmere findes i Schierebeck, Reisbye, Kierbølling, Hvidding, Høxbroe, Wester Wedsted, Farup, Fiærsted, Hügum, Gram, Foel, Douerbye, Lintrup Kroe, og anden Stædtz, er paa $\frac{1}{4}$ Miil, og ikke meget over 2 Miile fra Riibe, hvorudover og formedelst Consumptionen Bon-

¹ Den Afgift, som blev erlagt af dem, der til Hest og Vogns passerede Byens Porte eller Bomme.

den i de næstbeliggende Calslund-, Frøs-, Gram- og Hvidding Herreder lidet eller indtet søger Riibe, thi hvad de vil have, kand de faae hos deres egen Kræmer, hvor de kand have det for bedre Kiøb end i Riibe, saasom Kræmerne, om de end laae en $\frac{1}{2}$ Miil fra Riibe, kiøber deres Vahrer i Tønder, Husum og andre Stæder, synden Riibe, som ere fri for Told og Consumtion. Hietting, som dog er ikkun en Landsbye, haver stoer Fordeel og florerer fremfor Riibe. De haver overflødig Skibsfardt, og var det endda got, om de ey til Landprang og Kiøbstædernes Nachdeel indførte fremmede Vahre for Skippernes egne Reigninger og Nytte.

Beboerne paa Øelandene haver tilforne været forbunden til at føre deris Fisk til Riibe og selge dem til Riiber Borgere, men nu farer de dermed til Hamborg, Altona og andre holsteinske Stæder, og saa vit som kand sluttes, kiøber dér hvad de de behøver baade til egen Fornødenhed og til Forprang.

Om Bønderne, som handler med Høe ja vel og undertiiden med Honning og Vox i temmelig Quantitet, er udi dend anden Post tilforne meldet.

Store Vandfloder, som dette Sted fremfor andre Hans Kgl. Majestæts Kiøbstæder i Danmark er undergoven, gjør ogsaa Byen stoer Skade; Broerne, af hvilke Byen haver 5 at holde vedlige, borttages, om de end ere i dend allerbæste Stand, Demningen eller de saakaldede Damskifter udbrydes og har kost Byen og Indvaanerne paa nogen faae Aar over 1000 Rdl., Quæget drukner, Høet bortflyder og i det øvrige lider de, som boer ved Vandet, stor Skade i deres Kieldre, og paa Bulverkerne, hvilket er ikke at hindre, hvorføre forventes, at Byen i andre Poster vorder allernaadigst soulagerit.

Store Udgifter i Kriigstiider haver og trøkket dette

Stæds fattige Borgerskab, endskiøndt det var deris og enhver troe Undersaats allerunderdanigst Skyldighed at taale de Udgifter, som var til Kongens og Landets Bæste; dog vare vi de, som i Kriigstijder laae i Gabet for det hele Land, og fra 1700 til 1713 hafde tvende Gange fra Fienden, som os nærmede, Brandbreve. Vi taalte ald Trusel uden at lade os afskrække til Fienden nogen Udgift, og vare vi da ikke een Stund sikre paa voris Liv og Midler. Denne og andre Hans kgl. Majestæts Kiøbstæder maae allerunderdanigst takke for dend dem beviiste høykongl: Naade med dend gjordte Anstaldt om ulovlig Kroeholds Afskaffelse, men saa længe Forpagtningen paa Hykerie og Kroerie i Hvidding-, Frøs- og Calslund Herreder ey ophæves og Riiber Bye ey maae have dend Frihed ulovlige Kroerholdere at forfølge, saa kand Byen ikke være bedre holden end tilforne, men maae taale, at de til dends Præjudice gjører hvad de vil og bliver som de sig kalder: frie Herrer.

Men vi lever i det allerunderdanigste Haab, at denne Forpagtning vorder ophævet, naar ietziges¹ Forpagteris Tiid er ude, hvorved vi allerunderdanigst formoder, Hans kgl. Majestæts Interesse indtet lider, thi faaer Riiber Bye Næringen, svarer dend og Consumption deraf, som er langt anseeligere end saadan Forpagtningsafgift.

4de Post.

[Byens Skibsfart.]

De foran beskrevne ind- og udgaaende Vahre, som handles med paa dette ringe Stæd, bliver førdte med danske, hiettinger og holsteinske Skiibe, thi her paa Stædet er desverre ey meere end en eeniste Smakke drægtig 11 Læster, og Skiibsfarten her strækker sig ey

¹ nuværende.

videre end til Øster Riisøer i Norge, til Amsterdam Hamborg, Altona og andre holsteinske Stæder.

Alt hvis som indkommer eller udgaaer, maae ind- eller udføres med Prame til Skiibene, som ey kand ligge nermere Byen end 1 Miil, og naar det er Ebbe, kand Pramene ey eengang udgaae eller indkomme, saasom Rivieren¹ ved store Vandfloder og formedelst liden Fart er paa een Deel Stæder belagt med Sand, hvilket Byen ikke formaaer at redressere, saalenge Negotien og Skiibsfarten er ikke bedre end nu etablerit, og Kiøb-mændene, som alleene har Nytte deraf, endten ikke formaaer heller ikke vil contribuere noget til dends Renselse.

5te Post.

[Byens Fabrikker eller Manufakturur.]

Manufakturur ere her ikke, og det som bliver her fabriqueret er Læret, som 4re eller 5 af Borgerskabet fører til Kiøbenhafn at selge, hvilken Handel nu og begynder at svekkes; det er og ikke vendteligt, at nogen Manufactur kand her indrettes eller, om dend indrettet blev, have nogen Bestandighed, uden at Hans kgl. Majestæt allernaadigst vilde give dennem, som sligt entreprenerende, særdeelis fordeelagtige Privilegier.

6te Post.

[Byens Fabriksprivilegier.]

Indtet Privilegium er her paa nogen Fabrique eller Manufactur, men der ere visse privilegerede Persohner, som alleene bruger een og anden Profession, nemblig 1 Apoteker, 2 Guldsmede, 2 Barberere og 1 Farver, af hvilke dend sidste giøris stoer Indpas af nær omkring boende Farvere paa Landet tvert imod kongl: allernaadigste Befaling af 4de Febr: a: c:².

¹ d. v. s. Aaen.

² Ved kgl. Reskript af 4. Febr. 1735 blev det forbudt, at Farvere nedsatte sig paa Landet.

7de Post.

[Byens Societeter og Laug, Tallet paa Købmænd, Kræmmere, Haandværksfolk og Handlende, deres Tilstand. Mangler der Haandværkere og da hvilke?]

Her paa Stædet er ingen Societet uden Borgerlauget, om det ellers et Societet kand kaldes; det bestaar fornemmelig derudi, at dend eene Borger saa vel i smitsomme som i andre Tiider hielper dend anden til Graven. Af gammel Tiid har det vaaren oprettet, men var igien undergaaet og er paa nye optaget samt af Hans Majestæt allernaadigst confirmeret. De øvrige Laug ere:

Skoemagerlauget bestaaende af	20	Mestere.
Skræderlauget med Enker	12	"
Smedelaug	11	"
Handskemager-og Bundtmagerlauget	11	"
Snedickerlauget	3	"

De øvrige Haandverksfolk som Muurmestere, Tømmermænd, Reebslagere, Dreyere, Bødekere, Feldtbere-dere, Garbere, Bagere, Glarmestere, Sadelmagere haver ingen Lauge. Resten af Haandverksfolk saasom Tinstøbere, Blytekkere, Broeleggere, Rotgiettere, og nogle gode Muurmestere mangler os og ønskede vi gierne at see Byen forsynet med dygtige Handverksfolk, da vi allerunderdanigst ville haabe, det ikke blev tilladt de mange Bønhassere, som sidder omkring Byen paa Landet, at betage de fattige Borgere og Handverker udi Kiøbstæderne tvert imod Lovens allernaadigste Befaling deris Brød og Fortienniste.

Offentlige Vertshuuse og Vognmandslaug haver mange Gange her været indrettede, men som Passagen her igiennem er liden, saa har det ophævet sig selv, dog naar nogen Fremmed ankommer, feyler hand ikke Befordringskab, og skulle det engang være vanskelig at faae, beviiser Magistraten dend Reysende ald pligtig Assistance.

L. emmerson S. Christine house D. ...

the port of Helig.
1844

L. Sapporin D. ... G. ... F. ...

Herved bilinges i dybeste Underdanighed det befalede Mandtal over alle Byens Borgerskab Litra D:¹

8de Post.

[Forslag til Byens Opkomst.]

Dersom det os udi Anledning af denne 8de Post er tilladt at give voris allerunderdanigste Betenkende til Riiber Byes Opkomst, da synis os, at dend nogenledes stoed til at hielpe, om Deris kgl. Majestæt allernaadigst ville ansee efterfølgende allerunderdanigste Forslags Puncter, som i Tiiden virkelig skulde kunne befordre Hans Majestæts egen høye Interesse. Og som Riiber Bye fremfor alle andre Hans Majestæts Kiøbstæder behøver Hielp og nogen særdelis Høy Kongl: Naade deels formedelst dend forhen anførte betrængte Situation og at dend er exponerit de store og ødeleggende Vandfloder, deels fordi dend Indvaaneris Tilstand er saa fattig og armelig samt Handel og Vandel saa got som nedlagt, saa lever vi i det allerunderdanigste Haab, at Hans kgl. Majestæt af særdeelis kongelig Mildhed og Naade bønholder os paa Byens Vegne. —

1) derudi, at Byen selv maatte beholde Consumtionen for saa taalelig en staaendes aarlig Afgift, at dend kunde præparteris over Byen efter Næring, Familie og Huusholdning, og vi saa vel som vore næste Naboer: Haderslev, Appenrade, Lygom Closter og Tundern kunde derved faae voris Porte aabnede for Bonden og alle andre; saaledes at de deris Vahre uden Consumption og al Molest fri i Byen kunde indføre, hvoraf ufeylbar vilde følge, at de ikke skyede Byen længere, men tilbragte os dend forønskede Næring og saa vel søgte Riibe som de forbenævnte slesvigske Fristæder.

¹ Trykt S. 378—83.

2) at begiere nogen Moderation i Tolden til Negotiens Befordring understaaer vi os ikke, men ville Hans kgl. Majestæt allernaadigst benaade Riiber Bye med Oplaug paa de 4re Species: Viin, Brendeviin, Saldt og Tobak og tillade, at hvad en Kiøbmand beviiser aarlig at have udførdt eller afsat i Førstendomet Slesvig eller anden udenriigs Stæder, maatte fortoldes med Licent eller en Recognitions Told, hvorimod hand af det øvrige indførte var pligtig Tolden efter Toldrullen prompte at svare, kom Negotien derved i Stand saaledes, at Hans Majestæt i Fremtiden indtet kunde tabe, thi Byens Indvaanere vilde da stræbe af yderste Formue at faae Vahrerne i anseelig Quantitet hjemførde fra første Haand og derved selv vinde dend Profit, som Hollænderne og andre nu trækker.

3) maatte det dernæst allernaadigst forbydes alle Proprietærier, Præster og Fogder at drive Handel og Kiøbmandskab uden Riiget, item forbydes alle Skippere, som ey ere Borgere og i Kiøbstæderne boesidende, at ind- heller udføre nogen Slags Vahre for egen Regning til Udsal, saa kunde Kiøbstadmanden vente sig Debit og god Næring.

4) Som Colding Syndrebroe vedligeholdes af Hans kgl. Majestæt for Toldpassagens Skyld og vi her iligemaade meest for samme Aarsage, thi anden stoer Passage er her ikke, maae vedligeholde 5 kostbare Broer, saa bede vi allerunderdanigst, at Hans kgl. Majestæt allernaadigst ville bevilge os nogen vis Udviisning aarlig af nærmeste Skove til disse Broers aarlige Vedligeholdelse, siden dend ringe Deel Broepenge her falder alleeniste af Øxen og Heste /: thi aldt andet er fri ./ kan ikke vedligeholde 2 af Broerne.

5) Til Hans kgl. Majestæts egen Toldinteressis Be-

fordring saa vel som og saa til Kiøbstædernes Gavn var det nyttig, at alle Fæstebønder af Riiber og Haderslew Amter synden for Kongeaaen beliggende bleve under Arrest og Fængsel forbudne at lade sig finde paa noget Nørre Jyllands Heste- og Quægmarket uden skriftlig Tilladelse og Pass, som de hver Gang maatte være pligtige at tage fra deris Amtmænd, hvor de og deris Reyses Erinde burde anmelde og tilkiendegive; denne liden Anstalt turde holde dem hiemme ved deris Ploug.

6) Alle Prangere og Handverksfolk, som findes paa Landet 2 Miile nær Riibe med Handel, ulovlig Kroehold heller Arbeyde mod Loven, Forordningerne og Byens Privilegier, bede vi allerunderdanigst Hans kgl. Majestæt allernaadigst ville bevilge os ubehindret at lade eftersette til Riiber Byeting, for deris Mishandlinger tiltale og, naar Dom sammestedts var erholdet og vedkommende ikke strax ville appellere, da Exsecutionen af vedkommende Rettens Betiente uveigerlig at maatte og skulle foretages; ville Hans kgl. Majestæt, som vi allerunderdanigst stadig forhaaber, allernaadigst lade forbyde, at ingen Slags Kiøbmandsvahre som Saldt, Staal, Tiære, Humble, Tobak, Viin heller fransk Brendeviin etc. under Vahrernis Confiscation maatte falholdes paa Landet 2 Miile nær Riibe og at Riiber Byeting ogsaa i disse Poster, naar nogen Sag herom bliver reyst, maatte være vedkommendes Værneting; da var det for Riiber Bye et uskatterligt Gavn, dog bede vi ikke herom, førend Hykerie og Kroerieforpagtningen expires,¹ hvorom forhen er meldet.

7) En Deel her paa Stædet kiøber og et og andet Huus, naar de ikkun seer, at de kand have deris Rendte

¹ D. v. s. ophører.

af dertil hørende Enge, siden skiøtter de ey om endten Huuset falder eller staaer, hvorføre det var efter voris ringe Tanker til Byens Conservation, at saa snart Ejeren ikke besørgede Huusenes Reparation, saa skulde de dertil liggende Enge og Aggere hiemfalde til Byen og offentlig som andre Byens Enge auctioneres, dog saa at Indkomsterne deraf skulde sættes paa Huusenes Reparation, men Ejeren ikke dismindre være forbunden at holde deris Damskifter vedlige, hvorved er vendtelig, at mange Huuses Nedbrydelse kunde hindres.

8) Endelig som de differente Jurisdictioner her omkring Riibe har forarsaget, at Bønderne i de holstenske Herreder fast ikke meere har Credit for 1 Slettedaler i Riibe, formedelst Byens Indvaanere ved deres uendelige Concurser og Rettergangsmaader paa en Tiid af een Snees Aar har mist henved 2000 Slettedalers reede laante Capitaler med tilsatte Omkostninger paa disse Gields Sager, hvorover Næringen og saa lider stoer Støed — saa takke vi Hans kgl. Majestæt i allerdybeste Underdanighed for det forventende nye Riiberhuus Birk, som mægtig kand hielpe paa dend faldne Credit, og beder ydermeere, at som vi har een Gud, een Konge og een Lov, vi da og maa beholde een Ræt og dette Birk under Riiber Ober- og Under Rætter, efterdi vi dog har tvende Byer af bemeldte Gods som af Alders Tiid har ligget under Byens Jurisdiction, hvilket i utallige Poster kand befordre Borgeris og Bondes Opkomst og Velstand.

Denne voris allerunderdanigste Relation insinueres hermed allerydmygst voris høygunstige Hr. Stiftsbefalingsmand til allerunderdanigst Forestilling og Befordring.

Riiber Raadstue dend 21de Julij Anno 1735.

C. Worm. A. Frausing. N. Ries. H. Bötticher.

Oluf Schultz.

Særlig Indberetning fra Ribe Toldkammer.

Udi underdanigst Følge af Deris Excellences høye Ordre daterit 8de hujus insinueris herved voris allerunderdanigste Forklaring om de befalede Poster, saavidt af Toldvæsenet dependerer.

Til Vahrernis Ind- og Udførsel her ved Toldstædet bruges, foruden et eneste Skib her ved Byen haves, Hjertinger-, Hoe-, Oxbye- og nogle faae holsteenske Skibe; fremmede ere her i nogle Aar ikke brugte. Skibsfarten er her saa slet beskaffen, at dend fast ey kand blive slettere, thi her har i nogle Aar ikke været et eneste Skib med Støkgods og Kram-vahre alleene, men det kommer alt i ringe Partier med Kalkskii bene, hvoraf kand sluttes Tilstanden med Handel og Vandel.

Til Riibe haves een eneste Smakke paa 11 Læster tilhørende Borgeren Skipper Hans Mandøe her ibidem og sine Medreedere.

Fahrten her fra og til er fornemmelig paa Øster-Riisøer i Norge, hvorhen undertiden føres Rug, dog meest gaar Skiibene baglastet did, og hiemhenter Tømmerladning og Jern. Fra Amsterdam kommer Kalk, Steen, noget Stykgods og Specerier, som 4re Kiøbmænd her i Byen een à 2 Gange aarlig lader komme. Det som did føris er lidet Hunning og Vox, meget sielden Korn-vahre.

Til Hamborg og Altona udføris Rug og undertiiden feede Vahre, ligesom det dér er i Priis. Fra Altona kommer ogsaa den ringe Deel af Kiøbmandsvahre, men fra Flensborg indföris paa Vogne ald Hør og Hamp item noget Viin, Brendeviin i Ankere og fra Markederne andre ringe Partier af Alne-tøy, 3de Hummelfører hidfører 2 à 3 Gange aarlig Humle paa deris Kahrer, og her udi bestaar ald Riiber Byes udenlandsk Handel.

Sluttelig kand vi underdanigst med Sandhed anføre, at Riiber Byes Handel paa en Tid af 20 Aar har øyensiunlig aftaget Aar for Aar, og vi vide ikke, at dend staar til at ophielpe, uden Byen og Borgerskabet kunde obtinere dend Næring som Landmænd og Bønder her omkring urettelig nyder og bruger, hvilket Magistraten med anden Byens Lejlighed upaatvilelig nøjagtig demonstrerer som den største Hovedpost til Riiber Byes Opkomst. Vi forbliver med underdanig Devotion og Lydighed Deris Excellence højvelbaarne Hr. Geheime-raad og Stiftsbefalingsmand Naadige Herres underdanigste Tjenere.

Riibe Toldkammer dend 16de July 1735.

O. Schanche. A. Frausing.

Mandtal over Riiber Byes Borgerskab.

Kiøbmænd.

Nr. 1	Hr. Commerce Raad Christian Sigfried Eenholm	} Ere vel formuende og haver dend bæste Handel. No. 1 mest bemidlet og ejer Breininggaard } ogsaa formuende dog ikke som de 2de forestaaende af mindre Formue
- 2	Wibecke Sal: Andreas Mahlers	
- 3	Eskel Simonsen	
- 4	Terman Mortensen	

Kræmere,

som handler med grove Kramvahre, Tobak, Lærret, norsk Tømmer og deslige.

No. 5	Johanne Sal: Andreas Tarups Enke	} haverefter deres middelmaa-dige Tilstand nogen liden Handel mest med Bønder } Er Consumtionsforpagter og har sig her nylig nedsat at bruge Handel } Handler med Skovboevahre Vadmel og deslige, No. 9 af nogen Formue, No. 8 af ringe Tilstand
- 6	Jørgen Tranberg	
- 7	Jens Termansen	
- 8	Ingeborg Sal: Christian Farvers	
- 9	Cathrine Lasdatter	

- No. 10 Peder Knudsen
 - 11 Anders Rasmussen
 - 12 Maren Jepsdatter Fastermoder
 - 13 Thyge Thomsen

} Handler med Lærret og er af maadelig Tilstand, undtagen No. 10, som er af god Formue.

Farver.

- 14 Zidse Pederdatter Schade

} Er privilegeret og i god Tilstand.

Guldsmede.

- 15 Hendrich Bötticher Raadmand
 - 16 Jens Kølholdt som holder og Øl- og Brendeviin Sall

} Har Huset fuld af Børn og liden Næring.
 } I god Tilstand.

Skipper.

- 17 Hans Sørensen Mandøe som handler med Tømmer fra Norge, selger og Øll, Viin og Brendeviin

} Er ikkun af ringe Vilkaar og har i sit Skib ikkun selv en ringe Part.

Barbere.

- 18 Johan Friderich Henckel
 - 19 Hendrich Schytte

} Gammel og fattig.
 } Ung og i nogen bedre Tilstand.

Skomager Laug.

- 20 Jacob Mouridsen
 - 21 Peder Mouridsen
 - 22 Mads Trøcker
 - 23 Christian Gahse
 - 24 Anders Gahse
 - 25 Bendix Andresen
 - 26 Andreas Rup
 - 27 Niels Andersen
 - 28 Andreas Rasmussen Wiis
 - 29 Hans Bertelsen
 - 30 Christen Dyrreborg
 - 31 Nicolai Clemmendsen
 - 32 Valentin Keyser
 - 33 Friderich Hansen
 - 34 Jens Falck
 - 35 Claus Mortensen
 - 36 Jørgen Clemmendsen

} Ere udi slet Tilstand undtagne No. 20, 21, 31 og 35 som ere af maadelige Vilkor.

- No. 37 Hans Andersen Aabenraae. }
 - 38 Michel Svendsen. } Ere udi slet Tilstand.
 - 39 Jørgen Friderichsen }

Skofleckerne og Svenne

som ere gifte og arbejder hos Mesterne.

- 40 Jochum Schultz }
 - 41 Jørgen Jensen }
 - 42 Hans Pedersen } Ere fattige.
 - 43 Christen Hermandsen }
 - 44 Christian Polack hvis Kone }
 væver }

Skræder Laug.

- 45 Uldrik Caspersen }
 - 46 Christen Müller }
 - 47 Jep Carlsen }
 - 48 Jep Foersum }
 - 49 Thomas Zikiær }
 - 50 Anders Weiss } Ere af slette Vilkor und-
 - 51 Michel Hansen } tagen No. 46, som har bæst
 - 52 Hans Tønding } Næring.
 - 53 Morten Hansen }
 - 54 Jens Gravmand }
 - 55 Peder Schræders Enke }
 - 56 Michel Schræders Enke }

Nogle som lidet arbejder uden Lauget, hvilket Lauget formeener at være til dets præjudice.

- 57 Mads Sørensen, som har vaaren i Lauget tilforn.
 - 58 Giertrud Frandsis, hvis Mand har vaaren under Fodgarden.
 - 59 Mette Bertelsdatter, har en }
 Rytter }
 - 60 Anne Sophie }
 - 61 og 62 Niels og Peder Mar- } Ere fattige.
 cussener, forhen Matroser }
 - 63 Niels Jacobsen, forhen Rytter }

Snedicker Laug.

- 64 Morten Rasmussen }
 - 65 Peder Aschow } Ere af slette Vilkor.
 - 66 Peder Thomsen }

Smidde Laug.

No. 67 Niels Christian Aarup
- 68 Bernt Lydicksen
- 69 Christen Michelsen
- 70 Hans Gregersen
71 Hans Poulsen
- 72 Eenevold Christophersen
- 73 Jens Lydicksen
- 74 Anders Michelsen
- 75 Rasmus Thomsen
- 76 Jørgen Ollufsen
- 77 Christopher Eenevoldsen | } | Ere udi maadelig Tilstand,
undtagen 71 og 72 som
haver bedre Næring og ere
udi bedre Tilstand end de
andre. |
|--|---|---|

Handske- og Bundtmager Laug.

- 78 Niels Andersen
- 79 Jens Tved
- 80 Morten Clausen
- 81 Jens Nielsen
- 82 Mickel Christensen
- 83 Laurids Schade
- 84 Peder Friis
- 85 Hans Thomsen
- 86 Søren Thomsen
- 87 Thomas Thomesen
- 88 Hans Ibsen | } | Ere alle af slette Vilkor saa-
som de ingen Næring haver,
siden Handelen paa frem-
mede Stæder dennem er
fragaaed. |
|---|---|--|

Feldtberedere.

- 89 Gotfred Guntzius
- 90 Christen Kock
- 91 Anders Andersen | } | Nærer sig nogenlunde vel,
undtagen No. 91. |
|---|---|---|

Garber eller Ledertover.

- 92 Niels Frantsen	}	Er i maadelig god Tilstand.

Tømmermænd.

- 93 Jørgen Christensen
- 94 Anders Toft
- 95 Niels Hansen
- 96 Peder Hansen
- 97 Hans Grangaard
- 98 Niels Christensen Lund
- 99 Hendrick Møller | } | Ere udi slet Tilstand, und-
tagen No. 93, 96 og 97,
som nærer sig nogenleedes. |
|---|---|--|

Muurmestere.

No.100 Jens Hiuler

- 101 Andreas Jensen
- 102 Rasmus Tysk
- 103 Peder Jensen
- 104 Rasmus Hansen
- 105 Peder Simensen
- 106 Jens Lollicke
- 107 Niels Warming
- 108 Herman Christensen
- 109 Jens Gravmand

} Ere alle udi slet Tilstand.

Kaaber Smid.

- 110 Nicolai Thun

I god Tilstand.

Karetmager.

- 111 Hans Hendrich

Har god Næring.

Hiulmagere.

- 112 Jes Jensen

- 113 Niels Larsen

} Ligeledes, dog No. 113 bæst
formuende.

Hattemagere.

- 114 Thomas Carlsen

- 115 Peder Pedersen

- 116 Jep Andersen

} Ere i maadelig Tilstand.

Malere.

- 117 Hans Poulsen, Byens Accise-

mester

- 118 Hans Villumsen

} Udi slet Tilstand
Gl. og fattig

Reebslagere.

- 119 Dynes Jensen

- 120 Nicolai Weitzen

} Ere i slet Tilstand.

Gardnere.

- 121 Nicolai Sinecksen

- 122 Christian Hendrick Brøer

- 123 Maglene og { nærer sig og

- 124 Dorethe Rytter { af Gartneri

} Nærer sig vel.
} Fattige.

- Glarmestere.*
- No.125 Niels Johansen
 - 126 Michel Voigt
- } nærer sig nogenleedes.

- Notler.*
- 127 Jens Pedersen
- Nærer sig vel.

- Sadelmagere.*
- 128 Alexander Lohmann
 - 129 Knud Jepsen
- } I slet Tilstand.

- Bogbindere.*
- 130 Hans Christian Lund
 - 131 Morten Lund
- } Ligeledes.

- Slagtere.*
- 132 Christian Ørtel
 - 133 Herman Bertelsen
- } I maadelig Tilstand.

- Knapmager.*
- 134 Søren Knudsen
- I slet Tilstand.

- Tobaksspinder.*
- 135 Wilhelm Brockman
- I meget slet Tilstand.

- Dreyere.*
- 136 Thomas Jensen
 - 137 Hans Johansen
- } Nærer sig vel.

- Baggere.*
- 138 Jørgen Pickman
 - 139 Hans Jørgen Pickman
 - 140 Garlef Kinastes Enke
 - 141 Bertel Nielsen
 - 142 Niels Kierckeby
 - 143 Niels Nielsen
 - 144 Niels Tved
- } Begge Hvedebrødsbaggere og i god Tilstand.
- } Rugbrødsbaggere udi maadelig Tilstand.

- Bøtkere.*
- 145 Michel Jepsen
 - 146 Bagge Iversen
 - 147 Jep Andersen
 - 148 Anders Jepsen
 - 149 Terkel Hansen
 - 150 Jens Iversen
- } Nærer sig nogenleedes, undtagen No. 150 som det er brændt for afvigte Aar.

No.151 Adam Levin *Paruquemager.* fattig.

- 152 Niels Christensen *Møller.* I god Tilstand.

Udridere.

- 153 Søren Nielsen } Holder Heste og Vogn og
nærer sig af Kroehold, i
god Tilstand.

- 154 Jens Christensen hvis Kone }
væver } Udi slet Tilstand

- 155 Jens Kudsk }

- 156 Peder Nielsen }

Lindenvævere.

- 157 Jens Harboe }
- 158 Frandtz Conradsen }
- 159 Anders Rasmussen }
- 160 Dorethe Jørgensdatter }
- 161 Jens Blytechers Datter }
- 162 Mette Amme }
- 163 Nis Jensens Kone } Ere i slet Tilstand, undtagen
- 164 Mette Gregers Kone } No. 157, 159 og 171 hvilke
- 165 Ebbe Paaske } ere noget bedre end de and-
- 166 Christian Holms Enke } dre af Formue.
- 167 Maren Friderichsdatter, Enke }
- 168 Hans Willumsens 2de Døttre }
- 169 Peder Marcussens Døttre }
- 170 Karen sal. Peder Clausens }
- 171 Jørgen Erichsen }

Vognmænd
eller de som holder Vogn og Heste, af hvilke de fleste ernærer sig af nogen liden Avel samt Kroe- og Høkerie.

No.172 Conrad Wedel }
- 173 Hans Jørgensen }
- 174 Niels Nissen Closter } Kand alle nogenleedes nære
- 175 Anders Nielsen Badstue } sig, dog No. 173, 174, 175,
- 176 Will Jensen } 180, 181, 182, 183, 187, 188
- 177 Niels Andersen Lustrup } og 189 i bedre Tilstand end
- 178 Hans Clemmendsen } de andre.

- No.179 Niels Lauridsen
- 180 Niels Kolhauge
- 181 Christen Rotkier
- 182 Knud Kock
- 183 Peder Sallingboe
- 184 Simon Knudsen
- 185 Christen Andersen Wedsted
- 186 Erick Nielsen
- 187 Jens Joensen
- 188 Ovenild Hansen
- 189 Thomas Puggaard
- 190 Mickel Tröcker
- 191 Jens Hiuler
- 192 Hans Olufsen

Der ere og andre af Borgerkabet som holder Heste og Vogn, men de haver anden Handel eller Handverk saa de forhen i behørige Classer er anførte.

Kroerholdere og Høkere.

- 193 Niels Brasen
- 194 Sal. Anders Johansens Enke
- 195 Sal. Hans Jensens Enke
- 196 Jens Nielsens Eskelund
- 197 Mads Christensen Pramand
- 198 Jens Rasmussen
- 199 Jens Knudsen
- 200 Niels Borresen
- 201 Niels Bierum
- 202 Peder Ericksen
- 203 Sal. Jacob Rasmussens Enke
- 204 Friderich Schøtte
- 205 Ursulla Schiøttes
- 206 Baltzar Guthus
- 207 Johan Wit
- 208 Mathias Bistock
- 209 Niels Termadsen
- 210 Bertel Andersen, Jerne Klocker
- 211 Berthe Graae
- 212 Hans Rup
- 213 Peder Biørn
- 214 Niels Smid
- 215 Søren Pedersen Beck
- 216 Mogens Jensen
- 217 Hans Nissens Enke

Ere udi slet Tilstand, undtagen No. 197. 198, 200, 201, 202, 203, 205, 208, 213, 214, 215, 217 som nærer sig nogenleedes vel efter Byens Tilstand, men No. 194, 195 og 210 ere mest formuende.

Daglønner.

- No.218 Hendrick Meyer
 - 219 Peder Jørgensen
 - 220 Hendrick Müller
 - 221 Hans Hansen Fyhn
 - 222 Petter Fyhn
 - 223 Niels Nymand
 - 224 Niels Warming
 - 225 Petter Friis
 - 226 Niels Ollufsen
 - 227 Anders Reisbye
 - 228 Hans Ulf
 - 229 Jens Sørensen
 - 230 Hans Godsche
 - 231 Michel Wisch
 - 232 Iver Nielsen
 - 233 Peder Morsen, hvis Hustru
 væver
 - 234 Christen Bundtmager
 - 235 Terman Hansen
 - 236 Jens Nielsen Tonge
 - 237 Hans Andersen Kruse
 - 238 Niels Bertelsen
 - 239 Jens Pedersen Prammand
 - 240 Jens Kalkslaar
 - 241 Christian Fischer
 - 242 Niels Mortensen Fischer
 - 243 Jens Snedichersvend
 - 244 Johan Kruse, hvis Hustru
 væver
 - 245 Hans Friderichsen, hvis Hustru
 væver
- } Lever af deres Dagløn og
 har Indtet andet.

Blegmænd.

- 246 Jens Pedersen
 - 247 Christen Christensen, nærer
 sig og af Bagen
- } Ere i slet Tilstand.

Sye- og Spindekoner.

- 248 Anne Cathrine Schierme .
 - 249 Mette Michelsdatter
- }

- No.250 Niels Willumsens Enke
 - 251 Maren Willadsen
 - 252 Woldborg Nielsdatter
 - 253 Agnete Jochumsdatter
 - 254 Arild Troelsens Kone, hvis
 Mand er i Holland
 - 255 Mette Andersdatter
 - 256 Hans Mørchis Enke
 - 257 Karen Jensdatter Kismers
 - 258 Magdalene Fischers
 - 259 Falckor Feldtbereders Enke
 - 260 Johanne Hiulers
 - 261 Niels Lustrups Enke
 - 262 Karen sal. Carl Skræders
 - 263 Anne Eschildsdatter
 - 264 Margrethe Altonas
 - 265 Broer Hansens Enke
 - 266 Sal. Morten Smids Enke
 - 267 Cathrinesal. Hans Sadelmagers
 - 268 Johannes Beckers Enke
 - 269 Zidsel Hans Pickmans Enke

De ere alle fattige, undtagen
 No. 266 som er i god Til-
 stand.

Hummelførere.

- 270 Levin Røhr
 - 271 Ertman Bunis
 - 272 Gert Sivers

Reyser Aar for Aar hertil
 og igiennem med deris
 Humble, contribuierer aarl.
 til Byen og ere forbundne
 ved borgerl. Caution at
 svare alle kongl. personel
 Contributioner og at ned-
 sette sig her i Byen.

Endelig erindres Teilgaardens Grund og Eyendom, som Byen
 eyer og nyder aarl. 12 Rdl. Afgift af; samme beboes af Knud Gre-
 gersen Teylbrænder.

At forskrevne Mandtal i alle Maader efter Huus-Søgningerne
 er rigtig, Vedtelgningen sandferdig saa vit os efter nøyeste Under-
 søgning er bekiendt og at det ikke er os mueligt Byens Indvaane-
 ris Tilstand efter visse Midler at beskrive testerer

Riiber Raadstue d. 21. Julij 1735.

C. WORM. A. FRAUSING. N. RIES. H. BÖTTICHER.
 OLUF SCHULTZ.

Indberetningen fra 1743.

Anmerkninger over de 40ve Poster, som fra Hans Excellence Hr. Geheimeraad von Gabell angaaende Landets og Kiøbstædernes Art og Egenskab er indkommen til vores underdanigste Besvarelse, hvilken, saavidt Riibe angaaer, kunde have bleven vitløftig, dersom nu Sal: Doctor Peder Terpager ikke hafde gaaed for i Vejen med Ripis Cimbricis impr: Flensb: 1736, 4to, om hvis Indhold blev forhen giort den herhos følgende Avertisement,¹⁾ som noksom forklarer, at der er skrevet alt det, som om Riiber Bye kand siges, dog maae vi ikke forbigaae baade at igientage og tillægge noget udi Anledning af ommeldte Poster.

1ste og 2den Post.

[Areal og Grænser. Overfladeforhold.]

Om Stædets Situation kand vi snart indtet tillægge velbemeldte Terpagers Description p: 13 seqv: og er det kortelig at sige, baade af alle bekiendt, saa og ofte allerunderdanigst demonstreret, at Riiber Bye ligger yderst i Riiget omringet med den saakaldede Frihed, og derforuden frem for andre Hans kgl. Majestæts Kiøbstæder er undergivet store Vandfloder, som baade borttager Qvæg, Høe og Korn, hvilket videre at udføre henhører ey paa dette Stæd.

3die og 4de Post.

[Jordens Udnyttelse.]

Vedkommer Stiftet og Amtet og os ubekiendt.

5te Post.

[Kornsorter.]

Her til Byen avles noget lidet Rug, Biug og Havre, og er Jorden ey til andet beqvem, dog er det langt

¹ Bogens Titel er: Ripæ Cimbricæ seu Urbis Ripensis in Cimbricia sitæ Descriptio . . . per Petrum Terpager. — Det omtalte Avertisement mangler.

fra, at det forslaer til Indvaanernes Fornødenhed, mindre til at sælge eller udføre.

6te Post.

[Træfrugter.]

Her ere vel Hauger og flere har vaaren, nu en Deel af Vandfloder og en Deel ved sterke Vintere ruinerede, saa her haves ikkun liden Frugt, men det meeste faaes fra andre Stæder.

7de Post.

[Saltbrænderier.]

Hverken her eller udi denne Egn brændes noget Salt, og det, som Indvaanerne betiener sig med, afkaages paa Garnsbøll og Dagebøl i Tønder Amt.

8de, 9de, 10ende og 11te Post.

[Dyrehaver, Stutterier, Bihaver, Mineralier.]

Dyrehauger, Stutterier, Biehauger og Mineralier veed vi indtet af at sige.

12te Post.

[Vildt.]

Vilt sees ikke uden det mand faer fra andre Stæder. Af vilde Fugle haves ingen, uden de som ere overalt bekiendte: Aggerhøns, Reinspurre, Spurrer, Stær, Svaler, Strandmaager, Lerker, Viber, Ugler, Rørdrummer, Ravne, Krager, Gøger og Storke, som kommer ligesom Svalerne sine visse Tider i Aaret; her er og om Efteraaret Brokfugle, dog af ingen Slags i nogen Overflødighed. Men af Insecter, som disværre skader Korn og Frugt, Græs og Urter, er her som andensteds i Mangfoldighed og kand ikke nævnes.

13de Post.

[Kreaturhold.]

Heste, Stude, Kiør, Faar, Sviin og Høns lægges her

meest Vind paa, dog meest til Huusholdning og Fornødenhed.

14de Post.

[Fiskeri.]

Havets Producter ere Torsk, Hvilling, Rokkel, Skulde eller Flynder, Hundtunger, Kraber, hvilke os føres til fra omliggende Øer: Fanøe, Synderhoe og Manøe; der findes og her og der Østersbanke, som os ere ubekjendte.

15de Post.

[Milepæle.]

Her omkring paa nogle Miile ere ingen Miile Pæle.

16de Post.

[Vejrlig.]

Her ere gemeenligen Nord, Nordvest og Sydvest Vinde, af hvilke den første skader Frugten og Vexten, og de andre giver store Vandfloder, som forhen ved 1ste Post er meldet.

17de Post.

[Sygdomme.]

Fra store gangbare smitsomme Syger ere vi, Gud skee Lov, befriede, dog kand vi ey her meere end paa andre Stæder sige os fri fra Feber og Skørbug, til hvilken sidste Sygdom mand betiener sig af Cochlearia, som voxer baade i Haugerne og i Marken her omkring.

18de Post.

[Befolkningen. Dens Inklination og Egenskaber.]

Byens Indvaanere lever af deres Haandværker og borgerlig Næring, dog slaaer de fleeste sig til Avling, siden at Næring samt Handel og Vandel aftager. Deris Tal kand være ungefær 300 Familier, og hvad fødte og døde i de sidste 5 Aar kand sees af hosfølgende Designation Litra A.¹

¹ Denne Designation og den under 37. Post omtalte Privilegiefortegnelse findes ikke.

19de Post.

[Skove.]

Til Byen ligger ingen Skov og henhører derfor denne Post til Stiftet.

20de Post.

[Øer og Holme.]

Hertil ligger ingen Holme af nogen Betydning uden een kaldet Riiber Holme, givet til Byen af Kong Erik Mendved 1294, hvilken er deelt i visse Engskifter, som ligger til en Deel af Indvaanernes Huuse og Dæmnin-gernes Vedligeholdelse.

21de Post.

[Vandløb.]

Om Riiber Byes Strømme og Aær kand vi ey vidre melde, end som er anført udi forermeldte Rip: Cimbr: Sect: 1. Cap: IV og V.

22de Post.

Refereres til nestforegaaende og lægges dette til, at udi Aærne fanges paa den eene Side i Nibsaae ey andet end Giedder, Aborre, Skaller, Aal, Aalqvaber, Negenøye og paa den anden Side fanges undertiden Lax og Øreter.

23de Post.

[Sær.]

Her til Byen ligger ey uden en fælletz Søe kaldet Ørnsøe, som ey giver andet af sig end Giedder og Abborer.

24de Post.

[Kilder.]

Af Kilder ere her ingen.

25de Post.

[Bække og Moser.]

Ey heller af Bække og Moradser, som til nogen Brug kand udskiæres.

26de Post.

[Bakker og Dale.]

Klipper, Bierge og Dale veed vi indtet af at sige.

27de Post.

[Kuriositeter.]

Hvad her er meest remarquable findes udi oftermelte D: Terpagers Skrift paa adskillige Stæder.

28de Post.

[Havne.]

Her er ingen ret beqvem Havn, ey heller haver vi her for Byen meere end een eeneste Smakke, som overvintret i Riiber Aae.

29de Post.

[Told-, Loss- og Ladesteder.]

Her haves Told- Loss- og Lade-Stæd, beliggende fra Varde 8 Miile, fra Colding 8 Miile, fra Tønder 4 Miile, fra Haderslev 6 Miile, fra Flensborg 8te og fra Appenrade 7 Miile.

30te Post.

[Kongelige Slotte.]

Af et gammelt Slot haver vi ikkun nogle Rudera.

31te til 35te Post.

[Administrativ Inddeling. Rytterdistrikter. Grevskaber, Baronier og Herregaarde.]

Vedkommer Amtet og er os ikke tilforladelig bekiendt.

36te Post.

[Kirker og offentlige Bygninger. Byens Segl.]

Her er foruden Hospitalet 2 Sognekirker, dend eene kaldet Vor Frue eller Domkirke, som for faae Aar er

repareret og prydet, og den anden kaldes St. Cathrina Kirke, som behøver stoer Reparation, og derhos ligger Hospitalet; ellers er ingen publique Bygninger, uden Raadhuuset og Domskolen. Hvad Byens Vaaben angaaer, da findes det udi oftermelte D: Terpagers Skrift p. 21, ikke desmindre bliver det efter Ordre under disse Anmerkninger aftrykt.

37te Post.

[*Stedlige Arkivalier.*]

Herhos følger Fortegnelse paa Byens Privilegier Litra B, saaledes som de forhen nogle Gange ere i det Kongl: Cancellie indgivne.

38te Post.

[*Antikviteter.*]

Refereris til 27de Post.

39te Post.

[*Dialekt og Talemaader.*]

Det synderjydske Sprog har saa mange besynderlige Expressioner og Ord, at vi det ey kand udføre.

40de Post.

[*Personnavne.*]

Af lige Beskaffenhed, dog anføres følgende *Mandfolkes Navne*: Jef, Jap, Ounild, Niss, Øldrik, Zendes, Oulend, Tosted, Tonnis, Tim, Charsten, Harch, Jendre, Palle, Toke, Tulle, Will og *Quindfolkes Navne*: Merete, Gørrit, Herle, Jeng.

Efterretning om Strandinger.

Af Pastor *Jacob Stampe*, Nørre Nebel.

(Indsendt af Læge *H. Torbøl*, Nørre Nebel.)

Pastor Jacob Stampe var født i Viborg i Aaret 1800 og døde i Nørre Nebel i Aaret 1870. Han var Sognepræst for Nørre Nebel-Lydem Menigheder fra 1844 og til sin Død. Disse Meddelelser, der findes i Nørre Nebel Præstearkiv, stammer antagelig fra Aaret 1852.

Hans Retskrivning har jeg i det væsentlige bevaret, naar undtages Dobbeltvokaler og Udsagnsordenes Flertalsendelser.

Hans Torbøl.

I.

Strandingen af de tvende engelske Linieskibe nemlig St. Georg og Defence Juleaften 1811.¹

Erindringen fra Barndommen af har under alle Livets Omvekslinger en betydelig Interesse for os, og de Steder, hvor vi har tilbragt vor Barndom, fængsler altid vor Opmærksomhed, i hvor vi end tumler os i Verden.

Ofte ser vi og, at de Mennesker, der har rejst vidt og bredt, dog til Slutningen vender tilbage til deres Fødesteder for der at tilbringe deres Alderdomsdage og lukke deres Øjne dér, hvor de første Gang skuede Lyset.

Iblandt de Steder, der saaledes tiltrækker sig min Opmærksomhed og ofte fængsler mine Tanker, er Pladsen omkring Hovedvagten i Viborg og selve Hoved-

¹ Om denne navnkundige Stranding findes ogsaa Meddelelser i „Saml. t. jydsk Hist. og Topografi“ II 312 ff og i „Hardsyssels Aarvog“ V 1 ff. (Red. Anm.)

vagten. Denne var en smuk Bygning, langt smukkere end selve Hovedvagten i Kjøbenhavn, og var to Etager høj. Den laa lige overfor mine Forældres Gaard i *Skottenborg*. Hovedvagten selv laa paa en aaben Plads i den Gade, der kaldes *Gravene*.¹ — Endnu mindes jeg grant, skønt fyrretyve Aar er henrundet siden den Tid, de mangfoldige glade Timer, jeg har tilbragt med Nabo-børnene om Aftenen paa denne aabne Plads. Her var ligesom Samlingsplads for os Børn henimod Aften; her spillede vi Bold og havde andre Barndomslege for, her saa vi og paa Soldaterne, der her lærte at eksercere. Som oftest laa der nemlig i Krigen fra 1807—14 Militære i Viborg, gærne var det af de saakaldte Landeværnstropper. Dels skulde Soldaterne og have Opsyn med Tugthusfangerne, og dels med de engelske Krigsfanger, af hvilke der og i Krigens Tid laa en Del i Viborg.

Det var i Julen 1811, at der pludseligen om Aftenen holdt en Del Vogne udenfor min Faders Gaard henad imod Vagten. De var belæsset med 18 Matroser. Og hvorfra kom vel disse? De kom fra Ringkjøbing, og var det eneste og det hele tilbageblevne Mandskab af 1700 Mennesker, som var ombord paa de to store engelske Linieskibe *St. Georg* og *Defence*, der strandede Juleaften 1811 i Nærheden.

Da disse Matroser kom ind i Hovedvagten, søgte de vagthavende Soldater at fornøje dem og gøre dem den Smule Godt, de kunde. Naboerne stimlede sammen for at se dem. Iblandt de nysgærrige var da og jeg. Min Alder var den Gang elleve Aar. Jeg mindes

¹ De to Gader, *Skottenborg* og *Gravene*, samt Hovedvagten eksisterer endnu ligesom i Pastor Stampes Barndom; Faderen var Avisbruger i Viborg. (H. T.)

godt, at Soldaterne købte Brændevin til dem og legede den saakaldte Barbérleg for dem. Denne Leg bestaar deri, at een sidder paa en Stol og skal barberes, medens en anden, der agerer Barbereren, danser omkring ham og gør mange Bajadsstreger etc. etc.

Det var langt fra, at disse Matroser syntes modfaldne eller endog blot alvorligt stemt. De var muntre og fornøjede, og, saavidt jeg erindrer, blev de Dagen efter kørt til Holstebro. Den Gang tænkte jeg ikke paa, at jeg efter en Række Aar skulde blive Præst i Nærheden af det Sted, hvor Skibene var strandet, og hvor saa mange af deres Kammerater hviler deres Ben.

En Række af Aar henrandt nu, og jeg hørte ikke mere tale om disse Skibe. En Søndag i Sommeren 1821 kom tvende særdeles store Jernkanoner igennem Viborg. De skulde transporteres til Tøjhuset i Randers. For hver var atten Heste, saa deres Ankomst til Byen vakte stor Opmærksomhed; de var meget lange, jeg kunde putte mit Hoved ind i Hullet paa hver, saa vidt jeg mindes, stod paa dem G. Disse Kanoner kom fra Ringkjøbing og var taget op af Vraget af bemeldte tvende engelske Skibe.

Mange Aar henrandt nu, og jeg hørte næppe tale om dem. I Aaret 1844 kom jeg her til Nørre Nebel og Lydum, og fra denne Tid af har jeg ikke saa sjældent hørt tale om dem. Vel skete deres Stranding betydeligt norden herfor, nemlig i Husby Sogn, altsaa vel omtrent otte Mil norden herfor, men dog hviler og nogle af de strandede Lig her paa Stranden lige her udfor.

Det var altsaa Juleaften 1811, at disse to herlige Skibe med en Besætning af 1700 Mennesker forgik. Det var en rygende Storm, Strandingen skete i. Jeg har

hørt fortælle, at man fra Ringkjøbing af kunde se Lanterner, som de havde sat op i Masterne som Nødstejn. — Dog her var ingen Redning mulig. Søgangen var saa uhyre stor, at det var aldeles ikke muligt at tilvejebringe nogen Forbindelse imellem Skibene og Folket, som stod paa Landet og saa derpaa. Foruden disse tvende Skibe strandede et lille norsk Fartøj; alle Folk derpaa frelstes derved, at en Tønde, hvor om der var fastgjort et Tov, hivedes overbord og kom i Land. Her om greb Folkene i Land fast og halede alle Søfolkene i Land, som havde surret sig fast til den anden Ende af Tovet. Om Morgenen var Skibet slaaet i Stykker.

Saa heldigt gik det ikke paa de tvende store Skibe. Det største, St. Georg, knustes først af en uhyre stor Bølge. Defence derimod holdt sig længere. Det gravedes dog dybere og dybere ned i Sandet. Begge Skibe stod ikke længere fra Land, end at man tydeligen kunde skelne Klæderne og se Fruentimre at knæle for Admiralen, man hørte Signaler, ligesom man og kunde se Stjerner paa hans Bryst. Man fortæller, at alle Kanoner, formodentlig paa Defence, blev ladet og afskudt paa engang for at gøre Skibet flot igen, men forgæves.

For en Del Aar siden kunde man, naar Havet var klart og stille, tydeligen se Skroget, der endog efter nogles Sigende ragede frem over Havfladen. Det er kun nogle faa Aar siden, at Møller, Opfinderen af det ny Dykkerapparat, var her for at prøve, om der ikke kunde opfiskes noget, men forgæves. Efter Sigende skal der være en Krigskasse deri, hvori der skal være en betydelig Sum Penge.

Om Morgenen var alle tre Skibe forsvunden, og paa Kysten var kun nogle Vragstumper og Lig.

Alle Lig, der kom i Land, var nyligt barberede;

de havde gjort det for end mere at højtideligholde Juleaften, men det blev en sørgelig Juleaften. — Som anført der kom kun atten Mand levende i Land. Man skulde tro, at de var sørgmodige, dog dette var langt fra ikke Tilfældet. De fik rigelig Brændevin, imedens de var i Ringkjøbing, og de sloges derfor paa Ringkjøbings Gader. — Saa snart var denne Dødsangst forsvunden.

Da Julemorgen oprandt, var der kun atten Mand, som anført, tilbage af de 1700. Resten var begravet i Havets Bølger. Ikke faa opkastedes straks paa Strandbredden, og af disse begravedes 130¹ i een Grav paa Husby Kirkegaard. Man turde ikke lægge flere i een Grav af Frygt for, at der skulde opstaa smitsomme Sygdomme. Da der imidlertid var kommen flere i Land, blev de øvrige begravet i Klitterne. Hele Sommeren vedblev der at komme Lig i Land, som da jordedes i Klitterne.

En Del flød endog herved til Lønne Len, hvor de begravedes. Allerede anden Juledag om Aftenen kom de første Lig her til Kysten, i to Døgn var de altsaa flydt herved, otte Mil. Der var just Legestue i Lønne, men næppe rygtedes det, at der kom døde Mennesker i Land, førend i et Nu alle Mandfolk forlod Legestuen, og Pigerne maatte danse med sig selv, ifald de ønskede nogen Dans.

II.

Da jeg kom hertil i Efteraaret 1844 og hørte tale om Strandinger, var jeg meget begærlig efter at se dette Tilfælde.

¹ I Saml. t. jydsk Hist. og Topogr. angives Tallet dog kun til 35. (Red. Anm.)

Et saadant Tilfælde indtraf i Foraaret 1845, idet at et engelsk Skib, ladet med udsøgte Vine, strandede paa Hennegaards Len. Det var ikke nogen stærk Storm, at Ulykken skete i. For faa Dage siden havde Skibet været i England og enten i London eller i dens Omegn. Skipperens Kone var nemlig for faa Dage siden gaaet ombord og skulde gøre Rejsen med. Jeg saa paa Stranden at ligge nogle engelske Aviser, de var Ugen i Forvejen udkommen i London. Skibet kom fra Fayal, de azoriske Øer, og havde en stor Mængde Vin ombord. De var nok egentligen bestemt til af disse at præparere andre Vine. Bestemmelsesstedet var enten Stettin eller Stralsund, jeg mindes ikke ret, hvilken af Byerne det var.

Foruden Skipperen og Kone og Matroser var der og ombord to unge Mennesker, der var Sønner af Ejeren til Vinen; de var særdeles elegant klædt og vilde gøre Rejsen med for deres Fornøjelse.

De strandede om Morgenen tidligt, og Skipperkone skiftede Klæder i en af Fiskerhytterne. Hun var drivvaad og græd bitterligen. — Imidlertid tror jeg dog, at Modet snart kom, hun drak dygtigt Brændevin, men blandet sammen med Vand. Naar Englændere af den simplere Stand kommer her til Landet, ynder de særdeles meget Brændevin, som nok er betydeligt dyrere i England, og vanskeligere for dem dér at faa.

Bemeldte Skipperkone opholdt sig iøvrigt hele Tiden, under deres Ophold her, paa Hennegaard.

Da jeg var begærlig efter at se et strandet Skib, gik jeg, saa snart jeg erfarede det, med August¹

¹ *Hans Gram August Stampe*, Præstens ældste Søn, siden cand. theol., Sekondløjtnant under Krigen 1864, død i N. Nebel 1865. (Red. Anm.)

dertil. Det var en lang Vej, og da jeg inden Rejsen ikke fik noget at spise, véd jeg ikke, at jeg nogen-sinde er kommen hjem saa træt som denne Gang. Det var henimod Aften, at jeg kom hjem; jeg satte mig paa Sofaen, men faldt af Udmattelse straks i Søvn. Der var dog næsten intet videværdigt at se. Skibet stod ikke langt fra Land, og ved Strandkanten laa en stor Mængde Appelsinskaller, ligesom og en Del af Ladningen var bragt i Land. Vin var der intet at faa af, og der blev holdt en stræng Justits. Herredsfogdens Fuldmægtig, *Vilmann*,¹ gav August nogle Appelsiner. Han havde staaet Fadder til ham i Aastrup.² Overauditor, Herredsfoged *Quistgaard*³ fra Varde var imidlertid ombord for at paase, at alt gik ordentligt til.

Jeg erindrer, at *Vilmann* sagde lidt pralende til mig: „Denne Gang skal De se, at der intet skal kunne blive stjaalet.“ „Hvorledes vil De da bære Dem ad?“ var mit Svar. „Vi sætter nogle til at passe paa hver Vogn, der kører med Vin op til Hennegaard.“ Men han erindrede ikke, at det var Strandtyve, han satte til at passe paa Strandtyve, og at naar Vognen kom ind i Bjergene, gik det kun løs paa Tyveriet, og de ansatte Opsynsmænd var ikke bedre end de andre. — De borer nemlig Hul paa Tønderne, og paa den Maade kan de ikke aftappe lidet af dem.

løvrigt blev der nøje passet paa, at Bjergerne ikke aabenlyst fik Vin. De havde saaledes faaet Hul paa

¹ *Peter Wilmann*, Branddirektør, Hospitalsforstander i Varde, død 1863. (Red. Anm.)

² Pastor *Stampe* var Præst for Aastrup og Starup Menigheder fra 1835 til 1844, da han forflyttedes til Nørre Nebel.

³ *Theodor Martin Sophus Quistgaard*, forflyttet 1847 som Borgmester til Kolding, tog sin Afsked 1858, Etatsraad, død i Aarhus 1876. (Red. Anm.)

et Oksehoved,¹ men da den engelske Kaptajn saa det og nok mærkede Lugten, væltede han det med hele sit Indhold ud i Havet i Bjergernes Paasyn. Der gik heller ikke siden efter Hul paa noget Oksehoved. Al Vin blev bragt op paa Hennegaard og til Henne Mølle, dog derfra blev det siden efter transporteret til Vogns til Hjerting, hvorfra det til Søs blev transporteret til sit Bestemmelsessted. Ogsaa Skibet kunde nok repareres. Ingen af Mandskabet omkom. —

Siden hen paa Sommeren besøgte jeg engang Hr. *Rauhe*² paa Hennegaard, og han gav mig da et Glas af den strandede Vin. Den smagte meget behageligt og var stærk, men hvilken Slags den var, véd jeg ikke. —

Samme Aar strandede et tysk Skib omtrent paa samme Sted. Skibet kom fra England og var ligeledes bestemt til en af de østersøiske Havne. Det var ladet alene med Stenkul og stod paa Land. Ingen af Mandskabet omkom. Iøvrigt erindrer jeg ikke, at der forefaldt noget mærkværdigt ved denne Stranding. — Jeg gik ogsaa denne Gang hen til Strandingsstedet, dog denne Gang var det ikke saa besværligt for mig.

Der forefaldt dette Aar endnu flere Strandinger, dog just ikke lige her paa Egnen. — Imidlertid kom der dette Aar særdeles meget Tømmer i Land paa Stranden i Lønne og Henne Sogne. Meget blev derfor dette Aar solgt paa Strandpladsen, og meget deraf sidder i Lønne Vejrmølle.³ Af det strandede Tømmer kunde man se, at der havde været Ild i Skibet.

¹ *Oksehoved*, Vinfad, der rummer 240 Potter (Liter).

² Købmand *A. C. Rauhe* ejede Hennegaard 1829-66. (Red. Anm.)

³ Denne Mølle laa nedenfor den ny Kirke ved „Møllehuset“, men brændte i 1862. En ny Mølle opførtes nu ved den saakaldte „Møllegaard“. I 1891 brændte ogsaa den, hvorpaa Møllen flyttedes til Nørre Nebel, „den vestre Mølle“.

I Aaret 1846 i Fasten forefaldt en betydelig Stranding paa Vestkanten. Skibet var ladet med Vin. Dette var dog den eneste Gang, der her i Sognet har været Vin at faa. Jeg erindrer saaledes, at da jeg i Hundhale og Nebel skulde tage et Par svage Folk til Alters, blev jeg begge Steder opvartet med Muskatvin.

Af denne Slags og af Portvin var der ikke saa lidt at faa underhaanden.

Da der senere hen skulde være Auktion over Vinen, besøgte Apotheker *v. Støcken*¹ fra Ribe mig. Han tog herfra til Ringkjøbing, og derfra over Vesterlandet i Forening med nogle andre Købmænd. Paa Auktionsstedet kom jeg til ham, og han fulgte med til Gabet, hvortil jeg var kørende for at hente ham, hvilket var ham meget kærkomment, da han var træt af Rejsen. Der blev dog ikke solgt meget af Vinen, da Auktionen blev standset af en Konsul eller Agent, saa vidt jeg mindes, fra Lemvig. Jeg besøgte derovre Toldbetjent *Thorlacius*,² en Brodersøn af afdøde Professor *Thorlacius*³ i Kjøbenhavn, og jeg spiste godt hos ham, hvilket bekom mig vel tilpas, da jeg var temmelig hungri. — Det var nemlig en Fastelavnsdag, jeg havde haft Prædiken i Lydum og fik næppe Tid til at spise til Middag her hjemme for at komme derud i betimelig Tid.

Da vi endelig langt om længe kom til Kroret⁴ ved Gabet, var dér *Schmidt* fra Søviggaard, der vilde gøre Spektakler med enhver. Vi kom dog nogenlunde ud af det med ham, men saaledes gik det ikke med alle; thi der var mange Mennesker samlede. Senere hen

¹ Frederik Hansen von Støcken († 1868). ² Børge Thorlacius, død 1865 som Toldassistent i Ringkjøbing. ³ Børge Riisbrigh-Thorlacius († 1829), Sprogmand, Professor i Græsk og Latin ved Universitetet. (Red. Anm.)

⁴ Kroen ved Nymindegab.

paa Natten blev han kastet ud for sin Grovhed. Det var et ondskabsfuldt Menneske. Han skød siden efter en Murermester i Benet, men herfor kom han dog i stor Molest, ligesom han og i lang Tid sad arresteret derfor. Kort derefter solgte han Søviggaard og flyttede til Ribe Egnen.

Dagen derefter rejste Støcken; *Bloch*,¹ Præst i Kvong og nu i Grenaa, var her denne Dag. Jeg erindrer, at jeg befandt mig meget ilde efter denne Rejse, det var nemlig meget koldt, da vi tog hjem.

Paa denne Tid kunde man faa en Flaske Portvin af Bønderne for 1 Mark C. — Ved denne Stranding fik Bjergerne deres Tørst for Alvor slukket.

Iøvrigt er det mig ikke bekendt, at der forefaldt noget mærkværdigt ved denne Stranding.

Flere Aar hengik nu, førend der forefaldt nogen Stranding af Betydning. — I Slutningen af Aaret 1850 blev det anderledes.

III.

„Figaro“ i Stranding ved Nymindegab.

Fredagen den 8. Novbr. 1850 tog vi ned til Jens Jacobsens i Rærup.² Vi var budt derved. Vejret var vel haardt med Blæst og Regn, dog ingenlunde Storm. Undervejs til Rærup blev det værre, og næppe var vi kommen dertil, før end en rygende Storm begyndte. Imidlertid gjorde det dog ikke saa meget Indtryk paa os. Ved Selskab drages Tankerne hen til andre Genstande. Selskabet bestod den Gang af Enkemadame Jacobsen, Brændevinsbrænder Nielsen og hans trende

¹ Frederik Christian Bloch († 1879), siden (fra 1857) Præst i Ringe paa Fyn. (Red. Anm.)

² Rærup ligger i Lydum Sogn ca. 4 km fra Præstegaarden.

Sønner, Niels fra Lyne Kro, Jacob fra Lindbjerg Mølle og Ulrich fra Brænderiet i Ølgod Sogn.

Stormen blev dog heftigere og heftigere. I Rærup havde vi dog ingen Nød. Huset var stærkt, men jeg var dog meget bange for Præstegaarden. At tænke paa at komme hjem var ikke muligt, vi maatte altsaa bede om Nattelogie. Henad ad Morgenstunden lagde dog Stormen sig. Jeg var imidlertid bange for Præstegaarden og gik derpaa hjem. Paa Hjemvejen mødte jeg min Karl, der kom for at køre os hjem, og af ham fik jeg den glade Efterretning, at kun lidt Tag var afreven. Saa lykkelige var ikke alle.

Om Eftermiddagen erfarede jeg, at et Skib var strandet her ligeud for ved Gabet. Det var kommet nær til Landet Natten mellem Torsdag og Fredag og laa for Anker. — Besætningen, der skal have været otte Mand, havde samme Nat forladt Skibet og var alle druknet. Man fandt Baaden, hvori laa en Dreng og et Halvanker Rom eller Cognac. Siden efter drev et Par Lig i Land, men om det var fra dette Skib, vides ikke med Vished. Drengen, eller et af de andre strandede Lig, skal have haft en Del Penge hos sig, dog ikke mange, de blev nok fundet og taget af en Karl fra Henne Sogn.

Om Fredag Morgen saa man Skibet for Anker, og længere op ad Dagen undrede man sig meget over, at ingen Folk lod sig til Syne. Der spejdedes denne Dag flittigt i Klitterne, og Skibet blev af mange betragtet med særdeles stor Opmærksomhed, da man nok kunde indse, at det snart vilde blive et Bytte for Bølgerne. Søgangen var svær, og det blev haardt tumlet af Bølgerne; ikke desto mindre holdt Skibet sig dog, da Ankertovet holdt. Saaledes gik det hele Dagen.

— Aftenen brød frem, og Klitterne deromkring var fulde af Strandtyve. — Endnu holdt Skibet sig, og i den Formening, at det endnu en Tid lang vilde kunne modstaa Bølgerne, gik Toldbetjent Jensen, der ellers patrolerede ved Stranden, til Sengs; men næppe havde han lagt sig, førend han igen blev opvækket af Søvnens af en vagthavende Person i hans Sted med den Efterretning, at nu kom der Kasser i Land, saa at Skibet maatte af Bølgerne være slaaet itu. Dette forholdt sig og saaledes.

Skibets Navn var „*Figaro*“, det kom fra Rouen i Frankrig og var bestemt til St. Petersburg. — Det var tomastet, iøvrigt dog nok et gammelt Skib. Ladningen var særdeles kostbar og bestod af Sydfrugter, særdeles mange syltede Frugter saasom Aprikos, Blommer, Kirsebær etc., alle i Flasker, henkogte Ærter i Blikdaaser, og ligesaa Sardeller (Sardiner), ligeledes lagte i Blikdaaser med Olie paa, en stor Mængde Apothekersager, meget heraf i Flasker, Porcellæn, og en stor Del kostbare Bøger, alle i det franske Sprog. Der var overhovedet en stor Mængde Luksusartikler, ligesom der og var en ikke saa ubetydelig Del udsøgte Vine, der var i Kasser 50 til 100 Flasker i hver.

Alle Bjergere kom nu i Bevægelse. Om Lørdagen blev indbjerget meget af alle Slags og indlagt i Laden hos Christen Jacobsen. Meget af det strandede blev bjerget indenfor Gabet, hvorigennem det drev, ja noget kom endog op i Ringkjøbing Fjord. Noget drev imidlertid i Land paa den yderste Strand opad imod Bjerregaard. Det var imidlertid ikke blot de lovlige Bjergere, der var beskæftiget, men ogsaa de ulovlige. Strandtyvene var og i stor Bevægelse, og det ikke blot om Natten men ogsaa om Dagen, naar de kunde se deres Lejlighed dertil.

Natten mellem Lørdag og Søndag blev ikke lidet bjerget af Strandtyve. Endog her fra Præstebye var, som jeg siden erfarede, tvende Mænd derude, og erholdt en Del. — Uagtet de havde gaaet paa Strandtyveri hele Natten og var først ved Dagens Anbrud kommen hjem ganske gennemvaade, saa generte det dog dem slet ikke, ved Bevidstheden af det urigtige i deres Forhold, at gaa til Alters hos mig heri Kirken, da der just denne Dag var Altergang. — Man skulde have troet, at de med en saadan Samvittighed vilde have afholdt sig fra at deltage i Sakramentet, men dette var dog ikke Tilfældet. — Vesterboeren gør sig aldeles ingen Samvittighed i at tage sligt strandet; det er herreløst Gods og ligesaavel mit som dit, saa tænker han. —

Om Søndag Eftermiddag saa jeg det første af noget strandet her i Præstegaarden. Det var nogle smaa franske Blommer i Flasker; de kaldtes Mirabeller og var syltede. De smagte meget behageligt. Af Flasker med syltede Frugter i blev mange bjergede og var i lang Tid derefter at faa til høje Priser hos Bønderne, dog især først efter at der var holdt Auktion over alt strandet Gods i Varde. — At jeg fik bemeldte Flaske Blommer, hidrører fra, at jeg havde haft Lejlighed til at vise Giveren heraf en Tjeneste.

Om Mandagen derefter var jeg til Auktion i S. Bork Præstegaard, den fraflyttede Præst, *L. Bøggild*,¹ lod nemlig paa denne Dag og de tvende følgende Dage bort-sælge alt sit Bohave.

Her ved Auktionen hørte man end mere tale om Strandingen. Der blev saaledes fortalt, at i Ringkjøbing Fjord var funden en Kasse med 100 Flasker Champagne

¹ *Jens Lassen Bøggild*, død 1868 som Præst i Lintrup og Hjerting. (Red. Anm.)

i, ligesom og, at der ved Gabet iblandt andet var drevet i Land en Kiste, der var adresseret til Prindsen af Oldenburg¹ i St. Petersburg, og at der i samme Kiste var alle Slags Fruentimmer-Underklæder, saasom Strømper, Særker, Bukser etc. etc.

Ved at høre slige Fortællinger blev min Opmærksomhed end mere vakt, og jeg bestemte mig til snarest muligt at begive mig ud til Gabet for selv at tage det strandede i nærmere Øjesyn. Dagen efter Kl. 1¹/₂ tog jeg da med Georg² ud til Gabet, og ved Toldbetjent Jensens Godhed fik vi da at se, hvad der var at se.

Af Skibet stod Bunden med noget mere paa Stranden sønden for Kroret (3: Nymindegab Kro). Der gik en Del Mennesker der omkring og bjergede, hvad der lod sig bjerge. Selv var jeg dog ikke nede ved Vraget. Nedenfor Toldbetjent Jensens laa en Del Vragstumper, dog kun ubetydelige. Der laa og en stor Del saakaldte Karteboller, som bruges paa Klædefabrikerne. Omkring paa Stranden fandtes og Blade af franske Bøger, Aviser og Tidender.

Hos Toldbetjent Jensens var en Toldbetjent fra Ringkjøbing. Begge disse Toldbetjente var saa forekommende at vise mig, hvad der af det strandede var indlagt hos Christen Jacobsen, endskønt de, for at kunne gøre det, endog maatte bryde Toldseglet for Døren. Der var allerede ikke bjerget lidet, og blev endnu siden bjerget mere.

I et Rum var en stor Mængde blæsende Instrumenter, saa som Trompeter, Klaphorn og Waldhorn. Der

¹ Den danskjendtlige Prins (siden Storhertug) *Peter* af Oldenburg (1827—1900) var som Medlem af den gottorpske Hertugslægt beslægtet med det russiske Kejsershus. (Red. Anm.)

² Præstens yngste Søn, død i N. Nebel 1853 godt 10 Aar gl.

var og en stor Tromme, saaledes som de bruges ved Regimentsmusik. Der var og andre Instrumenter, saa som et stort Positiv, særdeles smukt Porcellæn, og nogle meget skønne Lamper m. m., som jeg endnu ikke har optegnet og dels ikke mere erindrer.

I Laden stod en Mængde Kister, men hvad der var i dem, vidste man ikke. Siden efter blev Kasserne aabnede, og Indholdet bestod af forskellige Ting. Der var saaledes mange Apothekervarer, vellugtende Sager og kostbare Vine. Kasserne aabnedes nemlig nogle Dage efter i Herredsfoged *Stephensens*¹ Nærværelse, ligesom man og siger, at Vinen blev prøvet om Middagen under Maaltidet.

Apotheker *Helms*² fra Varde var og der oppe for at prøve Apothekervarerne. Resultatet blev af disse Undersøgelser, at hvad der var strandet, skulde siden efter sælges ved Auktion i Varde, hvilket og skete.

Af Apothekervarerne kom og en Del ud iblandt Bønderne, især mange Tanddraaber. Af Sardeller i Blikdaaser kunde og faas mange. Mange Bøger kom og i deres Hænder. Desto værre blev mange herlige franske Værker spolerede derved, at de klippede Billederne af og forærede dem til deres Venner. Jeg fik selv saaledes et herligt Værk, nemlig en *L'histoire d'Angleterre* (Englands Historie), men en Del af Kobberne (Kobberstikkene) var afklippet og givet til Børn, der havde ødelagt dem, saa at jeg ikke siden efter kunde faa dem samlet. Jeg fik og nogle faa andre gode Værker.

Paa Vestkanten drev der mange Sardeldaaser i Land. Sardellerne vilde Bønderne ikke spise; derimod brugte

¹ *Olaf Stephani Stephansen*, Overauditor, Byfoged i Varde († 1854). (Red. Anm.)

² *Andreas Fridsch Helms* († 1880). (Red. Anm.)

de den meget fine Olie, hvori de var nedlagt, til Lampeolie. Det sidste var et Sidestykke til en Brug, som Bønderne længere nord paa gjorde af nogle fine franske Pomader, som var bestemt til St. Petersborg, og som strandede for mange Aar siden. Først prøvede de paa at bruge Pomaden paa Brød i Stedet for Smør, dog da dette ikke smagte dem godt, fandt de paa et andet Raad for dog at faa nogen Nytte deraf. Ved højtidelige Lejligheder, saa som til Bryllupper og Barse-ler, smurte de deres Vogne i Pomaden. Følgen heraf var, at naar en Brudeskare kørte til Kirke, kom der med samme en særdeles dejlig Vellugt.

Mange Gibsfigurer kom og i Land, men var til Dels blevet fordærvet af Havvandet. Paa nogle af disse skal have været vellystige Billeder.

Der fandtes og mange Figurer, der maa have været støbt, men iøvrigt var hvide som Alabast, men og farvede; følte man paa dem, var de fedtede, retsom om de var af en smeltet Materie, hvori der var Voks. De forestillede som oftest en eller anden bibelsk Scene, saa som Jomfru Marie med Barnet etc., de var i Almindelighed særdeles smukke. De fandt mange Lieb-havere, hvorfor ogsaa de til Slutningen blev kostbare.

Overhovedet var der særdeles mange kostbare Sager; mangfoldige af disse blev bjerget af uberettigede og kom maaske ikke til nogen sand Nytte. I hvor streng en Opsigt der end ellers er ved slige Lejligheder, saa er det dog ikke muligt at forebygge Strandtyverier. Dog nogle af Opsynsmændene var nok ogsaa Mennesker! Det manglede heller ikke paa Opsigt ved denne Stranding, men dog kunde Tyverier ikke afværges. Meget blev dog ogsaa bjerget af de berettigede dertil og indlagt dels paa Bjerregaard og

dels hos Christen Jacobsen ved Gabet. Hvad der blev indlagt paa Bjerregaard, blev siden efter solgt ved Auktion i Ringkjøbing, og hvad der var indlagt ved Gabet hos Christen Jacobsen, blev siden efter solgt ved Auktion i Varde. Auktionen sidste Sted holdtes den 9. December 1850; jeg vilde have været der for at købe en Del Bøger; men jeg var saa forkølet, at jeg maatte blive hjemme.

Det eneste, der blev solgt til temmelig billige Priser, var Bøgerne. Det meste af det andet gik derimod til høje Priser. Efter Auktionen blev der endnu betalt mere derfor, og endog nu, altsaa over et Aar siden Auktionen, har der været Rejsende, der har betalt uhyre Priser.

Iblandt de Ting, for hvilke der er betalt mest, er nogle Thekopper, som Apotheker Helms i Varde købte, jeg erindrer ikke rigtigere, end at han gav 25 Rbd. C. for Parret; men de skal siden efter være blevet betalt med flere Hundrede Rbd. C. for Parret. *Refero relata* (c: „Jeg snakker efter Snak“): Kanterne paa Kopperne skal nok have været besat med Perler, ligesom der og skal have været Tegninger paa dem af en berømt hollandsk Maler, der siden skal være død.

Siden efter blev igen holdt Auktion over noget, der senere bjergedes, men heller ikke denne Auktion bi-vaanede jeg. Lysten til slige Sager var i Mellemtiden bleven betydelig kølet, og min Tid tillader mig ikke heller at læse noget i franske Bøger.

Ved slige Lejligheder mangler det sjældent paa Anekdoter og snurrige Fortællinger, og saaledes heller ikke her. — En Strandtyv havde saaledes bjerget ikke faa Trompeter og lagt dem i en Fiskerhytte. Ejeren af Hytten kom tilfældigvis til Gabet og vilde da med det

samme se til sin Hytte. Han ser da den Mængde Trompeter, pakker dem paa sin Ryg og bærer dem hjem. Den egentlige Strandtyv skulde nok tie stille, om han endog erfarede, hvem der havde taget dem. Siden efter blev de formodentlig til Skibs ført til Altona eller Hamborg og der solgt.

Det er ikke sjældent Tilfældet, at nogle ligger roligt i Klitterne og passer paa, hvor Strandtyvene nedgraver deres Sager, som de da igen stjæler, naar de egentlige Strandtyve har forladt dem. Saaledes ogsaa denne Gang.

Ser den ene Strandtyv, at den anden har bjerget noget, agerer han stundom Strandfoged og kyser den anden bort, hvorpaa han selv tager det bjergede. — Ogsaa et saadant Tilfælde forefaldt.

Der gaar det Rygte, at der ved denne Stranding blev bjerget et smukt Skrin med en stor Mængde Sølvtoj i. Den egentlige Finder heraf skal være bleven skræmmet derfra, og derpaa en anden Strandtyv have faaet det. Da Skrinet siden efter blev fundet, var det tomt.

Dog er dette maaske kun en Fortælling. Imidlertid vil dog nogle paastaa, at det er sandfærdigt. Jeg lader Tingen staa ved sit Værd.

Ende.

Regnskab

for

„Historisk Samfund for Ribe Amt“ for Aaret 1924—25.

<i>Indtægt.</i>		<i>Udgift.</i>	
Saldo fra Regnskabet 1923—24	Kr. 514,81	Aarsskriftet	Kr. 2469,10
608 Medlemmer à 4 Kr.	- 2432,00	Møderne	- 183,80
8 nye Medlemmer f. 1924 à 4 Kr.	- 32,00	Konting. til „Dansk hist. Fællesforening“ ..	- 62,30
68 Subskribenter à 2 Kr.....	- 136,00	1 Eksemplar af „Fortid og Nutid“	- 5,00
Restancer	- 8,00	Portoudgifter.....	- 86,67
Salg af ældre Aarbøger	- 142,50	Diverse.....	- 86,20
Statstilskud	- 400,00	Saldo	- 887,84
Amtstilskud	- 100,00		
Diverse Indtægter	- 15,60		
	<hr/>		<hr/>
	Kr. 3780,91		Kr. 3780,91

Saldo Overskud Kr. 887,84.

Samfundets Grundfond er Kr. 1116,72.

Esbjerg, den 18. Maj 1925.

C. BREINHOLT,
sign.

Regnskabet er af os revideret uden Bemærkning.

Ribe, den 11. August 1925.

P. LERCHE-THOMSEN.

C. N. TERMANSSEN.

I Aaret 1925 har vort Samfund afholdt 3 Foredragsmøder. Det første var Aarsmødet, der afholdtes *12. Februar* i Ølgod; fhv. Højskoleforstander *S. Alkær sig*, nu af Vejen, skildrede den ældre vestjydske Bondetypes Ejendommelighed; Dr. phil. *Marius Kristensen*, Askov, fortalte om Præsten Morten Wolfburg († 1729), der en kort Tid (1722—24) var Præst i Ølgod. Mødet var ret godt besøgt. — *6. April* holdtes Møde i *Grindsted*: Dr. *Marius Kristensen*, Askov, skildrede Gravskikkene i Jernalderen; fhv. Seminarlærer *Marius Sørensen*, Jelling, fortalte om „de stærke Jyder“ i Bjerre Herred og deres Kamp mod Evang.-kristelig Salmebog og Balles Lærebog. Ogsaa dette Møde var ret godt besøgt. — Endelig havde en ret anselig Kreds samlet sig *15. Oktober* til Møde i *Føvling*, hvor man først under Dr. Marius Kristensens Vejledning besaa Runestenen i Kirkens Forhal; derefter fortalte Sognepræst *J. Richter*, Vejen, i Forsamlingshuset om Præster og Lærere i Føvling Sogn i det 18. Hundrebaar; endelig gennemgik Sogneraadformand *Herman Madsen*, Nielsbygaard, denne Gaards ældre Historie, hvorved flere ret karakteristiske Tidstræk fra det 19. Hundrebaars første Halvdel fremdroges.

Vi haaber at kunne afholde Foredragsmøder flere Steder i Amtet i 1926, f. Eks. i Vejen og i Amtets nordlige Del.

10. Juli 1925 afgik Konsul *C. Breinholt* i Esbjerg ved Døden efter længere Tids Sygelighed. Han var Medlem af vort Samfunds Styrelse fra dets allerførste Begyndelse og omfattede alle dets Anliggender med varm og forstaaende Interesse. Ikke blot var han levende interesseret for sin egen Bys, Esbjergs, Historie, men han søgte ogsaa, saa vidt hans stærkt optagne Tid tillod det, at komme til Stede ved vore Foredragsmøder rundt om i Amtet, ivrigt optaget af, hvad han der hørte, og glad ved hver Indmeldelse af nye Medlemmer, han som Samfundets Kasserer modtog. Vi vil bevare denne varmhjertede og uselviske Mand i taknemmelig Erindring.

15. September 1925 fyldte Kammerherre *G. Stemann*, forhen i Ribe, nu i Haderslev, sit 80. Aar. Fra vort Samfunds Stiftelse i

1902 og indtil Efteraaret 1922 var han Styrelsens Formand, hvortil han med sin grundige historiske Viden og sin praktiske Sans maatte anses som selvskreven. Utrætteligt har han med Mund og med Pen virket for vort „Historiske Samfund“. Den nuværende Styrelse fandt sig da foranlediget til sammen med en hjertelig Fødselsdagshilsen at sende ham Meddelelse om, at han var udnævnt til Samfundets *Æresmedlem*, en Meddelelse, for hvilken han har udtalt sin varmeste Tak.

Minder fra Verdenskrigen.

Om krigsforliste Søfolk fra Nordby, Fanø.

Ved Kordegn *C. N. Mølgaard*, Nordby.

Den 9. December 1923 afsløredes paa Nordby vestre Kirkegaard paa Fanø en Mindesten over de Søfolk, som med Hjemsted i Nordby Sogn fandt deres Død paa Havet under Verdenskrigen og som Følge af denne. Stenen bærer følgende Indskrift:

Minde om dem, som blev derude.

Kaptajnerne: Svend L. Svendsen, Morten J. Lauridsen,
Niels H. Clausen, Mads L. Nielsen, Niels Iversen,
Hans P. Mikkelsen og Morten J. Danielsen.

Styrmændene: Niels H. Jessen, Anders L. Jeppesen,
Niels P. Winther, Niels M. Nielsen, Niels A. Pedersen
og Hans Søbygaard.

Hovmestrene: H. B. L. With og Hans Rindby.

Matroserne: Hartvig Christiansen, Anton B. Meinertz og
Karl L. Christensen.

Kok: Jens M. Hansen.

Fisker: Chr. E. Toft.

Paa Fodstykkets Forside staar:

Fædre og Sønner har Dybet begravet,
Takken dog stiger til Gud over Havet.

Og paa Fodstykkets andre Sider staar:

Verdenskrigen 1914—18.

Samtidig indsattes i Nordby Kirkes Syd­væg en Mar­mortavle med følgende Indskrift:

„Denne Mindetavle indsattes i Nordby Kirke i Aaret 1923 i taknemmelig Erindring om de Søfarende fra Nordby Sogn, som under Verdenskrigen 1914

—18 satte Livet til under deres farefulde Gerning i Fædrelandets Tjeneste.

Herren gav, Herren tog, Herrens Navn være lovet.“

Desuden bærer Tavlens Indfatning som symbolsk Prydelse udhugget en Lampe og et Anker.

Skønt Danmark under den store Verdenskrig 1914—18 jo var nevtral Stat, fik vi dog alle Krigens Virkninger at føle, — mèt eller mindre efter vor Stilling og Erhverv. Men ingen Stand i vort Land kom ud for tilnærmelsesvis saa haard en Tørn som vor Sømandsstand. Rædslerne paa Havet blev, især efter Proklamationen af den hensynsløse Undervandskrig i Februar 1917, efterhaanden ligesaa frygtelige, ja, vel endnu frygteligere end Krigsrædslerne paa Landjorden, og de Dramaer, Havet blev Vidne til, lader sig ikke beskrive, næppe nok tænke. Og Danmark, der ifølge geografiske og andre Forhold var henvist til at søge over Havet, fik derved, skønt altsaa nevtral Stat, i høj Grad Søkrigens Rædsler at føle. Men under disse for vort Fædreland saa vanskelige Forhold viste de danske Sømænd sig igen som „Fædrenes værdige Sønner“; thi skønt de sejlede, ikke alene med Livet som Indsats, men ogsaa med Udsigt til den mest barbariske Behandling, saa holdt de trofast Forbindelsen ved lige med Udlandene og skaffede os derved de mange forskellige Livsfornødenheder hjem, saa Danmark kunde gaa saa forholdsvis uskadt ud af den store Verdenskrig, som vi jo gjorde.

Men den Æreskrans, som vor Sømandsstand derved bandt sig, maatte betaales med Tabet af mangan brav Sømænd, der, trodsende Havets Rædsler: Miner, Ubaade, Torpedoer og alt det andet, lød Pligtens Bud og gik ud, da Fædrelandet havde Brug for raske og uforfærdede Mænd.

Det er en Selvfølge, at en saa udpræget Søfartsby som Nordby paa Fanø maatte blive haardt ramt, og vel faa eller ingen Byer her i Landet har efter sin Størrelse lidt større Tab ved Krigen. 20 Mænd i Alderen fra 58 til 17 Aar var det Offer, Krigen krævede af en By paa godt 2000 Indbyggere, og disse 20 Mænd efterlader 11 Enker og 42 Børn foruden for de ugiftes Vedkommende Forældre og andre paarørende, saa det er let forstaaeligt, at i mange af den lille Bys Hjem har Krigen kastet sin mørke Skygge ind; og skønt Tiden jo kan mildne selv tunge Sorger og Savn, saa staar dog endnu Krigen for mange her som den store Rædsel og Røveren af Hjemlivets Glæde og Lykke.

Bag hvert af de 20 Navne staar en Tragedie, mēr eller mindre grufuld efter de Omstændigheder, hvorunder de paagældende fandt Døden. For en Dels Vedkommende er disse Omstændigheder ukendte og vil for bestandig vedblive at være det, da, som det hedder i Beretningerne, „Mandskab, Skib og Ladning forsvandt sporløst.“ Men for en anden Dels Vedkommende vil Søretternes Protokoller for Efterslægten kunne give Detailoplysninger, der tilstrækkelig tydeligt belyser de jernhaarde Vilkaar, vore Søfolk var underkastede under Verdenskrigen, især dens sidste Del.

Her skal i det efterfølgende anføres nogle Eksempler paa Krigsførelsen til Søs til Belysning af danske Søfolks Kaar under Verdenskrigen, især i Aarene 1917—18, idet det bemærkes, at Eksemplerne gengives her efter den Samling af Søforklaringer over krigsforliste danske Skibe, som Handelsministeriet udsendte i December 1921.

Samtlige Forklaringer er bekræftede ved Ed og er derfor afgivne i nøjeste Overensstemmelse med Sand-

heden; herved kommer der noget kort og knapt over Formen, men tillige noget fast og troværdigt, der ikke efterlader nogen Tvivl om Paalideligheden. Søfolkene, der jo gerne er Folk af faa Ord, har kun besvaret bestemte Spørgsmaal og saa holdt det øvrige for sig selv, og dette har i mange Tilfælde været det ikke mindst uhyggelige. Men derom faar man i Reglen kun Besked paa Tomandshaand ved direkte Spørgen, og naar Situationen ikke er saa alvorlig som foran en Retskranke.

De anførte Eksempler omfatter dels nogle af de fra Fanø omkomne og dels andre Skibe og Personer, hvis Oplevelser er karakteristiske for Vilkaarene paa Havet under Krigen.

S/S „Rosborg“ af København, sænket i Nordsøen den 3. Marts 1917 paa Rejse fra Baltimore til Aarhus med 2593 Tons Majs. — 6 Omkomne.

Udskrift af Søforhørsprotokollen ved Sø- og Handelsretten i København, Aar 1917, den 17. Marts Kl. 12 Middag blev i Ekstraret afholdt Søforhør i Anledning af, at S/S „Rosborg“ er sænket af tysk Undervandsbaad. Der fremlagdes Rapport over „Rosborg“s Rejse fra Kirkwall den 2. Marts d. A., og til Torpederingen skete den 3. Marts d. A.

Rapporten er saalydende:

Den 2. Marts Kl. 10 Formiddag blev Skibet frigivet og fik Tilladelse til at afsejle ved Mørkets Frembrud; en svensk Fyrbøder blev af den svenske Konsul sendt om Bord for at tages hjem som Passager. Den 3. Marts, Lørdag Kl. ca. 9 Formiddag, hørtes et Skud og kort efter atter et. Maskinen blev straks stoppet og alle Mand beordret til Baadene klar, og der uddeltes Redningsbælter til hver især. Der observeredes da en tysk

Ubaad om Bagbord, lidt til agten for tværs i ca. 2 Kml. Afstand. Den kom hurtigt op mod Skibet og afskød stadig skarpe Skud, endnu inden Baadene var affiredede. Et Projektil ramte Tværbunken agten for Bestiklukafet om Bagbord, hvorved Letmatros H. Andersen af en Splint saaredes ufarligt i det ene Øre. Kl. 9³⁰ var Baadene affiredede og en Del af Skibets Papirer samt Besætningens Søfartsbøger, saa meget der i Skyndingen kunde faas fat paa, blev medtaget i Styrbords Baad; men denne Baad, som var til Luvart, blev under Nedfiringen fyldt med Vand, slap dog klar af Skibssiden og bort fra denne. Skibets Fører var imidlertid løbet hen til Bestiklukafet for at hente et Kort, og da han saa, at han ikke kunde komme med Styrbords Baad, tilkaldte han Bagbords Baad og slap ned i denne.

De roede nu hen mod Ubaaden for at vise de Papirer, Føreren havde hos sig; men Ubaaden vedblev at beskyde Skibet og samtidig fjerne sig, hvorfor dette opgaves, og de roede nu op mod Luvart for om muligt at se at komme Styrbords Baad til Hjælp; men Baaden kunde ikke ses. Kl. ca. 9⁴⁵ affyrede Ubaaden et stort Projektil, som antages at være en Torpedo, der ramte Bagbords Side af „Rosborg“s Kedelrum, hvorefter Baaden fjernede sig i nordlig Retning uden at bekymre sig om Besætningens Skæbne. Efter at være ramt af Torpedoen, krængede „Rosborg“ over til Styrbords Side, gik helt rundt med Bunden i Vejret og sank med Agterskibet nedefter. Stævnen vedblev at holde sig oven Vande i ca. 5 Minutter, og Kl. ca. 10³⁵ var „Rosborg“ fuldstændig forsvundet.

Der søgtes nu videre efter Styrbords Baad; men man kunde stadig ikke faa Øje paa den. Derimod saas ca. 1/2 Time senere en Dampere kommende Vester fra og

holdende hen mod Ulykkesstedet: det viste sig at være S/S „London“ af København, Kapt. C. Larsen, som gik samtidig med „Rosborg“ fra Kirkwall, og der roedes op til denne Dampers, hvorpaa Baadens Besætning blev bjerget, og Baaden hejst i Taljer for en eventuel ny Torpedering. Kl. 11³⁰ var dette Arbejde udført. Der sendtes da en Mand tilvejs for at holde Udkig efter Styrbords Baad, og samtidig gik „London“ hen imod det Sted, hvor „Rosborg“ var sunket. Noget efter opdagedes Baaden i S. S. V.-lig Retning, og der holdtes op mod den, medens alle Redningsmidler blev gjort klare for at kastes ud til Baaden, naar denne kom Skibet nær. Da Baaden kom saa nær, at Linerne og Kransene kunde kastes ud til Folkene, blev dette gjort, og en Mand kom hurtigt om Bord. Imidlertid kæntrede Baaden, og af de ombordværende lykkedes det at bjerge 2. Styrmand C. Olsen og Fyrbøder P. Ingversen ilive. Fyrbøder Aa. Smidt blev ogsaa bjerget, men i livløs Tilstand, og trods ihærdige Oplivningsforsøg, som varede ca. 1½ Time, lykkedes det ikke at bringe ham til Live igen. Af den øvrige Besætning forsvandt 1. Mester C. P. Dahl-Pind, Hovmester H. Rindby, Matros Per Nilsson og Tømmermand Olsen, medens Messedreng H. Jönsson ifølge 2. Styrmands Udsagn forlængst var omkommen. 1. Mester og Hovmesteren forsvandt under Baaden. Matrosen og Tømmermanden fik fat i Linerne, men var saa udmattede, at de lod disse gaa og forsvandt under Vandet. Skibet blev endnu en Tid paa Stedet for at se, om der var mere at gøre; men der saas intet, og det fortsatte derpaa sin Rejse. Fyrbøder Aa. Smidt blev indsyet i Sejldug med paahængt Vægt; derefter stoppedes Skibet, og han begravedes paa Sømandsvis i Søen.

Ombord i „London“ blev der i alle Maader sørget godt for den reddede Besætning.

„Rosborg“ var paa hele Rejsen forsynet med de foreskrevne Nationalitetsmærker og Navn paa Siderne; Flaget agter og Kontorflaget var hejst, og m. H. t. Skibets Navigering var denne en Følge af en mundtlig, hemmelig Samtale med det engelske Admiralitet i Kirkwall.

De mødende af Besætningen henholdt sig til den fremlagte Rapport som rigtig i et og alt. — Samtlige de mødende forklarede hver for sig, at de ikke har set noget Mærke paa Ubaaden.

Kapt. Petersen og Fyrbøder Ingvardsen forklarer, at de af Ubaadens Besætnings Uniformer med Sikkerhed mener at kunne skønne, at dens Nationalitet var tysk.

Maskinmester Axelsen mener at kunne sige det samme efter Ubaadens Form at skønne.

Samtlige de mødende bekræftede derefter, lovlig forberedte hver for sig, den af dem afgivne Forklaring med Lovens Ed.

Søforhøret sluttet. Retten hævet.

S/S „Ester“ af Esbjerg,

skudt i Sænk i Nordsøen den 1. April 1917 paa Rejse fra Methil til Aarhus med 1854 Tons Kul. Ingen omkomne.

Sø- og Handelsretten i København gør vitterligt:

Aar 1917, den 17. April Middag Kl. 12 blev i Ekstraret foretaget Søforhør i Anledning af S/S „Ester“s Sænkning.

Der fremlagdes en Notits og et Uddrag af Skibsdagbogen, der gennemgås med de mødende og erklæres rigtig. Kaptajnen forklarer, at Skibsdagbogen endnu ikke er hjemkommen.

Uddrag af S/S „Ester“s Skibsjournal:

Torsdag den 1. Februar 1917 var Skibet tillastet i Methil med ca. 1860 Tons Kul til Aarhus.

Mandag den 5. Februar blev Skibet af de engelske Myndigheder beordret til Leith Red.

Fredag den 30. Marts fik Skibet Tilladelse til at fortsætte Rejsen fra Leith til Aarhus.

Søndag den 1. April, da Skibet befandt sig paa ca. $56^{\circ}32'$ N. B. og $4^{\circ}18'$ Ø. L. hørtes Kl. 5³⁰ p. m. et Skud, og straks efter saas en Undervandsbaad paa Styrbords Laaring ca. 1,5 Sml. borte. Ubaaden vedligeholdte stadig Skydning mod Skibet, og Kuglerne vandede rundt omkring i Nærheden. Efter 3. Skud blev Maskinen stoppet og Besætningen kaldt til Redningsbaadene. Disse blev sat ud og bemandede. Det 5. eller 6. Skud fra Ubaaden ramte Forskibet, Redningsbaadene blev holdt agter efter, vel klar af Skibet; men desuagtet vandede Granaterne fra Ubaaden nærmere og nærmere ved Baadene, saa disse hurtigt maatte roes bort med Vinden. Ubaaden observeredes derefter gaa klods op paa Siden af „Ester“ og sænke den med Granater. Efter ca. 1 Kvarter vendte Damperen om paa Siden og sank.

Efter at Skibet var sænket, sejlede Ubaaden bort uden at komme Baadene paa Prajehold. Vinden var østlig med tiltagende Kuling, saa Redningsbaadene lagdes for Søankrene for Resten af Natten. Ud paa Natten blæste det op til Snestorm, saa Baadene tog en Del Vand over.

Mandag den 2. April. Ved Middagstid stilnede Stormen pludselig, og Solen kom frem. Lagde Aarene ud og roede i Ø. N. Ø. Retning. Efter 6 p. m. friskede Vinden fra Ø. S. Ø., og med Sejlene til stod Baadene N. Ø. efter. Kulingen tiltagende.

Tirsdag den 3. April, Kl. 2 a. m. Indtog Sejlene og lagde Baadene for Søankrene igen, da det blæste saa stærkt, at Sejlene ikke kunde føres. Drev saaledes hele Dagen. Ca. 10 a. m. observeredes en stor tysk Ubaad ca. 0,5 Sml. til Luvart. Der gjordes Nødsignal; men Baaden sejlede bort. 6 p. m. lagde Vinden sig noget. Blev liggende for Søankrene Natten over.

Onsdag den 4. April. Vinden drejede fra om Morgen gennem S. Ø. og Syd til S. V., hvorfra den efterhaanden friskede op. Holdt Baadene under Sejl i N. Ø.-lig Retning hele Dagen.

Torsdag den 5. April. I Løbet af Formiddagen blæste det op til S. V. Storm med svære Snebyger. Kl. 9 a. m. lagde Baadene paany for Drivankrene. Stillingen var efterhaanden meget kritisk, da Søen blev levende og stadig brød. Besætningen var vaad og forkommen og Drikkevandet ved slippe op: Kl. 4³⁰ p. m. satte paany Sejl og lænsede N. Ø. efter. 7³⁰, da Baadene befandt sig paa 58°10' N. B. og 4°50' Ø. L., observeredes Topplanterne af en Damper. Satte Raketter op, som straks blev set. Damperen stod ned mod os og tog alle om Bord. Kl. 9 p. m. var alle reddede, og Damperen, som var S/S „Borneo“ af Amsterdam, var paa Rejse til Amsterdam. — Lørdag den 7. blev Besætningen landsat i Yjmuiden og indlagt paa Røde Kors Station der.

H. M. Lund,
Kaptajn.

J. Rasmussen,
2. Mester.

V. F. Jensen,
Matros.

Hans Mortensen,
Matros.

Fremlagt i Sø- og Handelsretten den 17. April 1917.
Kaptajnen forklarer, at „Ester“ førte dansk Flag og

danske Mærker. Der var intet Signal set eller hørt fra Ubaaden, førend man hørte Skuddet fra denne. Og den vedblev derefter at skyde mod „Ester“ uden at give noget Signal. Efter at hele Besætningen var gaaet fra Borde i Baadene, og disse var roede et Stykke bort fra „Ester“, syntes Granaterne fra Ubaaden desuagtet at vande nærmere og nærmere ved Baadene. De roede da bort med Vinden, hvorefter Ubaaden skød „Ester“ i Sænk. Ubaaden førte stadig ikke Nationalitetsflag og gav intet Signal til dem eller tog sig noget som helst af Baadene. Vi var da i en Afstand af ca. 132 Sømil baade fra Hanstholm og Lindenæs. Vinden var østlig, tiltagende Kuling og Søen rejsende. Der var ingen andre Skibe i Nærheden.

3. Dagen, da Stormen var paa sit højeste, saa de en stor Ubaad, som de antog for tysk, men som ikke tog nogen Notits af deres Nødsignal. Først efter godt 4 Døgns Førløb blev de alle optagne af S/S „Borneo“. De var da endnu i en Afstand af 30 Sml. til den norske Kyst, og Komparenten tvivler om, at hele Besætningen, hvis den skulde have naaet Kysten, kunde have overstaaet Kulden. Det blev Snestorm den næste Nat. Der var slet ikke fra Ubaaden prajet om nogetsomhelst.

De øvrige mødte bekræftede Kaptajns Forklaring. Kaptajnen forklarede paa Anledning, at han havde faaet Ordre til at følge Kysten fra Leith til Farn Island og derfra sætte Kursen mod Hanstholm, og denne Kurs fulgte han.

Søforhøret sluttet. Retten hævet.

3m Skonnert „Bris“ af Rødby Havn,
skudt i Sænk i Atlanterhavet den 5. April 1917 paa
Rejse fra Livorno til Vejle med 93 Tons Foderstoffer.
2 Omkomne.

Udskrift af Rødby Købstads Justitsprotokol:

Aar 1917 den 30. April, Formiddag Kl. 11, blev Rødby Købstads Soret sat paa Raadhuset i Rødby, hvor foretoges Søforklaring i Anledning af, at 3m Skonnert „Bris“ er torpederet.

Til Forklarings Afgivelse mødte Føreren af det nævnte Skib, Carl Johansen, der fremlagde en af ham afgiven Rapport, dateret 27. ds., hvilken oplæstes for ham og af ham i et og alt godkendt. Rapporten er saalydende:

Skibet afsejlede 1. Februar fra Livorno med 93 Tons Risfodermel til Vejle. Modtageren var efter Conossementet Købmand P. Holst, Vejle.

Den 17. Marts opankrede Skibet paa Stornoway Red.

Den 26. Marts blev Skibet frigivet og afsejlede Kl. 4 Eftermiddag.

Den 29. Marts Kl. 12 Middag pejledes Sulekær Rock.

Den 5. April pejledes Butt of Levis. Kursen fremdeles Østover. Vinden N. N. Ø. og Snebyger. Bramsejlskuling. Kl. 2 Eftermiddag kom der pludselig en Ubaad til Syne forude om Styrbord ca. 200 Alen borte. Just som vi saa ham, begyndte han at skyde paa os uden at give noget som helst Signal. De første Skud borttog Sejlene og en Del af Bovsprydet, og Kok Anker Hansen, som blev beordret til at være behjælpelig med Nedfiring af Baaden, løb forud muligvis for at bjerge noget Tøj, og blev saaledes skudt paa Fordækket. Et andet Skud eksploderede nær agter og dræbte Ungmand P. Jørgensen, der var i Færd med at hejse det danske Flag. Skipperen forsøgte at bjerge Skibets Værdigendstande; men et andet Skud eksploderede over Kahytten, saa Skibet forlodes uden at have været i Stand til at bjerge noget af dets Papirer. Fra Ubaaden saas, til

vi forlod Skibet, medgik 5—6 Minutter. Vi forsøgte nu at nærme os Ubaaden, men da vi kom op til ham, holdt han længere ned mod Skibet, stadig affyrende Skud, ialt 30—40, og efter ca. 1 Times Forløb begyndte Skibet at hælde Styrbord over, hvorefter det sank.

Vi satte Kursen efter Butt of Levis, saa godt det lod sig gøre. Kl. ca. 6, da en Snebyge kom op og forårsagede en Del krap Sø, væltede Baaden med Bunden i Vejret, saa alting ombord mistedes; dog lykkedes det, da Baaden igen var paa ret Køl, at bjerge to Aarer, hvoraf den ene var brækket.

To af os holdt sig svømmende ved Jollen, medens en tredie lettede den noget for Vand, indtil vi alle tre kunde komme til at øse igen.

Vi roede med Søen ned uden rigtig at kunne holde Kurs begrundet paa Regndis; men Kl. 3 Morgen kom Land til Syne, og det lykkedes Kl. ca. 5¹/₂ at lande Baaden i Shader Bugt. Samme Dag overførtes vi til Stornoway, hvor Søforhør afholdtes paa Toldboden.

Bagenkop, den 27. April 1917.

K. Johansen, Fører.

Han havde intet til denne at tilføje, men ønskede at udtale, at saavel han som Resterne af Mandskabet saavel paa Stedet, hvor han landede, som i Stornoway blev behandlet med overordentlig Imødekommenhed af Befolkningen og den danske Konsul i Stornoway. Paa Anledning forklarede Komparenten, at Skibet var paa malet to store danske Flag paa hver Side, og mellem disse Flag stod malet med store Bogstaver „Danmark“. Endvidere forklarede Komparenten, at han er aldeles sikker paa, at det var en tysk Ubaad, der sænkede Skibet; ganske vist havde Ubaaden intet Kendetegn; men Komparenten var saa nær ved den, at han kunde se, at det var tyske Marinesoldater. Oplæst. Vedtaget.

Komparenten bekræftede med sin Ed den af ham saaledes afgivne Forklaring.

Komparenten aftraadt. Søretten hævet.

3m Skonnert „*H. B. Linnemann*“ af Marstal, beskudt i Atlanterhavet den 4. April 1917 paa Rejse fra Gøteborg til Casablanca med Træ. 4 Omkomne.

Sø- og Handelsretten i København gør vitterligt:

Aar 1917, den 12. Maj Kl 12 blev i Ekstraret afholdt Søforhør i Anledning af, at Skonnerten „*H. B. Linnemann*“ er bleven beskudt af en Ubaad. Af Besætningen mødte Styrmand Joh. Kristian Rasmussen. Styrmanden forklarede, at Skibet sejlede med en Ladning Træ fra Gøteborg til Casablanca. Ubaaden førte intet Nationalitetsflag eller Nr. og gav intet Signal. Saa snart den var kommen i Sigte, hejste Skibet Signal „Læk Skib“, og straks, da Skydningen begyndte, de danske Flag. De lod derhos straks Skibet luv til Vinden, saa det standsede; men Ubaaden blev ved at skyde. De gjorde Baadene klar for at sætte dem i Vandet; men mens de var ved det, ramte Skudene Baadene. Den ene Baad gik helt i Stykker, den anden rammes af et Par Kugler, saa den ikke kunde sættes i Vandet, før den var repareret. Der var intet andet at gøre end søge Ly for Kuglerne. De havde straks begyndt at forsøge at sætte Baadene i Vandet; men de havde ikke faaet Tid til at gøre dette.

Komparenten tog et Livbælte paa og firede sig udenbords, hvad 2. Styrmand ogsaa en Tid gjorde, til den modsatte Side af den, hvor Ubaaden var. Da Vidnet atter kom op, idet han ikke kunde holde sig længere i Vandet for Kulde, var et Par af Mandskabet saarede. Ubaaden vedblev at beskyde Skibet, idet den ogsaa

beskød det fra Boven gennem de vandtætte Skodder, og tilsidst skød Roret af. Skibet vedblev imidlertid at flyde paa Lasten, og Ubaaden forsvandt derefter efter at have beskydt Skibet i $\frac{1}{2}$ Times Tid. Baade Føreren og Baadsmanden var da døde efter at være bleven ramte af Kugler i Hovedet.

Da baade Rigning og Skrog var sønderskudt, var der intet andet at gøre end at forlade Skibet efter at have beslaaet den ene Baad med Sejl. Omtrent Kl. 11 Formiddag forlod de overlevende derefter Baaden. Det var da næsten stille, men blæste senere op fra Vest, og de naaede først de 30 Kvartmil til Land Kl. 1 om Natten. De to af de haardtsaarede var da døde et Par Timer efter, at de havde forladt Skibet, nemlig Matros Poul Brandt af Frederikssund. Han var bleven ramt i Ryggen bag højre Skulder. Han var efter at være bleven ramt sprunget over Bord, men var atter bleven reddet ombord og lagt i sin Køje, til de forlod Skibet. Den anden var Kok C. C. Hansen af Rudkøbing. Vidnet saa ikke, hvor han var ramt, men han led stærke Smerter; begge var omtrent fra Bevidstheden hele Tiden, og der var intet at stille op med dem. De to andre haardtsaarede blev bragt i Land i Westport. Vidnet blev ramt af Stumper i Armen og er ikke kommen sig fuldstændig endnu.

Ubaaden beskød Skibet uafbrudt, blot engang imellem med nogle Minutters Ophold, til Røgen var forsvunden, saa den kunde se Skibet. Den gav ikke Besætningen nogen Lejlighed til at slippe fra Skibet.

Oplæst. Vedtaget. Retten hævet.

S/S „Carmen“ af København,
minesprængt i Skagerak den 2. Februar 1919 paa Rejse
fra København til Tyne i Ballast. 17 Omkomne.

Sø- og Handelsretten i København gør vitterligt:

Aar 1919, den 6. Februar Eftermiddag Kl. 1 blev afholdt Søforhør i Anledning af, at Dampskibet „Carmen“ er minesprængt. — Mødt var Matros H. P. Petersen.

I Retten fremlagdes Rapport saalydende:

Undertegnede Matros H. P. Petersen, der var forhyret med Dampet „Carmen“ af København paa Rejse fra København til Tyne i Ballast, kan meddele følgende angaaende samme Skibs Minesprængning i Skagerak, ca. 28 Kvartmil syd for Lister:

Jeg laa i min Køje, da Ulykken skete ca. Kl. 11 om Natten mellem den 2. og 3. Februar, og blev vækket ved, at Vandet strømmede ned i Lukafet. Jeg løb straks ud paa Dækket for at komme i Redningsbaadene, men blev stoppet af Materiel, der ved Sprængningen var kastet hen over Forskibet. Der var intet andet for mig at gøre end at springe over Bord. Jeg fik fat i en Planke, og efter at have været i Vandet ca. 20 Min. kom jeg op paa en kærtret Redningsbaad. Nogen Tid efter saa jeg en Luge komme drivende, hvorpaa der laa en Presenning. Jeg sprang da ud i Vandet igen for at sikre mig denne til at skærme mig for Kulden, hvorefter jeg atter klavrede op paa Redningsbaaden. Ca. 9 Timer efter Katastrofen kom S/S „Halfdan“ af København til Stede og tog mig op.

Hvad angaar den øvrige Besætning, da er det mig umuligt at opgive, hvorvidt nogen af den er kommet i Redningsbaadene, da det kun varede ca. 2 Min., inden Skibet sank. Da jeg sad paa Redningsbaaden, saa jeg flere af Besætningen svømme rundt omkring og var bl. a. i Forbindelse med Kaptajn Iversen, der anmodede mig om at hjælpe til med at rette en Rednings-

baad, men det var mig umuligt at føre Baaden, hvorpaa jeg sad, frem til ham. Det sidste, jeg hørte til Mandskabet, var en Fløjte, som sandsynligvis har hidrørt fra en af Styrmandene, der var i Besiddelse af en Fløjte.

Efter min Opfattelse er der vist ingen af det øvrige Mandskab reddet.

Jeg kan iøvrigt meddele, at Redningsmateriellet var i fuldkommen Orden, samt at Baadene var udsvingede.

Dette er, hvad jeg kan meddele om S/S „Carmen“s Minesprængning.

København, den 5. Februar 1919.

H. P. Petersen, Matros.

Den fremlagte Rapport blev oplæst og gennemgaaet med Matros Petersen, der i et og alt henholdt sig til det heri angivne.

Han tilføjer, at han straks, efter at han var kommen i Vandet, saa en Damper, der gik i østlig Retning. Medens Kaptajnen laa i Vandet, bad han Komparenten praje Damperen. Komparenten raabte da saa højt, han kunde, til han blev hæs; men dette hørtes ikke paa Damperen. Han mener, at denne var ca. 3 Kvartmil borte uden dog at kunne udtale sig bestemt herom. Komparenten anser det for givet, at det maa være en Mine, der har foraarsaget Ulykken.

Søforhøret sluttet. Retten hævet.

Barken „*Frida*“ af Fredericia.

beskudt og opbrændt i Nordsøen den 13. August 1918 paa Rejse fra Kragerø til W. Hartlepool med 178 Stkr. Pitprops. 7 Omkomne.

Uddrag af Søforklaring, afgivet i kgl. dansk Konsulat i Newcastle i Anledning af Sænkning af Barken

„Frida“ i Nordsøen den 13. August 1918. Fremstaar Letmatros Anker Steen Christensen, der forklarer:

Vejret var klart, næsten stille med saa lidt Vind, at Skibet knapt kunde styre. Vi opdagede først Ubaaden, da Beskydningen begyndte Kl. ca. 3 $\frac{1}{2}$ Eftermiddag. Der blev straks braset bak, og alle Mand blev straks kaldt paa Dæk og gik i Gang med at sætte Baadene i Vandet. Dette var besørget højst 5 Min. efter, at det første Skud hørtes.

Der affyredes 5 Skud, før jeg gik fra Roret og 3 mere, før vi kom i Baadene; intet traf Skibsskroget, men et traf store Bramfald, som blev skudt over, men blev hængende. Hele Besætningen gik i Baadene, og 2—3 Min. efter at Baaden var i Vandet, stødte vi fra Skibssiden. Vi havde faaet det meste af vort Tøj med, og Kaptajnen havde Skibets Papirer. Det næste Skud faldt, efter at Baaden var sakket agter ud og var en Snes Fod klar af Skibet; dette traf os og dræbte straks 5 Mand. Niels Christian Andersen sad lige agten for mig og blev fuldstændig revet op af Skuddet. Han faldt i Vandet, men blev hængende ved en Aare, hvorfra jeg trak ham ind i Baaden; hans Indvolde var synlige, men han levede dog ca. 20 Min. Jeg blev saaret i mit højre Laar. Jeg tabte ikke Bevidstheden, men var i første Øjeblik noget forvirret. Baaden fyldtes næsten øjeblikkelig med Vand og flød paa Korkpuderne og Luftkasserne. Et Skud traf kort efter Skibet forude.

Ubaaden kom da hen til os; der var 2—3 Officerer paa Broen, disse smilede og syntes velfornøjede, hvilket ikke syntes at være Tilfældet med Mandskabet. Ubaaden gik op et Par Hundrede Favne borte og begyndte paany Beskydningen. Det første Skud hørte vi suse lige over Hovedet paa os; det gik ind i Ka-

hytten. Beskydningen fortsattes med Skibsbaaden liggende hjælpeløs mellem Ubaaden og Skibet. To Skud traf Skibet. Saa ophørte Beskydningen igen, og Ubaaden kom hen til os. Matros Jørgensen, der senere døde paa Hospitalet, spurgte paa Tysk, om man ikke vilde tage os ombord, da vor Baad var fuld af Vand og synkefærdig; men Svaret, der ligeledes afgaves paa Tysk, lød paa, at dette vilde man ikke.

Paa Ubaaden havde man travlt med at give Lys-signaler, som vi saa' besvarede i Horisonten, og ca. $\frac{1}{4}$ Time efter kom en anden Ubaad tilstede. Besætningen gik ombord i „Frida“ og satte en lille Jolle i Vandet, hvori Skibets Medicinkiste blev sat med et Par Tæpper, lidt Tøj og et Par Brød; der fandtes allerede et lille Vandanker og haardt Brød i Baaden; derefter satte man Ild paa Skibet paa tre Steder, og man bragte Jollen hen til os og hjalp os ombord i den, hvorefter de begge fjernede sig.

I Baaden var vi da kun de fire, der kom paa Hospitalet; alle de andre var døde.

Vi blev næste Morgen mellem 4 og 5 optaget af en engelsk Trawler, der førte os til South Shields.

„Frida“ brændte hele Natten, og vi holdt Baaden i Læ af det for at faa Varme; det brændte, saa længe det kunde ses fra Trawleren.

Barken „*Albert Høeg*“ af Odense, forlist i den svenske Skærgaard ved Gøteborg den 14. Februar 1920 paa Rejse fra Savannah til Nyborg med 2100 Tons Oliekager; 13 Omkomne.

Udskrift af Domsbogen for Gøteborg Raadhusret vedrørende ovennævnte Forlis. — I Retten fremlagdes Rapport, udfærdiget af den ældste af de 4 overlevende, Stewart H. P. Hansen af Esbjerg. Rapporten er saalydende:

Vi forlod Savannah den 15. Januar 1920. Havde god Vind de første 8—9 Dage; derefter korte, haarde Storme, og ved Slutningen af en af disse brasedes noget om Styrbord; 4 Mand af Vagten gik for at klare Brasserne af. Der kom da en Braadsø, der hævede sig over Stordækket. De tre Mand klamrede sig fast paa Stedet. Den fjerde vilde formentlig løbe for at holde sig fast ved et eller andet, men saa har Søen skyllet ham udenbords. Han fik fat i Loglinen; men da en Mand begyndte at hale ham ind, brast Linen, og Redning var ikke paa nogen Maade mulig. Dette skete den 28. Januar 1920 Kl. 9 Emd. Manden var Letmatros Anton Meinertz af Nordby, Fanø.

Derefter forløb Rejsen uden større Hændelser, men under uafbrudt Regn, Sne, Storm og Orkan, til vi fik Norges Kyst i Sigte. Lørdag den 14. Februar 1920 passerede vi Skagen Kl. 12—1 Middag, fik Lods ombord og forsøgte at arbejde os Syd paa; men Vinden tiltog i Styrke, saa vi ikke kunde komme Syd paa. Kaptajnen og Lodsens var formodentlig blevet enige om at søge ned til Gøteborg, og der pressesedes haardt med Sejl for at naa ned før Aften; men vi tog Land for nordligt og naaede det derfor ikke, og inden vi kom til Vinga, var det mørkt. Fra Stordækket blusedes længe efter Lods, men uden Resultat. Vi styrede derefter bidevind udefter igen ca. $\frac{1}{2}$ Time, saa husedes rundt og styredes opefter Lodsstationen igen; men da var Skibet kommet for langt indad og begyndte at hugge i Bunden, hvilket det gjorde 3 Gange, inden det blev staaende. Fartøjet stod støt en kort Stund, og det saa ud, som om det vilde blive staaende, i hvilket Tilfælde vi kunde være blevet ombord. Derfor hastede ingen med at komme i Baadene; men saavidt

jeg erindrer, stod vi alle klar ved Baadene. — Da skete det frygtelige: Fartøjet begyndte at hælde Styrbord over, og i et Øjeblik var det langt under Vandet med begge Sider. Der var ikke Tid til at faa Taljerne hugget af, og begge Baadene kæntrede, hvorved alle Mand kom i Vandet, nogle under og nogle ved Siden af Baadene. Vi var 4 Mand, som søgte til Storriggeren, hvor vi forblev hele Natten indtil Kl. 6^{1/2} om Morgen, da vi blev optaget og ført ind til Vrångø. 2. Styrmand K. Frydendahl fik fat i Mesanriggeren, hvor han holdt sig fast til Kl. 3 om Natten, da han af Udmattelse i den stærke Kulde maatte slippe sit Tag; han faldt i Søen og druknede. Beklageligt nok kunde vi ikke bringe ham Hjælp fra Storriggeren, da vi selv kun med største Besvær kunde holde os fast. — De tre øvrige overlevende, nemlig Tømmermand T. H. Smidt, Dragør, Matros Carl Johnsson, Smaaland, og Matros G. Walden, Gøteborg, bekræftede forannævnte Rapport, hvorefter de alle fire beedigede deres Udsagn.

Endelig skal opføres et Par Eksempler af en noget anden Art.

I den almindelige Bevidsthed staar jo de tyske Ubaadsførere fra Krigstiden som Repræsentanter for den personificerede Ondskab og Bestialitet, og at dette ogsaa i mangfoldige Tilfælde er rigtigt, lader sig ikke nægte; de tidligere nævnte Tilfælde og mange, mange andre taler tilstrækkelig klart i den Henseende. Dog er der ogsaa Eksempler paa det modsatte, og til Bekræftelse heraf anføres følgende to Tilfælde, der i denne Forbindelse er som Solstrejf over skytung Himmel. Det skal dog paa Forhaand bemærkes:

- 1) Tildragelserne ligger begge to før Februar 1917,

idet Ubaadenes Instrukser efter den Tid — altsaa under den uindskrænkede Undervandskrig — formentlig var af en saa uhyggelig Art, at al human Optræden, for ikke at tale om Ridderlighed, var udelukket og dermed ogsaa enhver Tale om Solstraaler.

- 2) Tildragelserne gengives her efter mundtlige Meddelelser fra Deltagere og Øjenvidner. De findes altsaa ikke i denne Form blandt de tidligere nævnte Søforklaringer. Derved kan muligt en Enkelthed være gengivet noget farvet, da den Slags Begivenheder jo opleves under sjælelig Højspænding; men som Helhed er Begivenhederne autentiske nok. —

En tremastet Skonnert mødte sin Skæbne, en tysk Ubaad, under Skotlands Nordøstkyst. Ladningen var Kontrabande, og altsaa skulde Skibet sænkes. Dette skete meget hurtigt; dog ikke hurtigere, end at Besætningen kom i Storbaaden og klar af Skibet. Man roede op til Ubaaden, og paa Prajehold spurgte man fra Ubaaden, om man manglede noget nødvendigt for en længere Tur over Havet i aaben Baad, og da man bekræftede dette under Henvisning til, at Sænkningen var sket saa hurtigt, at man saa godt som intet havde faaet med, beordrede Ubaadschefen, at de skulde have alt, hvad de ønskede af Mad, Klæder, Tæpper, Olietøj, Petroleum o. s. v. Derefter bad Skipperen, om Ubaaden vilde slæbe Baaden noget nærmere ind til Kysten, da Søen var hard og Situationen altsaa ikke ufarlig for saa lille og skrøbeligt et Fartøj som en Skibsbaad. Hertil svarede Ubaadschefen: „Nej, det kan jeg ikke, for det forbyder min Instruks mig. Men hold Kursen N.W. i ca. 3 Timer, saa runder De en Pynt; hold der-

efter Kursen S.W. i ca. 2 Timer, og saa vil De finde et Fiskerleje med god Landingsplads, og jeg lover Dem, at det nok skal gaa godt. Adjøs!“ Derefter forsvandt Ubaaden; Baaden styrede den angivne Kurs, og alt gik, som det var bleven sagt. Men just som Baaden vilde gaa ind til Fiskerlejet, dukkede den samme Ubaad op klods paa Siden, og Chefen raabte nok saa gemytligt: „Hallo, Kaptajn, der kan De se, den gik jo fint!“ hvortil Skipperen bevæget raabte tilbage: „Kaptajn, De har sænket mit gode Skib og en kostbar Ladning; men De er alligevel en Riddersmand. Maa jeg trykke Deres Haand,“ — hvorefter de to Fartøjer gik hver sin Vej. Altsaa: Ubaaden havde usèt fulgt efter det lille Fartøj den lange Vej for at være sikker paa, at Besætningen naaede velbeholden i Havn.

En dansk Damper, ført af en Fanø-Skipper, blev i den sydlige Del af den engelske Kanal standset af en tysk Ubaad. Kaptajnen beordredes over i Ubaaden med Skibets Papirer, hvorefter han fik Besked om, at Skibet skulde sænkes. Han blev imidlertid holdt tilbage i Ubaaden som Gidsel, mens Damperen fik tysk Prisemandskab — 7 Mand — om Bord. Og nu begyndte „den vilde Jagt“, et Skuespil saa eventyrligt, at det synes mere at høre hjemme i Romanernes end i Virkelighedens Verden, og dog var Begivenhederne saare virkelige. I Læ af den danske Damper, der stadig førte det danske Flag, opbragte den tyske Ubaad nu en Række Skibe, men der sørgedes stadig for, at Besætningerne fra de sænkede Skibe i god Behold blev ført over paa den danske Damper, der efterhaanden antog Karakter af et overfyldt „Herberge for hjemløse“, en „Noahs Ark“, hvor Pladsen efterhaanden blev saa knap,

at selv Søfolk vanskeligt kunde finde sig til Rette. Først da Vand og Proviant var ved at være brugt op, og Skuepladsen for Begivenhederne var trukket ned ad Kap Finisterre (Spaniens Nordvestpynt), gik Damperen helt ind til Kysten, hvorefter Baadene ad flere Gange bjergede samtlige ombordværende i Land, ogsaa den danske Kaptajn. Derefter førtes Skibet af det tyske Pri-semandskab igen til Havs og sænkedes.

Den danske Kaptajns ufrivillige Ophold i den tyske Ubaad i flere Dage var en, selv i Krigstid, meget ejendommelig Situation. Han behandledes i alle Maader hensynsfuldt og havde mange interessante Oplevelser. En Dag med uroligt Vejr gik saaledes to Dampere forbi, uden at Ubaaden gjorde Mine til at foretage sig noget for at sænke dem. Paa den danske Kaptajns Spørgsmaal om, hvorfor disse Skibe ikke skulde sænkes, skønt de førte Kontrabande ligesaavel som hans, svarede Ubaadsføreren: „Søen er saa urolig, at der vil være Fare for Besætningen, naar den skal i Baadene, og hvis vi under disse Forhold vilde sænke Skibene, vilde vi handle baade uforsvarligt og i direkte Modstrid med de Ordre, som de tyske Ubaade har“. Da den danske Kaptajn gik fra Borde, udtalte den tyske Ubaadschef: „Jeg beklager, at jeg har været nødsaget til at handle, som jeg har gjort; men Krigens Lov er jo haard, og den maa vi respektere, selv om vi derved kommer til at optræde haardhændet; det véd jeg, De kan og vil forstaa, Kaptajn. Og dermed Farvell“ De to skiltes som Venner, og den danske Kaptajn uden Bitterhed, og det formede sig saaledes for dem, at de begge, før Krigen sluttede, fandt deres fælles Grav paa det store Hav, der, ikke mindst under Krigen, var Vidne til saa mange storslaaede Beviser paa Sømandens Mod og Selvfornægtelse.

Af de først anførte 7 Eksempler vil det tilstrækkelig tydeligt fremgaa, at det var haarde Vilkaar, Krigen bød den danske Sømandsstand, og saa kan der endda ikke skaffes Beretning om de allerhaardeste Episoder fra Havet, da de, der skulde berette om dem, er tavse og sover den lange Søvn i deres vaade Grav.

Ifølge den forannævnte Samling Søforklaringer udgør Antallet af krigsforliste danske Skibe ialt 324, og Antallet af de derved omkomne danske Søfolk er 702. Disse Tal kan maaske synes smaa i Sammenligning med tilsvarende Tal fra de krigsførende Lande; og dog repræsenterer de, ikke mindst i Betragtning af, at Danmark jo ikke var aktiv Deltager i det store Opgør, en mægtig Sum af Sorg og Lidelse. Efter Krigen har man derfor i Følelsen heraf rundt om i Landets Søfartsbyer rejst Mindesmærker for dem, der blev derude. Blandt disse Byer er altsaa ogsaa Nordby, Fanø, og Hensigten med denne Redegørelse her i Aarskriftet er da denne: at sætte et varigt Minde for vore tabte Søfolk ud fra den Betragtning, at ikke alene deres Hjemstavn og deres By skylder at mindes dem i Taknemmelighed, men tillige hele vort Folk, da deres Indsats blev ydet i en for vort Fædreland trang Tid.

De 20 i Nordby, Fanø, hjemmehørende ved Krigsforlis omkomne Søfolk er følgende:

1. *Svend L. Svendsen*, 58 Aar, Fører af Sejlskibet „Sofie“ af København, omkom i Vesterhavet i April 1917, formentlig ved Minesprængning. Besætning, Skib og Ladning forsvandt sporløst. Ugift. Søn af Skipper Svend L. Svendsen af Nordby, Fanø.

2. *Morten J. Lauridsen*, 52 Aar, Fører af Sejlskibet „Albert Høeg“ af Odense. Omkom den 14. Februar 1920 ved Forlis ved Vinga Fyr i den svenske Skær-

gaard under Forsøg paa at omsejle Minefeltet paa Hertas Flak. Efterlader Enke Fanny Nielsen og 6 Børn.

3. *Niels H. Clausen*, 46 Aar, Fører af Dampskibet „Helene“ af København. Dræbtes den 24. August 1918 ved et Luftbombardement af Rouen, i hvis Havn Skibet laa. Efterlader Enke Anna Winther og 6 Børn.

4. *Mads L. Nielsen*, 43 Aar, Fører af Dampskibet „Lindeskov“ af København. Omkom i Vesterhavet i Marts 1918 formentlig ved Minesprængning. Passagerer, Besætning, Skib og Ladning forsvandt sporløst. Efterlader Enke Anna Hansine Oldefar og 4 Børn.

5. *Niels Iversen*, 42 Aar, Fører af Dampskibet „Carmen“ af København. Omkom ved Minesprængning i Skægerak den 2. Februar 1919. Efterlader Enke Ane Mathea Pedersen og 1 Barn.

6. *Hans P. Mikkelsen*, 36 Aar, Fører af Dampskibet „Johanne“ af København. Omkom ved Minesprængning i Vesterhavet den 23. April (Paaskedag) 1916. Efterlader Enke Cecilie Jensen og 2 Børn.

7. *Morten M. Danielsen*, 31 Aar, Fører af Sejlskibet „Clara E“ af New York. Omkommen formentlig ved Minesprængning i November 1919 i Vesterhavet, hvor Besætning, Skib og Ladning forsvandt sporløst. Ugift. Søn af Husejer J. Danielsen, Nordby, Fanø.

8. *Niels H. Jessen*, 56 Aar. Styrmand paa Sejlskibet „Albert Høeg“ af Odense. Omkom den 14. Februar 1920 ved Forlis ved Vingå Fyr i den svenske Skærgaard under Forsøg paa at omsejle Minefeltet paa Hertas Flak. Efterlader Enke Anna Nielsine Mortensen og 7 Børn.

9. *Anders J. Jeppesen*, 50 Aar, 1. Styrmand paa Dampskibet „Carmen“ af København. Omkom ved

Minesprængning i Skagerak den 2. Februar 1919. Efterlader Enke Hedvig Jensen og 4 Børn.

10. *Niels P. Winther*, 29 Aar, Styrmand paa Dampskibet „Stella“ af Esbjerg. Omkom i Biscayabugten den 5. November 1915 under Forsøg paa at indberge en Redningsbaad. Ugift. Søn af Skibsreder P. N. Winther, Nordby, Fanø.

11. *Niels M. Nielsen*, 24 Aar, Styrmand paa Sejl-skibet „N. P. Kirch“ af Helsingør. Drukne i Kattegat den 24. Maj 1918 paa Rejse fra Helsingør til Varberg. Efterlader Enke Anna Cathrine Lauridsen og 1 Barn.

12. *Niels Anton Pedersen*, 26 Aar, 2. Styrmand paa Dampskibet „Carmen“ af København. Omkom ved Minesprængning i Skagerak den 2. Februar 1919. Efterlader Enke Johanne Mathiasen.

13. *Hans Søbygaard*, 24 Aar, Styrmand paa Galeasen „Østen“ af Nykøbing S., der forsvandt sporløst i September 1915 paa Rejse fra Malmø til England. Antagelig minesprængt eller torpederet. Ugift. Søn af Toldkontrolør Th. Søbygaard af Esbjerg.

14. *Hartvig Christiansen*, 20 Aar, Matros paa Barkskibet „Kylemore“ af Odense, som var tvangsbefragtet af U. S. A. Styrtede ned fra Storraaen og dræbtes den 11. Marts 1919. Begravedes først i New York, men førtes senere hjem og begravedes paa Nordby vestre Kirkegaard. Ugift. Søn af Skibsfører J. Christiansen, Nordby, Fanø.

15. *Anton B. Meinertz*, 18 Aar, Matros paa Barkskibet „Albert Hæg“ af Odense. Blev i Atlanterhavet skyllet over Bord og drukne den 28. Januar 1920. Ugift. Søn af Skibsfører H. Th. Meinertz, Nordby, Fanø.

16. *Karl L. Christensen*, 18 Aar, Matros paa Sejl-

skibet „Albert Høeg“ af Odense. Omkom den 14. Februar 1920 ved Forlis ved Vinga Fyr i den svenske Skærgaard under Forsøg paa at omsejle Minefeltet paa Hertas Flak. Ugift. Søn af Skibsfører N. J. Christensen af Esbjerg.

17. *Harald B. L. With*, 41 Aar, Hovmester paa Damperen „Margrethe“ af København. Omkom ved Torpedering i Vesterhavet den 31. Oktober 1917. Efterlader Enke Karen Thygesen og 3 Børn.

18. *Hans Rindby*, 28 Aar. Hovmester paa Dampskibet „Rosborg“ af København. Omkom ved Beskydning af en tysk U-Baad i Vesterhavet den 3. Marts 1917. Ugift. Søn af Skibsfører S. H. Rindby, Esbjerg.

19. *Jens M. Hansen*, 17 Aar. Kok paa Dampskibet „Dana“ af København. Omkom ved Torpedering i Vesterhavet den 9. Juni 1917. Ugift. Søn af Baadfører Jens C. Hansen af Nordby, Fanø.

20. *Christian E. Toft*, 37 Aar. Fører af Motor-kutteren „Ægir“ af Esbjerg. Omkom ved Minesprængning under Fiskeri i Vesterhavet den 6. April 1917. Efterlader Enke Anna Nielsine Nielsen og 8 Børn.

Haver og Havebrug i Ribe Amt i gamle Dage.

Af Havearkitekt *Johannes Tholle*, København.

I hvorvel Danmarks Havebrug hviler paa det Grundlag, som skabtes af Munkene i Klosterhaverne, er det dog kun rimeligt at tænke sig, at der ogsaa før Klostrenes Oprettelse har været i hvert Fald Antydninger af Havebrug hos de agerdyrkende Beboere, hvor Forholdene har kunnet egne sig dertil. Det vilde være urimeligt at antage, at man ikke tidligt i Historien har søgt at knytte de Urter og Frugter, som man brugte ved Maaltiderne, nærmere til sig ved at dyrke dem nær Huset, hvor de kunde være under Opsigt og Varetægt. Det var bedre at have dem her end at skulle søge omkring efter dem i ufredsomme Skove og ved aabne Strande. Paa de indhegnede Tofter hos de ældste Agerdyrkere i Landsbyerne, ind under Husvæggenes Læ har vi sikkert de første Antydninger af Danmarks ældste Havetype, og Bonde- og Landsbyhavens Historie er sammen med Havernes øvrige Omraader derfor et ikke uvæsentligt Kapitel af Folkemindernes store Bog; thi her dyrkedes, efter at Munkene havde lært Folk det, Urter til Lægedom, — her var der noget at tage Vare paa, fra Stæren fløjtede Vaaren ind, og til Fugleflokkene drog med Sommeren Syd paa, — ja selv ved Midvinter var der noget i Haven at gøre, da Frugttræerne havde holdt deres Indtog, og overtroiske Forestillinger sagde, at de skulde „rises“ Juleaften for at give god Frugt. Havens Formsprog og Indhold talte i Forhold til Husets For-

mer og Tidens Tanker, — det Formsprog, der klang i Dialekter fra hver Egn af Landet, hvor Klima, Læforhold, Jordbund og Folkeskikke prægede Huset saavel som Havens Regioner.

Af det Kapitel, som Haverne udgør, og som Forfatteren af nærværende iøvrigt tidligere har behandlet i større Almindelighed¹ samt for Jylland i Særdeleshed,² giver det Afsnit, der specielt omfattes af nærværende Aarbog, ganske naturligt ikke noget Billede af Rigdom og Frodighed; det viser kun, at selv under trange Kaar har der kunnet være Haver, ligesom det viser Havernes Afhængighed af Ly, Læ og gode Jordbundsforhold. Utvivlsomt har Haverne i Ribe Amt den gamle Stiftsbys Klostre en hel Del at takke for deres Eksistens, og maaske var det kommen til at se helt anderledes godt ud med Havesagen, om ikke en Reformation paa det kirkelige Omraade havde sat en Stopper for Munkenes velsignelsesrige Arbejde i Havesagens Tjeneste hos Almuen. Tiderne og Kaarene blev da haarde for Havedyrkerne, og først i den sidste Menneskealder er det blevet synderligt anderledes. Af hvad der vides om den Udvikling, som Haverne og Havebruget har gennemløbet fra de tidligste Tider indtil vor Tid, skal der her berettes et og andet Træk, idet der lægges for med det fundamentale Afsnit, som desværre dog kun giver faa og fattige Vidnesbyrd om Middelalderens Haver.

*Om Slottets, Klostrenes og Borgernes private Haver
i den gamle Ribe By.*

Skønt der ikke vides noget derom, er det utvivlsomt, at der til alle Ribes 5 Klostre har hørt Haver fra tidligere Tider, ligesom der ved Riberhus har været saadanne. Det var Klosterfolkets første Pligt at hjælpe

deres Medmennesker, og der kendtes i Sygdomstilfælde ingen Hjælp — næst Gud —, uden at den jo var ledsaget af Brug af Produkter af Lægeurter. Hvor skulde vel Munkene faa disse medicinelle Planter fra, om de ikke hovedsagelig avlede dem selv eller lod dem indsamle paa Markerne, — og med Paavirkninger fra de sydligere Lande, med hvilke de stod i livligt Samkvem, og hvorfra maaske endog enkelte af Munkene selv var komne, søgte man jo ogsaa selv at give Eksemplet ved at spise mere og mere af Grøntsager og Frugter, ligesom man havde en Mission i at lære Almuen det samme og at søge fremmet Landets naturlige Hjælpkilder, derunder ikke mindst Havedyrkningen.

Blandt de ældste Vidnesbyrd om danske Byhaver finder vi ogsaa nogle om Haver i Ribe, og derunder adskillige tilhørende Klostrene. Allerede fra Aar 1305 tales der om en Kaalgaard,⁵⁴ og fra 1430 tales der om en „Humlegardh“,⁵⁵ og fra 1450 omtales en Kaalhøve,⁹ hvoraf der hvert Aar skal svares „1 Skilling grot“, lig med ca. 18 Øre — en temmelig ubetydelig Afgift for en Have efter vor Tids Møntforhold, men en stor Sum i Datiden. Og naar der overhovedet har skullet svares Afgift af denne Have, har Afgrøden næppe været saa ringe endda, og der har sikkert været dyrket ogsaa andre Havesager end den Kaal, som Navnet hentyder til. Et næsten samtidigt Vidnesbyrd omtaler 1488, at Helligaandsklosteret skal „haffue nydhe brwge ock beholdhe til ewigh tidh en wor ock Kronens iord *Hos Rip Hws* som kalles *Hwsæ Kalgord* liggende Nordhen with then *Helig And's Kirki* ock saa Vesther till watnn trinth omkringh inthet vndtagthed“,⁵ hvorved naturligvis forstaas, at Klosteret faar Ejerret til en Slottet tidligere tilhørende Have. Det hedder dog om Brugen af denne, at der ikke maa

opføres nogen Bygning, som kan skade Slottet Riberhus. For den afstaaede Jord faar Kronen i et Slags Mage-skifte et Hus „ock en stor Kalgordh liggende nordhen widh *Rip Hws* stolde som tilfornæ fornte Riper Capit-tel tilhordhe.“⁸ Fra denne Tid omtales ogsaa „Linde-gaarden“, der efter alt at dømme var en finere Del af Begravelsespladsen (Kirkegaarden), og hvor der svaredes en dyrere Afgift for Gravsted.⁴⁰

I Tiden ved Reformationen, hvor Klostergodserne overdrages andre til Brug, faar man et ret godt Indtryk af, hvor mange Klosterhaver der i Grunden har været, ligesom deres Betegnelse fortæller, hvortil de hovedsagelig har været brugt. Aar 1531 overlodes saaledes til Byen Klosterbygninger med „Gaardsrum og Haverum som dertil ligger,“⁷ og hvorved bl. a. mentes to Humlegaarde; blot fire Aar efter nævnes Kaal-gaarden ved Dominikanerklosteret. Noget senere (1543) omtales det, at Sortebrødreklosteret „med den bygning, gaard, Huuse, Abildgaard, Have oc Gaardsrum udi sin længde oc bredde“ skal blive et Almindeligt Hospital,⁵ mens der 1545 omtales Jens Kocks Kaalgaard og Hos-pitalets „Humble-gaard,“⁴¹ og under 19. April 1574 omtales Køb af en „Kaalgard, som beliggendes er nest Vesten op till Sancte-Peders Kircke jord Aarlig Jord-schuld III S lb* som y Lybeck och Hamborg gengse ere. Och schall Hand eller Hands Arffuinger selff till euig tiidt holde then Planckewerck och Lukels ferdig mellem Kirkegaarden och samme Kaalgordt.“⁶

Om Riberhus Slotshave forlyder der ikke synderligt ud over de foran nævnte Oplysninger. 1581 figurerer der dog i Slotsregnskaberne baade „Abildgaard og Hum-legaard;“¹⁰ og desforuden har der sikkert været en Kaal-

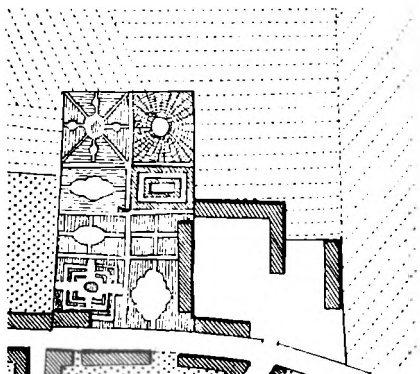
* ca. 4 Skilling lybsk.

gaard. Til Trods for, at der altsaa har været 2, ja maaske 3 Haver ved Slottet, er det ofte anført, at der ingen Haver har hørt dertil.⁸ Slottets Abildgaard er den Have, som lejes ud af det Massmannske Legat, der 1721 købte hele Arealet. Af Planter, der maa kunne henføres som stammende fra den gamle Slotshave, er bl. a. fundet *Bryonia alba* (Galdebær) og *Hyoscyamus* (Bulmeurt).¹¹

løvrigt fandtes i Ribe ogsaa en Have ved Bispegaarden.⁴² — Der tales om „Niels Skrivners Kaalgaard“,⁴ og som Omegnen af Byen har været smuk, saaledes var der ogsaa smukt inde i Byen i første Halvdel af 1700-Tallet, saadan som det fortælles, at „imidlertid nøjedes vore Ripensere ikke med at se paa Græsgange og Agre, der smile med Urter og Blomster, da dette er noget, der er fælles for alle; men de anlagde ogsaa Haver til at fryde Øjne og Næse med forskellige velregnede og tjenlige Planter, Urter og Blomster.“⁴³ For nemmelig har Haarlemmerløgene spillet en stor Rolle i disse Haver; thi de ofres en meget udførlig Omtale, særligt Tulipanen, og det er jo ogsaa meget sandsynligt, at den forholdsviis nære Forbindelse, der ad Søvejen var med de hollandske Lande, tilligemed den i disse grasserende Tulipanmani har gjort sig gældende i det daværende Ribe.⁴⁸

En Del gamle Gader udlagdes efterhaanden til Haver, saaledes St. Mikkelsgade, der blev til Haver mellem Bispegade og Puggaardsgade, samt Sudergade, der „nu er indhegnet i Haver“ (1768). Til Korsbrødregård hørte der en „kjon Have“, af hvis Anlæg man faar et Indtryk i Illustrationen hos Pontoppidan⁶⁰ (se omstaaende). Iøvrigt synes de blomstersmykkede Haver særligt at være koncentreret om Lilibjerget, og af sær-

ligt berømte Haver nævnes der to, nemlig Raadmand LaveSteffensens (Raadmandstid 1544—1554) samt den Seerupske Have, tilhørende M. Severin Seerup (Præst ved

Korsbrødregaard i Ribe,
geng. efter Pontoppidans Atlæs 1768.

Domkirken 1675—1736). I den første Have fandtes op imod 70 Blomsterplanter,⁸ men i den sidstnævnte endog 245 Plantearter, hvorfor dens Ry næppe har været ugrundet.⁴⁴ At komme nærmere ind paa dette Blomsterspørgsmaal tillader Pladsen her desværre ikke.

At Byen før 1700-Tallet har haft endnu flere Haver end paa dette Tidspunkt, kunde nok et og andet tyde paa, idet det fra denne Tid hedder (1735), at „Her ere vel Hauger, og flere har vaaren, nu en Deel af Vandfloden og en Deel ved sterke Vintre ruinerede, saa her haves ikkun liden Frugt, men det meeste faaes fra andre Stæder.“⁴⁵ Haverne har dog været af en saadan Art, at de har behøvet kyndig Assistance af Fagmænd, og at saadanne i det hele taget har kunnet ernære sig i Ribe, fortæller samme Indberetning (1735), idet den nævner, at af „Gardnere“ ernære Nikolaj Sinecksen og Christian Brøer sig vel, mens Maglene og Dorothe Rytter er fattige.⁴⁶ Disse Gartnere nævnes imidlertid ikke hos Pontoppidan (1768), saa det er jo muligt, at „Vandflod“ eller Fattigdom atter har udryddet dem eller taget deres Eksistensbasis fra dem.

Her som der mærkes tydeligt den nære Forbindelse

med de sydligere Lande, saaledes i Betegnelsen Gartner, der ellers dengang var saare ualmindelig (Urtegaardsmand, Podemester, Humlemester,) og saavidt Forf. bekendt var der ikke i andre Byer ved denne Tid Folk med denne Fagbetegnelse, hvis Oprindelse er tysk. Men foruden disse Folk ernærede sig ogsaa 3 „Humleførere“ i Ribe, idet de „Reyser Aar for Aar hertil og igjennem med deris Humble, contribuere aarl. til Byen og ere forbundne ved borgerl. Caution at svare alle kongl. personel Contributioner og at nedsette sig her i Byen.“⁴⁶ Dog maatte disse fremmede Humleprangere ikke rejse længere Nord paa end til Ribe og Kolding, og maatte ej heller sælge Humle paa anden Maade end i hele Sække.⁴⁷

Forholdene paa Landet i Tiden fra Reformationen til Udskiftningen.

Mens Havebruget i Byerne udviklede sig under kyndigt Tilsyn fra Urtegaardsmænd, Gartnere o. desl. og under en større Sans for at spise Grøntretter, end der var Tilfældet hos Landboerne, kneb det mere paa Landet, Vekslende Konger udstedte det ene Paabud efter det andet om Plantning af Æbler, Pil og Humle, lige indtil saadanne Bestemmelser fik Optagelse i selve Danske Lov.⁴⁸ Tiden viste, at det kun blev maadeligt, hvad der kom ud deraf, dels fordi Paabudene ikke adlødes, dels fordi Planterne ikke kunde skaffes, og endelig fordi det plantede ikke behandlede paa kyndig Vis og døde af denne Aarsag eller paa Grund af Mangel paa Markfred, daarlige Læ- og Jordbundsforhold o. s. v.

Af de sparsomme Efterretninger, man har om Haver i dette Tidsrum, skal i det følgende anføres:

Betydeligst har Haverne været ved Sædegaarde og Præstegaardene paa Landet. Paa Lydumgaard laa saaledes „hos“ Borggaarden „en liden Abilhave“,⁴⁹ og fra 1690 næv-

nes der en Kaalhave ved en Præstegaard,²⁹ og idet der c1700 holdes Gartner paa Nørholm,¹⁸ tør man gaa ud fra, at der ogsaa her har været en Have, — som vel har været noget ud over det almindelige. Men udover dette har det sandt at sige ikke været muligt at finde Oplysninger om Haver i det nævnte Tidsrum. Dette vil naturligvis ikke sige det samme som, at Haver ikke fandtes, og at der ikke foreligger Oplysninger om saadanne. Utvivlsomt maa adskillige lokale Arkiver o. l. Kilder kunne bringe et og andet frem. Præsternes „liber daticus“, Visitatsbøger og Bøger af mere privat Art skulde nok ogsaa kunne bringe mere Lys over dette Tidsrum, og der skal da ogsaa opfordres interesserede til at være behjælpelig hermed.

Først og fremmest har naturligvis Jorbundsforholdene virket hæmmende paa Havernes Fremkomst, og følgende Udtog af en Afhandling, der bl. a. handler om „Bievæxt og om Roers, Rødløg og om Hviid Kaals Plantelse“ viser nærmest den negative Side af Sagen. Det anførte er en Udskrift af Mag. phil. H. W. Kaalund:* „Oeconom. Anmærkninget over den jyske Hedes højst fordeelagtige Indrætning,“ et Manuskript, der opbevares i det kgl. Bibliotek, Kbh.⁵¹ Det hedder her:

„thet er af erfaringh klart . . . at Heede-Jord er løs og sandigt og det er fast i saadant mager Jord, at de benævnte trende Sager blomstrer allerbedst og bringes til største Fuldkommenhed. De giorte Forsøg har tydelig beviist samme, thi nu allerede i mit da nærværende Annex-Sogn, Greene, gjorde i min Tid, efter min Tilskyndelse . . . herpaa [Forsøg] og giver Exempel mange at Sogne Folkene med . . . endog den høivelbaarne og fortreffelige Landmand og Patriot, Hr. Etatsraad Lichtenberg i Horsens, har søgt over al paa sit vidtløftige Jordegods bragt Bonden til stor Forstand og Indsigt, at de aarligen [dyrke] mangfoldigen Hede-Jord med de forannævnte 3de Slags Amager-Productt, hvoraf da baade en Ge-

* Præst i Vorbasse og Grene 1743, afsat 1745 (om ham og hans Manuskript se „Fra Ribe Amt“ 1909, Side 25 fg.)

vinst i hans Huusfold . . . og en anselig Skilling til Afbetaling i Skatter og Afgifter . . .“

Om det kunde blive saadan ogsaa i Magisterens Egn og Amt, vilde det altsammen blive godt; thi, som han slutter: „Hvor fordeelagtigt vilde det ikke blive for hele Landet, om man af disse hedenske Udørker stræbte at gøre et frugtbart Ægypten paa Rødløg etc.“

I Almindelighed har Haver været fritaget saavel for Ydelse af Landgilde som for Fællesdyrkning i Modsætning til Agerjorderne. Der kendes dog i det mindste ét Sted her i Landet en Undtagelse, nemlig i Nordby paa Samsø, hvor der dyrkedes Kaal i Fællesskab. Kaalbedet laa ved Majstangen og optog noget nær hele Torvet, dog i de senere Aar kun Halvdelen. Hver Gaard havde Ret til et Bed paa Pladsen. Det var her ligesom med Ager-sæden, at naar Kaalfrøet skulde saas, blev det tillyst, og hver Parthaver mødte paa den bestemte Dag med en Fjæl og en stærk Pæl for at hegne Pladsen. Naar Hovederne skønnedes tjenlige til Indhøstning, tillystes ogsaa dette, og enhver Forsømmelighed med Lukningen eller det øvrige Fællesarbejde bødedes der for.⁸³

Omkring 1800-Tallet.

Udskiftningsforordningen af 1781, der gjorde det muligt at indtage større Arealer til Havebrug, har næppe betydet synderligt i denne Henseende for vor Egn, selv om der overlodes hver Mand et Stykke Kaalgaardsjord.¹⁶ Der tales stadigt kun sjældent om Haver* andetsteds end ved Præstegaarde og enkelte andre Steder. For Ølgod-Ansagers Vedkommende hedder det (ved 1800), at „Med

* I Rescript til Ribe ang. Skoleforholdene nævnes det 1°, 1796, at man kan købe Landhush. Selsk. „Have-Katekismus“ til Brug for Undervisning i Havedyrkning, og i Canc. Prom. til Stiftsamt. omtales Anlæggelse af en Have ved Skolen i Bramdrup 1°/₆ 1810. Rescr. af 4°/₃ 1814 nævner Præstegaardshaven i Ølstrup-Hover, Kancelliskrivelse af 9°/₆ 1820 nævner Haven ved Sygehuset i Ribe, og Kgl. Resol. af 3°/₆ 1824 omtaler Haven ved Stiftamtmandsboligen sammesteds. (Fogtmann i Kongelige Rescripter.)

Undtagelse af Haven ved Lindbjerggaard og Præstegaarden fandtes der neppe egentlige Haver, kun nogle smaa Indhegninger til Dyrkning af Kaal og enkelte andre Urter, og enkelte Pile eller Hylde paa Indhegningen.¹⁸ Der er stadig en Have ved Bispegaarden i Ribe¹⁴, og Nørholm Have udvides med en Køkkenhave i 1805,¹⁹ hvortil kommer en Frugt- og Humlehave, saa den paa denne Tid var enestaaende for Eggen. Endelig nævnes der Haver i Veerst By;³⁷ men mest omtalt af alle Haver er dog Nustrup Præstegaardshave, der beskrives som saare yndig og indholdsrig, og hvortil der kommer Gæster af høj Rang,¹⁴ — mens der om Kjersing (Bryndum Sogn) siges, at kun Præstegaarden og Mølleren har Haver. (Fra Ribe Amt IV 469.)

En udmærket Oversigt over Havebrugets fattige Stade i Aaret 1808 gives i det følgende:¹⁷

I den skarpe Hedeegn gives sjelden Indhegninger, uden om Kaalgaardene (Haver), og smaa Tofter ved Gaardene.

Frugthaver haves yderst sjelden i den skarpe Hedeegn, eller paa Vestkanten af Jylland. Klimaet er derill for ugunstig, og Jordbunden ofte utjenlig til Træfrugter, da Ahlen ligger for nær. Paa enkelte Steder har man med store Omkostninger og meget Arbejde stræbt at overvinde Naturens Mangler, og ved stærk Plantning af Abele, Piil og andre Slags Træer skaffet sig Læ for Vestenvinden. Samme har og lykkedes. Saaledes haves en god Frugthave paa Nørholm og i Andsager-Præstegaard; og paa Bramminge, Hesselmed og Nørholm gode Humlehaver. Men det er Undtagelser.

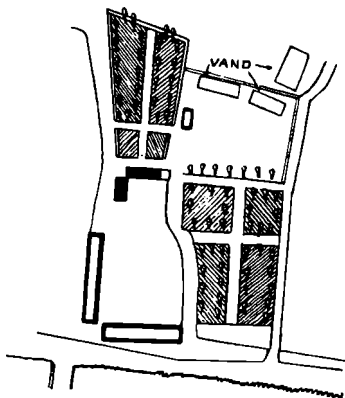
De sædvanligste Kjøkkenurter kan haves, naar Jorden bliver gjort bequem dertil. men samme haves ikke i Overflødighed. Deres Rødder, Gulerødder, Roer, Pastinakker m.v. ere mindre end i de frugtbare Egne, men ulige sødere og behageligere af Smag. I de sædvanlige Kaalgaarde, saaledes kalder Bonden sin Have, lægges Vind paa Grønkaal og Kartoffler, nogle have lidt Sennep og Kommen. I Ribe Bye lægges meget Flid paa Havesager, og er der en Næringsgreen. Mange Læs Urter, fornemmelig Løg og Hvidkaal, afsættes til de nærliggende Kjøbstæder og til Landmanden. Hospitalets Forstander *Ussing* har der en smuk Frøhandel,

tildeels af Frø, han selv avler. Han besidder til den Ende, en betydelig stor Kjøkkenhave, hvori han har opelsket i stor Mængde den Ægyptiske Kurvepiil. Havevæsenet finder i denne skarpe Egn flere Yndere, end man skulde formode, hvortil Kammerherre og Stiftsammand *Moltkes* Exempel og Opmuntring ikke lidet bidrager.

Paa Kartofler (i Marken) lægges noget Vind i disse dyre Kornaar til Føde for Mennesket, men ei for Kreaturer . . .

Plantning af Frugttræer, vilde Træer, og Humle vil ikke lykkes uden god Ly for Vesten. Thi Luften er, formedelst Havets Nær-værelse, paa en Miils Afstand skarp, og giver megen Taage. Frugt-træerne liden af Mos og Kræft.

Naar Haver ikke har været tilstede i større Antal, maa det foruden de allerede nævnte Aarsager tilskrives den ringe Sans for Grøntsagers Værdi i Husholdningen. Naar overhovedet Kvinderne ikke forstod, at andet end Timian, Løg og Grønkaal havde nogen Værdi, ja at endog Kartofler sine Steder ansaas for at være livsfarlige at spise, saa at ikke engang Pigerne i Præste-

Haven ved Frøstrup Hovedgaard (1797).

gaarden turde binde an med dem,¹⁶ er det forstaaeligt, om der ikke har været udlagt større Stykker Kaalgaardsjord og været noget synderligt indenfor de beplantede Gærder. En Ændring maatte der til i Levevis, før Haverne kunde faa synderlig Betydning.

Dertil bidrog Landholdningsselskabet med sine Skrifter,* hvori der gaves Opskrifter for alskens Frugtretter og Frugtkonservering, ligesom det præmierede flittige Bestræbelser for Fremme af Havebruget.

* Af disse bør treindhæves et Skrift om „Vejledning til en Gaards Drift i Hedegne“ af Pastor Knud Aagaard i Agerskov i Ribe Stift, — Bogens 8de Kapitel handler om „Haugen“.

Landhusholdningsselskabets Præmieringer.

Landhusholdningsselskabet, der oprettedes samtidigt med Udskiftningen, arbejdede paa mange Maader i Samfundets Tjeneste. En af disse var i Københavns Amt at holde en Gartner til at hjælpe Folk med at faa anlagt Haver, — en anden ved ude i Landet at præmiere Folk, som anlagde Haver, plantede Hegn eller rejste Stengærder o. desl. Blandt Præmierne i Ribe Amt er følgende,¹⁸ der viser de hæderlige og paaskønnelsesværdige Undtagelser, der kan være fra Reglen om, at der ikke er Haver af Betydning blandt Almuen i Amtet.

„For Flid i Havedyrkning i Danmark“ tildeles der 1806 Husmand Jens Pedersen i Hvidding By og Sogn en Præmie paa 20 Rdl., idet der fortælles, at han

„bruger sin Lod, der er 3 Tdr. Land, til Havevæxters Dyrkning. Lodden, som var sumpig, er opfyldt med 316 Læs Jord, der er bleven 2 Gange kuulgravet og meleret med Giødning: I Aaret 1805 har han avlet 6000 Hvidkaalshoveder, hvoraf de 5900 vare meget store og gode, 30 Tdr. Kartofler, 40 Tdr. Gulerødder, 20 Lpd. tørret Cichorie, foruden mange Læs forskellige Slags Kjøkkenurter; muret en grundmuret Kjelder, hvori de Urter gjemmes, som han ei om Efteraaret sælger. Han opmuntrer og underviser Beboerne i og udenfor Sognet i Havedyrkningen, og overlader dem Frøe for en ringe Betaling . . .“

Samme Aar faar Gaardmand Peder Didriksen i Uldal Præmie for Biavl, hvilket ogsaa Jørgen Nissen i Nustrup faar.

Ogsaa indenfor Stiftet, om ikke indenfor Amtet er Præmien af 1807, der tildeles Gaardmand Christen Madsen Lund i Københoved; han har

„plantet 486 Favne levende Gjerder, af Hessel og Hvidtorn, 4 à 5 Aar gamle, sammenhængende og i god Væxt; han har ogsaa

plantet 25 Stk. Frugttræer; anlagt en Humlehave, hvori han avler aarlig omtrent 2 Lpd. Humle . . ."

Denne Gaardmand faar i Præmie 10 Rdl.

. 1810 faar Sognefoged Mads Elbech i Bobøl et Sølvbæger i Præmie for bl. a. at have anlagt en Have „hvori, foruden Kjøkkenvæxters Avl tillige befindes 1000 Stkr. Frugttræer.“ Efter nogle Aars Forløb falder der Præmier, som nedenfor anføres, hvorefter Beretninger om saadanne hører op.

1825: Bonden *Ivar Sørensen*, Eier af en liden Halv-Gaard i Grene Sogn og Bye, Slaugs Herred, har paa hæderlig Maade udmærket sig ved Iværksættelsen af et i den Egn ganske usædvanligt Foretagende, nemlig ved at anlægge en Have, som er beplantet med 34 Kirsebærtræer, 51 Æbletræer og 12 Pæretræer, hvoraf endeel bære Frugt, de øvrige ere endnu unge; desuden med en stor Deel Buskvæxter, bestaaende af Stikkelsbær-, Hindbær- og Ribsbu-ske, som ere frugtbærende. I og omkring Haven er tillige udplan-tet over 300 vilde Træer, saasom forskellige Slags Piil, Røn, Birk m. m.; Havegjerdet er beplantet med Hyld, Hessel og Torn. Som Følge af Jordbundens Ufrugtbarhed og de skarpe Vindes ugun-stige Indflydelse paa Vegetationen, findes sjældent noget Træ i bemeldte Egn, som er en af de ringeste i Jylland. *Ivar Sørensen*s vellykkede Haveanlæg fortjener derfor Opmærksomhed, og ønske-ligt var det, om hans Exempel kunde bidrage til at vække Sands for Træplantning i denne nøgne Egn.

Selskabet besluttede at paaskjønne denne Mands sjeldne Vind-skibelighed og tilkjende ham det 4de Sølvbæger, med Paaskrift: „For fortjenstfuldt Haveanlæg“.

Pastor Sommer har, som Øienvidne, meddelt Beretning om det omtalte Haveanlæg og derhos indsendt en af Sognefoged Niels Læuritzen og Gaardmand Mads Hansen foretagen Synsforretning derover.

1833: Jordbruger *Jermiin* har i henved 50 Aar eiet og dyrket en i Aastrup Sogn, Gårding Herred, liggende Bondegaard, Trane-kjærgaard kaldet, som han ved Udflytningen udflyttede til den længst fra Byen fjernede Lod, hvorpaa han har iværksat betydelige Grund-forbedringer . . . foruden at han ved Gaarden har anlagt en Have

og en Plantage . . . Som en Paaskønnelse for disse Bestræbelser . . . tilkjendtes der ham det 6te Sølvbæger.

1837: Efter Anmeldelse fra Cancelliraad, Herredsfoged Bruun (m. fl.) tiltraadte Sognefoged *Christian Thomsen* i Vong, Nykirke Sogn, Skads Herred, for en Snes Aar siden sin Gaard . . . Han har . . . anlagt en Have paa 2 Tdr. Land og virket for Frugtplantnings Fremme. Ham tilkjendtes det 3de Sølvbæger.

Kolonihaverne i Varde og Ribe.

Skønt Kolonihavesagen almindeligt anses for at være en forholdsvis ny Indretning og betragtes som et Barn af vor socialt interesserede Tid, er dette dog ikke Tilfældet. Tværtimod er Kolonihavetanken henved 300 Aar gammel og i Slutningen af 1600-Tallet praktiseret (med ringe Held) i Fredericia.⁵³ Senere optoges Ideen i Hertugdømmerne, hvor man anlagde Have-Kolonier for at hjælpe de fattige, idet disse ved at dyrke Haver dels skulde faa udnyttet deres Arbejdskraft, dels selv kunde avle noget af det, de behøvede til deres Livs Ophold. I Aaret 1826 udsendtes der til samtlige Fattigdirektioner i Danmark Opfordring til at søge indrettet saadanne Kolonier ved Købstæderne. Til en Begyndelse tog man ikke videre godt imod Opfordringen, og de fleste Steder var der et eller andet i Vejen for Sagens Gennemførelse. Cirkulæret gentoges da under 15. September 1826, og det hjalp mere. En lang Række Byer anlagde nu Have-Kolonier, og iblandt disse var ogsaa Ribe og Varde.⁴⁶

Kolonien i Ribe er antagelig udlagt i 1828 (maaske 1829), og den udlagdes paa en Sct. Katrinæ Kirke tilliggende Toft ved Sct. Peders Kirkegaard, idet dette Areal formodentlig lejedes af Fattigvæsenet (paa et Tidsrum af 4 Aar). Toften var 18000 Kvadratalen stor og inddeltes i 16 Lodder, der paa denne Maade hver

fik 1125 Kvadratalen til Raadighed, hvilke Lodder overdroges 16 uformuende Familiefædre, dels Daglejere, dels Haandværkssvende, som ikke skulde svare nogen Afgift af Jorden det første Aar, men blot selv besørge den gødet og besaaet. Med Undtagelse af den Parcel, der betegnes Nr. 2, dyrkedes alle Lodderne tilfredsstillende, saa at der foruden at være avlet Urter til de paagældende Familiers eget Forbrug ogsaa i visse Tilfælde kunde sælges deraf. Parcel Nr. 2 fratoges den oprindelige Ejer og overdroges til en anden.

Have-Kolonien i Varde udlagdes i 1829 paa et Stykke Jord, lidt mindre end det i Ribe, nemlig paa 1 Td. L. Det blev i Foraaret 1830 omgivet med Diger og inddelt i 24 Parceller, som blev uddelt til 19 uformuende Familiefædre, som i 6 Aar derefter var berettigede til uden Betaling at bruge dem til Havedyrkning, idet Arealet i Tilfælde af andet Brug overdroges andre. Der stilledes dog 6 Aars Frist til at overveje, hvorledes man i saadant Tilfælde skulde forholde sig. Alle Parcellerne blev gødede og besaaede med Kartofler og Havevækster og afgav en „meget god Afgrøde.“⁴⁶

Det gik imidlertid ikke saa godt med disse Kolonihaver, som man skulde tro. Tanken var sund og naturlig, men Trangen til Havesager og til denne Form for Tvangs-Havearbejde var stadig ikke stor. Kolonihavesagen som Fattighjælp havde ingen Fremtid for sig, og Tid efter anden døde her som der disse Havekolonier hen og fik ingen Afløsere. Det var en helt anden Basis, Kolonihavesagen skulde fremmes paa, idet det maatte være Frivillighed og Frihed, og paa denne Basis opstod da ogsaa i Slutningen af Aarhundredet de nye Kolonihaver i Byerne, saaledes som det siden vil ses.

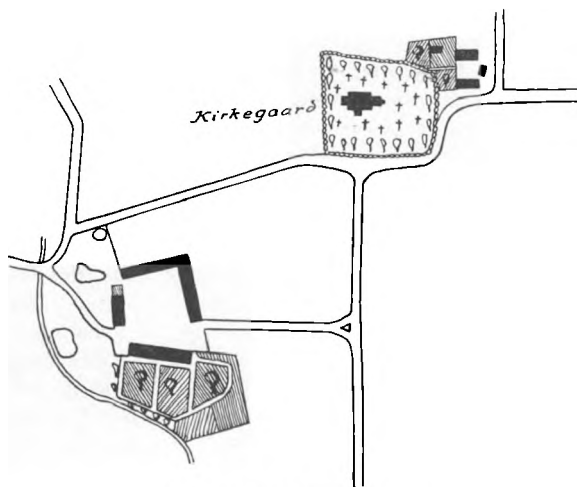
Omkring 1830.

Ganske naturligt bliver for denne Tid Oplysningerne om Haver flere; men det er næppe rigtigt deraf at slutte, at de er tiltaget i Omfang og Antal, i samme Grad som Beretningerne er det. En følgende Beretning viser til fulde dette. Af de forskellige Optegnelser ses det, at i Alslev Præstegaardshave er plantet mange Frugttræer, Hassel, Pil og Poppel, og saavel i 1834 som 1835 forbedres den.¹⁹ Biskop Hertz's Have i Ribe omtales med baade Humlehave, Valnødder, Vin, Abrikoser samt Lindelysthus og Pæretræ.²⁰ Et langt og indholdsrigt Digt fortæller om den allerede da meget bekendte Nustrup Præstegaardshave fra 1815.²¹ Men disse Oplysninger giver intet sammenhængende Billede af Datidens Haver. Et saadant er derimod overladt os gennem C. F. I. Dalgas's Beretning, fremskaffet paa Landhuusholdningsselskabets Initiativ og optaget iblandt de saakaldte Amtsbeskrivelser (1830). Denne lyder:

Bøndernes Haver ere i Almindelighed meget smaae, 600 til 1000 Kv-Alen i Omfang. En Bondehave paa 1 $\frac{1}{2}$ til 2 Skpr. Lånd kaldes stor. Hegnet er som oftest maadeligt, og saare sjældent beplantet, saa at Lye mangler. I Haverne selv træffer man som oftest intet uden Kartofler og Grønkaal, hvorfor de ogsaa kaldes *Kaalgaard*. Den mere Velhavende har 3 til 4 Bede med Timian, Puurløg, Petersillie og Gulerødder, maaskee et Par Stikkelsbæreller Ribsbuske. Frugttræer sees ikke uden i nogle af de østligste Sogne af Andst Herred, og endda kun i ringe Mængde, meest Æble- og Blomme-Træer, men af maadelig Art.

Den ærværdige Olding Hr. Junghans, Præst til Andst og Gjesten Menigheder, erklærer i sin Indberetning til Landhuusholdningsselskabet, at Havedyrkningen i Andst Herred staaer paa samme Fod som før Udskiftningen, og at i de 38 Aar, han har været Præst i denne Egn, ingen Fremgang er kjendelig. Alle øvrige Indberetninger samstemme i at bekræfte denne Bondens store Ligegyldighed for Havevæsenet. Afsætningen af Kjøkkenurter er under de

fleste Omstændigheder en saa mislig Sag, og Forbruget i en Bondehuusholdning saa ubetydeligt — lidt Løg og Timian i Slagtetiden —, at Dyrkningen af en Have betragtes i Almindelighed som et Arbejde, der ikke lønner sig, og der berøver Avlsbedriften for megen Tid, allerhelst da de fleste Kjøkkenurter ere at faae for en Bagatel. Saalænge Bonden derfor ikke faaer mere Smag for Kjøkkenurter og en bedre Madlavning i Almindelighed, vil Havedyrkningen, eller rigtigere Dyrkningen af Madurter neppe gjøre Fremgang hos ham. Med Hensyn til hans Sundhed, og det Vellevn (en god, sund, behagelig Føde), Bonden saa godt som en-

Torstrup Præstegaard (1819).

hver anden Borger i Staten fortjener at blive deelagtig i, kunde man rigtig nok ønske, at Havedyrkningen maatte gjøre større Fremgang paa vore Bøndergaarde. Men med Hensyn til det Oeconomiske er der sandelig intet herved at vinde for Bonden. Han vil sikkert forbruge mindre Flesk, Kjød, Meel og Gryn, men sikkert langt mere Smør og Fløde, som Tilberedning af Kjøkkenurterne vil medtage; og istedetfor at de nye Fødemidler skulde drøje paa de gamle, ville de kun endnu mere skjærpe hans Appetit. Den jyske Bonde er ingen Italiener, eller rigtigere: Jyllands Himmel er ikke den italienske. Med Rette betragter Bonden derfor en Have som en Gjenstand for Luxus, og Havedyrkningen vil sandsynligvis

først ret udbrede sig naar der bliver mere Velstand i Landet. Erfaring synes allerede at stadfæste Rigtigheden af denne Paastand.

En Hindring for Havedyrkningens Opkomst er den almindelig vedtagne Mening, at Clima og Jordsmon ere denne Sag imod. Men Ribe Amt fremviser allerede saa mange Exempler paa det modsatte, at der ingen Tvivl kan være om, at Haver ogsaa kunne lykkes i Jyllands Vesteregne. Noget mere Bekostning eller Ulejlighed medfører denne Sag rigtignok . . . At gamle Frugttræer efterhaanden gaae ud, skal tjene som Beviis for Umueligheden at skaffe sig Frugthaver, eller som de her med deres gamle danske Navn kaldes: *Abildgaarde*. Men man betænker ikke, siger vor afdøde Teilmann, at Frugttræer ligesaa lidt som andre Ting i Verden have Privilegium paa Evighed! Et af de kraftigste Argumenter mod alle Indvendinger, som kunne gøres, afgiver Haven ved Endrupholm, anlagt af Etatsraad Teilmann for 60—70 Aar siden. Denne Have har i Sommeren 1822: 80 Tdr. Æbler hvoriblandt baade Gravenstener og Pigeons, foruden en heel Deel Blommer. Endog Humle skal lykkes temmelig godt. Sognepræsten for Jerne og Skads Menigheder Hr. Bønnelykke (nu død) har for omtrent 30 Aar siden anlagt ved sin Præstegaard en udmærket smuk Have, der alt i flere Aar har givet god Frugt, endog Vindrue. Haven ved Nørholm, hvor dog mange gamle Træer findes, bærer nu overflødig Frugt. Den for 4—5 Aar siden afdøde Sognefoged og Dannebrogsmænd M. Elbeck i Bobøl, Feuling Sogn, har anlagt en temmelig stor Frugthave, hvortil han for det meste selv har opelsket Træerne. Paa Dyemos i Jernved Sogn har Eieren, Hr. Lindberg nylig anlagt en godt indhegnet og beplantet Kjøkkenhave, som i Efteraaret 1826 fremviste mange herlige Urter i den frodigste Væxt. Flere gode Haver findes omkring Gjording. En stor og god Kjøkkenhave kan ses ved Øse Præstegaard. Paa Gjellerupholm ved Varde har Kammeraad Tetens gjort sig fortjent af at dyrke Kjøkkenurter i Friland, og især frembragt Blomkaal og Kaalrabi, som kunde gjort den bedste Have i Østeregnet Ære. Hans Fremgangsmaade er følgende. Om Efteraaret fældes med Ploven et Par veludhvilede Agre af den østen for Gaarden beliggende Jord. Et godt Lag Gjødskes paakøres og nedgraves om Foraaret, hvorpaa umiddelbar plantes. Jorden er sandig, og det eneste, som begunstiger denne Dyrkning, er Lejligheden at vande Planterne, da Varde Aa flyder tæt nedenfor. Dette Exempel er et nyt Beviis for, hvad behørig Hvile kan udrette. — Endelig maa her endnu anføres Byen Skjedsbøl i Lunde

Sogn, hvis 5 Beboere i deres smaae Haver dyrke Timian, Merian, Porre, Petersille, Sillerie etc. til Salg. I Marken dyrkes Kartoffler og Gulerødder, hvortil gerne tages en Agerrende i Nærheden af Gaarden, som gjødes godt og graves dybt. Den samme Plet benyttes flere Aar i Rad, Urler og Rødder ere særdeles gode, og afsættes paa Markederne i Varde eller hjemme. Enhver af de 5 Beboere sælger over 20 Tdr. Gulerødder. Imidlertid er denne Industrigreen ikke egen for Skjedsbøl alene. Nogle af de andre Byer i Lunde Sogn, ligesom Vrøgum i Aal Sogn, benytte den ligeledes.

Mange Exempler kunde endnu citeres; men de anførte have forekommet Forfatteren at være de bedst lykkede, og altsaa at fortjene meest Omtale. Af de egentlige Bønder have imidlertid saare faa endnu profiteret heraf, og det, disse faa have udrettet, er højst ubetydeligt. Siden Herregaardenes Nedlæggelse har Antallet af til lærte Gartnere formindsket sig meget, og der klages derfor over Mangel paa kyndige Mænd til at undervise Bonden eller andre, der attraae at anlægge Haver. Ikke heller haves noget Sted i Amtet en Planteskole for Frugttræer.

Hvad Kjøbstædernes Havevæsen angaar, da har Varde vel en Deel Haver, men Ribe og Landsbyen Skjedsbøl drage dog ikke lidt Fordeel af at afsætte deres Havesager paa Markederne her. Hvidkaal faaes bedst og for bedst Kjøb fra Hamborg og Altona. Æbler kommer der en Deel af fra Elben, foruden det sædvanlige daarlige Nedfald, Østboerne bringe til Marked her. Ribe har en god Havebund. Deres Havevæsen har derfor længe været berømt, men de senere store Vandfloder have anrettet megen Skade, som de sjunkne Priser paa Havesager have gjort endnu mere følelig. Der frembringes en Deel Frøsorter, ypperlige Rødløg, samt en Mængde Ribs og Stikkelsbær, der afsættes i de nærmeste Kjøbstæder og Landsbyer.

I Mands Minde.

Gaar vi til Perioden efter ca. 1850, fortæller Oplysningerne til en Begyndelse ikke om større eller om mange Haver. Kartoffelsygen havde i Fyrrerne hærget Haver og Agre og derved slaaet Modet ned hos mangan Dyrker,²³ og det var først senere hen efter Fredsslutningen 1864, at Hedeselskabets Plantager og øvrige Arbejde kunde virke til en Bedring af

Kaarene for Havedyrkning. Derfor kan endnu i 1864 Hodde Præstegaard med Have kaldes en Oase³⁴ i et bart Landskab, og kun om faa andre Haver forlyder det, at de betyder noget for Landskabet og for Økonomien. Saaledes fra 1867 Jerne Skolehøve, der har sin smukke Lindeallé, som er en Pryd for Sognet³⁵ ⁴⁶ ligeledes Fattighusets Have sammesteds og Præstegaardens.³⁶ ⁴⁶ Meget betegnende kaldes Vester Vedsteds Hovedgaard for „Abildgaard“. I en haverig Egn vilde man ikke finde paa et saadant Navn, om hvilket det dog ikke vides, hvorvidt det med synderlig Berettigelse kan bruges her. Ogsaa Præstegaardshaven i V. Vedsted er omtalt.³⁷

Vejen Præstegaardshave,⁴⁷ der i 1828 kun var knap en Td. L. og meget forsømt, i det væsentlige bestaaende af nogle faa Gange, der var kantet med Ribshække og forsynet med faa, næsten udgaaede Træer, blev betydeligt udvidet, da Pastor J. O. Bøving (1826—42) kom dertil, og denne Udvidelse fortsattes under Eftermanden Ph. Chr. Fuglede (1842—56). Havens Træbestand var da mest Ask, El og Lind. Fuglede byggede en Bro over Vejen Aa, saa der blev Forbindelsesvej mellem Haven og Engen Nord for Aaen, og langs denne Engs Vestside plantede han en Elle-Allé, ligesom han plantede Frugttræer og Frugtbuske i Haven. Eftermanden S. Viggo Hansen (1856—70) var dog endnu ivrigere, og han udvidede den til sit nuværende Omfang (ca. 3½ Td. L.) Særlig fortjent gjorde han sig ved at beplante en Lyngbanke Nord for Aaen (ca. 1858), navnlig med Gran, Ælm og Røn. Denne Del af Haven kaldes i Almindelighed „Lunden“, og den har forlenet Stedet med en betydelig Skønhed i landskabelig Henseende, idet dette lille Højdeparti tager sig storartet

ud med Aa og Eng ved sin Fod og med det større Haveparti lige overfor. Pastor Hansen anlagde ogsaa en lille Humlegaard i Haven; den er dog forlængst groet til. Under Eftermanden H. Sveistrup (1880—93) plantedes en Del nye Frugttræer, og der findes nu adskillige Syrener, Guldregn, Jasmin og Hægebær, og i Lunden lægger man særligt Mærke til de mægtige Skovfyr og en Del gode Bøgetræer. Under den nuværende Indehaver af Embedet (Hr. Pastor J. Richter) er Haven stadig under kyndig Vedligeholdelse, og den er uden Tvivl en af Egnens smukkeste.

At tale om Haver fra Halvtredsernes Esbjergegn er næsten ikke muligt; der var nogle „Kaalgaarde“, men alt, hvad der var af Træbestand, var „nogle forkrøblede Hyldebuske og Pile, der stod og krummede Ryg og bad om Hjælpetropper til Kampen mod den strenge Vestenvind.“⁴⁸ Der kunde et enkelt Sted, saasom ved Krogsgaard og ved Præstegaardene være en Del større Lætræer og i deres Ly nogle gamle Æbletræer. Jerne Præstegaard var en af disse, anlagt omved 1800 med store Lindetræer, og senere plejet og passet, ikke mindst af Pastor Kemp (1880—90) og af Pastor Ingerslev (1899—1909), og de velholdte Plæner og de skyggefulde Gange har frydet mangan Gæst ved Sommermøderne eller ved mere private Sammenkomster. Ogsaa Bryndum Præstegaardshave nævnes.

I selve Esbjerg anlagdes den første Have af Smed Møller paa Hjørnet af Borbergade og Englandsgade, og Træerne derfra flyttedes op i Breinholts Have,⁴⁸ men fra ca. 1870 da der kom mere Læ, begyndte ogsaa andre at anlægge Haver, særligt i Udkanten af Byen.

Et sjældent stort Haveanlæg er skabt i Bryndum af Havemand Anton Andresen. Det er 2 Td. L. stort, tem-

melig frodigt og rigt besat med Blomster, ligesom en Festplads, hvor der holdes Sommermøder, findes i Haven;⁴⁶ og det er gaaet her som andetsteds, at Eksemplet har smittet viden om, saaledes i Forum.

I Esbjergegnen maatte de store Plantager dog til, før der ret kunde komme Gang i Haveanlæggelserne. Og efter at betryggende Læforhold, eller i hvert Fald de nødtørftigste Læforhold var tilvejebragt, kunde „Sydvestjyds Samfund“ tage Sagen op (1907), og Forsøgsstationen kunde rejses, senere underlagt Ribe Amts vestre Landboforeninger og endnu senere overtaget af Staten. „Med Esbjerg Forsøgshave vaagnede ogsaa Lysten til det private Havebrug, og paa Samfundets Foranledning blev der afholdt Havebrugskursus for Smaa-haveejere i og omkring Esbjerg, ligesom Samfundet lod afholde Præmiekonkurrence, omfattende Planer til 3 forskellige Haver. Foruden at Esbjerg Kommune har taget sig af Kolonihavesagen ved at anlægge og udleje Smaahaver til Byens Beboere, har navnlig Hr. Joseph Søndergaard taget denne Sag op ved at arbejde for Dannelsen af selvejende Haveselskaber.“⁴⁸ Der findes nu (1918) 400 Kolonihaver i Esbjerg, og Haveboligbevægelsen har faaet et godt Skub fremad.

Fra Fanø hedder det fra Halvtredserne, at til hvert Hus hører der en lille Have, hvor der dyrkes Urter, lidt Blomster samt Ribs og Stikkelsbær; kun enkelte Steder havde man grønklædte Mure og større Haver med gamle Frugttræer og mange Blomster, — saaledes som den endnu i vore Dage bekendte Krohave i Sønderho.⁴⁹

I en almindelig Oversigt over Livet i Hedeegnene i Mands Minde hedder det⁵⁰ om Haver o. desl.:

Uden for Gaardens Dør ligger til *Trædesten* en slidt *Møllesten*

fra Haandkværns Dage og hvor Huset ligger ud til en Bygade eller en befærdet Vej, er der jævnlig foran det en „Vinduesgaard“, et lille heget Aflukke med Blomster foran Vinduerne, at ikke Kvægdriften eller forbigaaende skal komme lige ind paa Gaarden og besvære Beboerne. Bag Huset er der en „Kaalgaard“, efter Omstændighederne med nogle Frugtbuske (Busk bruges i Vesteregnet kun om Græstotter: Hestebusk, Kobusk. Hvad man andre Steder kalder Busk, er derimod Træer: et Burretræ, Ribstræ, Solbærtræ), et Æbletræ, et Bed med „Dusketøj“, d. e. Blomster, hvoraf der kan laves „Dusker“ (Buketter), og altid et stort Kaalbed, som Havens Navn tyder paa. Hist og her findes ogsaa et særskilt, lille Indelukke til Bistader, en „Bigaard“.

I hvorvel dette i Hovedsagen gælder Egnen Syd for den gamle Grænse, kan det dog i nogen Grad ogsaa siges at gælde om de vestlige Egne af det nuværende Ribe Amt. Fra andre Egne kendes ingen sammenhængende Beretning senere end de foran anførte, — kun fra Ribe haves en saadan,¹⁰ hvor det hedder:*

Fraregnet nogle Huse paa Torvet og faa andre Steder i Byen har hver Ejendom sin lille eller større Have, men Udnyttelsen er mest kun til almindelige Kjøkkensager og lidt Blomster. Noget Opsigtsvækkende eksisterer ikke. Tidligere fik Byen sin Forsyning af Hvidkaal fra *Holmsland* og *Ringhjøbing* (for ca. 40—50 Aar siden) og i min Tid har jeg endnu (for ca. 20 Aar siden) set Skib fra Hannover her med Hvidkaal og Frugt. Nu sker det ikke mere, da Byen dels selv dyrker tilstrækkeligt af store og gode Grøntsager, dels indføres der saadanne fra andre danske Egne til Byens Handelsgartnere og de flere Gange talrigere Smaahøkere. Før min Tid kom der Meloner hertil fra Gram, hvorfra Byen fik meget. Derfra forsynedes helt op til Ringkøbing med Blomster. Alt blev ført pr. Vogn. Nu i Jernbanernes Tid er det ophørt.

Byen har nu to Handelsgartnere, som frembringe en Del . . . Den ene har Kjøkkengartneri, den anden Blomstergartneri med Roser. Her er en Del Havemænd, der passe Folks Haver i Byen, men ingen, der kan beskjære et Frugttræ eller passe en Vinstok.

Af store Haver maa nævnes Amtmandens, Bispens og Hospitals-haven, som ForstanderRosenvinge forestaar og forstaar at udnytte godt.

* Sammenlign hermed Feilberg: Fra Heden, S. 13 og S. 61.

Der er en større Have ved Musæet. En Have, der kaldes Lindehaven, er udlejet i Smaaparceller. Der er en Rectorhave ved Latinskolen. Riberhus Slotshave er udlejet i Smaastykker. Fabrikant Thune har anlagt en større Have paa en udmærket Plads; men der ere Frugttræerne plantede 9—10" for dybt, og lignende Feil ere desværre begaaede. Dr. Vilandt har virket meget for Havebrugets Fremme, og har virket for Smaaplantninger og Haver i Ribe Omegn. Man har da ogsaa efter hans Exempel anlagt Kjøkkenhaver udenfor Byen i Marskjord, hvor Urterne er lykkedes godt. Frugthaverne maa vedblivende være i Byen; thi ellers bliver Frugten stjaalen. — Men Træerne lide af *Nectria ditissima*, da Jorden er svær.

Dr. Vilandt har ogsaa arbejdet meget med Bekjæmpelsen af Kræft hos Træerne og har især havt Udbytte af Indrids i Barken. Torveforholdene er ringe, der kommer mest Kartofler, Skalotteløg og Agurker. —

At det efter dette Tidspunkt er gaaet voldsomt frem med Havedyrkningen i alle Egne. takket være Husmandsforeninger, Landboforeninger, Haveselskaber (særlig Jydsk H.), Hedeselskabet etc., er enhver bekendt; men om dette skal der henvises til Studium andetsteds.^{1 2 30} Det skal blot anføres som et Eksempel, hvad Aarbogen kan skrive om Tilstanden ca. 1903 (Ølgod): „Der findes nu Haver ved hver Gaard og hvert Husmandssted, med mer eller mindre gode Læplantninger, en Del Frugttræer og Buske, og der dyrkes nu stadig flere og flere Køkkenurter.“³⁰

En ikke uvæsentlig Aarsag til Havebrugets store Fremgang er sikkert bl. a. den af „Det kongelige Haveselskab“ foranstaltede nye Præmiering af veldyrkede Husmandshaver. Denne tog fat i 1872 og fortsattes til 1893, — senere er andre Institutioner traadt til. Beretninger om disse Præmieringer giver ligesom de S. 554 o. flg. anførte rørende Eksempler paa Husflid og Arbejdsglæde, og der skal af disse citeres følgende:

1872.

Landvæsenskommissær F. Momsen til Skovlyst paatog sig at uddele Præmierne og støttedes af Proprietær Torup til Knudsbølggaard, Sognefoged, Gaardejer C. Brødsgaard i Jordrup, Amtraadsmedlem N. C. Simonsen i Trøllund og Proprietær Jespersen til Endrupholm.

Alle disse Herrer have berejst og undersøgt hver især deres Omegn, men beklage det overordentlig lave Standpunkt, som Havedyrkningen staar paa i Amtet.

Ane Margrethe, Enke efter Husmand Hans Andersen af Jordrup Mark, faar i Præmie 20 Rdlr.

Belønningen gaves hende for Humleavl og for den Flid og Stræbsomhed samt det følgeværdige Exempel, hun har udvist ved Dyrkning af Husmandsjord. Hun har anlagt 3 Humlehaver i trede Mænds tilgrænsende Skove, behandler dem med Spade og Hakke, passer det hele i Sommerens Løb og hjælper ved Nedplukningen. Herfor har hun Halvparten af Udbyttet og har Tilladelse til i Humlehavernes Hjørner at dyrke nogen Hvidkaal. Hendes Indtægt af samme Halvpart anslaaes i 1872 til 6 Lpd. Humle. Hun roses som mageløs flittig og stræbsom.

Husmand Levin Hansen paa Vejen Mark, 10 Rdlr.

Han har med Haandkraft dannet et større Stykke Grus- og Mergelgrav til et smukt og godt Anlæg og belønnes for den udelukkende Anvendelse af Spade og Greb dertil.

1873.

Proprietær F. Momsen og Gaardejer C. Brødsgaard overtog Præmieuddelingen. Ingen Konkurrerende mældte sig.

1874.

Amtraadsmedlem, Sognefoged C. Brødsgaard i Jordrup, har uddelt Præmierne.

Husmand og Kludehandler Hans Heinrich Nielsen, Sest By og Sogn, 10 Rdlr. Kjøbte sit Hus med tilhørende 3 Skjæpper i 1873. Jorden var uren, udpint og havde vel et Lag Muld af en halv Alens Tykkelse, men derunder Sand og Ler, blandet med Stenal og Jernal. Efter at have sløjftet et Dige ud imod Gaden og i Stedet derfor plantet en Tjørnehække og sat Stakit bagved, reolgravede han og Hustru den halve Have og bortførte af den to Kubikfavne Sten, samt paabegyndte af Havens ene Trediedel, der er

fyldt af Stenal, at udharpe denne til en Dybde af 2 Alen. Jorden er gjødet med 17 Læs Staldgødning og Kompost og benyttet til almindelige Kjøkkenurter, Tiltrækning af Kaal- og Kaalrabiplanter, Frø og Poppelplanter. En halv Snes Frugttræer foruden Frugtbuske ere plantede. Udbyttet for 1873, deri medregnet Forbruget i Hjemmet, angives til 87 Rdlr., i 1874 til 82, foruden hvad der ved Eftersynet endnu ikke var optaget af Kartoffler, Gulerødder og Kaal. Kaal- og Kaalrabiplanter kunne give ved Salg over 30 Rdlr., tidlige 6 Ugers Kartoffler mellem 20 og 30 Rd. En sildig Kartoffel, „amerikansk hvid“, hvis Dyrkning han begyndte i 1873 med 6 Stykker, roser han som 'sædeles fortrinlig og rigtbærende, og der er i Foraaret 1874 betalt ham 4 Sk. for Stk. til Lægning

Husmand Niels Andersen af Kløverhus i Øster Vamdrup, 10 Rdl.

.... Foran Huset er anlagt en lille Blomsterhave, Resten af Jorden anvendes til Kaal, Grøntsager, Kartoffler, hvoraf han kan sælge lidt i Forbindelse med det, han høster af sine Ribs- og Stikkelsbærbuske. Det hele vidner om stor Orden og Akkuratess.

Husmand Hans Andersen i Ferup, Lejrskov Sogn, 5 Rd.

.... Han dyrker til eget Brug de almindelige Kjøkkenurter og har i Resten af Jorden i 1874 avlet 12 Skpr. Rug og 4 Skpr. Hvede samt lagt 10 Skpr. Kartoffler.

1875.

Husmand Hans Frederik Nielsen i Vester Vedsted. Selskabets Diplom og 20 Kr. Foruden sin egentlige Have paa 2 $\frac{1}{2}$ Skp. L. dyrker han i Marken 2—3 Skp. L. med Haveurter. Han tiltrækker og forædler Frugttræer og avler Frø, og af Stensballe Karotter avlede han saaledes i 1872 i alt 148 Pd. Frø, der indbragte ham 450 Kr. Han er et godt Exempel for sine Standsfæller og hjælper dem ved Anlæg og Pasning af deres Haver.

Husmand Søren Madsen i Tobøl, Føvling Sogn. Selskabets Diplom og 20 Kr. saavel i Have som i Mark dyrker [han] ikke blot en Del Haveurter, men tillige Handelsplanter, saasom Humle, Kornen osv. Foruden Frugttræer og Frugtbuske, der bære rigelig Frugt, har han en lovende Planteskole, og ved sin Flid har han ikke alene ernæret sin talrige Familie, men arbejder sig tillige fremad hvert Aar.

Husmand A. Bech, Faverholt, Husmand og Bødker Asmus Mathiesen af Maltbæk, Husmand Niels Hansen af Puggaard Mark, samt Husmandsenke Karen Clausen i Øster Vedsted, hver 10 Kr.

1876.

Husmand Knud Peter Jørgensen af Rærup, 15 Kr., plantede 400 Træer, saasom Hyld, Poppel, Blomme- og Kirsebærtræer og vil nu skaffe flere andre Frugttræer samt Frugtbuske. Han har et Aar solgt 9 Skpr. Stikkelsbær, avlet Græskar paa 12—27 Pd. og dyrket desuden Kjøkkenurter tillige med officinelle Planter; hans Peberrod trives usædvanlig godt.

Husmand Peter Christian Hansen, Varde Landsogn, 10 Kr. Husmand Asmus Petersen af Ribe Mark, 10 Kr. Husmand Søren Jensen af Janderup Mark, 10 Kr. Husmand Vilhelm Friis, Lustrup, 10 Kr. Husmand Hans S. Sørensen af Nørbølling, 8 Kr. Husmand Fritz Attermand af Nørbølling, 8 Kr. Husmand Hans Jespersen af Skjødstrup, 8 Kr. Husmand Søren Bendixen af Lejrskov, 6 Kr.

1877.

Husmand Hans Heinrich Nielsen af Sest, Selskabets Diplom og 15 Kr., har udvidet sin Have til 5 Skpr. L. Foruden Kjøkkensager dyrker han Blomster og Frugtbuske til Salg. Han har plantet hened 50 Frugttræer foruden Frugtbuske og har 83 Grundstammer til Forædling. Gartneriet har han aldrig lært, men høstet Erfaring af Jensens Havebog.

Husmand og Urmaker J. C. Nielsen, Haahrsminde, Diplom og 15 Kr. Husmand Hans Frederik Nielsen i Vester Vedsted, 10 Kr. Husmand Søren Madsen i Tobøl, 10 Kr. Husmand Benneth L. Pedersen af Janderupmark, 10 Kr. Husmand A. Bech i Faverholt, 8 Kr. Husmand Hans Peder Pedersen i Gjødsvang, 8 Kr. Husmand Terman Nielsen i Oxbøl, 6 Kr.

1878.

Husmand Karl Kristensen, Aasted, Pr. 15 Kr. Foruden til flere Slags Frugttræer anvendes Haven til Kjøkkenurter. Der avles aarlig nogle Hundrede Hvidkaalshoveder, flere Tønder Gulerødder og Kartofler og en Del Kjøkkenurter.

Husmand Anders Jensen, Østervedsted, Pr. 10 Kr. Husmand Peder Jensen, Vestkjær, Pr. 10 Kr. Husmand Asmus Pedersen, Ribe, Pr. 10 Kr. (Præmieret 1876). Husmand C. S. Sørensen, Oxbøl, Pr. 10 Kr. Enken C. Kalslund, Læborg, Pr. 8 Kr. Husmand Christen Peter Hansen, Ferup, 8 Kr. Husmand Hans Chr. Møller, Jordrup, Pr. 8 Kr.

1879.

Husmand Søren Madsen, Tobøl, Pr. 20 Kr. Dyrker en Have og Planteskole paa 2 Td. L., der indeholder ca. 300000 Træplanter; det Hele er kulegravet 1 Al dybt. I Mistbænke dyrkes Selleri, Purre, tidlige Gulerødder, Salat, Agurker o. s. v. Der dyrkes ogsaa Humle, Kommen og Jordbær. (Pr. 1875 og 1877).

Husmand Terman Nielsen, Oxbøl, Pr. 15 Kr. (Præmieret 1877). Husmand Augustinus Jacobsen, Varho, Pr. 12 Kr. Husmand Anders Jensen, Øster Vedsted, Pr. 12 Kr. Formand N. Andersen, Bramminge, Pr. 10 Kr. Vogtermand A. Nielsen, Bramminge, Pr. 10 Kr. Husmand A. P. Hansen, Borre, Pr. 10 Kr. Husmand Thomas Clausen, Tislund, Pr. 10 Kr.

1880.

Husmand H. H. Nielsen, Sest, Pr. 50 Kr. Lodden bestaar af 5 Skp. L., som alt er kulegravet, og et Stykke deraf udharpet for Sten og Ahl. Kulegravningen er overalt udført saaledes, at det første Spademaal er lagt bort tilligemed al den løse Jord, som kunde tages med Skovlen, i en Dybde af 16 Tommer; det andet Spademaal løsgravet i ca. 12 Tommers Dybde, hvorefter den gode Jord igjen er lagt ovenpaa. Kjøber nu hvert Aar Kunstgødning. Indtægten af Haven var i 1879 507 Kr. 80 Øre, hvoraf for Blomster ca. 28 Kr. Hvidtjørn, som ere tiltrukne paa Stedet ca. 36 Kr., Georgineknlode ca. 44 Kr. Træ- og Buskfrugt ca. 20 Kr. Kartofler ca. 173 Kr. Kaalplanter ca. 120 Kr. Diverse Haveurter ca. 53 Kr. o. s. v. Udgiften har været til Gødning 22 Kr., Frø ca. 10 Kr., Planter ca. 52 Kr., Kartofler ca. 53 Kr. — I Alt er plantet i Haven 445 Frugttræer og 200 Frugtbuske. (Præmieret 1877).

Husmand og Høker Vilhelm Scholtz, Bække, Pr. 20 Kr. Husmand og Bødker Martin H. Mathiesen, Høirup, Pr. 15 Kr. Husmand F. Johansen Schmidt, Leirskov, Pr. 15 Kr.

1881.

Gartner Søren Madsen, Tobøl, Præmie 30 Kr. (Præmieret 1875, 1877, 1879 samt modtaget Diplom).

Husmand Mads Andersen, Lejrskov, Pr. 20 Kr. Haven er 3318 Kv. Alen sandmuldet Bonitet, indfredet med levende Hegn og kulegravet. Af Frugttræer findes 9 Æble-, 5 Blomme- og 5 Kirsebærtræer samt 60 Frugtbuske, der alle ere plantede i Løbet af de sidste 2 Aar.

Husmand Anders Jensen, Østervedsted, Pr. 20 Kr. Loddens Størrelse med Have 2 Td. L. Beplantningen er 6 Æble-, 7 Kirsebær-, 5 Blomme- og 1 Pæretræ samt en Del Stikkelsbær, Ribs, Solbærbuske. $\frac{1}{8}$ af Lodden er kulegravet til Kartoffler, Gulerødder, Hvidkaal og andre Havesager, medens den Trediedel, som forrige Aar blev kulegravet, er besaaet med Rug og Byg. Udbyttet har været 25 Tdr. Kartoffler, 50 Tdr. Gulerødder, 4000 Pd. Cikorierødder, 400 Hvidkaalshoveder, 18 Tdr. Kaalrabi, 4 Tdr. Runkelroer, 3 Tdr. Stubroer, 100 Pd. Hvidløg, 100 Selleriknolde, $\frac{1}{8}$ Td. Rødbeder, en Del Peberrod og Grønkaal samt 5 Tdr. Rug og 7 Tdr. Byg. Der solgtes 13 Tdr. Kartoffler à 5 Kr., 36 Tdr. Gulerødder à 2 Kr. 4000 Pd. Cikorierødder à 1 Kr. 75 pr. 100 Pd., 400 Hvidkaalshoveder à 10 Øre, 18 Tdr. Kaalrabi à 2 Kr. 50 Øre, 3 Tdr. Byg à 11 Kr. I Alt for 325 Kr. Alt er solgt i Ribe. Udgift: Skat 16 Kr., Kommuneafgifter 6 Kr., Provstetiende og Bygafgift 14 Kr. i Alt 36 Kr. Det bemærkes, at Ejeren, der er 61 Aar gammel, selv dyrker hele Lodden paa havemæssig Maade.

Husmand Karl Kristensen, Aasted, Pr. 10 Kr. Husmand Jens Peter Holm, Gredsted, Pr. 10 Kr. Husmand Niels Andersen af Kløverhus, Øster Vamdrup, Pr. 10 Kr. Husmand Jens Hansen Junker, Ø. Vamdrup, Pr. 10 Kr. Husmand Peder Hansen, Lejrskov, Pr. 10. Kr.

1882.

Aftægtsmand Terman Nielsen, Oxbøl By, Pr. 20 Kr. Husmand Anders Jensen, Østervedsted By, Pr. 20 Kr. Husmand Hans Frederik Nielsen, V. Vedsted, Pr. 20 Kr. Husmand Hans Andersen, Ferup, Pr. 15 Kr. Aftægtsmand Morten Jensen, Sig, Pr. 15 Kr. Høker Vilhelm Scholtz, Bække, Pr. 10 Kr. Ledvogter Anton Nielsen, Bramminge Mark, Pr. 10 Kr. (Præmieret 1879). Husmand Hans Jensen, Lustrup, Pr. 10 Kr. Enke Karen Jensen, Lejrskov, Pr. 10 Kr.

1883.

Husmand Hans Fr. Nielsen, V. Vedsted, Pr. 10 Kr. (Præmieret 1875). Husmand Laurids P. Kragh, Ø. Vedsted, Pr. 10 Kr. Husmand Vilhelm K. Lauridsen, Ribe, Pr. 10 Kr. (3 Gange præmieret af Landboforeningen.) Hans Jensen, Lustrup, 10 Kr. Husmand Peder Mikkelsen, Nyby, Pr. 10 Kr. Jærnbaneanarbejder Hans Thygesen, Lunderskov, Pr. 10 Kr. Portør J. Pedersen, Lunderskov Pr. 10 Kr. Husmand Terman Nielsen, Oxbøl, Pr. 10 Kr. (Præmie-

ret 1877, 1879 og 1882). Husmand Peder Kristian Stokholm, Borre, Pr. 10 Kr. Husmand Morten Jessen, Sig, Pr. 10 Kr. (Pr. 1885 15 Kr.) Aftægtsmand Ebbe Alexandersen, Ounbøl, Pr. 10 Kr.

1884.

Thomas Clausen, Tirslund, Pr. 5 Kr. (1880 10 Kr. i Pr. plus en Havebog.) Hagen Thomsen, Vejen, Pr. 5 Kr. Gartner Søren Madsen, Tobøl, Pr. 15 Kr. Hans Thygesen, Lunderskov, Pr. 5 Kr. (Præmieret 1883). Jens Pedersen, Lunderskov, Pr. 5 Kr. (Præmieret 1883). Husmand Peder Mikkelsen, Nyby, 10 Kr. (Pr. 1883). Johan Ludvig Kuhlmeier, Ferup, 5 Kr. Hans Andersen, Ferup, Pr. 5 Kr. (Pr. 1874 og 1882). Anders Petersen, Nyby, Pr. 5 Kr. Henning Kristensen, Føvling, Pr. 20 Kr. Mads Lauridsens Enke, Gjelballe By, 5 Kr. Chresten Christiansen, Harte By, Pr. 5 Kr. Søren Pedersen Aarup, Tjæreborg, Pr. 5 Kr. Husmand Jeppe Nielsen, Stundsig, Pr. 5 Kr. Jernbanearbejder Peder Mikkelsen Jensen, Lindingbro By, Pr. 10 Kr. Mads Peter Jørgensen, Lønneklint, Pr. 5 Kr. Husmand Christen Rasmussen, Børsmose, Pr. 5 Kr. Anders Jensen, Ø. Vedsted, Pr. 10 Kr. (Præmieret 1883). H. Fr. Nielsen, V. Vedsted, 10 Kr. (Pr. 1875). Niels Jensen Petersen, Ø. Vedsted, Pr. 10 Kr. Hans Jensen, Lustrup By, Pr. 10 Kr. (Pr. 1882 og 1889).

1885.

Husmand Henning Kristensen, Føvling, Pr. 15 Kr. og Diplom. Husmand J. F. Schmidt, Sønder Varde, Pr. 15 Kr. og Diplom. Husmand Anders Jensen, Østervedsted, 10 Kr. (Flere Gg. præmieret). Korporal Joh. D. Jensen, Grænsegendarmeriet, Bastrup Mark, 10 Kr. Husmand Hans Frederik Nielsen, V. Vedsted, 10 Kr. (Dipl. o. Pr. 1882, 83, 84). Landpost Nicolai Nielsen, Bastrup, 10 Kr. Toldofficiant Niels Hansen, Vamdrup, 5 Kr. Husmand Nels August Nelson, Hoddeskov, 5 Kr. Husmand Jens Th. Andresen, Ovtrup, 5 Kr. Husmand P. A. Møller, Hillerup, 5 Kr. Husmand L. P. Kragh, Ø. Vedsted, 5 Kr. (Pr. 1883). Smed Søren Pedersen Aarup, Tjæreborg, 5 Kr. (Pr. 1884). Husmand Hans Nielsen, Kjelst, Pr. 5 Kr.

1886.

Skolelærer H. Kristensen, Føvling, Pr. 30 Kr. 2 $\frac{1}{2}$ Skp. L. dyrkes som Have; Skolelodden (1 Td. L. er bortforpagtet). Indhegning: Jorddige med Hvidtjørn, som nu afgiver et aldeles ulgennemtræn-

geligt Hegn. Læplantning mod N. og V.: et fra 4 til 12 Alen bredt Bælte af Poppel, Ælm, El, Ahorn, Ask, Røn, Guldregn, Hessel og Birk. Hele Haven er kulegravet i 1868—69 omtrent 1 Al dybt, og enkelte Afdelinger er kulegravet anden Gang, hvilket fortsættes. Samtidig med den første Kulegravning blev der paaført et forsvarligt Lag Mergel. I Haven findes 38 Frugttræer og 110 Frugtbuske. Det hele var i samme fortrinlige Stand som de 2 foregaaende Aar. I 1884 20 Kr., 1885 Diplom og 15 Kr.

Husmand Hans Heinrich Nielsen, Seest, 30 Kr. Husmand Hans Frederik Nielsen, V. Vedsted, 30 Kr. Husmand Anders Jensen, Ø. Vedsted, 20 Kr. Husmand Karl Kristiansen, Lydumgaardsmark, 20 Kr. Teglbænder Ludvig Kuhlmeier, Ferup, 20 Kr. Søren Hansen Sandholdt, Jordrup, 20 Kr. Husmand Mads Peder Jørgensen, Lønneklint, 10 Kr. Lærer J. N. Korneliussen, Høm, 10 Kr. Husmand Lars Jespersen, Bobøl, 10 Kr. Husmand Christen Madsen, Nagbøl, 10 Kr.

1887.

Skolelærer H. Kristensen, Føvling, 20 Kr. (Pr. 1884, 85 og 86). Husmand Søren Madsen, Tobøl, 20 Kr. Husmand Karl Kristiansen, Lydum, 15 Kr. (Pr. 1886). Korporal Jens Ditlev Jensen, Bastrup, 15 Kr. (Pr. 1885). Hjulmand Lars Jespersen, Bobøl, 10 Kr. (Pr. 1886). Smed Søren Hansen Sandholdt, Jordrup, 10 Kr. (Pr. 1886). Husmand Hans Andersen, Ferup, 10 Kr. (Pr. 1884). Husmand Rasmus Hansen, Hornelund, 5 Kr. Lærer Kiholm, Frøstrup, 5 Kr. Husmand Chr. Hansen, Elkjær, 5 Kr.

1888.

Lærer H. Kristensen, Føvling, 20 Kr. (flere Gg. pr.) Husmand S. Madsen, Tobøl, 20 Kr. (flere Gg. pr.). Træskomager Kristen Madsen, Nagbøl, 20 Kr. Husmand Anders Jensen, Ø. Vedsted, 15 Kr. Husmand Hans Frederik Nielsen, V. Vedsted, 15 Kr. (Pr. 1875). Husmand P. K. Klemmensen, Ribe Mark, 15 Kr. Husmand Eskild Skov, Aatte, 15 Kr. Lærer Korneliussen, Høm, 15 Kr. Husmand Lauge Sørensen, Ø. Gjesten, 10 Kr. Husmand Lars Jespersen, Bobøl, 10 Kr. (Pr. 1886 og 87). Banearbejder Hans Thygesen, Lunderskov, 10 Kr. (Pr. 1883 og 84). Husmand Kr. Marius Madsen, Hjeding, Pr. 10 Kr. Husmand Anders Andersen Jensen, Egholt, 10 Kr. Lærer P. K. Jessen, Vraa, 10 Kr. Arbejdsmand Johan K. P. Passig, Maltbæk, 10 Kr. Smed Søren Hansen Sandholdt, Jordrup, 10 Kr. (Pr. flere Gg.) Lærer A. Thjellesen, Eskelund, 10 Kr. Hus-

mand Thomas Nielsen, Stundsigt, 10 Kr. Husmand Mads J. Madsen, Bobøl, 10 Kr. Teglblænder Ludvig Kuhlmeier, Ferup, 10 Kr. Skræder Nis Chr. Nissen, Nr. Oxby, 10 Kr. Husmand Mads Andersen, Ure Mark, 10 Kr. (Pr. 1881). Lærer J. Kiholm, Frøstrup, 10 Kr. (Pr. 1887). Skomager N. B. Lamp, Bækboilling, 10 Kr. Husmand Karl Kristiansen, Lydumgaardsmark, 10 Kr. Husmand Peder S. Skaarup, N. Vejrup, 10 Kr. Arbejdsmand Peder Nielsen Pedersen, Eskelund, 10 Kr. Husmand Chr. Hansen, Elkjær, 10 Kr.

1889.

Skolelærer Henning Kristensen, Føvling, 20 Kr. Husmand Hans Frederik Nilelsen, V. Vedsted, 20 Kr. Husmand S. Madsen, Tobøl, 20 Kr. Husmand P. K. Klemmensen, Ribe Mark, 15 Kr. (Pr. 1888). Husmand Eskild Skov, Aatte, 15 Kr. (Pr. 1888). Peder Pedersen Skaarup, Nr. Vejrup, 10 Kr. Husmand Anders Skov, Lunderskov, 10 Kr. Husmand August Mollenhauer, Frøstrup Hede, 10 Kr. Husmand Lars Jespersen, Bobøl, 10 Kr. Husmand Karl Kristiansen, Lydumgaard, 10 Kr. (Flere Gg. pr.) Skolelærer A. Thjellesen, Eskelund, 10 Kr. (Flere Gg. pr.) Daglejer Chr. Madsen Thomsen, Varming, 10 Kr. Lejehusmand Hans Andersen Jensen, Egholt, 10 Kr. Lærer J. N. Korneliussen, Høm, 10 Kr. Arbejdsmand P. Nielsen Pedersen, Eskelundmark, 10 Kr. Husmand Chr. Hansen, Elkjær, 10 Kr.

1890.

Maler Hans Jensen, Lundehøj, 20 Kr. og Diplom. Skolelærer Kristensen, Føvling 20 Kr. Husmand og Smed Hans Jørgensen Smidt, Ø. Oxby, 20 Kr. Husmand S. Madsen, Tobøl, 15 Kr. Husmand Peder Pedersen Skaarup, N. Vejrup, 15 Kr. Husmand Lars Jespersen, Bobøl, 10 Kr. Husmand Niels Chr. Sørensen, 10 Kr. Husmand Anders Skov, Lunderskov, 10 Kr. Husmand P. K. Klemmensen, 10 Kr. Husmand Kristen Jørgensen, Billum, 10 Kr. Lærerinde Karen Jessen, Askov, 10 Kr. Husmand Karl Kristiansen, Lydumgaards Mark, 10 Kr. Farver H. Chr. Jensen, Gaarde, 10 Kr. Husmand Kristian Passig, 10 Kr. Husmand August Mollenhauer, Frøstrup Hede, 10 Kr. Daglejer Christen Madsen Thomsen, Varming, 10 Kr. Husmand Eskild Skov, Aatte, 10 Kr. Lejehusmand Hans A. Thomsen, Holmlund, 10 Kr. Banearbejder Hans Thygesen, Lunderskov, 10 Kr.

1891.

Husmand Christian Liebum, Kragelund, 25 Kr. Arbejdsmand Peter Hansen, Vrannerup, 25 Kr. Husmand Søren Nissen, Lærkeholdt, 20 Kr. Aftægtsmand Thomas Nielsen, Stundsigt, 20 Kr. Korporal Rasmus Andersen, Obbekjær, 20 Kr. Arbejdsmand Hans Chr. Sørensen, Skartved, 20 Kr. Lærerinde Karen Jessen, Askov, 15 Kr. Banearbejder Søren Madsen, Vrannerup, 15 Kr. Arbejdsmand Peter Nielsen Petersen, Eskelund Mark, 15 Kr. Bager P. J. Petersen, Kjærbøl, 15 Kr. Arbejdsmand Anders Tanggaard, Vrannerup 10 Kr. Husmand H. P. Thomsen, Oxby, 10 Kr. Husmand Kristian Passig, 10 Kr. Husmand Peder Jensen, Ansager, 10 Kr. Husmand Niels Chr. Sørensen, Hømlund, 10 Kr. Husmand Niels Riber Jacobsen, 10 Kr.

1892.

Fyrmester A. Lorentzen, Blaavandshuk, Diplom. Helt ude ved Horns Rev mellem Sandklitterne findes Fyrmester A. L.'s Have, over hvilken man forbaves, dels ved at man pludselig støder paa en saadan, dels ved at, hvad der dyrkes i den, staar forholdsvis meget frodigt, lige fra almindelige Havesager som Kaal og Kartofler, til mere sjældne Ting som Tomater og Agurker. Tillige var Frugtbuskene ret gode, saa Avlen af Bær ikke var saa ubetydelig. For at dæmpe Flyvesandet er der plantet Bjærgfyrr omkring Haven, disse har staaet et Par Aar og ser ud til at ville trives vel. Her er givet et smukt Exempel for Omegnens Beboere og de mange Besøgende paa, at der trods de mest uheldige Forhold dog kan opnaaes et smukt Resultat af Havebrug, hvor der er Flid og Interesse tilstede.

Farver H. Chr. Jensen, Gaarde, 10 Kr. Husmand Mads Nielsen, Stavsø, 20 Kr. Husmand Anders Jensen, Ø. Vedsted, 20 Kr. Maler Hans Jensen, Lundehøj, 20 Kr. Husmand Jens Thorsen, Vejen Skov, 15 Kr. Fabrikarbejder Hans Friis, 15 Kr. Fabrikarbejder Rasmus Petersen, 15 Kr. Bødker Thomas Nielsen, Ølgod, 15 Kr. Arbejdsmand Peter Petersen, Maltbæk Mose, 15 Kr. Væver Wielmand, Vraa, 15 Kr. Husmand Jeppe Nielsens Enke, V. Nebel, 15 Kr. Husmand Henrik Grøndal, Revelsig, 15 Kr. Husmand P. Madsen, Gelsing, 10 Kr. Slagter Hagen Thomsen, Vejen, 10 Kr. Husmand Niels Christensten Bølling, Dollerup Mark, 10 Kr. Skomagere Johan Frederik Schlüsen, Vejen, 10 Kr. Enke Mette Kirstine Madsen, Oksby, 10 Kr. Husejer Peter Hansen, Egholt, 10 Kr. Landpost Johan Lorentzen, Lunderskov, 10 Kr. Husmand Jo-

han Henrik Baisner, Lunderskov, 10 Kr. Husmand August Moldenhauer, Frøstruphede, 10 Kr.

1893.

Husmand Mads Nielsen, Lejrskov, 25 Kr. Ledvogter S. G. Thomsen, Gaarde, 25 Kr. Skomager Hans Thomsen Gundersen, Jordrup, 20 Kr. Smed N. V. J. Bertelsen, Esbjerg, 20 Kr. Fabrikarbejder Hans Friis, Ribe, 20 Kr. Arbejdsmand Peter Nielsen Petersen, Eskelund, 20 Kr. Sergent i Grænsegendarmeriet Anders Andersen, Egebæk, 15 Kr. Lærerinde Karen Jessen, Askov, 15 Kr. Ungkarl Graves Andreasen, Hedehusene, 15 Kr. Husmand Eskild Skov, Aatte, 15 Kr. Jens Christian Nielsen, [?], 15 Kr. Husmand C. H. Madsen, Hjedding, 10 Kr. Banearbejder Rasmus Madsen, Dollerup, 10 Kr. Detaillist J. G. W. Scholz, Bække, 10 Kr. Fabrikarbejder Diderik J. Lorentzen, Saltgade, Ribe, 10 Kr. Typograf Ernst Heise, Skolegade 312, Ribe, 10 Kr.

1894.

Farver H. Chr. Jensen, Gaarde, 15 Kr. Husmand Mads Nielsen, Stavsø, 15 Kr. Husmand Hans Nielsen, Kjelst, 15 Kr. Husmand Hans Jensen, Lundevej, 15 Kr. Arbejdsmand Jeppe Johan Andersen, Eskelund, 15 Kr. Arbejdsmand Peder Pedersen, Maltbæk, 15 Kr. Aftægtsmand Thomas Nielsen, Stundslg, 10 Kr. Husmand Peder Jensen, Ansager, 10 Kr. Husmand Johan Henrik Frederik A. Mollenhauer, 10 Kr. Væver J. Vickmann, Vraa, 10 Kr. Arbejdsmand Vilhelm Lauridsen, Ribe, 10 Kr. Slagter Hagen Thomsen, Vejen, 10 Kr. Arbejdsmand Hans Simonsen, Tranberg, 10 Kr. Invalid Niels Christensen Bølling, Dollerup Mark, 10 Kr. Bødker Jens P. Beck, Strandby, 10 Kr. Husmand Laurids Jessen Gravesen, Vognslund, 10 Kr. Skomager J. F. Schlüsen, Vejen, 10 Kr. Husmand Niels Plauborg, Lærkeholdt, 10 Kr. Husmand Søren Nissen, Lærkeholdt, 10 Kr. Skræder J. P. Schlüsen, Vejen, 10 Kr. Husmand og Snedker Mads Jensen, Kokspang, 10 Kr. Stationsbud C. P. Thomsen, Ribe, 10 Kr. Tækkemand Jens Thomsen Mortensen, Eskelund, 10 Kr. Arbejdsmand Hans Jessen, Uhre Mark, 10 Kr. Bager P. J. Pedersen, Kjærbøl, 10 Kr.

Af denne meget sammentrængte Beretning om Præmieringerne i Tidsrummet 1872—1894 vil det ses, at Udviklingen er gaaet frem fra, at der i det første Aar var to, i det andet Aar ikke fandtes nogen Reflektanter, og

efter Præmieuddelernes Udsagn ej heller fandtes nogen værdige, til der sluttes med en Uddeling af 25 Præmier til et samlet Beløb af 180 Kr. Forudsat at Maalestokken paa Præmieringerne ikke er forringet, viser vel disse Beretninger tydeligere end andre Vidnesbyrd, hvilken Fremgang der i dette Tidsrum har været. Det ses ogsaa af Titlerne paa Reflektanterne, at det er i By som paa Land, hos Jordbrugere som hos Ikke-Jordbrugere, at Lysten til Havedyrkning har bredt sig, og naar der i 1894 sluttes af med Præmieringerne, maa det siges, at de har gjort deres Gavn, og at maaske ikke netop Præmieringerne men andre indirekte Midler (saasom Anlæggelse af Læplantninger etc.) med Rette maa anses for at være mere gavnlige til Formaalet.

Lokale Frugtsorter.

Som det er Tilfældet i de fleste Egne af Landet, er der ogsaa bestemte Frugtsorter knyttet til Amtet her. I Ribe Amt er det ganske naturligt kun yderst faa, der kan være Tale om, men i hvert Fald er *Brøndumæble* en god gammel Sort fra Esbjerg-Eggen; det har et mørkegult og saftigt Kød med en vinsyrlig Smag.⁸¹ De fleste Frugtsorter er ellers ligesom saa meget andet kommen Syd fra, idet Vandregartnere har bragt dem med sig, naar de kom kørende og solgte Frugttræer.⁸² Af andre lokale Sorter kan dog ogsaa nævnes:

Ditlevsens Frøæble, lagt af Kerne omkring 90-erne ved Jens Ditlevsen, Rodebæk, Faaborg Sogn ved Varde, der har smaa Frugter, og har Værdi som et Madæble.

Jens Thuesens Kerneæble, der er lagt først i 1800-Tallet, og som har givet et Modertræ, der er vokset højere end Huset. Det er et Efteraarsæble af ringere Værdi.

Grydvad Møllens Sommeræble stammer derfra, hvor

Navnet anviser, og er sandsynligvis et Frøæble, hvis Værd dog ikke endnu er opgjort.

Stribet Valse har et Modertræ paa over, 150 Aar og bærer smaa, valseformede, rødstribede Frugter, hos Postbud Jepsen, Nordby, Fanø.

Flaskeæblet er meget udbredt i Vejenegnen, men er dog ikke en lokal Sort.

Rødt Sommeræble fra Bobøl stammer ligeledes ude fra (Rendsborg), men er ret udbredt, saaledes i Konsulent Thorsens Have i Vejen og Husmand Jacob Olsens Have i Bobøl.

P. Nygaards Æble findes hos P. Nygaards Enke i Nyholme, Glejbjerg, hvor det tilfældigt er fremkommen i et Granhegn; ej heller dettes Værdi er konstateret, idet det er en nyere Sort.

Grænseæble dyrkes ret hyppigt i de vestjydske Haver. Det skal stamme fra Ribegnen i Nærheden af den gamle Grænse.

Ordsprog og Skæmtesprog samt Overtro.

Om de fattige og forblæste Haver eller om den temmelig foragtede Kost, som Kaal og slige Sager er for en Landmand, er der vævet mangt et Skæmtesprog, og saavel Ordenes Dialekt som deres Motiv og Vid fortæller, at de fleste af disse hører hjemme i de magre jyske Egne.³⁴ Begynder vi med Abildhaven, som Frugthaven ofte hed eller hedder, da er der flere Ordsprog og Skæmtesprog, der er Varianter af det samme, nemlig at Frugthavens eneste Bestand er en forkrøblet Stikkelsbærbusk, en forblæst Pil, en Hyld, hvis Bær man ikke bruger til at spise. Eller der er slet intet Ly og Læ af noget Træ, men „Abildhaven“ er Naboens Pil eller Hyld.

Det suser i Abildhaven, sagde Manden, der var kun en Hyld og en Pil, og de stod en halv Mil fra Huset.

Det suser i Abildhaven, sagde Manden, han havde ikke uden et Træ, det stod midt ude i Marken, og saa var det endda kun en Hyld.

Det suser i Abildhaven, sagde Kællingen, hun havde en Stikkelsbærbusk, der var skaaren af ved Roden.

Det suser i nordre Abildgaard, sagde Konen, hun mente en Hyld, der stod en Mil fra Huset, og den var endda hugget jævnt med Jorden.

Disse er allesammen af en saadan Art, at man forstaar, hvor fattige Haverne har kunnet være, og hvor man har kunnet spøge med denne Mangel paa Ly, Læ og Frugt. Men havde man nu endelig et stakkels Frugttræ, saa kunde det i al sin Forblæsthed og Udmagrethed sjælden give gode Æbler eller saadanne, der var bedre end de vilde Skovæbler. Det hed sig, at

et smukt Æble kan gerne være surt;
en kan lære en Hund at æde Skovæbler;
man triller aldrig et Æble saa langt bort, at det jo smager af Roden,

og der var noget, der hed, at „samle Æbler op under en andens Træ“ og endnu flere Skæmtesprog over Æbler. Pærerne havde ikke nær saa mange; men dog nogle:

Hvem der vil klavre højt i Pætræet, falder i Skarnkassen;
(om en langbenet én:) Hun er god til at ryste Pærer ned med;
Den, der klavrer op i Træet, har Ret til Pærerne, o. s. v.

Mest er det dog gaet ud over Kaalen og de Retter, der gjordes af dens Blade eller Stokke:

Varme Kaal, dem blæser vi ad;
hvem fik varme Kaal, det ved a';
vi to kan søbe vor Kaal af to Fade;
du skal ikke komme til at søbe Kaal i Jylland mere;
nu skal vi ha Kaal aa Knør aa stuer Stør;
Kaal og Knur er ond Aftensmad;

Kaal er en haard Maal, a' vil hellre samle Sten, end a' vil æde dem;
 ingen anden Mad end Kaal, saa lægger jeg min Ske;
 (eller:) er der ingen anden Mad, saa kom hid, Kaal;
 (men:) den, der spiser Kaal, maa have Flæsk til;
 (og:) han skæver efter Kaalen, men de andre tager Flæsket;
 Gud ha' Lov og takket, al vor Kaal er hakket, de sidste er i æ
 Gryd';
 du koger nok Kaal paa en Lundstikke;
 det regner, saa gror Kaalen, der ligger paa Loftet;

Om en, som Konen jager ud af sit Hus, hedder det, at „han maa vogte Kaal“, og om en, som har trukket sig tilbage til Privatlivet, at han „planter Kaal“; men den, der er langsom paa sig, „springer ikke i mange Kaalgaarde“, og det kan man ogsaa faa at høre „Hyt dig, Kaalorm, din Næse er saa grøn!“

Kun faa overtroiske Meninger knytter der sig til Haveurterne; men saa meget vides der dog, at om det skal lykkes, maa der saas Kaalfrø Fruedag og Gulerødder Kristi Himmelfartsdag.⁸⁸

I enkelte Tilfælde har Æblet fundet Vej til Visernes Poesi, som i det gamle Vers:⁸⁵

Æblet hænger aldrig saa højt udi Træ,
 det een Gang til Jorden mon falde,
 og naar man da haver en fuldtro Ven,
 den bør man da elske for alle;

men ellers er det fattige Haver og Bakker, der har skabt Skæmtesprogene, saasom Bemærkningen om, at „Du er nok fra Timian-Eggen!“

Om Hylden, der mere brugtes til Lægedom end til Ernæring, hed det, at gik man tre Gange rundt om dens Hovedstamme og tre Gange sagde:

Hyldetræ! Jeg har Gigt; det har du ikke.
 Tag den fra mig, saa har jeg heller ingen!

da helbredtes man for Gigten, og det samme kunde gøres mod Bylder.⁸⁶

Om Overtro ved Havernes Dyrkning hedder det:^{88*}

Naar Juleklokkerne begyndte at kime, skulde man gaa ud i Haven, slaa tre Slag paa hvert Frugttræ og sige: „Fryd dig, Kvist, Kristus er født!“, saa var man vis paa, at Træerne bar godt; det kunde ogsaa gøres saaledes, at man bandt et Halmbaad om sine Frugttræer Juleaften, idet man sagde: „Nu klæder jeg dig, men saa skal du ogsaa klæde mig, i Gud Faders, Gud Søns, Gud den Helligaands Navn!“

Paa Fanø tog man en Æblekerne, der i noget Klæg blev stukket ind blandt de øverste Græstørv i Brøndranden; spirede og groede Kernen saa der, maatte Træerne blive staaende der i syv Aar; først saa kunde det nytte at plante det ind i Haven med Haab om at faa Træ af det.

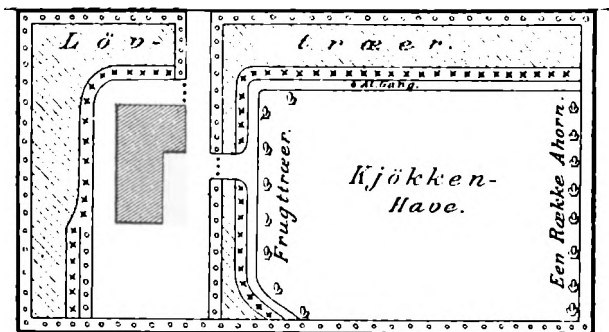
Havernes Stilarter.

Ligesom Bygninger, Klædedragt, Bohave etc. er underkastet Modens Luner og til de forskellige Tider er bleven præget af en bestemt Stil, saaledes er Haverne det ogsaa. Den Forskel er der dog, at mens Bygningerne er af ret holdbart Materiale, er Haverne opbygget af levende Materiale, der dels udvikler sig forskelligt efter Egn og Jordbund, saaledes som det foran er set, og dels ikke er saa varigt som Husmaterialierne. Endvidere er det ulige lettere at iklæde en Have en ny Stilklædning ved at omlægge den, end dét er at give et Hus en anden, særpræget Karakter, hvorfor Præget hos Haverne er foranderligt.

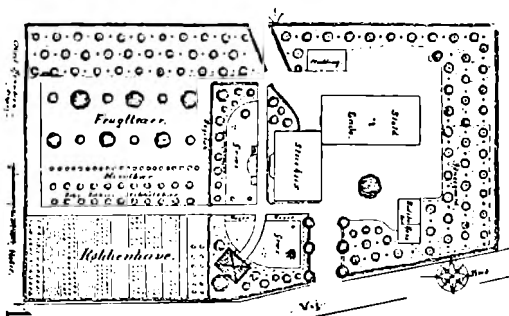
Af disse Aarsager vidner Haverne ikke i den Grad som Husene om, at de gennem Tiderne har haft forskellige Stilklædninger paa, og at de har skiftet fra regelmæssige til uregelmæssige for atter at gaa over i det regelmæssige. De to sidste Former kan nok findes i Haverne, mindre den foregaaende. Gaar vi derimod

* Se ogsaa Feilberg: Fra Heden, S. 61.

til Arkiverne, vil vi finde tydelige Beviser for, at saadan har det været. For Amtet her er Oplysningerne af gode Grunde kun faa; og blandt Udskiftningskortene viser kun faa, at der har været Haver; men i an-

Haveplan fra Dalgas: Læplantning c. 1850.

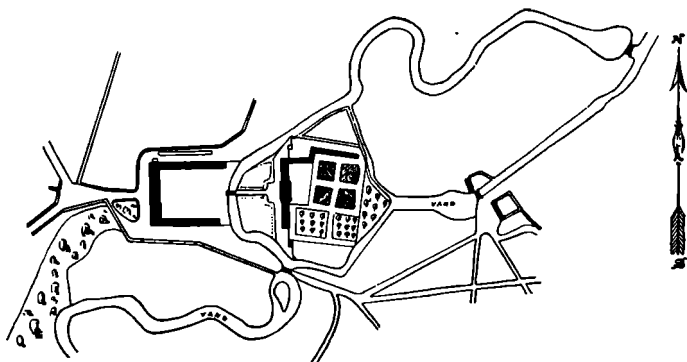

Haveplan udarbejdet af Assistent Henriksen paa Porsøgaard c. 1915.

dre Amter finder vi Indtryk af, hvorledes de har været anlagt, idet deres Inddeling i mange Tilfælde er gengivet paa Matrikelkortene.⁸⁸ Det viser sig, at Haverne har været inddelt i Felter efter rette Linier, saa de har formet et Slags Skakbræt, — og saaledes tænker vi os Haverne i bedste Fald anlagt fra Klosterhavernes Tid. Saavel Klosterhaverne i Ribe som Haven ved Riberhus

har uden Tvivl været anlagt efter Kvadraturen (Skakbrætsystemet) (se S. 548).

Med Udskiftningstiden indfandt sig den frie og romantiske Havestil, og i hvert Fald om *Nørholm* vides det, at den blev omlagt efter denne nye Smag,¹² ligesom en Mængde af de ældre og tildels nyere Haver er anlagt i en Art Stil, der skulde være en Efterligning

Nørholm (1819), endnu ikke omlagt i Landskabsstilen.

af den „engelske“, romantiske, — Landskabsstilen. Havebøgerne omkring Halvtredserne i forrige Aarhundrede publicerede Planer til saadanne, hvor Gangene snoede sig omkring i Ormevrid og Bugtninger, men Plænerne var overstrøet af Bede i Bønneformer, Pæreformer o. l. En saadan „Stil“, der hverken var Fugl eller Fisk, men en misforstaaet Kopiering af Herregaardshavernes og Præstegaardshavernes Stil, var saa upraktisk og uøkonomisk som vel muligt, og naar nu Praktikerne med Konsulenter, Gartnere og Havearkitekter i Spidsen har sammensvoret sig om at faa denne Stilart til at vige for den for de smaa Arealer mere praktiske, den regelmæssige, er Aarsagerne dertil lette at finde.

Imidlertid bør der ogsaa her i Aarbogen kunne gem-

mes et Minde om den Tid, da Gangene lagdes i Ormevid og Græsplænerne bestrøedes med „Zirater“, og der maa uden Tvivl af lokale Personer kunne findes Haver med et saadant typisk Præg, at de er karakteristiske for en Egn. De kan være udgaaede fra den samme Mands Haand, en Landsbyhaandværker eller maaske en Gartner eller Graver, der har været særlig ferm til at slaa Cirkler med Rive og Snor. Saadanne Haver bør der optages Plan over, ligesom deres Plan-teindhold bør opnoteres, og de bør fotograferes. De er et meget væsentligt Led i Egnens Kulturbillede. De maa med for at danne det rette Billede af Landsbyens eller Byens Liv og Boligens Udvikling. Uden Kendskab til Havernes Anlægsform og Funktion og uden Kendskab til Planternes Brug i Dagliglivet bliver Billedet af Hjemstavnen ufuldstændigt.

Om nærværende maatte have bidraget til, at Havernes Funktion i Folkelivet blev mere paaagtet, blev taget op til yderligere Undersøgelse og blev viet mere Interesse, end Tilfældet almindeligt er, da er Arbejdet med at fremskaffe disse sparsomme Oplysninger ikke gjort forgæves, og Billedet af Folkelivet vil kunne vinde i Klarhed og Skønhed.

Teksthenviisninger:

1. Gads danske Magasin, Juli—August 1925, Havekunst 1925, S. 61—72.
2. Aarvog for Aarhus Stift 1926, S. 68—100.
3. Terpager: Ripæ Cimbricæ, 1736, S. 517.
4. Samme Bog, S. 522.
5. Samme Bog, S. 524.
6. Samme Bog, S. 549.
7. Lorenzen: Danske Klosterbygninger.
8. Efter Meddelelse i Stephan Nyelands efterladte Manuskript, Landbohøjskolens Bibliotek.
9. O. Nielsen: „Ribe Oldemoder“.
10. Ifølge Meddelelse fra Dr. Vilandt af 10. September 1886 i Stephan Nyeland anf. Skr.
11. Lind: Om Lægeplanter i de gamle Klosterhaver og Klosterbøger.
12. Danske Herregaarde (Koppels Forlag).
13. Fra Ribe Amt 1906, S. 120.
14. Samme Bog, V,

S. 32. 15. Samme Bog, IV, S. 467. 16. Samme Bog, 1909, S. 132—33. 17. Begtrup: Agerdyrkningens Historie. 18. Landhusholdningsselskabets Skrifter og Efterretninger. 19. Fra Ribe Amt IV, S. 681 samt S. 710 ang. vore Dage. 20. Samme Skr. 1911, S. 83, V, S. 322. 21. Samme Skr. V, S. 157—58. 22. Samme Skr. IV, S. 437. 23. Samme Skr. 1913, S. 522—23. 24. Samme Skr. 1911, S. 4. 25. Samme Skr. 1925, S. 230. 26. Samme Skr. 1925, S. 238. 27. Samme Skr. 1925, S. 369—70. 28. Samme Skr. V, S. 127. 29. Det jydskes Haveselskabs Jubilæumsskrift 1923. 30. Fra Ribe Amt 1906, S. 133. 31. Mathiesen: Dansk Frugt. 32. Danmarks Frugtavt 1925, S. 402. 33. Feilberg: Dansk Bondeliv I, S. 207. 34. Tang Kristensen: Danske Ordsprog. 35. Grundtvig: Danske Folkeviser. 36. Orth: Danmarks Trylleformularer. 37. Fra Ribe Amt IV, S. 435. 38. Aar bog for Aarhus Stift 1926, S. 93—97, f. Eks. 39. Terpager anf. Værk, S. 280. 40. Sstds., S. 327. 41. Sstds., S. 378. 42. Sstds., S. 711(oversat). 43. Sstds., S. 712—13. 44. Sstds., S. 714—16. 45. Fra Ribe Amt 1925. 46. Cirkulære og Bilag Nr. 2636—40 af 20. August 1831, Danske Cancelli, 2. Departement, Rigsarkivet. 47. Ifølge privat Meddelelse fra Hr. Pastor J. Richter, Vejen. 48. Karl Hansen: Plantningssagen i Esbjerg og Omegn, 1868—1918. 49. Beretning om Uddeling af Præmier til Husmænd for havemæssig Anvendelse og Dyrkning af deres Huslodder i 1872—1894 gennem Selskabet til Havedyrkningens Fremme (fra 1881: Det kgl. d. Haveselskab). 50. Pontoppidan: Danske Atlas, V, S. 621, 626. 51. Ny kgl. Saml. Fol. 424, Kgl. Bibl. 52. Fogtmann: Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegialbreve for Danmark og Norge, II, S. 396. 53. Se herom „Nationaltidende“ Kronik Aften $\frac{1}{8}$ 1926. 54. Den ældste danske Arkivregistratur V.I. 449. 55. Lorenzen: Studier i dansk Herregaardsarkitektur fra det 16. og 17. Aarh., S. 100.

„Eventyrets Land“.

Af Højskolelærer *Aug. F. Schmidt*, Galtrup.

Mange af Danmarks Egne er af Digtere blevet beskrevet saa skønt og fængslende, at man uvilkaarlig får Lyst til at foretage en literær Pilgrimsrejse til dette eller hint Landskab, der af Digteren er fremtryllet i en sådan særegen Skønhedsglans, at man i Forvejen er indstillet på at se noget i landskabelig Henseende overvættets smukt. Tit passer Digterens Beskrivelse også med det umiddelbare Indtryk, man får af den pågældende Egn, men undertiden kan man dog også blive skuffet. Grunden til, at Digterne priser en bestemt Egns Landskab, er ofte denne, at det er deres Barndomsegn, der behandles: det var i denne Egn, de trådte deres Børnesko, legede Barndommens Lege, fik de første Indtryk af den Natur og de Mennesker, som senere blev den bestandige Islæt i deres Digtning. Denne Afhængighed af Fødestavnen har mange Gange inspireret Digtere til at skrive deres skønneste Værker om Barndomsegnen. Det mest talende Eksempel herpå giver ganske sikkert *Jeppe Aakjær*; men mange andre af vore Digtere har også — i deres lykkelige Medleven i Barndomsegnens Natur — evnet i uforglemmelige Ord at fremtrylle deres *særlige* Egn i Vers og på Prosa. Til disse Digtere hører *Thomas Lange*, som her skal omtales, idet flere af hans Værker vil kunne være

det Tegn, hvorunder en Lokalhistoriker eller Kulturhistoriker kan skabe et Værk om den Egn, der i digterisk Henseende er Thomas Langes, nemlig Egnen ved *Ho Bugt* og *Blåvandshuk*, altsaa Jyllands vestligste, mest øde og til Dels også mest afsides Egn.

Hans Stamfader hed *Hans Rasmussen*, var omrejsende Skindhandler og boede i Roskilde. Af hans Børn nævnes Remmesnider *Rasmus Hansen*, der boede Syd for Roskilde Domkirke. Rasmus Hansen blev gift med en Jfr. *Lange*, og det var efter hende, Børnene antog Navnet Lange. Et af deres Børn, Tolder *Hans Thomas Lange* (død 1773) blev gift med *Barbara Abigael Monrath*. I dette Ægteskab fødtes *Hans Thomas Lange*, der blev gift med *Ulricca Margrete Andresen* fra *Sandby* Præstegård, Tybjerg Herred i Sydsjælland.¹ Ægteparret boede i København, og den 30. November 1829 fødtes dem en Søn, der blev den senere Digter *Thomas Lange*; han kom til Verden i Brolæggerstræde Nr. 80. Faderen var Cancelliråd og Kontorchef under Generalpostdirektionen. Allerede 1830 flyttede den lille Thomas Lange med Moderen fra København til *Ho Præstegaard*, idet Forældrene blev separerede. I Ho var Th. Langes Morbroder, *Andreas Daniel Andresen*, Præst. Pastor Andresen (f. 19. December 1803, Student 1821, cand. theol. 1826, derpaa Lærer ved Søetatens Drengeskole), blev Præst i Ho—Oxby 1830 og forblev der til 1839, da han kaldtes til Ringkøbing; han blev senere (1850) Præst i Korsør—Tårnborg, og 1860 i Snesere, hvor han døde 21. December 1873. Pastor Andresen „var en meget begavet Mand, der vandt Anerkendelse hos alle sine Menigheder, ikke mindst hos den sidste . . . Han fik adskillige

¹ Se J. C. L. Lengnick, Stamtavler IV, Familien Lange (III) B.

Gange Prædikelegatet, og som Dilettant syslede han med Astronomien, af hvilken han ogsaa har givet et populært Udtog.¹

Hos denne Morbroder fik Drengen Thomas Lange så sit Hjem sammen med Moderen. I knap 10 År blev Ho Præstegård hans Barndomshjem, og det er Naturen og Folkene deromkring, der atter og atter danner Grundlaget for meget af det værdifulde i Th. Langes Digtning. Da han i en Alder af 11 År flyttede til Ringkøbing, trængte den Følelse ind på ham, som han mange År efter udtrykte med de Ord; „Jeg havde en Fornemmelse, som en Plante vilde have, hvis den kunde føle, naar den blev oprykket af den Jord, hvori den er voxet.“² Drengen følte sig i højeste Grad greben af den ejendommelige Natur ved Ho-Bugt, at da han kom til Ringkøbing, stod Landskabet ham dér som fjendtligt, fordi det ligesom vilde tvinge ham til at glemme hans ældre Kærlighed, indtil det omsider lykkedes for ham at forsone begge i en „højere Enhed“. Da han et Par År senere kom i Viborg Latinskole, led han ogsaa dér meget af Hjemvé, hvilken han dog ogsaa snart overvandt på samme Måde som umiddelbart før i Ringkøbing, under Erkendelsen af, at den Natur, der omgav den gamle Domkirkeby i sit Grundvæsen — Ensomhed og Storhed — mindede meget om den Natur, han var opvokset i. Hans Skoletid blev derfor lykkelig, selvom han undertiden længtes tilbage til sin kære Vesterhavsegn, hvilket han har givet Udtryk for i Fortællingen: „En Fødselsdag.“³

¹ Wibergs Præstehistorie (med Supplementbind); Erslews Forfatterleksikon og Oluf Nielsen: Vester Horne Herred (1866) 153.

² Af Livet og Naturen 1876, 148.

³ Romantiske Skildringer 1872.

Thomas Lange blev Student 1848 og teologisk Kandidat 1857. Samme År giftede han sig med *Fanny Gjellerup* (f. 1836, død 1889, Datter af Cancelliråd Gjellerup i Odense), der tilhørte samme Slægt som Digteren *Karl Gjellerup*. Med hende levede han et lykkeligt Samliv til sine Dages Ende. Han døde under et Ophold i *Lyngby* den 25. August 1887 og blev begravet på *Lyngby Kirkegård*, hvor Venner på hans Grav rejste ham et Monument, udført af *L. Frølich*, med et — let ændret — Citat fra Langes Fortælling „Kirken med Straatag“: „Ham kom Herren i Møde, idet han aabnede hans Øje for det, som i Naturen er stille og vemodsvækkende.“¹

Da Th. Lange havde Formue, søgte han ikke Præstekald, men levede helt for sin Digtning. Han boede i København og tilbragte gjerne Somrene i *Lyngby*, hvor han meget omgikkes med Literaturhistorikeren *Carl Rosenberg*, hvis Søn, *P. A. Rosenberg*, i Fortællingen: „En Erindring fra *Lyngby Sø*“² har givet en yderst træffende og smuk Karakteristik af Digteren. Over til de jyske Barndomsegne kom Thomas Lange forholdsvis sjældent, men i de sytten større og mindre Bøger, han fra 1858 til 1887 udgav, er Naturen og Typerne fra *Ho Bugt* meget fremherskende; han følte sig Livet igennem knyttet til denne Egn på en ejendommeligt intensiv Måde, og der er ingen Tvivl om, at han jo allerede som Barn har fornemmet denne Naturens overvældende Indflydelse på Menneskesindet, som er Grundlaget for hans bedste Digtning. Senere hen i Livet var Th. Langes Forhold til Barndomsegnen ved *Ho Bugt* næsten mysteriøst. Bag Barndoms-

¹ 2. Udg. 1868, 33.

² *Smaa Fortællinger* 1910, 7 ff.

egnens Natur, hvor „Sand, Vand og Enge var det første, han saa', da Bevidstheden vaagnede“, lå mystiske Kræfter. Det var, som havde de en egen gådefuld Sjæl. Tidevandet, som til bestemte Klokkeslet steg og faldt, snart overskyllende de græsgrønne Fenner, snart efterladende Strandkanten som en milebred, sølvskinnende Sandflade; de solflimrende Spejlinger, hvori alle Tings Omrids forflygtigedes i uophørligt bølgende og skiftende Linjer, så Syn og Virkelighed ikke var til at skelne fra hinanden; de vældige Uvejr, som først en Skygge i Luften, en ængstende Stilhed og så en Susen gennem Trækroner og Lyngbuske var Forvarsler om; de blodrøde Solnedgange bag truende Volde af mørke Havtåger; de fåmælte, overtroiske og med Omgivelserne ligesom beslægtede Mennesker — alt bidrog til, at hans Mærkedage blev „saadanne, paa hvilke noget usædvanligt havde vist sig i Naturen,“ og at selve denne Natur blev et levende Væsen, der omgav ham med et hemmelighedsfuldt Liv, hvoraf hans eget var afhængigt.¹ Th. Lange havde den Tro, at Menneskene ikke var uafhængige af den Natur, der omgav dem. Hans Hovedværk „*Eventyrets Land*“ er således en Bog om Naturens Indflydelse paa Menneskenes Skæbne i ondt såvel som i godt. I det skønneste Arbejde, Lange har skrevet, Fortællingen „De faldende Blade“,² fortælles om en ung Pige, der er død af Brystsyge. Et Ophold i Neapel har ikke hjulpet paa hendes Helbred, idet Hjemvæen dernede pinte hende så stærkt, at hun måtte rejse hjem. Hjemvæen, der har sit Udspring af hendes dybe Sympati og nære Samhørighed med

¹ Carl Dumreicher i Nationaltidende 30. Juli 1923, „Vestkysten“ 7. September 1923.

² Romantiske Skildringer 1872.

Hjemmets Natur, er måske den Følelse, der har dræbt hende.

„Har et Menneske faaet denne dybe Sympati for Naturen, kan der være noget fortærende i denne Følelse, fordi der ingen ret personlig Meddelelse kan finde Sted, og fordi hans Hjerte derfor ikke kan tilfredsstilles i det Dybeste derved Alene Kunstneren og Digteren, der formaar ligesom at levendegjøre Naturen og derved paa en Maade at tvinge den til personlig Meddelelse — kun hos ham kan denne Følelse findes harmonisk og kvægende, fordi den hos ham bliver til Mere end en bestemt vemodigt dragende Længsel, — fordi den hos ham kommer til sin Ret. Naturen taber derved sin dæmoniske Magt over ham, fordi han paa samme Tid, som han føler sig dybt og inderligt beslægtet med den, tillige føler sig den overlegen og formaaer ligesom at forklare eller frigjøre dens Aand, hvad Naturen netop forlanger af den, hos hvem den vækker sin Længsel.“¹

Den unge Pige formåede ikke som Maleren, Digteren eller Tonekunstneren at omsætte sin Længsel til Kunst, formåede ikke at frembringe et Værk, der kunde stå for hende som det virkelige, det personlige, som den Naturens Ånd, med hvem hun kunde tale og omgås og derved mætte sin Længsel. — Slutningen af „De faldende Blade“ er af uforlignelig Skønhed. De to Mænd, Th. Lange og den unge Piges Fader, sidder i hendes Værelse og hører Svanerne trække forbi „som klare, blide og jublende Akkorder, der lidt efter lidt aftog, ligesom spredende sig om os eller hævende sig opad, indtil de endelig ganske forsvandt.“ Da sés i Faderens (Præstens) Ansigt et mildt Smil. Han veed, at det var hans unge Datters, i Naturlivet fængslede Sjæl, der steg syngende til Himlen.²

I en anden af Langes Fortællinger i Romantiske Skildringer: „Den gamle Patriark“ findes også nogle

¹ Romantiske Skildringer, 130.

² Peder Hesselaar: Essays 1924, 68 f.

af hans mest træffende Ord om sit Syn på Naturens Indflydelse på Menneskene. Han skildrer den gamle Patriark, der sidder „udenfor sit Pauluns Dør, der Dagen var hed“, som et Væsen, der på engang var „dette øde Steds Genius eller Skytsaand og dog tillige selv kun en Bestanddel af den ham omgivende Natur.“¹ Mennesket står efter Langes Mening ikke frit i sine Omgivelser; fastgroet i disse, som det er, bliver dets Udvikling i god eller ond Retning i lige så høj Grad bestemt af Natur- som af Menneskepaavirkning. For Lange er Naturen et levende Væsen, der har en Sjæl; der eksisterer for ham en Naturpsykologi, som der eksisterer en Menneskepsykologi. Lange analyserer da også Naturen efter en ren psykologisk Metode. Der går, synes det ham, et Suk af Længsel gennem Alnaturen, en Længsel efter Frigørelse. I Naturen som i Menneskelivet er der i Tidernes Begyndelse foregaaet et Fald, hvorfor Naturen deltager i Menneskets Længsel efter Frigørelse, og den udtaler sin Frigørelses Drøm for Mennesket gennem sine forskellige Røster.² Langes ellers rettroende Teologi forbandt sig i hans Natursyn med en poetisk Panteisme til et digterisk Grundsyn, som han søgte at indsmelte i sine Figurers Psykologi.

Af Thomas Langes første Bog: „I Ungdommen“ fra 1858 kan man se, at „Kirken med Straatag“ er det første digteriske Motiv, der er dukket op for ham og planlagt som et Digt om den fattige, ensomme Kirke, der i al sin Ringhed er Symbolet på den sande Kirke, den urolige Menneskeånds sande Hvilepunkt, der under sit Stråtag har et rigt åndeligt Liv. Kirken med Stråtag er *Oksby* gamle Kirke, der blev opført mellem

¹ Romantiske Skildringer, 45,

² Af Livet og Naturen 1876, 141.

1716 og 1730. Omkring 1716 var nemlig den daværende gamle Kirke så brøstfældig, at der var Tale om at nedbryde den og lade Folkene gå til Kirke i Ho; den var bleven ødelagt af Sandflugten fra den store Vandreklit Bordrup Sande, der nu er beplantet. Den nye Kirke blev bygget lidt Syd for, hvor den gamle havde stået; men den måtte også døje ondt af Sandet: flere Gange var den ved at blive helt begravet, og endnu o. 1770 måtte den — vel nok for sidste Gang — udgraves af en Sandbanke. I 1862 var den så medtaget, at der var Tale om dens Nedbrydelse, men først 1891 gav Ministeriet Tilladelse til Nedrivningen, og en ny Kirke blev bygget o. $\frac{1}{2}$ Mil længere mod Øst.¹ En Sænkning i Klitlyngen med spredte Småtuer og Rester af et firkantet Stengærde, er de Spor, der nu findes af Oksby stråtækkede Kirke. Handlingen i Th. Langes Fortælling: „Kirken med Straatag“ er denne: Fortælleren kommer på en Rejse til at overvære Præstens Begravelse i Oksby Kirke. Efter Begravelsen fortæller Læreren i Nørballe, Niels Borup, ham Præstens Livshistorie. Læreren var i sin Tid bleven så begejstret ved at høre den gamle Pastor Rise prædike, at han fik Lyst til at være Degn, hvilket han ogsaa opnåede. Pastor Rises Efterfølger var Th. L.s Morbroder, Pastor A. D. Andresen (1830—39), og Andresens Efterfølgers Eftermand blev Pastor Sadolin, om hvem Fortællingen handler. — Sætter man nu de rigtige Præstenavne ind, bliver Pastor Rise identisk med *Rasmus Knudsen*, Præst i Ho-Oksby 1810—29. Pastor Andresens Efterfølger, *Jens Peter Georg Jensen*, var Præst i Kaldet 1840—48, og hans Efterfølger igen,

¹ Fra Ribe Amt 1905, 118 ff. (med Billede af den stråtækkede Kirke).

der skal være identisk med Pastor Sadolin, var *Christen Thomsen Christensen* 1848—58. Pastor Christensen forflyttedes 1858 til Hals. Som man vil se af Præsterækken, stemmer den ikke overens med Th. Langes Fortælling, idet bl. a. Pastor Christensen (Ϸ: Sadolin) ikke blev begravet — efter at være omkommet ved Redningsarbejde — ved Oksby Kirke. Han døde i Hals 1868.

„Kirken med Straatag“ udkom første Gang under Titlen: „En jydsk Degn“ i Th. L.'s „Smaaskrifter“ 1860. Der findes enkelte Lighedspunkter mellem Personerne i „Kirken med Straatag“ og Th. Langes mest kendte Værk fra 1868: „Eventyrets Land“, et Billede af Livet og Naturen ved Blåvandshuk (131 S.) Det er jo sit eget Barndomsland Th. L. betegner som Eventyrets Land. Han ser for sit indre Blik Ho Præstegård (der i „Eventyrets Land“ hedder *Sandø* Præstegård), dens Marker og Enge, der ligger smilende grønne som en Oase i Ørkenen, ensomme og eventyrligt stille, omgivet af deres Halvcirkel af Klitter fra Tavlebjærget i Nord til de høje Horns Bjerge i Vest. Han ser Hjerting Bugt og Langelig Bjerge på en Ø midt i Bugten. Han ser Skallingen, hvor Flyvesandets fine Støvpartikler rejser sig i en lystig Tagfat om Vandringsmandens Ben, såsnart den mindste Vind rører sig. Han ser det store omskiftelige Hav. Brændingen står i kogende Brus ind over Horns Rev, et af de farligste på Kloden.¹ Han skildrer Havet, men det er ikke det Hav, der som Civilisationens „gyngende Landevej“ bærer Tusinder af Skibe; *hans* Hav er øde, er der Skibe i Sigte på det, da ve dem! de må strande. Han skildrer det næsten mennesketomme og ufrugtbare Land i store, sikre Pen-

¹ Jfr. Geogr. Tidsskr. 1878, 63 ff. Tidsskr. f. Søværnen 1868, 166 ff.

selstrøg. Han kender det fra Barndommen af, og de gamle kendte og kære Steder står for hans indre Blik i en ejendommelig, vemodsfuld Belysning, i hvilken Virkeligheden fortøner sig som Eventyr og Eventyret som Virkelighed.

„Eventyrets Land“ handler om Degnen *Knud Thisenius* (jfr. Lærer Klitgaard i „Hobogab og Skallingen“ [i Romantiske Skildringer]), der boede i „Degnens Kammer“ i Ho Præstegård. Thisenius var, det første Th. L. kunde mindes, over 70 År gl. Da Drengen rejser med Morbroderen til Ringkøbing 1839, ser han ikke Thisenius inden otte År senere, da han som Student kommer til Sandø (c: Ho). Under dette Besøg dør Thisenius, der „vilde være blevet 87 Aar, hvis han havde levet til Mortensdag.“¹ Pastor Vium (i „Eventyrets Land“) fortæller nu Th. L. hele Thisenius' Levned. Thisenius var Fiskersøn fra Sønder-Lyngvig. 17—18 År gl. styrer han et Sørøver- og Smuglerskib; det vedbliver han med, til han 24 År gl. strander paa Horns Rev, hvor han efter Redningen modtages af Pastor Spandet, „en Mand af apostolisk Aand og Natur.“ Thisenius uddannes nu til Degn, og syv År efter sin Stranding, 1795, 31 År gl., bliver han Degn og Skolemester i Ho-Oksby. (Jfr. „Kirken med Straatag“). Præstens Søster, Marie Spandet, kommer imidlertid til Præstegården; hun er ulykkelig, hendes Trolovede, der senere vandt sig Navn som Digter, har svigtet hende.² Hun har født en Søn, Frederik, der under sin Opvækst bliver Thisenius' Yndling. Da Frederik bli-

¹ Jfr. Dansk Turistforenings Aarskrift 1897, 110 ff. (Thisenius' og Th. Langes Vandring til Havet, S. 20 ff. i „Eventyrets Land“).

² Jfr. Th. Langes Forældres Separation; Moder og Søn drager til Hol

ver i den Alder, at han skal sendes bort til Latinskolen i Ribe, kommer Ulykken. Aftenen før Afrejsen tager han sin Båd og vil ud at sejle, men en Stormflod kommer og fører ham ud på Havet, hvor han omkommer.¹ Af Sorg herover dør Marie Spandet kort efter. Disse Hændelser giver Thisenius' Tanker en uheldig Retning. Han begynder at betragte de svundne År som Svagheds År. Havde han ikke ladet sig lokke af Kærlighedens dårende Røster, havde han kunnet undgå Sorgen, som havde kastet sig ind over ham i hele sin ubønhørlige Vælde. Stejl Trods rejser sig i ham, det kommer til Sammenstød mellem ham og Pastor Spandet, Thisenius rejser af Sted, Havet kalder! I mange År lever han nu på Skagen, hvor han, drevet af bundløs Ærgerrighed, sætter sit og andres Liv i Vove for at redde skibbrudne; herved erhverver han sig alle de Medaljer, han ofte bar som gammel Mand i Ho. Han føler sig dog ikke tilfredsstillet i Skagen. I de stille Stunder længes han efter Præstegården i Ho i Eventyrets Land, som han i sine Ensomhedstanker kalder disse fjerne Steder. En Dag kommer han om Bord på et sydgående Skib, det strander, og han reddes i Land — ved Horns Rev, hvor hans gamle Ven Boie Thuesen, Eneboeren på Skallingen, og Pastor Spandet er med til at bjærge ham. Spandet omkommer under Redningsarbejdet ved en pludselig Kæntring. I mange År lever Thisenius nu i Præstegården i „Degnens Kammer“ uden Omgang med nogen. Det er Angerens og Samvittighedskvalernes og de stille Selvransagelsens År. Hans vilde Ungdom, hans Ærgerrighedsår på Skagen, hvor mange havde ikke måttet bøde for

¹ Jfr. hermed Th. L.: Et Symposion 1877, 69 ff. med parallelle Træk; smlgn. smsts. S. 29 ff., 50 f., 53 ff. (Træk fra Ho-Eggen).

dem med Livet! Han har nok reddet Menneskeliv, men han er aldrig gået ud af Kærlighed til sine Medmennesker, aldrig har hans Hjælp derfor haft Værd for Gud. Han har aldrig været andet end en vild og hedensk Viking, og hvor er der nu langt til Forsoningens lyse Strand! Først gennem mange Års Selvprøvelse kæmper han sig frem til Tro på Gud, til Fred i sit uroligt higende Sind. Man læser ikke uden at føle sig greben denne Beretning om en mærkelig omtumlet Livsskæbne, hvor Havet er den dæmoniske Magt, medens Eventyrets Land er Kærlighedens alt be-sejrende Magt.¹

Hvad er nu Digt, og hvad er Virkelighed vedrørende Personerne i „Eventyrets Land“? Ja, dette Spørgsmål kan næppe besvares fyldestgørende. Et givet Stof har Digteren omsmeltet efter sit eget Forgodtbefindende i sin Digtningens Støbform. Træk fra Virkeligheden har indgået en inderlig Forbindelse med Digterens skabende Fantasi, og vi har deraf fået denne sjældne og betagende Fortælling. Prøver vi at sætte de Ho-Oksby Præster ind i Bogen i Stedet for de af Th. Lange benyttede Navne, vil Resultatet blive således: Præsten, der tager imod Thisenius, da han strander 1788, er *Jacob Pedersen Clausen*, Præst i Ho-Oksby 1763—1800. Clausens Efterfølger i Embedet var *Niels Holst Jürgensen*, 1801—1807. Hans Efterfølger var *Niels Spandet* 1808—1810, der døde ugift 12. Marts 1810 i Ho. Han testamenterede sin Formue til Fattigvæsenet. I „Eventyrets Land“ hedder Præsten, der tager imod Thisenius, og som er den anden Hovedperson i Handlingen, *Hr. Spandet!* Pastor J. P. G. Jensen (1840—48) skulde vel så være identisk med Pastor Vi-

¹ Peder Hesselaa: Essays 1924, 54.

um i „Eventyrets Land“. Det er ham, der fortæller Th. Lange Thisenius' Levnedsløb. Hvem var så Thisenius? Kan man finde Oplysninger om ham? Både Ja — og Nej! Ved at gennemgå Folketællingslisterne fra Ho (i Rigsarkivet) viser det sig, at der har været en Degn i Sognet med dette Navn. I Ho Folketællingsliste af 1801 nævnes nemlig under Nørballe By: Degnen Sr. *Hans Thissenius*, Husbonde, 41 År, Birgitte Maria Lohmann, hans Kone, 36 År, begge i første Ægteskab. „Degnen har Hoe og Oxbye Menigheder, samt Skoleholder i Hoe Sogn.“ Ægteparret har fire Børn. I Folketællingslisten 1834 nævnes under Vesterballe: Hans Thissenius, 76 År, Enkemand, pensioneret Degn, bor i Hus sammen med Birgitte Madsdatter, 13 År, Datter-Datter.¹ I Folketællingslisterne 1840 o. flg. nævnes en hel Familie Thissenius i Vesterballe, Mand og Kone og fire Børn. I samme Folketælling nævnes en Skolelærer og Kirkesanger Peder Lauritsen Schmidt, f. i Østerlindet, gift med Mette Christine Thisenius, født i Ho Sogn. Hun er nævnt som Degnen Thisenius' Datter i Folketællingen 1801, da er hun 2 År gl.

Af disse Oplysninger kan man se, at Degnenavnet Thisenius har været godt kendt af Th. Lange, da han som Barn opholdt sig i Ho, men også at Knud Thisenius i „Eventyrets Land“ ikke er direkte identisk med Degnen Hans Thissenius i Ho. Endnu kan man i Ho finde både Dammen og Præstegården med de forblæste Trækroner — Egnens eneste —, hvori Th. Lange holdt af at sidde og se ud over sit Eventyrrige.

¹ Jfr. „Eventyrets Land“, S. 20—210: den lille Pige kalder Thisenius Bedstefar.

Mange andre Steder i sin Digtning end i „Kirken med Straatag“ og i „Eventyrets Land“ har Th. Lange skrevet om Naturen ved Ho Bugt og Skallingen. Således har han i en Artikel i „Ude og Hjemme“ 1878—79: „Fra Vester Horne Herred“ givet et Billede af Ho-Oksby Egnen, hvor han tager Afsked med den strå-tækkede Kirke. Han genoplever i Tanken en Guds-tjeneste i Barndommen, hvor en gammel Præst fra Varde prædikede. Et stort Tordenvejr trak op under Prædi-kenen, og Lynet slog ned på Kirkegården. Om Ho og Oksby Kirker udtaler Lange bl. a. følgende stemnings-bevægede Ord: „Og ikke mindre ejendommeligt var Opholdet inde i disse Kirker, naar Gudstjeneste fandt Sted. De havde intet Orgel, men Hedens Vind og Havets Stemme besørgede dets Tjeneste — stundom med en saadan Vælde, at al anden Lyd forstummede deri, men ogsaa til andre Tider — i stille Vejr — ven-ligt og harmonisk ledsagende og omsluttende de men-neskelige Stemmer. Thi i den store Ensomhed for-nemmer Øret selv Vindens svageste Pust.“ I Wisbechs Almanak 1880 har Th. L. skrevet om et Besøg i Ho-Oksby og Skallingen på en Ferierejse med en ung Bekendt i Juli 1877. Den unge Mand vilde ikke tro, at det var et „Eventyrets Land“, han skulde til, men ef-ter at have set det hele derovre måtte han erkende, at „der gives Steder, hvor selve Virkeligheden er ro-mantisk.“¹ I samme Artikel fortæller Th. L. om et Be-søg i et Hjem ved Skallingen, hvor der taltes om en ulykkelig Begivenhed. Datteren i Huset trøster sig ved, at den forulykkede „skulde jo hen.“ Th. L. føjer hertil: „Ytring af Almuens Tro paa en forud bestemt

¹ I Artiklen i Wisbechs Almanak og Fortællingen „Den gamle Patriark“ er flere Træk fælles.

Skjæbne — hvoraf den paagældende selv kan have en Fornemmelse.“ I *M. Galschiøts*: „Danmark“ I (1888), (Side 436—444) behandler Th. Lange Egnen ved Hjerting Bugt. Det var kort før sin Død, han skrev denne Artikel. Her i dette Bidrag til det pragtfulde Værk om Danmark giver han en Beskrivelse af Egnens Natur og Folkeliv og fremdrager en Del Træk, han tidligere har behandlet, således i „Kirken med Straatag“ og i „Den gamle Patriark“. Han fremdrager også Eksempler fra Folketroen, således om Karle, der kunde se Forbrand og Ligskarer, og om Belysningsforholdene på Sandklitten „Tavlebjærget“, hvor det kunde se ud, som om „smaa Mænd“ på de disede Sommerdage plukkede Blåbær, hvilket også i Virkeligheden troedes både af Børn og voksne. Langes Digtning kom med dette hans sidste Arbejde til at slutte, hvor den både var udsprungen og begyndt.

Og endelig skal nævnes et Træk til fra hans Digtning, som har Tilknytning til hans Eventyrland. I Bogen „Poetiske Naturer“ 1863, 33 ff. gengives én i Dialogform ført Samtale („Paa Hjerting Strand“) mellem to Venner, der taler om den nævnte Egn, som de begge er betagne af. Den ene, Vilhelm, er født i København, men her ved Blåvand har han oplevet de mærkeligste Ting; han har således set „et voksent Menneske blive til Barn igjen, — ja fornyes og gjenfødes under Indflydelse af en Magt, jeg ikke har kjendt i mit eget Liv: *Kjærligheden til Fødestedet*.“ Fortællingen: „De faldende Blade“ har Th. Lange henlagt til en Præstegård Vest for Varde, og „Sølvbrylluppet paa Højsgaard“ (1883) foregår i et Hjem på *Randbøl Hede*. I denne Bog gengiver Th. Lange den kendte Byremse:

„I Grindsted og Grene
 Er der slet eth aa fortjene
 Sønder Omme og Houen
 Er lidt bejer Souen.“¹

Sammesteds (S. 92 ff.) findes en Bondemands Bordtale gengivet på jydsk.

* * *

Vi har i det foregående beskæftiget os med det væsentligste af den Del af Thomas Langes Forfatter-
 skab, der har Forbindelse med *Ribe Amt*; men han
 har endvidere skrevet en lang Række Fortællinger, der
 er henlagt til andre danske Egne, men disse Værker
 skal ikke omtales her.

Den Natur og det Folkeliv, som Thomas Lange
 skildrer fra Ho-Oksby Sogne, er siden hans Tid under-
 gået nogen Forandring. Den afsides boende Befolk-
 nings gammeldags Levevis er nu blevet moderniseret
 som i andre danske Egne. I Th. Langes Tid har Fol-
 kelivet formet sig, som det findes skildret så fortræffe-
 ligt i Pastor *N. S. Nielsens* Afhandling herom: „Træk
 af Livet i Ho-Oxby i ældre Dage.“² Den nyere Tids
 tekniske Modernisering, Højskolens Indflydelse og de
 mange Sommergæster³ ved Blåvand, har ændret det
 Billede af den gammeldags rolige Egn, som vi kender
 den fra Th. Langes Bøger; den nyere Tids Bepantning
 har også gjort sit til at ændre de Thomas Lange'skes
 Naturbilleder. Hele denne Forandring af „Eventyrets

¹ Jfr. Evald Tang Kristensen: Danske Ordsprog og Mundheld 1890, 519.

² Fra Ribe Amt 1916, 305 ff.

³ Her kan således nævnes, at „Historisk Samfund for Ribe Amt“ afholdt Møde ved Oksby Kirke d. 29. August 1913, hvor man bl. a. hørte Foredrag om Thomas Lange (se Fra Ribe Amt 1914, 779).

Land“ har *Jørgen Banke* skrevet en lærerig — gennemillustreret — Afhandling om,¹ i hvilken han ved Hjælp af Folkepsykologien viser Modsætningen mellem Th. Langes Skildringer og Nutiden. Nu mangler man kun et virkeligt dybtgående kulturhistorisk Arbejde om denne afsides Egnns Historie og Folkeliv gennem Tiderne; de mindre Bidrag hertil, der findes, vil man finde Henvisninger til i denne Afhandling, ligesom der også her findes Henvisninger til den direkte benyttede Literatur om Thomas Lange. Yderligere Henvisninger til Literatur om Digteren findes i de biografiske Leksika (*Bricka, Dahl & Engelstoft*), men de bedste Afhandlinger om denne *hjemstavnsprægede Real-Romantiker*, som Th. Lange var, findes ikke i Leksika'erne, fordi to af disse Afhandlinger (*C. Dumreichers* og *P. Hesselaa's*) først fremkom i 1923 og 1924 (ligeså *Vilhelm Andersens* Karakteristik af Th. L. i Ill. dansk Literaturhistorie IV, 85 ff.), medens *P. A. Rosenbergs* „En Erindring fra Lyngby Sø“ fra 1910 ikke må have været kendt af Langes Biograf (*G. C.*) i Dahls & Engelstofts „Dansk biografisk Haandleksikon“ II (1923). Jeg kan ikke undlade at nævne, at jeg skylder *Peder Hesselaa* mest Tak for hans Essay af 1924 om Thomas Lange. En Del af den foranstående Redegørelse for Digterens Naturopfattelse er således hentet fra Hesselaa's Karakteristik; men ellers har Th. Langes egne Bøger i Forening med lokalhistoriske Kilder naturligtvis dannet Hovedgrundlaget for nærværende lokal-literære Bidrag, der muligvis kan give Ho-Oksby Egnens Befolkning Lyst til at stifte nøjere Bekendtskab med Th. Langes Værker.

¹ Nær og Fjært 1924, 297 ff.

„Jægermesteren paa Kærgaard“.

Et Livsbillede fra en svunden Tid. Ved Sognepræst *J. Richter* i Vejen.

Velkendt blandt os Mennesker er sikkert den Følelse, der griber én, naar man gennem andres Fortælling har dannet sig et Billede af en Personlighed, og saa senere ved et mere indgaaende Bekendtskab med ham opdager, at det var en ret én-sidig Opfattelse, man hidtil havde truffet. Manskønnede nemlig, at der bagved eller ved Siden af de Egenskaber, man havde hørt nævne, fandtes andre — maaske langt værdifuldere, — som viste os ham i et helt andet Lys end tidligere.

Andreas Charles Tellman.

Dette gælder netop den Mand, jeg her vil prøve paa at skildre. Det Billede af ham som man nødvendigvis maa faa ved at læse om ham i „Fra Ribe Amt“ 1908 (Side 97 fg.), giver kun en enkelt, ganske vist meget iøjnefaldende og fremtræ-

dende Egenskab hos ham: hans umættelige Jagtlyst og hans Forsømmelighed som Landmand. Men ved Siden heraf var der ogsaa noget andet, som jeg tænker, vil kunne fremgaa af den efterfølgende Livsskildring. Min Kilde er væsentlig nogle — langtfra regelmæssigt førte — Dagbøger, som han har efterladt sig, og som har været mig overladt af en af hans nulevende Slægtninge, fhv. Proprietær Tøger Teilman, før paa Gjellerupholm, nu i Varde.

*Andreas Charles Teilman** var født paa Endrupholm St. Hansdag 1785 som yngste Søn af Etatsraad Tøger Reenberg Teilman og hans 2den Hustru Sophie Amalie Gersdorff. Han var et Gammelmandsbarn, idet Faderen ved hans Fødsel var 65, Moderen 42 Aar gammel. De fleste af hans ældre Søskende var døde som smaa; kun to foruden ham naaede den voksne Alder: den 10 Aar ældre Broder *Tøger*, der arvede Endrupholm og døde 1827, og den 6 Aar ældre Søster *Ingeborg Christiane*, der ægtede Præsten *Peter Petersen* i Varnæs ved Aabenraa Fjord. Opkaldt blev den lille Dreng efter sin Farbroder, Etatsraad Andreas Charles Teilman til Nørholm († 1790). Sin Fader mistede han alt, da han var 2 $\frac{1}{2}$ Aar gammel (19. Decbr. 1788). Moderen, som nogle Aar efter sin Mands Død var kommen i Besiddelse af sin Fædrenegaard Kærgaard i Hunderup Sogn, døde paa Endrupholm 1. Maj 1801.** Mens den ældre, nu 25 aarige Søn Tøger overtog Endrupholm efter Moderens Død, var det Meningen, at Andreas Charles skulde have Kærgaard. Han var imidlertid kun 15 Aar gammel og

* Saaledes skriver den adelige Linie af Slægten sit Navn, den borgerlige derimod: Teilmann.

** Ikke 1808, som J. Madsen fejlagtigt skriver i „Fra Ribe Amt“ 1908, S. 97.

ukonfirmeret og kom da indtil videre i Huset hos sin Morbroder, Major *Poul Gersdorff* paa Hanstedgaard ved Horsens. Her var det en aldrende Mand, der sad i Ægteskab med en ung Kone, idet Majoren var 65, hans Hustru *Karen Poulina* født *Lillienskjold*,¹ kun 29 Aar gammel. I Foraaret 1802 blev den unge Teilman konfirmeret i Hansted Kirke; mange Aar efter har han i sine Optegnelser givet en ret levende Skildring af, hvorledes det gik til ved den Lejlighed. I en Dagbogsoptegnelse fra 14. April 1844 skriver han nemlig: „Idag for 42 Aar siden blev jeg konfirmeret i Hansted Kirke af Pastor *Tihjøb*,² Lundum. Det var en stor Festdag paa Hanstedgaard, hvor jeg den Tid opholdt mig hos min Morbroder Major Paul von Gersdorff. Min Paaklædning var Sko, hvide Silkestrømper, korte grønne Buxer med Sølvknæspænder, en hvid Vest broderet med couleurt Silke, grøn Kjole med sort Fløjls Krave, broderet med Guld, hvilket tog sig godt ud. Jeg kørte til Hansted Kirke en galla med Kareth og fire (Heste) og ventede bestandigt, min kjære Gamle skulde sige noget interessant i Anledning af Dagen, men han forholdt sig taus. Min anden Morbroder, Kammerherre Christoffer Gersdorff,³ Herre til Ussing- og Merringgaard, mødte med Stads-Livree og 4 og var i samme Stol. Efter en kort Pause fremtraad Degnen Herr Haslef og bad mig træde frem. Jeg stod for Mutter Maria, som staar for Indgangen til Alteret, paa hvis Fod jeg ydmygt hvilede og havde lige for mig en vakker, meget smuk Pige, Jfr. Emborg, den afdøde Degns Datter. Hendes Øje hvilede sødt i mit, og jeg mindes klart, med hvor megen Opløvtelse jeg traad i nærmere Stilling til Samfundet, da Barnagtigheds-Alderen længe var mig ufordragelig. — Den gamle Præst traad frem med:

Gud, lad os i din Kundskab fremmes,
 at det, vi lære, ikke glemmes,
 men voxe med os Dag for Dag
 til Christl Alders fulde Maade,
 at vi hos dig maa finde Naade
 og du i os dit Velbehag!,

hvilket Vers er af en gammel Psalme, der tillige havde været min Forskrift i Skrivekunsten. Præstens poetiske Talent vandt Intet i mine Øjne. Til Slut sagde Manden: de tilstedeværende skulde være Vidner, at disse Børn nu var blevne Mennesker; den Titel af Børn yndedes ikke. Han spurgte allerførst mig, hvad der var „højest vigtigst for os Mennesker?“, hvilket er Begyndelsen af Balles usle Lærebog, som jeg har ødet mange hundrede Timer paa og kunde næsten udenad, ligesom en frygtelig Masse Bibelhistorie, hvilket man troede, skulde forbedre et Menneske (?). Vi aflagde vor Troesbekjendelse og kjørte hjem til en ypperlig Diner med fortræfflig Vin, hvor min Skaal og alle Tilstedeværendes Skaal af hver især blev udbragt, nemlig hver nærværende nævnede først Vært og Værtinde og derefter alle tilstedeværende og nippede til sit Glas. Jeg maatte første Gang holde denne Tale, hvorfor jeg blev vel anset, thi mange vare frygtssomme, uagtet det blot bestod i at nævne Navnet og nippe til sit Glas. Af Gæsterne mindes jeg Major Gersdorff, Kammerherre med begge Fruer, Frk. Gerhardine Gersdorff, senere Frue d'Acveria,⁴ Etatsraad og Frue de Thygeson⁵ fra Bygholm, Ahnherr Søltøft⁶ med Søn Secretair dito⁷ fra Tyrrestrup, Kammerherreinde Lillienkjold⁸ med Søn Lieutn. Anton⁹ (ifjor afdøde Kammerherre og Oberst i Horsens), Forvalter Heegaard¹⁰ — og Resten glemt. — Min Reise til Hest til Lundum hver Mandag var meget

instructiv, og jeg mindes altid med Glæde og Taknemmelighed Jfr. Anna nuværende Oberstinde Sønnichsen¹¹. Det var en söta flickan. Jfr. Lise var et Aar yngre end jeg og langtfra ikke saa elskværdig. Den egentlige Søndag [Ϸ: Paaskedag] var det Aar 1802 den 25. April, som var det allerseeneste, Paaske kan indtræffe. — Klart erindrer jeg en Jagttour i Hanstedskov om Løverdagen. — Næste Søndag skulde vi til Alters. Oncle og Tante fulgte med. Jeg lod dem marschere foran og troede min første Indvielse maatte være en Deel afvigende, men Haslev indhentede mig. Vi sadde alle 3 i Skrivtestolen, og jeg var aldeles forbauset over den høie og vigtige Indvielse i Religionens Mysterier, der var blevet mig saa blomstrende forestillet og svarede saa mærkværdig til min Forventning.“

Man vil vist indrømme, at den unge Mand i hvert Fald har haft *Øjnene* med sig under Konfirmationen, og Erindringsbilledet er der heller ikke noget i Vejen med.

Det var naturligvis Meningen, at han skulde bruge Aarene nærmest efter Konfirmationen til at uddanne sig som Landmand; men det havde han ikke nogen særlig brændende Lyst til og vist heller ikke Anlæg for. I de urolige Aar, Danmark netop da fik under Krigen med England, stod hans Hu mere til Eventyr og Krigerdaad. Han søgte og fik Bestalling som Sekondløjtnant i 2det jydsk Landeværnsregiment (7. Septbr. 1807). Bøssen tog han gerne i Haand, saa det var ret noget for ham at komme til at færdes blandt de jydsk Skarpskytter. Imidlertid opløstes Landeværnet allerede i Februar 1808; saa var den Herlighed forbi. Trods sin store Ungdom var han just paa den Tid i Færd med at indtræde i Ægttestanden; thi i Sommeren 1808 holdt

han Bryllup med den 23aarige *Elisabeth Christine Margrethe Wedelsparre*, Datter af Kammerherre Ditlev Wedelsparre († 1812), der indtil 1798 havde ejet Rønnebæksholm ved Næstved.¹² Med denne sin Hustru fik Teilman mange Penge og et meget flot Udstyr: Sølv-tøj i Massevis, selv Spejlrammerne var af Sølv. Men Penge kunde han nu engang ikke holde ret længe paa, saa de gik snart deres Vej, og Sølv-tøjet vistnok ligesaa. — Om dette Teilmans første Ægteskab vides kun meget lidt; i sine Dagbøger (der dog kun kendes fra Tiden efter hendes Død) omtaler han hende aldrig. Ægteparret fik adskillige Børn, men de døde alle som spæde; maaske det ogsaa har bidraget til at fremkalde en Misstemning mellem Ægtefællerne.

Han sad nu som Herremand paa Kærgaard og fik Kammerjunker-Titelen i 1810; ti Aar efter blev han Jægermester. Desværre hjalp de fine Titler ikke paa Gaardens Drift; thi sin Faders fremragende Dygtighed som Landmand havde Teilman som før nævnt ikke arvet. Derimod slægtede han ham paa i levende Interesse for og Forstaaelse af Naturens Liv. Ligesom Faderen var han i høj Grad *fuglekyndig*. Det fremlyser ogsaa af hans Dagbøger, hvor det vrimler med lagttagelser af Fuglenes Liv og Færden. En ivrig Jægersmand var han, og han var aldrig gladere, end naar han med sin kære Bøsse paa Nakken og med Jagthunden ved sin Side kunde strejfe omkring paa Marker og Enge; men det tog jo Tiden fra hans egentlige Gerning, som blev i høj Grad forsømt. Naar han da var ude paa sine Jagtture, der undertiden kunde tage flere Dage, indlogerede han sig, hvor det faldt ham selv belejligt; saa kunde Gæstekammeret i vedkommende Hjem efter hans Besøg flyde med Tobak, Lakrits, Chokolade o. s. v.,

ligesom han under sit Ophold kunde falde paa at lægge sig i den pæne Gæstekammerseng med Jagtstøvler paa og med Jagthunden ved Siden af sig. Hensynsfuld var han altsaa ikke ved slige Lejligheder.

I 1822 var han endelig ked af Kærgaard — og Gaarden formodentlig ogsaa af ham —, og han fik den solgt. Penge indbragte dette Salg dog ikke lige straks, siden Skødet først er udstedt 1828. Ganske vist oppebar Teilman Renterne af det Teilmanske Fideicommiss (fra Stamhuset Nørholm), det var 309 Species aarlig, men det rakte jo ikke vidt. Han fattede da den Plan at ville søge Fonden *Ad usus publicos* om et Forskud paa 400 Species aarlig i 2 Aar for at kunne blive i Stand til at fortsætte en paabegyndt Uddannelse som Forstmand ved Forstinstitutet i Kiel. Som Afdrag paa dette Forskud tilbyder han Fonden at ville betale 100 Species aarlig af sine Fideicommiss-Renter i de første Aar (siden skulde Afdraget stige) samt at forære en Bogsamling, han ejede, paa omtrent 1000 Bind i forskellige Sprog og Videnskaber til Biblioteket i Reykjavik paa Island. I sin Betænkning til Kongen fraraader Directionen for Fonden at give Teilman dette Forskud: Han var en i økonomisk Henseende daarlig stillet Mand, saa det vilde nok falde ham vanskeligt at udrede det tilbudte Afdrag. Desuden kendte man intet til den omtalte Bogsamlings Indhold, vidste intet om, hvorvidt den var værdifuld eller værdiløs for Islænderne. — Ansøgningen blev derfor afslaaet*, og den stakkels Mand stod nu berøvet et Haab, han havde sat en hel Del Lid til.

* *Fonden ad usus publicos*. Actmæssige Bidrag til Belysning af dens Virksomhed; udg. af Rigsarkivet. II, Side 450 ff.

Den Interesse, Teilman nærede navnlig for Fuglelivet, havde ført ham ind paa Forfatterbanen. I 1820 fik han Lejlighed til at foretage en naturvidenskabelig Rejse til Island, særlig for at studere Fuglelivet. Det var vel derfor, han nærede en Del Interesse for Biblioteket i Reykjavik. Udbyttet af denne Rejse saavel som af sine lagttagelser herhjemme nedlagde han i et „Forsøg til en Beskrivelse af Danmarks og Islands Fugle“, hvis 1ste Del udkom i Ribe 1823 — et Værk, hvori hans Fantasi dog jævnlig løber af med ham, saa det kan ikke tillægges egentlig videnskabelig Værdi. Der udkom da heller aldrig mere end denne 1ste Del.*

En anden Interesse, som Teilman ogsaa ved denne Tid fik Lejlighed til at give Udtryk, og som vi senere vil faa flere Vidnesbyrd om, var Sansen for Kunst og for de fædrelandske Fortidsminder. Harme over den skandaløse og sønderlemmende Behandling, som Ejeren af Hunderup Kirke, Stiftsprovst *Koefoed*¹³ i Ribe, havde udvist overfor det smukke Gravminde over Rigsraaden *Niels Lange* til Kærgaard og hans Hustru,¹⁴ trykkede Teilman Pen i Haand til en skarp Indsigelse, som han lod indrykke i „Ribe Stiftstidende“ i Juni 1822, og som da ogsaa førte til, at det nævnte Mindesmærke efter kongelig Befaling blev fremdraget paany og istandsat.**

I Foraaret 1823 mistede Teilman sin Hustru under

* Til *N. Kjærbøllings* Værk om „Danmarks Fugle“ (København 1852) har Teilman givet Meddelelser om mæ eller mindre sjældne Fugle, han har skudt eller truffet ynglende paa forskellige Steder i Landet. Nævnte Forfatter omtaler ogsaa den Teilman tilhørende saakaldte Endrupholmske oliemalede Fuglesamling, som ved Bogens Udgivelse var anbragt i Kjærbøllings „Naturalieabinet“ paa Amalienborg.

** Se herom „Fra Ribe Amt“ 1910 Side 45f.

et Besøg hos Broderen paa Endrupholm, og den urolige og eventyrlystne Mand, som Teilman var, higede nu ud mod andre Egne.

I 1824 træffer vi ham paa Fart rundtom i Sydsjælland, hvor han fra sin afdøde Hustrus tidligere Aar havde Forbindelser (Rønnebæksholm). Det er sandsynligvis her, han har truffet den unge Pige, der Aaret efter skulde blive hans 2den Hustru: den 23aarige *Sophie Bardenfleth*, Datter af Kammerherre, Kontreadmiral *Joh. Fred. Bardenfleth* (1772—1833), dengang Hofchef hos Prins Ferdinand og tillige konstitueret Guvernør over de dansk-vestindiske Øer. Det er muligt, at Jagtinteresserne har ført Teilman sammen med denne Mand, da Kammerherre Bardenfleth efter sin Søns, den senere Martsministers Sigende var en dygtig og lidenskabelig Jæger.¹⁵ Den raske og livlige Jægermester har, trods Aldersforskellen, gjort Indtryk paa den unge Pige, og i Løbet af Sommeren blev de trolovede. I sine Dagbogsoptegnelser fra senere Aar har Teilman opfrisket sine Stemninger fra hine lykkelige Sommerdage. Han nævner Rideturene med den elskede i Herlufsholm Skov — „Spadsereturene forbi Broen, hvor de to Blomster, som endnu ligger i Bogen, blev plukket, — de guddommelige danske Aftener, hvor Nattergalen slog — Bænken foran paa højre Haand — Familiebænken — hvilke lykkelige Erindringer!“ Han nævner Rideture og Jagtture til Nysø, Lindersvold, Rønnebæksholm, Gavnø — Mønterne og Oldsagerne paa Herlufsholm. Om Efteraaret tog han til København, hvor herlige Dage baade da og i den følgende Vinter ventede ham og hans unge Fæstemø. Med hende deltog han i et Bal hos Prins Ferdinand, og de var sammen paa Komædie i det for københavnske Teatergængere

dengang saa velkendte „Borups Selskab“. Han mindes ogsaa fra hin Vinter dejlige Ture til Bellevue og Dyrehaven. Saa kom Foraaret (1825), der bragte Køreture i Enspændergig til Frederiksberg og Søndermarken, Jagtture i Næstved-Egnen og senere til Løvenborg i Nordvestsjælland. Det synes, som om hans Fæstemø i den Sommer har gennemgaaet en alvorlig Sygdom. „Jeg foretog — skriver Teilman — en Morgen-Spadseretur til Sorgenfri i simpel Jagtdragt. Prinsesse Caroline Amalie kom til mig og spurgte ængsteligt til Sophies Befindende. Hun stod længe og talte, omgivet af alle Hofdamerne.“ Et Bekendtskab, som kom til at betyde en hel Del for Teilman, gjorde han vistnok i disse Aar: den unge Prins Frederik, Danmarks vordende Konge (Frederik VII). Men herom mere senere.

Ud paa Efteraaret holdt Teilman og hans Sophie Bryllup. De viedes 4. Oktober 1825 i Christiansborg Slotskirke. Kongl. Konfessionarius *Liebenberg*¹⁶ holdt Brudetalen over Teksten: „Hvad I gøre, det gør i Jesu Navn!“ Bryllupsfesten stod i Prins Ferdinands Palais, hvor Brudens Forældre boede. Aaringer efter skriver Teilman: „Anden Dagen efter Brylluppet blev jeg syg og lød det meste, jeg nogensinde har lidt, men den Engel (Sophie) var saa from, blid og kærlig. Velsignet være hendes Mind!“ Om nogen Flytning til Jylland var der nu ikke Tale, thi omtrent samtidig var „Vor Jægermester, Os elskelige Andreas Charles Teilman“ bleven udnævnt til — Toldinspektør paa de dansk-vestindiske Øer! Svigerfaderen, der i disse Aar var midlertidig Guvernør paa Øerne, har formodentlig skaffet den i økonomisk Henseende daarligt stillede Mand dette indbringende Embede — der sagdes: paa 9000 Rdlr. i aarlig Gage. Ganske vist laa denne Virk-

somhed en Del udenfor, hvad han hidtil havde levet i, men antagelig har det tiltalt den fantastiske Side i hans Natur at kunne færdes i den rige Tropenatur og i nøje Tilknytning til Øernes fornemste Embedsmand. Fjorten Dage efter Brylluppet gik de nygifte om Bord, dvælede saa en 3 Uger i Hamborg, hvorefter Rejsen gik til St. Thomas. Dør ankom de 13. Januar 1826. Længe skulde deres unge Samlivslykke ikke vare; allerede i Slutningen af Avgust samme Aar døde Fru Sophie. Teilman var fortvivlet, Opholdet i Vestindien blev ham nu en Lidelse. Han *maatte* skyndsomst hjem til Danmark og lade Embedet — som han vel i det hele ikke har gjort meget ved — være Embede. Han tog Orlov paa 1 Aar, — det var jo muligt, at der imens kunde blive Tale om at faa Embedet afviklet. Men hvad saa? Han stod jo saa alligevel uden synderlig Udsigt til noget andet Levebrød. Han fik Avdiens hos Kong Frederik VI, som var meget venlig imod ham. „Jeg hjælper Dem gerne, gode Teilman“, sagde han. Ogsaa Dronningen var venlig imod ham. Men han maatte holde Pinen ud og blive i Embedet indtil videre.

I Juni 1827 var han paa Besøg hos Vennerne i Sydsjælland, hvor han to Aar i Forvejen havde færdes saa glad ved sin Sophies Side. „Det muntre, glade Liv var forbi!“ skriver han i Dagbogen.

Tilbagevejen til Vestindien lagde han omad *Frankrig*; han længtes efter at blive forfrisket og opmuntret af Kunst og Naturskønhed, som dette Land i saa rigeligt Maal bød paa. Det kunde vel ogsaa dulme Længslen efter hans Sophie.¹ Lidt ind i 1828 træffer vi ham

¹ Om hans Ophold i *England* vedkommer denne eller en senere Rejse, har det ikke været mig muligt at faa oplyst.

i *Paris*. Blandt sine Omgangsfæller dør nævner han Grev Moltke, Sehested Juul og Bille Brahe, vistnok unge danske Officører, som han kendte hjemmefra Danmark. Men især har han været optaget af Samværet med den fremragende danske Arkæolog *P. O. Brøndsted*,¹⁷ med hvem han en Tid boede sammen; ligesaa den danske Sprogmand Professor *Børge Thorlacius*.¹⁸ Det har nok været saadanne Mænd, der har ført ham til Kunstsamlingerne og til Nationalbiblioteket med dets Kæmpesamling af sjældne Bøger og Haandskrifter. Som den Naturven han var, har han frydet sig over *Jardin des plantes*, *Paris'* store botanisk-zoologiske Have; „ypperlige Samlinger, ubeskrivelig herligt indrettede til Studium“, skriver han. Han var i *Notre Dame-Kirken* til Messe og var begejstret over Musikken i den italienske Opera („*Théâtre Italien*“), hvorom han skriver i *Dagbogen*: „Dér tilbragte jeg en af de lykkeligste Aftener, jeg har levet“. Dér optraadte *Henriette Sontag*,¹⁹ som netop i denne Tid havde ladet sig engagere til den italienske Opera. „Jeg frydede mig over hendes yndige, elegante Skikkelse, det var ganske den Engel *Sophie* (!); hendes Stemme er over al Beskrivelse dejlig. *Donna Garcia*²⁰ er meget smuk, men mangler det høje Præg af Forstand.“ Han udbryder: „Hvor besynderligt det dog er at være i denne interessante Stad! Mit Ønske var saa ofte at maatte komme her; i mange Aar forekom næsten Intet mig mere umuligt; ved *Hans Majestæts Naade* er dette Maal naaet. Ved de mange Uheld, som skilte mig ved mit kæreste, er jeg dog forladt. Skæbnen være mig gunstig!“ — Ogsaa *Paris'* smukke Omegn besøgte han; men her begynder *Hjemlængselen* dog at ytre sig ret stærkt: „Fra *Terrassen* ved *Slottet Malmaison*

oversees hele Egnen til Paris langs Seinen; men det er intet imod Frederiksberg-Udsigt, som er noget af det dejligste i Verden.“ Ja han bliver endog temmelig skarp i sin Bedømmelse af Pariserlivet, som han finder „tomt som en umaadelig Tønde; det er elendigt uden Hensigt, ja man keder sig endog mindre i det barske Jylland, thi dèr er dog undertiden en glad Dag ved den ædle Jagt, som her aldeles savnes.“

I Marts tog han til Syd-Frankrig og foretog mange Udflugter, især i Omegnen af *Bordeaux*. Et karakteristisk Stemningsudbrud kommer her til Orde i Dagbogen: „Hvilken underlig Musik, naar denne sagte Aande af Vind puster i Grenene af et højt Cedertræ, jeg her sidde runder. Det klinger næsten som en Æols-harpe, og — der er saa ingen Lyd; snart pusler det som en Orgelklang langt borte. Nu skulde man tro: vil der komme yndige Toner? men — atter er det stille. Denne smukke Dag minder mig vemodsfuld om Erindringerne fra Raadmandsvænget, hvor Slusen tonede, og hele Hæren af Smaafugle sang nydelig dertil, og den søde Sophie var saa inderlig glad. Jeg selv følte mig lykkelig og syntes forynget at træde frem til et nyt Liv. Det kom — herligt, lyksaligt; det svandt — skulde det nogensinde vaagne før hinsides? Atter ligger Fremtiden i mørk Nat. Øjeblikket med dets vidunderlige Forandringer er saare interessant. Disse 3 Maaneder i det dejlige Frankrig bliver mig stedse uforglemmelige. Jeg tør ikke engang gjætte om Fremtiden. Jeg lever aldeles uden Billedet om den — — — —.“

— Sidst i Marts saa' han et dansk Skib sejle fra *Bordeaux*: „Underligt, hvor det brænder at se det kære Dannebrog vaje mod Hjemmet, — Taarerne stod mig i Øjet, og jeg havde været meget glad ved at følge

med, — og dog har jeg egentlig ingen Utilbøjelighed for at gaa ud, skønt det er afgjort: sèr jeg oftere den danske Jordbund, vil jeg stræbe at holde fast ved den“.

Endelig stævnede han den 1. April med Skibet „Antigone“ fra Bordeaux mod Vestindien. Under hele Overrejsen har han ført en regelmæssæg Dagbog, hvor han af og til har ledsaget Optegnelserne med en lille skitseret Tegning af et eller andet Landskab, han særlig lagde Mærke til, inden han forlod Frankrigs Kyst. Dagbogen indeholder en Del lagttagelser af den Fugle- og Fiskeverden, han under Vejs gjorde Bekendtskab med, ligesaa en Del om Vejrliget. Men aller hyppigst møder vi Udbrud af hans Sorg over den trange Skæbne, der har hjemsøgt ham. Ensom følte han sig om Bord og betroede derfor mest sine Tanker til Papiret. Her er nogle Eksempler. Om Aftenen paa Indskibningsdagen skriver han: „Lyset er tændt, og den tidt (ulæseligt Ord) Søn(!) Melankolia begynder at indfinde sig, uagtet det er ganske stille. Skænk, o Gud, din styrkende Kraft, og lad det kiære Danmark snart igen være naaet! Lad Fremtiden blive mild og de mange underfulde Omvexlinger saa meget som muligt blive glemte! Gid snart en trøstende Haand møde med trofast Haandtag!“ — Saadanne Udbrud møder man hvert Øjeblik i Dagbogen. „Send fremdeles din Naade, milde Fader! forund stedse Haab med Tro!“ „Jeg speculerer i alle Retninger paa den bedste og klogeste Maade snart at naa det kære gamle Danmark, hvorved den ædle *Scholten*²¹ vil være den eneste og allerbedste Raadgiver.“ — Saa kan der komme Udbrud af sorgfyldt Længsel efter den døde Hustru: „Den Guvernør, der i Aaret 1826 mistede sin Kone, er straks kaldt tilbage og — blev hjemme. Det er egentlig Barbari at

sende den Mand ud, der har haft slig Skæbne. Har han saa liden Følelse, at han intet føler ved at gaa didhen — da maatte han være en ypperlig General i Storherrens* Tjeneste. Men er det nødvendigt, vil han som Mand af Karakter gaa med den højeste Grad af Fornøjelse — det vil sige: naar han ingen anden Udvej ser, — men — om en liden Bevægelse med en Finger bragte ham til at hvile for evig ved sin tilbededes Side — da bryd ej for hastig Staven over ham, kald ham hverken frygtagtig for Skiæbnen, der kunde møde her — eller hisset. Tro ham ikke fortvivlet, ikke uden dyb Følelse for, hvad der lever paa dansk Bund, — men tro, han havde ingen Formue, tro, han veed at gavne sine ved at gaa bort og ingen vilde føre paa uheldige Veje, — ogsaa tro som fuldkommen Sandhed, at han var erkendtlig og holdt inderlig meget af dem!“

En anden Gang skriver han i Dagbogen om Bord: „Hvem der blot kunde huske den Mængde lykkelige Jagt-Erindringer, der saa ofte og saa længe har været den poetiske Del af Livet — det vilde manfoldig opmuntre den ensomme Stund. De romantiske Minder af det højere, ædlere Liv — hvor underfuldt haardt, idet de farer igjennem Erindringen. Hvem der, som man burde, kunde bevare et klart, roligt Haab til Fremtiden, det vilde være den bedste Lægedom i de mange mørke Timer. Mine bedste Planer har Skæbnen saa underfuldt rystet, at det nu næsten forekommer mig, som da jeg var 12 Aar gammel, da jeg fandt det daarligt at lægge Planer, fordi Udførelsen forekom mig at være over Kredsen af min Virke-Evne, og saaledes gaar det mig endnu. Men Gud velsigne Kongen! Hans

* d. e. den tyrkiske Sultan.

Naade har jeg en urokkelig Tillid til.“ — „Gud give, jeg maa sejle hjem med Briggen! derpaa vil jeg bygge mine Planer. Heller lidt hjemme end lidt i Vestindien.“ — „Almægtige Gud, skænk mig din Trøst og Naade! giv mig Haab til en blid Fremtid!“ — „I det altfor tørre Frankrig kunde jeg aldeles ikke tænke mig det behageligt at bo længere, undtagen en Vinter paa et fransk Landgods med Tilladelse at gaa paa Jagt. Hvilken Glæde at have en fuldstændig Fuglejagt med Snepper, Høns, Kramsfugle — dertil Kaniner og Harer i største Mængde!“

I disse Dagbogsoptegnelser ser vi Teilman helt som Stemningsmennesket, snart dybt nede i Selvopgivelse og Tungsind, snart i Drømmerier og Forventning om nye Glæder ude i den taagede Fremtid.

Til Vestindien naade han da; men han blev der ikke ret længe. Jorden brændte ham under Fødderne. Allerede i November — godt et halvt Aar efter Udrejsen — er han atter hjemme i Danmark.

Endnu et Par Aar beholdt han sit vestindiske Embede og blev saa endelig i 1833 færdig med Vestindien. I 1829 var han bleven Hofjægermester — forøvrigt en ret mærkelig Titel for en Toldinspektør. Rigeligt Udkomme fik han aldrig mere, da han nu maatte nøjes med sin Pension og med Renterne af det Teilman'ske Fideicommis; men sorgløs og ustadig, som han var, har han næppe taget sig dette synderligt nær. Nu var han jo hjemme i det kære Danmark; Venner havde han baade her og dør, og dem undlod han visselig ikke at besøge for kortere eller længere Tid.

Paa sine Jagtture, der gerne gik paa Kryds og tværs over Jyllands Heder, særlig i Ribe-, Varde- og Kolding-Egnen, havde han ogsaa sin Morskab af at

lytte til gamle *Sagn* og anden gammel *Folketro*. Han optegnede en Del deraf og sendte det til det historisk-geografiske Maanedsskrift „Orion“, i hvis 2det Bind (1839) man vil finde hans Fortælling om „Bjovlund Trolde“, hvis Billede han fandt indhugget paa Holsted Kirkes Mur, om den lægekyndige Lindorm i Vittrup Krat, om „Nøkken“ i Kvie Sø i Ansager Sogn, om Svenskernes „Musepartier“ (Smuthuller) i Krigens Tid i 1659 i Aastrup, i Klelund Sande, i Hejnsvig Banker o. s. v.

Allerede langt tidligere havde han faaet Interesse for vore *Runemindesmærker*. Den er muligvis bleven vakt ved et Bekendtskab, han i de unge Aar havde stiftet med den mærkelige Oldgransker *M. F. Arendt*,²³ der ikke blot strejfedes Danmark, men ogsaa mange andre evropæiske Lande igennem for at finde og tyde Runeindskrifter. Med denne lærde, men i hele sin Færd ret uappetitlige Mand havde Teilman forøvrigt maattet bestaa en Dyst nogle Gange, idet Arendt rettede Beskyldning mod Teilmans forlængst afdøde Farbroder, den højt ansète Etatsraad *A. C. Teilman*²³ paa Nørholm, for at have forsøgt paa at kløve Læborg-Rune-stenen og for at have borthugget Runeindskrifter paa de store Stene, der var bleven indrettede til Saltkar i Nørholms Kælder og til Trappesten paa Gaardens Hovedopgang. Vor Teilman kunde her paavise, at de Høg paa Læborg-Stenen, som Arendt paaberaabte sig, allerede fandtes paa Ole Worms Tegning af Stenen fra det 17de Aarhundrede; og hvad Nørholm-Stenene angaar, kunde han paaberaabe sig gyldige Vidner (bl. a. den gamle *J. P. Staun*²⁴ paa Endrupholm og andre), at der aldrig var fundet Runeindskrifter paa disse Stene.

Det synes, som om Interessen baade for Oldsager

og for det ubundne, sorgløse Jagtliv ogsaa har ført Teilman til Bekendtskab med den unge Prins *Frederik* (senere Kong Frederik d. 7de), om hvis Færden sammen med Teilman i Vestjylland der endnu i Mands Minde har gaaet Frasagn*. Teilmans 2den Svigerfader, Kammerherre Bardenfleth, havde ledet Prinsens Opdragelse saavel i hans Barndom som i en Del af hans Ungdom; det er da højst sandsynligt, at dette Forhold har ført Prinsen og Teilman sammen. Ganske vist var Teilman 22 Aar ældre end Prins Frederik (altsaa jævnaldrende med dennes Fader, Kronprins Christian), men det synes ikke at have spillet nogen Rolle. Det uligevægtige og uregelmæssige, som i saa høj Grad karakteriserede Teilman, har vist tiltalt den ligesindede unge Prins. Allerede i Begyndelsen af 1820'erne synes de at have gjort hinandens Bekendtskab og havde i hin for Teilman saa straalende Sommer 1825 gjort Ture sammen til Liselund paa Møn og til Sorø. Nu kom de i Teilmans Enkemandsaar i 1830'erne hyppigt sammen i Jylland baade paa Jagtens og paa Oldgranskningens Vegne. I sin Dagbog for 1844 har Teilman indført Kladden til et Brev til Prinsen, som imidlertid var bleven Kronprins, og hvorefter man kan lære et og andet om deres indbyrdes Bekendtskab. Det lyder saaledes:

„Danmarks eenbaarne højeste Søn,
Danskheds hjertevarme Ven,
Naadigste Kronprinds!

Det stunder mod Aftenen, dyrebare Prinds, og det klare Lys** kunde snart være naaet i det forgangne Aar***; men selv i de mørke Dage oplivedes Sindet

* Se „Fra Ribe Amt“ 1908, Side 98fg.

** Her menes sagtens: Evigheds Lys, bag Død og Grav.

*** Han sigter vistnok her til sin store Sygdom i 1843 (se senere).

velgørende ved Tanken om de ofte gjentagne lykkelige Timer, Deres kongelige Højheds uafbrudte Huld og Naade har skjænket mig.

Fire og tyve Vintre* er svundne, siden Deres kongelige Højhed tillod, at jeg i Næstved overgav en Veiledning til at undersøge Oldefædrenes Mindesmærker; det var den originale gamle Ahrends(!Arendts) paa Erfaring byggede Oldgrandsker-Stemme, der højst besynderligt til mig ved mundtligt Sagn skulde bidrage til at forøge den høje Lue, der klart brændte i Deres kongelige Højheds unge Barm; — den hellige Ild for alt dansk brænder vedvarende med den højeste Kraft og Lue, og derfor tør jeg haabe, at min Stræben efter ved disse efterfølgende Linier at biedrage til, at den gamle Oldgranskers Ord maatte vorde til Nytte for Videnskaberne, nedlagte i Deres kongel. Højheds Haand og, nedlagte i Deres kongel. Højheds Haand, turde optages i Velvillie som et Vidnesbyrd om min bedst meente, inderlige Taknemmelighed og ved at gienkalde Erindringen om Besøget ved Kong Haralds store Sten paa Tirslund Bakke, som Deres kongel. Højhed vistnok var den Eeneste af det oldenborgske Huus [der] hædrede. Bedes Ledsagningen i Heederne blandt de rygende Sandbjerge og ved det hvidt skummende Vesterhav altid maatte være blandt de muntre Lyspunkter i min naadigste Herres Livserindring! Johanitternes Flammesværd**, der maaske i Aarhundreder

* Mon dette ikke skulde bero paa en Fejlhuskning? I 1820 var Prins Frederik kun en 12-aars Dreng, hvem Oldgranskning vel næppe laa synderligt paa Sinde. Bedre vilde 1824 passe, da var Teilman netop paa Næstved-Eggen og Prins Frederik var da 16 Aar gammel.

** Sigter vist til Frimureriet, som baade Prins Frederik og Teilman var Medlemmer af. Eiter det svenske System, som Prins Frederik yndede og som Konge indførte i det danske Frimureri, var *Johannes-Graden* (saa kaldt efter Døberen Johannes) Navnet paa en af de til Systemet hørende Grader.

giemtes i Mørket, er nedlagt i Deres kongel. Højheds Haand — det hvile fredeligt i sit gyldne Klædemon! Men skulde det lyne, da følger den gamle Skytte, saalænge han kunde bære Riflen.

Bevar, Danmarks ædle Kronprinds, i Naade en bevaagen Erindring for

Deres kongel. Højheds
underdanigst troefast hengivne
Andreas Charles Teilman.“

Om Brevet virkelig er blevet afsendt, er jo et Spørgsmaal for sig selv. Men det er vel ret usandsynligt, at Tonen mellem Teilman og Prinsen har været *saa* højstemt paa deres Jagtture. Da har der vist været større Gemytlighed, maaske ogsaa mere tvangfrit Ordvalg i deres Samtaler. Værd er det at lægge Mærke til, at efter dette Brev at dømme er det ikke helt usandsynligt, at det er Teilman, der har vakt Prinsens Interesse for Danmarks Oldsager, en Interesse, der fulgte ham til hans sidste Levetid.

Et Udtryk for den Glæde, Teilman altid havde følt overfor sin vestjydske Fødeegn, og som han — man kunde næsten sige: som en Forløber for Nutidens Turister — ønskede at kunne dele med mange flere af sine Landsmænd, har vi i nogle „Erindringer om Vest-Jylland“, som han i Juli 1838 fik optaget i „Historisk-statistisk Maanedstidende for Ribe Stift“. Han kalder sig her „gamle Anders Fisker“ og forestiller, at han i Kolding byder den rejsende et jydsk „Walkommen“ og vil have ham med paa en „Trende Dages Reise fra lille Bælt til Sandbjergene og Vesterhavet“. Han indleder disse Erindringer med et Par Smaavers:

„En Pilgrim har vandret, han siger for sand,
Brat om det Halve af Jorden.
Tidt Ynde han mødte i fremmede Land,
Det Huldeste fandt han i Norden.

Palmen skygger den Enes Grav,
Den Andens er i Lyngtoppe-Vangen*;
Stormsang er Trøst fra det vilde Hav,
Haabet er Lærkesangen.“

Under Rejsen gør han saa opmærksom paa, at Lèrbakkerne ved Harte er det sidste, man paa denne Rejse faar at se af det frugtbare Østjylland. Højene ved Lejrskov minder om Slaget mellem Magnus den Gode og Venderne(!)** I Vejen glæder han sig over at kunne henvise til „den fortræffelige Vært Hr. Thomsen,²⁶ der vist vil bidrage til at klimatisere(!) den Rejsende.“ I Læborg skal man betragte Runestenen, „hvor Ravnung Tova lærer os, at det er ham, der ristede Thyra Danebods Rune ved Jelling(!), mens Bække-Runen oplyser om, at Ebbe og Knubbe(!) deltog i Arbejdet“. Holsted Kirke viser den Rejsende Billedet af den mægtige Trolld, der beherskede „Bioulund“ og Moserne rundt omkring. Aarre Sogn bliver særlig fremhævet for sine mange Oldsager. Rejsen fortsættes over Fanø til Ho, Blaavand og Henne. Overalt gør „gamle Anders Fisker“ opmærksom paa Landskabets Ejendommelighed. Hvad den jyske Hede angaar, beklager han, at Beboerne mangler Driftskapital til Hedens Opdyrkning. Han be-

* Det er sine 2 afdøde Hustruer, han her tænker paa; den ene var jordet i Christianssted paa St. Croix, den anden i Vestjylland, paa Vester Nykirke Kirkegaard.

** En ældre, ogsaa blandt Videnskabsmænd udbredt Forveksling af Lyrskov og Lejrskov, modbevist af J. J. A. Worsaae og Nordmanden Professor Gustav Storm.

nytter Lejligheden til at beskrive det pragtfulde Syn, en Hedebrand frembyder. Endvidere udtaler han et Ønske om, at „i Fremtiden, naar Hjerting eller Fanø bliver blandt de første evropæiske Handelspladser(!), maa forskellige jydsk Højdepunkter blive benyttede til Telegraflinier“.* Endelig kommer han ogsaa ind paa Betragtninger over Vestkystens Forandring i den senere Tid, navnlig om Marskdannelsen mellem Ribe Aa og Kongeaaen.

I en Artikel fra de samme Aar i Ove Thomsens fynske Avis lægger han et godt Ord ind for, at der bygges flere Fyrtaarne paa Vestkysten, navnlig paa det farlige „Refshorn“ (Horns Rev), og at der anlægges Stationer med Redningsbaade.

Af alt dette vil det sès, at Teilman var en socialt interesseret Mand, selvfølgelig med de Begrænsninger, som hidrører fra Datidens ufuldkomne Viden paa flere Punkter.

En stor Opmuntring for ham har det uden Tvivl været, at han i Sommeren 1842 fik Lejlighed til at deltage i det skandinaviske Naturforsker møde i Stockholm. I nogle „Rejseminder“, som han — under sit gamle Navneskjul „Anders Fisker“ — fik optaget i T. A. Beckers historiske Kvartalskrift „Orion“ (1ste Bd. 1843), fortæller han begejstret om den pragtfulde Indsejling til Stockholm, om Aftenrøden og dens vidunderlige Farvespil paa Mälarens Bølger. De fantastiske Former, som Øerne i Skærgaarden fremviste, mange af dem uden et eneste Græsstraa, interesserede ham meget. Han fortæller om Klokkeringningen, da der sejledes ind i Havnen og om den festlige Modtagelse

* Det vil erindres, at man dengang kun brugte den *optiske* (synlige) Telegraf.

af de 384 Naturforskere paa Ridderhuset. „Anders Fisker“ fryder sig videre over den herlige svenske Kunst, over Djurgården og Rosendal Slot, men han savner den danske Bøgeskov. Han besøger Ridderholmskirken og dens historiske Minder, hvoriblandt Karl den 12tes Hat og blodige Handske. Om selve Naturforsker mødet har han egentlig intet at fortælle, men det skulde sagtens være gemt til en Fortsættelse af „Rejsemindeerne“, som imidlertid aldrig kom. Historisk interesseret som han er, bringer han derimod en lang Skildring af den svenske Grev Axel Fersens forfærdelige Død, da han i 1810 myrdedes af den rasende Folkesværm paa Stockholms Gader, beskyldt for at have voldt Tronfølgerens, den augustenborgske Prins Christian Augusts' pludselige Død.

At Teilman dog ikke har staaet udenfor de Drøftelser, som maa være kommen frem ved Mødet blandt de nordiske Naturforskere, sés af et Brev, han fra Stockholm skrev hjem til Danmark og som findes optaget i den danske Oversættelse af den tyske Naturforsker Alexander Humboldts „Kosmos“, 1ste Bind. Det handler om de saakaldte „Jættegryder“ paa Hästholmen i den svenske Skærgaard, og han mener, at de er fremkommen ved, at løst liggende Stén paa Klippeunderlaget har ved Havvandets stadige Skvulpen arbejdet sig ned i Granitten og udhulet denne til de nævnte Gryder. — Denne Forklaring fastholdes ogsaa af Nutidens Geologer.*

I den følgende Vinter (1842—43) gennemgik Teilman en farlig Sygdom, som nær havde knækket hans

* Ogsaa i det næste store skandinaviske Naturforsker møde (1847, i København) deltog Teilman, men Optegnelser herom fra hans Haand findes ikke.

Livsmød. At han kom over Sygdommen med nogenlunde ubrudte Kræfter, mente han, at han kunde i væsentlig Grad takke den unge Sygeplejerske for, som havde plejet ham med utrættelig og rørende Omhu. Hendes Navn var *Frederikke Dorthea Leschly*, Datter af en forhenværende Bogholder og Ekspeditionssekretær ved det militære Uld- og Linnedmanufaktur paa Kongsberg i Norge. Under Følelsen af det vaagnende Livsmød og de tilbagevendende Kræfter bejlede den 57-aarige Teilman til den 26-aarige forældreløse Pige, og i Sommeren 1843 stod deres Bryllup. Her hidsættes Teilmans egen Dagbogsmeddelelse: „Torsdagen den 27. Juli. Den hellige Marthas Dag. Morgenen smuk, men mulet. Opad Dagen solklart. Beckmann²⁶ var en sand Ven, der ordnede Attesternes Mangfoldighed i stor Hast. Kjørt en liden Tour paa Langelinje. Kl. 7 viet til den elskelige Frederikke Dorthea Leschly af Dr. theol. Hofprædikant Münster,²⁷ boende i Holtens Gaard ved Hotel Royal. Münster holdt en fortræffelig, hjertegribende Tale. Kammerraad Wiehe²⁸ og Hofskriver Beckmann var Forlovere. Gud velsigne nu og altid min Trøstens Engel i Nøden, den elskelige Frederikke Dorthea! Hun veg ikke fra min Side i al Nød og Elendigheds Tid, fra Januari til i Dag. Almægtigste Gud! skænk mig Kraft og Evne til de øvrige Dage, du i Naade forunder mig, at vise hende uafbrudt Kiærlighed og alt, hvad der kan være hende til Gavn og Glæde! Det var den allerstørste Lykke, der kunde møde mig paa de gamle Dage. Kiørt fra Vielsen til den vakre Fru Hoppe, hvor vi drak Thévand, og jeg saa for første Gang den elskværdige Familie. Münster indbød os til at besøge ham, om vi atter komme til Byen. Kl. 8 Aften gik vi om Bord i Dampskibet „Caroline Amalie“ fra Flens-

borg. Det var en Dag, rig paa mange Erindringer, afgørende af højeste Vigtighed for de Dage, der endnu forundes mig. De havde været mørke og fortvivlede, skulde jeg have levet uden den kærlige og elskelige Frederikke, der højst ædel opofrer sig for at være min Ledsagerinde og ømme, omhyggelige Hjælp.“

Ogsaa i et Par Smaaavers har Teilman givet Udtryk for sin Kærlighed til den nye Hustru:

Lykken? Glad Sind og munter Aand
var med Sophie svunden,
den er atter funden,
du bandt den med din Haand.

Haabet i Alder har liden Vægt,
Haabet er Liv for den yngre Slægt.
Lykken, som længe for mig var svunden,
er for hver Dag ved din Haand gjenvunden.

At *hun* helt gengældte og forstod hans Kærlighed, derom foreligger der Vidnesbyrd fra Mennesker, der har kendt hende i hendes mangeaarige Enkestand. Hun betragtede ham ligefrem som Idealet af en Ægtemand.

I dette Ægteskab fødtes en Søn, Tøger Reenberg Teilman, som vel overlevede Faderen, men dog reves bort ved en tidlig Død, førend han havde naaet den helt voksne Alder.

En Del af Sommeren efter sit Bryllup ligesom ogsaa den følgende Vinter tilbragte Teilman paa Fyn, hvor han gæstede Herregaarden Kjørup, ligesom han ogsaa var en hyppig Gæst i Agernæs Præstegaard. Det synes, som om hans Helbred da allerede er begyndt at blive vaklende. De strabadserende Jagtture, som han tidligere havde taalt uden Vanskelighed og

som han ikke ménte at kunne give Afkald paa, voldte ham nu en Del Besvær. Han klager hyppigt over slemme Hosteanfald i den Tid. Men Sindets Livlighed havde han ikke mistet. Hans Udtalelser i Dagbogen strejfer da ogsaa ind paa det politiske Omraade. I et tysk Blad (fra Leipzig) havde han læst en Artikel angaaende Ruslands Forhold til Danmark i Anledning af Kong Christian d. 8.des Søstersøn Prins Frederik af Hessens⁸⁹ Giftermaal med den russiske Kejserdatter Alexandra (1844), et Giftermaal, som det danske national-liberale Parti var meget misfornøjet med, da man, hvis samme Frederik blev dansk Tronfølger, hvad der var Udsigt til, let kunde komme i altfor stærk Afhængighedsforhold til Rusland. Teilman skriver: „Rygterne angaaende Danmark, som jeg blandt andre fortalte Bibliotekar Thorsen⁹⁰ og hvilke var udbredt blandt Smaafolk . . . , at Hertugen af Oldenburg skulde i Tiden være Konge i Danmark og hans Lande overdrages til Hertugen af Augustenborg, var den fuldkomne Sandhed. Man bød Landgrevinde Charlotte⁹¹ 2 Millioner for at opgive sin Arveret, men den ædle danske Kvinde nægtede aldeles at modtage dette Tilbud. Derfor ønske vi hende al Velsignelse; hun har frelst Danmark og vil modtages med hele Landets Jubel, naar det bliver bekendt. Da disse Forslag komme fra Rusland og denne Kjæmpe har Magten, kan man nu let begribe, hvorfor alt angaaende Rusland i Bladene bliver undertrykt. Sandsynlig tør intet Blad indrykke den omskrevne Leipziger-Artikel, der vil give klart Lys, naar den nu snart vandrer fra Mund til Mund.“*

* Da Prins Frederik af Hessens unge russiske Hustru allerede døde i Sommeren 1844 efter kun $\frac{1}{2}$ Aars Ægteskab, drev den nævnte russiske Fare foreløbig over.

Den nationale Bevægelse, som i Fyrerne voksede sig stærkere og stærkere under Følelsen af den Fare, der truede vort Fædreland fra Syd, havde en varm Ven i Teilman. Da Krigen saa brød ud i 1848, lod den gamle Jægersmand ogsaa høre fra sig. Han udsendte „*Nogle Vink til Jægere*, meget brugelige for de Skytter, som nu drage i Felten; fremsatte i største Korthed af *en gammel Jæger*“ (København 1848), en lille Bog paa faa Sider og i Lommeformat. I et Forord skriver han: „Som gammel Jæger har jeg vandret med Bøsse i Haand fra under Polarkredsen til Linien, og fra Biscaya-Bugten til den Bothniske Bugt. Endnu efter i 50 Aar at have vandret med Bøssen i den frie Natur er dette Tidskort min største Glæde. Hvad jeg skrev for 25 Aar siden: at „Jagt er Krigens nærmeste Frænde, at Ensomhed og Arbejde, stundom Livsfare, hærder Jægeren til at træde frem i Marken med Lyst, naar det gjælder at værges for Konge og Fædreland“, er min fulde Overbevisning.“ — I selve den lille Bog gennemgaar han de forskellige Jagtvaaben og skriver om en hel Del „Smaa Ting, som ikke maa glemmes“: om hvorledes Jagtsagerne skal holdes i Orden, — om Jagthesten, — om det, der skal iagttages paa Posten, — om Jagttasken og dens Indhold, — om Kogekunst, — om den Søvn, Jægeren nødvendigvis paa længere Ture maa unde sig. (Her er han ret betænkelig ved at tilraade at sove i fremmed Seng, nej helst paa Hø eller Straa eller i Hængemaatte).

I selve det første Krigsjaar, hvor han dybt maatte beklage, at han ikke kunde personlig være med i Felten, som han for Aar tilbage havde givet „Danmarks dyrebare Kronprins“ Tilsagn om,* slog han Lyren i en — maaske ved en festlig Lejlighed benyttet — Sang:

* Se foran Side 622.

*„Til Slesvigerne
fra en gammel jydsk Riffelskytte“.*
Leve Kong Frederik den syvende!
Som: „Helt sjældent rørtes Pen og Bog“.

Gud, sign vor danske Konning god,
Han er en Himlens Gave!
Hos ham med Retfærd parres Mod
Nu, Ledet er aflave.
Vi række Slesvig Broderhaand
Og værne om vor Vænge,
Vi binde Freds- og Friheds-Baand,
Naar Ledet gaaer af Gjænge.

Vi saae dig, Slesvig, Broder huld!
Fra Skamlings høje Bjerger,
For Dig da svulmed Hjertet fuld,
Derfor nu gribes Væрге.
Der er saa gjæv en Dannemand,
Herr Tscherning⁹⁹ han mon hedde;
Til Kamp han vel os ruste kan,
Saa vi kan Danmark frede.

Trød da med os om Danas Brog,
Vi gaae til Dannevirke!
Sandt staaer i Fortids Saga-Bog:
Kun Splid kan Døren dirke.
Og naar i Nordens gamle Aand
Vi under Vaabenskygge
Har fæstnet det opløste Baand,
Først da er Frihed Lykke.“

Det blev et af de sidste Livstegn fra den gamle Jægersmand. Sin sidste Levetid tilbragte han paa Frederiksberg, trofast plejet af sin Hustru, som med deres lille 6-aarige Søn stod ved hans Dødsleje den 13. December 1852.

Fru Frederikke Teilman overlevede sin Ægtefælle

i 37 Aar, til 1889. Sønnen Tøger var nogle Aar efter Faderens Død kommen til Herlufsholm Skole, hvor den velbegavede Dreng var meget afholdt baade af Lærere og af Kammerater. Men allerede i 1860 døde han dér, kun 14 Aar gammel.

Som det vistnok vil skønnes af foranstaaende Levnedstegning, har „Jægermesteren paa Kærgaard“ (det var hans Kendingsnavn paa Hjemegnen) været en meget sammensat Natur af særdeles uensartet Støbning. Snart den sorgløse, muntre Svend, der ikke lader sig overvælde af Pengesorger, snart den tungsindige Grubler, der længes til Fortvivelse efter sin døde Hustru; snart den plumpe, hensynsløse Jægersmand, der med Bøssen paa Nakken og med de tunge Jagtstøvler travet omkring paa Heder og i Moser, snart den fejende Balkavalér i de høje Sale og den begejstrede Elsker af Kunstens Herligheder, — lige stærkt med i det altsammen og under alle Himmelstrøg. Kort sagt: en Frilufts-Natur, et Stemningsmenneske med en Undergrund af varm Kærlighed til *Danmark*, hvad enten han syslede med Minderne fra dets fjerne Fortidsdage, eller hans Tanke var vendt mod dets faretruede Nutid.

Dette skulde da gerne være hans Eftermæle.

Henvisninger.

1. Major *Poul Gersdorff* døde 1822, hans Enke 1842 (i Horsens).
2. *Christopher Tikjøb* (1740—1811), Præst i Lundum og Hansted fra 1791 til 1810.
3. *Christian Christopher Gersdorff* (1741—1805), Kammerherre, gift med *Bodil de Lichtenberg* (1735—1807).
4. *Gerhardine Jochomine Gersdorff* (1779—1826), Datter af Kammerherre C. C. G. (se ovfr.) gift med *Joseph Louis Bruno*

- David de Seréne d' Acqueria* (1764—1853), fransk Emigrant, Miniaturmaler, Generalkrigskommissær, boende i Horsens.
5. *Lars de Thygeson* (1741—1812), Etatsraad, Ejer af Rygholm, gift med *Abel Marie de Lichtenberg* (1739—1810), Søster til Kammerherreinde Gersdorff, begge Døtre af den bekendte Storkøbmand (i Horsens) og Godsejer *Gert Hansen de Lichtenberg* (1697—1764).
 6. *Ole Johan Søltoft* (1732—1802), Kammerraad, Ejer af Tyrrestrup, gift med *Cecilie Marie Juel* (1734—1803).
 7. *Christian Søltoft* (1772—1825), Kancellisekretær.
 8. *Charlotte Lillienkjold*, f. *Heltzen* (1754—1834), Enke efter Kammerherre *Håns Gustav L.* (1727—96) og Moder til Majorinde Gersdorff paa Hanstedgaard.
 9. *Anton Christian Lillienkjold* (1778—1843), Kammerherre, Oberst, gift med *Christiane Louise Pauline Stemann* (1785—1864), Datter af fhv. Statsminister, Gehejmeconferensraad *Chr. L. Stemann* (1730—1813).
 10. *Anna Sønnichsen*, f. *Tikjøb* (1782—1851), gift med Oberst *Henrik S.* († 1845).
 11. *Jens Heegaard* (1769—1829), død som Landvæsenskommissær og Ejer af Raadvad Damgaard.
 12. Han var forøvrigt Søn af den berygtede politiske Eventyrer og Bondeplager *Magnus Beringskjold* († 1804), der i sin Tid havde spillet Hovedrollen indenfor Kredsen af de sammensvorne, som styrtede Struensee og siden i en Aarrække var dansk Statsfange. Hans Sønner tog Navnet *Wedelsparre*.
 13. *Conrad Daniel Koefoed* (1763—1831), Stiftsprovst siden Biskop i Ribe.
 14. *Niels Lange* († 1565) til Kærgaard, Rigsraad, Lensmand i Christian III.'s Tid paa Trøjborg, i Frederik II.'s Tid paa Ribberhus; gift med *Abel Skeel* († 1585).
 15. Livserindringer af Geheimeconferensraad *C. E. Bardenfleth*, Side 9.
 16. *Michael Frederik Liebenberg* (1767—1828), kgl. Konfessionarius, Slotspræst og Sognepræst paa Frederiksberg, nøje knyttet til Rahbeks og Øhlenschlägers Vennekreds.
 17. *Peter Oluf Brøndsted* (1780—1842), fremragende dansk Arkæolog, evropæisk berømt for sine Arbejder om Grækenlands Oldtidsminder.

18. *Børge Riisbrigh Thorlacius* (1775—1829), Professor i græsk og latinsk Sprogvidenskab ved Københavns Universitet.
19. *Henriette Gertrude Walpurgis Sontag* (1806—1854), rigt begavet tysk Sangerinde, i nogle Aar ansat ved den italienske Opera i Paris.
20. *Maria Felicita Malibran-Garcia* (1808—1836), stor fransk Sangerinde.
21. *Peter Carl Frederik Scholten* (1784—1854), Generalguvernør i Dansk-Vestindien.
22. *Martin Friederich Arendt* (1773—1823), lærd og kritisk Oldgransker, for sin ejendommelige vagabonderende Levevis ringegattet af mange i Datiden, nu anset for en meget fremragende Runekender. Se om ham Tidsskriftet „Vor Fortid“ III. Side 193 flg.
23. *Andreas Charles Teilman* (1723—1790), Etatsraad, Ejer af Nørholm, Lunderup og Agerkrog, fremragende Landmand, Modstander af Landboreformerne.
24. *Jeppe Pedersen Staun* (1747—1826) fra Lemvig-Egnen kom 1789 til Endrupholm og blev dér til sin Død. Denne brave og ærlige Mand var uddannet som Portrætmaler, men malede ogsaa Blomster, Fugle o. s. v. Mulligvis stammer den Endrupholmske oliemalede Fuglesamling (se foran Side 610 Noten) fra ham. Han arbejdede desuden med Gravstikken, var en dygtig Signetstikker, arbejdede i Elfenben, Rav og Jern, var en flink Bøsse-mager, en dygtig Jæger og meget musikalsk.
25. *Peder Thomsen* (1790—1863), Gaardmand og Kroejer i Vejen, Landvæsenskommissær.
26. *Jacob Frederik Beckmann* († 1853), Hofskriver, Palatsforvalter.
27. *Balthasar Münter* (1794—1867), Præst v. Holmens Kirke, kgl. Konfessionarius, Dr. theol.
28. *Carl Vilhelm Wiehe* (1788—1867), Kammerraad, siden Justitsraad, Havneskriver i København, Fader til de bekendte Skuespillere Michael, Vilhelm og Johan Wiehe.
29. Prins *Frederik*, Landgreve af Hessen-Kassel (1820—1884), Søn af Landgrev Vilhelm af Hessen-Kassel og Kong Christian d. 8.s Søster Louise Charlotte; gav i 1851 Afkald paa sin Arveret til Danmarks Trone til Fordel for sin Søster Louise, gift med Prins Christian af Glücksborg (senere Kong Christian d. 9de).

30. *Peder Goth Thorsen* (1811—1883), Universitetsbibliotekar, Professor, Historiker og Runeforsker.
 31. *Louise Charlotte* (1789—1864), Prinsesse, Landgrevinde af Hessel-Kassel, Kong Christian d. 8.ds. Søster.
 32. *Anton Frederik Tscherning* (1795—1874), Krigsminister, Politiker.
-

Det Portræt af Teilman, som ledsager nærværende Levnedstegning, er Gengivelse af et Akvarelmaleri, som skal være malet af C. W. Eckersberg omtr. 1830. Teilman forærede Billedet til sin Søster Ingeborg Christiane, der var gift med Præsten Petersen i Varnæs; gennem hendes Datter Othilia, gift med Toldkontrolør Scharff, er det kommet i den nuværende Ejer, fhv. Proprietær Teilmans Besiddelse.

Paa Billedet bærer Teilman over det hvide Halstørklæde i en smal Snor et lille Kors af forskellige Ædelstene; desværre er det ikke synligt i Gengivelsen. Dette Kors, som endnu opbevares i Familien, skal være foræret Teilman af Hertuginde Elisabeth af Devonshire (bekendt som Kunstelsker) under et Besøg i England.

Smaatræk fra Fanø paa de store Landboreformers Tid.

Af Stiftamtmand *P. Herschend* i Ribe.

Det er en bekendt Sag, at Gennemførelsen af de store Landboreformer i Slutningen af det 18de Aarhundrede ikke straks vandt almindelig Forstaaelse hos Befolkningen, men at mange frygtede de nye Forhold og længst mulig kæmpede for det gamles fortsatte Bestaaen. Nogle gamle Dokumenter, der har været fremlagte i en for nylig afgjort Sag angaaende et Jordfællesskabsspørgsmaal paa Fanø, belyser ret karakteristisk de Betragtninger og Stemninger, Reformerne fremkaldte dér paa Øen, og mulig kan de Strejflys, disse Dokumenter kaster over Datidens Forhold, paaregne Interesse hos nærværende Tidsskrifts Læsere.

Omkring 1778 indgav Sognefogeden og 7 andre af de større Lodsejere i Nordby til Stiftsbefalingsmanden i Ribe Andragende om at faa et Areal, „Forten“ eller „Fouten“, udskiftet i Henhold til Frd. af 13. Maj 1776. „Forten“ var et Grønjordsareal paa ca. $76\frac{1}{2}$ Td. Land og havde, „af gammel Thid lagt til Gressning af Hester“.

En Del af Sognets Beboere lod det imidlertid, efter hvad Andragerne anførte, ikke blive ved Benyttelsen af Arealet til Græsning af Heste, men græssede ogsaa deres Kreaturer derpaa, ja, afgravede det endog „udi Sadder“. Da Grønjorden efter Andragernes Mening med største Nytte kunde fredes til Engbund, men paa Grund af Fællesskabet ikke alene ikke blev fredet, men „endog til største Skade til Säugravning blev

misbrugt og ruineret“, var det derfor naturligt nok, at Andragerne ønskede deres Andel af Arealet udskiftet.

Andragendet, der er dateret den 13. Maj 1778, er antagelig af Stiftsbefalingsmanden sendt til Landvæsenkommisærernes Erklæring; men da der ikke omgaaende blev foretaget Skridt til Fremme af Udskiftningen, fremkom der allerede den 31. August s. A. et nyt Andragende om snarest belejlig Fremme af Sagen, et Andragende, der havde faaet Tilslutning af yderligere 2 af de større Lodsejere paa Øen. Sagen er nu aabenbart rygtedes i Sognet; thi allerede den 15. September fremkommer et ret kraftigt Modandragende fra 24 mindre Lodsejere. Dem var det — hedder det — faldet ganske sælsomt for, at deres Sognefoged med nogle flere havde været saa urimelig at lade „anmelde til naadigste Herre og Styftsbefalingsmand om Deelling og Skyft paa den lyden arme Engfodt“. Forten havde altid ligget „til fællis for vorris Hæster, som vi endelig udi Forsommeredt (∴ Forsommeren) i vorris Næringsbrug ved Fiskeriet maa bruge.“ Skulde Forten udskiftes, kunde de ikke længere ernære sig ved Fiskeriet, thi deres Enge laa saa langt borte, at de ikke kunde have „dem“ (der menes vistnok Hestene) altid ved Haanden, hvis ikke de kunde benytte Forten. Hvor meget eller hvor lidt der var om Hestenes Nødvendighed ved Fiskeriet, faar nu staa hen, men de 24 havde ogsaa andre Grunde til deres Protest. Det var kun saa faa af de bedste Lodsejere, hedder det videre, som var imod det bestaaende Fællesskab om Forten, og de faa, der var imod, havde ikke nødig at tage deres Tilflugt til Fiskeri, men kunde leve af deres Avlsbrug. Endelig havde nok Sognefogeden og hans Meningsfæller ikke gjort

Anmeldelse om Skift og Deling „paa vorris i Stormværlig grascerende Sandbierge“, hvis Dæmpning alle Lodsejere jo tog lige Del i. Skulde Jorden udskiftes efter Hartkornet, vilde der blive lidet til „den mindre Mand“, og Byrden ved Sandflugtens Dæmpning saavel som ved andre Sognets Besværligheder saasom Vejenes Vedligeholdelse, Kongeægter og al Slags Pligtarbejde maatte da ogsaa deles efter Hartkorn. Bevaredes derimod Fællesskabet, skulde de 24 protesterende mindre Lodsejere ikke findes modvillige til Landets besværlige Arbejde, men i saa Henseende være som de bedste Lodsejere.

Ogsaa over dette Andragende indhentedes der af Stiftsbefalingsmanden Erklæring fra Landvæsenskommissærerne, og Sagen trak ud. Sindene var imidlertid sat i heftig Bevægelse, og det aldeles overvejende Flertal i Sognet synes efterhaanden at have sluttet sig til Protesterne. Fra samtlige Oddens Bys Beboere fremkom saaledes en underdanigst Erklæring om, at de alle havde forenet sig om, at „Enge og ald fællis Forte allerbæst kand ligge uskiftet, som det fra Alders Tid lagt hafver, at de Fattige deraf og kand nyde Deel. Og skulde det icke kunde skee, da beder vi samtlige, at alt hvad Fællig er, maa blive udskiftet, og Oddens Beboere vorres Andeel i en Part (det vil forméntlig sige i een fælles Lod) ved Lod at blive.“ Under alle Omstændigheder beder de sig forskaandede for Bekostninger, „som icke er os taalelig“.

De oprindelige Andragere synes dog ikke paa Grund af den megen Modstand at have tabt Modet. Den 3. April 1779 fremkommer de med et nyt Andragende, hvori de først minder om, at de allerede to Gange i det foregaaende Aar har ansøgt om Fortens

Udskiftning, og dernæst fremhæver, at Modstanderne endog nu søger „til største Skade ved Sadergravning og anden Misbrug meere og meere at fordærve og ruinere samme (o: Fortet), allerhelst da de mærke, at vi andre nu søger om at faa samme udskiftet.“ De beder derfor Stiftsbefalingsmanden naadigst at ville foranstalte et Møde paa Aastedet for enten at se dem i Mindelighed forenede om Udskiftningen eller i Mangel deraf naadigst befale Udskiftningen ifølge Forordningen. Stiftsbefalingsmanden berammer da et Aastedsmøde til 17. Juni 1779. Fastsættelsen af Dagen til den 17. Juni vækker straks Indsigelse. I en „Underdanigst Pro Memori“ af 10. s. M. forestilles paa samtlige Oddens Beboeres Vegne, at „bemelte 17de Junij er dend allerubekvemmeste Tiid, da her ingen Folk bliver hjemme uden maaske dee, som har forlangt Forretningen, da alle de andre er borte at sælge deres Fiskevahre, og altsaa Mødet kunde udsættes til mod Vinteren, da den største (Del) om icke alle er hiemme og kand indfinde sig, med hvad dee har at erindre; samt at dee, som har begieret Mødet, maae paalægges samme aleene at betale.“

Saa vidt man kan se, hjalp Protesten mod Aastedsmødets Fastsættelse til den 17. Juni ikke, og der fremkommer da en af 24 af Oddens og 28 af Byens Beboere underskreven Henvendelse til Landvæsenskommissærerne. Man har nu aabenbart paa Følelsen, at Øjeblikket var kostbart, og at det ikke gik an at spare paa Krudtet. De Lodsejere, der havde forlangt Udskiftningen, beskyldes direkte for at handle af Havesyge. Det hedder i Henvendelsen, at det ikke er ubegribeligt, at de faa større Lodsejere har gjort indstændig Begæring om Landvæsenskommissionen. Be-

gærlighed stiger midt i Overflødighed, og den, som har meget, ønsker mere, selv om hans Medmennesker derved skal lide Nød. De faa store Lodsejere „ere vore Brødre, og vi misunde dem ej den Lyksalighed, Naturen har sat dem udi, at de med Rolighed kan dyrcke Jorden og nyde dens Frugter, naar vi andre tit og ofte med Livsfare maae pløye Bølgerne. Men deres utidige Havesyge er lastværdig. Ingen af dem, som forlanger Udskiftning, trænger i mindste Maade dertil, men utallige andre fornærmes derover, som icke kand undvære Fælleden og bliver ved dens Udskiftning ruinerede. Selv vi smaae Byemænd, som ere langt flere end de gode Lodsejere, klager os inderlig over det Tab, vi seer for os. Vores Eyendom er lidet til at underholde Hornqvæget, men til Hæstene om Sommeren har vi næsten slet intet. Vi tillige med Oddens Beboere afbede all Udskiftning og raabe Vee over dem, som har forlangt den. Thi om det gaar for sig, nødes vi til at afskaffe vores Hæste og Vogn, og hvor skal vi da faa vores liden Auling dreven. Og vii andre Oddens Beboere, som nødvendig behøver deres Hæste og Vogne til vores Giødes Udførsel med mere, bliver inderlig forlegen. Hvorfor skal da mange Snese lide under det, at 7 eller 8 kan vinde. Det var aldrig Hans Mayestæts Villie med sine naadigste Forordninger om Fællesskabs Ophævelse. Hensigten deraf var vist den almindelige Gavn og Fordeel. Men heraf vil flyde en almindelig Skade og Forlis, — — —

— — — De høygunstige Commissarier ville naadigst behage at tage dette i Betænkning og forestille Appetenterne deres Ubillighed. Har disse sidste ingen Nytte af Engene? Aarsagen er denne, de har Overflødighed af Eyendomme, hvilket

de ikke kand tilskrive dem selv, men deres Forfædre har sat dem i den Stand, at de behøver ikke at betiene sig deraf, naar den fattige derimod har lidet og ikke kand undvære denne Fællede uden at sulte sine Bæster“.

Om Landvæsenskommissærerne nu har forestillet „Appetenterne“ deres Ubillighed, eller enhver Tanke om at forurette de smaa Lodsejere og Bymænd til enhver Tid har været „Appetenterne“ fjern, lader sig ikke oplyse. Sikkert er det, at Udskiftningsrekvirenterne, hvis Tal nu er vokset til 12, kort Tid efter fremkom med et positivt Tilbud, der skulde gøre Ret og Skel til alle Sider. De stillede to Forslag. Det ene gik ud paa, at de skulde have deres Andel af Forten udlagt under et efter Hartkorn, hvorefter de øvrige Byens og Oddens Beboere kunde blive liggende i Fællig. Og for at vise, at de ikke attraaede nogens Skade og allermindst deres, som intet Hartkorn havde, tilbød de af den Andel, de fik udskiftet, at udlægge en Sjettedel, hvortil der skulde være fri Adgang til Klæg og Klægsadder, men ej videre, „thi Græsningen paa saadan udviist Stykke Land reserverer vi os til Afbetjening“. Var Oddens og Byens Beboere ikke tilfreds med dette Forslag, foresloges subsidiært, „at som vi ei i hvor det gaaer vil være de Fattige eller de Beboere, der ei har noget Hartkorn, for nær“, vilde man forlods af Forten overlade dem til Klæg og Klægsadders Gravning det nødvendige Stykke, medens Græsningen deraf til samtlige Fortens Lodsejeres Fordel aarlig kunde udlejes. Resten skulde deles i 4 Hovedlodder, som Beboerne, fordelt i 4 Grupper efter Hartkorn, hver tog sin Del af og fordelte efter Hartkorn. Og „for at ryde alle Hindringer af Vejen ved

denne Udskiftning, især de, som synes at give mest Anstød“, var de store Lodsejere, hvad enten det ene eller det andet Forslag gennemførtes, villige til fremtidig at lade Sanddæmpningen saavel som Kongeægterne ske efter Hartkorn. Over disse Forslag blev de øvrige i Sagen interesseredes Erklæring indhentet, og disse stillede da følgende Modforslag: Til de fattige, som intet Hartkorn havde, skulde forlods udlægges et Stykke „til Betiening af Klæg og Sadder“. Resten skulde deles mellem dem, som havde Hartkorn, „lige meget og over Hoved hen“, altsaa uden Hensyn til Hartkornets Størrelse. Aabenbart har Modforslagsstillerne haft paa Fornemmelsen, at dette sidste kun var og blev fromme Ønsker; thi de føjede til, at hvis de store Lodsejere ikke vilde indgaa derpaa, var de for deres Vedkommende ogsaa enige i at lade Udskiftningen gaa efter Hartkorn, men paa Betingelse af, at „alle de Afgifter, Byrder og Besværinger, som endnu betales og gøres over Hoved hen“, ligeledes blev lagt paa Hartkorn. De tilføjede endelig — maaske vel vidende, at dette Krav let kunde blive det artigste af dem alle —, at før Delingen maatte det oplyses, hvor meget hver Lodsejers Hartkorn var i Tønde, Skæppe, Fjerdingkar og Album.

Udskiftningssagen gik nu sin støtte Gang videre, Landinspektøren udarbejdede Taksation over Arealet, delte det i 3 Klasser, nemlig i 1. Klasse 439924 Alen ansat til 8 Skp., i 2. Klasse 385072 Alen ansat til 10 Skp. og i 3. Klasse 246741 Alen ansat til 12 Skp., og endelig den 20. December 1780 afholdtes et afsluttende Aastedsmøde af Landvæsenskommissærerne og Beboerne. Da der her stadig ikke kunde tilvejebringes almindelig Enighed, afgjordes

Sagen ved Kendelse, der gik ud paa følgende. Udskiftningen skulde foregaa, men da enhver af Sognets Beboere hidtil havde haft Lod og Del i Brugen af Forten, skulde ingen af dem udelukkes derfra ved Udskiftningen. Det bestemtes derfor, at det af Landinspektøren ved Taksationen til 3dje Klasse henførte Areal (246741 □ Alen) skulde anses fornødent til Sædder og Klæggravning for samtlige Beboere, hvad enten de svarede Skat eller ej, og at Græsningen deraf aarlig skulde udlejes til Indtægt for „Landets almindelige Kasse“. Den øvrige Del af Forten skulde, da Hartkornet for den enkelte Beboer ikke længere kunde oplyses, udskiftes i det Forhold, hvori den enkelte faktisk betalte de kongelige Skatter, og det overlodes til Landinspektøren at træffe Bestemmelse om, hvor i Marken den enkeltes Lod skulde ligge. Spørgsmaalet om, hvorledes „Sognets Besværligheder“ (Sandflugtens Dæmpning, Vejenes Vedligeholdelse, Kongeægter og andet Pligtarbejde) skulde bæres efter Udskiftningen, omtales ikke i Kendelsen, men „intet Svar er jo og Svar iblandt“, og nogen Ændring i disse Forhold er der næppe sket i 1780.

Af Ditlev Hansen Guldsmeds håndskrift.

Ved cand. mag. *P. Skautrup*, København.

Blandt de mere personligt prægede håndskrifter af juridisk indhold på det kgl. bibliotek findes et, NkS 1353 b, 4°, der har tilhørt Ditlev Hansen i Ribe. Uden for den snævre lokalhistorie er han lidet kendt. Hans navn nævnes ganske vist i de større litteraturhistorier, men det er som nedenfor omtalt ikke hans, men hans vinduesrudes skyld.

Ditlev Hansens fader Hans Dytmersk — vel indvandret fra Ditmarsken — var guldsmed i Ribe, og fra ham arvede han tilnavnet Guldsmed, der gik videre til sønnen. Der var uroligt blod i familien. Ditlev Hansen havde i sin ungdom overfaldet byens vagt, og han havde ifl. Kinch flere lignende historier, både før og efter at han var bleven gift. Og sønnen Hans Ditlevsen stak som dreng (1610) en pebling, så denne døde dagen efter. Ditlev Hansen blev dog en agtet mand i byen og var fra 1619 til sin død 1633 byfoged. Fra 1612 — siger Kinch — begyndte han ofte at møde i retten for andre. Til den ende er det vel, at han i 1602—03 har anlagt samlingshåndskriftet, der nu hedder NkS 1353 b, 4°, og hvis hovedpart udgøres af Riber Ret.

Håndskriftet er rimeligvis blevet indbundet 1603; dette årstal og Ditlev Hansens forbogstaver D H G står på forsiden af bindet. Ganske kort skal vi gøre

rede for indholdet. På det forreste blad har han skrevet: Ithem denne Bog hør mig Ditleff Hannszen Guldsmid till med Ret, huem then hennder far adt kome (o: hvem den tilfældigvis skulde komme for, komme til) daa lader mig mitt Egen udi gen vden Thrette.¹ Detleff Hanssen, egne Hannd. Herefter følger 2 af ham selv skrevne blade, af hvis indhold kan nævnes „Satans tolv døtre“, en skæmtende allegori over lasternes fordeling blandt menneskene, der kendes i mange variationer både her og i andre lande og kan forfølges langt tilbage i tiden.

Derefter kommer en afskrift af Riber Ret, bestående af 40 blade og med selvstændig foliering, som Ditlev Hansen vel har tilkøbt sig. Hånden er fra c. 1580. Derpå følger 6 læg på oprindelig 34, nu kun 33 ufolierede blade, med en enkelt undtagelse alle med Ditlev Hansens hånd. Her står den „årbog“, af hvilken nedenfor følger et udtog. Det derefter følgende afsnit, også overvejende skrevet af Ditlev Hansen, har selvstændig foliering, oprindelig vist kun fra blad 1 til 97, men senere fortsat til 127. Her findes afskrift af Tor Degns Artikler, af Rigens Ret m. m., det meste skrevet 1602, de sidste 3 blade — af mere moralsk-underholdende art — dog først 1603. Ind imel-

¹ en noget udvidet form af den sædvanlige: Denne bog hør mig N. N. til med rette, derom kan ingen med mig trætte, der går igen atter og atter i håndskrifter fra den Tid. — Som man ser, nogen fast ortografi har han ikke haft. Endog hans eget navn varierer: Ditleff, Ditleff, Detleff! Hans retskrivning er dog i det følgende beholdt, kun har jeg rettet ved den ganske tilfældige brug af store og små bogstaver. Når man husker på, at han oftest skriver a for o (far, Hab, Staromklake, Tarn osv. i stedet for: for, Hob, Storumkloke, Torn osv.), vil læsningen sikkert ikke volde vanskeligheder.

lem er indført afskrifter af kongebreve fra 1604, 1606ff, oftest med bemærkning om, at de er læst, d. v. s. oplæst på rådhuset den og den dag; og med senere hånd (sønnens?) ligeledes kongebreve fra 1617, 1618 og 1637. — Bogen eller håndskriftet er altså ikke bleven til på en gang. Ditlev Hansen har taget den frem nu og da og her indført, hvad han fandt værd at huske, snart af mere underholdende art, snart breve, domme, oplysninger om mønt, mål og Vægt, omsætningsstaxter, brevformularer og lignende af social-praktisk karakter, snart beretninger om mærkelige oplevelser og begivenheder, som i den årbog, vi nu skal omtale lidt nærmere.

Overskriften lyder: Underuisinge¹ huad sig er thilldragene her vdi Ribbe aff gamelle Thid. — Det første og største afsnit (til og med notitsen om 3. april 1603) er skrevet på en gang og vel mellem 3. apr. og 6. aug. 1603. Det meste heraf ligger forud for hans egen tid.² Herefter er så „årbogen“ ført videre med års mellemrum indtil 1625, efter hvilken tid Ditlev Hansen ikke ses at have skrevet mere i hånd-

¹ 3: underretning, oplysning. — ² Ditlev Hansens kilder har sikkert hovedsagelig været den mundtlige tradition. Enkelte af oplysningerne kan han have haft fra Huitfeldts Danmarckis Rigis Krønnicke, der lige var udkommet; direkte omtaler han dog kun denne kilde ved én notits (angående en i Lund 1215 støbt klokke). Princippet for medtagelse og udeladelse har været det: hvor oplysningen er eneste eller ældste kilde, medtages den. Ligeledes medtages hvad der kan tjene som muligt korrektiv til ældre eller samtidige kilder. Alt andet — især udenbys forhold — udelades. I noterne henvises til Kinchs Ribe Bys Historie, for så vidt han da behandler emnet. I øvrigt bemærkes, at mine noter ikke er resultatet af dybtgående, kildekritiske studier; de skal kun tjene til orientering samt tekstforklaring.

skriftet. Den sidste notits fra 1627 er vel skrevet af sønnen Hans Ditlevsen.

Fra årbogen.

Far dett første Anno 1176 den 4 Dag Actoberis,¹ daa brende den største Partt aff Ribber By och møgett aff wor Frue Domkierke medt aff hinders² Herlighied och Legende fed.³

Anno 1278 daa føld⁴ den stuorre Spier neder, som stod paa wor Frue Domkierke, och en hiell⁵ Hab aff Kierken medt.⁶

Anna 1301 den 7 Dag Nouemberis bleff Ribber By 3. Gang mieste Partt⁷ affbrend.⁸

Anno 1401 bleff den første Seierwerk⁹ giortt, som nogen sind haffuer veridt i Ribe i alle sin Dage.¹⁰

Anno 1333 daa bleff den store Staromklake støbt, som henger vdi store Tarin.¹¹

¹ Skal være 1. oktober, Kinch. I. 30. — ² hendes. — ³ liggende-fæ. — ⁴ faldt. — ⁵ hel. — ⁶ den begivenhed, der her hentydes til, er sandsynligvis den samme, som andre og ældre kilder tidsfæster til 1283, se Kinch. I. 96. Efter den ene af disse (Hamsfort) taler Kinch dog om „tårnet“ (Hamsfort: turris), mens her tales om et splr. Spørgsmålet om det var det ene eller det andet kan næppe afgøres, jf. Helms og Amberg, Ribe Domkirke. 15f. — ⁷ 3: for største delen. — ⁸ Kinch anfører (I. 132) — efter Terpagers Ripæ Cimbricæ 730 — datoen 26. october. Skønt de kilder, Terpager anfører, med en enkelt Undtagelse (digteren Amerinus, og hos ham angives ikke dato) alle er yngre, er „7 Dag Nouemberis“ dog vel nok en misforståelse af „7 Calendas Novembres“. — ⁹ (kirke)ur. — ¹⁰ Kinch (I. 262) har samme oplysning fra en håndskreven tilføjelse i et exemplar af Terpagers Ripæ Cimbricæ; overhovedet synes Kinch ikke at have kendt eller benyttet Ditlev Hansens håndskrift, da han skrev første bind; derimod nævner han det flere gange i andet bind. — ¹¹ denne stormklokke var det, der blev beskadiget, da det store tårn faldt ned 1594, se ndf. p. 649 note 3.

Anno 1420 daa bleff Riber Domkierke 4 Gang affbrend paa den øster Ende mod Tarnitt.¹

Anno 1406 den 2 Augustj er den 3 Klack støbt, som henger i Lile Tarnn.²

Anno 1436 den 6 September daa bleff Marj Klak støbtt, som henger i Lile Tarn.³

Anno 1560 Onsdagen effter Marttine Dag daa bleff niedhugen den skøne Lind vdj vor Frue Lindgard,⁴ far M.⁵ Hans Taueszen kunde iche soue far Krager; thj hann var daa Biskop.

Anno 1567 paa Pindsafften drog her aff Ribbe 60 aff di duligste Barger, som var wdtagene y Krig och war Oloff Thams(sen) Offfuerst far Fallked.⁶

Anno 1577 den neste Tarsdag effter Waldbarig Dag, daa bleff her y Ribbe førtt Somer y By⁷ aff Kiøbmend och di willeste Barger, som iche war skied førind vdj 24 Aar, och war Anders Søffrinsz Maygreue, Søffrin Jackopsz Søn same Thid.

¹ jf. Kinch. I. 262. Ditlev Hansen kan ikke have sin viden fra Huitfeldt, da denne først har oplysningen i Den geistlige Histori, der udkom 1604. — ² om tredjeklokken jf. ndf. p. 649 note 9. — ³ Marieklokken klemte de kl. 9 og kl. 12, jf. ndf. p. 653 note 6; det fremgår tydeligt her, at både „Mariekløkken“ og „Tredjekløkken“ har hængt i Marietaarnet, jf. Ambergs tvivl i Helms og Amberg, Ribe Domkirke. 1906. 85. — ⁴ Lindegården var pladsen inden for den dengang eksisterende omgang syd for domkirken. Bisperesidensen var ved reformationen flyttet fra Bispegade (dengang St. Hansgade) til Skolegade, betydeligt nærmere Lindegården, hvor altsaa kragerne holdt til. Det har været Ditlev Hansen og vel flere med ham en stor sorg, at den skønne lind måtte falde. — ⁵ c: mester. — ⁶ også det foregående år havde Oluf Thomsen været anfører (øverst) for det kontingent krigsfolk, som byen skulde stille i syvårskrigen; se Kinch. II. 103. — ⁷ føre sommer i by; latinskolen fejrede majfest hvert år, men dette år begyndte altsaa atter — efter 24 års pause — borger-skabets egne majfester; se Saml. til Jy. Hist. I. 236 f., hvor Kinch har benyttet denne oplysning.

Anno 1580 den 5 Marthj sad H.¹ Anders, Prest paa Førd,² paa Riber Hus y Fruerstoffue,³ y dett same som han vandt⁴ vdj en Vinde⁵ och suor, daa bleff buode hans Hender fulde med Blod vden och jnden, huilke var en stuor Vnder. Gud ver ass nadig.⁶

Anno 1580 den 4 September,⁷ som var en Søndag nest far Ribber Markinde,⁸ om Nattn melom 10 och 11 elloue Slett, daa bleff aptend en farskrelige⁹ Brand och Ild her vdj Ribe, och gjorde en vbodelig Skade, som langsomt eler alderig star till att faruende her y Verden far some.

¹ ɔ: Hr. — ² Før; han hed Anders Beyerholm, se Wibergs Præstehistorie II. 291 og 315; også Hegelund omtaler i sine almanaknotitser ud for denne dag begivenheden: Manus D. Andreae Bierholm stillaverunt sangvinem paa Riberhus Scriffuerstue. — ³ fruerstuen, jf. Kinch. II. 469. — ⁴ vidnede. — ⁵ et vidne. — ⁶ jf. også Jersins udsagn (i Underviisning om Mirakler etc., p. 84): De blodige tegn haver været meget gengse i nogle Aar, baade for (ɔ: før) fiendernes Indfald (ɔ: 1627 i trediveårskrigen), og siden, end og nyligen. Derom er ingen tvivl at fanden jo og vel kand forvende en dams vand til blodig farve, kand lade et stykke blod falde need af luften, lade blods draaber needregne, eller stenke noget blod paa klæderne, paa mad, paa mælk, paa smør etc. — ⁷ rigtigere: 3. septbr., se Kinch. II. 173f; ogs. en anden kilde (en omtrent samtidig hånd i Riberhåndskriftet af Jyske Lov, fol. 1 v) fortæller om branden: Aar 1580 Søndag thend 4. Dag September brende Ripæ, och brende ther 9 Gader, som waar 213 Husse och Gaarde och Voninger aff, som Folck vdj buode, som begyntis om Natten tillforn emellom 11 och 12 Slett. — ⁸ marked; ordet der går tilbage til lat. mercatus = handel, marked, blev i de nordiske sprog omdannet efter andre, der endte på -nadh, -nedh (jf. også levned), og kom saaledes til at lyde: marknadh, marknedh; mellem k og n udvikledes — som i mange lignende tilfælde — en vokal, så ordet blev trestavelses; den sidste stavelse reduceredes derpå til -n(e)d, -nd, der i vestjyske mål giver palatalt n, og foran en sådan palatallyd bliver vokal oftest — og da især efter k og g — i; derfor skrivemåden: markinde; markedet holdtes if. Hegelunds almanakoptegnelser 8. september. — ⁹ forskrækkelig.

Anno 1577 paa S. Marttens Dag om Affthen daa bleff her siett en farferdelig stuor Komette paa Hime-len, som vende sig vdj Sudsuest och war lige som en Ries. O Gud naderligen farbarmeg¹ sig offuer ass arme Søndere Amen.²

Anno 1594 falldt denn norttuest Hjørne ned aff den stuorre Tarn om Natten melom 12 och ett, och skiede dett den 12. Martj.³

Anno 1599 den 26 Dag September bleff den stuorre Staromklacke støfft vdj Bisgard⁴ ach bleff opdragen paa en sløffe⁵ aff eidell⁶ smaa Pebeling fraa Bisgard och paa Kiergarden, och aphengt y Tharnett Ar 1599.⁷

Anno 1600 den (26)⁸ Januarj bleff den Tride Klack⁹ støbtt vdj Bisgard, som henger vdj den lille Tarn. Och same Tid bleff den lidell¹⁰ 1/2 Stunde Klack¹¹ støfft, som henger i Kierken wed Ariet¹² och bleff

¹ forbarne. — ² kometen også omtalt i Hegelunds almanak for dette år; jf. også Jersins udsagn (a. st. p. 89): Man seer under-tiiden i luften underlige tegn, blodige sverd og riis; man seer faner svinge sig; man seer gandske krigshære imod hinanden. — ³ jf. Kinch. II. 201,529; sml. p. 646 note 11. — ⁴ den gamle bi-spegaard, jf. Kinch II. 227 f. — ⁵ sluffe, en lav slæde. — ⁶ idel, lutter. — ⁷ i følge Kinchs kilde skulde ophængningen af storm-klokken først være sket det følgende år, 19. september 1600; Kinch kalder fortællingen (som han har fra Resens Danske Atlas) om at peblingerne (d: latinskolens elever) skulde have trukket klokken til kirken for et sagn; dette er der næppe grund til. — ⁸ datoen står ikke i håndskriftet; jf. Kinch. II. 227. — ⁹ tredje-klokken; den gamle tredjeklokke, der var støbt 1406 (se ovf. p. 647 note 2), må vel da være blevet ødelagt i mellemtiden, så en ny tiltrængtes. — ¹⁰ lille. — ¹¹ en klokke, som ringede en halv Time — men hvornaar? — Ikke omtalt hos Kinch — ¹² mon „orget“ d: orgelet; Ditlev Hansen skriver jo almindeligt a for o, og en form „ori(g)e“ kunde nok udvikles af den da alm. brugte form „orge“ (jf. mnt. orgen, af mlat. organum); sml. sorg: sorrig samt jydsk orreværk = orgel.

opheng paa Køndersmysedag¹, och er disse farschrefuene 3 Klacker komen thill Kierken vdj Albrit Frisis Tid Lensmand, och var Jb Tuornom och Kield Jørgensz Bargemester.²

Anno 1599 gialdt en Thønde Rog her y Ribe 5 guode Daler och en Thønd Byg 3 Daler, en Thønd Hauer 7 mark, en Skip Bogettgryn³ 2½ mark.

Anno 1342 haffuer her weritt far Ribbe en offuer made stuor Vandflod och er gangn y vor Frue Domkierk.⁴

Anno 1496 war saa stuor Wintter, att Snedt⁵ laa mange Steder offuer hielle Bye, saa mand kunde vdj nogene Vger ick kome melom Bye.⁶

Anno 1603 denn 3 Aprillis,⁷ som var en Sønndag Efftermedag, daa kam der saa offuermade en stuor Starom, som aldriig haffuer førind⁸ werid i Mands Minde, och varde⁹ icke vden 4 Klack Stunder,¹⁰ och vdj medeler Thid¹¹ er bode her far Byn blest mange Stalde slett nied och giørtt¹² Skade paa Huserne far

¹ kyndelmissedag, 2. febr. — ² Albret Frils, lensmand 1580—94 og 1597—1601, Kinch. II. 228f.; Ib Jensen Tornum, borgmester 1594—1602; Kjeld Jørgensen, borgmester 1594—1623, Kinch II. 235ff. Ditlev Hansen synes i det hele at have interesseret sig for domkirkebygningen; fol. 144 noterer han, hvor mange hvælvinger og trapper der er: vdj wor Frue Domkierke her vdj Ribbe er stuorre och smaa Huellinger: 32; och vdj Omgangen (c: den ovenfor nævnte processionsomgang syd for kirken) wed same Kierke vdj Ribbe er 23 Huellinger; vdj den store Taren ap fraa Kiercken er 321 Traper eller Trinn. — ³ boghvedegryn. — ⁴ måske fejl for 1362, se Kinch I. 212. — ⁵ sneen; D. H. er vestjyde og har derfor i sådanne ord „intetkøn“. — ⁶ mellem de enkelte bydele? — ⁷ denne beskrivelse har Kinch optaget II. 257, men dog ikke ordret. — ⁸ tidligere, før. — ⁹ varede. — ¹⁰ klokkestunder (endnu jysk), klokketime. — ¹¹ imidlertid. — ¹² gjort; således endnu i det nordlige sønderjysk. —

mange tusinde Stien, och var stuor Trang for Thagstienn, och dett sligeste¹ haffuer same farne² Vuer³ blest mang Huse slett nier paa Landsbyr, och Tagett slett aff denom som bleff standendis, saa mand ike haffe siett større Vnder aff Ver,⁴ och det sligeste¹ en offuermade suar Vandflod same Thid, och bleste paa Limklaster⁵ en grundmurit Hus om och slog en veldig Mand i hiell, som var Schriffuer der paa, och gjorde same Ver,⁴ merkelige Skade paa store Skibe och Fisker Øffuerre,⁶ her bleff⁷ 2 stor Skibe far Byn, den ene var vnge Peder Byløber,⁸ och han bleff⁷ sieloff same Thid i same forne² hans Skib, och den anden var en skyn⁹ stor Boier¹⁰ aff Hambarig, som skuld føre Øxen far Mogens Groue y¹¹ Haland.¹²

Och same Skiper bleff⁷ sieloff 3 med same Skib och bleff thagen fraa Riber Red och førtt op paa Villsloff¹³ Offuer,¹⁴ och liger forne² 3 Hamburger begraunen paa Villsloff Kiergard¹⁵ den 7 Dag Aprilis Anno 1603.

¹ ligeledes. — ² førnævnte. — ³ uvejr. — ⁴ vejr. — ⁵ Løgumkloster. — ⁶ ever, nu: evert, et lille, temmelig fladbundet fartøj; flodbåd; ordet er lånt fra mnt. ever. — ⁷ ♂: forliste. — ⁸ bedre: Peder Byløbers; Byløber her tilnavn, oprindeligt vel betegnelse for stadsbudet, som embedsmanden kaldtes her i Ribe. — ⁹ skøn. — ¹⁰ bøjert, et mindre fartøj; ordet er lånt fra hollandsk boeier, mnt. bojert. — ¹¹ ♂: til. — ¹² Holland. — ¹³ Vilslev. — ¹⁴ Over, d. v. s. „For højningen langs havbredden, som kun floden fører vandet over“, Feilberg. Ordet er ikke det samme som jysk „ovre“ i betydning: overdel af noget, som Feilberg med tvivl sammenstiller det med; heller ikke er det et „åvarde“, et højt Sted ved en ås udløb, som Oluf Nielsen tolker det (Blandinger udg. af Universitetsjub. danske Samf. I. 337), og det bør holdes ude fra „ur“ (jf. Svend Aakjær i Danske Studier, 1922, p. 29; sammenblandingen skyldes gal normalisering hos Dalgas, Beskrivelse over Ribe Amt, 19). Ordet er sikkert det samme som nedertysk oever, over (lånt til højtysk: ufer), nordfrisisk over, ower, aawer, holl. oever, oldeng. ófer, og er vel et af de ved Vesterhavets kystegne oprindeligt hjemmehørende ord. — ¹⁵ kirkegård.

Anno 1603 dennd 6 Dag Augustij daa bleff Stuo-
lene omskiftt¹ wdj wor Frue Domkierke her vdj Ribe,
och findis Sedell huos mig paa den Stand, som er thill
wor egen Hus y Grønergade² och paa den Hus, wng
Andis Lunds Børind³ thillhør paa Mell Dam⁴, och bleff
Albert Schels Barin døbt same Søndag nest effter, som
var den 7 Dag Augusti, ved Naffen Chresten Skell.⁵

Anno 1607 paa Juledag matte først alle erlige Dan-
dequender oc erlige Piger gaa medt thieris Kober paa
thieris Halls⁶ effter som dett 14 Dage thill forne⁷
bleffe vedtagene paa Raadhueszet aff Bargemestere och
Radt och mienige Bargerskabet effter Lensmandens⁸
Begiering, som icke tillforne haffuer werit Wis oc
Wane her j Ribe, oc der som nogen erlige Dane-
quende eller Pige beffondis⁹ medt Kober paa Hoffuedit
effter den Dag, vndtagene¹⁰ dieris Høsbonde, Børin,
Fader eller Sødskinde wurre¹¹ døde eller och dett ware
gamelle Encker, thaa haffuer Bysuene Beffalinge strax
att riffue Koben aff thieris Hoffueder och thj att verre

¹ jf. Kinch. II. 521; det fremgår tydeligt her, at udskift-
ningen — fordelingen — foregik på den Måde, at stolene fordel-
tes til husene. D. H. har den seddel, siger han, som anviser sto-
lestand til hans og Anders Lunds hus. — ² D. H. siger her ud-
trykkelig „vort eget hus“ i Grønnegade; imidlertid boede han dog
i 1630 på Mellemdammen. Han må vel være flyttet i mellemtiden
— har måske købt Anders Lunds hus (?), jf. flg. — ³ D. H. var
værge for disse forældreløse børn, hvad der fremgår af en l. hs.
(fol. 74r) indført afskrift af et brev (19/9 1598) til kongen fra D.
H. og en anden mand med bønfold om at skaffe børnene deres
ret overfor nogle hamborgske købmænd, som faderen havde hand-
let med. — ⁴ Mellemdammen. — ⁵ se Danmarks Adels Aarb. XVIII. 416.
⁶ nærmere omtalt hos Kinch. II. 262f. — ⁷ nøjagtigere 14. decbr.
1607. — ⁸ i margenen er tilføjet: Albrit Skell. — ⁹ befandtes, gik.
— ¹⁰ medmindre. — ¹¹ vare.

farpligt att giffue en Daller eller den at dieles thenom fraa,¹ om di icke guduilig vdleger och bettaller.

Anno 1615 den 2. Julius, som war paa var Maria Besøgelszis Dag, daa effter Kong. Maistedtz Farardening² bleff om Afftenen ved 7. Slett och om Margenen ved 6 Slett først begyndt att kleme³ med Bedeklacken,⁴ och den 22 Juli, som war 3 Vger der nest effter, bleff først begøndt att reнге far Bede Klacken, fardj mand elders icke kunde høre Klacken kleme mange Steder vdj Byen, huilke(t) war en smock Andagt och Paaleg, som icke war wdj Ribe brugt thillføren,⁵ mens allene thill 9 och 12 Slett bleff altid Mareklacken⁶ klemt.

Anno 1615 paa S. Andreie Dag om Marigen⁷ melom 5 oc 6 war her saa offuermadig⁸ høy Wandflod oc Staremwer,⁹ saa Wandet gick lige 3 Quarttier høyt her wdj woris Dørins¹⁰ oc offuer ald Huszit, saa jeg med Høstru oc Børen mate fare bag fraa Huszit med en Skibsbod, oc gjorde same Flodwand en wbodelig Skade her j Byen oc vden farre,¹¹ som west war en sønderlig Straff aff Gud.

Anno 1623 paa S. Karens Dag var dett en grulig Starom oc Wandflod her far Byen, saa Flodett giord mercklig Skade paa Byen, paa Kielderrer, Hus, Plancker¹² oc Dame,¹³ som møget hartt paa Barigerskapett farnemis, oc var same Vand 1 Quartier i ald war Hus offuer.

— ¹ eller den (∴: daleren) at deles dennem fra, d. v. s.: eller også vilde de blive sagsøgt til betaling af denne bøde. — ² ∴: Recessen 31/3 1615 § 6. — ³ klemte. — ⁴ i margenen er tilføjet: 3. Gang. — ⁵ tilforn. — ⁶ jf. ovf. p. 647 note 3. — ⁷ morgenen. — ⁸ overmåde. — ⁹ stormvejr. — ¹⁰ døms, endnu i sønderjysk: opholdsstue, dagligstue. — ¹¹ udenfor. — ¹² plankeværker. — ¹³ dæmninger.

Anno 1624 paa S. Karins Dag nest effter war effter¹ saa stor en Wandflod oc en grulig Starom, saa Wandet war $\frac{1}{2}$ Quartier i wor Dørins saa oc i Stafuer,² Køcken, Kielder oc j ald wor Hus, saa dett war $\frac{1}{2}$ Quortter ringer³ ind⁴ fargangne Ard, oc gjorde en wbodelig Skade far Byen paa Brauer, Spange, Diger oc Dame, saa oc paa Huszerne, Kielderer oc Kallgard.⁵

Den 9. December i same Aar 1624 war effter¹ saa stor en farferdelig Starom oc Wandflod, som eter¹ 2. Gang gjorde en farferdelig Skade paa Byen paa Husze, Kielderre, Plancker, Diger oc Dame, som langsomelig star thill att faruende far mange, saa Gud nadelig beua(re) dene fatige By far sadane farferdelig Starom og Wandfloder far Chrestij Skyld.

Paa Fastelauens Løffuerdag 1625 den 26 Februarj⁶ war etter¹ sadan farferdelig Starom och Wandflod, besønderlig⁷ med Is aff Hauett, som sare farderued Diger, Dame, Engene, Brouer och Plancker, och gierde⁸ offuermade Skade alle Uegene,⁹ som war en møget stor Søndstraf, Gud nadelig beuar ass far sadane Floder.

Den 20 och 21 Marttj Anno 1625 war och saa offuermadig¹⁰ en Starom och Wandflod, som gjorde sare stor Skade paa Byen med Thag paa Huszene, Pla(n)cker, Diger, Dame, Brouer, saa¹¹ Byens Skibro, Muer, Byen thill merckelig Skade och Affbreck, det sligeste¹² wdj Stranden och wdj Heretted¹³ er mange

¹ atter. — ² stuer. — ³ ringene, mindre. — ⁴ end. — ⁵ i margenen er tilføjet: 2 vng Kale (o: karle) drucknede far Porten. — ⁶ Kinch (II. 225) har: 25. febr. — ⁷ særlig. — ⁸ gjorde. — ⁹ alle vegne. — ¹⁰ overmåde. — ¹¹ o: ligeledes. — ¹² ligeledes. — ¹³ Herredet.

Mendesker med Huesz, Fee, Kiør, Øxen, heste¹ drockenet och vndergan,² Gud nadelig beuar ass fremj bedere³ far Chrestj Skyld Amen.

Og hermed slutter Ditlev Hansens egenhændige notitser, men da den sidste optegnelse — formodentlig skrevet af sønnen — ikke bryder stemningen, skal også den anføres:

Anno 1627 den 14. Februaris bleff her siett aff miene Mand buode her wdj Byen oc vden 4 Suoll paa Hemellen ret offuer Byen, och war omkring huer Suoll en stor Ring som en Hiuell och brende lige som en Regnboue med adskelige⁴ Farue, och den nærdeste⁵ Ring eller Hiuell brende allermiest, der faruden war der en stor Ring wden omkring denom alle fiere, huilcke Thegen war wdj Sandhied farferdelig och far-skreckelig thill att siee, Gud hielp asz far Christj Skyld Amen.

Læst i sammenhæng giver disse korte beretninger om oplevede ulykker, naturfænomener osv. et indtryk af byfogdens stigende utryghed, af hans forvisning om, at mærkelige begivenheder stunder til, en udmærket optakt til den stemning, som vi ved andetsteds fra beherskede ripenserne omkring 1630, ja ikke blot ripenserne, men alle rigets indbyggere på den tid, en sindsstemning, der vel nok for en del havde sin rod i krigspsykosen. Og denne knugende følelse af noget kommende ondt, dette følsomme sind, der tog varsler af stormvejr og vandflod, af tegn i sol og måne, blev sikkert sat på endnu hårdere prøve nogle år senere. Tegnene kom Ditlev Hansen nærmere,

¹ der står Seste i hs., hvad der jo kunde være Sested, men vel nok skrivefejl for „heste“. — ² gået under. — ³ fremibedre, d: fremdeles. — ⁴ forskellige. — ⁵ d: nordligste.

men om den begivenhed tier han. Fra den nidkære biskop Jens Dinesen Jersin, der på grund af den megen folkesnak om begivenheden gjorde denne til udgangspunkt for sine prædikener søndagene derefter, har vi imidlertid en samtidig, kort beretning, som bedre end nogen genfortælling fremstiller begivenheden¹: Her vil jeg og nu noget tale om unaturlige skrifter for den hendelses skyld, som her udi Ribe der med er skeet paa 1. Advents Søndag, Aar 1630, thi det haver sig saaledes tildraget. I Diethlof hansøns Byfogdens Huus, er kommen en skrift paa en Rude i Vinduet med klare og vel fuldkomne bogstaver, som der ellers tilforn aldrig vaar seet, og lod den sig til syne, naar som vandet eller sveden, (som mand kalder det,) samledes paa ruden, ved 8. slet om morgenen: dog ikke det alleniste, men det er og forsøgt, at ruden i nogle got folkes nærværelse er aftørret og afvisket, og atter om at feje² stund haver bogstavene ladet sig tilsyne, altid nedvendte. Man haver og skuret glasset, saa at ingen lineament blev kiendt, i den mening, om saadant kunde være foraarsaget af nogen gammel malning eller eising i glasset: men det haver intet hiulpet, de samme Bogstaver ere lige fast i eens form kommen igien til syne. . . . det tegn haver folk mere forundret sig over, og eftertenkt det, end noget andet. . . .³

Jersin vil ikke „determinere og sige, af hvem den

¹ her citeret efter udgaven 1730 af Underviisning om Mirakler, Tegn og Aabenbaringer og deres Udlæggelse, p. 91ff. — ² føje.

³ Indskriften findes afbildet i *Carl S. Petersen: Illustreret dansk Litteraturhistorie* I. 428.

er skreven, enten af Guds befaling eller fandens be-
drageri. Dog vil jeg snarere tro det, satans end Guds
verk at være“. Det var sikkert også samtidens me-
ning, først senere tider anslog det nok så fornuftigt
til at være — et fabriksmærke.

Bidrag til Outrup Sogns Skolehistorie.

Af Kantor *Jens Heltoft*, Viborg.

I.

Den 23. Januar 1739 udkom den første danske Almueskolelov. Man maatte herefter ikke nøjes med den i Danske Lov paabudte ugentlige Undervisning i Religion. Ogsaa Læsning skulde være tvungent Skolefag, og enhver kunde forlange at faa sine Børn undervist i Skrivning og Regning. Man forlangte en regelmæssig Undervisning i de elementære Fag, og den skulde foregaa i ordentlige Skolehuse.

1735 var der i Anledning af den forestaaende Skolelovgivning blevet indhentet Oplysninger om Skolevæsenets Tilstand rundt i Landet. Biskop Anchersen i Ribe havde maattet oplyse, at der i Vester (Horne) Herred og mange andre Steder i Vestjylland slet ingen Skoler var; men Degnene og „andre unge Folk“ havde om Vinteren givet Undervisning „udi Bøndernes Huse“. Provst Svitzer i Varde gjorde i Indberetning af $\frac{19}{4}$ 1735 gældende, at den nye Skolelov ikke kunde gennemføres i Vestjylland som andre Steder i Landet, fordi Børnene paa Grund af Sognenes store Udstrækning vilde faa for lang Skolevej, og fordi de Foraar, Sommer og Efteraar ikke kunde undværes til Arbejdet hjemme i Marken. I mange Sogne var Forældrene i lang Tid paa Havet, og Børnene maatte da passe Huset. En regelmæssig Skolegang i disse Sogne vilde derfor blive til mere Besværing end Nytte.

Man kunde efter dette Billede af Skolevæsenets Tilstand i Vestjylland vente, at Befolkningen dér var uvidende og uinteresseret; men Biskop Anchersen hævder i en Skrivelse til Kancellist (Biskoppens Kopibog 1735), at — trods Mangelen paa Skoler og regelmæssig Undervisning — var netop de vestjyske Menigheder særlig vel oplyste, saa det altid havde været ham en Glæde at visitere dem.

Vi møder her for første Gang Kravene om en særlig Skoleordning for Vestjylland og — ligesom nu — henviser man til, at Vestjyderne med Hensyn til Oplysning fuldt ud staar Maal med Landets øvrige Befolkning.

Naar man gennemgaar Fundatsérne for de vestjyske Skoler, vil man se, at Kancelliet har maattet nedsætte Fordringerne. Undervisningstiden bliver næsten alle Steder i Vestjylland de fire Maaneder November, December, Januar og Februar, da „Forældre og Husbonder den øvrige Del af Aaret ikke kan undvære Børnene til „Kreatureernes Vogtelse samt Plovs og Vogns Kørelse“, som det hedder i Outrup Skoles Fundats (⁹/₁₀ 1741). I den Tid der ikke blev holdt Skole, skulde Degnen visitere Byerne i Sognet og paase, at Børnene ikke glemte, hvad de havde lært om Vinteren.

Skoleloven paabød, at der skulde bygges Skolestuer til de forhaandenværende Degneboliger. Men flere Steder fattedes ogsaa disse. Dette var Tilfældet i Outrup, hvor en af Gaardfæsterne hidtil havde forrettet Degnetjenesten, og hvor man derfor ikke havde haft Brug for Embedsbolig. Omkring Aar 1600 hed Degnen i Lunde—Outrup Jens Kristensen, var Snedker og boede i Hallum i Kvong Sogn. Da der var

over 1 Mil fra Hallum til Outrup, kan man godt forstaa, at han undslog sig for at ringe med Kirkeklokken i Outrup, og da de følgende Degne var Bønder og heller ikke boede ved Kirken, gik der efterhaanden Brud paa de almindelige Degneregler. En af disse var, at der ved Jordefærd kun skulde være Sang og Klokkeringning af Degnen, dersom Præsten var bestilt til at holde Ligprædiken. I Outrup gik det ikke saa nøje til. Folk ringede selv med Kirkeklokken, naar de vilde spare Betalingen herfor, og Degnen maatte synge, selv om der ikke var bestilt Ligprædiken. 1737 kom en ung og ivrig Præst, Morten Thomsen, til Lunde—Outrup. Han vilde ikke finde sig i den gamle Slendrian, men stødte derved straks sammen med Befolkningen.

Mens Præsten en Dag holdt Altergang i Outrup Kirke, begyndte Kirkeklokken pludselig at ringe. Degnen forklarede, at Thomas Jensens Moder skulde begravnes efter Nadvertjenesten, og at Følget med Liget maatte være udenfor, siden de lod Klokkerne lyde. — Hr. Morten lod gaa Bud ud, at der ikke maatte ringes, da der ikke var bestilt Ligprædiken, og navnlig da ikke, mens Nadveren uddeltes. Ringningen hørte op; men da Altergangen var forbi, begyndte den igen. Præsten gik da hen til Kirkeporten og sagde til Følget, som stod dér med Liget: „Hvem befaler, at Klokken skal ringe“? — „Det gjør a“! sagde Thomas Jensen. „Saa skal jeg og mage det saadan, at du kommer til at betale Kongens Løn for det“, svarede Præsten; „men hvorfor gaar I ikke ind med Liget, at jeg kan kaste Jord paa“? — „A befaler oc, at Degnen skal sjunge“! sagde Thomas Jensen. — „Hvad! Befaler I, at han skal sjunge, da befaler jeg, at han ikke skal

sjunge i denne Ligfærd, hvor der ikkun er bestilt at kaste Jord paa Liget! svarede Præsten. — Hr. Morten fik det sidste Ord i denne Omgang; men han blev aldrig gode Venner med „de Outrupsognere“. I en Strid mellem ham og Degnen Breum stod de paa Degnens Parti.

Breum var Lunde—Outrups første studerede Degn. I det følgende skal fortælles lidt om denne Mand og hans mange Genvordigheder.

II.

Jan Lorenz Breum blev født 1698 i Viborg, hvor hans Fader var Vinhandler. 1717 blev han Student fra Byens lærde Skole, hvorefter han lod sig immatriculere ved Universitetet; men Studiet her fik han ikke fuldført. I 5 Aar var han Klokker og Skoleholder i Lemvig, derefter i 8 Aar, til 1740, Klokker og Kordegn i Holstebro. Hans Hustru hed Anna Cathrine Garboe og var en Præstedatter fra Vejrum ved Holstebro. Hun var først gift med Hører Sahl i Lemvig og havde i dette Ægteskab en Søn, Henrik Garboe, og en Datter, Henricha Cathrine. I Ægteskabet med Breum havde hun Sønnen Anker, der blev Degn i Jandrup—Billum.

I Henhold til Skoleloven overgik Holstebro lærde Skole 1739 til at blive Borgerskole. Flere af Latinskolens Indtægter overførtes dermed til Borgerskolen og Degneembedet, og det er vel Grunden til, at tidligere Hører ved Latinskolen, Jens Sahl, udnævntes til Kordegn i Holstebro og til Andenlærer ved Borgerskolen. Man kan ikke fortænke Breum i, at han følte sig meget brøstholden ved denne Udnævnelse, hvis Følge var, at han maatte give Afkald paa sin Kordegneværdighed og de dermed forbundne Indtæg-

ter. Han formodede, at der var frembaaret ondt om ham hos Autoriteterne, og indsendte en Klage til Biskoppen med en hel Del Erklæringer om sine Forhold i Holstebro. Rektor Hans Spleth og flere Borgere i Byen erklærede, at det var dem ubekendt, at Breum nogensinde havde forsømt sit Embede eller levet uskikkeligt. Derimod vidste de, at Sahl havde været en daarlig Lærer, som mange Folk ikke vilde sende deres Børn til. Sognepræsten Bircherod Meldahl skrev, at han intet havde at sige om Breum, der kunde hindre ham i at blive paa Stedet eller søge Embede andet Steds; han havde flere Gange „til Behag“ prædiket til Froprædiken om Fredagen samt til Aftensang.

Biskoppen beroligede Breum med, at der nok skulde blive Levebrød til ham andet Stedts, og formanede ham til at tage Sagen med Ro. Kort efter fulgte Ud nævnelser til Degn i Lunde—Outrup samt til Skoleholder i Outrup.

Breums Formænd i Embedet havde som tidligere nævnt været Bønder og haft Gaardsparter i Fæste. Den sidste af dem¹ boede vistnok i Lunde Sogn, hvor han var Fæster under Viumgaard. Da han i Aaret 1740 døde, vilde man i Anledning af den ny Skolelov nu ansætte en studeret Mand, der baade kunde være Degn og Skoleholder, og det blev altsaa Breum. Nu maatte der bygges Degnebolig. Lunde var Hovedsognet, men ved Kirken dér var der ikke Plads til at

¹ Hans Navn var vistnok Walter. En Mand af dette Navn tiltraadte i al Fald Embedet 1729, og Lærer Andresen mener i den gamle Degnestol i Outrup Kirke at have set Inskriptionen „Walter 1733“. — Rasmus Hansen Kiersing blev ogsaa kaldet til Degn i Lunde—Outrup 1739, men han tiltraadte ikke Embedet.

bygge. Derimod laa der ved Outrup Kirke et lille Stykke Kirkejord, hvorpaa der havde staaet et Hus, som for nogle Aar siden var brændt. Kirkejordens Patron, Præsten Morten Thomsen i Lunde, gav Anvisning paa, at her kunde Degne- og Skolehuset opføres.

Paa Biskoppens Bekostning opførtes nu et fem Fags Hus til Degnebolig. Sammen med denne byggedes paa Lodsejernes og Sognets Bekostning et 4 Fags Skolehus. 1741 stod Huset færdigt, og Breum kunde flytte ind. Han opførte nu selv et 5 Fags Udhus, 2 Fag til Køer og Faar, 3 til Korn og Tærskelo, og han tog Vidne paa, at Huset var hans, saa at han havde Ret til at sælge det, eventuelt lade det nedbryde.

Morten Thomsen fortæller 1743 Biskoppen følgende om det nye Degne- og Skolehus: I dets Søndreside og Vesterende er der brugt Egetømmer, i dets Nørreside og Østerende derimod kun Fyr. Der er Straatag paa Siderne og Lyng paa Enderne. Husets søndre Sidemur har Degnen selv muret af Teglsten, ellers er der kalkede Lervægge. Degnehusets Skorsten er opført af Sten, brændt i Bagerovn, Skolehusets derimod af ubrændte Sten. I Skolehuset findes tre nagelfaste Borde og tre Bænke samt en stensat Kakkellovn.

I Henhold til Skolefundatsen skulde Breum undervise hele Sognets Ungdom. Dog var det ham tilladt at leje en Omgangsskoleholder til at undervise Børnene i Vittarp, Søvigghus, Heltoft, Bahl og Vester Debel, da Børnene fra disse Steder havde for lang Skolevej til Outrup.

Fundatsen giver følgende Oplysninger om Breums Skoleløn: For at undervise i Læsning skulde han i Henhold til Loven have 6 Rdl. Ved Indskrivningen

betaltes for hvert Barn 4 Sk., de fattige dog undtagen. For Undervisning i Regning og Skrivning betalte hvert Barn egentlig 2 Skilling. Alle Konfirmander skulde i 4 Maaueder, fra November til Marts, søge Degnens Skole og herfor hver betale 2 Mk. 3 Sk. Alle i Skoledistriktet, som havde Hest og Vogn, var pligtige til aarlig at levere Degnen et godt Læs Tørv, og der skulde paa Sognets Hartkorn lignedes 1 Rdl. til en Kos Græsning, ligesom der ogsaa skulde leveres Vinterfoder til Koen.

Hvad der i Henhold til Loven indkom i Skolekassen ved Mulkter, Indsamlinger i Bækken og paa Tavle og gennem Skatten paa Husmænd, Haandværkere, Indsiddere, ugifte Karle og Piger, maatte Degnen bruge af til Omgangsskoleholderens Løn samt til Indkøb af Bøger til fattige Børn.

Degneindkomsten var 1649 9 Td. Byg, men heraf maatte afgives $5\frac{1}{2}$ Td. til Varde Skole. Af det følgende vil det ses, at Degneindkomsten i Breums Tid var større, og Afgiften mindre. Da Varde Skole 1739 var overgaaet til Borgerskole, gik Afgiften nu til Kolding.

Jan Lorenz Breum havde ikke været ret længe i Outrup, inden Biskop Brorson igen fik Brev fra ham. Breum var en meget skrivende Herre og kom snart til at indtage en Førerstilling blandt Degnene i Vester Herred. Gang paa Gang bombarderede han Autoriteterne med Klager over sin usle økonomiske Stilling samt Forslag til en rationel Ordning af Lønspørgsmaalet for Degnene i Vester Herred.

Til Biskoppen skulde han svare 24 Skilling i Landgilde af den Kirkejord, som hørte til Degnehuset. Breum søgte om Fritagelse herfor og gjorde opmærk-

som paa, at Halvdelen af Kirkejorden var medgaaet til Kaalgaard, som ifølge Loven skulde høre til en Degnebolig.

Med Rette klagede han desuden over, at Pensionskornet, 4 Td. Byg, som han skulde yde til Kolding Skole, i Forhold til hans Indtægter var for stor en Afgift. I Henhold til Loven maatte Pensionskornet ikke overstige en Femtedel af Degnekornet, som i Lunde—Outrup udgjorde 13 Td. 7 Skp., idet hver af Gaardbeboerne skulde svare 1 Skp. Da der leveredes daarlig Vare, maatte Degnen lade det omkaste, hvorved det tabte 1 Skp. pr. Tønde.

Breum nøjedes ikke med at klage, han ydede overhovedet aldrig Afgiften, idet han stadig hævdede, at den var ulovlig. Aar for Aar kom Breum til at staa i Restance med Afgiften. Han truedes med militær Eksekution, lige meget hjalp det. Han sendte som Svar en lang Skrivelse med Bøn om, at Afgiften maatte blive nedsat til, hvad den var i Overensstemmelse med Loven, eller at Degnekornet maatte blive forhøjet, saa 4 Td. kunde blive en Femtedel deraf.

I Skr. af $16\frac{1}{2}$ 1748 til Kongen søger Breum om, at hans og andre vestjydske Degnes Lønningsforhold maa blive ordnede saadan, at der af hver Td. Hartkorn hver 1. November ydes $\frac{1}{4}$ Skp. Rug og $\frac{1}{4}$ Skp. Byg godt og rent Korn. Desuden af Sædegaardenes og Præstegaardens Afbyggersteder 4 Skp. hver Mikkelsdag, af Hussteder uden Jord 2 Skp. til samme Tid. Derved vilde Uligheden ophæves, og de mange onde Ord, som nu falder, naar han indsamler Degnekornet, vilde ikke fremkomme. Breum beklager sig over, at han ikke faar „Nannister og Smaaredsel“ som de fleste andre Degne. Ganske vist faar han Æg til Paaske,

men han ønsker ogsaa en regelmæssig Levering af Faarelaar og Julekage, alt efter Folks Evne. Naar Højtidsofferet nu er 1 Sk. af hver, fattig og rig, bør ogsaa her ske en Forandring, saa det paalignes efter Hartkorn. For hver, som gaar til Herrens Bord, faar han nu 1 Sk. Breum foreslaar, at den større Hartkornsbesidder, 3—6 Td. Htk., svarer 2 Sk. for sig, 2 for sin Hustru og 2 for hver af Børn og Tyende. Besiddere af over 6 Td. Hartkorn bør svare 4 Sk.

— Ret meget Hensyn er der vist ikke blevet taget til Breums mange Skrivelser. Snart opstod der en Situation, der gav hans Skriverier en anden Retning. Han sigtedes nemlig for i en Retssag at have aflagt falsk Ed. Forhistorien hertil skal fremstilles i næste Afsnit.

III.

Det var i Skumringen den 25. September 1749. Fra Skodborghus ved Kongeaaen raslede en Vogn sydpaa efter Skodborg og Jels. I Oxenvad gjorde den Holdt ved Præstegaarden, og to Personer, en Mand og en Kvinde, steg af Vognen. Manden var høj, bar hvid Paryk og var iført en brun Kappe.

Præsten, Hr. T. T. Lorentzen, kendte dem ikke, men de præsenterede sig som Købmand Lorents Schmidt og Hustru Lucia fra Gøteborg, og da de syntes at være dannede Folk, forlangte han ikke nærmere Bevis herfor.

Den 18. Oktober fødte Kvinden en lille Dreng, som efter hendes Anmodning blev døbt i Præstegaarden; Barnet syntes nemlig svageligt, og Schmidt foreviste en Vielsesattest, hvoraf det fremgik, at Forældrene var viede i den tyske Kirke i Gothaburg. Den 3. November blev Moderen og Barnet afhentet, og Præsten saa' dem aldrig siden.

Hr. Lorentzen havde ladet sig tage ved Næsen. De to Personer var ikke dem, de havde udgivet sig for, men var Conrektor Poul Lakjær fra Bergen og Frk. Maren Mathiesen, Datter af Borgmesteren i Bergen. Faderen til den lille Dreng, der var kommet til at hedde Petrus Marinus Schmidt, var Viceborgmesteren i Bergen, Peter Severin Garboe, hvis Hustru hed Gedske Johanne Kaae.

Under Foregivende af, at Jomfru Mathiesen led af Vattersot og derfor skulde ned til den kendte Dr. Anchersen i Ribe for at søge Lægedom, fulgte Garboes Venner, Lakjær og Hustru, hende til Jylland. Paa Rejsen besøgte de Præsterne Storm i Højen og Haagen i Grindsted. Mens Lakjær førte Jomfru Mathiesen til Oxenvad, blev hans Hustru i Grindsted.

Fra Oxenvad blev Petrus Marinus ført til Outrup Degnebolig. Madam Breum var nemlig en Søster til Garboe.

Lakjær, hans Hustru og Jomfru Mathiesen vendte med Tilfredshed tilbage til Bergen. Barnet var født, uden at Forældrenes Navne var blevet sat i Forbindelse med det. Garboe kunde som uplettet Mand leve videre i Ægteskabet med Gedske, og den dydige og agtbare Jomfru Maren kunde vende rask tilbage fra sin udenlandske Rejse.

Men Rejsen i Jylland havde dog vakt adskillige Menneskers Nyfikenhed. I Grindsted var Selskabet blevet kendt af Studiosus Johan Heering fra Assens. Han var i Besøg hos Pastor Haagen, der havde været Hører ved Assens Skole, før han kom til Grindsted. Mens Lakjær en Dag var i Outrup for at gøre Aftale med Breums om Petrus Marinus, var Breums Stifsøn, Henrik Garboe fra Bergen, netop hjemme, og han

kendte ogsaa Lakjær. Baade Garboe og Heering rejste ved Sommerens Slutning til Bergen, og her kunde de ikke tie med deres Viden om Lakjærs og Jomfru Mathiesens Rejse. Historien blev ogsaa berettet for Fru Gedske, og hvad der i den Anledning er foregaaet mellem Ægtefællerne, vides ikke; men de levede dog i Ægteskab med hinanden endnu et Par Aar, tilsyneladende i god Forstaaelse.

I Aaret 1752 anklagede Garboe imidlertid sin Hustru for Utroskab.¹ Han havde vistnok Uret, og Hensigten var utvivlsomt, at han vilde skilles fra hende for derefter at kunne gifte sig med Maren Mathiesen. Dette skete i alt Fald; men der skulde gaa adskillige Aar inden. Fru Gedske anklagede nemlig nu ogsaa sit Mand for Utroskab og fremdrog Sagen med Petrus Marinus. Baade Lakjær, P. S. Garboe, Henrik Garboe og Heering m. fl. blev afhørt. Garboe erklærede, at Beskyldningen var løgnagtig. Han forsøgte at faa Breum til at skrive en Attest, der skulde godtgøre, at han ikke var Petrus Marinus' Fader. Garboe sendte Breum en Koncept til Attesten og anmodede ham om at komme til Varde samme Aften. Dér vilde han saa tage imod den. Breum og hans Hustru forstod, at Garboe her krævede noget af dem, som kunde komme dem dyrt til at staa. Ved Nattetid gik Degnefolkene i deres Vaande til deres Præst, Morten Thomsen i Lunde, og derefter til deres Omgangsven, Jens Dam-

¹ Om Striden mellem Garboe og hans Hustru har Chr. Villads Christensen skrevet i „Saml. til Jydsk Historie og Topografi“ III Rk. I Bd. Side 409 „En Jydes Oplevelser“. Adskilligt i denne Sag var dunkelt for ham, fordi han ikke havde set de originale Domme (se Fodnote 2. Side 419). De vigtige Provsteretsdomme fra det sydlige Jylland m. m. findes imidlertid i Viborg Landsarkiv.

gaard, Frøstrupgaard, for at bede om Raad. Begge raadede indtrængende Breum fra at afgive en usandfærdig Erklæring. Madam Breum sagde til sidst til Jens Damgaard, at hun vilde følge med sin Mand til Varde, da hendes Broder nok ellers alligevel vilde faa ham narret til at skrive den.

Garboe fik ikke nogen Attest fra Breum, saa han maatte bruge et andet Middel. Han antydede nu i Retten, at Faderen til Petrus Marinus var en højtstillet Person i Bergen, nemlig selve Biskoppen, E. Pontoppidan.

Havde der ikke været Røre om Sagen før, saa blev der det da nu. Næsten hele Danmark—Norge var optaget af Spørgsmaalet: Hvem var Fader til Petrus Marinus?

Biskoppen skulde imidlertid renses for den grimme Beskyldning. I det sydlige Jylland blev nedsat en Række Provsteretter for at faa Gaaden løst.

Morten Thomsen i Lunde var Provst i Vester Herred og fik derfor ogsaa med Sagen at gøre. Det har han næppe været glad for, da man af Breums natlige Besøg i Lunde Præstegaard faar det Indtryk, at han har kendt Sagens Sammenhæng. Breum havde vist ikke over for sine Venner været saa umeddelssom, som han burde have været.

1753 stævnedes Breum og hans Hustru for Provsteretten i Lunde. Samtidig indfandt P. S. Garboe sig i Outrup Degnebolig, og han blev dér, mens Forhørene stod paa. Flere Gange mødte Garboe selv i Retten og stillede Spørgsmaal til Vidnerne.

Breum og hans Hustru vidnede, at Barnet Petrus Marinus var kommen til dem Onsdag den 5. November 1749. 4 a 5 Uger før havde der været en Person hos dem og indtinget Barnet. De havde ikke kendt ham,

men da han havde tilbudt dem 16 Rdl. aarlig og Betaling forud for 3 Aar, havde dette Tilbud fristet dem, da de var fattige. De havde ikke været i Tvivl om, at Manden var ærlig, for deres Søn Henrik Garboe fra Bergen havde sagt, at det var Konrektor Lakjær. Fra Outrup var han rejst øster paa, og de havde ikke set ham siden.

Aktor, Byfoged Schmidt fra Ringkøbing, spurgte, om der ikke efter den Tid var blevet skrevet til dem om Barnet, og om der ikke engang var blevet afkrævet dem en Attest om det. Paa dette Spørgsmaal svarede Breum og hans Hustru nej, og de aflade Ed paa, at de havde vidnet Sandhed.

At de har vidst andet og mere, end de vilde rykke ud med, er utvivlsomt. Maaske vilde de ikke have været saa standhaftige, hvis ikke Garboe i disse Dage havde været hos dem baade i Hjemmet og i Retten. Byfoged Schmidt havde da ogsaa Garboe mistænkt for at have formet et skriftligt Indlæg, Breum havde afgivet.

Breums Vidnesbyrd blev i første Omgang taget for gode Varer, skønt Provst Thomsen ligesaavel som Breum nok har anet eller vidst, at Garboe var Fader til Petrus Marinus. Først Aaret efter rejste han Tvivl om Sandfærdigheden af Breums Vidneafgivelse. Man har derfor med Breums senere Forsvarer, Thistrup, Grund til at antage, at Provsten af en eller anden Aarsag er blevet vred paa Degnen og nu ikke har villet dække ham længere.

I Marts 1754 nægter Provsten at tage Breum og hans Hustru til Alters og begrunder denne sin Udøvelse af Kirkens Disciplin med, at de ved Provsteretten Aaret før havde „vundet Løgn“. Degnen og

hans Hustru bliver anklagede for Mened, og en Provsteret skal dømme i Sagen. Imens bliver Breum suspenderet fra sit Embede, men med Ret til at nyde dets Indtægter. Degnetjenesten skulde foreløbig besørges af Bonden Chr. Christensen i Lundager, og man sagde, at han havde Provstens Løfte paa at blive Breums Efterfølger. En Mads Pedersen overtog Skolemestergerningen. Ligesom Chr. Christensen længtes han efter en for Breum ugunstig Udgang af Sagen. Chr. Christensen og hans Hustru vandrede saaledes en Dag den lange Vej fra Lundager til Hø, hvor Provsteretten var sat, for at vidne mod Breum, skønt de slet ikke var indkaldt som Vidner. — Søndagen den 5/10-54 havde Chr. Christensen fungeret ved Barne-daab i Outrup Kirke. Da han derefter vilde gaa hen i Degnestolen for at tage mod Offeret fra Fadderne, saa han, at Breum imens havde indtaget Pladsen øverst, og da Fadderne kom, strakte Breum Haanden frem foran Chr. Christensen og tog mod Pengene. Biskoppen ønskede at afgøre denne Sag saadan, at Chr. Christensen skulde have, hvad der faldt i Degnestolen, men Breum henviste til et kgl. Reskript, hvorefter han skulde beholde sine Indtægter i Suspensionstiden. Befolkningen i Outrup stod paa Breums Side, og de fleste betalte til ham, naar han „strakte Haanden ud“.

Da Sagen trak i Langdrag, blev Chr. Christensen ked af Stillingen og sendte Biskoppen en Forespørgsel om, hvordan han skulde faa noget for sin Ulejlighed. Nu var hans Støvler og Klæder blevet slidte, og han havde næsten ingen Indtægter haft.

Breums Forsvarer var den kendte Procurator Thistrup fra Skovdallund i Jelling Sogn. Byfoged Schmidt var Anklager og fremlagde et Uddrag af en Provste-

retsprotokol fra Bergen med et Vidne af Henrik Garboe, der havde vidnet, at hans Stiffader, Degnen Breum i Outrup, havde sagt, at Petrus Marinus' Forældre var Peter Severin Garboe og Jomfru Mathiesen. Jens Damgaard fra Frøstrup fortalte, at han i Breums Hus havde set et Brev fra Garboe med Paamindelse om, at de skulde sørge godt for „den gamle Mand“. Da Damgaard havde spurgt, hvem den gamle Mand var, havde Breum svaret, at saadan var det aftalt, at de i Korrespondance skulde benævne Petrus Marinus. Damgaard fortalte endvidere Retten om Breums naturlige Besøg, da Garboe ventede i Varde efter en Attest fra Breum.

Man skulde synes, at de anførte Vidneudsagn maatte være fældende for Breum; men Thistrup forstod at vende og dreje dem, saa de i væsentlig Grad afsvækkedes.

Med Hensyn til Henrik Garboes Vidnesbyrd udtalte Breum, at han nok havde hørt, at P. S. Garboe og Jomfru Mathiesen var Petrus' Forældre; men der var ogsaa i Folkesnak nævnt andre, og da han i en Retssag ikke kunde vidne efter Sladder, maatte det være hans Pligt at sige i Retten, at han ikke vidste, hvem der var Barnets Forældre. Desuden havde han ikke udtalt sig til Stifsønnen som af denne gengivet.

Jens Damgaards Vidnesbyrd om Attesten, der skulde afleveres i Varde, kunde man ikke tillægge nogen Betydning, hævdede Thistrup. Jens Damgaard erkendte jo selv, at han ikke havde læst, hvad der stod paa det Stykke Papir, Breum havde haft med. Men naar Damgaard ikke engang vidste, hvad Attesten indeholdt, betød hans Vidne intet i denne Sag. Ligesaa var Damgaards Beretning om „den gamle Mand“ et

typisk Eksempel paa Sladder, da ingen forstandige Folk vel for Alvor vilde benævne et lille Barn saaledes. — Naar man vil bevise, at Breum i Modstrid med sit Vidnesbyrd havde talt med Lakjær efter hans Bortrejse fra Outrup, maatte han gøre opmærksom paa, at det kun var oplyst, at Breum i Sr. Stephansens Hus i Varde havde spurgt efter Lakjær; men at spørge efter en Mand var dog ikke det samme som at kende ham eller have talt med ham! Thistrup fandt i det hele taget, at Sagen mod Degnen hvilede paa løs Snak og Sladder og kunde synes rejst af Provst Thomsen som en Hævnaakt mod den fattige og skikkelige Degn, som han aabenbart ikke kunde lide.

^{17/6} 1756 dømte dog Provsteretten Breum fra Degneembedet. Ifølge Almueskoleloven af 1739 kunde en Mand, der afgav usandfærdige og utilstrækkelige Forklaringer, ikke være Degn og Skoleholder.

Breum vilde imidlertid ikke modtage denne Dom, men appellerede den til Landemodet.

Efterhaanden lysnede det for ham. Først døde Damgaard, Frøstrupgaard, og kort derefter, ^{28/9} 1756, Provst Morten Thomsen i Lunde. — Beboerne i Outrup indsendte en Adresse til Landemodet til Fordel for Breum. Fra alle Sider ønskede man Afslutning. Efter Provstens Død kunde man lettere lade Naade gaa for Ret.

Landemodets Dom er af ^{30/6} 1759. Den udtaler, at det jo ikke kan nægtes, at Degnen og hans Hustru har vist sig noget skødesløse og ikke give saa udførlig Forklaring og Oplysning, som de vel burde. Provsteretten havde dog ikke dømt dem for Mened, men dømt dem fra Degneembedet efter Forordningen af ^{28/1} 1739, hvilket i denne Sag ikke passede sig, da det af

kgl. allenaadigst Befaling fremgik at, det var for Méned, de var anklagede; men om Mened var de ikke blevet lovlig overbevist. Landemodets Dom lyder derfor paa, „at Sætteprovstens Dom bør tilsidesættes, Suspensionen imod Degnen ophæves, og Degnen og Hustru fra al videre Tiltale frifindes; men da Degnen ved sit Forhold har foranlediget Aktionen, bør han ingen Erstatning have for den udstandne Proces og den ved Suspensionen havde Ulejlighed“.

Breum gik dermed atter ind i sit Embede, tilsyneladende ubøjet af de 6 Aars Spænding og Utryghed. Han optog straks sin afbrudte Virksomhed for en Forhøjelse af sine Indkomster. Ret mange Aar gik der dog ikke, inden han mærkede, at Kræfterne svigtede. 1765 søgte han om Tilladelse til at holder Successor. Pastor Brorson i Lunde anbefalede og skildrede Breum som saa svag, at han allerede havde den ene Fod i Graven. Breum ønskede Studiosus Wester som Medhjælper og Efterfølger. Dette kunde Brorson i høj Grad anbefale. Ungdommen vilde være vel tjent med at faa Wester til Lærer. Hans Flid, føjelige Sind, Dyd og Duelighed var almindelig bekendt. Brorson kendte ham, idet han i Ribe Skole havde været hans Lærer.

Wester blev gift med Breums Stifdatter, Henricha Cathrine, og var Degn til 1798. — I Aaret 1772 fik Westers Besøg af den 23-aarige Petrus Marinus Schmidt,¹ der først med sine Forældre og siden paa egen Haand havde fartet viden om. Han kom nu spadserende

¹ I „En Jydes Oplevelse“ findes hans Levnedsskildring. „I sin Ungdom var han rejsende Haandværkssvend, afvekslende med Herskabstjener og lignende, i sin Manddom Parykmager i Ringkøbing, og i sin Alderdom Kludesamler i det vestlige Jylland“. — Han døde i Outrup 12. April 1830.

fra Viborg og vilde besøge sine Plejeforældre. Westers kunde glæde Petrus med, at de begge var i Live endnu, og de fulgte med ham hen til Breums, som imidlertid ikke kunde kende Petrus, som de ikke havde set, siden han som 7-aarig Purk af Forældrene var taget bort fra Hjemmet i Outrup.

Da den gamle Breum fik at vide, hvem Gæsten var, græd han af Bevægelse og omfavnede ham. Petrus selv var ogsaa bevæget. Maaske følte han i dette Øjeblik, at nu stod han hos de eneste, som nogensinde havde holdt af ham.

Pastor Brorson havde ment, at Breum 1765 stod med den ene Fod i Graven. Af det foregaaende fremgaar det, at han dog endnu 1772 var i Live. Først 1775, i Juni, døde han.

Breum var utvivlsomt en begavet Mand; herom vidner hans mange Skrivelser, som er særdeles velformede. Han har vist ogsaa haft vindende Egenskaber. Han var saaledes Omgangsven med Herremændene i Egnen, baade Bundesens paa Søvig, Rygaards paa Hesselmed, Sterms paa Viumgaard og — Damgaards paa Frøstrup. Skønt Breum nok vidste, hvad han vilde, og nøje kendte, hvad Loven krævede, kom han dog selv i Konflikt med denne.

Hans stærke Sans for det materielle lokkede ham ud i Forhold, som ikke var helt sande. Ganske vist kunde hverken Provsteretten eller Landemodet dømme ham for Méned; men inderst inde maa han have vidst, at han ikke tjente det gode, naar han tjente Garboe, og man fristes til antage, at der har været klingende Mønt med i Spillet, siden Breum vovede sin Stilling for at redde Garboes. Alligevel er Breums Personlighed ikke uden Sympati. Han har i alt Fald haft

sit Sogns Velvilje. Man kan derfor gaa ud fra, at han har haft gode Egenskaber, selv om der unægtelig ogsaa har været betydelig Brist i hans Karakter. — Hans Hustru døde 1790.

IV.

Christian Benedict Wester, født i Jernved 1740, stod utvivlsomt over sin Svigerfader baade med Hensyn til Dygtighed og til menneskelige Egenskaber. Herom vidner Brorsons før gengivne Udtalelse om ham. Provsten og Biskoppen viste ham megen Tillid og lod ham ret ofte prædike under Vacance i Provstiets Sogne.

I Slutningen af hans Embedstid opstod en Skolestrid i Sognet. Fundatsen forpligtede Degnen til at lønne en Omgangsskoleholder i Vittarp, Søvigghuse, Heltoft, Bahl og Vester Debel. I Førstningen har Breum vist ogsaa holdt sig Fundatsen efterrettelig; men i Tidens Løb havde han unddraget sig denne Forpligtelse. Det er antagelig sket i det lange Interregnum, mens Breum var suspenderet. Befolkningen de nævnte Steder havde saa selv taget sig af det, og i Tidens Løb var den ene Omgangsskoleholder blevet til tre. Bahl og Øster og Vester Debel og Hungeberg havde een, Vittarp een, Søvigghuse og Heltoft een. Disse Omgangsskoleholdere var kun nylig konfirmerede, godt begavede Drengene, men Kosten og lidt Løn skulde de jo have.

Striden opstod i Søvigghuse, som bestod af 6 Afbyggersteder fra Søviggaard, og som sammen med Heltoftgaard og dens Afbygger udgjorde et lille Skoledistrikt; men ca. 1790 var der i dette Distrikt meget faa Børn, og de Folk, som ingen Børn havde, vægrede sig ved at deltage i Underholdningen af Omgangs-

læreren; men derved blev Byrden for trykkende for de andre, der bl. a. maatte skiftes til at have Læreren paa Kost.

Ejeren af Søvig, Myhlenphort, samt Præsten i Lunde, Wassard, gjorde nu et Forsøg paa at faa Forholdene i en bedre og fast Orden. Wassard foreslog, at Vittarp, Søvighuse og Heltoft skulde samles til ét Skoledistrikt, og at der blev bygget en Skole mellem Søvighuse og Heltoft. Kun een Mand i de interesse-rede Byer nægtede at gaa med til denne Ordning. Det var Knud Dynesen¹ i Vittarp. Han hævdede, at da hans Børn gik til Undervisning, maatte han betale mere herfor, end Fundatsen krævede, idet Degnen jo egentlig skulde lønne Læreren. Nu, da han ingen Børn havde, vilde han derfor ikke paalægge sin Ejendom denne Byrde. Knud Dynesen fik en gammel Aftægtsmand til at indtage samme Standpunkt. — Disse to Mænd var i Stand til at vælte det hele, for i Fundatsen stod, at „det eengang vedtagne skulde være en bestandig Regel uden at være Forandring undergivet“.

Dertil kom, at det øvrige Sogn satte sig imod den nye Skole. Alle Beboere i Sognet var ifølge Fundatsen pligtige til at deltage i Udgifterne ved Reparation o. lign. ved Hovedskolen i Outrup. Men denne Pligt skulde bortfalde for Beboerne i det nye Skoledistrikt. Den Betingelse havde de stillet. De øvrige Beboere i Sognet mente, at en saadan ny Skole vilde faa farlige Følger; der vilde komme Krav om Skoler i alle Smaabyer, og saa vilde der blive for faa til at bære Udgifterne ved Skolen i Outrup. — Det viste sig, at de fik Ret. Øster og Vester Debel samt Bahl

¹ Tipoldefader til den nuværende Ejer af Heltoftgaard.

stillede Krav i den Retning, Nørtarp i Lunde ligesaa. — Wassard maatte til sin Sorg foreløbig lægge Sagen hen.

Westers Efterfølger var cand. phil. Bernhard Ulrich Middelboe Warnche. Han var født i Bergen som Søn af Organist Jan Joachim Warnche. — Warnche var Degn i Lunde-Outrup i 52 Aar og var dekoreret med Daanebrogsmændenes Hæderstegn. Han døde 1852, 80 Aar gl. Hans Hustru A. D. Bay døde allerede 1826.

Mange nulevende Beboere i Outrup vil kunne huske Jan Hansen i Skyhede, der var en Dattersøn af Warnche.

Hans Efterfølger, Niels Chr. Pedersen, var født i Grene $\frac{1}{8}$ 1816 og døde i Outrup $\frac{2}{8}$ 1874. Han var ikke Degn i Lunde—Outrup, men Kirkesanger og Skolelærer i Outrup og var Outrup Sogns første seminarieuddannede Lærer. Hans Hustru hed Bodil Christensen. Pedersens Elever mindes ham med Taknemlighed for hans Flid og Dygtighed.

Jens Thomas Andresen, født $\frac{1}{8}$ 1844 i Rugbjerg, Øster Løgum Sogn, gift med Ane Bothilde Jakobsen fra Gram, havde Embedet fra 1874 til $\frac{1}{12}$ 1905, da han søgte Afsked og tog Bolig i Lundtang i Nærheden af Sønnen Valdemar.

Hans Efterfølger, J. P. Rasmussen, er født i Rotbøl, Horne Sogn, $\frac{26}{7}$ 1865. Hans Hustru hedder Kirstine Jespersen.

1915 blev der bygget en ny anelig Skole. Den blev flyttet fra den gamle Plads øst for Kirkegaarden og ligger smukt nord for Byen ved den vestlige Side af Landevejen fra Outrup til Nørre Nebel.

De utrykte Kilder til denne Skildring findes i Ribe Bispearkivs Herredspakker i Landsarkivet i Viborg, i Landemodeprotokollen sammesteds og i Pakken med Akterne vedrørende Breumsagen.

Ved Indsamlingen til Nationalmuseumsfondet i
Ribe Amt indkom fra:

	Kr. ø.		Kr. ø.
Lønne Sogn.....	45 25	Overført....	8439 44
N. Nebel —	153 10	Obbekær Sogn.....	19 50
Kvong —	104 50	Seem —	56 20
Lunde —	180 45 ¹	V. Vedsted —	143 00
Henne —	164 15	Kalvslund—Hjortlund	
Ovtrup —	209 00	Sogne.....	34 60
Aal —	96 80	Aastrup Sogn.....	150 00
Ho —	23 05	Gørding —	135 13
Billum —	28 00	Bramminge—	41 00
Janderup —	92 65	Darum —	46 25
Varde med nærmeste		Hunderup —	61 50
Oppland.....	1350 95	Vilslev —	57 90
Horne Sogn.....	19 00	Jernved —	70 00
Tistrup —	145 00	Hovborg Kro.....	4 50
Ansager —	208 30	Holsted Sogn.....	278 70
Torstrup —	90 50	Brørup —	379 40
Hodde —	51 50	Læborg —	68 05
Grindsted —	438 25	Vejen —	1040 50
Grene —	30 00	Føvling —	63 00
Hejnsvig —	12 25	Folding —	104 50
Vorbasse —	79 30	Malt —	732 05
Alslev —	40 00	Bække —	223 25
Guldager —	53 00	Veerst —	179 50
Brøndum —	124 00	Jordrup —	84 50
Jerne —	260 00	Lejrskov —	134 00
Esbjerg —	2600 00	Gjesten —	168 00
Tjæreborg —	30 00	Andst —	152 30
Sneum —	30 00	Skanderup —	202 00
Nesbjerg —	51 00	Vamdrup —	290 00
Aarre —	46 00	Hjarup —	74 30
Faaborg —	203 50 ²		13442 97
Starup —	47 50	Indv. Renter ÷ Udg. til	
Nordby —	216 87	Trykning, Porto m.m.	41 03
Ribe—Ø. Vedsted.....	1097 27	Indsendt til Hoved-	
Farup	118 35	komitéen	13484 50
Overføres....	8439 44		

¹ Deraf er 33 Kr. indsendt direkte til Hovedkassereren.

² Deraf 51 Kr. 50 Øre indsendt efter Regnskabet's Afslutning.

Til de mange, som paa forskellig Maade har bidraget til, at Indsamlingen har givet dette smukke Resultat, skal jeg paa Nationalmuseets og Hovedkomitéens saa vel som paa mine egne Vegne fremføre en hjertelig Tak.

Marius Kristensen.

Regnskab

for

„Historisk Samfund for Ribe Amt“ for Aaret 1925—26.

<i>Indtægt.</i>		<i>Udgift.</i>	
Saldo fra Regnskabsaaret 1924—25	Kr. 887,84	Aarskriftet	Kr. 2695,60
590 Medlemmer (forrige Aar 616)	- 2615,25	Møderne	- 273,07
65 Subskribenter (forrige Aar 68)	- 159,25	Konting. til „Dansk hist. Fællesforening“	- 125,00
Salg af Aarbøger	- 106,85	Skanderup Sogns Historie	- 100,00
Statstilskud	- 400,00	Udfærdigelse af Kartotek og Medlemsfort.	- 75,00
Amtstilskud	- 100,00	Portoudgifter	- 28,35
Møder	- 15,00	Forskelligt	- 120,35
Renter	- 33,25	Saldo	- 900,07
	<hr/>		<hr/>
	Kr. 4317,44		Kr. 4317,44

Saldo Overskud Kr. 900,07

Samfundets Grundfond 1924—25 Kr. 1116,72

Renter i 1925 - 45,10

Ialt Kr. 1161,82

Revideret uden Bemærkning.

Ribe, den 21. September 1926.

C. N. TERMANSEN. P. LERCHE-THOMSEN.

Ladelund pr. Brørup 25. Juni 1926.

EMIL KONRADI,
Kasserer.

I Aaret 1926 har „Historisk Samfund for Ribe Amt“ kun afholdt 1 Foredragsmøde. Det afholdtes 9. April i *Vejen*. Redaktør *P. Eliassen*, Kolding, fremdrog Træk af Gaarden Skodborghus's ældre Historie; Sognepræst *J. Richter*, *Vejen*, skildrede Sted- og Personforhold i *Vejen* for omtr. 100 Aar siden. Mødet var særdeles godt besøgt.

I 1927 paatænkes afholdt Foredragsmøder i Ansager, Anst o. fl. Steder.

Navneliste.

(Ved J. Richter.)

- Aabenraa** 166 473 492.
Aabjerg, Hgd., Vedersø S., 398.
Aabølling, Lb., Føvling S., 87.
Aadum se Oddum.
Aagaard, Knud, Pr., 553; — Kr. L., Pr., 366.
Aage (paa Okholm) 323.
Aagesbøl, Lb., Føvling S., 40.
Aakjær Aa, 6 10 21 273 275.
— J., Forfatter, 139 199 586.
— Sv., cand. mag.; 101 264 651.
Aakjærdal, Trældfabrk., Skanderup S., 21.
Aal S., V. Horne H., 61 561.
Aarhus 441 519 522 f.
Aarre S., Skads H., 57 f 435 623.
Aastrup S., Gørding H., 62 f 87 200 205 419 f 500 555 619.
Abildgaard, V. Vedsted S., 322 f 562.
—, Dorthe 288; — Eggert 412.
Agerbæk, Lb., Faaborg S., 425.
Agerkrog, Hgd., Tistrup S., 633.
Agernæs, Dreslette S., 627.
Agersbøl, Gd., Lejrskov S., 97.
Agerskov S., Nørre Rangstrup H., 553.
Agngaard, Holsted S., 412.
Ahlefeldt, Greve, Cai, Lensmand, 340.
Alexandra, russ. Prinsesse, 628.
Alkær sig, S., Forfatter, 86 ff 92 96 f 101 254.
Allerslev, Lb., Ovtrup S., 61.
Allerup Lb., Sneum S., 69.
Alslev S., Skads H., 61 79 239 249 379 f 430 558.
—, J. O., Pr., 245.
Altona 163 477 511 561.
Alverdensdige 83.
Amalienborg 610.
Amberg, H. C., Arkitekt, 646 f.
Amerinus, Hans L., Digter, 646.
Ammitzbøl, H., Krigsraad, 301 ff.
Amsterdam 477 524.
Anchersen, Ancher, Læge, 667; —, M., Biskop, 392 423 658.
Andernach, By i Rhinprovinsen 280.
Andersdatter, Margr., Degnekone, 424.
Andersen, A., Hospitalsforstander, 160; — Bollerup, Sognefoged, 450.
—, J., Pr., 246.
Andresen, A. S., Pr., 587 593; — Ulricca se Lange; — J. Orfabrikant, 339; — J. Th., Lærer, 662 678.
Andrehsen, J. G., Oberstløjtn. 162.
Ansager, S., Nørre Horne H., 62 551 f 619.
Anst, H., 6 31 82 265 f 268 f 275 ff 382 f. f
—, S., 24 82 89 147 216 266 269 274 558.
—, Lille, Lb., Anst S., 95.
—, Store, Lb., Anst S., 64 90 f 99 f 104 218.
Arendt, M. F., Oldgransker, 619 621 633.

En Del mindre væsentlige Person- og Stednavne er udeladte. Forkortelser: A = Amt; H = Herred; Od. = Oaard; Hgd. = Hovedgaard; Lb. = Landsby; Pr. Præst; S. = Sogn; Omd. = Gaardmand.

- Arnd, Joh, Præst, 299.
 Arndrup, Lb., Skads S., 430.
 Arrild S., Hvidding H., 403.
 Askov, Lb., Malt S., 176 385.
 Assens 667.
 —, M. R. G., Provst, 231 246
 248 f.
 Augustenborg 628.
 Azoriske Øer 499.
- B**aden, Landvæsenskomm., 186.
 Bahl, Gd., Ovtrup S., 663 676.
 Balle, N. E., Biskop, 231 606.
 Ballum, S., Ballumbirk, 76 319 398.
 Balslev, C. F., Biskop 231.
 Baltimore, Nord-Amerika, 519.
 Bang, H. J., Pr., 358 f 366; —,
 I., Pr., 354 366; —,
 Banke, J., Biblioteksmand, 602.
 Bardediget 86.
 Bardenfleth, J. F., Kammerherre,
 611 620; — Sophie se Teilman.
 Bartskeer P. J., Pr., 245.
 Bastrup, Lb., Vamdrup S., 97 99.
 Bay se Warnche.
 Bech, Kontrolør, 74.
 Becker, T. A., hist. Forf. 624.
 Beckmann, J. F., Hofskriver, 626
 633.
 Beenfeldt, H. F., Generalløjtn.,
 162; —, J. C., Løjtn. 165.
 Bejer, J. A., Mejeribestyrelse, 258 f.
 Bellevue, Traktørsted, Gjentofte
 S., 612.
 Bennedsen, J., Lærer, 253.
 Bennedstoft, V. Vedsted S., 371.
 Bentsen, Købmd., 77.
 Berg, C., Politiker, 141; — Frans,
 Biskop, 343, 365; — Klaus,
 Billedskærer, 343.
 Bergen, Norge, 667 ff 678.
 Beringskjold, M., Kammerherre,
 632.
 Bernbom, Gjørtler, 351.
 Bernhardsen, A., Oppasser, 145
 153.
 Beyerholm, A., Pr., 648.
 Bille Brahe, Officer, 614,
 Billum S., V. Horne H., 59 ff 661.
 Biltoft, K. M. Lærer, 228 f.
- Binderup, Lb., Sønder Bjært S., 96.
 Birkedal, V., Pr., 453 457.
 Biscaya Bugt 541 629.
 Bjerg, Jens, 189.
 Bjerregaard, Holmslands Klit, 510.
 Bjerrum, Ydre-, Ribe Domkirkes
 Lands., 314 340 371.
 —, Slægt, 359.
 Bjært, Sønder, N. Tyrstrup H.,
 96 102.
 Bjørkø, Sverige, 92.
 Bjøvlund, Aastrup S., 44 619 623;
 — „Troid“ 44 49.
 Blaavand, Lb., Oksby S., 575
 587 ff 594 601 623.
 Blicher, St. St., Digter, 207.
 Bloch, F. C., Pr., 508; — T., Bi-
 skop, 82 100 161—168.
 Bobøl, Lb., Føvling S., 555 560
 578.
 Boesen, P., Lærer, 355.
 Bolding, Lb., Gørding S., 426 488.
 Bolledsand, Vesterhavet, 331.
 Bollesager, Lb., Jerne S., 223 226
 228 ff 236 432.
 Bondorff, J., Fuldmægtig, 391.
 Bordeaux, Frankrig, 615 f.
 Bording, A., Pr., Digter, 366.
 Bordrup, Lb., Oksby S., 593.
 Bork, Sønder, S., Nørre Horne
 H., 506.
 Borlev, Lb., Øster Starup S., 97.
 Borre, Lb., Aal S., 60.
 Borrig, Slægt, 359.
 Borring, Søren, 391.
 Borris, S., Bølling H., 186.
 Borriskrog, Gd., Borris S., 187.
 Borup, N., Lærer, 593.
 Both, L., Topograf, 83 85 f 90 100.
 Botniske Bugt 629.
 Brabant 466.
 Bramdrup S., Brusik H., 551
 Bramminge S., Gørding H., 61
 386 388.
 Brammingegaard, Bramminge S.,
 68 386 552.
 Brandt, P., Degn, 226; — P.,
 Præst, 458.
 Breinholt, C., Konsul, 563.
 Brejning S., Bølling H., 186.

- Bremerholm, Gd., Verst S., 382.
 Breum, A. C., Lærerhustru, 661 ff;
 —, A., Degn, 661; — J. L.,
 Degn 661 ff.
 Breumbanke, Darum S., 70 73.
 Brink, Johs., Degn, 224 226.
 Brochdorff 398.
 Brockdorff, J., Generalmajor, 168.
 Brorsen, Mette, 241.
 Brorsen, H. A., Biskop, 369 664;
 — J. H. H., Pr., 674 f.
 Brosbøl Lb., Egvad S., 184.
 Bruun, Th., Herredsfoged, 556;
 — Th., Gmd., 259.
 Brødsgaard, C. Gmd., 567.
 Brøer, C. H., Gartner, 482 548.
 Brøndal, V., Dr. phil., 35.
 Brøndsted, P. O., Arkæolog, 614
 632.
 Brøndum S., Skads H., 59 61 79
 398 433 552 563.
 Brørup S., Malt H., 41 200 205 415.
 Bueh, A., Gmd., 116; —, Gmd.
 124; — Hans, Gmd. 140.
 Buchholtz, C., Pr., 458 f.
 Bugge, A., Prof., Historiker, 92.
 Bundesen, Gmd., 675.
 Bunis, E., Humlefører, 487.
 Butt of Lewis, Nordpynten af Ross,
 Hebriderne, 526 f.
 Bygholm, Hgd., Hatting S., 266
 606 632.
 Bülow, L. V. von, Kammerherre,
 Amtmd., 297 308.
 Bækbølling, Føvling S., 87.
 Bække S., Anst H., 56 187 623.
 Bøgebjerg, Holsted S., 412.
 Bøgedal, Holsted S., 412.
 Bøggild, L., Pr., 506.
 Bøgvad, Madam, 398.
 Bølling, Lb., Egtved S., 87 97 102.
 — H., Ringkøbing A., 184.
 Bønnelykke, N., Pr., 245 560.
 Bønstrup, Lb., Vamdrup S., 23 26
 30 97.
 Bønstrupgaard, Vamdrup S., 218.
 Bøtcher, J., Pr., 245.
 Bøtticher, H., Raadmd., 476 479
 487.
 Bøving, J. O., Pr., 562.
 Bøvling Amt 174.
 Carl XII, svensk Konge, 299 625.
 Caroline Amalie, Kronprinsesse,
 612.
 Casablanca, By i Marokko, 528.
 Castensen, Chr., Borgmester, 241
 251; —, Maturin, Provst, 224
 242 244 f 248 250.
 Christensen, Chr. Th., Pr., 594;
 —, Chr. Kirkesanger, 671.
 Christian III, Konge, 62 632; —
 IV, Konge, 288 ff 429 437 452;
 — V, Konge, 299 322; — VI,
 Konge, 422; — VIII, Konge,
 628; — IX, Konge, 633.
 Christian August, svensk Prins,
 627.
 Christiansborg Slot, 612.
 Christianssted, St. Croix, 623.
 Christiansen, H., Matros, 541.
 Claudi, S. V., Stiftsprovst, 337.
 Clausen, H. V., Historiker, Topo-
 graf, 54 59 86 94 f; —, Nic.,
 Amtsforsvalter, 396; — N. H.,
 Dampskibsfører, 515 540.
 Clitau, Th., jurid., sprogl. For-
 fatter, 299.
 Collin, J., Lotteriinspektør, 302.
 Cores Sand, Vesterhavet, 331.
 Dagmar, Dronning, 320 408.
 Dalby S., N. Tyrstrup H., 96 102.
 Dalgas, C. F. I., landøkonom.
 Forf., 558 661.
 Damgaard, J., Gmd., 672 f.
 Danckwerth, C., topogr. Forfatter,
 314.
 Danevirke 92.
 „Dankirke“, V. Vedsted S., 316 f.
 Danielsen, M. J., Skibskapt., 515
 540.
 Darum S., Gørding H., 59 61
 67—78.
 —, Lille, Darum S., 68 76.
 Dass, P., Pr., Salmedigter, 299.
 Davidsen, P., Kirkeværg, 350.
 —, Slægt, 362.
 Debel, Vester, Lb., Ovtrup S.,
 663 676.
 —, Øster, Lb., Lunde S., 676.

- Debelmose, Borris S., 186.
 „Defence“, eng. Orlogsskib, 494 f.
 Dejbjerg S., Bølling H., 79.
 Deventer, By i Holland, 281.
 Devonshire, Grevskab, Sydeng-
 land, 634.
 Ditlevsen, J., i Rodebæk, 577;
 —, Hans, 643 646
 Ditmarsken, 165 f 643.
 Djurgården, Stockholm, 625.
 Djursland, Østjylland, 377 412.
 Dollerup, Lb., Skanderup S., 6 f
 87 90 f 121 272 382.
 Dollerupgaard, Skanderup S., 23
 31.
 Donslund, Lb., Vorbasse S., 409 422
 Dover, Lb., Lintrup S., 468.
 Drabæks Mølle, Skanderup S., 7
 11 21 32 132.
 Drenderup, Ødis S., 97.
 Drøsselbjerg S., Løve H., 400.
 Dybmosegaard, Jernved S., 560.
 Dynesen, Knud, i Vittarp, 677.
 Dytmersk, Hans, 643.

Eeg, Lb., Grindsted S., 293 f 297 f.
 Eenholm, C. S., Kommerceraad,
 478.
 Egholt, Lb., Lejrskov S., 84 f 275.
 Egtved, S., Jerlev H., 87 95 97.
 Ejderen, 74 103 417.
 Ejstrup, Lb., Harte S., 9 97.
 Elbech, Mads, Sognefoged, 555
 560.
 Elben, 103 163 406 417.
 Elbo H., Vejle A., 246.
 Elisabeth, engelsk Hertuginde, 634
 Elstrupbjerg, Vejen S., 88.
 Elstrupdam, Vejen, S., 88.
 Eltang S., Brusk H., 266.
 Emborg, Degnedatter, 605.
 Endrup Lb., Vejrup S., 7 249.
 Endrupholm, Hgd., V. Nykirke S.,
 305 560 567 604 610 f 619 633.
 Engelsholm, Hgd., Nørup S., 266.
 Erik Menved, Konge, 491.
 Erst=Lejrskov S., Anst H., 87 f
 99 102 217 265.
 Esbjerg, 36 56 223 ff 232 ff 247 ff
 257 ff 414 522 541 f 563 f.

 Eskelund, Lb., Brørup S., 45.
 Eskris S., Ny H., Angel, 33.
 Estrup, Hgd., Malt S., 412.
 Estrup, J. B. S., Minister, 140.

**Faaborg S., Skads H., 57 60 63
 435 577.**
 Falckenberg, 398.
 Falster, 246.
 Fandens Dige, Ikast S., 86.
 Fanø, 55 237 313 f 515—542 578
 623 635—642.
 Farn Islands, Øer v. Northumber-
 land, 525.
 Farrisskoven, Sønderjylland, 95
 103.
 Farup, Nørre, S., Ribe H., 281
 286 331 394 397 468.
 —, Sønder, Lb., V. Vedsted S.,
 332 337 f 347 359 f 367 327 f.
 Faster S., Bølling H., 187.
 Favrskov, Holsted S., 411 ff.
 Fausing, N. Chr., Pr., 241 246.
 Feilberg, H. F., Pr., Folkeminde-
 forsker, 35 80 371 651; —, N.L.,
 Pr., 335 351 f 366 370.
 Ferdinand, Arveprins, 611 f.
 Fersen, Axel, svensk Greve, 625.
 Ferup, Lb., Lejrskov S., 87 97.
 Fidde, Lb., Henne S., 58 65 f.
 „Figaro“, Skib, 505.
 Filsøe, J. H., Blytækker, 351.
 Finisterre, Cap, spansk Forbjerg,
 538.
 Fink, Sadelmager, 150; —, Ur-
 mager, 456.
 Fjeltstevang, Lb., Vorgod S., 186.
 Flandern, 320.
 Flensborg, 477 492.
 Fly S., Fjends H., 139.
 Fogh, H. N. Birkedommer, 301;
 —, Frøken, 306.
 Fogtmann, H. A. B., Degn, 226.
 Folding S., Malt H., 50 87 f 96
 200 217.
 Foldingbro, Folding S., 46 73 f
 403 ff 416 ff.
 Fole S., Frøs H., 469.
 Folmers Mose, Alslev S., 379.
 Forshem, Vestergötland, 281.

- Forsom, Egvad S., 59.
 Forum, Lb., Brøndum S., 59 79 ff
 239 430 564.
 Forumlund, Gde., Brøndum S.,
 433
 Fovfeldt, Lb., Guldager S., 432.
 Fovslet, Ødis S., 82 97.
 Frausing, A., Borgmester i Ribe,
 476 487.
 Fredericia, 150 162 246 397.
 Frederik II, Konge, 623; — III,
 Konge, 323; —, V, Konge, 462;
 —, VI, Konge, 613; —, VII,
 Konge, 612 620 f 630.
 —, Prins, af Hessen, 628 633.
 —, Ernst, Hertug af Branden-
 burg, 162.
 Frederiksberg, 612 f 615 630.
 Frederiksborg, 293.
 Frederikssund, 529.
 Freiburg, Baden, 448.
 Friderich, C., Orgelbygger, 392.
 Friis, Albert, Lensmd. p. Riber-
 hus, 650; —, Chr. N., Pr., 366
 368.
 Frille, Adelslægt, 323.
 Frøs H., Haderslev A., 469.
 Frøsig, Chr., Forpagter p. Nør-
 holm, 307.
 Frøsiggaard, Hunderup S., 451.
 Frøstrup, Lb., Lunde S., 442 572.
 Frøstrupgaard, Lunde S., 553 673
 675.
 Fuglede, Ph. Chr., Pr., 562.
 Fuglsang, Egtved S., 95.
 Fuglsig, Faaborg S., 435.
 Fæsted, Hygum S., 468.
 Føhr, Vesterhavsvø, 149 648.
 Førslev S., Ringsted H., 246.
 Føvling S., Malt H., 36 ff 87 96
 197 ff 217 384 415 560.
- G**aarde, Lb., Tistrup S., 434.
 Gabel, C. C., Stiftamtmd., 488.
 Galstho, Lb., Starup S., 427 434.
 Gammelby, Lb., Jerne S., 223 232
 244 250 259 430.
 Gammeiroust, Lb., Grimstrup S.,
 436.
 Gamst, Lb., Anst S., 89 95 99 216.
 Ganer, Lykke, Gmd., 253.
 Garboe, A. C. se Breum; —, Ged-
 ske, 667 f; —, Peter Sev., Vice-
 borgmester, 667 ff 672 675.
 Garcia, se Malibrán.
 Garp, Hans, Gmd., 278; —, Poul,
 Gmd., 277.
 Gaverslund S., Holmans H., 246.
 Gavnø, Hgd., Vejlvø S., 611.
 Gejsing, Lb., Anst S., 90 95 f 100
 104 216 265 267.
 „St. Georg“, engelsk Orlogsskib,
 494 ff.
 St. Germain, C. L., Greve, Ge-
 neral, 166.
 Gersdorff, Christoffer, Kammerh.,
 605 631; —, Gerhardine, se
 Serène d'Acqueria; —, Karen
 P., født Lilienskjöld, 605 632:
 —, Poul, Major, 605 631; —,
 Sophie A., se Teilman.
 Giønge, Jacob, Byfoged, 389; —,
 Chr., Prokurator, 389—399.
 Gjelballe, Lb., Skanderup S., 68 f
 12 f 97.
 Gjellerup, C. A. G., Kancelliraad,
 589; —, Fanny, se Lange.
 Gjellerupgaard, Varde Land-
 sogn, 560 604.
 Gjesing, Lb., Brøndum S., 79.
 Gjesten S., Anst H., 29 84 f 102
 152 275.
 Gjøel, Ø., Hvetbo H., 281.
 Glejbjerg, Aastrup S., 428 578.
 Glud, N. S., Præst, 366.
 Glückstadt, Holstén, 47 72.
 Gram S., Frøs H., 350 468 565
 678.
 Grand, Jens, Ærkebiskop, 320.
 „Gravene“, Gade i Viborg, 494.
 Gravmand, J., Skrædder, 393 480
 482.
 Gredstedbro, Jernved S., 70 409.
 Grenaa, 503.
 Grene S., Slavs H., 550 555 678.
 Grindsted S., Slavs H., 292—308
 380 667.
 Groue, Mogens, 615
 Grundahl, Chr., Byfoged i Kol-
 ding, 396 398.

- Grundtvig, N. F. S., Præst, Historiker, 333 430 436 457.
 Grydvad Mølle, Janderup S., 577.
 Grønberg, Gd., Borris S., 185.
 Gudfred, Konge, 92.
 Guldager S., Skads H., 79 432.
 Gørding H., 52 f 386 f.
 —, Nørre, S., Hjerm H., 246.
 —, Sønder, S., Gørding H., 61 ff 96 409.
 Gørklint, Holsted S., 55 409.
 Göteborg, Sverige, 528 533 ff 666.
- H**aagen, Cl., Pr., 297 308 667.
 Haderslev, 108 350 473.
 Haderslevbygden, 95 97 103.
 Hafdrup, Vamdrup S., 97 ff.
 Hagebro, Haderup S., 403.
 Hald, V., Malermester, 356.
 Halland, 93.
 Hallum, Lb., Kvong S., 59 659.
 Hals, 594.
 Haltrup, Øse S., 269.
 Hamborg, 132 381 417 470 477 561 613.
 Hammer, R. C., Pr., 366.
 Hamsfort, Cornelius, Historiker, 646.
 Hansen, Hans, Møller, 251; —, Hans Kr., Møller, 252; —, Nis, Møller, 251; —, Niels, Gmd., 291 —, Rasmus, Remmesnider, 587; —, S. Viggo, Pr., 562; —, T., Møller, 251; —, Thomas, Gmd., 293 296 298 308; —, Viggo, Pr., 241 246; — J. C., Malermester, 343.
 Hansted S., Vor H., 605.
 Hanstedgaard, Hgd., Hansted S., 605.
 Hanstholm (Fyr), Hansted S., Hillerslev H., Thisted A., 525.
 Harald Blaataand, Konge, 415 621.
 Harbo, Gmd., 131.
 Harboe, L., Biskop, 162.
 Harte S., Brusk H., 94 f 97 102 277 623.
 Hartlepool, West-, Durhamshire, Nordøstengland, 531.
 Haslef, Degn, 605 607.
- Haste, Madam, Fattiglem, 149 f.
 Hatting S. og H., Vejle A., 266.
 Havlund, Gd., Ølgod S., 451.
 Heegaard, J., Forvalter, 606 632.
 Heering, J., Student, 667.
 Hegelund, P. J., Biskop, 321 366.
 Hejls S., Nørre Tyrstrup H., 97.
 Hejlskov Sø, Egtved S., 95.
 Hejlsminde, Hejls S., 97 f.
 Heinsen, P., Pr., 206.
 Hejnsvig S., Slavs H., 619.
 Heise, Christoffer, 129.
 Helms, A. F., Apoteker, 508 510; —, J., Pr. og Arkæolog, 310 353 646 f.
 Heltoft, Gd., Ovtrup S., 663 676.
 Heltzen, se Lilienskjold.
 Hemmet S., Nørre Horne H., 61. 401; — Iver, Pr., 366.
 Hemmingsen, Niels, Teolog, 299.
 Henne S., V. Horne H., 58 62 66 501 623.
 Hennegaard, Henne S., 501.
 Henriksen, R., Lærer, 232.
 Herlufsholm, Hgd. 611 631.
 Hersleb, H. J., Pr., 245.
 Herslev S., Brusk H., 95.
 Herthas Flak, Banke i Kattegattet, 540 542.
 Hertz, J. M., Biskop, 558.
 Hesselaa, P., Literaturhistoriker, 602.
 Hesselberg, Kaptajn, 401.
 Hesselho, Gd., Starup S., 434.
 Hesselmed, Hgd., Aal S., 552 675.
 Hesselvad, Anst S., 278.
 Hillerslev S., Salling H., 241.
 Himmersyssel, 53.
 Hinkbøl, Gd., Grimstrup S., 436.
 Hinnerup, P. R., Møntgardein, 317.
 Hjarup S., Anst H., 6 10 82 97.
 Hjedding, Lb., Ølgod S., 449.
 Hjeldrup, Lb., Egtved S., 97.
 Hjerting, Guldager S., 56 77 501 594 600 624.
 Hjort, S. S., Pr. 245; —, V. C., Biskop, 351; —, Tømremester, 351.
 Hjortlund, S., Ribe H., 59 73.

- Ho S., V. Horne H., 587 f 602
 623 671; —, Bugt, 56 587 ff.
 Hodde S., Øster Horne H., 58 562.
 Hoffmann, Frue, 355.
 Hohenwestedt, By i Holstén, 166.
 Holck, C. C., Greve, 167.
 Holm, J. K., Læsemester, 365.
 Holme Aa, Øse S., 55.
 Holmsland, Ringkøbing A., 565.
 Holmsted, F., Borgmester, 400.
 Holst, Dorthea, se Krabbe; —,
 H. L., Pr., 419; —, P., Købmd.,
 526.
 Holstebro, 252 661.
 Holsted S., Malt H., 39 41 44
 49 161 f 200 384 409 413 623;
 —, Aa, 55.
 Holten, Mægler, 626.
 Hoppe, A. C., Frue, 626.
 Horne S., Ø. Horne H., 54 58
 63 f.
 Horne, Nørre, H., 60; —, Vester,
 H., 440 499.
 Horneman, Henrik, 398.
 Horns Rev, Vesterhavet, 54 594
 596 624.
 Horsens, 47 162.
 Hostrup S., Skads H., 61 328.
 Houen S., Nørre Horne H., 185.
 Hover S., Hind H., 246 551.
 Høgehavn, Lønne S., 62.
 Huitfeldt, A., Historieskriver, 645.
 Hulkær, Brørup S., 414.
 Humboldt, A., Naturforsker, 625.
 Hunderup S., Gørding H., 61 70 f
 188 604 610.
 Hundrup, C. W., Pr., 367.
 Hungeberg, Ovtrup S., 676.
 Husby S., Ulfborg H., 496 498.
 Husted, Verst S., 89 95.
 Husum 319 403 405.
 Hvidding S., Hvidding H., 319 f
 322 371 470 551.
 Høg, J. A., Mølleforpagter, 251.
 Høgsbro, Lb., Hvidding S., 468.
 —, Sofus, Politiker, 458.
 Høhne, Chr., Pr., 341 358 365;
 —, J., Pr., 327 342 365 368 f.
 Højen S., Jerlev H., 124 152 267
 667.
 Højer S., Højer H., 319.
 Højer, Enke, 151.
 Højrup, Lb., Lejrskov S., 97.
 Højst (Højsted) S., Slogs H., 403.
 Høst, Chr., Pr., 400 f.
 Høstmark, J., Pr., 82.
 Høyer, P. H., Pr., 450.
 Ibsen, A., Kirkeværge, 327 346 f.
 Ilsted, Lb., S. Gørding S., 55 63.
 Ingeborg, Frue paa Okholm, 323.
 Ingeborgs Kær, Føvling S., 384.
 Ingerslev, L. J. K., Pr., 241 246 563.
 Itzehoe, Holstén, 132 166.
 Iversen, N., Skibsfører, 540.
 Jacobsen, Chr., Gmd., 505 f 510;
 —, Joen, Herredsfoged, 272.
 Jacopone da Todi, Salmedigter,
 285.
 Janderup S., V. Horne H., 61 302.
 Jebens, Margr. H., 161.
 Jegum, Gde., Janderup S., 59
 Jelling S., Tørrild H., 87 364 623
 671.
 Jels S., Gram H., 666.
 Jensdatter, Anne, i Modvig, 298
 307.
 Jensen, H., Hospitalsforstander,
 160; —, J. P. G., Pr., 593 597;
 —, Johs. V., Forfatter, 5 206;
 —, Peder, Kannik, 364; —,
 Toldbetjent, 505 f.
 Jensen-Hammer, J., Pr., 241 246.
 Jeppesen, A. J., Styrmand, 515 540.
 Jepsen, Iver, Kirkeværge, 279;
 —, Thomas, Herredsfoged, 267
 272.
 Jermiin, Gmd., 555.
 Jerne S., Skads H., 57 f 61 223
 — 263 432 562.
 Jerne, H. J., Pr., 244; —, J. P.,
 244; —, P. J., Pr., 244.
 Jernved S., Gørding H., 48 59
 62 73 205 328 560 676.
 Jersin, J. D., Biskop, 656.
 Jespersen, H. J., Proprietær, 567.
 Jessen, E. J., Kancellisekretær,
 462; —, K., Statsgeolog, 53
 447; —, N. H., Styrmand, 540.

- Jordrup, S., Anst H., 83 ff 90 f
97 99 104 567.
- Jullingsholm, Hgd., Sønder Omme S., 292.
- Junge, Vagtmester, 164.
- Junghans, C. F., Pr., 147, 558.
- Jyllerup, Lb., Aarre S., 435.
- Jürgensen, N. H., Pr., 597.
- Jørgensen, B., Sognedegn, 424;
—, Kj., Borgmester, 650; —,
N. P., Pr. 137.
- K**aae se Garboe.
- Kaalund, H. W., Pr. 550.
- Kaas, H. B., General, 163
- Kalkar, O., Pr., Sprogforsker, 35.
- Kalnein, Løjt., 398.
- Kalvslund S., Ribe H., 406.
- Kannebæk, Folding S., 41.
- Karstensen, Th., i Lintrup, 405 409.
- Kæstkær, Lunde S., 442.
- Kastrup, Lb., Gram S., 206.
- Kellinghusen, Holstén, 166.
- Kemp, A., Pr., 246 248 f 563.
- Kierckeby, J., Lærer, 273 f.
- Kierkegaard, S. Aa., Forfatter, 453
457 f.
- Kiersing, R. H., Lærer, 662.
- Kinch, J., Historiker, 645 ff.
- Kirk, O., Gmd., Stænderdeputeret, 179.
- Kirkeby, Andr., 394.
- Kirkwall, By paa Orknøerne, 519
521.
- Kjeldsen, P., Gmd., 74.
- Kjersing, Brøndum S., 253 552.
- Kjær, H., Museumsinspektør,
443 f; —, P., Handelsmand, 74.
- Kjærbøl, Lb., Farup S., 293.
- Kjærbølling, Lb., Rejsby S., 468.
—, N., Naturhistoriker, 610.
- Kjørup, Hgd., Krogsbølle S., 627.
- Kielund, Lb., Lindknud S., 413 619.
- Klingstrup, Hgd., Skaarup S., 390.
- Knud d. Hellige, Konge, 386; —,
Lavard, Hertug, 386.
- Knude, Lb., Skads S., 250.
- Knude, Niels, Gmd., 277.
- Knudsbøl, Lb., Jordrup S., 97 99.
- Knudsbølgaard, Jordrup S., 567.
- Knudsen, G., Sprogmand, 34; —,
R., Pr., 593
- Knuth, J. F., Ritmester, 162.
- Koch, C. F., Stiftsprovst, 313; —,
G., Pr., 240 245 ff; —, Jens, 546.
- Koefoed, C. D., Biskop, 610 632;
— Jfr. 151.
- Kolberg, Drejer, 150.
- Kolding, 6 45 55 84 94 96 f 108
115 168 216 303 381 f 474 622.
- Koldinghus, 269 f.
- Kongeaen, 8 41 59 62 417.
- Kongens Vase, Lindknud S., 408 f.
- Kongsberg, Norge, 626.
- Korsgaard, J., fhv. Entreprenør,
385; —, Otto, Husmd., 35 107
—162.
- Korskroen, Skads S., 236 251.
- Korsør, 268 567.
- Krabbe, Birgitte, Sofie, 292; —,
Dorthea, f. Holst, 419; —,
Gregers, Lensmand, 430; —,
Iver, Pr., 419.
- Kraglund, P. J., Biskop, 340.
- Kragerø, Norge, 389, 531.
- Kragh, Raadmand, 305.
- Kragmose, Grindsted S., 293.
- Kristensen, Ev. Tang, Forfatter,
84; —, Gregorius, Pr., 366.
- Krog Meyer, Gmd., 127.
- Krogsgaard, Hgd., Tjæreborg S.,
249 288 291 563.
- Krogstrup, Lb., Skrave S., 205.
- Kronborg Mejeri, Gjesten S., 90.
- Kruse, Th., Gmd., 277; —, Prokurator, 227.
- Kvaglund, Lb., Jerne S., 223 252
259.
- Kvie, Lb., Ansager S., 619.
- Kvong, S., V. Home H., 58 f 503.
- Kærgaard, Hgd., Hunderup S.,
69 f 74 603—634.
- Københoved, Lb., Skrave S., 355
554.
- Køge, 399.
- Kønigshoug, H. B., 394.
- L**abri, „Professor“, 381.
- Lagrolet, Johs., Fattiglem, 148
151 f.

- Lakjær, Konrektor, 667 ff.
 Lammehave, Hdg., Ringe S., 162.
 Lange, Erik, t. Engelsholm, 266;
 —, Fanny f. Gjellerup, 589;
 —, Barbara f. Monrath, 587;
 —, H. Th., Tolder, 586; —,
 H. Th., Kontorchef, 587; —,
 Niels, Rigsraad, 610 632; —,
 Thomas, Digter, 586—602; —,
 Matthias, Ærkedegn, 340 344.
 Langlig Bjerge, Ø., Ho S., 594.
 Langsig, Gd., Lunde S., 442.
 Larsen, H., Landbrugshistoriker,
 16 87 f.
 Laugesen, H., Biskop, 319 365.
 Lauridsen, M., Skibsfører, 515 539.
 Lauritsen, N., Delefoged, 429.
 Leipzig, 628.
 Leith, Skotland, 523 525.
 Lejre, Lb., Allerslev S., 88.
 Lejrskov S., Anst H., 5 83 f 216 265
 267 f 276 623.
 Lemvig, 502.
 Lervad, Føvling S., 37.
 Leschly se Teilman.
 Leth, M., Generalløjtn., 164.
 Leunbach, C. L., Generalmajor, 162
 Lichtenberg, G. H., Godsejer, 292
 550 632; —, se Gersdorff og
 Thygeson.
 Liebenberg, M. F., kgl. Konfes-
 sionarius, 612 632.
 Liegnitz, By i Schleslen, 289.
 Lillerøj, Gd., Gjesten S., 90 96.
 Lillienskjold, Anton Chr., Kam-
 merh., 606 632; —, Christiane
 Louise P. f. Stemann, 632; —,
 Charlotte f. Heltzen, 632; —,
 H. G., Kammerherre, 635; —,
 Karen P. se Gersdorff.
 Lindberg, Gmd., 560.
 Lindbjerggaard, Hgd., Ølgod S.,
 292 504 552.
 Lindenborg Aa, Blenstrup S., Aal-
 borg A., 53.
 Lindersvold, Hgd., Roholte S.,
 Præstø A., 611.
 Lindesnæs, Kap, Norge, 525 f.
 Lindholm, Tim S., 184.
 Lindknud S., Malt H., 200 206
 404 408.
 Lintrup S., Frøs H., 468 506; —,
 Lb., Holsted S., 405 410 f.
 Liselund, Hgd., Magleby S., Møn,
 620.
 List paa Øen Sild, 314.
 Livorno, Italien, 525.
 Louise Charlotte, Landgrevinde,
 628 634.
 Lover Syssel, 381.
 Lorentzen, A., Fyrmester, 575;
 —, T. T., Pr., 666.
 Lund, Chr. M., Gmd., 554; —,
 Anne Gertrud, 393 ff; —, J. P.,
 Pr., 367 373; —, L. P., Pr., 422;
 —, S. N., Byskriver, 392; —,
 Kancelliraad, 396 398 f; —, F.,
 Fuldmægtig, 427.
 Lundager, Lb., Lunde S., 440—
 448 671.
 Lunde S., V. Horne H., 61 f 440
 —448 660—678.
 Lundenæs, Gd., Skjern S., 191.
 Lunderskov, Lb., Skanderup S.,
 6 f 16 34 83 99 119.
 Lundgaard, Vejen S., 385.
 Lundtang, Lb., Lunde S., 678.
 Lundum S., Vor H., 605 f.
 Lustrupholm, Gd., Ribe St. Ca-
 tharine S., 323.
 Lutter am Barenberg, By i Bruns-
 vig, 290.
 Luxdorph, B. V., Oversekretær,
 264.
 Lybeck, 546.
 Lydum S., V. Horne H., 58 ff 61
 502 f.
 Lydumgaard, Lydum S., 549.
 Lykkegaard, Jerne S., 430 432.
 Lyne S., Nørre Home H., 60 504.
 Lüneburg, 467.
 Lyngby (Kongens) S., Sokkelunds
 H., 589.
 Lyngvig Sønder, Holmslands Klit,
 595.
 Lüttichau, C. L., Generalløjtn.,
 162; — P. L., Løjtn., 167; —,
 W. C., Generalmajor, 164.
 Læborg S., Malt H., 29 60 95
 200 386 619 625
 Læk S., Kær H., Tønder A., 408.

- Løbners Plantage, Holsted S., 410.
 Løgstør, 189.
 Løgum, Øster, S., Sønder Rangstrup H., 678.
 Løgumkloster, 166 381 651.
 Lønborg S., Nørre Horne H., 60.
 Lønne S., Vester Horne H., 62 498.
 Løvenborg, Hgd., Butterup S., 612.
 Løw, B. & Søn, Klokkestøbere, 332.
- Maade, Lb., Jerne S., 223 241 244 259 430 432.**
 Maakilde, Holsted S., 384.
 Madsen, B., Lærer, 231; —, A. P., Dyr-maler, Kobberstikker, 89 ff 96 99 f; —, J., Lærer, 85.
 Magnus den Gode, Konge, 623.
 Malibran-Garcia, M. F., fransk Sangerinde, 614 633.
 Malle, Lb., Horne S., 53 f 58 f.
 Malmaison, fransk Slot, 614.
 Malt H., 52 f 60 197—215 384 ff.
 Malt S., Malt H., 95 200.
 Mandøe, Hans, Skipper, 477 479.
 Mansa, J. H., Officer, Korttegnér, 83 f 90 100.
 Manø, 76 147 313 f 320.
 Margrete, Dronning, 11 f.
 Markdanner, Caspar, Lensmand, 274.
 Markus Aurelius, rom. Kejser, 317.
 Martin, P., Eneboer, 449—461.
 Massmann, N. H., Pr., 547.
 Mathiesen, Maren, 667 f 672.
 Mathisen, Jeppe, Gmd., 278; —, P. T., Gmd., 277.
 Mejls, Varde Lands., 447.
 Meinertz, A. B., Matros, 515 534 541.
 Melbærhøj, Holsted S., 412.
 Meldahl, J. B. C., Pr., 662.
 Meldorf, Ditmarsken, 161 164 166.
 Merringgaard, Hgd., Korning S., 605.
 Midtby (Darum), Darum S., 68 f 76.
 Mikkelsen, Karl, Husmd., 273 278; —, H. P., Skibskaptajn, 515 540.
- Minotaurus (paa Kreta), 93.
 Modvig, Grindsted S., 292 294 298.
 Moe, C. J., Pr., 132 139.
 Moltke, W. J. A., Stiftamtmd., 553; —, Greve, Officér, 614.
 Mømsen, F., Proprietær, 567.
 Monrath se Lange.
 Munk, Birgitte S., t. Urup, 292 ff 296 308; —, Harald, Dekorationsmaler, 356; —, Mich., Gmd., 277; —, Peder t. Urup, 292.
 Muus, Chr., Biskop, 344.
 Mühlenphort, J. A., Proprietær, 677.
 Müller, Matth., Gmd., 338; —, Sophus, Museumsdirektør, 53 55 84 89 ff 96 101 104 216; —, Tage, Biskop, 348.
 Münster, Herredsfoged, 46.
 Münter, B., kgl. Konfessionarius, 626, 633.
 Myra, By i Lilleasien, 336.
 Mälaren, Sverige, 624.
 Mølby, Ansager S., 293 298.
 Møller, Axel, Arkitekt, 243; —, Frantz, Smed, 563; —, Jeppe, Møller, 252; —, Jøhn M., Pr., 292; — Karen S., paa Urup, 292 f 296; —, Lars A., t. Urup, 292 296; —, Lorenz P., paa Urup, 298 307; —, Opfinder af Dykkerapparat, 497.
 Møn, 620.
- Nagbøl, Lb., Skanderup S., 7 24 98 f 218.**
 Nagbølgaard, Skanderup S., 218.
 Nakskov, 288.
 Napoleon I., fransk Kejser, 112 458.
 Napel, 590.
 Nebel, Nørre, S., V. Horne H., 66 494—511 678.
 Neve fra Rømø, 397.
 Newcastle, England, 531.
 Nielsen, H., Forpagter, 292; —, Mads, Selvejerbonde, 298; —, M. H., Pr., 310; —, M. L., Skibs-

- kaptajn, 515 540; —, N. M., Styrmand, 515 541; —, N. S., Pr., 601; —, Oluf, topograf. Forf., 7 f 35 89 273 387; —, P. J., Lærer, 75; —, Brænde- vindsbrænder, 503; —, Justits- raad, 153.
- Niendorf, Holstén, 168.
- Nissen, H., Møller, 251 ff; —, J. V., Lærer, Museumsmand, 377 ff 387 f 412 f.
- Noes, Poul, Gmd., 277.
- Noesgaard, Anst S., 264—278.
- Nollund, Grindsted S., 380.
- Nommesen, Jep, Skrædderlærling, 149 153.
- Nordby (Fanø) 70 515—542 635 —642.
- (Samsø) 551.
- Nordström, S., svensk Forf., 93.
- Novrup, Lb., Jerne S., 223 259.
- Novrup, H. P. H., Lærer, 379.
- Nummesen, C. F., Ritmester, 166.
- Nustrup S., Gram H., 552 558.
- Nyborg, 288 533.
- Nygaard, Sigurd, Filolog, 7.
- Nyholme, Aastrup S., 578.
- Nykirke, Vester, S., Skads H., 228 301 305 556 623.
- Nykøbing, Falster, 246.
- Nymindegab, Lønne S., 62 503.
- Nysø, Hgd., Præstø Lands., 611.
- Næsbjerg S., Skads H., 434.
- Næstved, 612.
- Nørballe, Lb., Ho S., 593.
- Nørbølling, Folding S., 41 44 49 f 87 f.
- Nørgaard, Brørup S., 414.
- Nørholm, Hgd., Torstrup S., 292 550 552 583 604 609 619 633.
- Nørreby (Darum) Darum S., 68 76.
- Nørrebæk, Holsted og Lindknud S., 408.
- Nørre Horne H., 52.
- Nørtarp, Lunde S., 678.
- O**ddum (Aadum) S., N. Horne H., 59.
- Odense, 162 167 288 343 386 533 589.
- Ohrt, Orgelbygger, 350.
- Okholm, Gd., V. Vedsted S., 310 314 323 f 359.
- Okholm, K., Amtsrevisor, 332.
- Oldenburg, tysk Storhertugdømme, 507 628.
- Olesen, Erik, Herredsfoged, 272.
- Olgersdiget, Tinglev S., 86.
- Olivarius, N. H., Pr., 424 426.
- Olsen, Jacob, Husmd., 578.
- Olulsen, H., Pr., 366.
- Omme, Lb., V. Nykirke S., 56.
- Omme, Sønder-, S., Nørvang H., 292 457.
- Opsneum, Lb., Sneum., 59 378.
- Orebygaard, Hgd., Sakskøbing Landsogn, 167.
- Orning, Morten, Lensmd., 269.
- Oslo, Norge, 365.
- Ostermann, Apoteker, 399.
- Ottersbøl, Lb., Mjolen S., Lø H., 146.
- Ovtrup S., V. Horne H., 80 658 —678.
- Oxby S., V. Horne H., 477 587 —602.
- Oxenvad S., Gram H., 666 f.
- P**alladius, Peder, Biskop, 282 286.
- Palle, Pr., 244.
- Paris, 614 f.
- Pedersen, Andr., Møller, 253; —, C. A., Lærer, 230; —, Jens, til Urup, 292 ff; —, Niels, Møller, 293 297; —, N. A., Styrmand, 515 541; —, N. Chr., Lærer, 678.
- Person, P., Kirkeværge, 279.
- Peter III., russ. Kejser, 168; —, Prins af Oldenburg, 507 628.
- Petersen, Ingeborg Chr., f. Teilman, 604 634; —, P., Pr., 604 634.
- Pinneberg, Holstén, 162.
- Pjedsted, S., Holmans H., 87.
- Plessen, F. C., General, 167.
- Plovstrup, Lb., Jernved S., 205.
- Pontoppidan, E., Biskop, histor. Forf., 290 548 669.
- Poulsen, N., Gmd., 218; —, se Leunbach.

- Puglund, Gd., V. Starup S., 430.
- Quickborn**, Holstén, 167.
- Quistgaard, Th. M. S., Herredsfoged, 500.
- Raben**, S. P., Folketingsmd., 140.
- Rakker, Jens Chr., 81; —, Jørgen, 80.
- Ramsing, P., Hospitalsforst., 148 154 160.
- Ramsvig, Madam, fra Ribe, 347.
- Ramten, Lb., Ørum S., Djursland, 377 387 412.
- Rands Fjord, Gaarslev S., 94.
- Rantzau, Ditlev, Hofmarskal, 289.
- Rasmussen, Hans, Skindhandler, 587; —, J. P., Lærer, 678.
- Rauhe, A., Købmd., 501.
- Ravn, Karen, Gd. kone, 119.
- Ravnholt, Lb., Gjesten S., 20 23 33 90 96 148.
- Ravnsberg, Gd., Guldager S., 432.
- Ravnø, V. Nykirke S., 76.
- Reedtz, Kirsten, t. Krogsgaard, 288.
- Rejsby S., Hvidding H., 468; —, Stjert, Vesterhavet, 331.
- Rendsborg, 71 f 165.
- Resen, P. H., Retslærd og Historiker, 381 649.
- Revsing, Lb., Gjesten S., 95 f.
- Reykjavik, 609 f.
- Rheinländer, Ph. S., Løjtn., 166.
- Ribe, 37 143—160 272 313 319 ff 331 337 353 372 389—399 405 ff 416 f 462—493 544 ff 566 582 610 643—657.
- Richter, J., Pr., 269 563.
- Rieppur, F. C., General, 167.
- Ries, N., Raadmd., 476 487.
- Rindby, H., Hovmester, 515 542.
- Ringes, Gudme H., 503.
- Ringbøbing, 56 498 505 f 510 565 587 f 670.
- Ringsted, 390.
- Rise, Pr., 593.
- Roager S., Hvidding H., 322 343.
- Rodebæk, Lb., Faaborg S., 435 577.
- Rodriguez (Rudrique), 396 ff.
- Roed, Poul, Folketingsmd., 141.
- Roest, N., i Ottersbøl, 146.
- Rolles Mølle, Skanderup S., 11 15 32 121.
- Rosenberg, C. M., Literaturhistoriker, 589; —, J. Fr., Pr., 366; —, P. A., Forfatter, 587 602.
- Rosendal, Slot i Sverige, 625.
- Rosenstand, O. L. E., Pr., 310 f 367 370.
- Rosenvinge, F. V., Hospitalsforstander, 160 565.
- Rosenørn, Margrete, t. Kærgaard, 288 ff.
- Roskilde, 587.
- Rotbøl, Horne S., 678.
- Rothkirch, Wenzel, t. Krogsgaard, 288 ff.
- Rottern, F. H., Oberstløjtn., 162.
- Rouen, Frankrig, 505 540.
- Roust, Lb., Grimstrup S. 429 436 f.
- Roved, Lb., Anst S., 24 95 269.
- Rugbjerg, Ø. Løgum S., 678.
- Rybjerg, Gd., Velling S., 306.
- Rygaard, Gmd., 675.
- Rygh, O., norsk Arkæolog, 217.
- „Rytterhullet“, Lindknud S., 409.
- Rærup, Lydum S., 503.
- Rødby, 526.
- Rødding S., Frøs H., 72.
- Røhr, Levin, Humlefører, 487.
- Røj, Gd., Gjesten S., 90 f 96 103.
- Røjkjær, L., topogr., Forf., 448.
- Røjlund, Gd., Gjesten S., 90 96.
- Rømø, Vesterhavssø, 313 f 331 394 397.
- Rønnebæksholm, Hgd., Rønnebæk S., 608 611.
- Rørbye, M. C. V., Maler, 354.
- Rørdam, Vald., Forfatter, 371.
- Rørkær, Jerne S., 223 232 250 432.
- Saderup**, Lb., Skads S., 431.
- Sadolin, Pr., 597.
- Sahl, Henricha C., se Wester; —, Henrik G., 661 667 f; —, J., Hører, 661.

- Salzau, Gods i Holstén, 167.
 Samuelsen, Chr., Handelsmand, 155.
 Sandby S., Tybjerg H., 587.
 Sanderumgaard, Hgd., Davinde S., 164.
 Savannah, By i Georgia, N. Amerika, 533 f.
 Schanche, O., Toldforvalter, 478.
 Schandorph, S., Forfatter, 199.
 Scharff, Toldkontrolør, 634; —, Othilia, f. Petersen, 634.
 Schinkel, N. J., Generalløjtn., 167.
 Schmidt, Avg. F., Folkemindesforsker, 101 ff; —, L., Købmd., 666; —, P. L., Lærer, 598; —, Petrus M., Haandværkssvend, 667 ff; —, Byfoged, 670 ff; —, Proprietær, 502.
 Schmidth, U. K., Pr., 137.
 Scholten, P. C. F., Generalguvernør, 616 633.
 Schoster, M., 274.
 Schulenburg, J. H. von der, Greve, Generalmajor, 167.
 Schultz, O., Raadmand, 395 f 476 487; —, Gmd., 124 126.
 Schwartzau, Holstén, 167.
 Schütte, G., Sprogmand og Etnolog, 217.
 Schøt, Fr., i Farup, 394.
 Seerup, S., Pr., 548.
 Schestedt-Juel, Officer, 614.
 Seine, fransk Flod, 615.
 Sekjær, Gd., Holsted S., 409 426.
 Serène d'Acqueria, G. J. f. Gersdorff, 605 632; —, J. L. B. D., Generalkrigskommissær, 605 632.
 Sest S., Anst H., 6 13 16 89 96 102 383.
 Seve, N. C. de, Premierløjtn., 167.
 Severinsen, P., Pr., 88.
 Sild, Vesterhavso, 314.
 Sivers, Gért, Humlefører, 487.
 Sjællandsfarer, Niels A., 421.
 Skaderlis, Byggeentreprenør, 351.
 Skads H., 52 60 246 378 429—439.
 Skads S., Skads H., 54 f 58 61 89 237 259 431.
 Skagen, 596.
 Skallingen, Ho S., 595 f 599.
 Skamlingsbanken, Vejstrup S., 630.
 Skamstrup, Lb., Øse S., 430.
 Skanderup S., Anst H., 1—35 82 f 97 107—142 217 f 272 382.
 „Skankhuset“, Holsted S., 410.
 Skau, Laurids, sønderjydske Poliker, 72.
 Skautrup, P., cand. mag., 101.
 Skeel, Albert, t. Fusingø, Lensmand, 652; —, Christen, t. Fusingø, Rigsraad, 652; —, Abel, t. Kærgaard, 632.
 Skive, 403.
 Skjedsbøl, Lunde S., 561 f.
 Skjelhøje, Ølgod S., 449 f.
 Skjern Aa, 52 f 59 f; —, S., Bølling H., 79 217.
 Skodborg S., Frøs H., 60 99 666.
 Skodborghus, Gd., Vejen S., 272 666.
 Skoldbjerg, Alslev S., 380.
 Skonager, Lb., Næsbjerg S., 434.
 Skottenborg, Gade i Viborg, 495.
 Skovdallund, Jelling S., 671.
 Skovende, V. Starup S., 424.
 Skovlyst, Gd., Folding S., 567.
 Skyggedal, Brørup S., 414.
 Skyhede, Lb., Ovtrup S., 678.
 Skylvad, Jernved S., 63.
 Skærbæk S., Hvidding H., 396 398.
 Skøgum, Banke i Vesterhavet, 314 330.
 Skørping, S., Hellum H., 53.
 Slavs H., 380.
 Slesbager, Lb., Faaborg S., 435.
 Smith, Truels, Generalfiskal, 389.
 Snesere S., Barse H., 587.
 Sneslev S., Ringsted H., 246.
 Sneum Aa, 52 f 59 61 f; —, S., Skads H., 59.61 431.
 Sneumgaard, Sneum S., 69.
 Sneverholt, Hellum S., Hjørring A., 448.
 Sommer, J. G., Pr., 555; —, M., Lægprædikant, 453.
 Sonnin, H. A. G., Amtsfuldmegetig, 297 308.
 Sontag, H. G. W., tysk Sangerinde, 614 633.

- Sorø, 107 620; —, Amt, 5.
 South Shields, Havneby i Nord-
 øst-England, 533.
 Spandet, Frederik, 595; —, Marie,
 595; —, Niels, Pr., 597.
 Spangsberg, K. M., Kroejer, 237.
 Spangsbjerg, Lb., Jerne S., 223
 249 251 f 258 430; —, Mølle,
 Brøndum S., 81.
 Spleth, H., Rektor, 662.
 Stadfeldt, A. B., Borgmester, 143.
 Stakbølle, 87.
 Stampe, G., Præstesøn, 507; —,
 H. G. A., cand. theol., 499; —,
 J., Pr., 494—511.
 Stangeberg, Henrik, Biskop, 330.
 Starup, Vester, S., Skads H., 62
 378 419 ff 430 500; —, Øster,
 S., Brusk H., 87.
 Staulund, P., Gmd., 120 f.
 Staun, J. P., Portrætmaler, Gra-
 vær, 619 633.
 Stavning S., Bølling H., 79 185.
 Steenstrup, Johs., Historiker, 87;
 —, P. R., Kammerraad, 144.
 Steffensen, Lauge, Raadmd., 548.
 Stemann, C. L., Statsminister, 632.
 Stenderup S., Nørre Tyrstrup H.,
 96.
 Stephansen, O. St., Herredsfoged,
 508.
 Sterm, Gmd., 675.
 Stilde Plantage, Brørup og Lind-
 knud S., 205 413.
 Stockendorf, Holstén, 167.
 Stockholm, 624 f.
 Stolle, Korporal, 164.
 Storehedinge, 390.
 Storm, G., norsk Historiker, 623.
 Stornoway, By paa Hebriderne,
 526 f.
 Strandby S., Gislum H., 189; —,
 Lb., Jerne S., 223 235 432.
 Strellev S., Nørre Horne H., 60
 62 f 460.
 Strongismark, Guldager S., 432.
 Struckdorf, Holstén, 167.
 Strundsig, 401.
 Stubbum, Lb., Aller S., 97.
 Stygge, Thomas, t. Frøstrup, 448.
 von Støcken, F. H., Apoteker,
 502.
 Størsbøl, Lb., V. Nykirke S., 301.
 Suldorf, Holstén, 162.
 Sunesøn, And., Ærkebiskop, 2.
 Svanemosen, Vonsild og Ødis S.,
 97.
 Sveistrup, H., Pr., 563.
 Svend Estridsen, Konge, 6.
 Svendborg, 391.
 Svendsen, Kjeld, Gmd., 70; —,
 S., Skibskaptajn, 515 539.
 Svitzer, C., Proprietær, 292 296;
 —, R. E., Provst, 658.
 Systofte S., Falsters Sønder H.,
 246.
 Sælborg, Lb., Hostrup S., 60.
 Søbygaard, H., Styrmand, 515 541.
 Søgaard, Hgd., Ny Sogn, Holms-
 land, 306.
 Sældal, Holsted S., 410.
 Søllerød S., Sokkelunds H., 96.
 Søltoft, Chr., Kancellisekretær,
 605 632; — O. J., Kammerraad,
 605 632.
 Sølvdalhus, Holsted S., 411.
 Sønderbankerne, Vesterhavet, 331
 Sønderby, Darum S., 68 f 71 f 75.
 Sønder Børk S., Nørre Horne H.,
 61.
 Søndergaard, Josef, i Esbjerg, 564.
 Sønderho S., Fanø, 70 319 464 f
 564.
 Sønderris, Gd., Guldager S., 251
 253.
 Sønnichsen, Anna, f. Tikjøb, 607
 632; —, H., Oberst, 632.
 Sørensen, Anders, Billedskærer,
 288; —, Enevold, Folketings-
 mand, 141; —, H. H., Lærer,
 223 ff; — H. J., Pr., 313 348
 367; —, Iver, Gmd., 555; —,
 Lars, Oppasser, 156 ff; —, Gut-
 torm, Præstesøn, 370; —, Vilh.,
 Præstesøn, 370.
 Søviggaard, Ovtrup S., 502 675 ff.
 Søvigghuse, Ovtrup S., 663 676.
 Søvind S., Vor H., 217.
 Tanggaard, Lejrskov S., 276.

- Taps S., Nørre Tyrstrup H., 97.
 Tausen, Hans, Biskop, 365 647.
 Tavlebjerget, Oxby S., 594 600.
 Teilman, A. Ch., Etatsraad, 604
 619; —, A. Ch., Jægermester,
 603—634; —, Elisabeth, f. We-
 delsparre, 608; —, Frederikke
 D., f. Leschly, 626 ff; —, Inge-
 borg Ch., se Petersen; —, So-
 phie Amalie, f. Gersdorff, 604;
 —, Sophie, f. Bardenfleth, 611 ff;
 —, Tøger, fhv. Proprietær, 604
 634; —, Tøger, R., Etatsraad, 305
 604; —, Tøger, t. Endrupholm,
 604; —, Thøger, R., Barn, 627
 631.
 Terpæger, P., Pr., histor. Forf.,
 344 366 488 492 646.
 Terpling, Lb., Aarstrup S., 424 426.
 Tesdorf, Holstén, 162.
 Testrup S., Ringsted H., 241.
 Tetens, Kammerraad, 560.
 Thillerup, Adam, Pr., 393.
 Thisenius, Hans, Degn, 598; —,
 Knud, „Degn“, 595 f; —, Mette
 Chr., 598.
 Thisted, 185.
 Thistrup, Prokurator, 671 f.
 St. Thomas, Vestindien, 613.
 Thomsen, Iver, 268; —, Jep, Her-
 redsfoged, 264—278; —, Mor-
 ten, i Lejrskov, 267; —, Mor-
 ten, Pr., 660 ff 668 f 673; —,
 Peder, Kroejer, Landvæsens-
 kommissær, 623 633.
 Thorlacius, B., Toldbetjent, 502;
 —, B. R., Sprogmand, 502 614
 633.
 Thorsen, J., Havebrugskonsulent,
 578; —, P. G., Universitets-
 bibliotekar, 628 634.
 Thorsmark, Darum S., 68 76.
 Thorsted S., Hind H., 246.
 Thorsted, Lb., Egtved og Verst
 S., 89 95.
 Thorstrup S., Øster Horne H.,
 378 400.
 Thorup J., Hospitalsforstander,
 160.
 Thuesen, Boje, Eneboer, 596.
 Thura, L., Biskop, 340.
 de Thygeson, Anna M., f. Lich-
 tenberg, 606 632; —, Lars,
 Etatsraad, 606 632.
 Thyregod, C. A., Forfatter, 204.
 Thøstesen, S., Møller, 179.
 Tikjøb, C., Pr., 605 631; —, Anna,
 se Sønnichsen; —, Lise, 607,
 Tim, H. M., Forpagter, 390.
 Tinghuse, Ovtrup S., 61.
 Tirslund, Lb., Brørup og Føvling
 S., 45 50 54 f 58 415 621.
 Tistrup S., Øster Horne H., 187.
 Tjæreborg S., Skads H., 60 236
 279—291 428 f 431.
 Tobøl, Lb., Føvling S., 48; —,
 Lb., Guldager S., 432.
 Toft, Chr. E., Fisker, 515 542.
 Tofterup, Lb., Starup S., 434.
 Toftnæs, Lb., Alslev S., 379.
 Tord, Degn, Landstingshører, 264
 644.
 Tornum, Ib, Borgmester, 650.
 Torstedlund, Hgd., Aarestrup S.,
 430.
 Torstenson, L., svensk General,
 429.
 Tovrup, Jerne S., 223 229 231
 237.
 Trajan, romersk Kejser, 285.
 Tramp, F. C., Greve, Oberst, 162.
 Tranberg, Lb., Aarre S., 430 435.
 Tranberg, H. G., Borgmester, 155.
 Tranekærgaard, Aarstrup S., 555.
 Trap, J. P., topograf. Forfatter,
 6 59 61 f 83 86 100.
 Troja, 93.
 Trældiget, Skanderup o. fl. S., 82
 —104 216—219.
 Trælleborg, Verst S., 83 ff 90.
 Træltstedet, Holsted S., 411.
 Trøjborg, Hgd., Visby S., Lø H.,
 396.
 Tscherning, A. F., Krigsminister,
 630 634.
 Tudsborg, Grindsted S., 293.
 Tueeng, Darum S., 70.
 Tullesen, Jens, Rektor og Pr., 160.
 Tvede, P. H., Hospitalsforstander,
 160.

- Tvedsgaard, Skanderup S., 10 32.
 Tvile, Lb., Aastrup S., 58 205 286
 426.
 Tyne, Flod i England, 529 f.
 Tyrrestrup, Hgd., Søvind S., 606.
 Tølløse S., Mørløse H., 246.
 Tømmerby, Lb., Sneum S., 69.
 Tønder, 381 469 473 492.
- Udgrobe, Darum S., 70.
 Udlejre, Lb., Ølstykke S., 88.
 Uetzburg, Holstén, 167.
 Uglvig, Gde., Jerne S., 223 235 430.
 Uldal, Lb., Skrydstrup S., 554.
 Undset, Sigrid, norsk Forfatter-
 inde, 283.
 Urupgaard, Hgd., Grindsted S.,
 292—308.
 Ussing, H., Folkemindeforsker, 57
 107; — N., Hospitalsforstander,
 160 552; — Th., Hospitals-
 forstander, 160.
 Ussinggaard, Hgd., Korning S.,
 605.
 Utrecht, Holland, 281.
 Uттersén, Holstén, 163.
- Vaarby Aa, Hemmeshøj S., 93.
 Wadskiær, C. F., Forfatter, 299.
 Wallmann, E., Advokat, 398.
 Walther, Degn, 662.
 Vamdrup S., Anst H., 6 f 1097 f 218.
 Varde, 45 59 63 71 74 227 235 ff
 447 508 f 556 f 618 658 673.
 Varde Aa, 59 ff 64; —, Syssel, 52.
 Varde, B. J., Pr., 245.
 Warnche, A. D., født Bay, 678;
 —, B. U. M., Lærer, 678; —,
 J. J., Organist, 678.
 Varnæs S., Lundtoft H., 604 634.
 Warthoe, H., Herredsfoged, 427.
 Wassard, J., Pr., 677 f.
 Vedel, A. S., Historieskriver, 448.
 Wedel, Holstén, 163 405 f.
 Wedelsparre, D., Kammerherre,
 608; —, Elisabeth se Teilman.
 Vedsted, Vester, S., Ribe H., 309
 —373 468 562.
 „Vedstedgaard Havn“, V. Ved-
 sted S., 318.
- Vegen Mølle, NørreFelding S., 252.
 Vejen S., Malt H., 88 95 99 200
 217 385 562 f 578 623; —, Aa,
 52 ff 562.
 Vejle, 526.
 Vejrum S., Hjerm H., 661.
 Vejrup S., Gørding H., 61.
 Vejsig, Lb., Aastrup S., 425.
 Vejstrup S., Nørre Tyrstrup H., 96.
 Veldbæk, Lb., Jerne S., 223 227
 231 234 259 432.
 Verst S., Anst H., 85 89 f 93 95 ff
 102 187 216 382 552.
 Vestendige, Darum S., 68.
 Wester, C. B., Degn, 624 676;
 —, Henriche, f. Garboe, 661 674.
 Vesterby, Darum S., 76.
 Vester Horne H., 52 61 599.
 Vesterballe, Lb., Ho S., 598.
 Viborg, 494 f.
 Wiehe, C. J., Kammerraad, 626 633.
 Vilandt, H. N. P., Læge, 566.
 Villebøl, Lb., Kalslund S., 55.
 Wilmann, P., Fuldmægtig, 500.
 Vilslev S., Gørding H., 62 f 70 190.
 Vind, Anders, Gmd., 251.
 Vinga Fyr, Sydsverige, 539 f 542.
 Winther, N. P., Styrmand, 515 541.
 Visby S., Lø H., 253.
 Wissing, H., Pr., 124.
 Wissingsminde, Gd., Skanderup
 S., 21 27 32 124—133.
 With, H. B. L., Hovmester, 515 542.
 Vittarp, Lb., Ovtrup S., 663 676 f.
 Vittrup, Lb., Lindknud S., 619.
 Wiuff, Chr., Gmd., 277.
 Viumgaard, Sønder Vium S., 675.
 Vognsbøl, Jerne S., 223.
 Voldborg Kilde, Holsted S., 384.
 Wolfenbüttel, 290.
 Volsted S., Fleskum H., 53.
 Vong, Lb., Vester Nykirke S., 556.
 Vonsild S., Nørre Tyrstrup H.,
 96 f 102.
 Vorbasse S., Slavs H., 380 f.
 Worm, C., Præsident, 476 487;
 O., Arkæolog, 82 100 379 619.
 Worsaae, J. J. A., Arkæolog, 83 ff
 90 f 104 623.
 Vorup, Vejen S., 88.

Vrannerup, Lb., Sest S., 6 97.
 Vringelborg, Raasted S., 351.
 Vrøgum, Lb., Aal S., 59ff 561.
 Väderö, Halland, 93.

Ydre-Bjerrum, Ribe Domkirkes
 Lands., 340.
 Yimuiden, Holland, 524.

Ægdiussen, L. Pr., 366.

Ødis S., Nørre Tyrstrup H., 97.
 Ølgod S., Ø. Horne H., 60 449
 456 458 f 461.

Ørnsø, Ribe, 491.

Øse S., Skads H., 58 269 434 560.

Østbirk, Oppasser, 151.

Øster Horne H., 52.

Østerrisør, Norge, 471.

Øverød, Lb., Søllerød S., 96.

Rettelser og Tilføjelser.

Side 86 Linie 3 f. n.: til *Dato*; læs: til *Dels*.

— 95 — 9 f. o.: *Vest* for disse Ødemarker; *Øst* for d. Ø.

— 96 — 3 f. o.: *Folding* er ingen *ing-By*. Dens Navn skrives i ældre Tid *Fuldørn* eller *Foldørn*. Denne Endelse — ærn peger paa Jordoverfladens Beskaffenhed, saa „*Folding*“ maa vel betyde: *Marken, der brugtes til (Kvæg) Fold*, eller: *Jorden, der egnede sig bedst til Fold*.

Sidetallene fra 376—439 er fejlagtigt betegneede som 276—339.

• Side 563 Linie 4 f. o.: 1880; læs: 1870.

— 577 — 15 f. n.: *Brøndumæble*; læs: *Brøndumdamæble*.

— 585 Note 45: 1925; læs: 1926.

— 632 Linie 3 f. o.: *Rygholm*; læs: *Bygholm*.

— 660 — 13 f. o.: Den her nævnte Præst Morten Thomsen er Stamfader til Slægten *Bredsdorff*. — I Lunde Kirke findes en Tavle, hvorpaa man læser, at han gav sine Børn Navnet „*Bredsdorff*“, fordi han tidligere havde været Præst i *Bredstrup* ved Fredericia. Tillige staar der paa Tavlen anført, hvilke Stillinger Børnene paa det daværende Tidspunkt indtog.

Af Interesse for Medlemmerne vil det sikkert være at stifte Bekendtskab med det nysudkomne 1ste Halvbind af en Bog, der i høj Grad vedrører Ribe Amts Fortidshistorie, nemlig:

P. Eliassen: Kongeaen eller Den gamle Grænse. I et livligt og letlæseligt Sprog fortæller den kundskabsrige Koldinghistoriker om de mangfoldige Vanskeligheder, som den urimelige Toldgrænse mellem Nørre- og Sønderjylland voldte indtil 1851, da den flyttedes sydpaa. Bogen vrimler af Historier om Smuglernes Fiffighed og Toldvæsenets Afmagt, hvilket da tillegemed meget andet bidrog til Toldgrænsens Flytning. — Bogens Pris er 6 Kroner; den ekspederes fra „Højskolebladet“s Trykkeri i Kolding, men faas gennem enhver Boghandel. 2det Halvbind (Tiden fra 1851 til 1920) ventes udgivet i Løbet af 1926.

Husk ogsaa det fortrinlige kulturhistoriske Tidsskrift „*Fortid og Nutid*“, som „Dansk historisk Fællesforening“ udgiver, og som nylig er naaet til at afslutte sit 5te Bind. Det giver gode Vink for dem, der sysler med topografiske og personalhistoriske Arbejder. Prisen for *Medlemmer af vore historiske Amtssamfund* er 2,50 Kr. aarlig (2 Aargange udgør et Bind), for andre det dobbelte. Henvendelse til vort Samfunds Sekretær.

Virk for Tilgang af nye Medlemmer!

Indhold af sjette Binds fjerde Hæfte:

	Side
<i>Hellige Kilder i Ribe Amt.</i> Af Assistent Aug. F. Schmidt, København	377
<i>Prokurator Christen Glønge og hans Alkoholforbrug.</i> Af Postkontrolør H. Hjorth-Nielsen, København	389
<i>En lille Stump Præstehistorie.</i> Af Forfatter Evald Tang Kristensen, Mølholm v. Vejle	400
<i>Den gamle Drøvervej.</i> Af Husejer J. Chr. Frederiksen, Søvdalhus	403
<i>Folkesynd og Kirkestraf.</i> Af Førstelærer L. Jespersen, Sdr. Vilstrup	419
<i>Svenskerne i Skads Herred 1643—45.</i> Af samme	429
<i>Om Oprindelsen til Stednavnene Lunde og Lundager i V. Horne Herred.</i> Af Førstelærer H. K. Kristensen, Frøstrup	440
<i>Eneboeren Peder Martin i Skjælhøje.</i> Af afd. pens. Lærer S. Mikkelsen Tønning, Hammerum	449
<i>Ribes Tilstand 1735 og 1743.</i> Ved Mag. art. V. Hermansen, København	462
<i>Efterretning om Strandinger.</i> Af Pastor J. Stampes Papirer, N. Nebel	494
Regnskab m. m. for „Hist. Samf. f. Ribe Amt“ 1924—25	512

Ved en beklagelig Uagtsomhed er Sidetallene fra 377 til 439 trykte som fra 277 til 339.

„Historisk Samfund for Ribe Amt“

udgiver som Regel aarlig et Hæfte af „Fra Ribe Amt“; dette leveres Medlemmerne uden Betaling, ligesom de faar andre Skrifter, son: Samfundet udgiver eller understøtter, enten frit eller til nedsat Pris. Og til Samfundets Foredragsmøder har de fri Adgang. — Medlemsbidraget er 4 Kroner aarlig eller 40 Kroner én Gang for alle. — Overenskomst er truffen med Landets andre historiske Amtssamfund om gensidig Optagelse til halvt Medlemsbidrag. Henvendelse herom til Samfundets Sekretær. — Samfundets Styrelse er f. T.: Højskolelærer Dr. phil. Marius Kristensen, Askov v. Vejen (Formand); Sognepræst H. G. A. Jørgensen, Farup v. Ribe (Sekretær); Landbrugslærer E. Konradi, Ladelund v. Brørup (Kasserer); Førstelærer H. P. H. Novrup, Alslev v. Varde; Sognepræst J. Richter, Vejen; Læge H. Torbøt, Nørre Nebel. — Foredragsudvalget bestaar af Kristensen (Formand) og Novrup; Skriftudvalget af Jørgensen, Richter (Formand) og Torbøl.

Indmeldelse af nye Medlemmer og Subskribenter modtages af hvert af Styrelsens Medlemmer. Afhandlinger, som ønskes optagne i „Fra Ribe Amt“, bedes sendte til et af Skriftudvalgets Medlemmer; alle Bidrag, som optages, betales. — Nye Medlemmer kan faa tidligere udkomne Hæfter af „Fra Ribe Amt“ — for saavidt Oplaget strækker til — for 2 Kr. pr. Hæfte ved Henvendelse til Kassereren, til hvem ogsaa mulig Flytning bedes anmeldt inden hvert Aars 1. November.